

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

RİSALETÜ'N-NUSHİYYE, MANTIKU'T-TAYR
VE GARİB-NÂME MESNEVÎLERİNİN
TASAVVUF AÇISINDAN İNCELENMESİ

Gürcan KARAPANLI

25020500057

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kemal Yavuz

İstanbul, 2009

Risâletü'n-nushiyye, Mantıku't-tayr ve Garib-nâme Mesnevilerinin Tasavvuf Açısından İncelenmesi
Gürcan karapanlı

ÖZ

1307, 1317 ve 1330'da yazılmış mesnevîler olan Risâletü'n-nushiyye, Mantıku't-tayr ve Garib-nâme, Anadolu'da gelişen Türk tasavvuf edebiyatının 14. yüzyılın ilk yarısındaki durumunu ortaya koymaları açısından dikkat çekicidir.

Bu tezle söz konusu üç eser tasavvufî özellikleri açısından incelenmiştir. Öncelikle dönemin durumu, bu dönemi etkileyen tasavvufî yapı ve yazarlar ele alındı. Teze konu olan eserler ve şairleri anlatıldı. Sonra tasavvufî açıdan ele aldığımız bu eserlerin konu gruplamaları exel tablosunda yapıldı. Eserlerin incelemeleri ayrı bölümlerde gösterildi. Son bölümde ise eserler konuların işlenişine göre karşılaştırıldı.

Sonuç olarak eserlerin hacimleri nisbetinde aynı konulara değindiği görüldü. Risaletü'n-nushiyye ağırlıkla ahlakî konuları ele almış; Mantıku't-tayr kulun tasavvufî yolculuğunu hikayelerle anlatmış; Garib-nâme ise tasavvufu sistemli ve kapsamlı şekilde açıklanmıştır.

**Risâletü'n-nushiyye, Mantıku't-tayr and Garib-nâme masnavi's was analysed by
sufism
Gürcan karapanlı**

ABSTRACT

The Risâletü'n-nushiyye, the Mantıku't-tayr and the Garib-nâme masnavis¹ written in 1303, 1317 and 1330, attract attention with its development of the Turkish sufism in literature in Anatolia during the first period of the 14th century.

This thesis analysis the specifications of the sufism of these three work of art. The specifications of the period, the structure of sufism during that period and the writers were taken into consideration. The work of arts and poets were also discussed in this thesis. Later on the Turkish Sufism literature were categorized in the excel table. The work of arts was analyzed in the next section. The last section consists of comparison of the work of arts according to the style.

In the conclusion, it can be seen that the volume of the work of arts were common. The Risâletü'n-nushiyye was more concentrated on the moral values; the Mantıku't-tayr sufism explained the predestination journey in the example of stories; the sufism system of the Garib-nâme was explained in it wide concept.

¹ Mesnavi: Each epode is a seperate rhyme of a poem.

ÖNSÖZ

1307’de Yunus Emre’nin yazdığı Risâletü’n-nushiyye, 1317’de Gülşehri’nin yazdığı Mantıku’t-tayr ve 1330’da Âşık Paşa’nın yazdığı Garib-nâme mesnevilerinin Türk tasavvuf edebiyatında önemli bir yere sahip oluşu; hem kendi dönemlerinde hem dönemlerinden sonra diğer eserlere etki edişi bu tezi hazırlamada etken oldu.

Bu tezle söz konusu üç eser tasavvufî özellikleri açısından incelenmiştir. Öncelikle dönemin durumu, bu dönemi etkileyen tasavvufî yapı ve yazarlar ele alındı. Teze konu olan eserler ve şairleri anlatıldı.

İnceleme yapılacak metin olarak Risâletü’n-nushiyye için, Dr. Mustafa Tatçı’nın hazırladığı Divan ve Risâletü’n-nushiyye ile Yunus Emre Divanı III-Risâletü’n-nushiyye Tenkitli Metin kitapları; Mantıku’t-tayr için Prof. Dr. Kemal Yavuz’un yazdığı iki ciltlik Gülşehri’nin Mantıku’t-tayr’ı (Gülşen-nâme) adlı eser; Garibnâme için, yine aynı yazarın hazırladığı dört ciltlik eser esas alındı.

Eserler kendi içlerinde konu gruplamalarına tabi tutuldu. Bu gruplamalar alt başlıklara ayrıldı. Çalışma yapılırken eserlerin hacminin büyüklüğü konu gruplandırması ve başlıkların toparlanmasında güçlük teşkil etti. Bu yüzden konular net görülebilmeleri için mümkün olduğunca ayrı gruplandırıldı.

Eserlerin incelemeleri ayrı bölümlerde gösterildi. Son bölümde ise eserler konuların işlenişine göre karşılaştırıldı.

Tezi sunarken emeği geçenleri burada zikretmek gerekir. Öncelikle Kemal adı kişiliğine yansıyan değerli hocam Prof. Dr. Kemal Yavuz’a ve değerli asistanı Esra Egüz’e; sonra bana destek olan ve hiçbir konuda yardımını esirgemeyen aileme; Eski Türk Edebiyatını sevdiren beynime nakşeden bütün hocalarıma sonsuz teşekkürler.

Çalışma yapılırken ayrıntılara dikkat edilmeye çalışılmış olsa da gözden kaçmış olabilecek unsurların ve tecrübesizlikten kaynaklanan kusurların okuyucular tarafından hoş görülmesini diliyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	xxiv
GİRİŞ.....	1
1. RİSÂLETÜ'N-NUSHİYYE'DE TASAVVUFÎ ÖZELLİKLER.....	44
1.1. ALLAH.....	44
1.2. TECELLİ.....	44
1.3. BİRLİK.....	44
1.4. MELEKLER.....	44
1.5. ŞEYTAN.....	45
1.6. İNSAN.....	45
1.6.1 ÂDEM'İN YARATILIŞI.....	45
1.7. PEYGAMBERLER.....	46
1.7.1. HZ. ÂDEM.....	46
1.7.2. HZ. YUSUF.....	46
1.7.3. HZ. MUSA.....	46
1.7.4. HZ. MUHAMMED.....	46
1.8. AKIL.....	47
1.8.1. AKLIN ÇEŞİTLERİ.....	48
1.8.1.1. Cüz'î akıl (Akl-ı ma'âş).....	48
1.9. CİSMİ OLUŞTURAN DÖRT UNSUR.....	48
1.10. CAN.....	49
1.11. NEFS.....	49
1.12. GÖNÜL.....	50
1.12.1. GÖNÜL VE NEFS.....	51
1.13. SEVGİ.....	52
1.13.1. SEVGİ VE İMAN.....	52

1.13.2. SEVGİ VE CAN GÖZÜ.....	52
1.14. İMAN.....	54
1.14.1. İMANIN DERECELERİ.....	54
1.14.2. İMAN VE İBADET.....	54
1.14.3. İMAN VE SEVGİ.....	55
1.15. KULLUK VE İBADET (TAAT).....	55
1.15.1. KULLUK.....	55
1.15.2. İBADET (TAAT).....	57
1.15.2.1. Riya.....	57
1.16. İYİ HUYLAR.....	58
1.16.1. KANAAT.....	58
1.16.2. TEVAZU.....	60
1.16.3. SABIR VE HZ. YUSUF ÖRNEĞİ.....	63
1.16.4. CÖMERTLİK.....	66
1.16.5. DOĞRULUK.....	71
1.17. KÖTÜ HUYLAR.....	72
1.17.1. TAMA' / AÇGÖZLÜLÜK.....	72
1.17.2. KİBİR.....	74
1.17.3. BUŞU / GAZÂB.....	78
1.17.4. BUHL / CİMRİLİK.....	83
1.17.4.1. Buhl ve hased.....	87
1.17.4.2. Karun.....	87
1.17.4.3. Cimrinin ahireti.....	89
1.17.5. GIYBET.....	91
2. MANTIKU'T-TAYR'DA TASAVVUFÎ ÖZELLİKLER.....	97
2.1. ALLAH.....	97
2.1.1. ALLAH'A ULAŞMAK.....	97
2.1.1.1. Allah aşkı ve Allah'a ulaşmak.....	97
2.1.2. CEMALULLAH.....	98
2.1.3. İNSANIN ALLAH'A NİSBETİ.....	99
2.2. BİRLİK.....	100
2.2.1. BİRLEŞEREK HAKK'A ULAŞMAK.....	100

2.2.2.	TECELLİLERDEN HAKK'A ULAŞMAK.....	101
2.2.3.	BİRLİK VE TECELLİLER.....	102
2.3.	VAHDET-İ VÜCUT.....	102
2.3.1.	SÜLUKUN MENZİLLERİ.....	103
2.3.2.	MUM İLE PERVANELERİN HİKAYESİNDE FENA VE BEKA.....	103
2.3.3.	SÎ MURGUN SÎMURGA VARIŞI.....	104
2.4.	ŞERİAT, TARİKAT VE HAKİKAT.....	106
2.4.1.	ŞERİAT.....	107
2.4.2.	ŞERİAT, TARİKAT, HAKİKAT ARASINDA UYGULAMA FARKLARI.....	107
2.4.3.	ŞERİAT, TARİKAT VE HAKİKAT EHLİ.....	107
2.4.3.1.	Şeriat koyucular/ Peygamberler: Yüzücüler.....	108
2.4.3.2.	Şeriat ehli/Müslüman halk: Gemideki kişi.....	108
2.4.3.3.	Ârif: Yüzücü.....	109
2.4.3.4.	Meczub: Denize batıp boğulmuş kişi.....	110
2.4.3.5.	Mübtedi, bidat sahibi: Diri olup da batmaya yüz tutmuş kişi.....	111
2.4.3.6.	Veliler.....	111
2.4.3.7.	Âlim/veli.....	112
2.4.4.	YOL HAKKINDA SORU SORAN HOCANIN HİKAYESİ.....	114
2.5.	ŞEYH VE EREN.....	114
2.5.1.	ŞEYHLİĞİN BİLİNMESİ.....	114
2.5.2.	ŞEHİR/ KÖY ŞEYHİ.....	115
2.5.3.	CİHAN/ DAİRE ŞEYHİ.....	116
2.5.4.	CİHAN ŞEYHİYLE ŞEHİR ŞEYHİNİN AYRILIŞI.....	116
2.5.5.	GÜLŞEHRİ'NİN ALTI CİHAN ŞEYHİYLE BİRLİKTE KENDİSİNİ ANLATIŞI.....	117
2.5.6.	KILAVUZ/ MÜRŞİD.....	120
2.5.7.	ERENLERİN HİMMETİ.....	120
2.5.8.	ŞEYH MÜRİD İLİŞKİSİ.....	121

2.5.9. MÜRŞİD VE KULUN NEFSİ.....	121
2.5.10. KERAMET.....	121
2.6. ÂRİF.....	122
2.6.1. UYURKEN AĞZINA YILAN AKAN ADAM İLE ONU GÖRÜP UYANDIRAN ADAMIN HİKAYESİ.....	126
2.7. İNSAN.....	126
2.7.1. İNSANIN GÜVENİLMEZLİĞİ.....	126
2.7.2. İNSAN VE ŞEYTAN.....	129
2.7.2.1. Şeytanın Âdem'e sataşması.....	130
2.7.2.2. Âdem'in şeytana cevap vermesi.....	132
2.8. HZ. MUHAMMED.....	135
2.9. İLİM.....	136
2.9.1. İLİM VE İNSAN.....	136
2.9.2. İLİM VE AMEL.....	137
2. 10. CAN.....	138
2.10.1. CANIN SINIFLARI.....	139
2.10.2. CAN VE TEN.....	141
2.10.2.1. Tavuk ve kaz yavrularının hikayesi.....	143
2.10.2.2. Zaviyedeki terazi sahibi şeyhin hikayesi.....	144
2.10.3. CANIN ASIL VATANINA ULAŞMASI.....	145
2.10.3.1. Hoca ile papağan hikayesi.....	145
2.11. NEFS.....	146
2.11.1. NEFS VE TEN.....	146
2.11.2. KULUN NEFSİ VE MÜRŞİD.....	147
2.12. AŞK.....	148
2.12.1. MECAZÎ AŞK VE İLAHÎ AŞK.....	148
2.12.1.1. Erkek ve kadın hikayesi ile âşığın niteliği.....	149
2.12.1.2. Şeyh Abdurrezzak hikayesi ve şehveti terk.....	150
2.12.1.3. Leyla ve Mecnun hikayesi ile İlahî aşka ulaşma...153	
2.12.2. SEVGİ VE VEFA.....	154
2.13. İMAN.....	155
2.13.1. TAKLÎDÎ İTİKAD.....	155

2.13.2. TAHKİKÎ İTİKAD.....	158
2.13.3. DOĞUŞTAN KÖR BİRİNİN HİKAYESİ.....	159
2.14. İBADET.....	160
2.14.1. İBADET VE KİBİR.....	160
2.14.2. NAMAZ, ORUÇ VE ZEKAT.....	160
2.14.3. İBADET VE RAHMET.....	161
2.14.3.1. Beyazıd Bistamî'nin hikayesi.....	162
2.14.4. ZAHİDLİK.....	163
2.15. RAHMET.....	165
2.15.1. RAHMET VE TÖVBE.....	165
2.15.2. RAHMET VE İBADET.....	166
2.16. CÖMERTLİK VE İHSAN.....	166
2.16.1. CÖMERTLİĞİN FAYDALARI.....	167
2.16.2. TANRI'NİN CÖMERTLİĞİ.....	169
2.17. ADALET.....	169
2.17.1. ADALET VE ZULM.....	169
2.17.2. ADALET VE PADİŞAHLIK.....	170
2.17.2.1. Hasta padişah ile günahsız çocuğun hikayesi.....	170
2.18. FÜTÜVVET VE TARİKAT ADABI.....	171
2.18.1. ALTI ŞART.....	171
2.18.2. AHİLİK EĞİTİMİ.....	172
2.18.3. GÜLŞEHRİ'NİN HOCA BİŞR HİKAYESİ.....	174
2.19. ÖFKE VE YUMUŞAK HUYLULUK.....	176
2.20. GIYBET.....	178
2.20.1. HALİFE VE VEZİRİN HİKAYESİ.....	179
2.21. KİBİR.....	179
2.22. DÜNYA VE AHİRET.....	181
2.22.1. DÜNYAYA BAĞLILIK VE AHİRETE YOLCULUK.....	182
2.22.1.1. Kaknüsün hikayesi.....	184
2.22.2. AHİRET.....	185
2.22.3. DÜNYANIN GEÇİCİLİĞİ.....	187
2.22.4. DÜNYADAN VAZGEÇİP BİRLİĞE ULAŞMAK.....	188

2.22.4.1. Hızır ve Hızır'ın arkadaşlığını kabul etmeyen velinin hikayesi.....	189
2.23. CENNET VE CEHENNEM.....	189
2.23.1. CEHENNEME VEYA CENNETE GİTMEK.....	190
2.23.2. CENNETİN KATMANLARI.....	191
2.23.3. CENNET VE CEMALULLAH.....	192
2.23.3.1. Rıdvan'dan izinsiz sorgusuz sualsiz cennete girenlerin hikayesi.....	193
3. GARİB-NÂME'DE TASAVVUFÎ ÖZELLİKLER.....	194
3.1. ALLAH.....	194
3.1.1. ÖZELLİKLERİ.....	194
3.1.2. ALLAH'I BİLMEK.....	197
3.1.3. ALLAH'A ULAŞMAK.....	198
3.1.4. ALLAH'IN DOSTLARI.....	202
3.1.5. ALLAH'IN DÜŞMANLARI.....	204
3.2. CEMALULLAH / HAK DİDARI.....	205
3.2.1. ALLAH'IN CEMALİNİ SEYRETMEYE SEBEP OLAN ÜÇ HASLET.....	205
3.2.1.1. Birinci haslet.....	205
3.2.1.2. İkinci haslet.....	206
3.2.1.3. Üçüncü haslet.....	207
3.2.2. HAK DİDARINA KAVUŞMANIN YOLU.....	208
3.2.3. CENNET VE CEMALULLAH.....	211
3.2.4. VELİLER VE CEMALULLAH.....	214
3.2.5. ALLAH AŞKI VE CEMALULLAH.....	214
3.2.6. İNSANIN MELEK SIFATI HAK DİDARINI GÖRMESİNE SEBEP OLMUŞTUR.....	215
3.2.7. BÜTÜN VARLIKLAR ONU GÖRMEK İSTER.....	216
3.2.8. HAK CEMALİNİN TECELLİ ETTİĞİ YERLER.....	216
3.2.9. HAK GÖRÜNDÜĞÜ ZAMAN.....	218
3.2.10. SEYR-İ URÛC, SEYR-İ NÜZÛL VE CEMALULLAH.....	219

3.3.VAHDET.....	220
3.3.1.TEVHÎD.....	220
3.3.2. BİRLİK	222
3.3.2.1. Birliğin ellerdeki tecellisi.....	227
3.3.2.2. Su ve birliğe ulaşmak.....	228
3.3.2.3. Kazlarla mürid ve müminler.....	229
3.3.2.4. Ateş yakamayan bir Arab'ın birliği anlaması.....	229
3.3.2.5. Canlar ok gibidir; birleşince güçlenir.....	229
3.3.2.6.Üzüm hikayesi:Yönler farklı olsa da maksat aynıdır	230
3.3.2.7. Birlik ve aşk.....	230
3.3.3. VAHDET-İ VÜCÛD.....	230
3.3.4. HAK'TAN AYRILAN OL EMRİNİN İNSAN VASITASIYLA HAKK'A DÖNÜŞÜ (SEYR-İ NÜZUL VE URÛC).....	233
3.3.5. İNSANIN ASLI.....	235
3.3.6. FENA VE BEKA.....	240
3.3.7. HAKK'IN AYNASI.....	242
3.4. SEYR-İ SÛLÛK VE SÂLİK.....	243
3.4.1. SÂLİKİN YAPMASI GEREKEN BEŞ İŞ.....	243
3.4.1.1. Şeriat.....	244
3.4.1.2. Tarikat.....	244
3.4.1.3. Marifet.....	245
3.4.1.4. Hakikat.....	246
3.4.1.5. Ledün.....	246
3.4.2. SEYR-İ SÛLÛK İÇİN ALTI MENZİL BULUNUR.....	247
3.4.2.1. Birinci menzil.....	248
3.4.2.2. İkinci menzil.....	249
3.4.2.3. Üçüncü menzil.....	249
3.4.2.4. Dördüncü menzil.....	251
3.4.2.5. Beşinci menzil.....	252
3.4.2.6. Altıncı menzil.....	252
3.4.3. SEYR-İ SÛLÛK-I SÂLİK İÇİN YEDİ ENGEL VE YEDİ SADIK YOLDAŞ.....	255

3.4.3.1. Yedi engel.....	256
3.4.3.2. Yedi sadık yoldaş.....	259
3.4.3.3. Yolun sonu.....	260
3.4.4. SEYR-İ SÜLÛKTA DOKUZ PERDEDEN GEÇİLİR.....	262
3.4.4.1. Taleb.....	262
3.4.4.2. Aşk.....	263
3.4.4.3. Gurbet makamı.....	264
3.4.4.4. Kurbet mülkü.....	265
3.4.4.5. Hayret.....	267
3.4.4.6. Vuslat.....	268
3.4.4.7. İstiğna makamı.....	269
3.4.4.8. Fena.....	270
3.4.4.9. Beka ve vahdet.....	271
3.4.5. SÂLİK İÇİN PERDE OLAN ALTI YÖNDEN SONRA TANRI'YA ULAŞMANIN YOLU.....	273
3.4.5.1. Maden.....	274
3.4.5.2. Arpa ve buğday.....	274
3.4.5.3. Hayvanlar.....	275
3.4.5.4. Hizmetçiler.....	275
3.4.5.5. Anne baba düşüncesi.....	276
3.4.5.6. Evlad.....	276
3.4.5.7. Allah'a ulaşmanın yolu.....	277
3.4.6. HALVETTE BEŞ ÇEŞİT TASALLUT VARDIR.....	279
3.4.6.1. İdarenin hükmü.....	280
3.4.6.2. Tanıdıklar.....	275
3.4.6.3. Mal mülk.....	280
3.4.6.4. Akrabalar.....	280
3.4.6.5. Nefs ü heva.....	281
3.5. MÜRŞİD VE EVLİYA.....	281
3.5.1. KILAVUZ/ İMAM.....	283
3.5.2. HAS KULLAR, ERENLER.....	285
3.5.3. ARİF EREN.....	286

3.5.3.1. Ârif,derviş/ serdih (kılavuz).....	287
3.5.4. KUTB.....	288
3.5.5. ALLAH DOSTU.....	289
2.5.5.1. Allah dostlarına ve sevdiklerine gariplik ile kahrır verir.....	290
3.5.6. VELİLERİN ÖZELLİKLERİ.....	291
3.5.7. VELİYE VE MÜRŞİDE UYMAK.....	292
3.5.8. VELİLER VE PEYGAMBERLER.....	296
3.5.9. VELİLER VE DÜNYA.....	297
3.5.10. EVLİYA VE GÖNÜL.....	299
3.5.11. EVLİYA, NEFS VE TÖVBE.....	300
3.5.12. DOSTLUK VE AŞERE-İ MÜBEŞERE.....	302
3.5.13. HIZIR VE KERAMETLERİ.....	303
3.5.14. EHL-İ HAKKA DİN DÜŞMANLARI VE ŞEYTANLA SAVAŞTA GEREKEN DOKUZ ŞEY.....	304
3.5.14.1. Velilik.....	305
3.5.14.2. Riyazet.....	305
3.5.14.3. Kifayet.....	305
3.5.14.4. Aşk.....	305
3.5.14.5. Tevekkül.....	306
3.5.14.6. Şeriat.....	306
3.5.14.7. İlim.....	306
3.5.14.8. Himmet.....	306
3.5.14.9. Doğru arkadaş.....	306
3.5.15. SALİK VE YAKIN SAHİBİ ALTI YÖNDEDİR (MÜRİD-MÜRŞİD İLİŞKİSİ).....	307
3.5. 16.ŞEYHLER EKİNCİLERE BENZER.....	308
3.5.16.1. Şeyh.....	308
3.5.16.2. Kur'an.....	308
3.5.16.3. Gönül.....	309
3.5.16.4. Hikmet.....	309
3.5.16.5. Aşk.....	309

3.5.16.6. Allah'ın emri.....	310
3.5.17. ŞEYHLE MÜRİDİ ARASINDAKİ ALTI ŞEY.....	311
3.5.17.1. Şeyhe gereken şartlar.....	311
3.5.17.2. Müride gereken şartlar.....	312
3.6. VARLIK TABAKALARI.....	312
3.6.1. MELEKLER.....	312
3.6.1.1. Emir ve melekler.....	314
3.6.1.2. Akıl ve melekler.....	316
3.6.2. İBLİS.....	317
3.6.3. DİV (CİN).....	318
3.6.4. PERİLER.....	319
3.6.5. GAYBÎLER.....	320
3.7. İNSAN.....	321
3.7.1. İNSANIN YARATILIŞI.....	321
3.7.2. İNSAN VE DÖRT UNSUR.....	323
3.7.3. İNSANIN ASLI.....	328
3.7.4. İNSAN KANDİLE BENZER.....	328
3.7.5. İNSANIN MAHİYETİ.....	329
3.7.6. İNSAN ULVÎ VE SÜFLÎ ÂLEMİ KENDİNDE TOPLAR....	332
3.7.6.1. Bedenin aslını aldığı dört varlık.....	334
3.7.6.2. İnsandaki dört asıl varlığın ölümleri.....	337
3.7.7. İNSAN VE ÂLEM-İ KÜBRA BENZERDİR.....	337
3.7.8. İNSAN VÜCUDU YÜCE ÂLEMLE SÜFLÎ ÂLEME SİMETRİK YARATILMIŞTIR.....	340
3.7.8.1. Âlem beş kattır.....	340
3.7.8.2. İnsan da beş kattan oluşur.....	342
3.7.9. ECELİN GELİŞİ.....	343
3.7.10. DÜNYA DENİZ İNSAN DA GEMİ GİBİDİR.....	344
3.7.11. İNSANIN DÖRT NİTELİĞİ.....	345
3.7.11.1. Derecesi melek olanlar.....	346
3.7.11.2. Derecesi insan olanlar.....	346
3.7.11.3. Derecesi hayvan olanlar.....	347

3.7.11.4. Derecesi bitki olanlar.....	347
3.7.12. İNSANIN ON ÇEŞİT ALAMETİ VARDIR.....	348
3.7.13. İNSANLARIN DERECELERİ.....	358
3.7.13.1. Peygamberler.....	358
3.7.13.1.1. A'lâ/ ulü'l-azm.....	358
3.7.13.1.2. Evsat.....	359
3.7.13.1.3.Ednâ.....	360
3.7.13.2. Orta sınıfta bulunan insanlar.....	360
3.7.13.2.1. Evliya.....	360
3.7.13.2.2. Hükemâ.....	361
3.7.13.2.3. Ulemâ.....	363
3.7.13.3. Aşağı sınıfta bulunan insanlar.....	363
3.7.13.3.1. Mümin.....	364
3.7.13.3.2. Münafık.....	364
3.7.13.3.3. Kâfir/ zimmi.....	365
3.8. PEYGAMBERLER.....	366
3.8.1. HZ. ÂDEM.....	367
3.8.1.1.İblisin kovulmasına karşılık Âdem'in bağışlanması.....	369
3.8.2. HZ. İBRAHİM.....	371
3.8.3. HZ. DAVUD.....	372
3.8.4. HZ. SÜLEYMAN.....	372
3.8.5. HZ. YUSUF.....	373
3.8.6. HZ. NUH.....	374
3.8.7. HZ. HUD.....	374
3.8.8. HZ. MUSA.....	377
3.8.9. HZ. İSA.....	379
3.8.10. ALTI PEYGAMBERİN ÇEKTIĞİ SIKINTILARLA ALLAH'A YAKINLAŞMASI.....	381
3.8.10.1. Hz. İbrahim.....	381
3.8.10.2. Hz. İsmail.....	381
3.8.10.3. Hz. Yusuf.....	382
3.8.10.4. Hz. Yunus.....	383

3.8.10.5. Hz. Eyyüb.....	383
3.8.10.6. Hz. Cercis.....	384
3.9. HZ. MUHAMMED.....	385
3.9.1. HZ. MUHAMMED VARLIĞA BAŞ OLDU.....	385
3.9.2. HZ. MUHAMMED VE AKIL.....	386
3.9.3. HZ. MUHAMMED'İN ÖZELLİKLERİ.....	388
3.9.4. HZ. MUHAMMED'İN HAYATI.....	390
3.9.5. HZ. MUHAMMED'İN MUCİZELERİ.....	394
3.9.6. HZ. MUHAMMED'İN MİRACI.....	394
3.9.7. NUR-I MUHAMMEDÎ.....	398
3.10. İLİM.....	410
3.10.1. İLİM VE AMEL.....	412
3.10.2. İLİM, CAN VE GÖNÜL.....	413
3.10.3. İLİM VE AKIL.....	414
3.10.4. BİLMEK.....	415
3.10.5. İLMİ YAYMAK.....	416
3.10.6. İLİM VE FAZİLET.....	417
3.10.7. İNSANLIK VE İLİM.....	418
3.10.8. ÂLİM.....	418
3.10.9. CAHİL.....	424
3.10.10. KENDİNİ BİLMEK.....	426
3.10.11. İLM VE HİLM.....	429
3.10.12. MARİFET.....	430
3.10.12.1. Marifet ve Seyr.....	431
3.10.13. BEŞ İLİM İNSANIN BEŞ YERİNDEDİR VE BEŞ İLMİN BEŞ DELİLİ VARDIR.....	433
3.10.13.1. Zahir ilmi.....	433
3.10.13.2. İbret ilmi.....	434
3.10.13.3. Hikmet ilmi.....	435
3.10.13.4. Esrar ilmi.....	436
3.10.13.5. Kudret ilmi.....	437
3.10.14. İLİM MALDAN ÜSTÜNDÜR.....	438

3.10.14.1. Haricilerin Hz. Ali'ye ilmin mi malın mı üstün olduğunu soruşu.....	439
3.11. AKIL.....	441
3.11.1. AKLIN YARATILIŞI VE GÖREVLENDİRİLİŞİ.....	442
3.11.2. AKIL SAHİPLERİ.....	443
3.11.3. AKIL VE İNSANLIK.....	443
3.11.4. ALLAH'I VE YARATILIŞI ANLAMAK.....	445
3.11.5. AKLIN HASTALANMASI.....	448
3.11.6. AKLIN DÖNEMLERİ.....	448
3.11.7. ÂKİL VE CAHİL.....	448
3.11.8. AKLIN MEKANI.....	449
3.11.9. AKLIN NEFSLE SAVAŞI.....	450
3.11.10. AKIL, NEFS VE AŞK.....	452
3.11.11. AKIL VE AŞK.....	453
3.11.12. AKIL VE CAN.....	454
3.11.13. AKLIN ÖZELLİKLERİ.....	455
3.11.14. AKL-I KÜLL.....	455
3.11.14.1. Akl-ı küllün mahiyeti.....	456
3.11.14.2. Akl-ı küllün beş duyusu.....	458
3.12. SÖZ.....	463
3.12.1. SÖZÜN KAYNAĞI.....	463
3.12.2. SÖZÜN MENZİLLERİ.....	464
3.12.3. SÖZ VE MANA.....	466
3.12.4. SÖZ VE YAZI.....	467
3.12.4.1. Sözün nefse varışı.....	468
3.12.4.2. Sözün iş/ yazı olarak elden çıkışı.....	469
3.12.4.3. Sözün dile gelişi.....	471
3.12.5. SÖZÜN DEĞERİ.....	475
3.12.6. GÜZEL SÖZ.....	476
3.12.7. SÖZ VE KÜFÜRLE İMAN.....	476
3.12.8. SÖZ VE İSA.....	476
3.12.9. SUSMAK.....	477

3.13. KUR'AN.....	477
3.13.1. KUR'AN'IN MAHİYETİ.....	477
3.13.2. KUR'AN'DA BEŞ TÜRLÜ MAKAM VARDIR.....	479
3.14.CİSM.....	484
3.14.1. VÜCUT BİR ŞEHRE BENZER.....	484
3.14.2. VÜCUT DÖRT UNSURDAN OLUŞMUŞTUR.....	485
3.14.3. CİSMİN ÖZELLİKLERİ.....	487
3.14.4. CİSİM VE NEFS.....	488
3.14.5. CİSİM VE CAN.....	488
3.15. CAN.....	489
3.15.1. CANIN MAHİYETİ.....	489
3.15.2. DÜNYAYI OLUŞTURAN YEDİ KATIN CANI.....	491
3.15.3. CAN VE VÜCUT.....	493
3.15.3.1. Canın gövdeye gelişi.....	494
3.15.3.2. Can ve vücudun zıtlığı.....	496
3.15.4.. CAN VE İLİM.....	500
3.15.5. CAN VE AKIL	501
3.15.6. CAN VE AŞK.....	501
3.15.7. CAN VE ÖLÜMSÜZLÜK.....	501
3.15.8. ALLAH VE CAN.....	502
3.15.9. CAN VE CEMALULLAH.....	503
3.18.10. KULLUK VE CAN.....	504
3.16. NEFS.....	506
3.16.1. NEFSİN MAHİYETİ.....	506
3.16.2. İNSAN NEFSİ DOKUZ ÇEŞİT YARATILMIŞTIR.....	508
3.16.2.1. Nefs-i emmare.....	508
3.16.2.2. Nefs-i levvame.....	509
3.16.2.3. Nefs-i mutmainne.....	511
3.16.2.4. Nefs-i raziyye.....	512
3.16.2.5. Nefs-i âşıkâ.....	514
3.16.2.6. Nefs-i nâtıkâ.....	515
3.16.2.7. Nefs-i fakire.....	516

3.16.2.8. Nefs-i faniye.....	518
3.16.2.9. Nefs-i kamile.....	519
3.16.3. NEFSİN ÖZELLİKLERİ.....	522
3.16.4. NEFSİN MEKANI.....	524
3.16.4.1. Nefs vücutta ilerleyen bir cevherdir.....	525
3.16.5. NEFS VE CAN.....	526
3.16.6. NEFS, GÜNAH VE İBADET.....	527
3.16.7. İNSAN HEM NEFSANÎ HEM RUHANÎ BİR VARLIKTIR.....	528
3.16.8. NEFS VE AKIL.....	530
3.16.9 FANİLİK VE NEFS.....	531
3.16.10 NEFSİN ZARARLARI.....	532
3.16.11. NEFSİ KONTROL.....	533
3.16.12. NEFS VE RİYAZET.....	534
3.16.13. NEFS VE VELİLER.....	536
3.16.14. NEFS VE TÖVBE.....	536
3.17. GÖNÜL.....	537
3.17.1. GÖNLÜN MAHİYETİ.....	537
3.17.2. GÖNÜL CENNETE BENZER.....	541
3.17.3. GÖNÜL, MANA VE İBRET.....	542
3.17.4. GÖNÜL GÖZÜYLE İBRET.....	544
3.17.5. GÖNÜL VE HİKMET.....	545
3.17.6. ALLAH VE GÖNÜL.....	546
3.17.7. GÖNÜL VE VELİLER.....	549
3.17.8. GÖNLÜN YERİ	550
3.17.9. GÖNÜL VE SÖZ.....	551
3.18. AŞK.....	551
3.18.1. SEVGİ.....	551
3.18.2. AŞKIN KAYNAĞI.....	552
3.18.3. AŞKIN MAHİYETİ.....	553
3.18.4. AŞKIN YÜCELİKLERİ.....	555
3.18.5. EN BÜYÜK KILAVUZ AŞKTIR.....	556

3.18.6. AŞKIN CANI HAK'TIR.....	556
3.18.7. ALLAH AŞKI.....	558
3.18.8. AŞK VE CEMALULLAH.....	561
3.18.9. AŞK VE CAN.....	561
3.18.10. VÜCUT VE AŞK.....	563
3.18.11. MAŞUK.....	565
3.18.12. ÂŞIK.....	565
3.18.13. ÂŞIKLIĞIN BELİRTİLERİ.....	567
3.18.14. ÂŞIĞIN DURUMU VE BİRLİK.....	575
3.18.15. ÂŞIKLAR VE SEVGİLİLER.....	577
3.18.15.1. Yusuf ile Zeliha'nın aşkı.....	578
3.18.15.2. Hz. Hatice'nin aşkı.....	578
3.18.15.3. Leyla ve Mecnun'un aşkı.....	578
3.18.15.4. Gül ve bülbülün aşkı.....	579
3.18.15.5. Katre ve sedefin aşkı.....	579
3.18.15.6. Can ve bedeninin aşkı.....	579
3.19. İMAN.....	580
3.19.1. TÖVBE VE İMAN.....	580
3.19.2. KÜFÜR VE İMAN.....	581
3.19.3. MÜMİN.....	582
3.19.4. MÜMİNİN DOSTLARI.....	582
3.19.4.1. Allah.....	583
3.19.4.2. Hz. Muhammed.....	584
3.19.4.3. Dört büyük imam.....	585
3.19.4.4. Velilerin halka dostluğu.....	587
3.19.4.5. Âlim.....	588
3.19.4.6. Şeyh.....	590
3.19.5. MÜMİN, MÜNKİR VE MÜNAFIK.....	592
3.20. KULLUK VE İBADET.....	595
3.20.1. KULLUK.....	595
3.20.1.1. Bütün varlıklar kuldur.....	595
3.20.1.2. Kulluk erkanı.....	596

3.20.1.3. Kulluk Tanrı'nın nimetidir.....	598
3.20.1.4. Şükür.....	599
3.20.1.5. Tövbe.....	601
3.20.1.6. Rahmet.....	604
3.20.2. MİRAC, KULLUK VE İBADET.....	605
3.20.3. İBADET.....	607
3.20.3.1. İbadet şekilleri ve rahmet.....	608
3.20.3.2. Dua.....	610
3.20.3.3. Namaz.....	611
3.20.3.4. Zikir.....	611
3.21. AHLAK.....	613
3.21.1. SIDK: HAKK'A BAĞLILIK VE DOĞRULUK.....	614
3.21.2. İNSANLARA İNSAFLA MUAMELE ETMEK.....	616
3.21.3. BÜYÜĞE HİZMET.....	617
3.21.4. CÖMERTLİK.....	618
3.21.5. TEVAZU VE MESKENET AHVALI.....	620
3.21.6. CEHD VE TEVFİK.....	622
3.21.7. KANAAT.....	623
3.21.7.1. Kanaat ve yoksulluk.....	623
3.21.7.2. Kanaat iki türdür.....	625
3.21.7.3. Kanaatkar kimse.....	627
3.22. İRADE, HAL VE KÖTÜ HUY.....	628
3.22.1. CİMRİLİK.....	629
3.22.2. ÂLİMDE TAMA'.....	630
3.22.3. RİYA.....	630
3.22.4. YALAN VE SALİH KİŞİ.....	631
3.22.5. KİBİR.....	632
3.22.5.1. Kibir ve zahidlik.....	632
3.22.5.2. Kibir ve dava.....	633
3.22.5.2.1. İblis.....	634
3.22.5.2.2. Ad kavmi.....	634
3.22.5.2.3. Bel'am bin Bâurâ.....	635

3.22.5.2.4. Ashab-ı fıl.....	635
3.22.5.2.5. Ulu dağlar.....	635
2.22.5.2.6. Buğday.....	636
3.23. DÜNYA VE AHİRET.....	636
3.23.1. DÜNYA, DÜNYANIN GEÇİCİLİĞİ VE AHİRET.....	636
3.23.2. DÜNYADAKİ YAŞAYIŞ AHİRETE YANSIR.....	639
3.23.3. AHİRETTE İNSAN.....	641
3.24. ÖLÜM VE ÖLÜMSÜZLÜK.....	642
3.24.1. DÜNYADAKİ DÖRT ASIL VARLIĞIN ÖLÜMLERİ.....	644
3.24.2. ÖLÜMSÜZLÜK SEBEBİ OLAN DÖRT OĞUL.....	644
3.25. CENNET.....	646
3.25.1. CENNETTE OLAN HERŞEY İNSANIN GÖNLÜNDE DE VARDIR.....	648
3.26. MANA VE İBRET.....	651
3.26.1. DÜNYADAKİ İŞARETLER VE MANA.....	651
3.26.2. İNSANDAKİ İŞARETLER.....	654
3.26.3. İBRET VE HİKMET İLMİ.....	655
4. RİSÂLETÜ'N-NUSHİYYE, MANTIKU'T-TAYR VE GARİB-NÂME MESNEVİLERİNİN TASAVVUF AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI	
4.1. ALLAH.....	660
4.1.1. ÖZELLİKELERİ.....	660
4.1.2. ALLAH'I BİLMEK.....	660
4.1.3. ALLAH'A YAKINLIK.....	660
4.1.4. ALLAH'A ULAŞMAK.....	661
4.1.5. ALLAH'IN DOSTLARI VE DÜŞMANLARI.....	661
4.2. CEMALULLAH.....	662
4.3. VAHDET.....	664
4.4. SEYR-İ SÜLÛK VE SÂLİK.....	666
4.4.1. ŞERİAT, TARİKAT VE HAKİKAT.....	666
4.4.2. SEYR-İ SÜLÛKUN MENZİLLERİ.....	667
4.5.ŞEYH, MÜRŞİD VE EVLİYA.....	668
4.5.1. ŞEYH.....	668

4.5.2. KILAVUZ.....	668
4.5.3. VELÎ.....	669
4.5.4. MÜRŞİD MÜRİD İLİŞKİSİ.....	670
4.5.5. ÂRİF.....	670
4.6. FÜTÜVVET.....	671
4.7. İNSAN.....	672
4.7.1. İNSANIN YARATILIŞI.....	672
4.7.2. İNSANIN ASLI.....	672
4.7.3. İNSANIN GÜVENİLMEZLİĞİ.....	672
4.7.4. İNSAN VE ŞEYTAN.....	673
4.7.5. İNSANIN ULVÎ VE SUFLÎ ÂLEMLE İLİŞKİSİ.....	673
4.7.6. İNSAN GEMİYE BENZER.....	674
4.7.7. İNSANIN NİTELİKLERİ.....	674
4.7.8. İNSANLARIN DERECELERİ	674
4.8. PEYGAMBERLER.....	675
4.9. HZ. MUHAMMED.....	677
4.10. İLİM.....	677
4.11. AKIL.....	679
4.12. SÖZ.....	680
4.13. KUR'AN.....	681
4.14. CİSİM.....	681
4.15. CAN.....	682
4.16. NEFS.....	683
4.17. GÖNÜL.....	684
4.18. AŞK	685
4.19. İMAN.....	686
4.20. KULLUK VE İBADET.....	687
4.20.1. KULLUK.....	687
4.20.2. İBADET.....	688
4.21. GÜZEL AHLAK.....	689
4.21.1. KANAAT.....	689
4.21.2. TEVAZU.....	689

4.21.3. SABIR.....	690
4.21.4. CÖMERTLİK.....	690
4.21.5. DOĞRULUK.....	691
4.21.6. ADALET, İNSAFLA MUAMELE, BÜYÜĞE HİZMET VE CEHD.....	691
4.22. KÖTÜ HUYLAR.....	692
4.22.1. AÇ GÖZLÜLÜK.....	692
4.22.2. KİBİR.....	692
4.22.3. ÖFKE.....	693
4.22.4. CİMRİLİK VE KISKANÇLIK.....	694
4.22.5. GIYBET, İFTİRA VE YALAN.....	694
4.22.6. RİYA.....	695
4.23. DÜNYA, ÖLÜM VE AHİRET.....	695
4.24. İBRET VE MANA.....	697
SONUÇ.....	698
KAYNAKÇA.....	699

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
bs.	Basım
bsm.	Basımevi
c.	Cilt
çev.	Çeviren
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
G	Garib-nâme
H.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
H.z.	Hazret
Ktbv.	Kitabevi
M.	Miladî
M	Mantıku't-tayr
M.E.B.	Millî Eğitim bakanlığı
Prof.	Profesör
R	Risâletü'n-nushiyye
s.	Sayfa
T	“Risâletü'n-nusshiyeye, Mantıku't-tayr ve Garib-nâme Mesnevîlerinin Tasavvuf Açısından İncelenmesi” adlı doktora tezi
ter.	Tercüme
TDK	Türk Dil Kurumu
t.y.	Tarih yok
v.b.	Ve benzerleri
v.d.	Ve devamı
yy.	Yüzyıl
yay.	Yayın

GİRİŞ

1. DÖNEMİN TARİHİ VE EDEBİYATI

On üçüncü yüzyılın ilk yarısında (1219M) Alaaddin Keykubad'ın Yirmi iki sene süren devri Anadolu Selçuklu devletinin her açıdan yükseldiği bir devir olmuştur. Bu dönemde Moğollar ise istilalarına engel olan Büyük Harezm şahlığı'nı yıktıktan sonra batıya doğru ilerlemekteydi. Bu yüzden İran'dan Anadolu'ya doğru bir göç başlamıştır. (Uzunçarşılı, 1998:5) Göç dalgasında gelenler arasında Mevlana'nın babası Sultanü'l-ulema Bahaeddin ile onun öğrencisi Burhaneddin Muhakkik Tirmizî de vardır. Sadreddin Konevî, Mevlana Celaleddin Rumî ve Necmeddin Daye diye ünlenen Şeyh Necmeddin Ebu Bekir Razî (Ö.1243) Alaaddin Keykubad döneminde yaşamıştır. Onikinci asrın son yarısında yaşayan Şahabeddin Sühreverdi'nin Anadolu'da yaydığı İshrakiyun felsefesinin yerini, Alaaddin Keykubad döneminde Anadolu'ya gelen Şeyh-i ekber Muhyiddin Arabî'nin yaydığı vahdet-i vücud felsefesi almıştır. (A.e.: 26)

Ülkesini çiğnetmek istemeyen Alaaddin Keykubat, Moğolların hakimiyetini tanıyarak onlarla anlaştı. Onun ölümünden sonra (1237) değerli devlet adamlarına yapılan kötü muamele ve kötü yönetim hakim olmuştur. (A.e.: 7)

13. yy. Anadolu'sundaki şehirler, İslamî geleneklere ve medreseye bağlı; Selçuklu hükümdarlarının sünnîlik dinî siyasetine, sosyal düzenin korunmasına taraftardılar. Buna mukabil eski kavmî geleneklerini saklayan göçebeler, bâtinî-alevî Türkmen babalarının baskısı altında bulunuyorlardı. İktisadî-dinî tezdadın, birtakım siyasî sebeplerin de etkisiyle oluşturduğu ilk sonuç Bâbâîler kıyamı adıyla bilinen Baba İshak adındaki Bâtınî isyanıdır (1241).

Bu devirde büyük şehirlerdeki teşkilatlar arasında ahî teşkilatı önemlidir. Bunlar, arasında medreseliler, çeşitli tarikatların üyeleri ve bütün esnaf teşkilatı da bulunan fütüvvet zümreleri idi. 12. yy'dan başlayarak kargaşa dönemlerinde iyice güçlenen bu zümreler, o sıralar islam âleminin her tarafında görülen esnaf teşkilatıyla ve Bâtınî propagandalarıyla da yakından ilgilidir. Âyin ve erkanlarının dış şekilleri itibarıyla Rüfâîlerden bazı alıntılar taşıyan ve Mevlevîlik, Bektaşîlik, Halvetîlik gibi büyük

tarikatlerle de ilgili olan Ahîler teşkilatı, Moğol tahakkümü ve Selçuklu merkez kuvvetlerinin zayıflamasından sonra çok faal bir rol oynamışlardır. (Köprülü, 2004: 265-266)

Bu yüzyılda haberleşmelerde, şer'î işlerde Arapça; divan işlerinde ve dahili işlemlerde Farsça; halkla ilgili işlerde Türkçe kullanılmıştır. Yüzyılın sonlarından itibaren devlet işlerinde Türkçenin önem kazanmaya başladığı da görülür. Türkçe edebî eserler yazılmışsa da pek az kısmı günümüze gelebilmiştir. Anadolu'nun siyasî ve iktisadî durumu, özellikle Moğol istilalarıyla başlayan maddî ve manevî bunalım bu alanda tasavvuf akımını güçlendirmiştir. Arap-Acem tasavvufunun etkisinde kalan Türk sufîleri de etraflarına geniş bir kitle toplamak ihtiyacıyla halk dili olan Türkçeyi kullanmaya mecbur kaldılar. Mevlânâ ve Sultan Veled'in bazı Türkçe şiirler yazması bu ihtiyaç sebebiyledir. Çarhnâme yazarı Ahmed Fakih aruz vezniyle ve İran sufîlerini taklit ederek de olsa Türkçe yazmıştır. Bu yüzyılda Yunus Emre'de, sade halk diliyle, hece vezniyle Türk ve orijinal yeni bir şiir anlayışı gelişir. Yine bu yüzyılda başlayan ladinî şiir tarzında ise Hoca Dehhani görülür. (A.e.:350-353)

1243 Köseadağ bozgunu neticesinde Anadolu'da moğol hakimiyeti başlamıştır. Saltanat mücadelelerinin de etkisiyle moğol tahakkümü çekilmez bir hale gelmiş; bir kısım Moğol kuvveti Anadolu'ya yerleştirilmiş; halkta can ve mal emniyeti kalmamıştır. Memluk ordusunun Anadolu'ya girmesi, Karamanoğlu Mehmed Bey'in bir şehzadeyi hükümdar ilan ettiği cimri vakası, ülkedeki bölünmeler neticesinde 14. yüzyıl başında Anadolu'nun idaresi Moğol beylerine verildi. (Uzunçarşılı,1994.: 9-21)

Osmanlı Devleti 13. yy'ın sonunda kurulurken Anadolu'da birçok beylikler bulunuyordu. Arap ve Acem kültürüne vakıf olmayan Türk emirleri millî dillerine değer vererek Türkçe eserler yazılmasına, Arapça, Acemce eserlerin Türkçe'ye tercüme edilmesine sebep oldular.

Söğüt'te kurulan Osmanlı Beyliği de siyasî mücadelenin içerisinde olmanın yanısıra Selçuklulardan kalan kültürel mirasa da sahip olmuştu. Osmanlılar 14.yy. sonlarında Anadolu'nun büyük bir kısmını ele geçirerek Anadolu Türklerinin siyasî birliğini yeniden kurduğu gibi Avrupa kuvvetlerini yenerek Rumeli'de büyük ve güçlü bir imparatorluk da oluşturmuştur. Bu dönemde dinî eserler özellikle de peygambere ve ehl-i beyte ait eserler rağbet görmüştür. Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-necat adlı

meşhur mevlidi bunlardandır. Bu cins eserlerin müellifleri güçlü bir dinî inanca sahip olduklarından sırf uhrevî bir ödül bekledikleri için doğrudun halka hitap edip onların anlayacakları ve sevecekleri sade bir diller yazıyorlardı.

14. asırda klasik İran edebiyatını örnek alıp sanat gayesi güden şairlerin de çoğaldığı görülür. Bu bağlamda Gülşehri'yi anmak gerekir. Bunun aksine sanat gayesi gütmeyip sufiliğiyle büyük saygı gören Âşık Paşa da Türkçe'nin önemli eserlerinden biri olan Garibnâme'nin müellifidir. (A.e.: 354-361)

2. TASAVVUF

2.1. SÛFÎ VE TASAVVUF KELİMELERİNİN MENŞEİ

Sûfî kelimesi şahıs nisbesi olarak tarihte ilk defa M. 8.yy.'ın ikinci yarısında kendine has bir riyazat akidesi bulunan kûfe'li şîî kimyager Cabir İbn Hayyan ve tanınmış mutasavvıf, kûfeli Abû Hâşim ile görünür. Bu kelime önce Irak sûfilerinin (Horasan sufileri olan Melamîlere mukabil olarak) bütününe delalet ve iki asır daha sonra, islam sufilerinin bütününe ifade eder olmuştur. (Massignon, 1979:26)

Sûfî ve tasavvuf kelimelerinin kökü konusunda çeşitli açıklamalar yapılmıştır.

- Sûfînin Hz. Peygamber zamanında hayatlarını Medine'de mescidin sedirinde geçiren ehl-i suffe'nin nisbeti olduğu söylenmişse de suffenin nisbeti suffidir.
- Namazda ilk safta bulunanlara verilen ad “saff-ı evvel”den geldiği ileri sürülmüştür ancak bunun nisbeti saffıdır.
- Kendilerini halka hizmete veren bir Arabistan kabilesi olan Benû Sûfa'dan geldiğini söyleyenler olmuştur.
- Bir çeşit çöl bitkisi olan sufâne'den geldiği iddia edilmiştir.
- Kelimenin ensedeki hükümlü saç manasına gelen sûfetü'l-kafâ'dan geldiği tahminler arasındadır.
- Gene bu kelimenin safâ “temiz oldu” kökünden geldiği de söylenmişse de bunun nisbeti safavîdir.
- Bir kısım, bu kelimenin Yunanca olup hakîm anlamında olan sofos'tan geldiğini iddia etmişse de bu iddia kabul görmemiştir. (Altıntaş, t.y.: 14)

- Sûfî en güzel sıfatlarla muttasıf bulunduğundan sıfat kelimesinden geldiği de söylenmiştir.
- Bir grup ise sufî kelimesinin yün anlamındaki sûf'tan geldiğini çünkü bu mezhebi benimseyenlerin yünden elbise giydiklerini söylemiştir.

Kelabazî'ye göre nefsinin hazzı için yumuşak ve güzel görünümlü elbiseler giymeyen; sadece mahrem yerlerini örtmek için sert kıldan yapılan elbise ile yetinen; mala ve mülke de sahip olmayan tasavvuf ehlinin bu özellikleri peygamberlerin, sahabenin ve Resulullah zamanındaki suffa ehlinin halleridir.

Tasavvuf ehlini “sıfat” ve “saff-ı evvel”e nisbet edenler onların kalplerini ve batınlarını dikkate almışlardır. Kelabazî'ye göre kalbin saf ve nurlu olması da Suffa ehlinin vasıflarındandır. Ve anlatılan ibarelerin hepsi doğru, sufî kelimesinin kökü olan kelimelerin anlamları birbirine yakındır. Başkalarınca yanlış kabul edilen kelime şekillerinin de kullanımının mevcut olduğunu da ifade eder. Ancak sûfî kelimesinin sûf kökünden geldiği kabul edilirse lisan yönünden ibarenin sahih ve lafız bakımından yapılan izahların doğru olacağını da bildirir. (Kelâbâzî, 1992: 53-57)

Sühreverdi Avarif'te sûfîlerin dış görünüşleriyle değil de çok değişik olan iç hallerinden biriyle tarif etmenin ve böylece isimlendirmenin kendilerinin tanınmasını ve bu yola ilk girenlerin durumu kavramalarını güçleştireceğini söyler. Ona göre sufîlerin zahirî hal ve kıyafetleriyle isimlendirilmeleri anlaşılmaları bakımından daha kolay ve faydalıdır. Benlik, böbürlenme ve övünme gibi iddialardan uzak olan her şey, sûfîlerin haline ve yoluna daha uygun , daha doğru bir şeydir. (Selvi, 1997:18) Serrâc da sûfîlerin durumunu tek bir ilm veya hale indirgeyememiş; Sühreverdi gibi sufîleri dış görünüşlerine nisbet etmiştir. (Afifi, 1996:37) Zira Cenab-ı Hak, İsa'nın seçkin bir arkadaş grubundan bahsederek onları dış giysilerine nisbet edip Havariler demiştir.(Maide, v.112)

Kuşeyri köken olarak diğer kelimeleri reddettiği gibi sûfînin sûf, yün kelimesinden gelmesini de reddeder. Ona göre sûfîler taifesi özellikle giyinmiş değillerdir. Yün de onlara mahsus değildir. (Kuşeyrî, 1999:367)

2.2. TASAVVUFUN TARİFİ

Tasavvuf, nazari ve akli bir ilim olmayip aksine tecrübî bir ilim olduğundan tarifleri de çok sayıdadır. Her mutasavvıf tasavvufu yaşadığı manevî tecrübeler ve bulunduğu makamlara göre tanımlamaktadırlar.

Kuşeyrî Risalesi ile Attar'ın Tezkiretü'l-evliyâ'sı ve Câmî'nin Nefafatü'l-üns'ünde geçen yetmiş sekiz tarif bir araya getirilip incelendiğinde bu tanımları on grupta toplamak mümkün olur.

- Tasavvuf zühddür,
- Tasavvuf güzel ahlaktır,
- Tasavvuf tasfiye; yani kalp temizliğidir,
- Tasavvuf tezkiye; yani nefis ile mücahededir,
- Tasavvuf istikamet; yani kitap ve sünnete sarılmaktır,
- Tasavvuf Allah'a tam teslimiyet ve rabbanîliktir,
- Tasavvuf Hakk'a vuslattır (ihسان),
- Tasavvuf İslam'ın ruh hayatıdır,
- Tasavvuf bir bâtin ilmidir,
- Tasavvuf havassa aid ledün ilmidir. (Yılmaz, 2000:28)

2.3. TASAVVUFUN KAYNAĞI

2.3.1. KUR'ÂN VE HADİS

İslam kültürünün temelinde Kur'ân-ı Kerîm vardır. İslam düşünce, kültür ve medeniyetinin önemli bir bölümünü meydana getiren tasavvufî düşüncenin esasları da Kur'ân'dan alınmıştır. Tasavvuf yoluna süluk eden derviş için diğer kültürler ve bunların faktörlerinden ziyade Kur'ân'ın emir, tesbit ve tavsiyeleri önemlidir. (Kara, 1999:49) Kur'an'ın tesiri tasavvufun gelişmesinde ilk ve en önemli faktör olmuştur.

Esasen güzel ahlakın ve tasavvufun temeli durumunda olan tevbe, zühd, sabır, şükür, muhabbetullah, mehafetullah, haşyetullah gibi her müslümanın kemalat sebebi ve imanın göstergesi olan sıfatlar yanında zikir-tesbih, tevekkül-teslimiyet, tefekkür ve murakabe, ihlas gibi ıstılah ve ameller, Kur'ân'ın ihtiva ve en çok teşvik ettiği konulardır. Bu da tasavvufun oluşmasında Kur'an'ın rolünü gösteren en önemli

dayanaktır. Masignon, Essai adlı çalışmasında tasavvufa etki eden tesirlerin en önemlisinin Kur'an olduğunu belirterek tasavvufun, İslam'ın kendisinden doğduğu görüşüne daha çok meyletmektedir.

Sufiler tasavvufu, bütünüyle ihlas, yakînî iman, Kur'an ve sünnet çizgisinde ilahî edebi elde etme ve güzel ahlak olarak tarif etmişler, hedefi marifetullah ve ilahî rıza olarak göstermişlerdir. Hucvirî, Keşfu'l-Mahcup'ta tasavvufun isminin inkar edilmesinde gariptenecek bir şey olmadığını fakat ifade ve ihtiva ettiği anlamı inkar edenlerin Peygamber'in şeriatının tümünü ve onun bütün güzel hasletlerini inkar etmiş olacaklarını belirtmiştir.

Tasavvuf ehlinin başlangıçtan beri hadis ilmiyle meşgul olmaları ve ilk sufilerin çoğunluğunun muhaddis olması, ister istemez tasavvufu hadis arasında yakın bir ilişki meydana getirmiştir. Ancak tasavvuf ehlinin, hadis rivayeti konusunda, muhaddislerin gösterdiği titizliği gösterdiklerini söylemek zordur. Onlar hadisleri bir irşad vesilesi ve ahlakî öğüt şeklinde değerlendirmişlerdir. Her sūfînin kendinden bir önceki mürşidin terbiyesi altında manevî terbiyesini tamamlaması ve terbiye şeklinin bir silsile şeklinde Hz. Peygamber'e ulaşması esastır. Tasavvufî hayatın temelini Hz. Peygamber'in rûhî hayatı ve zahidane yaşantısı oluşturmaktadır. Tasavvuf ehli hadis ile sünneti eş anlamlı kabul etmişlerdir. Ve buna çok bağlıdırlar. (Selvi, 1997:27-41) Zira Allah, kendi sevgisinin isbatını Resulüne uymaya bağlamış aksine gidenlerin değil velî mü'min bile olamayacağı uyarısında bulunmuştur. (Âl-i İmran iii.31-32)

Bazı mutasavvıflar Kur'an ve hadisi anlamaya çalışırken çeşitli tevil metotları kullanmışlar; bu kaynakların naslarında daha önce rastlanmayan yeni manalar okuyabilmişler ve nasları bazen, yorumlanması mümkün olmayan bir şekilde yorumlamışlardır. (Afifî, 1996:88) Bunun en güzel örneği Fusûsu'l-Hikem adlı eserinin her bir bölümünde vahdet-i vücud görüşünün bir yönünü Kur'an ayetlerine dayanarak ortaya koymaya çalışan İbn Arabî'dir. Arabî, Kur'an naslarının mantukundan anlaşılan zahir dilini ve Kur'an nassının kendisine ram edildiği tasavvufî- felsefî yorumdan ibaret bulunan batın dilini bir arada kullanmıştır. (Arabî, 1992)

2.3.2. KELAM İLMİ

Sûfi-felsefi meselelerin çoğu kelâm ilminin ele aldığı meselelerle bağlantılı olmasına ya da kelâm problemleri sûfi bir vecheye bürünmüş olmasına rağmen kelâm, birçok araştırmacının gözardı ettiği ve sûfi inançların gelişmesindeki rolünü takdir edemediği bir kaynaktır. Serrâc'ın (ö. 378/988) *el-Lüma*, Kelâbâzî'nin (ö. 385/995) *et-te'arruf*, Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) *er-Risâle* adlı eserleri başta olmak üzere tasavvuf kaynaklarına bakanlar, sûfilerin görüşlerinin kelâm ilminden hangi boyutlarda yararlandığını; kelamcılarının yaklaşım ve teorileriyle tasavvufun yaklaşım ve teorilerinin birbirlerine ne kadar karışmış olduğunu görecektir. Vahdet-i vücud doktrini, asıl doğuşu itibariyle tamamen kelâmî bir düşünceye aittir. Vahdet-i vücud görüşüne ulaşan müslümanlar vahdaniyetin Allah'ın ortağı, zıddı, benzeri, dengi ve eşi olmaması olduğu hükmüne vardılar. Allah'ı da –gerçek varlığa sahip yegane varlık manasında- Varlığı mecburî tek (el-Vâhid el-Vâcibü'l-Vücûd) olarak açıkladılar ve O'nun dışındaki herşeyin, -varlığı mümkün (mümkünü'l-vücûd) olmaları hasebiyle- sırf yokluk (adem-i mahz) olduğunu yani varlıklarının, kendi zatlarından değil bir başkasından geldiğini söylediler. Varlığı gerekli olan yani yokluğu düşünilemeyen varı ise, gerçek fail, gerçek kadir, gerçek irade edici olarak açıkladılar. Daha sonra Allah'ın ortağı olmadığını söylemekle kalmayıp onun dışındaki hiçbir şeyin de olmadığını söylediler. (Afifi, 1996: 89)

2.3.3. YENİ-EFLATUNCULUK

Yeni-Eflatuncu düşünce İslam dünyasına Hristiyanlar vasıtasıyla girmiştir. Süryaniceye kısaltılarak yapılan tercümelerinden sonra dokuzuncu yüzyılda Platinus'un kitapları Arapçaya çevirmiştir. Farabî, Eflatun ile Aristo'nun aynı şeyleri söylediklerini isbata çalışırken Eflatun adına daha çok Yeni-Eflatuncu görüşleri yaydı. Farabî'nin bilgi felsefesinde bilen ile bilinen'in (yani insan ile Tanrı'nın) ontolojik birliği fikrine rastlıyoruz.

Massignon gibi bazı oryantalistler, Yeni-Eflatuncu panteistik felsefenin İslam tasavvufunun üçüncü devresinde Muhyiddin'le birlikte tasavvufa girdiğini iddia ederler. Ancak zahidler döneminden sonraki ikinci devrede Yeni-Eflatuncu

düşüncenin tesiri açıkça bellidir. Bu tesirler Muhyiddin İbni Arabî'ye gelinceye kadar İslamiyet'in ana çerçevesini zorlamayacak şekilde özümlemişdir. Dolayısıyla orijinal bir İslam tasavvufundan bahsedilebilir. İslam düşüncesi çerçevesinden çıkmamaya fevkalade dikkat eden Gazalî'de bile Plotinus'un tesirini taşıyan birçok temalar vardır. İlk akıl'ın bir olandan tıpkı ışığın güneşten yayılması gibi çıkması, varlıkların da ondan sudûr etmesi, aklî ruh doktrini, yüce güzellik kavramı vb. hep İslamî kavramlar çerçevesinde izah edilmekle birlikte bunlarda Plotinus'dan gelen ilham açıkça bellidir. İbni Arabî ve onu takip edenlerde ise Filon ve Plotinus tesiri çok güçlüdür. Filon gibi Muhyiddin'in de dinî metinleri –Kur'an ve hadis- tamamen alegorik sistemler haline getirmesi yani onları bâtinî manaların birer sembolü gibi görmesi Müslümanlar arasında inanç birliği –ve arkasından davranış birliği- bakımından tehlikeli anlaşmazlıklara gebe olmuştur. (Güngör, 1998: 49-52)

Mutasavvıfların *keşf* ve *şühûd* teorileri, tamamen Yeni-Eflatuncudur. Yunan temeline dayalı *gnos* kelimesinin tercümesi olan *marifet* teorileri ile, *nefs* ve *nefsin bu âleme inişi*; ayrıca *ilk akıl*, *küllî nefis* hatta *füyûzat* teorileri bile, az-çok değiştirilmiş olsalar da, Yeni-Eflatuncu kaynaklara dayanmaktadır. (Afifi, 1996:91)

2.3.4. HİND MİSTİSİZMİ

Hindistan'ın Gazneli Mahmud (970/1030) tarafından fethedilişinden yaklaşık bin sene evvel Hind kültürü, Hindistan sınırlarındaki İran diyarı ile Asya'nın iki batısındaki bölgelere doğru kendisine bir yol açmış bulunuyordu. Belh kentinin İslam fethinden asırlarca önce Buddha mistisizminin en önemli merkezlerinden biri olması ve birçok eski manastıra merkezlik etmesi bunun delilidir. (A.g.e.:94) Kıssası Buddha'nın kıssasıyla benzer bir tarzda örülen İbrahim b. Edhem (Attar, 2002:125) , Şakîk-i Belhî ve Horasan meşayihinden Ebû Hâmid b. Hadraveyhî'nin aralarında bulunduğu ilk devir mutasavvıflarının pekçoğu burada doğup büyümüştür. Beyazîd Bistamî de Hind mistisizminden etkilenenlerdendir. O kendisinin tasavvuf metodunu Ebû Ali es-Sindî'den aldığını söyler. Bu zat Bayezid'e nefes kontrolü metodunu öğretmekte idi. (A.g.e.:173)

İslam tasavvufundaki fena doktrininin Budizm'deki nirvanaya çok benzediği ve İslam'ın ana prensipleriyle kolay uzlaştırılmayışı –bu uzlaştırma çalışmaları sonucu beka doktrininin ortaya çıkması-nın açıkça bir iktibas olayına işaret ettiği görüşüne mukabil (Güngör, 1998:42) fenanın olumsuz (selbî) karakteri olmakla birlikte, olumlu (îcâbî) karakteri de bulunan ve tabîî yapısı itibarı ile kötümser felsefenin hiçbir rolü bulunmayan bir kavram olduğu ve Nirvananın ise tamamıyla olumsuz bir yapı arz edip genel kötümserlik ekolünün bir dalı olması göz önüne alınmalıdır. Hind mistisizminin islam tasavvufunu etkilediği yönler: Dinî ritüeller, ruhî egzersizler (riyazet) ve nefis ile başetme (mücahede) tarzları vb.dir. (Afifî,a.e.:94)

2.3.5. HRİSTİYANLIK

İslam zühdünü etkileyen şey, bir din olarak Hristiyanlık değil, Hristiyan ruhbanlığıdır. İslam tasavvufunda ise bazı Hristiyan akidelerinin etkisi olmuştur. El-Huseyn b. Mansur el-Hallac Hristiyanlıktaki anlamı ile hulul görüşündedir. İnsan tabiatının *lahut* ve *nasut* olarak ikili bir yapı arzettiğini anlatan Hallac, Hristiyanların Mesih'in ikili tabiatını göstermek kasdı ile kullandığı bu iki terimi Süryanilerden almıştır. Bazı sûfiler de teslis düşüncesini benimsemişlerdir. İbn Arabî, teslisi bütün üretme ve yaratmaların temeli görmektedir.(A.g.e.:95)

2.4. TASAVVUF DÜŞÜNCESİNİN TARİHİ SEYRİ

Tasavvuf düşüncesinin tarihi seyriyle ilgili birden çok tasnif yapmak olanaklıdır. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir:

- I. Tarikatlar öncesi tasavvuf (H.1-7.yy)
 - II. Tarikatlar sonrası tasavvuf (8-14.yy)
 - III. Asrımızdaki durum
- I. Kuruluş devri (1-3.yy.)
 - II. Gelişme devri (3-8. yy.)
 - III. Taklid devri (9-15.yy)

- I. Sünnî tasavvuf
 - II. Selefî tasavvuf
 - II. Şîî tasavvuf
- I. Hz. Peygamber'den Cüneyd'e kadar (1-3.yy)
 - II. Cüneyd'den İbn Arabî'ye kadar (4-7.yy)
 - III. İbn Arabî'den bugüne (8.yy.-....)
- I. Zühd devri
 - II. Tasavvuf devri
 - III. Vahdet-i vücud (Tasavvuf felsefesi) devri
 - IV. Tarikatlar devri
 - V. Çağdaş durum. (Kara,1999:101)

2.4.1. ZÜHD DÖNEMİ

İslamda zühdün ortaya çıkmasındaki faktörlerin birincisi İslamî öğretilerdir. Kur'an vera ve takvayı teşvik buyurmuş; dünyadan ve onun süsünden uzaklaşmaya çalışmış; dünya hayatına özgü şeyleri basit görerek ahirete özgü şeyleri yüceltmış; ibadete, tüm varlığıyla Allah'a yönelmeye, oruç tutmaya ve zühdün özüyle alakalı diğer şeylere davet etmiştir. Ancak İslamiyet'te ruhbanlığın olmadığı konusunda hadislerin bulunduğunu da burada zikretmek gerekir. Gerek Kur'an gerekse Hz. Peygamber'in yaşam tarzının dünyaya rağbet etmemeye (zühd) işaret ettiği; yoksa onu tamamen terkedip ondan el-etek çekmeye yahut da dünyada ölü gibi yaşamaya davet etmediği, şüphe götürmez bir gerçektir.

Zühdün ortaya çıkmasındaki ikinci faktör, müslümanların hal-i hazır siyasî ve sosyal düzen karşısındaki başkaldırılarıdır. (Afifi,ag.e.:76-82) Arap-İslam imparatorluğunun dünyevî bir saltanat halini alıp, israf ve sefahatin ön plana geçmesine karşı yapılan bir reaksiyondur. (Güngör,a.g.e:159)

Üçüncü faktör Hristiyan ruhbanlığıdır. Hristiyanlık İslam'dan ikiyüz sene öncesinden beri Arapların yaşadığı bölgelerde de varlığını sürdürüyordu. Hz. Peygamber'in rahiplere hürmet göstermesi, Ebu Bekir'in Suriye'deki rahiplere ilişmemesi, Maide suresinin 82. ayetinde Hristiyanların Müslümanlara yakın olduğunun bildirilmesi

dikkat çeken unsurlardır. Müslüman zahidler, şekli/ sistematik açıdan rahiplerden etkilenmişlerdir. İbrahim Edhem de marifeti bir rahipten öğrendiğini söylemiştir.

Dördüncü faktör, fıkıh ve kelama başkaldırıştır. Takva sahibi müslümanlar, fıkıhçılarla kelamcıların İslam anlayışlarında dinî heyecanlarını doyuracak birşey bulamayınca bu heyecanı tatmin etmek için tasavvufa sığındılar. (Afifi, a.g.e.:86)

Zühd dönemi, asr-ı saadetle başlayan, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn devrini ve ilk iki asrı içine alan, tasavvuf kavramının zuhuruna kadar olan dönemdir. Allah Rasulü'nün ve ashabın zühdî hayatının esasları, daha çok kılık kıyafet, yeme-içme, barınma mekanı gibi dünya nimetlerine değer varmemek; zikir ve nafîle ibadetle meşgul olmak, ibadet ve tefekkür için تنها yerleri tercih etmek, Allah'a karşı bir teslimiyet ve tevekkül içinde olmak şeklindeki ruhanî ve manevî fiillerle tevhid konusundaki sözler ve duygulardan oluşmaktadır.

Medresenin ve tekkenin islam tarihindeki ilk nüvesi sayılan ashab-ı suffenin malları ve aileleri olmadığı gibi kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoyacak bir ticaret ya da meşgaleleri de yoktu. Dünya namına kaybettiklerine asla üzülmezler, ahiret namına kazandıklarına sevinmezlerdi. Ebû Hüreyre, Selman Farisî, Ebû Zerr gibi ünlü sahabiler onlardandı. Bakara 2/273, En'am 6/52, Kehf 18/28 onlarla ilgili inmiş ayetlerdir.

Emevîler döneminde başlayıp hicri II. Asrın sonlarına doğru olan dönem, genellikle zühdî yaşayışın bir tepki hareketi olarak ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde kûfe'de yaşayan Ebû Hâşim Sûfi (ö.150/767) sûfi unvanını ilk kullanan ve ilk tekke inşa eden şahıs olma özelliğine sahiptir. İlk defa tasavvuf tarifi yapan ve manevî eğitimde mürşid edinme işini geliştiren Ma'ruf-ı Kerhî de bu asrın mutasavvıflarındandır.

İlk iki asırdaki zühd mekteplerinden ilki Medîne Mektebidir. Medîne, siyasî otoritenin Şam'a taşınmasından sonra manevî hayat açısından daha da önem kazandı. Kûfe Mektebi ise Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra meydana gelen pişmanlık sebebiyle bu bölge insanlarından bir grubun üzüntü ve gözyaşıyla kendilerini zühd ve ibadete vermesiyle ortaya çıktı. Basra Mektebi'nde iki ekol hakimdi. Korku ve hüznün ekolünün kurucusu Hasan Basrîdir (21/642-110/728) Hasan Basrî, İslam'da kitap ve sünnete dayalı ehl-i sünnet anlayışını ilk sistemleştiren zahid-sûfi olarak anılır. Sevgiye dayalı zühd ekolünün ilk temsilcisi ise Rabia Adeviye'dir. Allah'ı zatından

dolayı severek dünyadan el-etek çekmek ve yalnız onun cemalini temaya gönül vermek temeldir. Ona göre ibadetlere mukabil cennet beklentisinde olmak uygun değildir. Horasan Mektebinde ekol kurucusu, mühim tasavvufî şahsiyetler yetişmiştir. Özellikle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında hizmet ifa eden sûfîlerin bu bölgeden geldiği bilinmektedir. Bu mektebin özelliği tevekküle çok önem vermesi olmuştur. Bu mektep, daha sonraki yıllarda Nişabur ekolüyle melamet ve fütüvvet konularına önem verecektir. (Yılmaz, a.g.e.: 82-108)

2.4.2. TASAVVUF DÖNEMİ

2.4.2.1. H.III-IV, M.IX-X. Asırlarda Tasavvuf

Abbasî devletinin gelişme yılları olan bu yıllar, Bağdad ve çevresinin ilim merkezi haline geldiği yıllardır. Bâtınîlik ve Karmatîlik gibi batıl cereyanlar, Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik gibi ehl-i sünnet kelim mezhepleriyle Hanefiyye, Mâlikiyye, şâfiîye ve Hanbeliyye gibi amelî mezhepler ve ardından felsefî cereyanlar hep bu asırlarda ortaya çıkmışlardır. Bu asırlar tasavvufun fıkıh, kelim ve hadis gibi ilimlerden ayrılıp inkişaf ettiği tekamül devresidir. Fenâ ve bekâ kavramlarıyla ittihad fikri ilk defa bu Hallâc (ö.309/921) ve Bâyezid (ö. 262/875) gibi mutasavvıflarca ifade edilmiştir.

Nişabur Mektebi'nin önemli şahsiyetlerinden Bâyezid Bistâmî sekri sahvına, mahvı isbatına galip ve şatahat üslubuyla konuşan bir sûfidir. "Ben kendimi tesbih ederim, benim şanımlı ne yücedir!", "Cübbemin içinde Allah'tan başkası yok" sözleri ilk vahdet-i vücûd terennümleri sayılabilir. Bâyezid bu sözleriyle fenâ fillah ile benlikten geçmeyi ve manevî sekr halini anlatmaktadır.

Nişabur Mektebinde önemli hareketlerden biri fütüvvettir. Bu yıllarda Horasan'da gelişen fütüvvet genellikle şecaat, mürüvvet, sehavet ve kerem anlamları taşımakla birlikte îsâr, kendini hizmete feda, başkalarına eziyet vermemek, iyiliği yaymak, sızlanmayı bırakmak, makam tutkusundan uzaklaşmak ve nefisle savaşmak gibi anlamlar kazanmıştır. Fütüvvet telakkisini benimseyen Ebû Hafs Haddâd (ö.270/883)

fütüvveti “Başkalarına insafla muamele etmek ve başkalarından insaf etmelerini beklememek” diye tanımlar.¹

Melamet de Nişabur mektebinde ortaya çıkmıştır. O dönemde Irak ve diğer bölgelerde gelişen zühd ve tasavvuf hareketine bir tepki mesabesindeydi. Melamet genellikle “nefsi dizginlemek, kınamak, itham etmek, kendine aid ibadet ve taatları azımsamak” şeklinde anlaşılır. Melamet fikri selbî düşünceye daha çok ağırlık verir. Sahv yolunu benimseyen, halvetten çok celvete önem veren bir anlayıştır. Başlangıçta tasavvufa tepki gibi ortaya çıkan melamet hareketi daha sonraları tasavvufî sistem içinde bir yandan bir meşrebin adı olma özelliği kazanırken diğer yandan bir tarikatın adı olmuştur.²

Mısır mektebinde önemli olan unsurlar marifet ve muhabbettir. Ve sistemin temellerini atan Zünnûn Mısırî olmuştur. Şam Mektebinde ise açıklıkla eğitim ve gece ibadeti öne çıkmıştır. Mektebin önemli ismi Ebû Süleyman Dârânî’dir. Bağdad Mektebinde Tevhid ve aşk önemlidir. Ma’rûf Kerhi marifetle muhabbet arasında ilgi kurmasıyla ünlüdür. Bağdad sufilerinden bir de Hâris b. Esed Muhâsibî’dir. O, bir sûfînin eğitim içinde geçireceği gelişmeleri, bu gelişmeler sırasında inkişaf edecek hakikatleri ve tecellî edebilecek marifet ve bilgilerle maneviyat yolunun sıkıntılarını en iyi şekilde anlatmıştır. (109-117) Seriy Sakafî, tevhid ve takvâ ilimlerinden bahseden sufilerin ilklerindedir. (Attar, a.g.e.:323)

Cüneyd Bağdadî (ö. 297/909) Tasavvuf ve tarikatlarda ser-halka kabul edilen sufilerden biridir. Sahv ve temsilin mümessili sayılır. Cüneyd’in tevhid konusundaki fikirleri Bayezid ve Hallac’ınkilerden farklı bir konumdadır. Onun tevhid anlayışı vecd ve cem’ halindeyken Allah’tan başka birşey görmemek, sahv ve fark halinde ise

¹ Anadoludaki ahilik, tamamen bir Türk kurumu olmasa da Abbasiler’deki fütüvvet teşkilatının basit bir devamı olarak da görülemez. Ahilik, bâtnîlik, melâmîlik, eski Türk gelenekleri ve Bizans loncalarının kalıntılarından da etkilenecek yeşermiş fütüvvet ideolojisine dayalı, ve fakat nev’i şahsına münhasır bir yapı ve işleyiş arzeder. Moğol istilasının ülkede oluşturduğu siyasî istikrarsızlık ve ictimâî buhran döneminde mahallî idarelerde söz sahibi olmuş, aynı zamanda halkın huzur, asayiş ve güvenini temin etmiştir. Anadolu Selçuklu devrinin sonlarında ve o devri müteakip merkezî hakimiyetin zayıfladığı ve dağıldığı sırada Anadolu’daki fütüvvet ehli, en kuvvetli ve parlak devrini yaşamıştır. Ahî Evran’ı bu teşkilatın kurucusu olmaktan ziyade, 13.yy Anadolu’sunda debbağların reisi olarak Anadolu Ahîliğini belki yeniden sağlam bir teşkilata kavuşturan şahsiyet olarak kabul etmek daha uygundur. 13. asrın sonlarından itibaren fonksiyonlarını yitirmeye başlayan ve artık esnaf locaları haline dönüşerek sadece iktisadî bir teşekkül halini alan ahî teşkilatı bazı zaman ve yerlerde Bektaşîlik başta olmak üzere Alevîlik, Hamzavîlik, Rıfâîlik, Halvetîlik ve Mevlevîlik ile kaynaşmıştır. Bolat, Ali: Bir tasavvuf okulu olarak melametilik, insan yay., İstanbul,2003, s. 268-272

² Melâmetîlik, fütüvvet, kalenderîlik ve bayramîlikle sıkı ilişki içinde olmasının yanı sıra meşrep olarak mevlevîliğe ve nakşibendiliğe de etki etmiştir. Bkz.: Bolat, Ali: a.g.e.

âlemi Allah saymamak şeklindedir. (Yılmaz,a.g.e.:118) Öğrencileri arasında İbnü'l-Arabî ve Hallac-ı Mansur sayılabilir. (Aktaş,2001:220)

Bu dönemin en önemli ve en renkli şahsiyetlerinden biri Hüseyin b. Mansûr Hallâc'dır. *Tavâsin* adlı eserinde “harflerden ontolojik manalar çıkaran yaklaşım” özellikle sin, mim, elif harflerinin değerlendirilişi, rakamların sistematik bir yapı içinde kullanılışı Karmatî etkilerin açık kanıtlarıdır. Hallac'ın ölüm sırasındaki “Ben yine geleceğim” sözü de Karmatî düşüncedeki reenkarnasyon görüşüne bağlanabilir. Yine de Hallac'ın Hanbelî olmasının dışında bir mezheple bağı yoktur. Aşırılıklarıyla dikkat çeken Hallac'ın karşıtları arasına zamanla hocası Amr b. Osman el-Mekkî ile en sıkışık zamanlarda danışmanlığına başvurduğu Cüneyd el-Bağdadî de katılmıştır. Abbasilere muhalif tavır sergileyen Hallac zındıklıkla suçlandı. Hallac'taki “beden kâbesinin yıkılışı” ifadesiyle verilen ve insan bedeninin ilahlaştırılmasıyla, hayatın bedenî zevklerden ibaret görülmesinin çirkinliğini anlatan söz, lafzı ile yorumlanarak “Kâbe'nin luzumsuz ilan edilmesi” olarak değerlendirildi. Böylece Hallac'ın Kâbe'yi yıkmak isteyen Karmatîlerden biri olduğuna hükmedildi. Hacca gitmeye gücü olmayanların kendi evlerinde temiz bir şeyin çevresinde tavaf edip hac parası ile yoksullara yardım ettiklerinde hac sevabını aynen alacakları kanısında idi. Bu düşüncesi de vezir Hâmid'in katkısıyla kanının helal sayılmasına sebep oldu. Hallac'ın *Tavasın*'inde geçen iblis-Musa diyalogu Ahmed Gazâlî'nin *Mecâlis*'ine alınmıştır. İblis'in secde etmesi konusunda Allah'ın emriyle iradesinin farklı oluşu görüşü Hallac'dan da önce Câfer-i Sâdık'a dayanmaktadır. (Öztürk, 1997:55-165) Üveysîlik yoluyla eğitim aldığı sufilerin başında Hallac gelen Attar'ın *İlâhînâme* adlı eserinde Hallac'ın iblis anlayışı tekrarlanır. Ve hareketlerinin kaynağının aşk olduğu belirtilir. (Attar, 2007:162)

2.4.2.2. H.V., M. XI. Asırda Tasavvuf

Bu dönemde İslam dünyasının doğu bölgelerinde Büyük Selçuklularla diğer bazı beyliklerin Mısır'da Fâtımîlerle, Endülüs'te Emevîlerin hakim olduğu yıllardır. Yüzyılın önemli sufilerinden Ebû Abdurrahman Sülemî ilk sûfî tabakatını yazmıştır. Kur'an'a yazdığı tasavvufî tefsir sahasının ilklerindedir. Ebu'l-Kâsım Abdülkerim

Kuşeyrî'nin *er-Risale*'si tasavvuf klasikleri arasında önemli bir yere sahiptir. Kuşeyrî ifrat ve tefritten uzak, mutedil bir tasavvuf cereyanının mümessilidir. *Letâifü'l-İşârât* adlı eseri de işârî tefsirin ilklerindedir. Kuşeyrî'nin arkadaşı Hucvirî *Keşfü'l-Mahcûb* adlı Farsça eseriyle bu dönemde tasavvufî yorumlarda önemli bir yere sahiptir.

İmam Gazzâlî, şeriata bağlılığı kelim ve felsefe gibi diğer ilimlerdeki derinliği ile tanınan sûfidir. Nakşî ve Yesevî silsilerinde yer alan Yusuf Hemedânî'yi de yetiştiren Farmedî'ye intisab etmiştir. İhyâ ve Kimyâ-i Saâdet adlı eserleri ile el-Münküzü mine'd-Dalâl'i tasavvufun şaheserleridir. Bu yılların farklı bir siması da aşk vecd ve cezbeye önem veren Ahmed Gazzâlî'dir.

H.V., M. XI. Asır, daha önceki asırlara göre tasavvufun şiirle ifade edilmeye başlandığı dönemdir. Tasavvuf şiiri, bu asırdan itibaren mecaz, kinaye, teşbih ve istiare gibi edebî sanatlarla süslü tasavvufî remz ve mazmunları taşıyan sanat eserleri haline dönüşmeye başlamıştır. Bu devirdeki suffiler genellikle ehl-i sünnet çizgisinde bir tasavvufu hakim kılmaya çalışmış ve mezhep tartışmalarına girmemiştir. Sûfîlerin münzevî hayatları ve nezih tavırları, halkın ve idarecilerin sevgisini kazanmalarını sağlamıştır. Gazneli Mahmud'un Harakânî'yi, Tuğrul Bey'in Baba Tahir Uryan'ı ziyareti bunu teyid eder. (Yılmaz, a.g.e.:108-126)

Fars edebiyatında tasavvufî fikirleri ilk kullanan zat olan Ebû Said Ebü'l-Hayr (ö. 440/1048) Rubâî türünde şiirler söylemiştir. Baba Kûhî-i Şirâzî'nin kendisine aidiyeti kesin olmayan divanında sûflük terminolojisinin iyice geliştiği görülür. Erken dönem Fars edebiyatının mutasavvıf-şairlerinden Baba Tâhir-i Uryân'ın (ö. 447/1055[?]) kıta ve gazellerinden başka *el-Kelimetü'l-kısâr* adlı eserinde ilim, marifet, ilham gibi tasavvufî konularla ilgili vecizeleri de vardır. Abdullah el-Ensârî el-Harevî (ö.481/1088) Sülemî'nin *Tabakatü's-sûfiyye*'sini kendi bilgisine ve zevkine göre genişleterek Farsça'ya tercüme etmiştir. Bu eseri Câmî'nin *Nefahâtü'l-üns*'üne kaynak ve örnek teşkil etmiştir. Secili nesre önem verir. Mistik-didaktik ve epik şiirleri vardır. Sa'dî'ye (ö.691/1292) bile etki etmiştir. *Menâzilü's-sâ'irin* adlı eserinde irfanı yükselme yolunda makamları anlatır. (Bilgin, 1995,296)

2.4.3. TARİKAT DÖNEMİ

2.4.3.1. XII VE XIII. Asır

Moğol istilasıyla siyasî otoritenin zaafa uğradığı bu yıllarda halk manevî otoriteye sığınmıştır. Bugünkü anlamıyla tekkesi, zaviyesi, şeyh ve mürid münasebetleriyle ilk tarikatler bu yüzyılda kurulmuştur. Bağdad'da Abdülkadir Geylânî, Basra'da Ahmed Rifâî, Türkistan bölgesinde Ahmed Yesevî bu dönemde yetişen ilk tarikat kurucularıdır.

Abdülkadir Geylânî (ö.562/1166) kendisinden sonra gelenlerce kutub ve insan-ı kamil olarak tavsif edilmiştir. Vaaz ve irşadlarından oluşan el-Gunye, el-fethu'r-Rabbânî, Fütûhu'l-gayb gibi eserleri vardır.

Ahmed Yesevî, 11.yy'ın ikinci yarısında Batı Türkistan'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta Arslan Baba'ya daha sonra Buhâra'ya giderek Şeyh Yusuf Hemedânî'ye intisap eder. Yesevî'nin şeriat ahkamına, Hz. Peygamberin sünnetine, Hanefî mezhebine ne kadar kuvvetle bağlı olduğu hikmetlerinde açıkça görülmektedir. (Yesevî, Erarslan (Giriş),2000:6-12) Türklerin halk edebiyatından alınmış basit şekillerle yazdığı Türkçe hikmetlerle süluk adabını Arapça Farsça bilmeyen Türk dervişlerine anlattı. Yesevî, Orta Asya Türk edebiyatı üzerinde asırlarca tesir etmiş ve tamamıyla kendisine mahsus bir şiir tarzı yaratmış çok mühim bir şairdir. Süluk silsilesi bakımından ona mensup olan tarikatler Nakşibendiyye ve Bektâşîye'dir. (Köprülü, 2003: 125)

Nakşibendilik'in onbir esasını kuran Abdülhâlik Gucdüvânî'den (ö.595/1199) Bahâeddin Nakşbend'in üveysî tarîk ile feyz aldığı bilinmektedir. Günümüze kadar tesirini devam ettiren Şâziliyye tarikatının kurucusu ise Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah Şâzili'dir. (ö.657/1258) 12. ve 13. asır, Kübreviyye, Sühreverdiyye, Ekberiyye, Bedeviyye ve Mevleviyye gibi tarikatlerin kurulup geliştiği yıllardır. Ebû Hafs Sühreverdî'nin Avârifü'l-maârif adlı eseri tekke ve zaviyelerdeki tasavvufî adab ve protokolü ihtiva eden kaynak eserlerden biri olmuştur.

Ekberiyye tarikati Şeyh-i Ekber namıyla ünlü Muhyiddin b. El-Arabî (ö.638/1240)'ye nisbet edilen bir tarikattir.

İbn Arabî, Füsûsu'l-hikem ve el-Fütûhatü'l-Mekkiyye adlı eserleriyle tasavvuf tefekküründe yerini almıştır. Endülüs'te doğup Mısır, Şam, Anadolu gibi o günün İslam ülkelerinin pek çoğunu gezmiştir. İbn Arabî vahdet-i vücud anlayışını sistemleştiren sûfî sayılır.³ (Yılmaz, a.g.e.:129-130) Yunan filozoflarına şerhler yazan İbn-i rüşd'ün Arabî üzerinde önemli bir tesiri olmuştur. Hatemü'l-evliyalık iddiasında bulunan Arabî, Füsusu da rüyasında gördüğü Hz. Peygamber'den naklettiğini söyler. Bu kitaptaki yirmi yedi bölümde birer peygamber ayrı bir hikmeti temsil etmektedir. (Arabî,1992:6-12)

Vahdet-i vücud görüşünün bilhassa Anadolu'dan başlayarak İran üzerinden Hindistan'a doğru hızla yayılmasında talebesi Sadreddin Konevî'nin (ö.673/1274) rolü büyüktür. (Bilgin,a.g.e.:295) Konevî, üvey babası olan İbn-i Arabî'den feyiz ve ilham alır.(Arabî,a.g.e.:7) Tasavvufu miyarı olan belirli bir bilim haline getirmeye çalışmıştır. Velud bir yazar olan Konevî füsüs'un şerh ve izahını Fükûk adlı eseriyile yapmıştır. Nusûs'u da vahdet-i vücudun esaslarını anlattığı eseridir. (Konevî,2008)

Mevlâna Celâleddin Rûmî'ye nisbet edilen Mevlevîlik de bu yılların tarikatıdır. Mevlâna, babası Bahâeddin Veled (ö.628/1231) ve Burhaneddin Muhakkik Tirmizî vasıtasıyla aldığı Kübrevîlik, Şems-i Tebrizî'den aldığı vecd ve coşkunuğu İbn Arabî tesiriyle aldığı vahdet-i vücud telakkisiyle yoğurmuş ve yepyeni bir mektep oluşturmuştur. (Asıl tarikat halini alışı Sultan Veled'le olmuştur.) Şiir, edebiyat ve

³ İmam-ı Rabbânî tarafından yapılan bir tarifte vahdet-i vücud;"Allah Teâlâ'yı arama yolunda olan kişinin (salikin) mevcûdu bilip ondan başkasının yok (mâdûm) olduğuna inanmakla beraber, yokluk kabul eden şeylerin bir olan mevcûdun zuhûr ve belirme mahalleri olduğuna inanmak olarak anlatılmıştır. Vahdet-i vücûdu Allah teâlâ'ya terakkî yolunda uğranan bir hal kabul eden İmam Rabbânî bu tarifile Allah'la âlem arasındaki ilişkiyi belirtmektedir.

Mutasavvıfların çoğu tarafından kabul gören vahdet-i vücûdun, birçok muhaddis, fakih ve kelâm âlimi tarafından tenkit edildiği bir gerçektir. 14.yy sonu ve 15.yyda bu telakkiyi kıyasıya tenkit eden âlimler görülür. Mustafa Tahralı'nın yaptığı değerlendirmelere göre vahdet-i vücud panteizmle çok farklıdır. 16. yyda yaşayan ve bu akıma karşı yaptığı itirazları doktrin haline getiren İmam-ı Rabbânî vahdet-i vücûdu reddeder ancak onun bir küfür mezhebi olmayıp keşifte bir hatâdan ibaret olduğunu söyler. Ona göre kalb makamına gelip cezbe sahibi olan saliki mahbub olan Allah teâlânın sevgisi kuşatınca o'nun dışındaki varlıkları görmez olur. O'ndan başkasının mevcut olduğunun farkına varmaz, hatta onları yok kabul eder. Böylece tek varlıktan başkasını tanımazlar. İmam Rabbânî bu aşamayı kendisinin de yaşadığını ancak bunu aşarak üst makama ulaştığını anlatır. Ona göre yaşanan, "vahdet-i şühud"dur. Fena makamındaki insan Allah Teâlâya öyle düşünür ki, basiret gözü (iç dünyası) Allah Teâlâ'nın dışında hiçbir şeye ilişmez, hiçbir şeyi görmez hale gelir. Âlem yok olmaz, sadece görünmez olur. Allah teâlâ, asl ve hakiki olarak mevcut olduğu gibi âlem de onun sıfatlarının yansıması neticesinde sonradan var olmuştur. Allah Teâlâ'nın nûrunun kuvveti, âlemin varlığını örtmüştür, gözden kaybolmasına sebep olmuştur. Âlem mevcuttur. Ancak Allah Teâlâ'yı müşâhede esnasında görülmeyebilir. Özgen, Mustafa: İmâm-ı Rabbânî ulûhiyet ve Nübüvvet anlayışı, tablet yay., Konya, 2007, s.378-393

semâa önem veren bu yol yıllar boyu Osmanlı ülkesinde kalem efendilerinin tarikatı olarak etkin olmuştur.

12 v 13.yy.larda Ehl-i sünnet tasavvufu bir yandan gelişip kurumlaşırken bir yandan Kalenderî, Hayderî gibi şîa fırkalarının tasavvufî örtü ile faaliyet gösterdiği görülmektedir. Özellikle Horasan bölgeleriyle Yemen tarflarında şîa nüfuzu altındaki yerlerde Hasan Sabbah'ın geliştirdiği bâtınîlik cereyanı ile ihvân-ı Safâ örgütünün teşkilatlandığı yıllar bu döneme rastlar.

13. asra kadar Kur'an, sünnet ve büyük sûfilerle velilerin görüşlerinin teyid edilen tasavvufî düşüncelerin bu asırdan itibaren felsefî bazı kavramlarla izah edilmeye başlandığı görülmektedir. (Yılmaz,a.g.e.131-132)

Tasavvufî şiirin ilk büyük şairi olan Senâî'nin (ö.525/1130) Hadîkatü'l-hakîka ve tarîkatü'ş-şerî'a adlı eseri İran edebiyatında tasavvufî mesnevîlerin ilkidir. İşknâme'sinde aşk, tasavvufî açıdan ele alınmıştır. Seyrû'l-'ibâd ile'lme'âd adlı eserinde ise temiz rûhu arayan kişinin katettiği menziller anlatılır. Divan'ında dünyanın geçiciliği, dünyayı terk, dünya malına değer vermemek gerektiği gibi zühd şiirleri yer almaktadır. Bilhassa Attar ve Mevlâna tasavvufî düşünceleri şiirle anlatırken Senâî'nin yolundan gitmişlerdir. Senâî'nin İran edebiyatındaki tesiri çok büyüktür. (Bilgin,a.g.e.:297)

Feriduddin Attar'ın doğum tarihi konusunda ihtilaflar olmakla birlikte 540'ta doğduğu ve Nişabur'da yaşadığı kabul edilmektedir. Tezkirecilerin onun için şeyh göstermeleri inandırıcı delillere dayanmadığından onun üveysî olduğu kabul edilir. Attar, Hallac veya Senâî veyahut da Ebu Said Ebu'l-Hayr'ın ruhaniyeti vasıtasıyla yetişmiştir, denilmiştir. Attar'daki tasavvuf telakkisinin aslı Hallac'tandır. Mevlana çocukluğunda babasıyla birlikte Nişabur'da Attar'la görüşmüştür. Eserlerinde de Attar tesiri açıkça görülmektedir. Attar, lisan ilimlerini, dinî ilimleri, hikmeti, eczacılığı tahsil etmiştir. Vefat tarihi konusunda da ihtilaflar vardır. Ancak 618/1221'de Moğol istilasına uğrayan Nişabur'daki katliam sırasında şehid olduğu kabul edilir. Attar, birinci devrede kaleme aldığı eserlerinde şiire ve edebî sanatlara hakim usta bir hikayeci olarak görünür. İkinci devrede eser ve mesnevilerinde tertip ve nizam zayıflar. Üçüncü devrede şairin edebî gücü geriler. Tezkire bu döneme aittir ve bu özellik eserde göze çarpar. *Tezkiretü'l evliya* dışındaki eserleri manzumdur. Bu eserinde doksan yedi suffî'nin hal tercümeleri yer almıştır.

Tezkire’de genel olarak Hucvirî ve Osmanî’den iktibaslar yapmışsa da evvelki tezkirelerin taklidi ve kopyası değildir. Onun eseriyle evliya hal tercümelerinin yeni bir merhalesine varılmış ve bu merhale daha sonraki asırlarda aynen korunmuştur. *Musibet-nâme*’de Allah’ı dış âlemde arayan salikin onu iç âlemde bulması konu edilir. *Cevahir-Nâme* ile *Şerhu’l-Kalb* bizzat şair tarafından imha edilmiştir. *Esrar-Nâme* yirmi altı makaleden oluşur. *Muhtar-nâme* konularına göre tertip edilmiş rubailer mecmuasıdır. *Husrev-Nâme* , Arabî’de görülen bir vahdet-i vücuttan bahsettiği için Attar’a aidiyeti şüphelidir. *Îlâhi-Nâme*’deki hikayeler zühdi ve tasavvufî mahiyette olup bunların en önemlisi iblis’le ilgilidir. Bu kitabın *Husrev-Nâme*’den ibaret olup onun da Attar’a ait olmadığı kanaati mevcuttur. Attar’a nispet edilen eser sayısı elli kadar olsa da ona ait olduğu kesin olanların sayısı sınırlıdır.(Attar-Giriş:Uludağ-:2002:9-21) *Mantıku’t-tayr*’daki çerçeve hikayenin konusu ve aslı Ahmed Gazzalî’nin *Risaletu’t-Tayr*’ından alınmıştır. Hikayede Simurg adlı padişahlarını arayan kuşların Hühüd’ün önderliğinde istek, aşk,marifet, istiğna, tevhit, hayret ve fakr u fena adları verilen yedi vadiden geçmeleri anlatılır. Yüzlerce kuştan ancak otuz kuş (sî murg) vadileri aşabilmiştir. Simurg tecelli edince bunun kendileri olduğunu anlıyor ve Simurg’da fani oluyorlar. Bu hikayede kuşlar, salıklar, simurg ise Tanrı’nın zuhur ve taayyünüdür. (Attar, 2001)

Necmeddin Daye (ö.654/1256) Anadolu’da yazılan Farsça eserlerden biri olan *Mirsadu’l-İbad*’ın yazarıdır. Necmeddin Kübra’nın müridi olmuş, daha sonra Selçuklu ülkesine gelmiş, Sivas ve Kayseri’de telif ettiği eserini Sultan Alaaddin Keykubad’a ithaf etmiştir. Tasavvufî hayatın bütün unsurlarına temas eden bu kitap II. Murad devrinde Türkçe’ye kazandırılacaktır.

Fahreddin Irakî (ö.688/1289) Konya’da yazdığı *Lemeat* adlı eserini Füsüs’un etkisiyle ve 28 bölüm halinde yazmıştır. (Kara,2005:63-64)

Bu dönemde dikkat çeken mutasavvıflardan olan Hacı Bektaş-ı Velî’nin büyük ihtimalle “Haydâriyye” tarikatının bir mensubu olarak Anadolu’ya geldiği, daha sonra Baba İlyas-ı Horasanî çevresine girerek “Vefâiyye”ye intisap ettiği tahmin edilmektedir. O, “Bektaşilik” tarikatının banisi değildir. Nitekim Bektaşilik, 16. asrın ilk yıllarında Balım Sultan tarafından Haydarîlikten ayrılmak suretiyle onun adına kurulmuştur. Ona tekrar hayat veren Abdal Musa olmuştur. Bugün elimizde bulunan ve Alevî-Bektaşî toplulukları nezdinde kutsal bir kitap muamelesi gören *vilâyet-*

nâme 15. asrın son yıllarında menkıbelerin toplanıp yazıya geçirilmiş hali olup ekseriyetle mitolojik Hacı Bektaş-ı Velî'yi yansıtır. Vilâyet-nâme'ye göre o seyyiddir. Babası İbrahim-i Sâni, Horasan hükümdarıdır. Küçükken önce ünlü sûfi Lokmân-ı Perrende, daha sonra onun tavsiyesiyle Ahmed-i Yesevî'nin terbiyesiyle yetişmiştir. Yesevî kendisine halifelik sembolleri vererek Rum diyarını irşat etmekle görevlendirmiştir. Hacı Bektaş-ı Velî, Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî, Ahî Evran gibi büyük Rum evliyasıyla yakın ilişkiler içerisine girmiş, Moğol otoriteleriyle tanışmış ve onların bir kısmının Müslüman olmasına vesile olmuştur. Bu arada birçok halife yetiştirerek ölümüne yakın onların her birini Anadolu'nun bir yanına yollamış, kendisi de kerametine yakışır bir şekilde vefat etmiştir. Hacı Bektaş-ı Velî'ye başta *Makâlât* olmak üzere birtakım eserler isnat edilmektedir. Bunlar şunlardır: *Kitâbü'l-fevâ'id*, *Fatiha Sûresi Tefsiri*, *Şathiyye*, *Hacı Bektaş-ın Nasihatleri*, *Şerh-i Besmele*, *Makâlât-ı Gaybiyye* ve *Kelimât-ı Ayniyye*. (Şentürk, Kartal, 2005)

Mevlâna Celâleddin Rûmî 1207'de Belh'te doğdu. Babası devrinin ünlü bilginlerinden Sultânü'l Ulema Bahaeddin Veled'dir. Mevlânâ yirmili yaşlardayken Moğolların Belh'i istilasına üzerine Konya'ya gelip yerleşmişlerdir. Göç yolundaki Nişabur'da Attar, Mevlâna'ya *Esrar-nâme*'yi vermiştir. Konya'da Bahaeddin Veled adına bir medrese yaptırılmıştır. Onun ölümünün ardından onu temsil etmek Mevlâna'ya düştü. Veled'in öğrencilerinden Burhaneddin Muhakkık Tirmizî (ö.638/1240) Konya'ya gelerek on yıl kadar Mevlâna'ya ders vermiştir. 1244'te Şems-i Tebrizî gelir ve Mevlâna ile tanışır. Eseri *Makâlât*'tan derin bir tasavvuf eri olduğu anlaşılan Şems'in en belirgin özelliği pervasızlığı ve melâmetidir. Sorduğu soruya doğru cevap veren Mevlâna'yla altı ay halvete çekilir. Böylece Mevlâna'da büyük bir değişim başlar. Batının da batını olan Şems'le zahitlikten maşukluk cihanına ulaşır. Semâ' gönlünde bahçeler oluşturur. Mevlâna'nın sürekli Şems'le birlikte olması Mevlâna'nın eski dostları tarafından kıskançlıkla karşılanacaktır. Bu kişiler oğlu Alâeddin ve yakınlarını Şems aleyhine iyice kışkırtmış ve bunun neticesinde Şems öldürülmüştür. Onun ölümünden sonra Mevlâna Kuyumcu Selahaddin'i sırdaş edindi. On yıl gibi bir zaman sonra Selahaddin de öldü ve Mevlâna sırdaşlığını Çelebi Hüsameddin adlı bir sufi ile sürdürdü. Bu süre zarfında *Mesnevî* vücuda gelmiş bulunuyordu. Mevlâna 1273'te öldü. (Öztürk,2000:11-21)

Menâkıbü'l-Ârifin'de ve Risale-i Sipehsalar'da anlatıldığı üzere Hazret-i Mevlâna'da herkesi, her şeyi bir görme (Tevhid görüşü) ve müsâmaha haddinden fazlaydı. Onun nazarında “hakikatları itibarıyla” bütün dinler birdi. Kadınlara, çocuklara ve düşkünlere karşı şefkatliydi. Onun müsamahası ve iyi huyları Hz. Muhammed'in ahlakıyla ahlaklanmış olmasındandır. Onun açlığı tercih edişi ve namazda kendini kaybedişi, tevazusu da Hz. Muhammed'in sünneti üzerinedir.

Mevlâna, fıkıh, tefsir, hadis, aklî ve naklî ilimlerde yüksek icâzetler elde etmişti. Ona göre İttihad (bir olma) ve hulûl (Hakk'a katılma) farklı şeylerdir. “İttihad, hulûl değil senin yok olmandır” diyen Mevlâna'nın Hak'la bir olmaktan kasdı Allah'ın emirlerini tam manasıyla yerine getirip kendi irade ve arzusunu Hakk'ın irade ve arzusuyla birleştirmesi halidir. (Can,2006 :98-136) Mevlâna'da ve tasavvufi inançtaki vahdet-i vücud panteizm değildir. Zira Vahdet-i vücud müşahidleri, zat-ı Hakk'a mechul-ı mutlak derler ve onu sıfat ve na'tlerden tecrid ederler. Fakat mertebe-i ulûhiyet'de Semî', Basîr, Mürîd ve Kâdir ilh.. bilirler. Vücûdîler ise Hakk'a illet-i ûlâ ve cevher derler. Mevlâna mesnevîsinde ismin Hakk'ın kadîm vasıflarından müştak olduğunu bu kökün illet-i ûlâ gibi sakîm bir akide olmadığını söyler. Mevlana, kişi fânî-i mutlak olmadıkça tevhidin nezdinde tahakkuk etmiş olmayacağını söyler. Zira vahdet-i vücud, vücudî filazofların birbirlerinden aldıkları bir düşünce değil fenafillahın sonucu oluşan ilm-i şuhudîdir. Mevlana ve diğer vahdet-i vücud müşahidleri Hakk'ı hem tenzih hem teşbih eder. Vücudîler ise yalnız teşbih eder. (Mevlânâ,2006: 50-52)

Mevlana akli hakkı batıldan ayırt etmeye yarayan nur olarak değerlendirir. Fakat onu Cebrail'e benzetir. Aşk yolunda daha ileri götüremeyecektir. Mesnevî'de söylediğine göre aşk ister hakikî ister mecazî olsun nihayet insanı Hakk'a ulaştırır. Yine de güzellik güneşi batacak olana gönül vermez; yok olmayan Hakk'ın âşığıdır. Dünyadaki güzellikler Hakk'ın güzelliğinin birer zerresidir. Hak hüsn-i mutlaktır. Şirke düşmemek için güzeli değil güzelliği sevmek gerekir.

Mevlâna, Fîhi Mâ fih eserinde sırf dostlarını kırmamak için şiir söylediğini ifade eder. Yoksa şiirden uzaktır. Ve kendi vilayetinde kalmış olsa şiir söylemeyecektir. Mevlâna'nın diğer şairlerden farklı hüneri Hak âşığı olmasıdır. Mevlâna İslam âleminde yetişen bütün erenlerin ve şairlerin üstünde ün kazanmıştır. Yunus Emre Mevlâna'nın etkisini dile getirmek için onun bakışının gönlünün aynası olduğunu

söylemiştir. Bu devir şairlerinden Gülşehrî ve Âşık Paşa da Mevlâna'nın etkisi altında kalmışlardır. Erzurumlu İbrahim Hakkı ise Divan-ı kebir'den aynen alınmış tercümeyle bile yapmıştır. Mevlâna'nın etkisi altında kalan şâirlerimiz arasında Sultan Divânî, Fasîh Dede, Neşâtî, Şeyh Gâlib ve Esrar Dede de unutulmamalıdır.

Mevlevî Edebiyatı'nın inkişafa başladığı 16. yüzyıldan itibaren bir çok şairler tasavvuf deyimlerinden başka melevî tarikatine has tabirleri de kullanmağa başlamışlardır. Bu hal bilhassa 17. Asır şairleri arasında daha çok göze çarpmaktadır.

(Can, a.g.e.:162- 203)

Mesnevî-i Şerîf, Mevlâna'nın altı ciltlik ve 25618 beyitlik eseridir. Mesnevî sadece didaktik bir eser değildir. İçinde insanı heyecanlandıran bölümleri de vardır. Onda çeşitli konulara, görüşlere ve buluşlara rastlanır. Hikaye içinde hikayeler, hikmetli beyitler sıralanmıştır. Mesnevîye pekçok şerhler yapılmıştır. Şerh edenler arasında Sururî, Sudî, Şem'î, Bursalı İsmail Hakkı, Ahmed Avni Konuk, Kenan Rufâî, Tahirü'l-Mevlevî, Abdülbaki Gölpınarlı vardır. Türkçe'ye tercüme edenler arasında ise Muinî, Nahifî, Veled Çelebi İzbudak bulunur.

Dîvân-ı Kebîr yahut *Dîvân-ı Şemsü'l-Hakâyik*'ta Mevlâna'nın kasideleri, gazelleri, tercileri, mülemmaları, rubaileri bulunur. Mevlâna şiirlerinde kendi adını değil Şems-i Tebrizî'nin adını söyler. Divanın basma divanlardaki beyit sayısı elli bini bulsa da en eski nüshadaki sayı yirmi bir bin civarındadır. Gazellerin dışında sayıları kesin olmamakla birlikte binlerce rubaisi de vardır. Divanda bulunan şiirler liriktir. (A.g.e.373-383) Mevlâna bazen şiirlerindeki coşkunun farkına varır ve sözünden tövbe etmek ister. Ancak tövbesini bozma nedeni Allah'ın dileğidir (*Dîvân-ı Kebîr*, IV/1837) O, aşkı olmayan kişinin insanlığını reddeder. (*Dîvân-ı Kebîr*, III/1610) (Mevlâna, 2000)

Fîhi Mâ Fîh, Mevlâna'nın sohbetinde bulunanlardan bazıları tarafından tutulan notların birleştirilip tasnif edilmesinden meydana gelmiştir. *Fîhi Mâ Fîh*'teki fasıllarda irşad nokta-i nazarından son derece mebzul hikmetler, mesel ve misaller vardır. Kur'ân'daki zahir ve batın meselesiyle, suret ve manayla, birlikle, Emir Pervâne'yle, rızıkla kusur aramakla, Âlim-Emîr münasebetiyle ilgili ilginç açıklamalar yapmıştır. (Mevlâna, 2006)

Mecâlis-i Seb'a, Hz. Mevlâna'nın yedi meclisin yani yedi va'zının yazılmasından meydana gelen bir eseridir. *Mektûbât*, Mevlânâ'nın muhtelif vesilelerle bazı

büyüklere- herhengi birinin derdine derman olmak için- yazdığı mektupların bir araya gelmesinden meydana çıkan eserdir. (Can,a.g.e.:386)

Sultan Veled (ö.1312), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin büyük oğludur. Erken yaşlarda babası ile birlikte muhtelif âlimlerin de bulunduğu toplantılara katıldı ve katıldığı bu toplantılardan istifade etti. Sadık bir mürit gibi babasına ve Şems-i Tebrîzî'ye hizmete tti. Aynı saygıyı babasının halifeleri Selâhaddîn-i Zerkûb'a ve Hüsameddin Çelebi'ye de göstermiştir. Çelebi'nin ölümünden sonra post-nişinliği kabul etmiştir. Mevlevîlik onun zamanında örgütlü bir tarikat haline gelmiş, gerek yapıtları, gerekse dört bir yana gönderdiği dervişleri ve halifeleriyle Mevlevîliğin yayılmasını sağlamıştır.

Dîvân-ı Sultan Veled'deki manzumeler alfabetik bir tertiple toplanmıştır. Dîvân'daki gazellerin çoğu Mevlânâ'nın gazellerine nazire olarak yazılmıştır. Büyük bir edebî değeri olmayan bu eser, devrinin muhtelif devlet ricali için yazılmış olan ve çok defa beyitlerinin ilk harflerinin sıralamasından hakkında yazılmış olduğu şahsın adı çıkan manzumeleri sebebiyle tarih tetkikleri bakımından mühimdir. Övgüler ve mersiyele müstesna bütün gazeller tasavvufî ve didaktik mahiyettedir. Bu gazellerin ve rubailerin en büyük özellikleri ifadenin hepsinde açık ve sade oluşudur. Türkçe gazeller de yer alır.

Sultan Veled'in ilk mesnevîsi olan *İbtidâ-nâme* Mevlânâ'nın hayatı ve Mevlânâ âşıklarının ilk inançlarını gösteren en eski ve doğru kaynak olması bakımından oldukça önemlidir. Sultan Veled, Mesnevîsinin başında Mevlânâ'nın mesnevîsinde geçmiş erenlerin kıssalarını zikrettiğini, onların kerametlerini ve makamlarını açıkladığını; onların kıssalarını anlatmaktaki maksadının kendininkileri belirtmek olduğunu ifade eder. Yer yer Türkçe beyitlere de yer verilmiştir. Nesir ve nazım olarak yazılan *Rebâb-nâme*'de öğütlerden, Hakk'ın sırlarından yani Kur'an ayetlerinden ve tarikatın gereği olan hususlardan bahsetmiştir. *İntihâ-nâme*, Sultan Veled'in son mesnevîsidir. Manzum ve mensur olarak yazılan eserde mensur kısımlar maznum kısımlarda işlenen konuların özeti mahiyetinde veya başlık şeklinde görülmektedir. Eser baştan sona Farsçadır. Müellif eserini nasihat amacıyla yazdığını belirtmektedir. Mevlânâ'nın Şems'e bağlanmadan önceki durumu ile Şems'e bağlanması ve semâa başlaması anlatılır. *Maârif*, Sultan Veled'in Farsça mensur ve tasavvufî bir eseridir. Uzun, kısa 56 bölümden meydana gelen eserin dili

gayet açık ve sade olup tam bir konuşma dilidir. Maârif'teki konular bir bakıma mesnevîlerindeki konuların tekrarı gibidir. (Şentürk, Kartal, a.g.e.:95-99)

3. TEZE KONU OLAN ESERLER VE MÜELLİFLERİ

3.1. YUNUS EMRE VE ESERLERİ

3.1.1. YUNUS EMRE’NİN TARİHİ HAYATI

Yunus Emre, Âşık Paşazade’ye göre Orhan ve Murat devirlerinde yaşamıştır. (Âşıkpaşaoğlu,1985:194) Taşköprülü ise onu Yıldırım Bayezid devrine ulaşmış gösterir. (Mecdi Efendi,1269:29)

Yunus Emre, Risaletü’n-Nushiyye adlı mesnevisinin sonunda verdiği;

Söze târih yidi yüz yidiyidi

Yûnus cânı bu yolda fidîyidi

Beytinden anlaşıldığı kadarıyla H. 707/M.1307/8 tarihlerinde hayattadır. Yine, Adnan Erzi tarafından Bayezid Devlet Kütüphanesi’nde bulunan bir yazmada (bkz. Nu:7912) şu ifadeler rastlanmaktadır:

“Vefât-ı Yûnus Emre

Müddet-i ‘Ömr 82

Sene 720”

Bu belgeden anlaşılacağı üzere, Yunûs Emre, H. 648/ M.1240-1 tarihinde doğmuş, 82 yıllık bir ömürden sonra H. 720 /M.1320-1 tarihinde vefat etmiştir.

Yunus Emre’nin, divanında çağdaşları olan Mevlânâ, Ahmed Fakih, Seydi Balım ve Geyikli Baba’dan söz etmesi ve yağmacı Tatarlardan bahsetmesi yaşadığı dönemle ilgili ipucu verir.

Şu beyitlerden Yunus’un Mevlana sohbetinde bulunduğu anlaşılmaktadır:

Mevlânâ Hûdâvendgâr bize nazar kılalı

Onun görklü nazarı gönlümüz aynasıdır

*

Mevlânâ sohbetinde saz ile işret oldı

Ârif manâya daldı çün bilebilir ferişte (Tatçı,2005:14)

Yunus Emre'nin doğum yeri, Hacı Bektaş-ı Velî Vilâyet-nâme'sine göre Sivrihisar Sarıköy'dür. (Gölpınarlı,1958:48-49) Diğer kaynaklara göre de Eskişehirli, Karamanlı yahut Boluludur. Bir vesikada ise Yunus'un Karamanoğlu İbrahim Bey'den Yerce adlı yeri satın almış olduğu ve İsmail Hacı topluluğundan olduğu anlaşılır. Başka bir vesikaya göre de "Yunus Emre Bey", Eskişehir'in Sivrihihar kazasına bağlı Sarıköy'deki çiftliğini, zaviyesine vakfetmiştir. (Gölpınarlı, t.y.:63-65) Fuat Köprülü Bektaşî ananesini doğru kabul eder. Ona göre de Yunus Sivrihisarlı bir Türkmen köylüsüdür. (Köprülü, 2003:251) Belge ve kaynaklardan varılabilecek tek sonuç Yunus'un orta Anadolu'lu olduğudur.

Emre kelimesinin anlamı çeşitli tevellere yol açmıştır. Bu kelimenin imrenmekten geldiği muhakkaktır. Türkçede başta ve ortadaki "i"ler şive farkı yüzünden "e" olur. İmremek, imrendirmek sözlerinin kökü "im"dir. Türkçede "re,re"cihet bildirir. Böylece kelime "dileyen, arzulayan, âşık" anlamlarına gelir. Emre adı yalnız bizim Yunus'a özel değildir. Farklı eserlerde Emre adlı şairlere raslanır. (Gölpınarlı, a.g.e.: 85) Şairimiz, şiirlerinde mahlas olarak Yûnus Emre'den başka "Yûnus, Âşık Yûnus, Bî-çâre Yûnus, Koca Yûnus, Yûnus Dedem, Tapduk Yûnus, Miskin Yûnus, Derviş Yûnus" gibi isimleri kullanmaktadır. (Tatçı,1990:18) Âşık Yunus adını kullanan ve Bursa'da, 843/M.1439'da vefat eden başka bir şair daha vardır. "Şol cennetin ırmakları"; Dertli ne ağlayıp gezersin burda"; Sordum sarı çiçeğe; Adı güzel kendi güzel Muhammed; "Dertli dolap" gibi çok tanınmış olan bestelenmiş ilahilerin sahibi bu şairdir. (Tatçı,2005:31)

Yunus Emre, Bektaşî Vilayetname'sindeki menkıbeye göre doyurması gereken bir aileye sahiptir. (Gölpınarlı, 1958:48) Üftade'ye göre de Taptuk Emre'nin kızıyla evlenmiştir. (Gölpınarlı, t.y.:54) Konya defterindeki bir belgeye göre ise Yunus'un oğlunun adı İsmail olarak geçer. Bir beytindeyse bir eşle birer oğul ve kıza sahip olduğunu söyler. (Tatçı,1990:20)

Köprülü, Yunus'un ümmî olamayacağını; çünkü ümmî bir dervişin beş yüz beyti aşan bir mesnevî parçasını yazamayacağını; ancak onun medrese ilimlerine derin bir surette nufus etmediğini söyler. (Köprülü, 2003: 258) Mustafa Tatçı'ya göre Farsça'nın edebiyat dili kabul edildiği bir devirde Yunus, zahiri ilimler tahsil etmiş olsaydı Farsça yahut Arapça yazardı. (Tatçı, 2005: 22)Tomar-ı Turûk-ı 'Aliyye'de, Yunus'un öyle olmadığı halde kendisine ümmî demesinin nedeni ümmîliğin Hz.

Peygamber'in vasfı oluşuna bağlanır. (Vicdânî, 1338-1340: 64) Şakayık tercümesine ve Âşık Çelebi'ye göre ümmî olan Yûnus, bazı beyitlerinde de kendisi hakkında böyle der. Buna karşılık başka bazı beyitlerinden ise onun adamakıllı tahsilli olduğu hatta usul bilgisine yani tefsir, hadis, fıkıh gibi bilgilerin metoduna bile vukufu bulunduğu, mescidde, medresede, dört kitabın manasını tahsil ettiği anlaşılır. Bazı beyitlerinde Farsça kelimeler kullanır. Bazılarında ise ayetlerden iktibas eder. Yunus zamanının skolastik bilgisine vakıftır. Cevher, araz, suret, mana, vahdet-i vücud inancı, bu inançla hükema felsefesinin birleşmesinden doğan telakkiler, devir onun şiirinde yerini alır. O, batınî temayülleri belirten inançlardan, efsanelerden de bahseder. Sadî'nin bir şiirini de Türkçe'ye çevirecek kadar Farsça bilgisine sahiptir. Sadî'yi okuyan Yunus diğer şairleri de okumuş olmalıdır. Özellikle meclislerinde bulunduğu Mevlânâ'nın ondaki etkisi büyüktür. (Gölpınarlı, t.y.:90-98) Zaman zaman bilgisini inkar eden ve buna değer vermeyen Yunus'a göre ilim perdedir; okunacak kitap aşk kitabıdır. (Bununla kastedilen ledünnî ilim olmalıdır.) Bilgiden maksat bildiğini uygulamaktır. İnsan kendini bilmedikten sonra bilgiye harcanan emek boşunadır.

Bazı beytlerine nazaran Yunus, pek çok yeri gezip görmüş, hatta "yukarı iller" dediği Azerbaycan'a kadar seyahat etmiştir. Yunus, gittiği yerlerde Baba Tapduk sırrını anlattığını da söyler. Özellikle "Gel gör beni aşk neyledi" ve "elhamdüllillah" redifli ilahilerinde seyahatlerini dile getirir. Bu tür şiirlerinden hareketle onun seyahatle terbiye edilen bir derviş olduğu neticesi çıkarılabilir. Üftade'nin ve Bolulu Himmet Efendi'nin verdiği bilgilere göre Yunus Tekke'den bir müddet ayrılmıştır.

Yunus Emre'nin âdâb ve erkânını benimsediği manevî yol hakkında da elde geniş bilgi bulunmaz. Yûnus'un yaşadığı yıllarda bu topraklarda henüz teşekkül etmeye başlayan iki ana yol vardır. Başlangıçta hiçbir gayr-ı sünnî temayülü olmayan bu tarikatlerin birisi Mevlevîlik diğeri ise Bektaşîliktir. Bu asırda ayrıca Kâdirîlik de teşekkül etmiş olmakla beraber, Anadolu'da yaygınlaşmamıştır. Yunus divanında erkânıyla ilgili olarak açıkça bir şey söylemez. Hacı Bektaş-ı Velî'den söz etmediği halde Mevlânâ'dan dört yerde bahseder. Ancak kendisinin bu tarikate müntesip olduğuna dair en küçük bir imada bulunmaz. (zaten tarikat olarak gelişimi Mevlana'dan sonradır)

Yunus Emre bir beytinde şu tarikat şeceresini sıralar:

Yûnus'a Tapduğ u Saltuğ u Barak'dandır nasîb

Çün gönülde cûş kıldı ben niçe pinhân olam

Bu beyite göre Yûnus, Taptuk'a, Taptuk, Barak Baba'ya Barak da Sarı Saltuk'a müntesiptir. Ancak bu kişilerin tarihi kimlikleri, meşrep ve tarikatları tam olarak bilinmemektedir. (Tatçı,2005:23-24) Vilayetnâme'de Barak Baba Hacı Bektaş-ı Velî'nin halifesi gösterilir (Gölpınarlı,1958:81-90) Gölpınarlı'ya göre Barak, Sarı Saltuk ve Taptuk Emre Babaîlerden batınî kişilerdir. O, Hacı Bektaş'ı da bu zümreden göstermektedir. Hem Âşıkpaşazâde hem Menâkıb-al-Ârifin, Hacı Bektaş'ı babalılardan göstermektedir. Hacı Bektaş, Horasan'dan Sivas'a ordan Baba İlyas'a (Amasya'ya), oradan Kırşehir'e, oradan da Kayseri'ye gelmiştir. Âşık Paşazâde, Baba İlyas'ı Tâc-al-Ârifin Abül-Vefâ'nın halifesi gösterir. Yunus Emre'nin adını andığı Geyikli baba da Baba İlyas dervişlerinden, Şeyh Ebül-Vefâ tarikatindedir. (Gölpınarlı, t.y.:46-47) Gölpınarlı'nın aksine Köprülü'ye göre Yûnus'u batınî saymak tamamen yanlıştır. (Köprülü,2003: 284-302)

Hacı Bektaş Velî vilayetnamesinde Ahmed Yesevî'den hürmetle bahsedilir. Vilayetnamelerde onun Ahmed-i Yesevî'nin halifesi Lokman-ı Perende'ye müntesip olduğu yazılmıştır. Yesevî'nin Divân-ı Hikmet ve Fakr-nâme'sindeki fikirler, Hacı Bektaş Tarafından bilhassa Makâlât ve Kitabü'l-Fevâid'de tekrar edilmektedir. Yunus Emre'nin şiirleri ise Hacı Bektaş'ın düşünceleriyle (çoğunlukla) aynı düşünceleri açıklar. O da dört kapıdan, kırk makamdan, ibadetlerden, yetmiş iki millete saygı gösterilmesinden, insanda bulunan şeytanî güçlerle ilâhî güçlerin bitmeyen savaşıdan, iyi ve kötü huyların askerlerinden söz eder.

Yunus Emre'yle ilgili en çok tartışılan hususlardan birisi de vefatı ve mezarı meselesidir. Yûnus'u çok seven halk, onun kudsîyetinden feyz almak için bir çok makam icat ve ihdas etmiştir. Bunlar, Sivrihisar (Sarıköy), Karaman ve Ortaköy'deki mezar veya makamlardır. Bursa'daki Yûnus merkadinin ise Âşık Yûnus adlı Yûnus Emre muakkibi bir başka mutasavvıf şaire ait olduğu söylenmektedir. Şairin bunlardan başka Kula'da, Erzurum Dutçu (Düzcü) köyü'nde, Isparta Keçiborlu'da, Afyon Sandıklı'da, Ünye ve Sivas'ta bir yol üzerinde ve hatta Azerbaycan'da makamları bulunmaktadır. (Tatçı, 2005:26-30)

3.1.2. YUNUS EMRE’NİN MENKABEVÎ HAYATI

Yûnus’un destanî hayatı daha çok Hacı Bektaş-ı Velî Vilayetnâme’sinde kayıtlıdır. Fakir halli kimseler Hacı Bektaş-ı Velî’ye gelip nasip alıp giderler. Sivrihisar Sarıköy’de yaşayan Yûnus adlı fakir bir ekinci vardır. Kıtlık olunca kifaf edecek kadar bir şey istemek için Hacı Bektaş’a gitmeyi düşünür ve eli boş gitmemek için öküzüne dağdan alıç yükleyip Sulucakarahöyük’e gider. Hacı Bektaş’tan buğday ister. Bir zaman oarada eğlendikten sonra gideceği zaman Hacı Bektaş ona buğday mı nefes mi istediğini sorar. Yûnus kendisine buğday gerektiğini söyler. Hacı Bektaş ise alıcının her tanesi için iki nefes vermeyi teklif eder. Yunus bunu da kabul etmez. Hacı Bektaş bu defa alıcının her çekirdeğine karşılık on nefes vereceğini söyler. Ancak Yunus yine kabul etmez. Hacı Bektaş dilediği kadar buğday verilmesini emreder. Yoldayken aklı başına gelen Yûnus buğdayın tükeneceğini fakat nefesin tükenmeyeceğini düşünerek geri döner ve nefes ister. Hacı Bektaş artık bunun olmayacağını o kilidin anahtarını Tapduk Emre’ye verdiğini ondan alması gerektiğini bildirir.

Yunus yola koyulur. Taptuk Emre’nin dergahında odun taşıma hizmetine başlar. Yûnus asla odunun yaşını ve eğrisini getirmez. Tam kırk yıl bu hizmeti görür.

Günlerden bir gün Anadolu erenleri Tapduk Emre’nin tekkesine gelirler. Kurulan mecliste Yûnus-ı Gûyende adında bir kimse vardır. Tapduk Emre üç kez söylemesini istediği halde konuşmaz. Bu sefer bizim Yûnus’a dönüp kilidinin açıldığını, nasibini aldığını, sohbet etmesini söyler. Yûnus da İlahî hakikatlerin sırlarından sohbet etmeye başlar. Söyledikleri kaleme alınınca büyük bir divan olur. (Gölpınarlı, 1958:48-49; Yunus Emre, 1972:21-22; Banarlı, 2001:325-327)

Yûnus Emre’nin bir kısım rivayetlerini 16. yy’da yaşayan Mehmed Üftade anlatmış, bunları dervişi Aziz Mahmud Hüdayî Vâkıât adıyla Arapça bir eserde derlemiştir. Vâkıât’taki rivayetler Yûnus Emre’nin Vilâyet-nâme’deki menakıbını tamamlar gibidir. Buradaki bir rivayete göre Yûnus otuz yıl odun taşıdığı halde hiç şikayet etmezdi. Şeyhinin onu sevmesi öteki dervişlere ağır geldi. Şeyhin kızını sevdiği için bu hizmete katlandığı dedikodusunu şeyhe duyurdular. Şeyh Yûnus’a neden hep düzgün odun getirdiğini sorunca Yûnus bu kapıya doğru olmayanın layık olmadığı

cevabını verir. Bunun üzerine Taptuk Emre'nin "Söyle Yûnus'um" demesiyle Yûnus şair olur. Taptık, ihvan yalancı çıkmasın diye de kızını Yûnus'a verir. (Tatçı, 2005:34)

Başka bir rivayette de Yûnus, otuz sene hizmetten sonra kendisine yol açılmadığını düşünerek tekkeden ayrılıp dağlara düşmüştür. Mağarada yedi ere rastlayıp arkadaş olur. Her gece onlardan birinin dua etmesiyle sofraya gelir. Sıra Yûnus'a gelince o, diğerlerinin dua ettiklerinin hürmetine ister; iki sofraya gelir. Yûnus, onların Taptuk Emre'nin kapısında otuz sene hizmet eden erin hürmetine dua ettiklerini öğrenir. Yûnus tekkeye geri dönüp Ana Bacı'dan onu bağışlatmasını ister. Ana Bacı ona eşiğe yatmasını söyler. Taptuk Emre üstüne basınca Ana Bacı onun Yunus olduğunu söyler. "Hangi Yûnus" diye sormaz. "Bizim Yûnus mu" der. Böylece Yûnus'un suçunu da bağışlar. (Gölpınarlı, t.y.:54-55)

Gölpınarlı'nın anlattığı bir rivayete göre Yûnus'un üç bin şiirlik divanı Molla Kasım adında birinin eline düşmüş. Bir su kenarında divanı okuyan Kasım ilk bin şiiri şeriata uymuyor diye yakar. Yakmaktan sıkılınca binini de suya atar. Üçüncü bini okumaya başlayınca şu beyte rastlar:

Derviş Yûnus bu sözü eğri büğrü söyleme

Seni sığaya çeken bir Molla Kasım gelir

Bu beyti okur okumaz Yunus'un kerametini tasdik eder. Erenlerden olduğunu anlar. (A.g.e.:60)

3.1.3. YÛNUS EMRE'NİN ESERLERİ

3.1.3.1. Risaletü'n-Nushiyye

Bu eser, H. 707/M.1307 yılında, mesnevî şeklinde yazılmış tasavvufî bir nasihatnâmedir. Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün vezniyle yazılmış 13 beyitlik bir mesneviyle başlar. Bundan sonra mensur bölüm gelir. Asıl mesnevî bu bölümden sonra başlar. Metin giriş beyitleriyle birlikte 600 beyitten oluşur. Asıl mesnevi "Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Fe'ülün" vezniyle yazılmıştır. Aruz vezninin Türkçe'ye yeni adapte edildiği bir devirde yazılan risalede bir hayli vezin aksaması vardır.

Risâletü'n-Nushiyye belli bir plana göre yazılmakla birlikte eserin üslûbu Yûnus'un ilahîlerine nisbetle daha az şiiriyet ve lirizm taşır. Bu mesnevîde ahenk ve âşıkâne üsluptan söz etmek mümkün değildir. Fakat sembolizm mükemmeldir. Buradaki mefhumlar mücerret olup genellikle teşhis sanatıyla işlenmiştir. Didaktik bir tahkiye olan Risaletü'n-Nushiyye İnsanın insan-ı kâmil olma yolunda yaşadığı sülûk denilen manevî yolculuğunu anlatmaktadır. Yûnus bu manâ yolculuğunu anlatırken devrin sosyal ve kültürel değerleriyle mücâhede, aşk, muhabbet, kanaat, ıstırap gibi ledünnî hâllerin evrensel kavramlarını kaynaştırıp kısmen sembolik bir mesnevî kaleme almıştır. (Tatçı, 2005:42)

Eserin başındaki on üç beyitlik kısımda Âdem'in yaratılışı; insandaki dört unsur ve canın getirdiği iyi ve kötü özellikler anlatılır. Mesnevînin mensur bölümünde ise Aklın ve imanın tür ve dereceleri; dört unsurun askerlerinin insanı cennete veya cehenneme çektikleri anlatılır. Mensur kısımdan sonra altı manzum bölüm vardır. Bunlarda: Ruh ve akıl, kibir ve kanaat, Buşu ve gazab, sabır, buhl ve hased, gaybet ve bühtan konuları anlatılır.

3.1.3.2. Dîvân

Yûnus Emre'nin divanı kısmen geniş ve 'âlî-cenâbâne hatta pek fazla insanî telakkilerden, kısmen namaz ve orucun lüzumundan bahseden nutuklardan, en çok da vahdet-i vücud felsefesine ait coşkun parçalardan mürekkep eserleri içerir. (Köprülü,a.g.e:276)

Yûnus olduysa adım pes ne aceb

Okuyalar defter ü dîvânımı

Beytinden anlaşıldığı kadarıyla divanı o hayattayken tanınmıştır. Fakat Yûnus'un yaşadığı zamandan kalma bir yazma elde mevcut değildir.

Eski yazma dîvanlar tek tek esas alınır bu yazmalarda Yûnus'a ait 200 ile 300 arasında ilahînin var olduğu görülür. Mustafa Tatçı bu yazmaların mukayesesi sonucunda bizim Yûnus'a ait olduğu düşünülen 417 şiir elde edilebilmiştir. Yûnus Emre Divanı'nın bilinen en eski ve önemli yazmalarından bazıları: Fatih , Raif Yelkenci, Yahya Efendi, Ritter, Nuruosmaniye, Bursa, Hacı Bektaş, Karaman

nüshalarıdır. Yûnus Emre Dîvanı, yazmalar arasındaki fevkalade farklardan dolayı, şifâhî kaynaklardan derlenmiş izlenimi verir. En eski yazmalardan bazıları müstensihler tarafından mürettep hale getirilmiş yazmalardır.

Yûnus, hem aruz hem heceyle yazmıştır. Heceyle yazdığı şiirler çoğunluktadır. Onun hem aruzlu, hem de heceli şiirlerinden pek çoğu musammat tarzındadır. Bütün şiirler beyit esasıyla yazılmıştır. Fakat musammatlar ikiye bölündüğünde her beyit kıta şekline girer. (Tatçı, a.g.e.:55-57)

Yunus Divan'ında hece vezninin hemen her şekline, 6; 7; 8; 5+5=10; 6+5=11; 6+6=12; 7+7=14; 8+8=16 hecelilere rastlanır. Bunlardan bilhassa 10 ve 12 heceliler edebiyatımızda pek azdır. Yûnus çoğunlukla bu vezni büyük bir başarıyla kullanmıştır. (Köprülü,a.g.e.:280)

Yûnus kafiye konusunda devrinin diğer şairleri gibi oldukça serbest hareket eder. Ona göre kulak kafiyesi esastır. Şiirlerinde genellikle yarım ve tam kafiyeler kullanmıştır. Zengin kafieye daha az görülmektedir. Yarım kafiyelerin kullanıldığı şiirlerde redife daha sıkça rastlanmaktadır. Sadece rediflerle yazılmış şiirler de mevcuttur. Yûnus ilahilerini gazel şeklinde yazmıştır.

Fuat Köprülü, Yûnus divanında Acemlerin mesnevî ve gazel şekillerine rastlandığı gibi murabba veya musammat denilebilecek olan eski koşma şekline de çok rastlandığını söyler. Ona göre bu, Acemleri taklitle değil halk edebiyatının tesiriyle olmuştur. (Köprülü,a.g.e.:280)

Nihat Sami Banarlı Yûnus'un manzumelerindeki şeklin umumiyetle Türk dörtlükleriyle tertiplenen millî nazım şekli olduğunu söyler. (Banarlı,ag.e.:334)

Faruk Kadri Timurtaş bu şiirlerin umumiyetle gazel-kaside şeklinde ve çoğunlukla musammat olarak yazıldığını söyler. (Timurtaş,1972:38)

Yesevî'nin hikmetlerinin pek çoğunda koşmaya benzer bir şekil kullanılmaktadır. Dîvân-ı hikmetteki bu koşma-gazel ikiliği Yûnus Emre'de devam etmektedir. Yunus ilahîlerinin bir kısmını gazel veya musammat gazel ile bir kısmını da koşma şekliyle yazmıştır. Şeklen gazele benzeyen fakat hece vezniyle yazdığı bazı şiirleri için heceli gazel tabiri kullanılabilir.

Yûnus Emre Divanındaki şiirler umumiyetle ilâhî, nutuk veya nefes türlerinde değerlendirilmekle birlikte şiirler arasında birer ikişer tane de olsa Münâcât, Na't-İstişfâ, Mi'râc-nâme, Vücûd-nâme, Salât-nâme, Nasîhat-nâme, Yaş-nâme, Bahâr-

nâme, Şathiyye, Mahşer-nâme, Lügaz, Fütüvvet-nâme gibi türler de bulunmaktadır. (Tatçı, a.g.e.:64-66)

Yûnus'un şiirlerindeki dil hususiyetleri Şeyyad Hamza'nın, Sultan Veled'in Gülşehrî'nin Âşık Paşa'nın ve daha başka o devir eserlerinininkiyle örtüşür. Divan en eski Anadolu eserlerinden sayılabilir. (Köprülü, ag.e.:273)

3.2. GÜLŞEHRÎ VE ESERLERİ

3.2.1. GÜLŞEHRÎ'NİN HAYATI

Gülşehrî Türk edebiyatı Anadolu'da başladığı zaman eser veren üç büyük şairden biridir. 14.yy.'ın ilk otuz yılında üç mesnevîden söz etmek gerekir. Bunlar: Yûnus Emre'nin 1307 de yazdığı Risâletü'n-nushiyye, Gülşehrî'nin 1317'de yazdığı Mantiku't-tayr ve Âşık Paşa'nın 1330 yılında yazdığı Garib-nâme'dir.

Gülşehrî 13.yüzyılın ikinci yarısı ile 14.yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Bu itibarla Yunus Emre (1241?-1320) ve Sultan Veled (1226-1312) ile paralellik gösteren bir hayatı vardır. Bu şairlerin hayatları hakkındaki bilgiler pek az olduğu gibi Gülşehrî'nin durumu da böyledir. 1250 yıllarında doğmuştur. Eserlerinde adını Gülşehrî olarak verir. (Yavuz,2007:xvii) Gülşehrî'nin asıl adı üzerinde ihtilaf olmuştur. Mantiku't-tayr'ın Halis Efendi nüshasının başında yer alan iki satırlık yazıda *Ahmedü'l Gülşehri* adıyla karşılaşılır. (Yavuz,2004:352) Köprülü'ye göre bu isim kesin olarak doğrudur. (Köprülü,2003:231) Ancak Mantiku't-tayr'ındaki

Aç Süleymân gözüni kim göresin

Şâhidün bir dîv ü terkin urasın

*

İy Süleymân şol kopuzun kılını

Bur kim öğrenlüm bu kuşlar dilini

beyitlerinden şairin adının Süleymân olduğu anlaşılır. (Yavuz,2007:xviii) Sadettin Kocatürk'e göre bu tür beyitler Süleymân Peygamber'le ilgilidir. (Kocatürk,1982: 17) Fakat bu beyitlerde tevriyeli bir kullanım söz konusudur; yani yazarın adı Süleymân olmalıdır.

Gülşehrî'nin Mevlâna'nın ölümünden sonra Sultan Veled tarafından mevlevîliği yaymak ve mevlevî dergahını kurmak üzere Kırşehir'e gönderildiği söylenir.

Gazan Han'ın medrese, mescit ve tekke gibi dinî yerlerin yıkılmasını önleyici emirler vermesinin yanında bunların yapılışı için de emirler vermesiyle Kırşehir ilim merkezlerinden biri olarak kalmıştır. (A.g.e.:17-18) Felekname'de yazdığına göre Kırşehir'deki moğol emirleri ve vezirleri Gülşehrî'ye karşı dostça davranmışlardır. Öylesine saygılıdır ki asılacak bir hırsız bile onun için affedebilirler. (A.g.e.:135) Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Gülşehrî, iyi tahsil görmüştür. İslâmî ve edebî bilgiler yanında fen bilimlerine de sahiptir. Gülşehrî her şeyden önce kendisini hoca olarak görür ve kendisi için âlem şeyhi de der. (Yavuz,a.g.e:xx)

Felek-nâme'de hâfız olduğuna değinen şâirin birçok seyahatlerde bulunduğu, kendi zamanındaki ve kendinden önceki şairlerin şiirlerini okuduğu kendi ifadelerinden anlaşılır. Yine Felek-nâme'de yirmi yıl herhengi bir iş için eşikten dışarı adım atmadığını söylemiştir. Bu durumda seyahatlerini gençliğinde yapmış olmalıdır. (Kocatürk,a.g.e.:22)

Gülşehrî Mantık'u't-tayr adlı eserinde anlattığı bir hikayede Sadî ile konuşur. Sâdî ona kendisiyle birlikte Nizamî, Attar, Mevlâna, Senâyi, Sultan Veled'in dünyaca ünlü olmalarının yazdığı eserlerden kaynaklandığını söyleyerek ona da eser yazmasını tavsiye eder. Yolda rastladığı bir veli ona Gülşehrî mahlasını verir. Gülşehrî de Farsça Felek-nâme'yi yazarak bu altı erin yedincisi olur; aralarına katılır; ismi ölümsüzleşir. (Yavuz,a.g.e:381-397)

Bu hikaye ve Ahı Bişr gibi başka hikayeleri gözden geçirilirse şairin Türk edebiyatının ilk hikaye yazarı olduğu anlaşılır. Yine Farsça eserlerden ilk hikaye tercüme eden şair de odur. O tercüme aynen yapmaz; kendinden de bir şeyler katar. Eserlerine Mesnevî'den hikayeler alan Gülşehrî'de Mevlâna'nın büyük tesiri vardır. (A.g.e.:xxiv)

Eserinde hayvan hikayelerine yer veren ilk şairimiz olan Gülşehrî Leyla ve Mecnun hikayesi yazmak konusunda da ilktir. Kendisine öğüt verme ve yol gösterme misyonu yükleyen Gülşehrî'nin çekici bir anlatımı da vardır. O, özellikle nitelemeleri ve tasvirleri ile dikkat çeker. Üslubunun temelini sorulu cevaplı bir ifade oluşturur. Büşr ve Yemliha, İblis ve Âdem'in münazarası monolog ve diyalog kullandığı hikayeleridir. (A.g.e.:xxxii)

Gülşehrî'de en önde gelen husus Türkçe'ye verdiği önemdir. Mantıku't-tayr adlı eserini Türkçe yazan Gülşehrî Anadolu'da Türkçecilik cereyanını başlatmış ve Türkçe'ye sahip çıkan ilk şair olmuştur. Bu fikir Âşık Paşa ve takipçileriyle devam etmiştir. Şair yaptığı işin öneminin farkındadır ve bununla övünür. (A.g.e.:xxvi-xxvii)

Mantıku't-tayr'ı 1317'de yazan şair bu tarihten sonra vefat etmiş olmalıdır. Devri için Türkçe'nin büyük bir şairi olan Gülşehrî'nin adı tezkirelerde geçmese de o, 15.yüzyılda pek çok şair tarafından saygıyla anılır. (A.g.e: xxxii)

3.2.2. GÜLŞEHRÎ'NİN ESERLERİ

3.2.2.1. Felek-nâme

İnsanoğlunun nereden geldik, nereye gidiyoruz sorusuna cevaplar veren Felek-nâme'nin ana kaynağı Kur'an'dır. Astronomi ilmine büyük ihtimam gösterildiği bir devirde yaşayan Gülşehrî'nin Felek-nâme adını verdiği mesnevîsinde ikinci kaynak olarak da yaşadığı devir ve devrindeki astronomi ilminin önemi gösterilebilir. Bu mesnevînin bir diğer kaynağı da Mevlâna'nın Mesnevî'sidir. Mevlâna'yla birlikte Attar, Senâî ve Nizamî'den etkilenen Gülşehrî farklı olarak aklı aşka tercih eder.

Bu dünyaya fırlatılmış, yalnız ve çaresiz olan insan, aslını aramaktadır. Tanrı'yu idrak eden insan ölümsüz, değişmez ve ebedî olana aşk bağıyla bağlanır. Özlemle arayış içinde aslına, kaynağına dönmek ister. Gülşehrî'ye göre bütün ruhlar temiz bir fitrat üzere yaratılmışlardır. Bunların süflî âleme inişlerinden maksat kendi kemallerine varmak içindir. Nüzul ve urûcun asıl gayesi insanın kendini bildikten sonra Tanrı'sını tanımasıdır.

Gülşehrî, uzun bir girişten sonra gelen dört münâcatta insanların selameti ve huzuru için yakarıшта bulunur. Bu arada talî bir takım hikayelerle insanlara öğüt verir. İltimas bölümünden sonra Gazan Han'ı över. İkinci bölümde insan hayatını ve onun yapısını belirtmek üzere çoğu kez konunun içerisine girer. Böylece ruh ve ulvîleri münazara ettirirken ahlak dersi vermekten de geri kalmaz. Gülşehrî hikayelerinde realist bir tutum sergiler.

Fesatlıklar ülkesinin durumu ile ölüm ve hayatı Felek-nâme'sinde ana tema olarak işleyen Gülşehrî, insan nefsinin gökyüzünden yeryüzüne indirir; sonra onu yerden ve gökten kurtulmuş olarak mekansızlık âlemine geri gönderir. O, ulvîleri, ruhu, hayvanları, müzik aletlerini dile getirir. Onlara beşerî ve psikolojik özellikler yükler. Felek-nâme'de ruh, görevi icabı Tanrı'dan aldığı emirlerle insan bedenine girmek için felekler ehlini ikna etmeye gayret göstermekte ve onlara olumlu cevaplar vermektedir. Bu durum Mantıku't-tayr'da Hüdhüd vasıtasıyla sağlanmaktadır. (Kocatürk,a.g.e.:32-63)

3.2.2.2. Mantıku't-tayr

Mantıku't-tayr, Gülşehrî'nin Feridüddîn-i Attar'ın aynı isimdeki eserini esas alarak meydana getirdiği, vahdet-i vücud inancını işleyen alegorik bir mesnevîdir. Eser, Türk diliyle Farsça'dan daha güzel bir eser yazılabileceğini ortaya koyma amacıyla kaleme alınmıştır. Attar'ın eseri gibi “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. (Şentürk,Kartal, 2005:128)

Attar'dan önce ve sonra kuşların yolculuğu konusyla ilgili eserler yazılmıştır. Bunların ilki İbn Sina'(ö.1037)nın Risâletü't-tayr adlı Arapça eseridir. Sühreverdî tarafından Farsça'ya tercüme edilen bu eseri Ahmed-i Gazalî (ö.1126) 'nin yazdığı Risâletü't-tayr takip etmiştir. Bu eserler de dahil Gülşehrî'ye gelinceye kadar yazılan eserlerin sayısı sekizi bulur. Mantıku't-tayr'ı Türkçe'ye tercüme eden Gülşehrî olmuştur.Gülşehrî eserini 1317 yılında yazmıştır. Bunu Ali Şir Nevâî'nin 1498 yılında yazdığı Lisanü't-tayr'ı takip etmiştir. Nevâî de Gülşehrî gibi sadece Attar'ın metnindeki anlamı aktarmaya çalışmıştır. Zaîfî, Kadızâde Şeyh Mehmed ve Fedâî Dede ise Mantıku't-tayr çevirilerinde anlamdan başka eserin söyleyiş ve anlatış biçimini de vermeye çalışmışlardır. (Yavuz, a.g.e.:xxxvi)

Gülşehrî'nin eserinde tevhid karakterinde bir girişten, Hz. Peygamberin kavline uymayı öğütleyen beyitlerden ve yer yer tasavvufî ifadelerden sonra Sîmurg tasvir ve tavsif edilir.

Bülbül, papağan, tavus, hüma, kaz,doğan, keklik, baykuş ve başka kuşlar toplanırlar. Cenab-ı Hakk'ın habercisi ve Süleyman peygamberin yoldaşı olan Hüdhüd, bu

kuşları Sîmurg'a ulaştıracağına ikna etmeye çalışır. Hakk'ı temsil eden Sîmurg Kaf dağının arkasında yaşamaktadır. Yollarsa uzun ve meşakkatlidir.

Her bir kuş Sîmurg'a ulaşamayacağını düşünerek yola çıkmamak için mazeret gösterir. Hüdhüd cevaplarıyla bütün kuşların tereddütlerini gidermeye çalışır.

Kuşlar hüdhüdden tahkik ve taklide, ilme, adle, gıybete, yalana, abes konuşmaya, ârife, şeyhlik marifetine, fütüvvete, sehâvet, kerem ve mürüvvete, günahkarlıktan dolayı özre, nefse, hışma, vefaya, ayyar(hırsız ve hilekar)lığa, hikmete, enbiya ve evliya makamına, şeriat, tarikat ve hakikat ahkamına, yolun mesafesine dair birçok sualler sorarlar. Hüdhüd bunlara cevaplar verir.

Nihayet hüdhüdün başkanlığında kuşların, Sîmurg talebiyle Kaf Dağı'na varmak için yola koyulmaları, insanın Hakk'a, mekansızlığa nisbeti anlatılarak bazı nasihat ve îkazlar, gönle dair bir fasıl ve hâtıme-i kitab bölümü ile eser biter. (Çelebioğlu, 1999:48-49)

Gülşehri'nin, 186 civarında hikayeye yer veren Attar'ın eserinden aldığı hikayelerin sayısı yedi tanedir. O, diğer bilgi ve hikayeleri Kelile ve Dimne, Gülistan, Lemaat, Kabus-nâme gibi eserlerden seçmiştir. Ayrıca Mevlâna'nın Mesnevî'sinden beş hikaye alıp tercüme ve şerh etmiştir.⁴ Gülşehrî tercüme ettiği bu hikayeleri aynen almamış eklemeler ve çıkarmalar yaparak, kendine göre şekillendirerek ortaya koymuştur. O, bu mesnevîye çeşitli eserlerden aldığı hikayelerle birlikte 59 bölüm eklemiştir, Attar'ın anlattığı bir çok hikayeyi eserine almamıştır. Böylece eserdeki asıl fikri işleyerek yeni telîf'i ve özgün bir eser ortaya koymuştur. (Yavuz,a.g.e.:xxxviii)

3.2.2.3. Aruz-ı Gülşehrî

Farsça olarak kaleme alınan 16 varaklık bir risale olup eserin ilk dokuz yaprağında çeşitli aruz kalıplarının terkip ve teşkilinden bahsedilmiş, geri kalan yedisinde ise bu

⁴ Gülşehrî'nin mesnevîden aldığı hikayeler: Tûtî ve Hoca hikayesi, Nahivci ve Gemici hikayesi, Arslan ve tavşan hikayesi, Uyrurken boğazına yılan giren adam ile onu gören atlının hikayesi, Tavuğun besleyip büyüttüğü kaz yavrularının hikayesidir. Ayrıca Mantıku't-tayr'da geçen Şeyh San'an hikayesi ile Mesnevî'nin ilk hikayesi olan padişah ve kuyumcu hikayesinde de ifade yönüyle bazı benzerlikler bulunmaktadır. Kemal Yavuz; Türk Edebiyatında Mesnevî'den ilk tercüme hikayeler ve Bazı dikkatler; Uluslararası Mevlâna Bilgi şöleni 15.17 Aralık 2000, T.C. Kültür Bakanlığı Özel Dizi, Ankara 2000, s.356-357

kalıplarla ilgili örnekler verilmiştir. Eserin bilinen tek yazma nüshası Millet Kütüphanesinde dir.

3.2.2.4. Kerâmât-ı Ahî Evran

167 Beyitlik Türkçe bir mesnevîdir. Eserde fütüvvet ehli olan Ahî Evran, cömertliğiyle tanınmış Hâtimü't-tâî ile karşılaştırılmıştır. Daha önce Felek-nâme'de ele aldığı bir konunun genişletilmiş şekli olan bu mesnevî, Yahyâ b. Halil'in fütüvvet-nâme'si içinde yer alır ve Mantıku't-tayr'dan alınan bazı beyitleri de içerir. (Şentürk, Kartal, a.g.e.:130) Agah Sırrı Levend ve Kemal Yavuz eserin Gülşehrî'ye ait oluşunu şüpheyile karşılamaktadır. Zira Gülşehrî başka hiçbir eserinde Ahî Evran'dan bahsetmediğinden Gülşehrî'nin onun halifesi olma ihtimali yoktur. (Yavuz,a.g.e.:XL)

3.2.2.5. Kudûrî Tercümesi

Kudûrî(ö.1037)'nin *el-Muhtasar* adlı eserinin Gülşehrî tarafından yapılmış manzum tercümesidir. Şair Mantıku't-tayr'da bu eseri yazdığını haber vermektedir. Ancak eser ele geçmemiştir.

3.2.2.6. Şiirler

Gülşehrî'nin kasîde, gazel ve beyit şeklinde müstakil olarak kaleme aldığı bazı şiirlerine de rastlanmaktadır. İki yayımlanmış olan bu şiirlerden bazıları nazire mecmualarında, ikisi Kerâmât-ı Ahî Evran nüshasında, biri de bir Mantıku't-tayr nüshasında bulunur. (Şentürk, Kartal, a.g.e.:131)

3.3. ÂŞIK PAŞA VE ESERLERİ

3.3.1. ÂŞIK PAŞA'NIN HAYATI

Asıl adı Ali olan Âşık Paşa, 1272 yılında Kırşehir civarındaki Arapkir’de doğmuştur. Babası Muhlis Paşa Baba İlyas’ın oğludur. Horasan’dan Anadolu’ya göç eden Baba İlyas’ın müritlerinin çokluğu devrin hükümdarı II.Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından iyi karşılanmamış, öğrencilerinden Baba İshak’ın başlattığı ayaklanma sebebi ile 1241 yılında şehit edilmiştir. Bu ayaklanmaya Şeyh İlyas karşıdır. Ancak o, Baba İshak’a ne kadar tavsiyede bulunursa bulunsun; sözünü geçirememiştir.

Şeyh İlyas’ın dört oğlundan biri olan Muhlis Paşa Mısır’da yedi yıl kalıp geri dönmüştür. (Yavuz, 2000:xxviii) Şakaik’te Muhlis Paşa’nın Konya’da altı ay padişah olduktan sonra saltanatını Karamanlılar sülalesinin müessisi ve Baba İlyas müritlerinden Nûre Sûfi’ye bıraktığı rivayet edilir. (Mecdi Efendi, 1269:22vd.) Gayb ilimlerine de vakıf olduğu söylenen bu zatın hayatı mücadelelerle geçmiştir. Devrinde zulmün hüküm sürdüğü II. Gıyaseddin ona dünya malına karşılık Allah yolunu terk etmesini teklif etmiştir. Arapkir’e dönen Muhlis Paşa ölümünden önce, oğlunun on yıl sonra Arapkir’den alınıp Kırşehir’e getirilmesini ister. (Yavuz, a.g.e. xxx) Latifi ise Âşık Paşa ailesinin Acem serhaddine yakın bir yerden Anadolu’ya hicret ettiğini söyler.(Latifi,2000)

Âşık Paşa’nın babasının ölümünden sonra Kırşehir’e getirilip şeyhlik makamına geçirilmesi; menkabevî hayatı ve kerametleri Elvan Çelebi’nin Menakıbü’l-kudsiyyesinde anlatılmaktadır. (Tulum, 2000 :445vd.)

Hüseyin Hüsameddin’e göre, Şeyh Süleyman-ı Kırşehrî’den zâhir ve bâtın ilimlerini öğrenen Âşık Paşa, devrinin siyasî faaliyetlerine iştirak etmiş, sefaret ile Mısır’a gitmiş, Emir Çoban’ın oğlu ve Anadolu valisi meşhur Timurtaş’ın veziri olmuş, onun muvaffakiyetsizlikle neticelenen isyanından sonra Mısır’a kaçarak orada hapis edilmiş 732(1332)’de hapisten kurtularak, Amasya’ya dönerken Kırşehir’de hastalanmış ve 13 Sefer 133 (1333)’te orada ölmüştür. Diğer kaynaklardan Âşık Paşa’nın Karaman oğulları ile ve Timurtaş ile münasebetine ve Mısır’a firarına dair, bir kayda tesadüf olunmaz. (Köprülü, 2004:458)

1272 yılında doğduğuna göre Âşık Paşa’nın çocukluğu III.Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284), gençlik yılları Sultan II. Mesud (1284-1296, 1302-1310) ile Alâeddin Keykubad (1298-1302) zamanlarında geçmiş ve Osman Bey devrini olgunluk yıllarında yaşamıştır. Ömrünün son yedi senesini ise Orhan Bey zamanında geçirmiştir. Âşık Paşa bu ömrü içinde tahsiline Kırşehir’de devam etti. Süleyman-ı

Türkmanî'den tasavvuf dersleri aldığı gibi kayın pederi Şeyh Osman'ın derslerine çalıştı. Devrin siyasi şahsiyetleri yanında âlim ve şeyhleri ile temas kurdu. Osman Gazi'nin istiklalini ilanı sırasındaki törende de bulundu. Kırşehir'in Osmanlı topraklarına katılmasında büyük rol oynadı. Burada açtığı zaviyede ilim neşrine çalışarak halkı aydınlattı. Kırşehir beyi tayin edildi. Kırşehir'de vefat eden Âşık Paşa'nın türbesi şehrin kuzeydoğusunda bir tepede kendi adı ile anılan mezarlıkta bulunmaktadır. (Yavuz,a.g.e:xxxiv)

Âşık Paşa hikmet açısından Anadolu'da gelişecek Türk edebiyatı içinde ilktir. Onun ardından Ahmedî, Nabî, Rami Mehmed Paşa ile Koca Ragıp Paşa bu yolda devam etmişlerdir.

Âşık Paşa'da Türkçe sevgisi önemli bir yer tutar. Bu itibarla Türkçecilik cereyanı içinde görülür.

Türk diline kimsene bakmaz-ıdı
Türlere hergiz gönül akmaz-ıdı
Türk dahı bilmez-idi ol dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri
Bu kitâb anun-ıçun geldi dile
Kim bu dil ehli dakı ma'nî bile

.....
Ma'niyi bir dilde sanman siz hemen
Cümle diller anı söyler bî-gümân
Cümle dilde söylenen ol söz-durur
Cümle gözlerden gören ol göz-durur

beyitlerinde Âşık Paşa, Türklerin hakkı anlamalarını, her dilin mutlaka hakkı söylediğini ve hiçbir dilin yerilemeyeceğini Türkçenin de böyle olduğunu ona Türklerle gönülleri akmadığından değer vermediklerini söylemektedir. Ayrıca her dilin zapturapt altına alındığını fakat Türkçenin bundan marum bulunduğunu hatta dil ilmini Türklerin de bilmediğini, eserini sırf bu sebepten yazdığını belirterek okuyanların Garib-name'sinde manalar bulup hikmetlere kavuşmalarını istemektedir. Âşık Paşa'da birlik fikri çok mühimdir. O bu fikre dinî manasının yanında politik, sosyal, hatta pratik bir mana da vermiştir. Kültür tarihi bakımından olan da budur. Âşık Paşa âdeta o devrin ideoloğudur. Fikirlerini ortaya koyarken halkı ikna edici

deliller ve örnekler verir. Bundan dolayı onun çağına Mevlâna ve Yunus Emre'den daha çok tesir etmiş olması muhtemeldir. Âşık Paşa devrini ve devrinden önceki Türk hayatını anlatır. Onun beyitlerinden ne kadar iyi bir gözlemci olduğu anlaşılır. Ayrıca tarikat adabını, şeyh-mürîd ilişkisini en geniş şekilde ve sistemli olarak hayatından örneklerle anlatır. Bu da devri için bir gerçek olduğuna göre yalnız sofiliği bile anlatsa bunda da sosyal hayatı verir. Âşık Paşa ele aldığı her konuyu iki yönlü düşünür. Bunun birinde dünya hayatını ele alırken öteki ile ahiret tarafına çeker. Tasavvuf mektebinin hocası olması sebebiyle bu yolu en açık şekilde örneklerle anlattığı gibi anlaşılamayan yerlerde misalleri çoğaltarak tekrar tekara işler. Bunda Kur'an'a, hadise ve tasavvuf büyüklerinin sözlerine gider. Her ayet ve hadisi tefsir edip açıkladığı gibi her hadiseye de bir delil getirir. O ilme büyük değer verir.

Âşık Paşa Osmanlı Türklerinin kurmuş oldukları cihan devletinin ideolojik ve metafizik temelini hazırlar. Açık ve anlaşılır bir dil ile yazan Âşık Paşa devrine göre aruz vezni en iyi şekilde kullanan bir şairdir. O, önder bir âlim, mütefekkir bir mürşit olarak halkı aydınlatmada bir hayli gayret sarfetmiştir. (A.g.e:XXXIV-XLV)

3.3.2. ÂŞIK PAŞA'NIN ESERLERİ

3.3.2.1. Garib-nâme

Dinî, tasavvufî ve öğretici bir eser olan ve halkı eğitme amacıyla yazılan Garîb-nâme, Anadolu'da Türk tasavvuf edebiyatının en eski ve tesirli eserlerinden biridir (Şentürk, Kartal,a.g.e.:131) 730/1330'da yazılan eserin beyit sayısı nüshalara göre değişiklik gösterir. Farklı araştırmacılar değişik beyit sayıları tespit etmişlerdir. Kemal Yavuz'un tespiti 10613 beyittir.

Garib-nâme'nin baş kısmında eser hakkında bilgi verilmekte ve her bölüm iki beyitte tanıtılmaktadır. Daha sonra yer alan 228 beyitlik kısımda ise tevhid, münacat şiirleri vardır. Bunu sıra ile Peygamber'in övgüsü, dört halifenin methi ve Peygamber'in nübüvvetinin ispatı için yazılan şiirler izlemektedir. Garib-nâme'de böyle bir tertipten sonra asıl bölümlere geçilir. (Yavuz,a.g.e.:XLVI)

Mesnevî on bâba ve her bâb on destana ayrılmıştır. Her bapta ,o bab sayısıylâ alakalı mevzular izah edilir. Mesela 1. babda vahdetten, 2. bapta ikililerden (dünya ve ahiret, yer ve gök, rahmanî ve şeytanî gibi), 4. bapta dörtlüklerden (msl. 4 unsur), 7. Bapta yediliklerden (msl.7 seyyare, 7 menzil ve 7 perde) vs. Bahsolunur. Her destanda iptida mevzu anlatılmakta, sonra onu teyit eden bir âyet veya hadis şerholunmakta, ara sıra bazı hikayelerle mevzu süslenmektedir. Mevlânâ Mesnevî'sinin dağınık, tertipsiz, istitratlar ve hikayelerle vahdeti daima bozulan şekline zıt olarak Garib-nâme adeta hendesî bir intizama maliktir. (Köprülü,a.g.e.:463) Garib-nâme'de konular birbiri ardınca bir nizam içinde açılıp genişlemektedir. Bölümler takip edilip her bölüm onla çarpılırsa Garib-nâme'nin en azından 550 konuyu işlediği veya bu kadar mesele üzerinde durup açıklamalara yer verdiği belirtilmelidir. (Yavuz,a.ge.:XLVII)

Mevlâna gibi âlimlerle aynı safta yer alan Âşık Paşa Mesnevî'de ele alınan konularla benzer konuları ele alsa da bunları farklı anlatır. Ancak Mesnevî'den beyit seviyesinde kalan bazı ifade şekillerine eserinde yer vermiştir.Bundan başka Garib-nâme'deki nefis ve akıl konusu aşağı yukarı bazı farklarla Risaletü'n-nushiyye ile benzerlik gösterir. Yalnız Âşık Paşa konuyu Yunus'a göre daha da genişletir. Ayrıca Garib-nâme'de Yunus Divanı'nın bazı beyitleri de açıklanır. Benzerlik bakımından Hacı Bektaş-ı Veli hazretlerinin Makâlât'ını da zikretmek gerekir.

Garib-nâme'nin Türk edebiyatında önemli bir yeri olan Mevlid üzerinde büyük tesiri vardır. Gerçekte bazı söyleyişler ya kısmen değiştirilerek veya aynı şekilde Süleyman Çelebi tarafından Mevlid'e alınmıştır. (A.g.e:LII)

Garib-nâme üzerinde yüksek lisans ve doktora seviyesinde çalışmalar yapılmıştır. Kemal Yavuz tarafından en son ve kapsamlı ilmî çalışma da neşredilmiştir.

3.3.2.2. Fakr-nâme

Tasavvufî bir mesnevî olan Fakr-name 161 beyittir. Âşık Paşa bu mesnevîsinde alçak gönüllülüğü, dünya nimetlerini hiçe sayarak azla yetinmeyi ele almış ve onu Tanrı tarafından türlü renklerle bezenmiş “Fakr” adlı bir kuş olarak tasvir etmiştir. Eserin konusu şöyledir: Tanrı, yeri ve göğü yarattıktan sonra, güzel bir kuş haline koyduğu

Fakr'a konacak bir yer bulmak üzere uçmasını emreder. Kuş, sırasıyla arş'ı, Kürsî'yi, cennet'i, güneş'i yer'i dolaşır; Âdem'e, Nûh'a, İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya uğrar. Ancak hiçbirinde durmayarak "gani" iken kendini "fakir" bilen ve onunla övünen Ahmed (Muhammed)'e giderek onda karar kılar. Mesnevî, E. Jemma ve Âgah Sırrı Levend tarafından yayınlanmıştır.

3.3.2.3. Vâsf-ı Hâl

Mesnevî 39 beyitten oluşur. Eserin iki nüshasında da şairin adı geçmemekle beraber eserin Garib-nâme'nin sonunda yer alması Âşık Paşa'ya ait olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Şair bu mesnevîsinde "hal"i, "hal"in çeşitlerini ve nasıl geçirilmesi gerektiğini işlemiştir. Eser Âgah Sırrı Levend tarafından neşredilmiştir.

3.3.2.4. Hikâye

Bu mesnevî 59 beyitten oluşur. Raif Yelkenci nüshasının sonunda bulunur. Mesnevîde bir Müslüman, bir Hristiyan ve bir Yahudinin başından geçenler anlatılmaktadır. Eser Âgah Sırrı Levend tarafından yayımlanmıştır.

3.3.2.5. Kimya Risâlesi

Karışık ve bozuk ifadeli oluşundan Âşık Paşa'ya ait olduğu şüpheli olan bu risale'nin Âgah Sırrı Levend tarafından tıpkıbasımı verilmiştir. .

3.3.2.6. Elif-nâme

Mısralarının ilk harfleri, eski harflere göre "elif"ten "y"ye kadar tertip edilen manzumelere "elif-nâme" ismi verilmektedir. Âşık Paşa'nın Elif-nâme manzumesi bazı Garîb-nâme nüshalarının sonunda yer almaktadır. Şair, bu şiirlerin her birine bir harfle başlamış ve her cüzün başında o harfle başlayan bir kelimeye yer vermiştir.

Genel olarak aruz vezniyle yazılan Elif-nâme'nin bazı cüzleri hece vezniyle kaleme alınmıştır. Eser otuz şiirden oluşmaktadır. Elif-nâme son olarak Mustafa Demirel tarafından bir incelemeyle birlikte tenkitli metin olarak yayımlanmıştır.

3.3.2.7. Risâle fî beyâni's-semâ

Bursalı Tahir, Âşık Paşa'nın telifatı arasında bu eserin adını zikrederse de bu isme başka kaynaklarda rastlanmamaktadır. Bu risalenin Âşık Paşa'ya aidiyeti şüphelidir.

3.3.2.8. Tasavvuf Risalesi

Garîb-nâme'nin kısa ve mensur bir metni özelliğine sahip bir risaledir. Cihan Okuyucu bu risale ile Garîb-nâme arasında mukayeseli bir çalışma yayımlamıştır.

3.3.2.9. Şiirler

Âşık Paşa'nın Garîb-nâme'de bulunan gazellerinden başka eski nazire mecmualarında da bazı şiirlerine rastlanmaktadır. Bu şiirlerde başlangıca ait bazı aksaklıklar görülmektedir. Yunus Emre'nin tesiri altında bazen hece vezniyle bazen de aruzun heceye yakın kalıpları ile yazdığı gazel-ilahilere rastlanmaktadır. Ancak bunların Yunus Emre'deki sanat ve lirizmden mahrum olduğu bir gerçektir. Bununla beraber; Türk şiirinin gelişiminde Âşık Paşa'nın önemli bir yeri olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Abdalbaki Gölpınarlı 67 tane olan şiirlerin tamamını neşretmiştir. Son olarak O. Kemal Tavukçu Âşık Paşa'nın Fûrkat-nâme isimli mesnevîsiyle 8 gazelini ilim âlemine sunmuştur. (Şentürk, Kartal,a.g.e.:132-134)

1. RİSALETÜ'N-NUSHİYYE'DE TASAVVUFÎ ÖZELLİKLER

1.1. ALLAH

Yunus, Allah ve tecellilerini “can” kelimesiyle verir. Ayrıca Allah padişahdır. Bkz.

1.13.2. Sevgi ve can gözü

Göz oldur kim müdam ol cânı göre

Farîzadur kula sultânı göre (R.534)

Allah'ın Âdem'i yaratışı için bkz. 1.2.1. Âdem'in yaratılışı

1.2. TECELLÎ

Nefsanî duygularla kirlenmiş olan gönle Hak tecellî etmez. Bkz. 1.17.3. Buşu/
gazab(R-221-4, 255-6)

Kötü huylardan dolayı kirlenmiş olan kalbi temizlemek gerekir. Kalbin pası
giderilmeli ve layığı olan konulmalıdır. Bala benzeyen tecelli katran kabı gibi
kirlenmiş kalbe uygun düşmez. Bkz. 1.17.5 (R-491)

Varlıktaki tecellileri görebilmek için can gözü gerekir. Bkz. 1.13.2. Sevgi ve can
gözü.

Göz, sürekli o canı (Allah'ın varlıktaki tecellisini) gören gözdür. Kula sultanı (Tanrı
didarını) görmek farizadır. (R-534)

1.3. BİRLİK

Pınardan sızan su ırmağa ulaşır. Denize ulaşana kadar ırmaktır. Denizle birleşince
deniz olur. Hakikat cevherleri denizle bir olup vahdete ulaşan içindir. Bkz.1.16.2.
Tevazu (R-158-165)

Bkz. 1.13.2 (R-534), 1.16.5 (R-587-8), 1.17.5 (R-490-2),

1.4. MELEKLER

Gönül sultanının rahmanî askerleri on üç bindir. Bunlar kimseye yenilmezler. Bkz.

1.12. Gönül (R-22)

1.5. ŞEYTAN

Bkz. 1.11. Nefs (R-22-27), 1.14.2. İman ve ibadet (R.594-7)

1.6. İNSAN

İnsan iki dünya kadardır Bu iki dünya gönül ve nefstir. Bkz. 1.12. gönül

Sûfî tipi için bkz. 1.17.3. Buşu / gazab (R-207-212)

Kibirli kişinin hali için bkz. 1.17.2.

Cimri kişinin durumu için bkz. 1.17.4.

1.6.1. ÂDEM'İN YARATILIŞI

Allah'ın yaratmadaki gayesi, ateş, su, toprak ve havadan oluşan dört unsuru getirir.

Allah, Âdem'i yaratmaya kendi ismiyle başlar.

Pâdişâhun hikmeti gör neyledi

Od u su toprak u yile söyledi

Bismillâh diyüp getürdi toprağı

Ol arada hâzır oldu ol dağı (R-2)

Öncelikle toprakla su birleştirilir.

Topragıla suyu bünyâd eyledi

Ana Âdem dimegi ad eyledi (R-3)

Sonra hava, toprakla suyu hareketlendirerek Âdem'in cismini oluşturur.

Yil gelüp ardınca depitdi anı

Andan oldu cism-i Âdem bil bunı (R-4)

Ateş gelerek bu cismi ısıtır. Böylece can bedene gelir. Canın bedene girmesi emredilmiş; can bedeni nurla doldurmuş ve beden de canı sevindirmiştir. Âdem yaratılınca Allah'a şükreder ve onun yaratıcılık vasfını ikrar eder.

Od dahı geldi vü kızdırdı anı

Çünkü kızdı cisme ulaşdı cânı (R-5)

Surete cân girmege fermân olur

Pâdişâh emri ana dermân olur

Sureti cân girdi pür nûr eyledi

Suret dahı cânı mesrûr eyledi

Hamd ü şükr itdi didi iy Zü'l-Celâl

Bin benüm bigi yaratsan ne muhâl

Âdem'i oluşturan dört unsurun herbiri dörder sıfat taşır. Toprağın getirdiği dört özellik sabır, iyi huy, tevekkül ve izzet. Suyun getirdikleri ise saflık, cömertlik, ve kavuşmadır.

Topragıla bile geldi dört sıfat

Sabr u eyü hû tevekkül mekremet

Suyıla geldi bile dört dürlü hâl

Ol safâdur hem sehâ lutf u visâl (R-10)

Havayla birlikte yalan, ikiyüzlülük, sabırsızlık ve nefes; ateşle birlikte de şehvet, kibir, açgözlülük ve haset gelmiştir.

Yil ile geldi bile bil dört heves

Ol durur kizb ü riyâ tîzlik nefes

Odıla geldi bile dört dürlü dad

Şehvet ü kibr ü tama' birle hased (R-12)

Dört unsurdan başka candan da dört özellik gelir. Bunlar: İzzet, birlik, utanma ve ahlaktır.

Cânıla geldi bile uş dört hisâl

‘İzzet ü vahdet hayâ âdâb-ı hâl (R-13)

1.7. PEYGAMBERLER

1.7.1. HZ. ÂDEM

Bkz. 1.6.1. Âdem'in yaratılışı.

1.7.2. HZ. YUSUF

Bkz. 1.16.3. Sabır ve Hz. Yusuf örneği (R-288-300)

1.7.3. HZ. MUSA

Hz. Musa'nın Tanrı'yla konuştuğu yer olan Tûr'a sabırla varılır. Yani tecellilere sabrederek ulaşılır. Bkz. 1.16.3. (R-312)

1.7.4. HZ. MUHAMMED

Mirac'ta Tanrı'yı gören Hz. Muhammed, Bunu sabırla elde etmiştir. Zira sabrı başaran diriye ölür: fenaya ulaşır. Bkz. 1.16.3. (R-313)

1.8. AKIL

Akıl, Allah'ın kadim oluşundan ortaya çıkmıştır. Kaynağı öncesizliktir.

Akla danışmak kişiyi açgözlülüğün (R-54-7) , kibrin (R-146), öfkenin (R-271-3) cimriliğın (R-411-421), gıybetin (R-570) elinden kurtarır.

Akıl, adalet sahibi yüce bir kişidir. Çaresizlere yardım etmek onun işidir. Kibre karşılık akıldan yardım istemelidir. O, insanı çeşitli belalardan kurtarır. Akıl, cana medetin tevazudan olduğunu bildirir.

Yüri imdi meded iste 'âkıldan

Esîr olmuş kişisin bunca yıldan

Akıl 'adl ıssı bir 'azîz kişidür

Mededsüz kalana meded işidür

Seni dürlü belâdan kurtara ‘akl
Sa‘âdet ola sana cümle ay-yıl
Güler ‘akl önine şermende olmuş
Yaşıla kaygudan gözleri tolmış
Selâm virmeklige ögin diremez
Oda köze düşer yolın göremez (R-150)
Geçüp niçe zamân turdı turmak
Geçürdi ‘ömri nefis mekr elinde
İşit imdi ‘akıl bir ne dir ana
Ki alçaklık durur meded cânuna

1.8.1. AKLIN ÇEŞİTLERİ

Akıl, üç türdür.

- Akl-ı ma‘âş: Dünya düzenini bildirir.
- Akl-ı ma‘âd: Ahiret durmunu bildirir.
- Akl-ı küllî: Allah’ın marifetini bildirir.

1.8.1.1. Cüz’î akıl (Akl-ı ma‘âş)

Kıyas ve mantık esaslarıyla hareket eden; dünyayı düşünen; sonsuz âlemden haberi olmayan akl-ı ma‘âş, gönül şehriden dışarıda kalır. Cüzi akılla yol alınmaz.

Gel imdi aydayın bir kaç nasîhat
Bu ‘akl-ı cüz’iden sana eyü baht
Kalur taşra bu şârdan ‘akl-ı ma‘îş
Bakar bu yola ‘akl-ı cüz’i bakış

1.9. CİSMİ OLUŞTURAN DÖRT UNSUR

Âdem'in cismini ateş, su, toprak ve hava olan dört unsur oluşturmuştur. Bkz.

Âdem'in yaratılışı

Toprak, Allah'ın nurundan; su, hayatından; hava, heybetinden; ateş, hışmından tecelli etmiştir.

Toprakla su cennette yerleşmiştir. Ateşle hava cehennemde bulunur.

Ateş ve havayla gelen dokuz kişidir. Bunlar binbaşdır ve biner erleri vardır. Bunlar geldikleri kişiyi kendi makamları olan cehenneme götürürler. Toprak ve suyla gelenlerse on üç kişidir. Bunlar da binbaşdır ve biner erleri vardır. Geldikleri kişiyi cennete çekerler. İnsan hangi bölüğün sözünü tutar, ona uyarsa o bölüktendir.

Toprak ve suyla gelenler, cennette olanlar; ateş ve havayla gelenler, cehennemde kalacaklardır.

1.10. CAN

Canla gelen dört kişidir. Bunlar canla geldikleri gibi canla da giderler. Bunların biner eri vardır. Bunlarla birlikte olan Hak didarına kavuşurlar. Canla birlikte gelenler, varlığı Allah huzurunda olacaklardır.

Can gözü için bkz. 1.13.2. Sevgi ve can gözü

1.11. NEFS

Bkz. 1.12.1. Gönül ve nefis

Nefs sultanının haşerata benzetilen askerleri dokuz bin kişidir. Bunların atları sürekli eğrelidir; savaşa hazırdırlar. Yüzlerinin karalığıyla tanınırlar; utanılması gereken işler yaparlar. Beddua ve şikâyet alırlar. İnsan bunlardan biri olmaktan sakınmalıdır.

Tokuz 'âlem durur nefis haşerâtı

Müdâm eyerlüdür bunların atı

Nişânları bu kim yüzleri kara

Bu nefrîn ü şikâyet kanda vara

Sakıngıl kim bulardan olmayasın

Ki nefis dîvânına yazılmayasın (R-25)

Ko nefsün dilegin cân beslerisen

Yirün nûr cân sözini eslerisen

Tekebbürdür nefis sultânı bilmez

Anuñçün sipâhî dirlik dirilmez

Allah katında bulunmak için uzaklaşmadan duracak temiz can gerekir. Nefs, eskiden beri Allah'a isyan eder. Bu yüzden onu asmak gerekir.

Key arı cân gerek şâh hazretinde

Irılmadın tura sultân katında

Kadîmden Nefsdür sultâna 'âsî

Bir urgandur hemân anun bahâsı (R-19)

Nefsin çocukları dokuz kişidir. Onların işi sürekli küfür ve ayrılıktır. Nefsin büyük oğlu açgözlülüktür. Öğüt dinlemez. Dünyanın bütün varlığı onun olsa da bu ona yetmez. Hizmetinde bin er bekler. Dünyayı kapısına esir etmiştir. Dünyayı sevdiği için imanı da odur.

Bu nefis oğlanları tokuz kişidür

Müdâm küfr ü nifâk anun işidür (R-30)

Ulu oğlu tama' öğüt işitmez

Cihân mülki anun olursa yitmez

Bin er tonlu tururlar tapusunda

Esîr itmiş cihânı kapusunda

Sever dünyâyı çün oldur imânı

Susuzdur dünyeye konmaz revânı (R-33)

1.12. GÖNÜL

Gönül evi temizlenip düzenlenmedikçe dost misafirliğe gelmez. (Tanrı saf olmayan gönle tecelli etmez.) Bkz. 1.17.3. Buşu/ Gazab (R.265-266)

Can gözüyle bakıldığında gönül de o yana akar.

Kişinin gözi neye baksa sever

Tekellüfsüz gönül ol yana akar

Gözi yok kişinin sevmek nesidür

Gönül kul eyleyen göz fitnesidür (R-532)

Allah , gönlü insanın onunla bağlı bir yaşamı olması için yaratmıştır. Gönül şehrinde (gıybet ve bühtan gibi) nefis işgalcilerinin çıkması için öğüt alınmalıdır.

Anunçün dost yüzünden gözin ırmaz

Buçuk sâ‘at bu ansuz hîç dem urmaz

Çü düzdi dost şehirin eyledi rast

Ki dirlik itmege dostıla peyvest

Çü dost anun olupdur her nefesde

Ki dostsuz cân kuşu turmaz kafesde (R-475)

Öğüt alurisan sen bu haberden

Gerek hâriciler sürile şârdan

Ki bin er şehir içre el bir itdi

Haricîler sürilüp-el-bir itdi

Ki ma‘mûr oldı şâr düşman sınıkdı

Bizüm tapucılar havâyâ çıkdı

1.12.1. GÖNÜL VE NEFS

Bu sınırlı, küçük dünya (insan) iki dünya kadardır. Bütünüyle bakılırsa yüz bin kadardır. Gönül, insanın kendisinde bulabileceği yüce bir dünyadır. Nefs ise terk edilmelidir.

Gel imdi dinle sözü şerh ideyin

Birin anı sana diyeyin

Çü şâhun hikmeti akdemden idi

Bu bir kaç söze şerh Âdem'den idi (R-15)

Bu muhtasâr cihân iki cihânca

Dükeli bakarisan yüz bin anca

Azîm cihân durur gönül cihânı

Seni izlerisen bulasın anı

Haber viriserem nefsün elinden

Ümîdün varısa gidesin andan

İki sultan olan nefis ve gönül insana gönderilmiştir. Bunların biri rahmanî olup candan gelir. Biri ise şeytanî olup kötü niyet tedbirindedir.

İki sultân durur sana havâle

Diler her birisi kim mülki ala

Biri Rahmândür cân hazretinden

Biri şeytânîdür gazez yatından (R-20)

Gör imdi kim seni kime taparsın

Kime kapu açup kime yaparsın

Gönül sultanının rahmanî askerleri on üç bindir. Bunlar kimseye yenilmezler.

On üç bin er durur Rahmânî leşker

Yenilmez kimseye kamusu key er

1.13. SEVGİ

1.13.1. SEVGİ VE İMAN

İnsan neyi severse imanı odur. Onu kendisinden alıp neyi severse o tarafa götüren insana ait manevi kuvvettir. İnsan sevdiğine ulaşır bundan öteye gitmez.

Neyi severisen îmânun oldur

Niçe sevmeyesin sultânun oldur

Senündür bil seni senden ileden

Ne severisen ol yanaya yiden (R-35)

Ki sevdüğünden öte menzilün yok

Asıl ma'nî budur söz kelecî çok

Bu yolda da'vî sığmaz ma'nî gerek

Neyi kim severisen anı gerek

1.13.2. SEVGİ VE CAN GÖZÜ

Gözü görmeyen; baktığından ibret alamayan kişi sevgiden uzaktır. Nesnenin kıymetini bilmez. Varlıkta Hakk'ın tecellileri görünür. Göz, baktığı her yerde sürekli

sultanı gören gözdür; yani can gözüdür. Canı olmayan kişi uykuya kanıp gözünü açamaz.

Gözi görmez kişi sevgüden ırak
Kanı dost kandasın sen gözün aç bak
Göremedin gözün n'anlaya gönül
Kabûl itmezse göz neyleye gönül (R-525)
Kamu sevgü dadın evvel göz alur
Anunçün hasreti gönülde kalur
Gözi görmez kişinin sevgüsü yok
Bu gözlü kişiler sevi bile tok
Ki gözdür kıymet ider her metâ'a
Ya kıymetsüze kim aydur bizâ'a
Gözi yok kişi neye kıymet ide
Sogulmuş kuyudan kim su ilede
Gönül kâbız göze fâyiz di mutlak
İrer pîş-keş câna eyle olıcak (R-530)
Kişinün gözi neye baksa sever
Tekellüfsüz gönül ol yana akar
Gözi yok kişinin sevmek nesidür
Gönül kul eyleyen göz fitnesidür
Suret gözi degül bu göz didüğüm
Bilürem ben neden ne istedüğüm
Göz oldur kim müdâm ol cânı göre
Farîzadur kula sultânı göre
Bu baş gözi degül ol cân gözidür
Kimün cânı varısa anı görür (R-535)
Anunçün hâlidür cân yimişinden
Ki gözün ıramaz dünyâ işinden
Bakî dirlik gerek pes imdi cânâ
Ne dünyâ âhiret anı tuyana
Cânı yok kişinin uykusu kanmaz
Ki cânlu barmagın uykuya banmaz

Gözün açılmadı meger cânun yok
Tamarların kamu uyhuyla tok
Üç yüz altmış tamarun uyhu aldı
Gidüp kervân yükün yabanda kaldı (R-540)
Ömür geçdi dahı uyanmanın yok
Kin ü gaybet suyına kanmagun yok
Dahı yoyulmadı ol kîn tamarı
Yolında ‘aybının harc oldı varı

1.14. İMAN

1.14.1. İMANIN DERECELERİ

İman, Allah’ın hidayeti nurundandır. Üç türdür.

- İlme’l-yakin, akılda yerleşmiştir.
- Ayne’l-yakin, gönülde yerleşmiştir.
- Hakka’l-yakin, canda yerleşmiştir. Canla bulunan bu iman canla birlikte gider.

1.14.2. İMAN VE İBADET

İman nuru yandığında gönül evi aydınlanır; nefsi sıfatların kötülüğü, karanlığı uzaklaşır. Böylece hırsıza benzeyen şeytan yakalanmış olur. Şeytanın makamı ibadetle yıkılır ve böylece isteklere ulaşılır.

Çıragı yakacak karanu kaçır
Özi göyner bize nûr bâbın açar
Söze târih yidi yüz yidi-y-idi
Yunûs cânı bu yolda fidi-y-idi
Çırâk yandı delîl togru bulandı
Ev aydın oldı vü ugrı bilindi
Çırâk didüğüm îmân nûrı mutlak

İmânluya dîdârın gösterir Hak (R-595)
Ol uğrı didüğüm şeytândur gezer
Kim dem-be-dem içünde fitne düzer
Makâmını yıkarsan tâ' atıla
Murâduna iresin devletile
İy gâfil bilmedin 'ömrün geçesin
Ecel eli kamu 'aybun açasın
Azın azın bu 'ömrün geçesidür
Sorarsın sen bu ayın niçesidür
Ko bu fikri seni bil sende her dem
Hatem olsun bu söz va'llâhu 'âlem (R-600)

1.4.3. İMAN VE SEVGİ

Kim neyi severse imanı odur. Bkz. 1.13.1. Sevgi ve iman
Neyi severisen îmânun oldur
Niçe sevmeyesin sultânun oldur (R-34)

1.15. KULLUK VE İBADET (TAAT)

1.15.1. KULLUK

Kendisini bilmeyip kulluk etmeyen ne dünyada diri ne de mezarda ölüdür. İçi şirk ve şüpheyile dolu olan bu kişinin yaşayışı gerçek yaşam değildir. Ecel gelmeden önce kibirden ve dünyanın aldatıcılığından kurtulmak gerekir.⁵

Dirîgâ sen seni hîç bilimedün
Niçe kulsın ki kulluk kılımadun (R-130)
Eger sen kulısan ya kanı begün
Niçe bir niçe bir senün dilegün
Ne ussun var senün ne hod delüsin

⁵ “Allah, kulluktan çekinip büyüklük taslayanlara da şiddetli bir şekilde azab dedcek ve onlar Allah'tan başka kendilerine ne bir dost, ne de bir yardımcı bulacaklardır.” Nisa Suresi 5/173

Ne bunda diri ne sinde ölüsin
Ne dirliktür bu iy bî-çâre senün
Meger toldı için şirk ü gümânun
Gümânun yogımışsa inanaydun
Bu gaflet uykısından uyanaydun
Niçe kibr ü hevâ uşada seni
Ölüm evreni bir gün yuda seni (R-135)
Hevâ vü kibr ile ne başarasın
Ecel eli uzun kanda varasın
Takazası zamânun bir gün ire
Ecel hırmânlarını yile vire
Bu va‘de irmedin gel bir gözün aç
Hevâ vü kibr yolından berü kaç
Beş on gün ‘ömr için girü kayıkma
Bu fânî dünyenün nakşına bakma
Senün bigi bini aldadı dünyâ
İnanmaz göre kimi tutdı binâ (R-140)
Katı çâpüklik it utulmayasın
Kibir duzagına dutulmayasın
Eger tutarısan kibrün ögüdin
Bilimezsın tevâzu neyidügin
Sultanların önünde utanmak ölüm gibidir. Zerre kadar suç bile fazladır. Yerde ve gökte, kainatın sultanı olan Tanrı’dan gizlenecek bir yer yoktur. Onun hizmetinde hızlı olmak gerekir. İnsana kulluk sermayesi yeterlidir. Dilediği her şey ve yerle gök kulun olur. Âlemin cismine insan can olur.
Utanmak şâhlar önünde ölümdür
Eger zerrece suç olsa delimdür
Gelün kim bir tanışık tanışalum
Bu halvet yir degül kanda kaçalum
Eyâ uslı kişi sen bir haber vir
Nerede var bize gizlenesi yir
Yiri gögi gezüp ben bulımadum

Ne var zerreyisem tolnamadum
Bi-gâne kalmışam ben bu sağışdan
Gerekise sağış it iki başdan
Ne böyle cünbişile ola dirlik
Ne böyle dirligile ola birlik (R-250)
Ki ‘ömrün geçdi bire bir dimedün
Bu bir sözi edeble söylemedün
Söz ayruksı gerek sultân katında
Çapük olmak gerekdür hizmetinde
Kaçan şol bir sipâhî ma‘zul olur
Ki sultân kullığında ol kul olur
Ne nasîhat diyeyin gayrı bundan
Ki kulam dimeye kullık unıdan
Eger kul olasın sermâye yiter
Zihî rif‘ât yidi kat gökden üter (R-255)
Tamâm olsa işün yir-gök senündür
Ne kim dilerisen dilek senündür
Ki ‘âlem cismine sen cân olasın
Yir ü gök olmaya sensüz tolasın

1.15.2. İBADET (TAAT)

Allah’a ibadet etmeyi öfke ele geçirmiştir. Bkz. 1.17.3. Buşu/ Gazab (R-220)
İbadet eden insan bile yolda kalabilir. Bkz. 1.17.3. Buşu/Gazab (R.259-264)
Zekat için bkz. 1.17.4.1.. Karun. (R-370-395)
Şeytanın makamı ibadetle yıkılır. Bkz.: 1.14.2. İman ve ibadet

1.15.2.1. Riya

Riyakar insan dış duvarı süslenmiş içi harap bir şehir gibidir. Hile, içini ele geçirmiştir. Söz çok fakat iyi hal ve hareket yoktur. İnsanın gizli sıfatı temiz değilse

yüzeysel ibadetle cennete layık olmaz. Zira onun evinin içini hırsız almış; görünen ameller de dışta kalmıştır. Allah'a ibadet gizli olmalıdır. Bu iş kolaylıkla olmaz zira Tanrı sözü kaybolup eksik kalmıştır.

Bu zerkıla benzedün taş divârun
Ki aldı mekr eli içerü şârun
Bezedün taş yüzünü içi harâb
Bunu kimse begenmez niçe esbâb
Bu vech ile niçesi olısar hâl
Ki hîç eyü ‘amel yok toludur kâl (R-240)
Geçürmezler senün bu taş ta‘atün
Arı olmazısa gizlü sıfatun
Çü bâtın evini pes ugrı aldı
Bu zâhir ‘amelün de taşra kaldı
Kamusından sana ol ola yigrek
Ki dostâ tâ‘atun gizlüsi gerek
Niçesi olısar bu iş müyesser
Çü sultân sözi sındı oldı ebter

1.16. İYİ HUYLAR

1.16.1. KANAAT

Kanaat, ipek elbiseleriyle burak gibi bir ata binmiş olarak gelir. Sağında solunda çavuşlar yürür. Her yolu topluluklar almıştır. Bunu gören nefis haşeratı kaçar. Halik'in sıfatı olan kanaat inince nefis askerleri kırılır; geri dönmez. Kılıçla savaşmaya gerek kalmaz.

Çagırdı muştucu geldi kanâ‘at
Harîr tonlar geyer biner burâg at
‘Alemleri yaşıl bulundı çıkdı
Kimesne eslemez yavlak ınıkdı
Çavuşlar yöğşürür sagda vü solda

Girîv ü zemzemedür degme yolda (R-60)

Anı gördi kaçar nefis haşerâtı

Gör indi nitedür Hâlik sıfâtı

Sınıkdı cümlesi girü kayıkmaz

Döker oğlın kızın kimseye bakmaz

Bunaldı cümlesi turmadı kaçar

Kılıç lâzım degül iş oldı nâ-çâr

Kanaat askerlerinin atları uçan kuşa yetiyecek kadar hızlı koşar. Açgözlülük askerlerinin kanını döküp gönül şehrini onların zorundan ve kahrından kurtarırlar. Gazadan gelen padişah tahtına oturur ve sipahileri de hizmetine meşgul olurlar. Bütün şehir ve il rahatlar; her yer nimetle dolar. Kıtık ve afetler görünmez olur. Herkes ibadetle meşgul olur ve sultana itaat eder. Hanın meclisinde kaygısız otururlar.

Kılıcı kanlular cümlesi gâzî

Uçar kuşa yiter atları tâzî

Uruban yir yir alurlardı cânı

Kimün başı gider kimün de kanı (R-65)

Tama'dan kurtarurlar il ü şehri

Sıdılar leşkerin cebrî vü kahrî

İderler hây u hû nefrîn ü efgân

Muhâldür kimse andan kurtara cân

Sıyup çerisin iline akarlar

Kovup oğlın kızın şehri yakarlar

Gazâdan geldi şeh tahtın oturdu

Sipâhîler kamu tapuya turdu

Kamu şeh ü kamu il rahât oldı

Nereye vardısı pür-ni'met oldı (R-70)

Görünmez oldı ol kızlık u âfet

Matarbâzlar olurlar cümlesi mât

Harîfler cümlesi tâ'ate meşgûl

Olupdur cümlesi sultânına kul

Oturur cümlesi han meclisinde

Ferâgat oldılar kadeh elinde
Âzâd oldu bular kayguları yok
Eginleri bütün karınları tok (R-75)
N'idem demek ırag oldu bulardan
Ki 'ömr ü rızka ol durur payândan
Çü mihmândâr kendüs' oldu sultân
Ha düşer turmadın hân üstine hân
Niçe senün gibiler yidi toydı
Bikr durur dahı hıç eksimedi
Yenür turmaz velî zerre gedilmez
Nereden geldüğini kimse bilmez
Erenlerdür bu dirlige erenler
Yüzün ma'sûkanun mutlak görenler (R-80)
Hakîkat bunlar ölmezler kalurlar
Ki her dem yiniden kısmet alurlar
Yûnus cümle sözün sana ferîde
Çün iş sana düşüpdür kim iş ide
Niçesözün varısa sana söyle
Has u 'âm gönlünü şey'u'llah eyle
Anunçün cümle iş ulularundur
Temennâ eylegil yol bularundur

1.16.2. TEVAZU

Tevazunun alçaktan kılıç çekip geldiğini gören kibir yerleştiği dağdan kaçır.
Sözün düketmedin alçaklık irdi
Kibir görüp anı tiz girü döndi
Kılıç tartup gelür yir alçagından
Kibir gördi anı kaçır tagından
Tag u yazı kamu gulgula toldı
Kime Cennet kime 'arasat oldu (R-155)

Çün alçaklık irişdi kibr erine
Bakdur bir kişiyi bin görine
Tekebbür ‘âsidür işe sataşdı
Tutup tag başını kışa sataşdı

Tevazu, akıp ırmak olduğundan denize ulaşır. Pınar denize ulaşamayıp yere siner. Akıp alçağa katılan su, suya ulaşır; ırmak olup denize katılır. Su, denize ulaşana kadar ırmaktır. Sonra denizle birleşir. Denizle bir olup vahdete ulaşan için hakikat mücevherleri boldur. Halk için gizli olan sırlar, Hakk’ın zatî sırrı, birliğe ulaşan için açıklanır. Tevazu gösteren, alçakgönüllü olan bu mücevherlere rastlar.⁶ Gözü yüksekte olan, kibir sahibi de sıkıntıya girer. Meydan, alçaktan gidenindir. Mücevherler ondan çıkar.

Bu alçaklık akuban ırmagı oldu
Ki bellüdür denize varmagı oldu
Ne denlü kuvveti olursa bınar
İremez denize ol yire siner
Akup su alçağa katılır
Su suya irdi denize yitilür (R-160)
Denize degin ırmagıdı adun
Ko andan ötesin denize taldun
Deniz olanlara gevher ne muhâl
Dür ü sâdef ana yâ zer ne muhâl
Ol denizde nice ‘acâib ola
Sana eşkere halka gâib ola
Ki her bir mevcden bir kân bulasın
Dür ü yâkutıla mercân bulasın
Budur sermâye ol bahre talana
Arı dirlik gerek bulana (R-165)
Çü yüz bin çâpüki alçaklık utdı
Muhâlsüz berr ü bahr ‘âlemi tutdı
İden alçaklık ol gence sataşır

⁶ “*El-kanâ ‘atü kenzün lâ-yefnâ*” kanaat tükenmez hazinedir. (Aclûnî Keşfü’l-hafâ,2/102). Hadisine işaret ediliyor.

Yüce yir gözeden rence sataşur

Ger alçak varasın meydân senündür

Cevâhir sende biter kân senündür

Yer ve göğü taşıyan alçaklıktır. Aşağıdan giden kişi devlete ulaşır ve ona kimse yetişemez.⁷ Dünya alçaklık üzerine kurulmuştur.

Aşaklıkdur yir ü gögi götüren

Yidi kat yirden aşaga turan

Aşaklık üzeredür yirile gög

Ögersen cümleden alçaklığı ög (R-170)

Aşak varan kişi devlet iletdi

Ana kim yitiser uzadı gitdi

Aşaklık ‘âlemün bünyâdı oldı

Ki her ne varısa ana düzüldi

Kibrin aldığı kişi görünmez olup bir daha yükseğe çıkamaz. Tevazu kanaatla iyi arkadaş olur. Şehir mamur olur olur. Düşman yenilir. Casus akla gidip haberi iletir. Tevazunun kibri yendiğini duyan akıl sevinip tahta geçer.

Kibir aldı eri görünmez oldı

Dahı yüksek yire binemez oldı

Aşaklıkla kanâ‘at hoş yâr oldı

Ne kim isterisen anda var oldı

Çü ma‘mûr oldı şehr ile vilâyet

Şâd oldı dostumuz düşmanumuz mâd

Casûs ‘akla varup haber iletdi

Görün alçaklığı kim kibre n’itdi

Ne assı eyledi gör ahî kibri

Diri kurtulmadı bin erden biri

İşitdi ‘akl anı katı sevindi

Beşâret eyledi tîz tahta bindi

Şükür kıldı Hak'a o devlet ıssı

İrürdi devlete ‘aklı bilüsi

⁷ “Azze men-kana’a zelle men-tama’a” Kanaat eden yücelir, tamah eden alçalır, sözü hatırlatılıyor. Hadis kitaplarında bulunmayan bu söz kelâm-ı kibar olmalıdır.

Eger devlet gerekse ‘akla danış
Mürebbisüz ilerü varmaya iş (R-180)
Bilüni gel unut sen usluysan
Sa‘âdet gösterene hûluyısan
Mütevazi kişi aşk makamına ulaşır.
Yûnus alçaklığı yavlak begendün
Anunçün bu ‘ışk yirine kondun (R-182)
İnsanın kendisini sakınması farzdır. İnsanın kendinden yakın kimsesi yoktur.
Farîzadur sana sen seni sakın
Kim ola sencileyin sana yakın (R-183)
Mütevazi olup halka hizmet için kendini feda etmek; varlığını harcamak gerekir.
Has u ‘âm harcıya yüz yire bırak
Bunun gayrı hayır bu sözden ırak
Hatâdur cümlesini harcı sanma
Sebîl ol kamuya bir dem usanma (R-185)

1.16.3. SABIR VE HZ. YUSUF ÖRNEĞİ

Müfsidleri yenen talihlilik sabırdır. Daima herkesi özgür bırakan sabrın işi her yerde iyiliktir. Sabırlı kişilerin kutluluğu sürekli; yücelirler.

Sabır ahvâlini dinle diyeyin
Sabırçün cümle ‘âlem virdi mâlın
Anunçün sabrdur ‘atâ-yı devlet
Ki sabr eyler kamu müfsidleri mât (R-285)
Sabır kandayısa eylükdür işi
Müdâm âzâd ider yâd u bilişi
Sabırlu devleti dâyim olısar
Nasîbi sabr olanlar uluyısar
Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yusuf peygamber ümitsizliğe kapılıp isyan etmedi. Başına gelen bu işi kendisinden bildi ve bunda bir hayır olduğunu düşündü. Yusuf haline sabretti ve kova kuyuya ulaştı. Böylece kuyudan kurtuldu.

İşitdün Yûsuf'ı ol çâh içinde
Tururdu sabrıla ol mâh içinde
Bilimez ne kadar çâhun uzunı
Çagırsa taşra çıkmaz Yûsuf üni
Niçe çağırdısa ün taşra çıkmaz
Kodı çağırmagı ayruk çağırmaz (R-290)
Yukaru bakar ol çâh agzı irak
Aşagada makâmı taş toprak
Didi yâ Rab benüm suçum var ola
Anunçün bana bu iş yarar ola
Çün toprak bendese kanda varam ben
Sabır kılmazısam ne başaram ben
Dir eyle gözleri yukaru bakar
Yenilmez göz yaşı sel gibi akar
Girü oluk-sâ'at ögünü dirdi
Kodı özge yiri vü sabra girdi (R-295)
İrürdi devlete ol sabr-ı 'âlî
Ki sabrıla hoş oldı cümle hâli
Bu sabrıla kuyuya koga indi
Görüp anı Yûsuf ol dem sevindi
Yapışdı kogaya tartdılar anı
Didi irişdi uş devlet nişânı
Çü çekdiler kogayı çıkdı taşra
Zihî devletlü kim sabrı başara
Göre sabrıla Yûsuf neye irdi
Ki sabrun acısı helvâya irdi (R-300)
Sabırlı kişi türlü hüner bularak arşa uzanır. Kahra sabrıla katlanılır. Sabır haline sahip olanın işinin sonu hayırlı olur.⁸
Sabır issi bilür ol neyidügin

⁸ Bu beyitlerde *Es-sabru mißtâhu'l-ferec*: “ Sabır rahatlamamanın anahtarıdır” sözü açıklanıyor. Buradaki *ferec* kelimesi kederden kurtulma, teselli, kederden sonra gelen sevinç, güzel son, başarı olarak değerlendirilebilir.

Sa'âdetlü tutar sabrun didügin
Sabır kimdeyse ol 'Arş'a süner
Ki sabr içre bulunur dürlü hüner
Sana her hâl ile sabr gerek hoş
Ki sabırla kılurlar kahrı hem nûş
Sabır gerek sana her hâl içinde
Sabırsuz kimse kalur kâl içinde
Ki her kimde olursa sabr hâli
Olusar hayrıla anun me'âli (R-305)

Velilerin ve nebilerin yolu sabra uğrar. Allah yolunda gidecekler bu yolu sabırla yürümelidir.

Bırak cümle işi kıl sabr u tedbîr
Eren gönlinde olur sabırla yir
Nebîdür ger velî yol sabra ugrar
Eger sen de varursan sabırla var
Sabır gözet sabır 'azîz olasın
Sabır beklerisen ma'nî bulasın (R-308)

Sabırsız kişiler olgunlaşmamıştır. Feyz bulmak isteyenler sabrı meslek edinmelidir. İlahi bir emanet olan sabrı bırakmamalıdır. Mirac ya da tur'da olduğu gibi yaşarken Allah'ı görmek ya da onunla konuşmak gibi olaylara, tecellilere sabırla ulaşılır. Fenaya ulaşmak sabrı başarmakla olur.

Sabırsuz kişilerün dirliği hâm
Kim sabırla eyü olur ser-encâm
Ögüt gerekise sabırdan işit
Onayım dirisen sabrı pişe it (R-310)

Ne işün kim ola sabır bitürür
Seni ulu sa'âdete yitürür
Emânet el-emânet koma sabrı
Bulasın sabırla Mi'râc u Tûr'ı
Sabırla vardı ol Mir'âc'a varan
Diriyiken ölür sabrı başaran

Sabırlı kişinin kötü huyu ve öfkesi kalmaz. Allah, sabredenlerin yardımcısıdır.

Yûnus sen sâdıkısan gir sabıra
Katı sâbir gerek sabrıla tura
Sabırda turanun buşusu kalmaz
Çü sâbir oldı yavuz hûsı kalmaz (R-315)
Sa'âdet istesen sabrı güzin gör
Ki "Va'llahu mu'înü's-sâbirîn" gör
İşitdün sabr hâlin tâ nihâyet
Dutanun cânına olsun beşâret
Usan olma niçeme yol emîndür
Harâmî çok bu yolda pür-kemîndür

1.16.4. CÖMERTLİK

Cimrilikten kurtulmak isteyen kişi akla başvurur. Aklın ve ona uyanların ihtiyaçları, istekleri Allah katında makbuldür. Akıl cimriliğe çare olarak cömertliği tavsiye eder.

Diler kim buhl elinden kurtıla ol
'İyân ola ana Hak'dan yana yol
Gelüp 'akl önine yüz yire urdı
Eser itmişdi ana buhlun odı
Çü âgâz itdi kim sözini diye
Kulak dutdı 'akıl o keleciye
Öküşdür ma'siyet endîşe dâyim
Dilerüm buhliden ben kurtılayım
Ömür geçdi dirîgâ giç uyandım
Bu dünyâ bana bâkî kala sandım (R-415)
Dilerem kim bana feryâd iresin
Bu güç görmüş kişiye dâd viresin
Gör imdi 'akl ana ne diyiser
Bize gelen hasedden el yuyısar
Akıl bir kişidür Allah'a bakar
Uyarısan 'akla uy ol buhlı yakar

Anun Hazret'dedür hâcâtı makbûl
Olur makbûl ana her kim ola kul
Akıl aydur gele bir gözlerün aç
Sahâvet kandayısı ol yana kaç (R-420)

Elün ala sahâvet gide bile
Göresin Hak yolın hoş tertib ile

Cömertlik gelince hayrın yüzündeki örtü kalkar. Bütün malını yağmalatarak dünya leşinden kurtulur. Cimriler leş peşindeki köpekler gibi bu mala talip olurlar. Allah adamı, dünya nimetlerini terk ederek Hakk'a imanını güçlendirir. Dünyayı sevmez ebedî hayatı ister.

Tamâm oldı çü söz sahâvet irdi
Hasenât yüzinden nikâbı gitdi
Olok-dem cümle mâlın yagmalatdı
Bu dünyâ cîfesin ardına atdı
Bu murdâr gördiler kim taşra düşdi
Bahîller it gibi çep-çevre üşdi
Çekişürler anı it gibi tullâb
"Ed-dünyâ cîfetün tâlibihâ kilâb"⁹ (R-425)

Çü merd kişilerün dünyâsı terkdür
Velî Hak'dan yana îmânı berkdür
Sevemez dünyeyi merdân kişiler
Bakî dirlik nedür anı dilerler
Bakî 'âlem göründi gözlerine
Oturdı 'ışk esîri yüzlerine
Anunçün gözleri Hakk'a açıldı
Hazîneden ana rahmet saçıldı
Nesi varısa terk eyledi yola
Yola öyle varan ma'sûkı bula (R-430)

İlim ve amel bile dünya nimetlerini terk etmek kadar değerli değildir. Terki olmayan, Allah yolunda gitmek için Allah'a davet eden ışıklara ulaşamaz. Velilere ve nebilere

⁹ "Dünya bir cîfedir ve onun talipleri köpeklerdir." Hadis.

terk buyrulmuştur. Asıl terk kendi varlığından vazgeçmektir. Yüceliği sevenler için terk mümkün olmaz. Ancak Cemalullaha ulaşanların makamı yücedir.¹⁰ Gönül eri masivaya meyletmez. Cömert kişi dünya malını terk etmiştir. Hak yolunda hızlı giden, iddiası olan erler dahi cömert kişiyi bu meydanda yenemez.

Kamu ‘ilm ü ‘amel bir terke degmez
Ki terki olmayan bir berke degmez
Velîye vü Nebî'ye terk buyurdı
Helâldür terk ana cân terkin urdı
Eger ‘izzet seve terk muhâldür
N'ola sizmezse bunda anda kâldür
Yüce yirde turur dostı görenler
Ya neye kayıka gönül virenler
Kayıkma nesneye hîç gönül eri
Kabûl itmeyeler terksüz buları (R-435)
Hanûmân bekleyüp kim göre anı
Komayınca tamâm fânî cihânı
Anı tuyup kodı sahâvet ıssı
Çün öyle buyurur yolun ulusı
Ki yüz bin yögrügi bir sahi utdı
Bu meydân öndülin ol aldı gitdi
Ki yüz da‘vî kılan ana irmez
Anun izi-tozını kimse görmez
Cömert kişi, kendisine verilen cennet nimetlerine de bakmaz. Bu yüzden Tanrı'nın tecellisine kavuşur.
Sekiz Uçmak bezegi sahi için
Dahı mevkûf durur ol ahi için (R-440)
Sahî bir kişidür uçmag'a bakmaz
Ki tâc u Hulle'ye Hûrî'ye akmaz
Anı tuyanlara ne Cennet ü Hûr
Ki terke girene ne Hûr ne Kusûr

¹⁰ Ahiret için dünya mülkü (terk-i dünya) ; cemalullah için ahiret nimetleri terk edilir (terk-i ukba). Salık kendi varlığını da terk edince Hak'ta fani olur (terk-i hestî).

Anunçün kim tecellî balkır ana

Kayıkmaz zerrece ol degme yana

Müşâhade gören neye kayıksun

Ne var andan eyü ya neye baksun

Hak yolcusu iki dünyayı umursamaz. Onun sermayesi aşktır. Cömertliğin karşılığı aşktır. Aşk para veya malla birlikte olmaz.

N'ider iki cihânı dosta giden

‘İşkdur sermâye gel bâzar iden (R-445)

Iruz sermâye olmaz dost katında

Edebdür varlığın şeh hazretinde

Sahâvet iderisen ‘ışk alasin

Tamâm terk olıcak ‘ışkda kalasin

Sahâvet ‘ıvâzın ‘ışka bağışlar

Bulunur ‘ışk içinde ‘aceb işler

Tarîk-ı ‘ışka ne sermâye ne mâl

Bular ‘ışkıla olmak oldı muhâl

İnsan kendini tanıyıp durumunun farkına varmalıdır. İnsanın yaşayışı nasılsa ölümü de öyledir. Ahiret yaşamı dünyadaki yaşamının karşılığıdır. Hesabını ahirete bırakanlar fırsatı kaçırmıştır. Cömertler hesaplarını bu dünyada verdiklerinden Hakk’a kavuşmuşlardır. İnsanın cennete layık bir ameli yoksa bir gönül erinin, velinin öğüdünü tutmalı ona uymalıdır.

Güzâf yirde degül bu sen didüğün

Bulursın sen seni sen istedüğün (R-450)

Senünle sen tanış gör kandasın sen

Senün devletüne bahânesin sen

Seni senden kim eyü bilebile

Geçürdün ‘ömrünü bu dirliğile

Neyise dirliğün oldur ölümün

Bugünkü gün durur yarıngı günün

Hak'ı tuyanlara bugün yarın yok

İşün bugün bitür uzatma ayruk

Hisâbı her kimün yarına kaldı

Tut eyle kim balığı taşa saldı (R-455)
Sana n'idivire yarıngı haber
Burada kıldı cümle satu-bâzâr
Şu kim ahvâlini yarına kodı
Eliyle öz başına koydı odı
Ki zîrâ pâdişâhun bunda hâzır
Ne işün var deye ferdâda âhir
Gözün görür iken gel Hak yolına
Komagıl nefsünü kendüligine
Niçün korsın özün düşvâr sa'ate
Ne 'akıldur göyersin kıyâmete (R-460)
Kamu çig işünü hep bunda bişür
Yol uzakdur yükünü bunda divşür
Ki bunda bitmeyen iş anda bitmez
Sagır mı kulagun niçün işitmez
Hisâbın her kişi kim bunda virdi
Gümânsuz bil kim ol Hakk'ına irdi
Sahîler bunda tuydılar bu hâli
Anunçun sâbit oldı Hak visâli
Yûnus sahîlğa girdün ise berk
Gör imdi yola ne itmek gerek terk (R-465)
Uçugun yogısa gönüllere git
Boyun virmez tamarun katı sekit
Gönül eri ögüdin koma elden
O kurtarur seni dürlü fi'ilden
Ögüt dutarısan koma etegin
Tac eyle başuna ayagı hâkin
Degüldür degme yirde ola birlik
Sa'âdetdür sana bir eyü dirlik
Güzin it dünyâda bir eyü yoldaş
Ki bu nefsün pelîdi çekmeye baş (R-470)

1.16.5. DOĞRULUK

Doğruluk, arkadaşlarını toplayarak gaybet evini yıkar. Doğru kişilerin yeri en yükseklerdedir. Allah'ı sevenler doğruluğa ulaşır. Doğrulukla kötü işler iyiye döner.

Kıgırdı togruluk yârânlarını

Öziyle sapmasuz varanlarını

Gör imdi togruluk bir neler eyler

Yıkar gaybet evin küllî yir eyler

Togurluk cümlesinden üstün üzer

Togurluk besleyenler 'Arş'da gezer (R-575)

Ne mahal 'Arş'ıla Ferş togrulara

Hicâb yokdur öte andan bulara

'Aşıkdur togrulıga togru cânlar

Togurlığı bulur dostı sevenler

Sadıkdur togrulukda eyü kişi

Togurluk eyü ider yavuz işi

Ögüdü cümle togrulıktan alır

Togurluk dirligi ebedî kalur

Doğru olmayı başaran insan, tecellileri müşahade edebilir. Onlar için görünenler perde olmadığı gibi gizli şeyler de açıklanmıştır.

Fidî cânum sana iy togru varan

Müşâhede bulur anı başaran (R-580)

Ezel-ebed ne ola togrulara

Zahir-bâtın hicâb olmaz bulara

Hallerini ahirete bırakmazlar. İçleri dışları birdir. İnsanın gidişatını düşündükleri belirler. Kişi doğruysa herkes doğrudur. Doğru olmayan için ise doğruluk bulunmaz.

İki 'âlem bir oddur bir nazarda

Ki birdür togruya imrûz u ferdâ

Ki togru hâlini yarına koymaz

Bugün yarın dimek ol hâle uymaz

Neyise zâhirün bâtınun oldur

Neyise endişen ol yana yoldur
Kamular togridur sen togruyısan
Bulınmaz togruluk sen egriyisen (R-585)

Yola gitme sen egri iy bi-gâne
Senün dirlüğüne sensin bahâne

Varlık bir nurdan yaratıldığından âlem ayna gibidir. Görülenler ve gören aynı şeydir. Başkaları için düşündüğümüz şeyler de kendimizle ilgilidir. Doğruluk giysisi giyildiğinde doğru olanların bu özelliği takdir edilir. Doğruluk sayesinde doğru görüş sahibi olunur ve kötülük yapmaktan vazgeçilir.

Kamular göz gibidür sen bakıcı
Senün gözün durur seni çakıcı
Neye kim bakarısan ol yüzündür
Kime ne sanurısan kendözündür
Eger bin yıl kaçasın senden ütmez
‘Amelündür bile kancası gitmez
Togurluk hil‘atin ol vakt giyesin
Has u ‘âm harciye togru diyesin (R-590)
Togurluk göstere göz bakışına
Ki senden cümle yavuz iş taşına

1.17. KÖTÜ HUYLAR

1.17.1. TAMA‘ / AÇGÖZLÜLÜK

Benzi sararmış, dili tutulmuş, akli başından gitmiş bir şahıs gelerek akla açgözlülüğü şikayet eder. Tama ile yoldan çıkıp onun hapsine düştüğünü ve bundan kurtulamadığını söyler. Bu zindanı güçlü kişilerin beklediğini ; bin giyimli askerin yakaladığını zindana attıp ayağını zincirlediğinden bahseder. Bunlar nefsin kullarıdır. Hepsinin büyükleri açgözlülüktür. Açgözlü kişinin yeri cehennemdir. Açgözlülük insanı aldatıp oyalayarak ömrünü çalar.

Buçuk gün turmayan ‘aklın katında
Ne lâyük ola şâhun hazretinde

Görem bir şahs gelür benzi sararmış
Dutulmuş dili ‘aklı yavı varmış
Gelüp ‘aklun öninde tapu kıldı
Hak'a şükreyledi çün anı buldı (R-40)
Eger ‘âkil isen bir beni görgil
Varısa derdüme dermânı virgil
Dimedün bir kezin göreyim anı
Dimedün kimseye ol kişi kanı
Tama‘ birle eger ben yoldan azdum
Hiç anmadun beni sana ne yazdum
Yönelüp sana geldüm hâlümü bil
Mededün varısa gözüm yaşın sil
Tama‘ habsine düşdüm çıkamazın
Katı berkdür divârı yıkamazın (R-45)
Key erenler durur zindâni bekler
Bahadurlar demür yürekli erler
Bin er tonlu durur tama‘ çerisi
Mübârizdür bahadur her birisi
Ele gireni zindâna ururlar
Ayagına da demür buyururlar
Su’âl itdüm bulara ne kişisiz
Ulunuz kim durur kimün işsiz
Didiler kamusı nefs kullarıdır
Kamusından tama‘ ulularıdır (R-50)
Tama‘ dârun yiri Tamu’da olur
Kaçan Tamud’olan âsûde olur
Olun kim yiri yurdı anda ola
Pes anun kişileri kanda ola
Bilümedüm beni aldadı tutdı
Bugün yarın diyü ‘ömrümü utdı
Akla danışmak kişiyi açgözlülüğün elinden kurtarır. Kanaat ve fakrın gelmesini sağlar.

Birin birin ‘akıl sözün işitdi
Tefekkür eyledi kendüye gitdi
Girü geldi ‘akıl öğütler anı
Bize gelenlerün kurtıldı cânı (R-55)
Bize geldünise endîşe yime
Ne kılâm diyübene gussa yime
Kanâ‘at fakrıla uş gele şimdi
Bakadur düşmene gör n’ide şimdi

1.17.2. KİBİR

Kanaat gelip tahtına oturur. Kibir haramileri dağ başlarında yol keser. Akıl, kanaata casus göndererek haber ulaştırmasını ister. Kanaatın tahtında rahat oturmasını; kibir denen haraminin bir gün ele geçeceğini söyler.

Eger dinlerisen haber vireyin
‘Akıl cäsûsı ne dir göstereyin (R-85)
Kanâ‘at gel’oturdı taht(ı) aldı
Harâmîler hemân yollarda kaldı
Tururlar tag başında yol ururlar
Komazlar yolcıcıyı yolda tururlar
Akıl dir cäsusa yort imdi girü
Kanâ‘ata haber benden degirü
Kanâ‘at hoş otursun taht anundur
‘Atâ-yı devlet ile baht anundur
Niçe tura harâmî tag başında
Girür bir gün ele yol savaşında (R-90)
Kibir kendinden başka kimseyi beğenmeyen; yüksekte oturup aşağı inmeyen biridir.
Kibir dirler ana bilürler anı
İmânsuz kalısar ol ‘âsi cânı
Özinden özge kimseyi begenmez
Yüce yirde turur aşaga inmez

Kibir sahibi olanlar da ölümden kurtulamamıştır. Kibre uyanlar imanlarını kaybeder.¹¹

Niçe tahta binenler yire düşdi
Niçe benin diyene sinek üşdi
Sana ugratma kibrün endişesin
Uyarsan kibre ıraga düşesin
Irak düşenlerün îmânı yokdur
Meger sûretlerinde cânı yokdur (R-95)

Gerek cânlu kişi cânın sakına
Ki taksîr itmeye kendü hakına

Kibirli insanlar huzurdan kovulmuşlarla bir olur.¹² Hizmette bulunanlar ise devlet ve hilata kavuşurlar.

Tekebbür olmagıl kim söğülesin
Sürüklemişler bile hem birikesin
Kapu gözet kapu ko dip gözetme
Ki devlet kapudadur koma gitme
Dilersen devleti kapuda turgıl
Umarsan hil‘atı tapuda turgıl
Begenme sen seni irak düşesin
Kalıcak çâresüz ‘aceb n’idesin (R-100)

Ölüm vakti gelince kibrin bir faydası olmaz. Bundan önce kibirden vazgeçmek gerekir.

Tekebbür haberi nireye vara
İşiden la‘net okur ol habere
Sakıngıl olmagıl kibr ile yoldaş
Kibir kandayısa anunla savaş
Sana kibr ü hevâ ne vefâ kıla
Vay ol gününe kim nakşun yıkıla
Sûret yıkılmadın kibri yıkagör
Bu düşvarlık makâmından çıkagör

¹¹ Mümin Suresi 40/35’e göre Allah büyüklük taslayan her zorbanın kalbini bundan dolayı mühürler.

¹² Şeytan kibri ve itaatsizliği yüzünden Allah’ın huzurundan kovulmuştur.

Nazar kılsan bu kibre yok vefâsı

Meşakkatdür nire baksan hevâsı (R-105)

Kibir sahibi kişinin nazarı yoktur, ibret almaz. Onun için hikmet nuru gönlünde bulunmaz. Gönlü içinden Hakk'a giden yolu göremez.

Tekebbür ehlinün nazarı yokdur

Anuniçün gönülde nûrı yokdur

Hak'a giden yolu gönli içinde

Göremez ol anı yaddur ilinde

Yakîn bil Hak yolu gönlünde sırdur

Bu cümle hâsları gönülde birdür

Şular kim ol gönülden taşra kala

Nasîbin aldurur ayruk ne ala

Gönül eri bilür gönül haberin

Gönüllerün içinde cümle varın (R-110)

Dirîgâ cümle 'ömrün hayfa vardı

Tekebbürlük seni başa ırurdu

Tekebbür nedür ana uyasın sen

Ümîdün yok mı Hakk'ı tuyasın sen

Kibirli insanın hünerli işi yoktur. Ere, mürşide ulaşıp Hak didarına kavuşamaz. O, kendisinin düşmanıdır; kendi aslını göremez.

Hemîşe sen bakup özün görürsin

Özüni begenüp haber virürsin

Niçe turmak bu ham endîşelerde

Olursın tevbesüz bu pîşelerde

Ol işi dutma hîç faydası yokdur

Anun için hüner-pîşesi yokdur (R-115)

Hüner gözle hüner ere iresin

Er ile varasın dostı göresin

Tekebbür kişiler ere iremez

Özinün düşmeni durur göremez

Çün sensin düşmenün dostun kim ola

Ki yavuz hû durur sana havâle

Kibirli yaşayıŖta gönüllerde kalmak ve baŖ olmak mümkün olmaz. İyi hareket etmek, tevazu kibirle bir olmaz. Bu hal ile gafillik gösterip dūŖmanını bilmeyen kiŖi kendisini gönüllerden ıkarmıŖ olur. Dünya iŖleriyle uęraŖmanın sonu yoktur. Hakk'ı dūŖünmek gerekir zira ecel gelecektir.

Eger varurısan sen bu huyıla

Gönülde dirlügün kaçan tuyıla

Niçe bu dirlig ile yoldaŖ olasın

Niçe gelüp ilerü baŖ olasın (R-120)

Bu hâl ile kılınç yok hiç arada

Senün içün kılını kim yarada

Gereksen bilesin dūŖman kimise

Senün ol dostuna buŖan kimise

Eyü olmaya bu yolda gafillik

Uzatmagıl iŖün var bunca yıllık

Dirġgâ iŖünü yavlak uzatdun

Gönüllerden seni sen taŖra atdun

Giri git itmedün gönül bazârın

Canıla dinlenmedün dost haberin (R-125)

Niçe bir olasın dünyâ iŖinde

Biraz dem olmadun Hak teŖvîŖinde

Segirtme dünyâya sen yitemezsin

Ecel yol baęlamıŖdur dutamazsın

Bu beŖ günlük ‘ömür bu harca yitmez

Sagır mı kulagın niçün iŖitmez

Kibir geldi seni bulatdı gitdi

Ecel atı segirdür irdi yitdi

Kendini büyük görmenin yeri cehennem içindedir.¹³ Bu yüzden din içinde yeri yoktur. Dinin emirlerine uyanların da cehennemle bağı yoktur.

Tekebbür yiri siccîn içinde

Anunçün olmadı hiç dîn içinde

¹³ Zümer suresi 39/60 ve Mü‘min suresi 40/76’da kibirlenenlerin yerinin cehennem olacağı bildirilmiŖtir.

Ki dîn dutanların siccîn nesidür
Ya kibr ü kîn olıcak dîn nesidür
İnanmazsan bana hâlün göresin
Çü ‘ömri kibr ile yile viresin (R-145)

1.17.3. BUŞU / GAZÂB

Öfke, hışmıyla denizi bile yandıran, canlara kıyan, düzeni bozan, adını duyanların kaçtığı bir savaşıdır.

Gel imdi aydayın buşu haberin
Birin birin sana gönülde varın
Ol aydur ben kamudan ferdâneym
Pes hüner içinde ben bir dâneym
Benüm ileyüme kim katlanısar
Kim hışmumdan deniz oda yanısar
Nereye kim varam başlar kesilür
Kime buşarısam oluk-dem ölür
Kem ola bencileyin câna kıyar
Meger kim ben olam merdâne kıyar (R-190)
Yaradılmış bana karşı turamaz
Benümle bir nefes hem-dem olamaz
Benüm hünerüme kim birikiser
Ya hod ecel evine kim giriser
Felek benüm işüm başarımaya
Melek benüm yolumu varımaya
Gözüme yüz bin er zerre görünmez
Hezâr arslan bana berre görünmez
Buşu dirler bana benem bahadır
Düzenlik bozmaga her yirde hâzır (R-195)
Nereye kim varam ot bitmez anda

Çü nakt oldı kime derd yitmez anda
İşidenler kaçar benüm sözümden
Ki ben de korkaram uş kendözümden
Öfke sadece başkalarına değil kişinin kendisine de zarar verir. Öfkesi olanın imanı gider. Öfkenin işi küfür ve dalalettir.
Sakın bana uyup sen gâfil olma
Benüm sözüm tutup îmânsuz ölme
Dek ayruga degül benüm kılıncum
Beni dahı dutar benüm kılıncum
Buşu kimdeyise îmânı gider
Îmân gerekise varını gider (R-200)
Buşu gelicegiz îmân ne olur
Oda düşer yanar yâ cân ne olur
Buşu işi hemân küfr ü dalâldür
Neûzû bi'llâh ol ayruksı hâldür
Gizlendiğinden öfkeden sakınmak gerekir. Ondan emin olanların ölümden ve mezardan korkmaları gerekmez. Dünyada onun gibisi bulunmaz. Onun hilesi ve tılsımı bilinmez.
Sakıngıl buşudan ol gizlenüpdür
Nerede sizmesen anda turupdur
Anun ahvâli hâle benzemez hîç
Zevâli bir zavâle benzemez hîç
Emîn olanlar anun fitnesinden
Ne ölümden kayursun ol ne sinden (R-205)
Cihânda hîç anun misli bulunmaz
Anun mekri vü tılsımı bilinmez
Boynunda taylasanı, elinde asasıyla yere bir çöpü dahı kıpırdatmayacak kadar yavaş basan sufî, kızdığında tespihini koparıp asasını vurarak kırar; kavga çıkarır. Halka bakmaya yüzü olmaz. Kendisine saygı gösterilmeyip sözü tutulmadığında öfkeye kapılır. Kendisini bırakıp başkasını sınar. Allah yolunda gitmeye çalışan kişiyi kınar.
Göresin bir kişi sâkin suretde
Ne bilür kimse anı ne sıfatda

Boynında taylâsân elinde ‘asâ
Çöpü depretmeye yir şöyle basa
Göresin ansuzın ol çıka gelür
Üzüp tesbîh imâme yıka gelür
Asâ uşatdı hem kopardı gavgâ
Yüzi yokdur dönüben halka baka (R-210)

Su‘âl itdüm sufi bu niçe hâldür
Senün gibi kişiden bu muhâldür
Özür gösterdi kim ben bir kişiyem
Fülân dirler bana fülân işiyem
Bilürem anı kim tâ‘atı yokdur
Hem ilde-şârda adı sanı yokdur
Benüm gibi kişiye ‘izzet itmez
Cevâb virür bana ögüt işitmez
Çün urdum anı ol yakamı tutdı
Bana karşı gelüp Hakk'ı unuttı (R-215)

Ne diyeyin buşu hep almış anı
Hüküm itmiş ana buşu dîvânı
Koyup kendözini ayrugı sınar
Yola doğru varan kişiyi kınar

Allah aşkıyla sarhoş olanlar, öfkeyi unuttur. Allah’a itaat ve ibadet etmeyi öfke ele geçirmiştir. İnsan, dostu geleceği için özünü temiz tutmalıdır. Allah önünde temiz yaşayış gereklidir. Sevgilinin yolunda düşmanlık ve öfke olmaz. İnsanın gönlü saraya benzer. İnsan bencillikle döşeginde oturmamalı misafir geleceği için ayakta hazır olmalıdır. Hakk’ın gönle doğacak tecellileri için gönlü temizlemek ve hazırlanmak gerekir.

Yakın yirde turur sakın buşudan
Hak esrüğü durur buşu unudan
Kişi kim ma‘şûkaya esrimeye
Dalâlet almış anı ne dimeye
Her kimün dost tâ‘atinde eli yok
Buşu almış anun agzı dili yok (R-220)

Arı dut özünü dost duşa gele
Ma‘şûka gelmez uş ne işe gele
Arı dirlik gerek dost ileyinde
Buguz buşu n'olur ma‘şûk yolında
Kaçan gele diyü dost hâzır olgıl
Sarâyuna senün sen kâdir olgıl
Olup hod-bîn oturma döşeginde
Müdâmî kâyım olgıl işiginde

İnsan, iyice uykuya dalarsa öfke hırsız gelip duvarı deler. Gönül evinin sahibi uykudayken hırsız, uyanmasın diye işini acele tutar. Evin sahibi yoksa hırsız bildiği gibi davranır ve oraya yerleşir. Öfke gitmeyip kalırsa Azrail o damardan canı alır.

Gafil olma evüne ugrı gele
Katı uyurısan dîvârı dele (R-225)
Ev ıssı uykuda ugrı kıvanur
Dutar ta‘cîl işin uyana sanur
Niçe geldiye uyanmadı ol
Yakîn bildi kolayınca turur yol
Dahı her kim gelür bildüğün işler
Kiminde oturur kiminde kışlar
Ev ıssuz olıcak ugrı gelince
Girür çıkar bahınmaz kolayınca
Evünü kandayıdun ugrı aldı
Yir içer oturur ev anun oldı (R-230)
Olursın taşra sen ol içerü hoş
Yakındur iş ucı uş göresin uş
Bu ne hâldur sana zulmet içinde
Niçe uyuyasın gaflet içinde
Geçürdün ‘ömrünü sen buşuyıla
Hemân zulmetdesin iş bu huyıla
Eger senden buşu gitmeye kala
‘Azrâil ol tamardan cânun ala
N'idivire senün elün yudugun

Ya Hak'dan korkmadın 'asr okudugun (R-235)

Sanur mısın öğüdümü dak için

Nasîhatdur sana cümle Hak için

İnsan, ibadet edip ilim ve amel sahibi olsa bile yolda kalabilir. Gönül evi temizlenmeyip bakımsız kaldığı için ona Tanrı tecelli etmez. Tanrı'ya giden yolu öfke haramisi tutmuştur.

Dün ü gün geçürüp bişürmedün iş

Gümân tedbîr ile kaldı yaz u kış

Niçe devrân kim anda rahle urdun

Okuyup 'aşr u âyet yolda turdun

Niçe 'ilm ü 'amel sen bu tapuda

Niçe yıldan berüsin bu kapuda (R-260)

Aceb niçün sana yol yok içerü

Kimesne dimedi gel imdi berü

Sözüm kendözümedür nükte degül

Bilün cân birdür ikilikte degül

Hayıf ol kişiye kala bu yoldan

Düriş kim kurtulasın sen bu hâldan

Bizi gaflet durur hâlda koyan

Nite gâfil ola bu hâlî tuyan

Sarây süpürmedün kim gele bize

Begenmez mi ki ferrâş gele düze (R-265)

Ki bunca dürlü mühmel bu sarâyda

Gele bize diyü dostı kim ayda

Niçün geçmez 'aceb yol bu aradan

Buşu aldı yolu bil her yanadan

Delim zamân durur buşu yol almış

Kimesn'izlemeyüp gizlenü kalmış

Casuslar, akla öfke haramilerinin her yana dağıldıklarını haber verir. Akıl, çavuşa emreder ve öfkeyi yakalamak için asker toplanır. Divanda şikayet edilen konu öfkedir. Burada sabrın öfkeyi tutması kararlaştırılır. Sabır gelince öfke görülmez olur. Böylece düzenlik ve safa gelir. Dostu sabır olanın her anı zevk ve sefa olur.

Akıl c s slara söyler d v nda
Y r n bulun düzenlik safi kanda
Didi c s s düzenlik hâlün ana
Buşudan tag lupdur degme yana (R-270)
   c s s bu sözi ‘akla ir rdi
Niçe kim varıdı haber deg rdi
   h   söz kalmadı ulaşıdı ‘akla
Buşuyı dutmaga iş d şdı ‘akla
Akla fikreyley p söyledi haber
Buyurđı  avuşa cem‘ oldu leşker
D v nda söylenür bunca d n   gün
şikâyet buşudandır sözde her gün
Kanı sabır buşu gelince olmiş
D zenlikle safâ andak yoyulmiş (R-275)
Ayıdur sabr kim t z tutsun anı
Harâb itdi ili anun ziy nı
 ıka geldi sabır ana oluk-dem
Sanasın buşuya İbrâhîm Edhem
G rilmez oldu ol izi belürmez
Niçe izi ki h   tozı belürmez
Bu kez gördüm düzenlik   safâ hoş
Oturup ‘ıř iderler n ş ola n ş
şunun kim dünyede sabr ola yârı
Saf  v  zevk olur her lahza k rı (R-280)
Fid  cânum sana iy sabr eyesi
Ki sabr oldu benüm cânum gıdâsı
Kaçan kim olasın bu sabrıla sen
‘Acebd r olasın sonra bir mülk-i diger

1.17.4. BUHL /CİMRİLİK

1.17.4.1. Buhl ve hased

Hased ve kin, nefsin askerlerinin kumandanlarıdır. İnsanı, cimrilik ve hasetten Allah kurtarır.

Eger dinlerisen diyem nasîhat
Hasedle hıkddan sakın be-gâyet
Kadîmden bu ikidür mîr-i leşker
Yürüyüp her biri bildüğün işler (R-320)

Sakın yolda turur buhlıla hased
Seni kurtara bunlardan ol Ahad

Kıskanç insan daima sıkıntıdadır. Vücudu sağlam olduğu halde dertle kahrolur. Zarar etmekten ne kadar kaçınsa da sonuç alamayacağı işe girişir. Hasetçi, başkası için planladığı kötü duruma kendisi düşer. Kötülük yapmaya fırsat bulamaz.

Hasûd bir kişidür dâyim o rencûr
Vücûdı sag iken rencile makhûr
Mazarratdan niçeme kim ol kaçar
Eved tohmını bitmez yire saçar
Ne kim işlerise kendüye ziyân
Kim olur kendözine eyle kıyan
Şeker yirise dadı dalı yokdur
Ki tadlu dirliğile hâlî yokdur (R-325)

Hasûd eli anunçun irmez işe
Kime kim kuyı kaza kendü düşe
Cimri, kendi yediğini kendinden esirger. Kazancını kendisi için bile harcamaz.

Diyem sana bahîlün neyidüğün
Sakınur kendüden kendü yidüğün
Kazancın kendünün kendüye virmez
Eli baglu durur yimege irmez

Cimri insan akıllı değildir. Onu kimse gönülden övmez. Hz. Süleyman'ın mülküne sahip olsa bile o mülk eskisi gibi durduğu halde insan bu dünyada olmayacaktır. Cimrilik insanı Allah'tan ayırır. Din kardeşlerini koruma gayreti kaybolur.

Bu ne hâldür sana iy faydasuz cân
Ki yokdur gayretün iy kaydasuz cân
Göre ne hâldedür cânun u cismün

Ne kimsesün sen ü yâ nedür ismün (R-330)

Bu ne kuteh nazar bu ne firâset

Ki bir dem olmadun kendünle halvet

Muhâldür ‘âkil olmaklık bahîlden

Ne kimse alkış ider ana dilden

Ko sevme dünyeyi kim kala senden

Dilersen dilemezsen ala senden

Süleymân gibi mâlik olmayasın

Hakîkâtür ki bunda kalmayasın

Süleymân milkine sâhib sen isen

Bu mülk bayagıdur ya sen kanısan (R-335)

Bahîl olmak seni Hak'dan ayırdı

Kanı gayret hamıyyet kanda vardı

İnsan kıskançlıktan fayda görmez. Kişinin neye layık olduğunu Tanrı bilir ve kime ne gerekiyorsa verir. İnsan payına düşene bakıp gereğini yapmalıdır. Zekatı verilmeyen hayvandan sadakasız maldan hayır gelmez. Bunun delili böyle davranan kişilerin yaptığı işlerle kendilerine engel olmasıdır. Kıskançlık hırsızıyla yoldaş olan başını verir. Doğru olan kişiye cimrilik erişmez.

Hasedden kişi ne fâyide görür

Neye kim lâyıkısan Tanrı virür

Neyi neye gerek ol bile gerek

O Kadîr'dür virür kime ne gerek

Nasîbüne senün sen nazar eyle

Ana göre yarak kıl hazer eyle

Zekâtsuz hayvanât sadakasuz mâl

Ne berhûrdâr ola bunun gibi hâl (R-340)

İnanmazsan bana sen kendün izle

Benüm didügümi kendünde gözle

Ne hâcet ben dimek çün çıkdı fi'lün

Nişânı ol durur bağlanmış elün

Suçı yok kişinün bağlanmaz eli

Tolaşır kendüye hem kendü fi'li

Çü suçun bilmezisen bildüreyin
Tutup ugrıyı elüne vireyin
Çün ugrı yoldaşı başını virür
Hasûdlık bil seni yavlak düşürür (R-345)
Şu kim yoldaşına hıyânet eyler
Kime yoldaş olursa la'net eyler
Sana yoldaş olanı sen bilürsen
Seni kurtarasın togru gelürsen
Togırlık bekleyene buhul irmez
Hasûd hod kim durur hîç anı görmez

Kıskanç kişi, sürekli sıkıntılıdır; mutlu olmaz. Kıskanç ve cimri kişinin Allah korkusu yoktur. Halk ondan ürker. Kimse ondan bir fayda sağlamaz. Bu kişi insan olma vasfını taşımaz.

Hasûdun kandası bellü bazârı
Anun gitmez olur hîç gönüli tarı
Anunçün dirliği 'azâb içinde
Olur bin kez helâk bir dem içinde (R-350)
Yıl on iki ay anun şâdlığı yok
Yise ger yimese kayguyıla tok
Ne söz söylerise havsalası dar
Ne dinse tarlıgından bin dahı var
Anun için hasûd bulmaz emânı
Sen öküş yaşagıl ol imdi kanı
Hased birle buhûl sağışda degül
Bular merdûd olupdur işte degül (R-355)
Bularun birlige ikrârı yokdur
Bulara her ne olsa 'ârı yokdur
Padişâh heybetinden korhusı yok
Kimesne begenesi bir husı yok
Nere varurisa halk ürker andan
Ne fayda ide kimse ol ademden
Bilün bellü anı âdem degüldür

Ezelden haber bu dem degüldür

Cimri baktığında ibret alınacak şeyleri göremez. Bu kişiden kimseye yardım gelmez. Allah'ın gerçek zengin olduğunun farkında değildir. Dünya durduğundan beri nimet eksilmez; sürekli yenilenir.

Buhûl ıssı kişinin nazarı yok

Hemân fikir gibi hâris emel çok (R-360)

Bahîlün gözlerinde 'ibret olmaz

Kimesneye bulardan himmet olmaz

Ganîdür pâdişâh ol anı görmez

Çeker buhl elini nesneye irmez

Bu dünyâ turalı ni'met bayagı

Ki eksilmedi hiç bir dane dahı

Niçe yıldan berü ol ni'meti yir

İkilikden geçübün diledi bir

Gelür her gün yeni nuzl ü yeni hon

Yeni gelenlere virür yeni ton (R-365)

Yeni subh u yeni akşam yeni hâl

Yeni devrân yeni dem yeni visâl

Yeni dirlik yeni nasîb yeni gün

Yeni tertîb yeni iş yeni düğün

Yeni kadeh yeni mey yeni şarâb

Yeni 'işret yeni 'ışk yeni tarâb

Ne Kerîm'dür gör âhir şâh-ı 'âlem

İşidür rahm ider bu âh u nâlem

1.17.4.2. Karun

Karun gibi mala tapan cimri kıyamette Karun'la birlikte dirilecektir.

Bahîl olan kişi Kârun'la kopar

Anun gibi o dahı mâla tapar (R-370)

Malının zekatını vermeyi reddeden Karun yere gömülmüştür. Öşrünü vermeyi kabul edip topraktan kurtulunca vermekten vazgeçer. Böylece tekrar yere gömülür. Karun, acıya dayanamayınca olanlar tekrarlanır. Kıyamette ise malı boynuna ateşten zincir olacaktır. Zekatını vermeyen cimrinin hali de onun gibi olur.

Diyelim dinle Kârun'un zevâlin
Virüp îmânını virmedi mâlın
Çü Kârûn'a malıçün buyruk indi
Zekâtı virmedi vü dîni döndi
Diyicek virmezem yir yutdı anı
Topuğundan dizine geldi cânı
Kılup feryâd didi kogıl vireyim
Ki 'öşrin mâlumun ben çıkarayım
Çün agzından işitdi ol cevâbı
Gerçek sandı anı kesdi 'azâbı (R-375)
Koyıcak yir malun 'öşrini seçdi
Kıyamaz virmege cânına geçdi
Didi ki bunca mâlı virimeyem
Meger kim yir yüzinde yürimeyem
Ya bu mâl eksilince ben öleyim
Gözüm görüriken niçe döyeyim
Zekâtın virmedi devleti döndi
Bu sözi diyicek yir gine yutdı
Dutup egiltd'anı biline degin
Virür imdi ana anun dilegin (R-380)
Gördi Kârûn evren degül suratı
Döyemez ol işe 'azâbı katı
Girü feryâd ider bu kez beni kon
Bolay ki olayıdı tâli'üm ön
Katı şarteyledi 'öşrini vire
Bi-çârelik nasîbin kim gidere
Koyıcak yir anı yoyıldı
Vay ol kişiye kim ol darb uruldı

Peşimân olıcak yir gine tutdı
Bogazına degin Kârûn'ı yutdı (R-385)
Dutar inileyin Kârûn'ı feryâd
İder katılığında ciger imdâd etmek
Bogazına degin dutuldu turur
Kıyamaz mâla cân terkini urur
Katılık eyledi işi uzatdı
Göze bakar iken mâl yire batdı
Batar özi dahı mâlı sonınca
Girer her gün yire kendü boyınca
Kıyâmete degin yir yutıgider
Gör imdi ki kıyâmet ana n'ider (R-390)
Ki oddan zencir iderler malını
Kamu 'âlem göre anun halını
Olup zencir mâl boynına düşer
Halâyık 'âm u has hep ana düşer
Diyeler ehl-i mahşer ol bu hâlde
Boyun zencîrlü kalmışdur vebâlde
Zekâtın virmeyenün hâli budur
Olur boynına zencîr mâlı budur
Ne çâredür ki buhlı göre anı
Geçüp boynına tar oldu cihânı (R-395)

1.17.4.3. Cimrinin ahireti

Cimri, zenginliğinin faydasını görmeden fakirler gibi ölür gider. Gerçek zenginlik malla değildir. Cimrinin himmetini Allah mühürlemiştir. O, nasihatten anlamaz. Küfre düşmüştür. Kendi özülle meşgul olup ahireti düşüneceği yerde başkalarının üzüntüsüne sevinir. Kimseden doğru yolu öğrenmeye çalışmaz. *Kalu belada*¹⁴

¹⁴ “Evet, dediler” ifadesi Kur'an'da şöyle geçer: “Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyiniz diye Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini aldı; onları

“elbette Rabbimizsin” diyeceği yerde bunu yalanlamış gibidir. Yani kendisine verilen kabiliyete göre amel etmeyerek hal diliyle Rabbin yetiştirip geliştirmesine hayır demiş olur. Cehenneme gidecektir. Kendini bilmediği; insan oluşun önemini ve görevlerini idrak edemediğinden cimri kişi var sayılmaz.

Gınâdan fâyide olmaz bahîle
Geçer yohsul gibi yüz bin mal ile
Erün baylığı mâl ile degüldür
Niçe mâlluya yohsul diyü gül dur
Bahîlün gönlini ıldurum urdı
Anun dört yanına karanu durdı
Hudâ'dan mühr uruldı himmetine
Gelüp kim dinlene anun katına
Dirisen bin nasîhat ana sinmez
Küfür söyler dili hîç agzı dinmez (R-400)
Çü ‘âciz kendü dahı kendözinden
Ki şâd olan olur gussa yüzünden
Özinün özile yokdur hisâbı
Meger yok âhiretten feth-i bâbı
Kimesneye dimez kim kancaru yol
Meger Belî deminde Lâ didi ol
Nedür Lâ vü Belî hîç anı bilmez
Buhûl almış anı kimseye uymaz
Bahîl kandayisa Kârûn'ıladur
Gümân tutmayasın mutlak belâdur (R-405)
Kişi kim Hak yolından taşra dura
Dutup boynına kendü zencir ura
Kamu buhl ehlinün işi bu ola
Ol ‘azâbıla Cehennem'de kala
Kimün kim buhlıla bilindi hâli
Narıla kurtulmaga yok mecâli

kendilerine şahit tutu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim; (onlar da) Evet (Rabbimiz olduğuna) şahit olduk dediler.” (vii.172)

Özün bilmege kim mikdârı yokdur
Ona var dimenüz bilün o yokdur
Dimiş ‘âlem içün bir nazar ıssı
Ki dutmaz anı illâ bir ‘âr ıssı (R-410)

1.17.5. GIYBET

Gıybet, canın aslından değildir. Gıybetle bir olan, insan vasfını taşımaz. Gıybet küfürdür. İnsanın ağzındaki hayza benzer. Gıybet eden her yerde yenilir ve rahmet bulmaz. Gıybeti bırakan hakikat hazinelerine ulaşır.

Egerçi işlenür bühtân u gaybet
Ser-encâm oldılar bunlar melâmet
Ki gaybet cânıla kadîmi degül
Ki gaybet kadasa âdemi degül (R-480)
Çü gaybet mertebesi küfre girür
Nasfbi neyise ol anı alur
Kimün kim agz'inde gaybet ola
Sorusuz cümle yirde ol mât ola
Kişinün hayzıdur agzında gaybet
Ki gaybet söyleyen bulmaya rahmet
Eger varısa ‘aklun gaybeti ko
Ki gaybet koyanun haznesi tolu
Padişâh haznesinde meta‘ öküş
Uykudan uyanup dut sözüme gûş (R-485)
Şu kim ol kapuya hâcâta vardı
Neyise maksûdı anı başardı

Cimrilik ve dedikodu ile yapılan ibadetler boşa çıkar. Dünya sevgisini gönülden çıkarmalı; Tanrı sözüne aykırı davranmamalıdır. Kötü huylar insanın içinde gizlidir. Bunları kimseye belli etmeden temizlemek gerekir. Katran kabına benzeyen kalbin kirini gidermelidir. Bala benzeyen Tanrı tecellisi bundan sonra oraya yerleşir.¹⁵ Kul,

¹⁵ Tasfiye-i nefis ve tezkiye-i kalp

damarlarına kadar kendini arındırmalı; her bir damarına bir kulluk emretmelidir. Tevhid bu şekilde mümkün olur. Halden hale geçerek çok zaman geçirdikten sonra kendini aşan kul hakikat hazinelerine varır.¹⁶

Çü buhl u gaybet ile gide tâ‘at
Gerek bu ikiden itmek gerek ferâgat
Gerek fânî cihândan dartınasın
Muhâlif işleründen hep yunasın
İçerü gizlüdür cümle yavuz hû
Gider gösterme kimseye anı yu
Gerek sen pâsını kalbün yuyasın
Layıkı neyise anı koyasın (R-490)
Sakın katran kabını koyma balı
Ki nâzûk yirdedür dostun visâli
Tamarlarına cümle saykal urgıl
Ki her birine bir kulluk buyurgıl
Niçe hâlden hâle gerek düşesin
Geçe çok rûzigâr andan aşasın
Kaçan genc bulasın yir kazmayınca
Ya kalb sâfî mi olur kızmayınca
Eger genc gereğise renc iletgil
Ögüt dutarısan gel gence gitgil (R-495)
Beri gel genci sana buldurayın
Sana buldurmayanı bildüreyin
Bulayın dirisen Kayyûm u Hayy ol
Hazîneye vara bevvâbı tâ bul
Dür ü gevher alasın hazîneden
Bulına cümle sende kân u ma‘den
Herhangi bir çalışmayla hakikat ele geçmez. Bunun için dünya hevesini bırakmak tecride girmek gerekir. Şekerden kasıt dünyanın tadı değil hakikat şekeridir. Bu ise kötü düşüncelere karşılık alınmaz.

¹⁶ Tevhid-i hali, tevhid-i sufiye

Ya degme sa'y ile kim bula genci
Varursan ilerü kogıl sagıncı
Sagıncıla kişi şekker yimedi
Bahâsın virmeyince alımadı (R-500)
Beleş kim yükini baglar şekerden
Sözi bil ne dimekdür bu haberden
Şeker için degül sözümün ucı
Ne yidügüm bilür ma'nî bilici
Bilen ma'nî sözün şekkerden irak
Bileyim dirisen şekkeri bırak
Şeker sevme ki ol Mısır'da biter
Neyi kim severise anda yiter
Seversin pes katı gözlersin anı
Görinmedi sana şekker cihânı (R-505)
Bizüm ilde tag u taş cümle şekker
Tokuz bin kişi her dem anı öger
Bu dünyâ şekkerine benzemez ol
Sebîldür cümleye anda şeker bol
Dünyanın aydınlığını, saliki Mevla'ya çağırın ışıltıları görmeye engel olan gıybet ve
kindir. Gıybet edenin gündüzü gece gibi karanlıktır; gözü perdelidir; eşyadaki
manayı görmez. Kendi özünü göremeyen kişi akı bırakmış gaybet ve kine uymuştur.
Göreyim dirisen barkın cihânun
Ögüdüm dutasın dinlene cânun
Sana göstermeyen gaybet bile kîn
Sanursın düşmenün dostun i miskîn
Yüri dostun haberin imdi dinle
Ana lâyıık taze dirlik yinile (R-510)
Kîn ü gaybet seni ıra bırakdı
İçün taşun hased odıyla yakdı
Kamu geçen günün giceye benzer
Neye benzedeyin yâ neye benzer
Gözi yok yir içer dünyâyı görmez

Togar ay u güneş ol ayı görmez
Anunçün gözleri hicâb içinde
Kalur zulmâtıla ol hâb içinde
Kulagı işidür şeklini görmez
Ana dirlik dadı sırrını virmez (R-515)
Anı göstermeyen kîn ile gaybet
O sığınçdan sana heyhât e heyhât
Gözün görmez dirisem kakıyasın
O tamardan beni hod dokıyasın
Niçe göz ugrısı senün içinde
Yir-içer oturur senünle günde
Bakar ölü gibi özün nûrı yok
Özini görmeyen ne göre ayruk
Özün bilmek sana oldu farîda
'Amel eyle 'amel senünle gide (R-520)
Kodun 'aklı vü sen seni unuttun
Ne dise kîn ü gaybet anı dutdun
Niçe bir görmemek açgıl gözünü
Od içinde kodun sen kendözünü
Kişi kim kendözine ola düşmân
Ana dost olması pes ola gümân
Kuran'a göre gıybet , gördüğü şeyi söylemektir. Görmediği şeyi söylemek ise iftiradır. Her kişiye farz olan kendisiyle ilgili konuşmaktır. Gönül gözüyle bakan kişinin Hak'tan başka sözü yoktur. İnsan, özeleştiri yapmalı kendi halini değerlendirmelidir. Zira kendisinden mesuldür. Başkasıyla ilgili konuşan kendisini unuttur. Boş söze çıkış yolu yoktur. Allah sözünü dinlemek doğrudur.
Dilersen gaybeti ben bildireyin
Şekâvet perdesini kaldurayın
Dimek gördüğünü gaybet bu mutlak
Ki perdelülere sâbit degül Hak
Dise görmese bühtân-ı 'azîmdür
Buyuran böyle Kur'ân-ı Kadîm'dür (R-545)

Farîza her kişiye kendü sözi
Bakar kendü yolına kendü gözi
Kaçan kim göz gönülden togru baka
İşitmez kulaguna Hakk'ı çaka
Çü Hak'dan gayrı sözi yokdur ayruk
Hak'ı tuyan kişiler Hakk'ıla tok
Kogıl ayruk sözi sen seni izle
Senün suçunıla sen seni gözle
Kimesne suçıçun kimse kınanmaz
Ki ayruklar suçı senden sorılmaz (R-550)
Benüm suçum için sana hatâ yok
Senün suçun için sana hatâ yok
Ayruğı söyleyen özin unıdur
Dimegil ayruğı kim 'âsi hûdur
Söze yol yok durur kim söylene boş
Meger söz hak ola hem hak ola gûş
Niçe söylerisen sen hakk'ı söyle
'İcâzet yok durur ayruksı meyle
Niçe sözün varısa sen sana de
Çü sen hak ıssısan sen gamunı ye (R-555)
Ne hâcetdür sana kimse haberi
Farîza cümleye kendü bazârı
Özini gözleyen kimseye bakmaz
Dahı iş dirisen ol yana akmaz
Sözi kes söyleme gel sen seni güt
Kakıma kimseyi sen işit ögüt
Kimesne suçı seni zerre irmez
Sana özge yidügi çeŝni virmez
Sen özge yidügile toymayasın
Dahı kimseçün 'ömrün yoymayasın (R-560)
Niçe bir âvaralık sana böyle
Özünle iki gün olsan ne ola

Dahı bir gün sana sataşmadan sen
Dahı bir gün tagundan aşmadun sen
Ne ola bir sa‘at küfrün yenesin
Seni şerh eyleyüp seni anasın
Avârasın dahı ilün-günün yok
Ki öz ‘özü ile bir düzgünün yok
Eger görseyidün kendü ‘amelün
Kimseyi anmaya kalmazdı hâlün (R-565)
Eger görse yaragun kılایدun
Hisâbunu senün sen olayıdun
Sa‘âdet olsa Hak virse basîret
Göreydün ne kılur sana bu gaybet
Gaybete uyan kişi akıldan çare ister. Akıl, doğruluğa yardım etmesini buyurur.
Niçe yıl bir kişi gaybete uymış
Ser-encâm ‘akıbet kendüsi tuymış
Gelüp peşmân olup dil-teng ü gamgîn
Ne zecr itmiş sana gaybet ile kîn
Diyüp ahvâlini derdin yiniler
‘Akıl şâhenşehinden çâre diler (R-570)
Kamu vasfı vü ‘arz-ı hâli oldu
‘Akıl ne didise göz yumdı kaldı
İşi togrulığa buyurdu ‘akıl
Yürü imdi bana ta‘cıl yarı kıl

2. MANTIKU'T-TAYR'DA TASAVVUFÎ ÖZELLİKLER

2.1. ALLAH

Bkz. Tanrı'nın cömertliği, ibadet ve rahmet konuları.

Tanrı adildir ve adillleri sever. Yardımıyla sorunları çözer.

Tañrı 'âdildür sever 'âdilleri

Hal kılur tevfiğ-ıla müşkilleri (M2-2147)

Kerim: Cömert Tanrı

Biz şefâ'at eyledük Tañrı kerîm

Kim selâmatlığa irdi ol sakîm (M1-651)

O, cömertler cömerdi, yüceliklere erdiren, ezelden var ve bir olan, her şeye emri ulaşan, hep diri olan, her bir varlığa yeten ve her şeyi her zaman bilendir.

Ol Kerîm ü Ferd ü Kuddûs ü Kadîm

Ol Hakîm ü Hayy u Kayyûm u 'Alîm

Her kimüñ kim derdi varın bilürüz

Biz Hakîm'üz aña dermân kıluruz (M2-3133)

2.1.1. ALLAH'A ULAŞMAK

Bkz. 2.2.1. Birleşerek Hakk'a ulaşmak, 2.2.2. Tecellilerden Hakk'a ulaşmak, 2.3.

Vahdet-i vücüt

2.1.1.1. Allah aşkı ve Allah'a ulaşmak

Maksadı Allah olan kul, Allah'a ulaşır.

Âbid olan kişi ma'bûda irer

Kâsıd olan şahs maksûda irer

Allah'a âşık olmayan kul, onu görmeye layık değildir.

Kul kim ol sultânına âşık degül

Pâdişâhı görmege lâyıq degül

Âşık, sevgilisine bağlıdır. Öyle ise sevgilinin yardımı ona ulaşır.

Âşıkun ma'sûkına var nisbeti

İre anna olur-ısa himmeti (M1-1515)

Canına düşkün, benlikte bulunan, zarar ziyanını gözeten kimse aşık olamaz. Âşık, sevgilisinin uğruna canını; hatta isterlerse imanını verir. Sevgilinin yoluna düşmek için yiğitlik gerekir. (M1-15016-1522)

2.1.2. CEMALULLAH

Kalp gözünü açıp oradan bakan örtüsünden onun yüzünü fark eder. (M1-1577-1581)

Tanrı'nın didarını görmemiş olanlar perdeden yüzünü ayırt edemez. Nurani perdeler olan tecellileri Hak cemali zanneder.

Görmedük kişi anuñ dîdârını

Ne biliser perdeden ruhsârını (M1-1585)

Yoksa her kim burka'ın yüzi sana

Bir kızıl yeşil göriçek aldana

Dünyadayken Tanrı'ya eren ahirette de onu görecektir.

Bugün iren irtte dahı iriser

Bunda gören anda dahı göriser

Güneşüñ yüzi cihânda fâş ola

Anı görmeyen meger huffâş ola (M1-1588)

Kimse ibadetle Allah'ı bulamamıştır. Erenlerin ilahi yardımıyla ona kavuşulur ve cemali görülür. Şeyhlerin nazarı ayn-ı nazar-ı Hak'tır. Nazar-ı hakkaniyle mürit fenaya erer. Fenadan bekaya ulaşılır.

Ben Süleymân-ıla çok olmuşvanın

Yıllar anuñ hidmetin kılmışvanın

Bir nazar hem ol baña kılmış-durur

Ol nazardan bu 'atâ gelmiş-durur

Tâ'at-ıla kimse anı bulmaya

Kimsene şeytânça tâ'at kılmaya

Biz erenler himmetinden ermişüz

Şâhumuza vü cemâlin görmüşüz (M1-1594)

Tenden can ayırt edilebilse onu görmek mümkün olur. Yokluk, mahv olmak ve fakirlik Hak yanında değerlidir. (M1-1595-1609)

2.1.3. İNSANIN ALLAH'A NİSBETİ

Aslına kavuşan cennete erişir. Aslına kavuşamayan için her şey sıkıntıdır.

Asluña kavıŝur-ısañ iresin

Hulde vü hûr u kusûrı göresin

Asluña irmez-iseñ gamdur kamu

Andan artuğı cehennemdür kamu (M2-4320)

Maddi olan vücut, mekana ihtiyaç duysa da ruhanileşen insan mekansızdır. Bu yüzden Tanrı'dan başkasına nispeti yoktur.

Niçe bir et pâresin götüresin

Anlar-ıla duruban oturasın

Bî-mekânsın bilür-iseñ kıymetüñ

Tañrı'dan artuga yokdur nisbetüñ

Kişi isterse zat içinde bir arada üç mekansız, diri şey bulur. Bunlar Allah, akıl ve candır. Bu yüzden akıl ve canı Tanrı'ya ulaştırmak gerekir.

Zât içinde isterise er hem ân

Bî-mekân üç nesne bula câvidân

Hak ta'âlânuñ mekânı yok-durur

Lâmekânda kapusu açuk durur

Akl u cân dahı mekânsuzdur, duruñ

Bunları Tañrı sarayına sürüñ (M2-4325)

Yirsüzi yirsüz katına iledüñ

Yirlüyi yirlü yanında bile'düñ

İnsanın Allah'tan başka varlıklara bağı yoktur. Ancak Allah'a bağlılığı çoktur. İnsan vücuttan ibaret değildir bu yüzden mekana bağlananlarla ilgisi yoktur. İnsan candır. Can mekan istemez; onun yeri mekansızların yanıdır. İnsanda heyula yoktur. Bu yüzden suret ve görünüşle anlatılması uygun değildir.

Nisbetüñ yok mâsivallâha senüñ

Nisbetüñ 'çok vardur Allah'a senüñ
Ten degülsin kim senüñ tenlülere
Nisbetüñ ola vü meskenlülere
Çünki cânsın hayyızuñ yokdur senüñ
Yiri hayyızsuz katındadır canuñ
Çün heyûla yok-durur sende 'ayân
Sûret-ile kaçan olasıñ beyân (M2-4330)
İnsanın sureti olmadığı için surete tapmakla can va akla zulmetmiş olur. Cismin lezzet aldığı şeylerden can hoşlanmaz. Canın gıdası marifettir. İnsan'ın nisbeti Allah'a olduğuna göre o da bî-mekandır. (M2-4331-4340)
Dimeyem kim cism-ile bir çâha git
Nisbetüñ Allah'adur Allah'a git
Zîra kim Allah mekândandur berî
Sen dahı hem bî-mekânsın iy perî (M2-4337)

2.2. BİRLİK

2.2.1. BİRLEŞEREK HAKK'A ULAŞMAK

Yüz kuşa da kavuşulsa o, bir kuştur. Onların padişahı Anka kuşudur. Kuşların padişahlarına kavuşmak için yüz türlü gayret göstermesi gerekir. Onlara rehber olan hüdhüd, akli; kuşlar, çeşitli tabiattaki insanları; simurg da Tanrı'yı temsil eder.

Yüz kuşa irer-iseñ bir murg ola
Kamusına paadişâh sîmurg ola (M1-12)
Kuşlara yüz dürlü dürişmek gerek
Pâdişâhlarına irişmek gerek
Kuşlara hüdhüd meger rehber ola
Kim bu kuşlar yorıyalar ol yola
Kim diler-ise ki sîmurga ire
Kûh-ı Kâf'a vara vü anı göre (M1-15)
Hüdhüd ü kuşlar u sîmurg misâl
'Akl u hulk u Tañrı'ya kıldı mesel

2.2.2. TECELLİLERDEN HAKK'A ULAŞMAK

Halk'tan her kişi, Hakk'ın tecellilerinden kinaye olarak, Simurg'un kanadındaki nakışlardan birini seçer ve ona tapar. Böylece her çeşit batıl din ortaya çıkar. (M1-18-25)

Kafirler, sadece Simurgun kanadının nakşını görüp taptığı halde Müslümanlar, o kuşun bütünü arar. Âlem, simurgun sadece bir kanadıdır. Fakat onun yüz bin kanadı vardır.

Kim Müselmân-ısa ol kuşu sora

Kâfir anunn kanadı nakşın göre

Ol kuşun yüz biñ kanadı var-durur

Bir kanat nakşın tapan kâfir-durur

Âlem anuñ bir kanadıdur görünn

Kanadın görenden ol kuşu soruñ (M1-28)

Kafir, simurgu kanattaki işlemler sandığı halde mümin o kuşun birliğine inanır.

Mü'min ol kuş birliğine inanur

Kâfir ol kuşu kanat nakşın sanur (M1-29)

Tapılacak olan bir kanadın işlemleri değil, bin kanattan oluşan bir kuştur. Kuşlar, bu kuşun gölgesi ve onun mülkünün süsüdür. Gölgesini izleyerek zatının yolunu bulan sonunda ona ulaşır. (M1-30-34)

Kanadın nakışlarına yani âlemdeki tecellilere değil kanadın sahibine yani âlemin yaratıcısına bakmak gerekir. Dünyaya hayran kalmak yerine âlemlerin yaratıcısını istemelidir.

Sâye anunn pertevdür iy 'azîz

Sâyeden sen zâtı eylegil temîz (M1-35)

Nakşa bakma gör kanat nenüñ-durur

Ol kuşa ir kim kanat anuñ-durur

Bir kanatdan olmagıl biñ nakşa yâr

Kim anuñ yüz biñ kanadı dahı var

Bir kanada niçe hayrân kalasın

Kuşu iste kim kanat çok bulasın (M1-38)

Simurgu bulmak için onun gölgelerini, mülkünün süsü olan kuşları terk etmek gerekir. İnsan kendini bırakıp benlikten geçmeyince Allah'a yaklaşamaz. Fenaya ve bekaya ermek için önce bencillikten vazgeçmek gerekir. (M1-39-42)

2.2.3. BİRLİK VE TECELLİLER

Allah, bir bahçe; kullar, bu bahçede yetişen, birer tere gibidir. Bu kullar, onun güneşinde de, varlıkları ona bağlı, bir zerre gibidir. Güneş, aşikar olduğundan, isteyen onu bulabilir; fakat zerrelerin varlığından kimse haberdar olmaz. İnsan kendi canından vazgeçerse bütün canların sahibine erişebilir.

Pâdişâh bostân u siz teresiz

Güneşinden ol şehûñ bir zerresiz

Kim güneşi ister-ise bulısar

Zerrelerüñ adını kim biliser

Cânuñuz ister-ise aña varuñ

Koñ bu murgı vü sîmurga irüñ (M1-1525)

Allah, simurg; halk, kullar kuş ise dünyanın bütün varlığını simurgun gölgesi oluşturmuştur. Gölgesi şahsına aittir. İşte bu gölge o sebeple zatına ulaşır. Bütün kuşlar o asla bağlı olarak vücuda gelmiştir.

Çün cihân üstine sîmurg uçdı hôş

‘Âleme kanatlarını açdı hôş

Düşdi sîmurguñ cihâna sâyesi

‘Âlemüñ ol sâyedür sermâyesi

Sâyesinüñ nisbeti var zâtına

Sâye ol nisbetden irer katına

Kamu kuşlar sûreti ol sâyeden

Hâsıl oldı vü hem ol sermâyeden

İ‘tikâdı eylemeñ ol yolda süst

Kim kılasız nisbeti aña dürüst (M1-1530)

2.3. VAHDET-İ VÜCUT

2.3.1. SULÛKUN MENZİLLERİ / VADİLER

Kimse yolun sonuna varıp geri gelmediğinden orada neler olduğu bildirilmemiştir. Bilindiği kadarıyla yolda uçsuz bucaksız yedi vadi bulunur. Sırasıyla "istek, aşk, marifet,tevhit, istiğna, bî-hôdlık(hayret)" vadilerinden geçilir. "Fakr u fenâ: fakirlik ve yok olmaklık" vadisine ulaşılmca kişi için hayır ve şer anlaşılmaz olur. (M2-4143-4150)

Bu yola pek çok giren sona ulaşamamıştır. Yol Allah'tan gelir ve Allah'a gider. Bu yola şüpheden ve günahattan uzak bir kalple ulaşılır. Böylece ilme'l-yakînden ayne'l-yakîne ulaşılır. Bu yolun kıyısı görünmez ve konakları belli değildir. Bu yolda kalmaktansa yolda olmak daha iyidir. Ona ulaşmak için benlik terk edilmelidir.(M2-4151-4169)

Kime kimi sorduk aña didiler

Yol *min-allâhi ila'llâh* didiler¹⁷

Biz yola bî-şübhet ü şeyn irmişüz

Kim *mine'l-'ilmi ile'l-'ayn* irmişüz¹⁸ (M2-4158)

2.3.2. MUM İLE PERVANELERİN HİKAYESİNDE FENA VE BEKA

Kelebekler bir gece mumun vasıflarıyla ilgili bir haber alırlar. Onun alametlerini öğrenip ona kavuşabilmek istediklerinden içlerinden birini ondan yeni haber almak üzere görevlendirirler. Mumdan haber almak için kendisini alevine atan kelebek, kanadını yakar. Arkadaşlarına nişanını gösterir ve onu uzaktan seyretmek gerektiğini söyler. Bu kelebeğin haberini doğru bulmayan kelebekler yeni birini tayin ederler. O kelebek gidip mumun alevine düşer; kendini muma çevirir. Kendinden eser kalmaz. Böylece kelebek iken mum olur. Mum olunca bunlara yönelip gidemediği gibi o mumun ışığından da hiç uzak kalmaz. İşte biraz ulaşan nişan alamaz; bütünüyle ulaşan da kendisi geri gelemez. (M2-4170-4222)

¹⁷ Allah'tan gelir, Allah'a gider

¹⁸ ilme'l-yakînden ayne'l-yakîne

Bir kase sirkeyi yüz yük şekere saçınca sirkenin kaybolup şekerin kalması gibi kul da Hak'ta mahvolursa kendi aradan çekilir; bütünüyle Hak kalır. Benlik davası güden derdine çare bulamaz. Benlik yok olursa o kalır. Bütünüyle mum kesilen geri gelemez. Artık onun nişanını kimse bilemez. Mum, Allah; kelebek kuldur. Benliğinden vazgeçmeyen Allah'a ulaşamaz. (M2-4223-4232)

Bir avuç sirkeyi yüz yük şekkere
Saç ki sirke mahv ola şekker tura
Sirke çün yüz yük şekerde mahv ola
Kimse ayruk sirkeyi kanda bula
Kul dahı Hak'da şol elden mahv olur
Kim gidicek kul dükeli Hak kalur (4225)

2.3.3. Sİ MURGUN SİMURGA VARIŞI

Allah'a giden yol, tehlikesiz değilse de bu yolda samimiyetle yürüyen yolundan kalmaz. O konağa ulaşan ise artık bütünüyle varlığından geçer. (M1-1531-1540)
Yola çıkmadan önce dünya sevgisi gönülden çıkarılıp mal mülk bir tarafa bırakılır. Tecrite girilir.

Hüdhüdün başına bir tâc urdılar
Kuşların rahtını târâc itdiler
Dünya mihrini gönülden sökdiler
Mülk ü esbâbı dükelin döktiler

Yoldaki ilk vadiye gelindiğinde bu yolda hiçbir canlının gitmediği görülür. İhtiyaçsızlık ve büyüklemenin yeli esmeye başlar. (M1-1543-1553)

Hüdhüdün kılavuz olmasının nedeni daha önce padişahı görmüş olup onu tanıyabilecek olmasıdır. Padişaha kılavuzsuz ulaşıp beğlerin arasından seçilemez. (M1-1568-1578)

Kılavuzları olan hüdhüd, kuşların sorularını yanıtlar ve sorunlarını çözer. Böylece yola koyulurlar. Uçmaktan yorulup bin yıl yol gittiklerinde henüz ilk konaktadırlar. Yedi bin yıl uçtuklarında güçleri kesilmeye başlar. Her bir kuş yolda gördüğü bir yere konup yahut bir engele takılıp yoldan kalır. Çeşit çeşit meslek edinirler. Dünya

işlerine dalarlar. Kimi peygamber, kimi aşık, kimi de zahid olur. Hastananıp ölenler de olunca geriye otuz kuş kalır. Bu otuz kuş Kaf Dağı'na ulaşmıcaya kadar zorlu bir yolculuktan sonra önünde yüz binlerce perde olan saraya ulaşırlar. Benliklerinden soyunarak içeri girerler. Simurgun bu otuz kuşun kendisi olduğunu anlarlar. (M2-4243-4305)

Kibriyâsından bir eyvân gördiler
Çünkü eyvân kapusına irdiler
Bir yüce eyvân ki bu dokkuz felek
İşigidür kapısınıñ kultu lek (M2-4295)

Perdeler târik ü rûşen sad hezâr
Ol sarâyıñ ileyinde zer-nigâr
Çün dilediler içerü girmege
İstedükleri yüzini görmege
Kendülerin taşra kodılar tamâm
Girdiler sîmurgı göre ve's-selâm
Anı görîçek ki ne sîmurg-ı mış
Gördiler girü ki bu si murg-ı mış
Çünkü pâyâna irürler işi

Kendülerden taşra bulmazlar kişi (M2-4300)

Yok olma yoluyla barışanlar tekrar kendisine erişir. Hakk'ın mutlak varlığınının tecellisiyle hasıl olan çok sayıdaki şeylerin varlığını terk eden mutlak varlığa varır. Böylece varlığı başka varlığa bağlı olanlar kendileriyle var olurlar. Kul kendinden vazgeçince padişahla aynılaşıır. Siz biz; siz ve biz siz olur. Siz aradan gidince bütünüyle biz olunur. Allah yarattıklarıyla kendisini bildirir. Allah'ın yarattığı bu şeyler aradan kalktığıında mutlak varlık sahibi Allah kalır. (M2-4306-4318)

Çün fenâ yolu-y-ıla barışduñuz
Girü kendüzüñüze irişdüñüz
Çün mukayyed varlığı terk itdüñüz
Lâcerem mutlak vücûda gitdüñüz
Vâcibün bi'l-gayr-ıdı istedüñüz
Vâcibün bi'z-zât olduñuz
Ay güneşe iriçegin mâh olur

Kendüzini kul koyıçak şâh olur (M2-4309)

2.4. ŞERİAT, TARİKAT VE HAKİKAT

2.4.1. ŞERİAT

Şeriat; ticaret, iman, sosyal hayat, kısas, ceza vb. konularla ilgili hükümleri düzenler. (M2-3974-3980)

Şeriat, tarikat ve hakikat olmadan da gereklidir. Ancak şeriat olmadan tarikate girilip hakikate ulaşılmaz.

Bî-tarîkat şer'e olalar refîk

İlla bî-şer' olmaya hergiz tarîk

Bî-hakîkat bunlar işden kalmaya

İlla bunlarsuz hakîkat olmaya

Her şeriatın, yolunu Tanrı'dan öğrendiği bir kanun koyucusu olur. Allah ona mucize verir; bunun ilmini de Cebrail öğretir. Değeri kalmayan dini kaldırarak daha üstün bir din koyar. (M2-3983-3992) Hepsinden üstünü son gelen şeriat olan Müslümanlıktır.

Kamusından yig şerî'at soñ gele

Kim müsülmânlık gibi key önn gele

Ol Muhammed'dür ki yigrek dîn kodı

Hûb esâs u dil-firîb âyin kodı

Dükeli dînlere bî-şek şâh ola

Dîn kim *inne'd-dîne 'indallah* ola¹⁹ (3/19) (M2-3995)

Şeriat olmasaydı kaostan dünya yıkılır; zalimlerin zulmü âlemi kaplar; üstün gelenler acizleri öldürürdü.

Şer' eger olmaz-ısa imkân ola

Kim cihân başdan başa vîrân ola

Âlemi zulmıyla zâlim toldura

Yigregi halkuñ alusın öldüre

Çün ki mâni' olmaya kim hey deye

Ehremenler âdemîleri yeye (3998)

¹⁹ Allah yanında İslam'dır (Al-i İmran 19)

Hız. Muhammed'in peygamberlerin üstünü olması söz ve fiillerinden, sünnetinden anlaşılır.

Enbiyânuñ yigregidür Mustafâ
Hüccet ü bürhân buña eyler vefâ
Zîra yigligi Muhammed bî-gümân
Kavl u fi'liyle kılur 'ayân (M2-4000)
Kavl ü fi'li yig olan yigrek ola
Kim dükeli leşkere ol beg ola

2.4.2. ŞERİAT-TARİKAT-HAKİKAT ARASINDA UYGULAMA FARKLARI

- Şeriatta sen sendir; ben de ben; herkes kendisidir. Tarikatte sen ben; ben de sen olur yani herkes biz olur. Hakikatte ise biz ortadan kalkar ve sadece o Allah kalır. (M2-4002-3)
- Şeriatta zekat için beş akça belirlenmişse bu, tarikatte olunca baş için şükran olarak yediye kadar çıkar. Hakikatte ise ben ve sen yok olduğundan o yolda mal veren yol kesici olur. (M2-4004-7)
- Şeriatta baş, daima baştır. Tarikatte baş, ayak olduğunda; benlikten geçtiğinde hoştur. Hakikatte ise ayak da baş da fazladır; orada kaş ve göz de işe yaramaz. (M2-4008-9)
- Şeriatta kişi, öldürene kısas yapar. Tarikatte ise kişi onu Tanrı'dan bulması için bırakır. Hakikatte ise kişi emir sahibi değildir; öleni ve öldüreni bilmez. (M2-4010-1)

2.4.3. ŞERİAT, TARİKAT VE HAKİKAT EHLİ

Hakikat, uçsuz bucaksız bir denizdir. Şeriat gemi; tarikat de yelkendir.

Bes hakikat bir dennizdür bî-keraan
Şer' keştî vü tarikat bâdbân
Ol deñizde gark olanda fâyide
Degmeye kimseye dine mâyide (M2-4013)

Gerçek inciye âşık olan, bir parça yüzme bilen (mübtedi) kişiyle sohpet etmemelidir.

Şeriat ehli de gemiden çıkmamalıdır.

Işkı olan kişi dürr-i hâs-ıla

Sohbet eylemeye cüz gavvâs-ıla

Şer' ehli hûd gemiden çıkmaya

Deñize düşüp tılısın yıkmaya (M2-4015)

2.4.3.1. Şeriat koyucular/ peygamberler: Yüzücüler

Peygamberler, yüzücüler gibi din denizinden çıkardıkları incileriyle dükkan kurmuş; halkı imana davet etmiştir. İsteyenlere incileri satarak dinleriyle dünyayı ele geçirmişlerdir.

Gevheri deñiz dibinden yüzici

Çıkara vü dükkânını düzici

Gemide dükkân kura vü dür sata

Dîn yolından taşları taşra ata

Enbiyâ yüzici gibi dürleri

Dîn deñizinden çıkardılar arı

Şer' şehrinde dükânlar kurdılar

Ev basanları cihândan sürdiler

İsteyene inçüleri satdılar

Dünyayı dînleri-y-ile dutdılar (M2-4020)

Da'vet-i âm enbiyâ eylediler

Kim bu halkı dîn ile toyladılar

2.4.3.2. Şeriat ehli / müslüman halk: Gemideki kişiler

Yüzemeyenin gemiden çıkmaması gerekir. Gemideki kişi, islamiyetin emirlerine göre iş yapar. İyiyi ve kötüyü bilir ancak şeriat gemisinden çıkınca boğulur. O, şeriatin emirlerini yerine getiren ve padişahın karşısına çıkması gerekmeyen halktır.

Yüzemez-isenn gemiden çıkmagıl

Su-y-ıla toprak evini yıkmagıl
Kamu halka dörd esaas eylediler
Dördinüñ dahı yolın söylediler (M2-4030)
Birisi gemidedür kim şer‘-ile
Asla ire ‘âkıbet ol fer‘ ile
Eyü yavuzdan katında ferik ola
İlla gemiden çıkıçak gark ola
Tâ‘atın kıla vü orucın duta
Yiye vü içe vü ala vü sata
Eke vü biçe vü mersûmın vıre
Lâzım olmaya ki sultânı göre
Virdügi yâ onda vü yâ beşdedür
Kim ra‘ıyyet kamusı bu işdedür (M2-4035)

2.4.3.3. Ârif: Yüzücü

Bazen şeriat gemisinde bazen hakikat denizinde olan arif, inci çıkardığından iyi yüzücü adını aldı. Arif, padişahla sırdaş olduğundan hakikat ve şeriat onun için birdir. Etrafindakilere inciler verir. O, padişaha vezir olmuştur; eli padişah eli olmuştur. Onun yanına rahatça girip çıkar. Ve davranışlarında serbesttir. Padişahın işlerini o bitirir. Arkasında yüz kişi daha vardır.

Birine gavvâs künyet urdılar
Zîra dür çıkardugını gördiler
Geh gemide gâh deñizde ola
Ârif işi dünyada yâ ne ola
Çünkü sultân-ıla sâhib-sır-durur
Deñiz-ile gemi aña bir-durur
Yöresinden gitme kim dürler vire
Saña vü key inçülere irüre
Pâdişâha ol vezîr olmuş-durur
Husrev andan nâ-güzîr olmuş-durur (M2-4040)

Degme bir işde ki ahvâli ola
Anuñ eli pâdişâh eli ola
Çün ola girmekde vü çıkmakda uz
Geh şaha püşt eyleye vü geh yavuz
İşlerin çün ol bitüre sultânuñ
Püştü dahı kamusı yüzdür anuñ

2.4.3.4. Meczub: Denize batıp boğulmuş kişi

Hakikat denizine düşüp ölen kişi meczubtur. Ölü olduğundan kimseyle ilgisi yoktur. Kendinden bile haber veremeyen bu kişi hakikatden inciler getiremez. Meczub olup fenaya ulaşmıştır. Sultanın hizmeti için kendinden geçen hizmetçiye benzer. Onun yanında rahat davranamaz. Onun heybetini gördüğünden huzurunda bir ölü gibi durur; kimseye söz söylemez; edepsizlik yapmaz.

Biri ol-durur ki gark olmuş-durur
Deñiz içine düşüp ölmüş-durur
Kimse-y-ile yokdur anunn hîç işi
Zîra ne iş başara ölmüş kişi (M2-4045)
Gark gayra iltifât eyleye mi
Yâ ölen hîç kimseye söyleye mi
Gark çün virmeye kendüden haber
Ayruga kaçan vire dürr ü güher
Çünkü meczûb oldu vü buldı fenâ
Kalmadı sençileyin cân u tene
Şol kula beñzer ki ol her gün dura
Tapuda vü kendüden yavu-vara
Şâh huzûrında başın kaşımaya
Dişleri gülmekde hîç ışımaya (M2-4050)
Pâdişâhuñ heybetini çün göre
Tapusunda bir ölü gibi dura
Şeh katında kimseye söylemeye

Bî-edeblik tapuda eylemeye

2.4.3.5. Mübtedi, bidat sahibi: Diri olup da batmaya yüz tutmuş kişi

Diriyken denize batan kişi bildiğini yabancından ayıramaz. Yanına gelenin de kendisi gibi boğulmasına sebep olur. Diri iken batan, bidat ve hurafelere sapar; dinin esasına aykırı yeni adetler getirir. Her yerde dolaşarak müslümanları yoldan çıkarmaya çalışır.

Birininüñ diri gark oldı adı
Kim bilişden bilmedi hergiz yadı
Kim anuñ yöresine varur-ısa
Yâ katında bir nefes turur-ısa
Kendüzin andan kaçan ferik eyleye
Yapışup anı dahı gark eyleye (M2-4055)
Varma zinhâr ol kişinüñ katına
Kim düziser seni kendü yatına
Diri gark oldur ki bid'at artura
Dîn esâsınun hilâfin resm ura
Geze gümrâhlığ-ıla her yazıda
Kim Müsülmânları yoldan azıda

2.4.3.6. Veliler

Veliler, peygamberlerin açtığı dükkanlarda seçkinleri davet etmiştir. Birkaç müridi toplayarak Tanrı'ya ve peygambere ulaştırırlar. Onlar kendileri din ihdas etmeyip peygamberlerin dinine uyarak Hakk'a iletirler.

Enbiyâ dükkânlarında evliyâ
Da'vet-i hâs eylediler bî-riyâ
Her biri birkaç mürîdi dirdiler
Tañrı vü peygâmbere irürdiler
Kendülerden dîn komadılar daki

Enbiyâ dîninde buldılar Hak'ı

Peygamberler, dine davet eden; kafiri mümin yapandır. Veli de dinde irşad eden; mümini 'ârif yapandır.

Dîne da'vet eyleyendür enbiyâ

Dinde irşâd eyleyendür evliyâ (M2-4025)

Kâfiri mü'min kılan anlar-durur

Mü'mini 'ârif kılan bunlar-durur

2.4.3.7. Âlim / Velî

Âlim, Kur'an'dan Tanrı sözünü söyler yahut peygamberin hadislerinden sünnetinden anlatır. Ya sözünü hikmetle düzenler. Ya da büyük âlimlerden duyduğunu söyler.

Âlim olan Tanrı sözün söyleye

Yâ nebî ahbârını şerh eyleye

Yâ binâyı sözde hikmetde koya

Yâ meşâyıhdan işitdügin diye

Cahilin sözü kendi düşüncelerinden oluşur. Kendisi gibi tatsız tuzsuzdur. Cahillerin sözünü dinlememeli ve kendini beğenmişlerin peşinden gitmemelidir. Ahmaklara tapmaya başlayan halka uyararak ahmaklık yapmamak gerekir.

Câhilüñ kim kendüzindendür sözi

Kendü gibi ne dadı var ne duzı (M2-4120)

Ne-durur câhil sözi ne ola

Ne dadı vardur ki ne duzı ola

Degme bir câhil sözün işitmegil

Degme bir hûd-rev peyinçe gitmegil

Şimdi halk ebleh-perest oldu kamu

Halk-ıçun sen ebleh olma iy 'amû

Peygamber, sahteyle sahte olmayanın niteliklerini anlatmıştır. Bu ölçütlere göre değerlendirme yapmak gerekir. Bu ölçüye göre ayarı eksikse görüp göğe bile uça vurmalıdır.

Çün mihek yokdur elüñde bilmege

Kalbı sâfiden tasarruf kılmaga

İşde Peygâmbere mihekler eyledi

Kalb-ıla sâfî sıfâtın söyledi (M2-4125)

Her kim altunam dir-ise kınañuz

Ol miheklerde ‘ayarın sınañuz

Ol mihekde kem ‘ayârısa görüñ

Göge uçar-ısa ok-ıla uruñ

Gizli okların birçoğu rahmânî olduğu gibi bir çoğu da şeytanîdir. İslamiyete uyuyorsa Tanrı tarafındandır. İslamiyete uymuyorsa şeytan tarafından atılanlardandır onu terkedin. Tanrı tarafından ise kimseye onu göstermez. Şeytani ise ayarı olmasa da halkın içinde bütün gün bunu anlatır.

Bunça sehmü'l-gayb rahmânî-durur

Bunça sehmü'l-gayb şeytânî-durur

Kimseden işitmedin duruçagın

Kendü gözünüñ-ile görüceğin

Anı kim şer‘a muvâfıkdur soruñ

Anı sehmü'l-gayb-ı rahmânî görüñ (M2-4130)

Şer‘-ile degül-ise terkin kılıñ

Anı sehmü'l-gayb-ı şeytânî bilüñ

Ol ki rahmânî-durur hód kimseye

Var-ısa dahı anı göstermeye

Ol ki şeytânî-durur halkı göre

Yog-ısa dahı gün uzun lâf ura

Cahil, kerametini satar. Âlim ise sırrını gizler. Âlim ilim okunu atmadan bir şey yapamaz. Cahilin ilmi olmadığından keramet satmaktan başka bir şey yapamaz.

Câhil oldur kim kerâmâtın sata

‘Âlim ol kim sırrını penhân duta

N’ide ‘âlim ‘ilm okını atmadın

‘İlmi yok n’itsün kerâmet satmadın (M2-4135)

Câhilüñ sâzın görücek tañlañuz

‘İlm-ile Gülşehri sözün añañuz

Zerk-ıla niçe yazuga girelüm

Sıdk-ıla maksûdumuza irelüm

2.4.4. YOL HAKKINDA SORU SORAN HOCANIN HİKAYESİ

Köyde oturan bir şeyh, her sabah iş için şehre gider. O gün işini bitirip akşam da tekrar köye döner. Köyden şehre yönelince şehrin yolunu sorar ve öyle gelir. Şehirden köye döneceği zaman da köy yolunu sorar. Bu hoca elli yıl böyle gidip gelir ve yolu sormadan bir gün bile yola düşmez. Ona yolu bildiği halde niçin hep sorarak gidip geldiğini böyleyken Tanrı'nın yolunu nasıl bulacağını sorarlar. Şeyh, köyün de şehrin de yolunu bildiğini ancak yolu sormadan kendiliğinden yürümüş olmamak için böyle yaptığını söyler. Yolu soran uyanıktır. Kendiliğinden yürüyen ise yolunu şaşırmıştır. Hak yoluna da sormadan varmayacak; gemi olmadan denize girmeyecektir. Onun gittiği yol herkesin bildiği yol olmalıdır. Bu büyük olan yoldur. Büyük ve geniş olan yol peygamberin şeriatıdır. Büyük yoldan gidenlerin hepsi şehre ulaşır ancak küçük yoldan gidenlerin binde biri şehri bulabilir. Susayan Dicle nehrini bırakıp dağ yoluna saparsa suyu ya bulur ya bulamaz ancak Dicle'de asla susuz kalmaz. Hakk'a götüren doğru yolu da Hz. Muhammed göstermiştir. Onu bırakmamak gerekir. (M2-4076-4117)

Kiçi yol ulu yoluñ fer'-i durur

Ulu yol peygamberüñ şer'-i durur

Degme bir kiçi yola aldanmagıl

Ulu yoldan taşra yol var sanmagıl (M2-4110)

Ulu yol şahsı ulu şehre yider

Kiçi yol taglar arasına gider

Ulu yoldan kamusı şehre vara

Kiçi yoldan binnde birisi ire

2.5. ŞEYH VE EREN

2.5.1. ŞEYHLİĞİN BİLİNMESİ

Şeyh, halkı terk ederek Hakk'a yol bulan kişidir.

Hüdhüd eydür şeyh ol-durur kim ol

Halkı terk ide vü ilte Hakk'a yol

Şeyhin bilmediği ilim ve gelip ona danışmayan kimse yoktur. Adı sanı bilinmediği durumda değer ve mevki için eğitimci olmamalıdır. Müridlerini ilimle yetiştirdiği gibi halkı da güzel ahlakıyla kendine bağlamalıdır.

Olmaya bir 'ilm kim anı bilmeye

Kimsene 'âlemde anı bulmaya (M2-2515)

Yohsa çün nâm u nişânı olmaya

Kadr u câh-ıçun mürebbî olmaya

Çün mürîdi 'ilm-ile irşâd ide

Halkı bir hôt hulk-ıla münkâd ide

2.5.2. ŞEHİR / KÖY ŞEYHİ

Âlim olsa bile kitap yazmayan ve kimsenin de sözlerini işitmediği bir köy yahut şehir şeyhi hırkasına ve öğrencilerine bağımlı olduğu halde bir de büyük olmaya heveslenir. Makamındayken herkes onu büyük bilir. Oradan ayrılınca değersizleşir. Halkla birlikteyken büyük görünür. Tek başınayken küçük ve çok değersizdir.

Âlim-ise dahı tasnîf itmeye

Kimse anunn sözlerin işitmeye (M2-2520)

Bir şaruñ ya bir köyünn şeyhi ola

Bellüldür kim ilde şarda ne kıla

Hırkasına vü mürîdine tufeyl

Ola vü bir ululığa kıla meyl

Köşede otırıçak ulu ola

Köşesinden çıkıçak alu ola

Zîra ol ayruklar-ıla uludur

Yaluñuzla kiçi vü key aludur

Niçe kim perhîz ider sıhhat bulur

Çünkü perhîzin kodı sayru olur (M2-2525)

Mis-durur kim altun anı ışıdur

Yoksa ol h d dünyada ne kişidür

2.5.3. CİHAN / DAİRE ŞEYHİ

 nl yse cihan Şeyhi olur. Ve adı kıyamete kadar dünyada kalır. Sadece bir Şehirde Şeyh olmayıp yedi iklimin insanlarına ulaşır.

N md r-ise cihân Şeyhi ola

Haşra deĝin adı ‘ lemdede kala

Yalu uz bir şarda Şeyh olmaya ol

Yidi iklim n erine süre yol

 n  âlemi dolaşan daire Şeyhi güneş gibi eşsizdir. Şehir ve köy Şeyhini arayan pek çok bulur. Toplulukta büyük olup yalnızken ařaĝı olan Şeyh deĝildir. Bir Şehir Şeyhi işe yaramaz .Şeyh bütün dünyaya Şeyhlik etmelidir. Beyazıd Bistamî’ye Şeyh demek uygundur. Yoksa  n  dünyaya yayılmamış bir Şeyhi boş işlerle uĝrařır. Pek  ok Şeyh ölse de Bayezid, unutulmadıĝı için, dünyadan gitmemiştir. Asıl Şeyh, Sena  ve Attar ve Mevlana’dır. Herkes unutulup yok olduysa da onların isimleri ebedileşmiştir. (M2-2527-2535)

2.5.4. CİHAN ŞEYHİ İLE ŞEHİR ŞEYHİNİN AYRILIŞI

Erenlerin ayrıldıĝı iki defter vardır. Birisi köy, Şehir defteri biri de cihan defteridir. Herkes cihan defterine adını yazamaz. Daire velileri, cihan Şeyhleri, her erden farklıdır. Mahalle hocaları kendi gibilerle arkadaştır. Her er kendi yuvasında bir kuş ise de âlemin velileri simurg gibidir. Şehir Şeyhi, ařaĝıdır veya dünyaya baĝlanmıřtır. Şimdi  lemin Şeyhi Gülşehri olmuştur.

Defter ikidür cihânda iy ‘azîz

Kim erenler anda bulurlar tem z

Birisi köy defteri şar defteri

Kim bilürüz şarda v  köyde eri

Biri gök altı cih nunn defteri

Kim bel rd r kamu ‘ lemdede eri

Degme kişi adını bu deftere
Yazamaz kim beñzeye degme ere (M2-2540)
Dâyire erenleri ayruk-durur
Yohsa şarda köyde höd er çok-durur
'Âlemünn şeyhini sen görme alu
Her mahalle şeyhini sanma ulu
İlla sen çün bir mahalle erisin
Hem mahalle şeyhlerinünn yârisin
Uça her bir murg u hem bir murg-ıla
Uçmaya sîmurg çün sîmurg-ıla
Âlemüñ erenleri sîmurg olur
Yuvasında her bir er bir murg olur (M2-2545)
Degme murguñ nisbeti sîmurga yok
Yoksa her bir yuvada bir murg çok
Dünyada güneş-durur sîmurg adı
Zerredür her yuvada bir murg adı
Şehr şeyhi dûn u yâ dehrî-durur
Şimdi 'âlem şeyhi Gülşehrî-durur
Adı bu da'vîlere hâkim ola
Kim bu şeyh olmaz-ısa yâ kim ola
Burar-ısa berbatuñ biraz kılın
Hüdhüd andan ögrene kuşlar dilin (M2-2550)
Işıda bu gökde yavlak ılduzı
Ol cihângîr olan erenler sözi

2.5.5. GÜLŞEHRİ'NİN ALTI CİHAN ŞEYHİYLE BİRLİKTE KENDİSİNİ ANLATIŞI

Gülşehri, henüz ismini almamış; bir kitap yazmamış; ünü âleme yayılmamış bir şehir şeyhiyken altı veliyle karşılaşır. Onlara kendini tanıtır. Velilerin biri İlâhî-nâme'yi yazan Senâyî, biri Mesnevi yazarı Mevlâna, biri Mahzenü'l-esrâr yazarı Nizâmî, biri

Musîbet-nâme ve Mantıku't-tayr yazarı Attar, bir diğeri de Gülîstan-nâme yazarı Sadi'dir. Sadi, onu tanımaz ve böyle şehir şeyhi olmakla bir şey elde edemeyeceğini; bir kitap yazması gerektiğini; böylece ölümsüzleşeceğini ve yedincileri olabileceğini söyler. Yola düşen Gülşehri, bir veliyle karşılaşır. O veli Gülşehri'ye ismini verir ve Felek-nâme yazmasını söyler. Böylece Gülşehri, Felek-nâme'yi yazıp altı velinin yanına gelir. Yedincileri olmasının uygun olduğuna karar verirler. (M2-2552-2675)

Nâgehân çıkdum cihânuñ tagına
Girdüm ol taguñ bir ulu bâgına
Bâguñ ortasında bir çeşme revân
Kim suyn içen dirler câvidân
Altı er ol çeşme yöresinde mest
Otururlar nîst eyvânında hest
İzzet-ile anlara virdüm selâm
Eylediler kamusı baña kıyâm (M2-2565)
Hôş selâm virdüm bulara bî-‘itâb
Kim fidâ olsun tenüm siz cânlara
Çün selâmumuñ cevâbın virdiler
Girü ‘irfân ‘âlemine girdiler
Birisi eydür ol altıdan baña
Ne kişisin ilde kim dirler saña
Eydüm aña bir ulu şeyh olmışam
Şehre kim ol şehre küllî dolmuşam (M2-2570)

.....
Eydür iy âzâde-dil delü misin
Böyle cânsuz dünyada ölü misin
İşbu altı er cihânuñ dutdılar
Ad u söz-ile oymı utdılar
Şol Senâyî işbu Mevlânâ-durur
Şol Nizâmî’dür ki key dâna-durur
Şol-durur ‘Attâr işbudur Veled
Kim didiler dâsitânlar bî-‘aded (M2-2580)
Altı er altı kitâb-ıla bile

‘Âlemi dutduk mu‘ayyen ad-ıla

.....

Bir şar ulularına bunlar güler

‘Âlemüñ uluları olur bular

Çün er adı vü kitâbınuñ adı

Rûşen oldu geldi duzınuñ dadı (M2-2590)

.....

İşbu biz altı pinhân olmaduk

Dünyada yidincimüzi bulmaduk

Kim kitâb u ad-ıla gelür-ise

Ol revâ yidincimüz olur-ısa (M2-2610)

.....

Yıyesinden kesilüp yörür-iken

Gussadan cânım tenüm erir-iken

Bir velî bir yolda sataşdı baña

Sordı kim âhir ne hâl oldu saña

Eytdüm adım yok ki sözde getürem

Nite adlular gibi şâd oturam (M2-2625)

Ol velî eydür ki Gülşehrî adın

Var getir sözde vü vir sözüñ dadın

Bir Felek-nâme dahı eyle kitâb

Var sen ol yidinçileri bî-hicâb

Ben bu Gülşehrî adın çün bağladım

Kendüzüme vü gönüller tagladım

Hem Felek-nâme dahı hûb eyledüm

Bu iki ad-ıla zîbâ söyledüm

Çün kitâb-ıla adım oldu tamâm

Vardım ol altı ere virdüm selâm (M2-2630)

.....

Çünkü Gülşehrî adın işitdiler

Hem Felek-nâme adın fikr itdiler

Eytdiler el-hak bu iki ad eyü

Ad-durur kim yok-durur saña kayu (M2-2650)

.....

Bunlar altı er-durur günden ‘ayân

Şimdi yidinçileri benven hemân (M2-2657)

2.5.6. KILAVUZ / MÜRŞİT

Hüthüdün kılavuz olmasının nedeni daha önce padişahı görmüş olup onu tanıyabilecek olmasıdır. Padişaha kılavuzsuz ulaşıp beylerin arasından seçilemez. Hakk’a ulaşmak için bir mürşide bağlanmak gerekir. Tecellilerden Hakk’ı ayıracak olan odur. (M1-1567-1578)

Zira kim nâgâh bir begi

Atlas içinde vü tâzî bindügi (M1-1575)

Ol begi siz pâdişâhı sanasız

Bir begüñ şâhlığına inanasız

Zira kim siz bilmedüksiz sîretin

Göriccek hem bilmeyesiz sûretin

Ol benem kim kendüzini añlayan

Kim nikâbından yüzini añlayan

2.5.7. ERENLERİN HİMMETİ

Kimse ibadetle Allah’ı bulamamıştır. Erenlerin ilahi yardımıyla ona kavuşulur ve cemali görülür.²⁰

Ben Süleymân-ıla çok olmuşvanın

Yıllar anuñ hidmetin kılmışvanın

Bir nazar hem ol baña kılmış-durur

Ol nazardan bu ‘atâ gelmiş-durur

²⁰ Şeyhlerin nazarı ayn-ı nazar-ı Hak'tır. Nazar-ı hakkaniyle mürit fenaya erer. Fenadan bekaya ulaşılır.

Tâ'at-ıla kimse anı bulmaya
Kimsene şeytânça tâ'at kılmaya
Biz erenler himmetinden ermişüz
Şâhumuza vü cemâlin görmüşüz (M1-1594)

2.5.8. ŞEYH MÜRİD İLİŞKİSİ

Bkz. Fütüvvet ve tarikat adabı

Şeyh, müritlerinin sevgilisidir. Müritler şeyhin yolundan ayrılmamalı; o kafir bile olsa müritleri onunla birlik olmalıdır.

Şeyh ile siz yâr olmışmıssañuz
Erlig-ile yola gelmişmissennüz
Bağlayıçak şeyh zünnârı bile
Bağlamak gerek-idi kamu bile
Ol deñizde yutdı şeyhi çün neheng
Korkudan sizi kaçurdı nâm u neng
Âşık olan dünyada bednâm olur
Kim eyü ad ister-ise hâm olur
Yâr eger olur-ısa kâfir dahı
Yâr olgıl yâra vü yalvar dahı (M1-610)
Çün kişi râhatda hemdem yâr ola
Renc vaktında niçün agyâr ola

2.5.9. MÜRŞİD VE KULUN NEFSİ

Bkz. 2.11. Nefs

2.5.10. KERAMET

Bkz. 2.4.3.7. Âlim/velî

Keramet sahiplerine inanılır. Sihir yapanlar yalancı ve kafir bilinir.

Biz kerâmet ehline inanuruz
Sâhiri kezzâb u kâfir sanuruz (M2-3604)
İnsan cömertlik olmadan keramet sahibi olamaz.
Hak kıla Gülşehrî'yi sâhib-kadem
Kim kerâmât olmaya illâ kerem

2.6. ÂRİF

Bkz. 2.4.3. Şeriat, tarikat ve hakikat ehli

Ârif, hissî olanlarla akla uygun olanları ayıran kişidir. Allah'ın sıfatlarından sıfatlanmak için akla uyar. (M2-2358-9) Mekansız âlemde düşünceyle dolaşır; insanların güç işlerini kolaylaştırır. (M2-2360) Dünyaya değer vermez. Görünüşe aldanmaz; içi bilir. Hak'tan başka varlıkların mümkün olup zati olmadığını ve fena bulacağını bilir.(M2-2361-2)

Dünyaya bir kadr u kıymet urmaya

Şaşî gibi biri iki görmeye

Degme zer-endûda zerdür dimeye

Hak'dan artuk nesne vardur dimeye

İlahî âlemde fikr ile dolaşarak pek çok bilgiler edinir. Canı insanlar arasındaysa da fikri ilahî âlemedir. (M2-2361-2)

İnsanlar arasında çok bilinmez. Övünmez; övülmekten hoşlanmaz; sövülmeye de darılmaz. Öfkelenmez ve kendini halka belli etmez. Karşılaştığı işleri Tanrı'dan bilir.

Bir şeyi çalınırsa aldırılmaz. (M2-2365-8)

Kimsenin gıybetini etmez ve dinlemez. Halk ile dedikodu etmez. Şehirde olan biteni bilmez. Zaruri durumlarda beş on söz söyler.

Kimsenenüñ gaybetini itmeye

Kimsenüñ hem gaybetin işitmeye

Halk-ıla hergiz kelecî kılmaya

Şarda ne olur ne olmaz bilmeye (M2-2370)

Çün zarûret anı muztar eyleye

Günde ya biş söz ya on söz söyleye

Düşüncesi yüksek yerlerdedir. Onda Tanrı'ya ibadet aslındandır; Aferiniş, keramet onun aletleridir. Felek, onun çevresinde döner ve onu dönüşüne hakim bilir. Onun yaşaması için insanlar çalışır; böylece Hak insanları ona bağışlar. Onunla düşmanlık eden yenilir. (M2-2372-6)

Ârif, bütün milletlerin âdetini bilir ve onlara uyum sağlar. Hepsini kendilerinden sanar ve söylediklerine inanır.

Yitmiş iki millet-ile dizile

Kamu dürlü kavm yolını bile

Kamu anı kendülerden sanalar

Ne dir-ise kamusı inanalar (M2-2378)

Büyük görülenlere saygı gösterir; küçüklere de hizmet eder. Ne varsa yer; kusur bulmaz ve şükreder. Açlıktan sabırsızlık etmez. İyileşince perhizi bırakır. Zehir yese şeker olur. Allah ona haramı yedirmez. Az verileni güzel karşılar; çok verilirse teşekkür eder. Vereni övmeyen; vermeyeni de yermez. (M2-2378-2386)

Ârif kişi, padişah olursa âdil olur; yoksul olursa gönül sahibidir. Kimsenin aybına gülmez; üzüntüsüne sevinmez. Kendisine değer verip kibirlenmez; Kimseyi kötü bilmez. Herkesi iyi bilip büyük değer verir. Huyu güzeldir; tanıdığı da yabancıya da şefkat gösterir.

Paadişâh olur-ısa 'âdil ola

Yohsul olur-ısa sâhib-dil ola

Kimsenüñ 'aybına hergiz gülmeye

Kaygusına kimsenüñ şâd olmaya

Kendüzine zerreçe kadr urmaya

Bir yavuz kişi cihânda görmeye

Kimi kim göre eyü kişi göre

Kendüden ayruga yavlak kadr ura (M2-2390)

Hulkı zîbâ vü sözü tatlu ola

Bilişe vü yâda şefkatlu ola

İbadeti, haramlardan kaçınması gösteriş için değildir. İnsanlar arasında ikiyüzlü değildir. Tenhada veya kalabalıkta bulunmak onun için birdir. Kilise içinde dahi Ka'be yönünü bulur. Gönülünde reddettiği veya kabul ettiği şey onun için birdir.

Zühd ü takvâsı riyâyî olmaya

Halk arasında mürâyî olmaya

Halvet ü hengâme aña bir ola

Deyr içinde Ka‘be maksûdın bula (M2-2394)

Karşılaştığı kişiye önce kendisi selam verir.

Virmeye andan ilerürek selâm

Aña bir yolda sataşan ve's-selâm (M2-2395)

Yalan söylemez. Kimseden bir şey istemez. Kimsenin malına dokunmaz. Babasını öldürseler de ses etmez. Kimsenin halini kıskanmaz. Kimseye itiraz etmez; onu Tanrı'dan başka kimse bilmez. Malını doğru alıp satar; mal için halini, iyi amel sahibi oluşunu yitirmez. Tanrı'nın yarattıklarına karşı kibirlenmez. (M2-2396-2403)

Dünya için ahireti terk etmez. Allah için ise ikisini de yok sayar.

Ukbayı dünyâ-y-ıçun terk itmeye

İkisin Mevlâ-y-ıçun yoga saya (M2-2404)

İnsanları incitmez; hileci, söz taşıyıcı ve gaddar değildir. Kimseden yüz çevirmez; ölse de kimseyi utandırmaz. Gönlünde kimseye kin yoktur. Asi, varlıksız, ve bencil değildir. Sözünde durur.

Bî-vefâ vü merdüm-âzâr olmaya

Hâdi‘ u nemmâm u gaddâr olmaya

Kimseden hergiz yüzün döndürmeye

Baş vire vü şahsı utandırmaya

Hâtırında kimseden kîn olmaya

‘Âk u bî-sâmân u hûd-bîn olmaya (M2-2405)

Ahdi bekleye vü kavlın sımaya

Nâzbâz u kibr-ile yörimeye

Sufî, ibnü'l-vaktır, vaktin çocuğudur. Onun yolunun şartı yarına bırakmak değildir. Sufiler, ulaştıkları vakitle hemen bir olurlar. Sevinç zamanında neşeli, üzüntü zamanında üzgün olurlar ve o zamandan paylarını alırlar. Vakti halleriyle değiştiremezler; her vakti o vakte "uyan" hallerle geçirirler.

Sûfi ibnü'l-vakt oldur iy refîk

İRte didügi degül şart-ı tarîk

Her niçe kim vakta irdi sûfiler

Vakt-ıla bir olılar ol dem bular

Şâdılıkda şâd u gamda gussalu

Oldılar ol demde andan hisselü

Vaktı dönderimediler hâl-ıla

Düzdiler her vaktı bir ahvâl-ıla (M2-2410)

Ârifler, sufilerin tersine ebu'l-vakt: zamanın babası olmuştur. Her vaktin "gerektirdiği şekilde" davranmışlar; üzüntü zamanında sevinmiş; sevinç zamanında ise üzüntüyle dolmuşlardır. Zaman, ariflerin halini değiştirememiş; bunların sırnı hiçbir yaratık bilememiştir. Ârifler, vakti halleriyle değiştirmiş; dilediklerini gerçekleştirmişlerdir.

İlla 'ârifler ebu'l-vakt oldılar

Zîra her vakt iktizâsın kıldılar

Gussa vaktında bular şâd oldılar

Şâdılıkda kaygu birle toldılar

Vakt bunları mübeddel kılmadı

Sırların hîç âferîde bilmedi

Vaktı bunlar hâl-ıla dönderdiler

Niçe dilerler-ise gönderdiler (M2-2414)

Her ârif önce zahit ve âbit olur: günahlardan kaçır; ibadet eder. Sonra irfan âlemine geçer. Vecdle Allah'a dost olunca işlerde eli Tanrı eli olur. Allah'a esas memuru olur; Tanrı'dan onun gönlüne yüz yol oluşur. Kötü görünen bir iş yaptığında bu gerekli olduğundandır; o kötülükte insanlar yüz iyilik bulurlar. Hızır'ın gemiyi yarmasını ve çocuğu öldürmesini doğru görüp kötü bilmemek gerekir.²¹ (M2-2415-2430)

Degme 'ârif zâhid ü 'âbid olur

Soñra 'irfân 'âlemine yol bulur

Vecd-ile çün Tanrı'ya olur velî

Olur işlerde eli Tanrı eli

Pâdişâhuñ hâsekisi ol olur

Hak'dan anuñ göñline yüz yol olur (M2-2425)

²¹ Kehf Suresi 65-82'de anlatılan Musa ve Hızır'ın kıssasında Hızır, bindikleri gemiyi deler; rastladıkları çocuğu öldürür ve yıkılmak üzere olan bir duvarı ücretsiz doğrultur. Musa, Hızır'ın yaptığı bu işleri hoş karşılamaz. Böylece ayrılmaları gerekir. Hızır gemiyi delmekle onu zorla alacak hükümdardan kurtarmış olur. Çocuğu öldürmekle mümin anne babasını küfre sürüklemesini engellemiştir. Duvarı yaparak da altındaki hazinenin yetimler için saklanmasını sağlamıştır. Hızır bunları kendiliğinden yapmamıştır. Bunlar, Rabbinin isteğidir.

Bir yavuz iş işler-ise ol kişi
Maslahatdan taşra olmaya işi

2.6.1. UYURKEN AĞZINA YILAN AKAN ADAM İLE ONU GÖRÜP UYANDIRAN ATLININ HİKAYESİ

Uyurken ağzına yılan giren adam ile onu uyurken görüp uyandıran adamın hikayesinde bir atlı ormandan bakınarak geçerken ağaç altında uyuyan birinin ağzından yılan gidiğini görür. Atlı onu çabucak uyandırır ve kırbaçla vurarak elmaların çürüğünden bolca yemesini; yoksa onu öldüreceğini söyler. Adamın midesi elma dolana kadar onun yalvarıp itiraz etmesine bakmadan onu yemeye zorlar. En sonunda adam kusar ve ağzından çıkan yılanı görerek atlıya teşekkür eder. Zira adam yılanın girdiğini anlamış olsa korkuyla karnını deşecek veya böyle bir çareyi gerçekleştiremeyecektir. (M2-2431-2486)

Yılan nefstir. Onun çıkmasını sağlayan atlı, Hz. Muhammed'dir. Onun sözünü tutan; gösterdiklerini gören az zahmetle çok rahata erer. Tarikata bağlılık ve Allah korkusu günah işlemeye engel olur. (M1-2487-2508)

2.7. İNSAN

Allah, Âdem'i kendi nurundan yaratmıştır. İnsan Tanrı'dan ayrılmamalıdır.

Kudretinden çün düzetti 'âlemi

Kendü nûrından yaratdı Âdem'i

Âdem-iseñ andan ayru olmagıl

Sag-ısañ yolunnda sayru olmagıl (M-4)

Dünyayı süsleyip güzelleştiren insandır.

Ben müzeyyen eylemesem 'âlemi

Hûb ola mıydı cihân bî-âdemî (M2-3416)

2.7.1. İNSANIN GÜVENİLMEZLİĞİ

İnsan, bazen inkarcı bazen de sevip destekleyendir. Onun bir kararı yoktur. Kişinin sözüne sevinmek boş olur. Zira bu sözün inkarıyla da karşılaşılır.

Gâh münkir geh muhibdür âdemî

Yok-durur bir dürlü hergiz bir demi

Niçe şâd olam kişi ikrârına

Çün irişürüz girü inkârına

İnsanoğlunun doğruluğuna inanıp da halkı kandıranın şeytan olduğunu sanmamalıdır.

Çünkü buzağıyı Tanrı edinen de insandır.

Dîvi bir halk aldayıcı sanmazuz

Âdemînün sıdkına inanmazuz

Çünki baş kor yire vü eller öper

Buzaguyı Tañrı diyüben tapar (M2-2345)

Putu tapanlar da insan olduğuna göre çok insan akla yabancısıdır.

Çok kişiler ‘akla nâ-mahrem-durur

Zira büt tapan dahı âdem-durur

İnsanın durumunu araştırıp görecek ve bundan ibret alacak kişi azdır.

Çok muhakkik yok ki şahsı añlaya

Yâ mubassır kim bu işi tañlaya

Bu yolda yeni olup da bilgisi bulunmayan kişiden kaçınmak gerekir. Yolda kardeşlik edilen kimselerden sevgi esirgenmemeli; ancak her insanla da birlikte olmamalıdır.

Bâri sen Gülşehri zikrinden işit

Mübtedîden kaç kim andan yigdür it

Kardaşuñdan mihrüñi götürmegil

Âdemî-zâd-ıla hîç oturmağıl

Her türün dünyada bir işi vardır. Fakat insanoğlundan kötüsü yoktur. Yalan alışkanlığı olanlar varsa da dünyada doğruyu söyleyen Hz. Muhammed'dir.

Degme nev‘üñ dünyada var bir işi

Âdemîden yavuzırak yok kişi (M2-2350)

Yalanı halvâ gibi vardur yiyen

Mustafâ'dur dünyada gerçek diyen

Kurda kuzguna kızıp da insanoğlunun kötülüğünden emin olmamak gerekir. Gülşehri insanlar arasında peygamberleri ve velileri sever. Diğer insanlarda hile çoktur. Onların her biri insan görünüşünde şeytan olmuştur. Padişah, bey, kadı, zahit, şeyh, ahi ve âlimin bile; zulüm, hile ve iki yüzlülük gibi kötülükleri olabilir.

Kurd u kuzgun bugzı-y-ıla dolmagıl
Âdemî şerrinden îmin olmagıl
Kamu dürlü nev'-ile vardur işüm
‘Âdemî-zâd-ıla hôş degül başum
Âdemîlerden ki mihrin kovaram
Enbiyâ vü evliyâyı severem
Kalanı pür mekr ü pür telbîs ola
Âdemî şeklinde bir iblîs ola (M2-4380)
Pâdişâh olınçak ança el dutar
Kim dükeli halk ayakda yiter
Beg olıçak oda yakar ‘âlemi
Öldürür zulmıyla yüz biñ âdemi
Kâdılıkda gönli çün mâyil kalur
Rişvet-ile hakları bâtil kılur
Zâhid olur-ısa bir ‘ayyâr olur
Mûr bundan yig dir-iken mâr olur
Şeyh olınçak kim riyâ vü zerk ider
Halkı bid‘at deñizinde gark ider (M2-4385)
Çün ahî olur ki etmek yidüre
Halka kendü zikr ü hayrın didüre
Ança müfsidler yol üstine üşer
Kim ahî halkuñ derisine düşer
Âlim olınçak ki halk anna uyar
Nesne cerr itmek tarîkın çün duyar
İlm-ile bir hîlet ü telbîs ider
Kim anuñ biñde birin iblîs ider
Allah, insana zulmüyle "çok cahil" diye söylemiştir.
Hak ta‘âlâ dimedi dîve fuzûl

Âdemîye dir zulûmıyla cühûl (M2-4390)

İnsanın akli şehvetini kırarsa o melekten daha iyi olur. Ancak şehveti aklını yenerse şeytandan çok daha aşağı olur.

Âdemüñ çün şehvetin ‘aklı sıya

Ol melekden yigrek ola bî-riyâ

Şehveti ‘aklın yiñicek iy hakîm

Kemter ola dîv ü dedden ol delim

İnsan, Hz. Muhammed ve ona uyanlardır. Geri kalanı şeytandır. Şeytana uyanlar dünyaya tapan ve ahirete inanmayanlardır.

Mustafâ'dur âdemî vü her kim ol

Aña uydı vü kalanı dîv u gûl

Dîv esâsın dünyada dehrî dutar

Mustafâ yolını Gülşehrî dutar

2.7.2. İNSAN VE ŞEYTAN

Allah toprakla ateşi yarattı. Ve ikisini de dünyada bulundurdu. Toprağın yakını eksiklik ve alçakgönüllülük oldu. Topraktan insan yaratıldı.

Toprag-ıla odı çün yaratdı Hak

İkisini dünyâda durıtdı Hak

Çünkü kemlik oldu toprak mahremi

Lâcerem toprakdan oldu âdemî

Ateş baş kaldırdı ve büyüklendi. Şeytan ateşten yaratıldı. Kibir her alçağı dinsiz yapar.

Od ki baş çekdi vü kibr itdi ‘azîm

Oddan oldu lâcerem dîv-i racîm (M2-3315)

Kibr her bir dûnı bir dehrî kılur

Meskenet ‘âlemde Gülşehrî kılur

İnsan, hilesiz ve temiz olur. Kibirle ve öfkeyle şeytana döner.

Âdemî bî-mekr ü bî-telbîs ola

Kibr ü hışm-ıla kişi İblîs ola”

İnsan can, şeytan da vücut gibidir.

Anda kim bu ‘ilm-ile bu fen-durur

Âdem ü İblîs cân u ten-durur

Beni yire gömekogıl iy ‘azîz

Andan eyle cânuñı tenden temîz

Yohsa ben niçe ki diri yöriyem

Sanma kim cânuñı tenden korıyam (M2-3383)

İnsanoğlu şeytanı çok hileci bilir. Bu zamanda şeytan insandan güvenilirdir.

Peygamberin yoluna uymayan insan değil şeytandır.

Âdemî mekkâr iblîsi sanur

Şimdi İblîs âdemîden eymenür

Sende ança hîle vü telbîs ola

Kim senüñ kemter kuluñ iblîs ola

Âdem ü İblîs hâlini görüñ

Kalan ahvâli Muhammed'den soruñ

Her kim anuñ şer‘ine mahrem degül

Dîv ad ur aña kim ol âdem degül (M2-3480)

2.7.2.1. Şeytanın Âdem’e sataşması

Âdem, cennetten dünyaya gelince ona halifelik verildi. Tanrı, tövbesini kabul etti. Fazlalıklar yok olup erdemli oldu. Ona temizlenmişlik tacı ve seçilmişlik elbisesi giydirildi. (M2-3318-3324)

Bir gün şeytan Adem'in yoluna çıkar. Ve onu cennette rahat bırakmayanın kendisi olduğunu söyler. Kandırıp yoldan çıkarabildiği Âdem'e secde etmesinin mümkün olmadığını; kendisinin emrinin Âdem'e geçmesi dolayısıyla manada Âdem'in ona secde kılmış olduğunu iddia eder. (M2-3325-3331)

Âdem, şeytanın ömrünün yanında küçük bir çocuk gibidir. Şeytandan daha tecrübeli biri yoktur ve bu ömürle küçük bir çocuğun önünde secde kılmak istemez. (M2-3332-5)

Âdem, İblis'e lanet ettiği halde Tanrı'nın yeme dediğini yemiştir; Tanrı sözüne inanmayıp şeytanın yalan söyleyeceğini aklına getirmemiştir. Bunlara sebep olan akıyla da cennette sonsuza dek kalmak ister. Beğenmediği şeytan onu cennetten çıkarmıştır. (M2-3336-9)

Peygamberler, veliler, melekler şeytanın yaptırdığı kötülöklere tanık olacaklar; âlimler, akıllılar çaresiz kalacak; dünyaya kapılmış zahidler ona uyacak; ârif halktan uzaklaşacak; bu yaptırdıklarıyla şeytan bütün insanoğluna düşmanlık etmiş olacaktır. Âdem'in şeytana bir şey yaptığı görölmemiştir. Fakat şeytanın ona yapacakları çoktur. (M2-3340-8)

Şeytan, Âdem yüzünden Tanrı kapısından uzaklaştırılmasının bedelini onun soyuna ödetmeye çalışacaktır. Şeytan hileye başlayınca bir meleğin üstüne yüzü üşüşür. Şeytan kibri ve benliği yüzünden ilk olarak Tanrı'nın düşmanı olmuştur. Şeytan hayatta olduğu sürece insan ondan kurtulamayacaktır. O, insanın cennete girmesine engel olmaya çalışır. (M2-3349-3359)

Allah, günah işleyen şeytana alçak demiştir; fakat Âdem günah işleyince onu kendine uygun görmüştür. Şeytan, *secde et* emrine uymamıştır. Âdem ise *yaklaşma* emrini tutmamıştır. Allah, Âdem'in tövbesini kabul etmiş; şeytanı (tövbe etmediği için) inkarcı saymıştır. (M2-3360-3)

Bir yazuk ben işledüm dir hôr bana

Bir güneş sen eyledün lâyük saña

Ben hitâb-ı *üscüdüyü* bilmedüm

Secde senün ileyünde kılmadum (2/34,7/11,18/61)²²

Sen dahı *lâ-takrebâyı* dutmaduñ

Tañrı'nuñ emrine i'zâz itmedün (2/35)²³

Neye senün tevbeñi kıldı kabûl

Böyle benden münkir oldu vü melûl

Şeytan henüz kulluğun gereklerini yerine getirememişken insan Tanrılık için iddiada bulunur (Tanrı'nın yeryüzündeki halifesidir). Şeytana göre bu manasız bir iddiadır.

Ben kamu bu hüccet ü bürhân-ıla

Kul henûz olımadum erkâm-ıla

²² *secde et* (A'raf 11, Bakara 34 İsra,61)

²³ *yaklaşma* (Bakara 35)

Âdemî tañrılığa da'vî kılur

İlla key da'vî-yi bî-ma'nî kılur (M2-3365)

Şeytan, insanın imanını elinden almaya kastetmiştir. Halkın tövbelerini bozduracak, zahitlere bile günah işletecektir. İnsanın cehenneme gitmesini sağlamak için çalışacaktır. İnsan bir an bile şeytandan emin olmamalıdır.(M2-3367-3383)

Dünyayı bırakanlar gerçek büyüklerdir. Dünyaya kapılanlar ise şeytanın köleleridir.

Dünyayı terk eyleyen ulum-durur

Dünya işin dutan er kulum-durur (M2-3384)

Şeytan, kovulmasıyla Allah kapısında hizmetten de olmuştur. Allah, dilemeseydi şeytanın hilesi geçerli olmaz ve o da Allah mülkünden sürülmezdi. Zaten Allah'ın mülkünün dışında bir yer yoktur. Bu yüzden kovulanların yeri de oradadır. Şeytan onun kapısından gitmemiştir. (M2-3385-3394)

2.7.2.2. Adem'in şeytana cevap vermesi

Şeytan, yanlışı doğru yalanı da hak bilendir. İhtiyar olmuşsa da olgunlaşmamıştır. (M2-3395-3400)

Âdem'in dünyaya gönderilişi şeytanın sözüyle olmamıştır. Bu zaten öyle takdir edilmiş bir iştir. Şeytanın Âdem'in yanılmasını sağlaması, Âdem'in cennete yabancı olması sebebiyle, Âdem'e kınama getirmez.

Ben kim evvel cenneti kıldum makâm

Soñra çıkdum 'âlemi kıldum tamâm

Bunda senüñ kavlüñ-ile gelmedüm

Zîra hakdan daşra hîç iş kılmadum

Nite baña bula-y-ıduñ sen zafer

Hôd bu iş böyle gerek-idi meger

Bu hüner her ta'nadan hâl gibi

Tâ men ol dârâ birûn eli gibi (M2-3404)

İnsan cennetten dünyaya ulaşmış ve dolayısıyla dünyayı var edene de ulaşmıştır. İnsanın istediği dünya da cennet de değil onların sahibidir. Allah'la aracısız

birliktedir. Akıllı kişi ev sahibi yerine evle oyalansa bile bekçiyi ev sahibi sanacak değildir.

Kim cinândan ben cihâna irişem

Bûsitândan bâgbâna irişem (M2-3405)

Kamu konuk eve baglar hissini

Ol bizüz kim isterüz ev issini

Biz şehûn kulagina dirüz sözi

Sen sarây-ıla ne aldarsın bizi

Bize ev issini göster görelüm

Yohsa kuru eve neye girelüm

Eyle dut kim ‘âkil eve aldana

Pâsbânı nite pâdişâh sana

Çün ev issin ev içinde sanmaduk

Nakş-ı dîvâra dahı aldanmaduk (M2-3410)

İnsanın kalacağı yerde korku ve ümitsizlik olmamalıdır. Onun dünyada kalıp dinlenmek gibi bir düşüncesi yoktur. Onu çeken ve bağlayan mekansızlık âlemi olacaktır. (M2-3411-5)

Yok-durur hîç dünyada ârâmumuz

Lâ-mekândur dâne-y-ile dâmumuz (M2-3413)

Şeytanın işi aldatmaktır. Ancak aldatanlar ahirette aldanacaktır.

Senüñ işüñ aldamağ-ısa ne var

Aldayanlar aldanur anda i yâr

Enbiya ve evliya, şeytana aldanmayacaktır. Zâhid, ibadetinde samimiye şeytanın fitnesine uymaz. Akıllı kişi, dünyayı terkettiğinden ölümünü her an için hazır görür. Bu yüzden şeytanın onunla bir işi olamaz. İlm ile amele yakınlaşınca, âlim, ilmiyle hareket ediyorsa şeytan onu azdıramaz. Ârif ise Hak'tan başka birşey düşünmediğinden kimsenin gücü onu azdırmaya yetmez. (M2-3415-M2-3424)

Hakk'ın rahmeti ulaşınca her bir insan kendine göre bir işle kurtulur. Şeytanınsa rahmete ulaşması mümkün değildir. Şüphesiz lanete uğrayan o olmuştur. Bu yüzden asıl kendisinin durumunu düşünmelidir. (M2-3425-6)

Sen seni gör yohsa çün rahmet gele

Her biri bir haslet-ile kurtıla (M2-3425)

Çünkü sen kâbil degülsin rahmete

Lâcerem mahsûs olduñ la‘nete

Şeytan, mümine ne kadar zorluk çıkarsa; nefsini körleştirse de tövbe, şeytanın hilelerinin yıktıklarını onaracaktır.(M2-3426-7)

Müminin yanılıp şeytanla yola gitmesi bile iyi olayım düşüncesiyledir. İyi niyetliler iyiliğe kötü niyetliler kötülüğe ulaşır. (M2-3229-3430)

İnsanı yoldan çıkararak er değildir. Şeytan, bütün azaları kırık biri gibidir. Kimsenin sağlıklı olmasını istemez. Bedbahttır ve kimsenin iyi talihli olmasını dilemez. (M2-3431-5)

Âdem, şeytan gibi bir günah işlemiştir. Âdem, günahı şeytanın kötülüğü ve yalanıyla; şeytan ise kendi iradesiyle işlemiştir. Âdem'e tövbesi yol göstermiş; şeytan ise günahıyla alçakta kalmıştır. Günah, Âdem'de arızî, geçici; şeytanda ise zatîdir. Şeytan günahla aynileşmiştir. İnsandaki hata aslından kaynaklanmadığı için giderilir. Ancak şeytan bütünüyle hatadır. Şeytanın hilesi geri teper. (M2-3437-3454)

Gidip bir kafire iman ikram etsen de iman, mümini bırakıp gitmez. Mümin, imanı istediği için iman, kafirden tarafa gitmez. Müminin bir eksiği de olsa sonunda iman, kendi düşmanının kim olduğunu bilir.

Mü'mini îmân kaçan koyup gide

Varasın bir kâfire ikrâm ide (M2-3455)

Kendü cinsinden ne göre sende hîç

Kim kıla sende yanna îmân besîc

Kılduguñ-ıçun sen îmânı taleb

Vara mı kâfir dapa îmân ‘aceb

Niçeme kim mü'min eksüklük kılur

Âhir îmân kendü hasmını bilür

Şeytan, Âdem'i yoldan çıkarmış değildir. Tersine yolda uyanık olmasını sağlamıştır.

İnsan, Allah'ın mülkünü görüp tanımış dolayısıyla onun sahibinden de iyice haberdar olmuştur.

Sanma kim sen bini gümrâh eyledüñ

belki her bir yolda âgâh eyledüñ

Zîra çün kim mülki görem ser-be-ser

Mâlikinden ilerü bilem haber (M2-3460)

Şeytan, insanı yoldan çıkarmak istemişse de insan yolundayken şeytan yoldan uzak düşmüştür. İnsanları aldatmakla övüneni kimse beğenmez. Şeytan Hakk'ın kapısında fakat ondan uzaktır. İnsan ise yolunu Allah'a göre çizmiş ve onun huzuruna varmıştır. Şeytanın durumu cellatın padişahın huzuruna çıkamamasına benzer. (M2-3461-3469)

Sen kim eyledüñ girü mülkin durak

Kapusındasın velî andan ırak

Ben ki yolu düzdüm anuñ yatına

Kapusından irdüm anuñ katına (M2-3465)

İnsanın işi hep bir olan Tanrı iledir. Şeytan, harami gibi yol kesicidir. Allah onu yoldan çekecektir. Onunla yola gidenin ilk işi ona lanet etmektir. (M2-3470-3)

Şeytan, Âdem'in yolundan çekilince Âdem şeriatın ölçüsüyle kalmıştır. Benlik davasında bulunanla arkadaş olunmaz. Şeytana uyan insan olmaz.

Çün işitdi ol bed-ahter bu sözi

Kısmetinden kararak oldı yüzi

Gitdi İblîs-i la'în zârî-y-ıla

Kaldı Âdem şer' mi'yârî-y-ıla (M2-3475)

Müdde'î-y-iseñ ne mahrem olasın

Uyma iblîse kim âdem olasın

2.8. HZ. MUHAMMED

Hz. Muhammed, Kabe'yi putlardan temizlemek istediğinde şehir halkı onun aklını kaçırdığını düşünerek onu bu sözleri yüzünden uyarır. Beylerinin bunu duyduğunda onu canından edeceğini söylerler. (M1-80-105) Hz. Muhammed ise Tanrı'dan başka bütün varlıkların kendisine tabi olması gerektiğini; beyleri onun sözünü dinlemediği takdirde kendisinin onu öldüreceğini söyler. (M1-106-113)

Halk, milletine bağlı bir beğ olan Safvan'a giderek Hz. Muhammed'i şikayet eder. Putlara tapmanın batıl olduğunu söylediğini; ayı ikiye yararak cadılık ettiğini; avucuna taş alıp konuştuğunu üstelik beyinizi öldürürüm dediğini anlatırlar.

Örümceğin ona perde yaptığını; kertenkele ile konuştuğunu da eklerler. (M1-114-130)

Söylenenleri duyan Safvan, kızgınlıkla yola koyulur. Hz. Muhammed'i uzaktan görerek tanır. Ve onun cadı olmadığını; Tanrı sözünü söylediğini anlar. Bir anda putlara inanmaktan dönüp iman eder. Ebuleheb ise Safvan'a itiraz ederek neden birden değiştiğini sorar. Safvan ise bunu kalp gözünün görüyor olmasına bağlar. Hz. Muhammed'in yanına giderek iman ettiğini söyler. Hz. Muhammed ona gaza zamanını beklemesini söyler. (M1-131-219)

Mekke halkının Hz. Muhammed'e karşı gelmesi için yolladığı Safvan, kendisinde iman nuru bulunduğundan, onu uzaktan görmeye imman etmiştir. Fakat Ebuleheb'in gönlünde temizlik ve itminan bulunmadığından Hz. Muhammed'in özelliklerini göremez.

Çün kim îmân nûrî Safvân'da olur

Lâcerem Bulkâsım'ı görüp yanur (M1-220)

Bulhakem gönlinde çün yokdur safâ

Lâcerem görünmez aña Mustafâ

Hz. Muhammedin şeriatı tutulup gittiği yoldan gidilmelidir.

Kaçaru varsam yig ola dimegil

Mustafâ etegin elden komagil (M1-230)

Çün durasın Mustafâ-y-ıla bile

Fethe varur-ısa varasın bile

Ne yola vara 'aceb 'âkıl kişi

Kim Muhammed'den yig ola yoldaşı

2.9. İLİM

2.9.1. İLİM VE İNSAN

Cehalet yara, ilim de onun merhemidir.

Kâlibed iblîs ü cân âdem-durur

Cehl zahm u 'ilm aña merhem-durur (M2-3279)

Cehalet, karanlık ilimse ölümsüzlük suyudur.

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât

Zulmet oldu cehl ‘ilm âb-ı hayât (M1-241)

İnsanın işi ilim ve hikmettir. İlim, akıl ve canla arkadaş olmayıp nefesine uyan kişi insan sayılmaz.

Âdemînüñ ‘ilmü hikmetdür işi

Dîv ü deddür şehvetin güden kişi

Ten-perest olunca böyle bî-temîz

Büt-perest olsañ delim yig ‘azîz

Nefsine uyan kişi âdem degül

‘İlm ü ‘akl u cân-ıla hem-dem degül (M2-3178)

Dil bilginiyle gemicinin hikayesinde dil bilginin övündüğü bilgisi onu girdapta boğulmaktan kurtaramaz. Cahil gemici ise yüzme bildiğinden kurtulacaktır. Kişiye fayda verip onu doğruya çekmeyen ilim ilim değildir. Asıl bilim insanı Tanrı'ya götüren ilimdir. (M1-2075-2105)

2.9.2. İLİM VE AMEL

Seçkinler halkın bir şey bilmediğini; halk da âlimlerin bildiği ile amel etmediğini söyler.

Hâs eydür ‘âm nesne bilmedi

‘Âm eydür bildüğünü kılmadı (M1-1854)

İlm ile amele yakınlaşınca, âlim, ilmiyle hareket ediyorsa şeytan onu azdıramaz.

İlm-ile çün kim ‘amel makrûn ola

Senden ol ‘âlim niçün magbûn ola (M2-3423)

Âlim bildiğiyle amel ettiğinde üstündür. İlim amelle birlikte olmayınca hamallıktır.

Bilinip de işlenmeyen şey yok demektir. İlimle amelin birlikte olmadığı insanların gönlünde iman tam olarak yer etmez. İlmi hile için yapan doğruları yanlış gösterir.

Dinini rüşvete satar. Âlimdeki bir günah âlemler kadar büyük görünür.

Âlim ol yig kim girü ‘âmil ola

Dîn anuñ yigrek ki sâhib-dil ola

İlm-ile çün olmaya bile ‘amel

Ol hamâla ta‘nalar ura cemel
Bilüp işlemedüğüñ lâ-şey-durur
Bilmedüñi işler-iseñ key-durur (M1-2060)
Hırsı yavlak ‘ilm-ile kuvvet duta
‘Âlemi bir söz-ile ‘âlim uta
Diler-ise hakkı bâtil eyleye
İster-ise bâtili hak söyleye
Sadlayınça bunça ‘ilmi iy ‘azîz
Bulsa yig bir ‘ilm-ile birez temîz
Dimek işlemek katında neng ola
Bundan aña elli biñ ferseng ola
Durmadi îmân evinde bî-halel
Her teni kim olmadı ‘ilm ü ‘amel (M1-2065)
Çok köyindüñ illa puhte olmaduñ
Bildüñ illâ bildüğüñi kılmaduñ
Şekker-ile baluñ añladuñ adın
İlla hergiz bilmedüñ yiyüp dadın
Hırsa her kim ‘ilm-ile meftûn ola
Şem‘-ile gice ogırlıga gele
Ogrı evde kethuda olsa n’ide
Bir ilançuk ejdehâ olsa n’ide
İlmi çün kim mekr-içün hâsıl kıla
Hîle-y-ile hakları bâtil kıla (M1-2070)
Kimse aña rişvet okın çün ata
Elli biñ kez bir pula dînin sata
Anda kim her zahm yüz merhemçedür
‘Âlimüñ yazugı bir ‘Âlemçedür

2.10. CAN

Kişi isterse zat içinde bir arada üç mekansız, diri şey bulur. Bunlar Allah, akıl ve candır. Bu yüzden akıl ve canı Tanrı'ya ulaştırmak gerekir.

Zât içinde isterise er hem ân
Bî-mekân üç nesne bula câvidân
Hak ta‘âlânuñ mekânı yok-durur
Lâmekânda kapusu açuk durur
Akl u cân dahı mekânsuzdur, duruñ
Bunları Tañrı sarayına sürüñ (M2-4325)
Yırsüzi yırsüz katına iledüñ
Yırlüyi yırlü yanında bile'düñ

2.10.1. CANIN SINIFLARI

Bütün canlar aynı özellikte değildir. Melekten üstün ve şeytandan aşağı canlar vardır.

Hüdhüd eydür kamu cânlar bir degül
Mü'min olan âdemî kâfir degül (M2-3865-72)
Cân ola yüz biñ melekden ulurak
Cân ola bir dîv devden alurak
Cân ola kim yüz güherden yig ola
Cân ola kim bir rimâd u rîg ola
Kim birinüñ yiri ‘iliyyîn ola
Birisinüñ mevzi‘i siccîn ola
Cân ola kim katına bir dem iren
Eyle diñlene kim uçmege giren
Cân ola kim sohbetinden âdemî
Elli biñ zahma saya bir merhemi (M2-3870)
Ay u günden rûşenırak cân ola
Kim dükeli derde ol dermân ola
Cân ola kim kîr u katrandan ‘azîm
Tîre vü târîkter ola delim

Canın cinsinin aydınlık veya karanlık oluşu geldiği aslına bağlıdır. Canın kutlu ve günahsız oluşu yahut uzaklaştırılmışlığı ezelden takdir edilmiştir. Allah'ın ihsanı ile büyüklük veren sıfatından gelen canlar değer, baht açıklığı ve bağışlarına mazhar olur. Kahrının sıfatından gelen canlar ise kendisine cimrilik ve ayak altında kalmışlık toplar.

Cânumuz kim cinsi fazlından gelür
Rûşen ü tarîk aslından gelür
Kim sa'îd-ise ezeldendür sa'îd
Kim degül-ise ezeldendür ba'îd
Var sıfâtı lutf-ıla Hakkuñ 'azîm
Var sıfâtı kahr-ıla dahı delim (M2-3875)
Cân kim ol lutfi sıfâtından gelür
'İzzet ü ikbâl ü bahşâyîş bulur
Cân kim ol kahrı sıfâtından irer
Kendüzine hisset ü hizlân direr
Ne du'â-y-ıla ki dili bilürüz
Tañrı'nuñ lutfi sıfâtın dilerüz

Canlar dokuz sınıftır. Bütün canların üstünü Hz.Muhammed'in canıdır. Ondan sonra ulülazm peygamberler gelir. Ondan aşağıda sırasıyla resullerin, nebilerin, velilerin, ariflerin, zahitlerin, abitlerin ve müminlerin canı bulunur. Bunların dışında kalan canlar ise pisliğe bulaşmışlardır.

Kamu cândan yig Muhammed cânıdur
Kim dükeli cânlarunn sultânıdur
Andan az aşagarak i'zâz-ıla
Cân ulü'l-'azmüñ-durur yüz nâz-ıla (M2-3895)
Dahı andan aşagarakdur rüsül
Cânları vü *hâkezâ isma' ve kul*²⁴
Enbiyâ cânıdur andan berürek
Evliyânuñ cânı dahı girürek
Evliyâdan soñra 'ârif cânınuñ

²⁴ işte bu şekilde duy ve söyle

İ'tibârı ola vü sâ mânınıñ
Dahı andan aşarak cân eyü
Zâhidüñdür şâdumân u bî-kayu
Dahı andan sonra 'âbid cânını
Mu'teber dutan bilür bürhânını (M2-3900)
Mü'minüñdür dahı soñra cân 'azîz
Kalanında bulmaya kimse temîz
Şol tokuz kavmuñ ki saydum cânların
Kıldılar pâk ü dürüst î mânların
Kalanınıñ cânları aludadır
Zîra cismiyle bile pâlûdadur
Lutf ilinden Mustafâ cânı gelür
Peyrevi Gülşehri'nüñ cânı olur

2.10.2. CAN VE TEN

İnsanın Allah'tan başka varlıklara bağı yoktur. Ancak Allah'a bağlılığı çoktur. İnsan vücuttan ibaret değildir bu yüzden mekana bağlananlarla ilgisi yoktur. İnsan candır. Can mekan istemez; onun yeri mekansızların yanındır. İnsanda heyula yoktur. Bu yüzden suret ve görünüşle anlatılması uygun değildir.

Nisbetüñ yok mâsivallâha senüñ
Nisbetüñ çok vardur Allah'a senüñ
Ten degülsin kim senüñ tenlülere
Nisbetüñ ola vü meskenlülere
Çünkü cânsın hayyızuñ yokdur senüñ
Yiri hayyızsuz katındadır canuñ
Çün heyûla yok-durur sende 'ayân
Sûret-ile kaçan olasin beyân (M2-4330)
İnsanın sureti olmadığı için surete tapmakla can va akla zulmetmiş olur. Cismin lezzet aldığı şeylerden can hoşlanmaz. Canın gıdası marifettir.
Sûretüñ yok çün taparsın sûreti

‘Akl u câna güçler eylersin katı
Ten misin tenlülere uya-y-ıduñ
Ez-kader ten lezzetin duya-y-ıduñ
Bunça lezzet kim süre cismüñ senüñ
Yokdur anda zerrece hazzı canuñ
Sen seni işbu teni sanduñ meger
Kim yidürürsin tene şehd ü şeker
Ten degül cân kim şeker dadın bile
Cân meger kim şekkerüñ adın bile (M2-4335)
Dimeyem kim cism-ile bir çâha git
Nisbetüñ Allah'adur Allah'a git
Zîra kim Allah mekândandur berî
Sen dahı hem bî-mekânsın iy perî
Cân gıdâsı ma‘rifetdür iy ‘azîz
Ma‘rifetden mekri eylegil temîz
Ten gıdâsı hış gelür her dehriye
Cân gıdası virme cüz Gülşehri'ye
Cân gıdasın hergiz ol er yimeye
Kim *kulillah sümmе zerhüm* dimeye (6/91)²⁵ (M2-4340)

Can araz değil cevherdir. Bu yüzden ölümden sonra yaşayacaktır. Şekil ve suret araz olduğundan fanidir.

Cânumuz cevher-durur ‘âlî ‘ayâr
Kim ‘arazlarda bekâ yok pâyidâr
Cân ölümden sonnra bâkî kalısar
Zîra cevher kanda fânî olısar (M2-3880)
Ten ki hem cevher-durur bâkî kala
Kendü a‘yânında vü dâyim ola
Şekl ü sûret kim ‘arazdur kalmaya
Câvidân bâkî vü cüz cân ölmeye
Cevhere hergiz fenâ câyiz degül

²⁵ sen Allah de (geç) (Enam 91)

Kim bekâ bulmakdan ol 'âciz degül
Çün bekâsı kendüzi-y-ile ola
Cevherüñ hergiz fenâ kanda bula
Çün 'araz ayrug-ıla bâkî-durur
Fâni olmak anuñ ahlâkı-durur (M2-3885)
Fani olan ten değıl asıl benliğı oluşturan can sevimlidir.
Sevme ol yâri kim soñra gidiser
Giden için kaygu yiyen n'idiser
Cânı sev kim ben didüğün ol-durur
Ko teni kim ölüm anı soldurur (M1-1632)
Can vücudun hallerinden elem çeker. Vücut da can ülkesini kabul etmez. Canın, su ve topraktan oluşan tenle anlaşması zordur. İnsan candır. Ten de iblistir.
Cân ten ahvâlinden olmışdur melûl
Ten dahı cân 'âlemin kılmaz kabûl
Cân-ıla ten düzmeği müşkil ola
Cân kaçan hem-reng-i âb u gil ola
Cism dîv ü 'işve telbîsi-durur
Cândur âdem kim ten iblîsi-durur (M1-1853)

2.10.2.1. Tavuk ve kaz yavrularının hikayesi

Tavuk ile kaz yavrularının hikayesinde biri kaz yumurtalarını tavuk atlına koyar. Tavuk kaz yavrularını kendi yavrusu sanar. Fakat civcivler tavuğun aksine denizde yüzmektedir. Kaz yavruları bu filleri sebebiyle annelerinin tavuk olmadığını anlar. Zira bu hüner asıllarında bulunmaktadır. (M1-1033-1079)
Can, hikmet denizini görünce kaz yavruları gibi suya girer. Vücut, denize giremeyen tavuk gibi marifetler denizinde yüzemaz. Ölüm gelince cana hikmet denizi sunulur.
Cânumuz ma'nî deñizin çün görür
Deñize kaz yavrısı gibi girür (M1-1080)
Ten ki cân-ıla tavuk gibi gezer
Ol deñizde girüben kaçan yüzer

Çün ölüm gele vü ma'nî deñizin

Câna eyle 'arz ideler añsuzın

Can çün ol deñize kaz gibi tala

Ten tavuk gibi kırañıda kala

Can, çok yıkanmaktan bıkmadığı gibi yıkanmamaktan da kirlenmez. Canda gülbahçelerinin rengi ve hamam ocaklarının kiri kalmaz.

Ne arıdan göñli fersûde ola

Ne arusuzluktan âlûde ola

Canda ne gülşenlerüñ rengi kala

Ne dahı külhanlaruñ tengi kala (M1-1085)

2.10.2.2. Zaviyedeki terazi sahibi şeyhin hikayesi

Zaviyedeki terazi sahibi şeyhin hikayesinde, tekkesinde oturan bir hoca her bir varlığın değerini bilmek için iki tarafına birer terazi yerleştirmiştir. Biriyle can ve canın mallarını diğeriyle de vücudu ve bedeninin mallarını tarttığını söyler. (M2-3187-3207)

Hoca, kendisine başvuran birinin önce vücudunu tartar. Vücut, murdar ve pistir. Tenin malı mülkü yemek ve uykudur. Bütünüyle kaygı olan şehvet de ona aittir. Bir değeri yoktur para etmez. (M2-3208-3223)

Hoca bu sefer de can nakdini tartar. Tanrı'nın birliğine ve peygamberin hak olduğuna iman, islamiyeti anlayıp tarikate bağlanma, hakikate ulaşma, islamiyetin emirlerini yerine getirme, ilm sahibi olma, yumuşaklık, cömertlik, iyi ahlak, manevi yardımı doğruluğa ulaştırma, aşk ateşi, adalet, ibadet ve iyi muameleyi ölçebilecek terazinin bulunmadığını söyler. (M2-3224-3275)

Şehvet, cimrilik, kıskanma gövdenin sevdikleridir. Doğruluk, riyasız bağlılık, cömertlik ise canın sevdikleridir.

Şehvet ü buhl u hased ten yâridür

Sıdk u ihlâs u kerem cân yâridür

Can ebedi olduğundan beslenmeli; beden fani olduğundan ona değer verilmemelidir.

Cânuñı besle ki bâkî kalırsar

Kâlîba tapma ki fânî olısar (M2-3280)

Bes bu mîzânda ta‘ayyün kıldılar

Cân-ıla ten kıymetin key bildiler

Kim şîrâda ten bahâ getürmeye

Cân bahâsın kimse hîd yitürmeye

2.10.3. CANIN ASIL VATANINA ULAŞMASI

Can, mekansız ülkeye ait olduğundan oraya dönecektir. İnsanın aslını unutması acınacak bir haldir.

Cânlarımız lâ-mekâna gidiser

Lâ-mekânlular mekânda n'idiser (M1-6)

Gül diken içinde yatmak hayf ola

Aslını kişi unıtmak hayf ola

Canın, dünyaya gelmeden önceki yeri gökyüzüdür. Oraya geri dönmesi gerekir.

Cennet, kişinin aslına kavuşmasıdır. Cehennem ise aslından uzak düşmektir.

Bu beş on yıldan ilerürek ‘aceb

Kanda-y-ıduñ ol yiri kılğıl taleb

Cânlarımız gökden indiler yire

Yirde kalan göklere kanda ire

Bir bir ol yirden ki geldiler berü

Ol yaña varmak gerek bir bir girü (M1-10)

Cennet er aslına kavuşmak-durur

Dûzah aslından ırak düşmek-durur (M1-11)

2.10.3.1. Hoca ile papağan hikayesi

Hoca ile papağan hikayesinde bir tacirin arkadaş edindiği bir papağanı vardır. Hindistan'a yolu düşen tüccar papağana ne hediye istediğini sorar. Papağan oradaki papağanlara: şeker niyetiyle kafese düştüğünü ve onların çimenlikten çıkmamalarını söylemesini ister. Hoca bu sözü oradaki kuşlara iletir. Onlar ise onun selamını alır

almaz düşüp ölürler. Tüccar onların başına geleni papağanına bildirdiğinde o da kafeste can verir. Tüccar onun ölümüne ağlayıp onu dizine aldığında papağan uçup dama konar. Papağanlar ölmüş gibi yaparak ona: "Diri olduğunda seni kafeste tutarlar ölünce çıkarırlar" demek istemiştir. Tüccar bundan ders alarak ölmeden önce benliğinden geçerek sonsuz hayata kavuşması gerektiğini anlar. Bu hikayede tüccar: insan, papağan:can, kafes ise vücuttur. Ölmeden önce ölen, ebedî hayata kavuşacaktır. (M1-1334-1425)

2.11. NEFS

2.11.1. NEFS VE TEN

Cehennem'e benzeyen nefis düşmandır. Tenle yoldaş olan namusunu kaybeder. Akla dost olan kişi ise nefisine düşmandır. Şehvetine uyan şeytan ve hayvandır. Tenin zevkleriyle meşgul olan kişi putperest olsa bundan daha iyidir. Nefsine uyan kişi insandan sayılmaz. Bu kişi ilme, akla ve cana yoldaş olamaz. Aklını yok sayan kimsenin canı, vücuduyla nefsinin emrindedir. Canın makamı gökler, tenin makamı aşağılarda cehennemdir. Ahireti inkar edenler gibi nefse değil Gülşehri gibi akla uymalıdır.

Hüdhüd eydür nefsüne aldanmagıl

Düşmenüni kendü dôstuñ sanmagıl

Nefs duzahdur kaçan kim cüş ide

Deñizi bir cür'a gibi nüş ide

Ten refîki yolda ter dâmen-durur

'Akl dôstı nefsine düşmen-durur (M2-3175)

Âdemînüñ 'ilmü hikmetdür işi

Dîv ü deddür şehvetin güden kişi

Ten-perest olunca böyle bî-temîz

Büt-perest olsañ delim yig 'azîz

Nefsine uyan kişi âdem degül

'İlm ü 'akl u cân-ıla hem-dem degül

Her kim ol bir oglana egri baka

Cismi anuñ cânını oda yaka
Taş ola kim gevhere kasd eyleye
Süst er ola kim ere kasd eyleye (M2-3180)
Bir halâl al kendüzüñe bî-melâm
‘Avratına kimsenüñ bakma harâm
Halk kim koca vü kim yigit-durur
Ol ki nefsinden aludur it-durur
Kim diler-ise kim aklın hîç ide
Cânı anuñ cism-iledür pîç ide
Cân mahalli gökte ‘iliyyîn-durur
Ten makâmı dünyada siccîn-durur
Akluña uy kim gidesin göklere
Kurd olma kim iresin üklere (M2-3185)
Nefs kavlin dutma her dehri gibi
‘Aklı rehber eyle Gülşehrî gibi
İnsan nefsin yaktığı ateşi terk edemez. Onun yaptığı hileleri şeytan yapamaz.
Eydür er kim nefis odından geçmeye
Mekr ide kim İblîs anı itmeye (M1-424)
Can manada aşk sarhoşu olmadıysa nefis, insanı görünüşe taptırır.
Cânuñ olmadı meger ma'nîde mest
Kim seni nefsüñ kılur sûret-perest (M1-1669)

2.11.2. KULUN NEFSİ VE MÜRŞİD

Kul yabanî bir ağaç gibidir. Meyvesi de acıdır. İyi bir bahçıvan bulup nefsinin ağacını aşılmalıdır. Aşılmayıp da acı meyve verirse bu ağacı yakmak gerekir. Bahçıvandan kasıt nefsi terbiye edecek olan mürşit; acı meyve ise kötü amellerdir.
Sen bir ağaçsın muvassal olmaduk
Tagda bitmiş bûsitâna gelmedük
Anuñ-ıçun yimişüñ acı-durur
Kim daluñ tag armud agacı-durur

Sana bir key bâgbân bulmak gerek
Tapusunda bir zamân olmak gerek (M2-4235)
Kim senüñ nefsüñ agacın aşlaya
Datlu yemişler saña bağışlaya
Ol agacuñ kim yemişi tatludur
Sen agacuñ kim yemişi yatludur
Aşlamak gerek ki olasın eyü
Olmaz-ısan dahı baña ne kayu
Çün budaguñ aşaga getüreler
Yemişüñ yiyüp girü tüküreler
Çün senüñ yemişlerüñ ola acı
Oda yandurmak gerek sen agacı (M2-4240)
Her ki aşlanmakda ‘âciz kalmaya
Bâgbân Gülşehri'den yig olmaya
Ol ki yolda degme bir murga ire
Kûh-ı Kaf içinde sîmurga ire

2.12. AŞK

2.12.1. MECAZİ AŞK VE İLAHİ AŞK

Görünüşe aldanan kimsenin hikmet ve sırlara kavuşması mümkün olmaz. Güzellik yok olunca âşık üzüntüye düşer. Asıl sevgili olan Allah'ın sevgisinin gönülde yerleşmesi için onun, kulu kabul etmiş olması gerekir.

Hüdhüd eydür sûrete kapılan er
Ma'naya kanda ire iy bî-basar
Niçeme kim gül ola sâhib-cemâl
Hüsnine bir haftada irer zevâl
Ol cemâle kim zevâl irişe tîz
‘Âşıkâ andan melâl irişe tîz
Ögüdüm dut kimseneye buşmagıl
Bir gül için biñ dikene düşmegil

Bir bahârî tâze görmedi rezân
Kim anı pejmürde kılmadı hazân (M1-280)
Ne kışın u ne yazın görmek gerek
Güllerüñ ‘ömri azın sormak gerek
Niçe sûret âhir iy sûret-perest
Sûreti n'ider olan ma'nîde mest
Biz ki bülbül yüregini taglaruz
Güllerüñ tîz öldüğine aglaruz
Çün seni sîmurg kılmaya kabûl
Kaçan ire gönlüne mihri nüzûl
Niçe kim gül vasfını söyleyesin
Soldugından soñra terk eyleyesin (M1-285)
Her seher kim niçe kim gül açıla
Saña karşı gelmeye baña gele
Sûreti eylemegil ma'niye büt
Gül bugün togdı vü yarın öldi dut
Bu mesel kim 'âlemüñ bostânıdur
Bir er ü bir 'avratuñ destânıdur

2.12.1.1. Erkek ve kadın hikayesi ile âşğın niteliği

Erkek ve kadın hikayesinde birbirine aşık kadınla erkeğin evleri arasında nehir bulunur. Adam kadını özlediğinde, yüzme bilmediği halde nehre atlar; karşıya geçip kadını görür. Bir gün kadının yüzüne bakıp gözünde bir konak gördüğünü söyler. Kadın adamı artık nehre girmemesi için uyarır. Zira o konak on yıldır kadının gözündedir. Adam onu şimdi farkettiğine göre aşkı bitmiştir. Aşk gidince yüzme bilmeyene nehre girmek çok tehlikeli olur. Bu sırrı o kişi anlayıp bilmediği için sonunda nehre düşüp boğulur. (M1-289-310)

İnsan aşk evine girince akli bir tarafa bırakır ve sevdiğinin kusurunu görmez olur. Âşık, sevgilisinin güzelliği gidince aşkı kesilip sonunda ondan vazgeçen; kendi işleriyle uğraşan ve dünyada ne isterse onu yapan kişi değildir. Âşık diye dünyadan

kesilen, gönlünü sevgilisinin zülfüne asıp canından geçen, dünyadan kesilip sevgiliye eren, sevgilisinin güzelliğini de terk edip Allah'a ulaşan kişiye denir.

İşk evine ‘akl-ıla girmez kişi
Sevdüğünüñ ‘aybını görmez kişi
Âşık ol degül ki sevdi yârını
Gördüginçe dil-rübâ dil-dârını
Yârınıñ çün rengi soldı ‘âkıbet
‘Âşıkı andan kesildi ‘âkıbet
Girü kendü işlerine başladı
Ne diler-ise cihânda işledi
Âşık ol-durur ki ‘âlemden kese
Göñlini vü yâri zülfinde asa (M1-315)
Kamu ‘âlemden kesüp yâra ire
Terk ide vü yâri Cebbâr'a ire
İşkî kimse eylemez-ise ‘âyân
Saña Gülşehrî kıla bir bir beyân
Bu mesel böyle şeker-efşân u ter
Dâsitân-ı Şeyh-i San‘an'dur meger

2.12.1.2. Şeyh Abdurrezzak hikayesi ve şehveti terk

Şeyh Abdurrezzak hikayesinde, islami ilimlerde bilgin, kerametleri görülmüş büyük bir şeyh, bir gece rüyasında Anadolu tarafında, bir putun önünde secde ettiğini görür. Bunun hikmetini anlamak için öğrencileriyle birlikte Anadolu'ya gider. Şeyh, Rum hükümdarının kızını gördüğünde ona kapılır ve müslümanlığını kafirliğe değiştir. (M1-319-405)

Öğrencileri her ne kadar şeyhi imana çağırıp bu sevdadan vazgeçirmeye çalışsalar da başarılı olamazlar. (M1-407-450)

Şeyhin bir ay kızın kapısında yatmasından sonra kız onun haline vakıf olur. Ve şeyhi bu halinden ötürü kınar. Fakat şeyhin yalvarmalarına karşılık onu istiyorsa dört işi yapması gerektiğini söyler. Bunlar: Putlara secde etmek, Kur'an'ı yakmak, şarap

içmek ve imandan vazgeçmektir. Şeyh şarap içmeyi kabul eder. Şarapla sarhoş olunca diğer şartları da yerine getirecek hale gelir. Kız, bu şartların yerine gelmesinden sonra başlık parası için bir yıl domuz çobanlığı yapmasını ister. Şeyh bunu da kabullenir. Onu domuz güderken gören öğrencilerinden onu rahat bırakmalarını ister.(M1-451-592)

Şeyhin öğrencileri Kabe tarafına döner ve hocalarının durumunu onun sevgili öğrencisine anlatırlar. Bu öğrenci şeyhi bırakmakla hata ettiklerini söyler. Aşığın adı kötüye çıkmıştır. Dost kafir olmuşsa onunla kafir olmak gerekir. (M1-593-630)

Anadolu'ya dönen şeyhin öğrencileri, hocalarının pişman olması için Hakk'a yalvarmakla meşgul olurlar. Şeyh'in sevgili öğrencisi rüyasında Hz. Muhammed'i görür. Onun aracılığıyla Tanrı şeyhin suçunu bağışlamıştır. (M1-631-653)

Öğrencileri şeyhin yanına gider. Ve onu yaptıklarından dönmüş; pişman bir halde görürler. Şeyh hırkasını tekrar giyer. Böylece Kabe tarafına yönelirler. Hristiyan kızına da düşünde kucağına giren bir güneş müslüman olmasını söylemiştir. (654-690)

Kız uykusundan uyanınca şeyhin peşine düşer. Bu arada şeyhe de rüyasında, kızını arayıp bulması söylenmiştir. Geri dönen şeyh kızla karşılaşır. Kız ona rüyasında güneşin kavuşmalarını söylediğini iletir. Fakat şeyh kabul etmez. Böylece kız şeyhten, Tanrı'nın onun yanındayken canını alması için dua etmesini ister. Kız müslüman olur ve ölür. (M1-691-747)

Şehveti aşk sanmamalıdır. Bir güzel ne kadar parlak ve alımlı görünürse görünsün rengi solup yaşlanınca çirkinleşir. Saray sahipleri ölüp toprak olunca bir eve kerpiç olarak toplanırlar. Sureti manadan ayırd etmek gerekir. Asıl padişaha gitmek isteyen kişi gönlündeki güzel sevgiliden vazgeçer.

Hüdhüd eydür niçe sûretler seni

Aldaya vü bu küdüretler seni (M1-1665)

Gökçeğün niçeme kim rengin ola

Rengi gidiçek girü çirkin ola

Çok sarây issi bir eve hışt olur

Ol ne zîbâdur ki soñra zışt olur

Şehvetüñi 'ışk sanma iy 'azîz

Sûreti ma'nîden eylegil temîz

Cânuñ olmadı meger ma'nîde mest
Kim seni nefsüñ kılur sûret-perest (M1-1669)
Görmedüñ zâgı ki bir keklik ola
Kan-ıla ete ne gökçeklik ola (M1-1670)
Şâhidüñ ra'nâ degül nâ-hôş-durur
Şehvet anı saña zîbâ gösterür
Aç Süleymân gözüñi kim göresin
Şâhidüñ bir div ü terkin urasın
Nefs ü issini kılan kişi taleb
Ejdehâya şâhid urmışdur lakab
Mâhiyi elden koya mâh isteyen
Şâhidini terk ide şâh isteyen
Her biri bir yimişi dirmek gerek
Gülleri Gülşehri'ye virmek gerek (M1-1675)
Reşkümüz yok bülbül ü destânlara
Çün irakdan bakaruz bostânlara
Bu hikâyet böyle şîrîn böyle ter
Leylî vü Mecnûn sözi oldı meger
Âşık olup sevmeyen kişi ölüdür. Onun küfrü çok olduğu gibi imanı da yoktur. Zabıta meyhanede rindi bilir. Fakat asıl güzelle meşgul olan sûfiyi bilmez. Aşk şarabı zühdü yıktığı için sûfiler tekkeden sarhoş çıkarlar. Aşk, ibadethanedeki pek çok kişiyi rint, meyhane ehli kılar. Âşık, sevdiğini görünce aklı başından giden ve canını terk eden kimsedir. Aşkın ateşinde yanmayanın şehveti henüz sönmemiştir. Aşka ulaşmak için şehveti bırakmak ; yarı görmek için de kendini terk etmek gerekir. Su ile ateş nasıl karışamazsa şehvetle aşk da uyuşamaz. Sarhoş olanın Kabe'ye giremediği gibi şehvetine tapan aşkla dost olamaz.
Işk-ıla her kim aña Tañrı adın
Ter sözüñüzüñ bile datlu dadın
Datlu sözler gönli 'ışka bagladur
İşidenlerüñ gözini agladur (M1-1680)
Âşık olmayan kişinüñ cânı yok
Küfri üküş illa hiç îmânı yok

Muhtesib meyhânedede rindi bilür
Sûfiyi bilmez ki şâhid-bâz olur
Bâde çün kim zühd bünyâdın yıkar
Hânekâhdan sûfiler esrük çıkar
Çok kişi yiri münâcâtı ola
‘Işk anı rindî harâbâtî kıla
Âşık ol-durur ki cânın terk ider
Sevdüğünü göricek ‘aklı gider (M1-1685)
Işk odından her kim ol köyinmedi
Şehvetinüñ şu‘lesi söyünmedi
Şehvetünü ko ki ‘ıška iresin
Kendüzünü terk it ki yâri göresin
Işk-ıla şehvet kaçan barışısar
Yâ su-y-ıla od nite karışısar
Ka‘be içine gire mi hîç mest
‘Iška kaçan yâr ola şehvet-perest (M1-1669)
Âşık olunca bütün dertler sevince döner.
Âşık ol kim gussadan şâd olasın
Kamu kaygulardan âzâd olasın (M1-1670)
Kişinin adı aşkla birlikte anılınca ar ve ün başlasa da aşkla bunun arasında uzun bir
yol vardır.
Nâmı ‘ıška iriçegin neng olur
Andan aña elli biñ ferseng olur (M1-1671)
Kimse aşkı açıklayıp anlatamaz. Herkes de onun kıymetini bilemez.
Kimse ‘ışkuñ şerhini hîd kılmaya
Kıymetini degme kişi bilmeye (M1-1692)

2.12.1.3. Leyla ve Mecnun Hikayesi ile İlahî Aşka Ulaşma

Leyla bir gün çöle Mecnun'u görmeye gider. Mecnun sürekli Leyla'yı anıp durmasına rağmen onu görünce tanımaz. Gönlüne işlediği Leyla ve karşısında duran

Leyla ikilik yaratır. Gönlünün dışındaki Leyla'yı istemez. Zira dıştaki Leyla toprak olacak fakat gönlündeki onunla sonsuza kadar kalacaktır. Mecnun Leyla diyerek gönlünü dünyadan keser. Yalnız Mevla'nın gönlünde kalması için Leyla'yı da bırakır. (M1-1696-1748)

Tanrı birdir. Sevgili birdir. Görünüşe aldanıp onunla oyalanan âşık olamaz. Doğru âşık hiçbir zaman kavuşmak istemez. Mecnun, Leyla'nın maddi yönünü istemediği için kavuşmakta acele etmezdi. Mecnun'un istediği Mevla'ydı. Leyla arada vasıta oldu. İnsanı Tanrı'ya ulaştıran aşktır. Bunda sabr eden onu yaratana ulaştırır. (M1-1649-1761)

Çün anı bilmez nite kılur taleb
Leyli dir Leylî'ye bakmaz iy 'aceb
Leyli'nüñ etin kanın sevmez-idi
Ol sebebden görmege ivmez-idi (M1-1755)
Mecnun'uñ istediği Mevlî-y-idi
Dek arada vâsıta Leylî-y-idi
Şehvetüñe sen lakab 'ışk urmagıl
Sevdüğüñi ol göz-ile görmegil
Ok gelür-ise yüzüñ döndürmegil
Yârüñ etegine toz kondurmagıl
Anı sevmegil ki sonnra öliser
Aña baglangıl bâkî kalısar
'Âdemî 'ışkın bahâne kıl tene
'İşk irürür âdemi yaradana (M1-1760)
Kim ziyâde çünki sâbit durasın
Hem bir ihlâsa anı irüresin

2.12.2. SEVGİ VE VEFA

Ayas ile sultan Mahmud'un hikayesinde vezir Ayas, hastalanıp bir iki gün sultanın huzuruna gelemez. Padişah onu çok sevdiğinden bir görevliden çok çabuk Ayas'ın yanına gidip halini sormasını ister. Görevli hızla Ayas'ın huzuruna varır. Orada

padişahı Ayas'la birlikte görünce korkarak kendisinden önce nasıl olup da oraya varabildiğini; hangi yoldan geldiğini sorar. Padişah aralarında izi olmayan bir yolun olduğunu; âşık olanın o yola ulaştığını söyler. Onu görmeye gelen padişah değildir. Padişahın hatrını sormaya gelen Ayas'tır. İkisi birbirine öyle benzer ki gören ayırd edemez. Âşık, sevgili ve aşka bir demeli; üç diyenleri de kafir bilmedir. Padişah Ayas'ın, Ayas da padişahın sevgisiyle dolduğundan dünyada bir olmuşlardır. Görevli, padişahın önce sevgilinin yanına varmış olsa o aşk padişaha haram olacak ve o, aşka pişmemişlerden olacaktır. (M2-3510-3560)

Padişah, yönünü sevgiliye çevirip iki aşığın arasındaki o yoldan giderek onun önüne ulaşmıştır. Bu hale eren veliler, o yola."mekanın dürülmesi" demişlerdir. Her namazı Ka'be'de kılıp sonra tekrar kendi şehrine gelen kişi, o yola varıp geri gelir. O yolu ancak onun gibi o hale sahip kişiler bilir. O kişi için her zaman "mekanın dürülmesi" ve "zamanın genişlemesi" mümkün olur. O halle hallenmeyen o âlete, usule kavuşamaz. (M2-3561-7)

2.13. İMAN

İnanç öteki dünyada fayda verir. İnanıcı olmayanın ibadeti az ve günahı da çoktur.

Hüdhüd eydür i'tikâd assı kıla

Âdemîye anda vü ecrin bile

Her kimüñ kim i'tikâdı yok-durur

Tâ'atı az u günâhı çok-durur (M1-1890)

2.13.1. TAKLİDÎ İTİKAD

Taklidi itikat sahibi, ona Tanrı ve peygamberlerden ne anlatılmışsa hepsine inanır. Allah'ın emirlerini yerine getirir. Herkesin söylediğine inanır ve onları kendisi gibi bilir. Bidata değer vermez. Ahireti inkar edene uymaz.

Biri eydür i'tikâdum var dürüst

Hak yolında degülem dîninde süst

Ne baña Tañrı'dan söylediler

Yâ Resûl'ından beyân eylediler
Kamusına ben inandum cân bigi
Küfri hergiz sanmadum î mân gibi
Tañrı emrin yirine getürürem
Emr-ile her bir işi bitürürem
Emr-i ma'rûfi vü nehy-i münkeri
Bekledüm şöyle ki bir kân gevheri (M1-1875)
Şer' hükmin bekledüm bir cân gibi
Derdümi terk itmedüm dermân gibi
Kamu kişi kavlına inanuram
Dükeline kendü gibi sanuram
Eydürem kimse nite egri ola
Ergiyi vü togruyı Tañrı bile
Kamu halka var bizüm ikrârumuz
Kimsenüñ hâline yok inkârumuz
Biz dükeli halkı sanuruz eyü
Yavuz olur-ısa kendüye kayu (M1-1880)
İ'tikâdumı dürüst eylemişem
Hakka vü nâ-hakka süst eylemişem
Tañrı'nuñ farzın getürdüm yirine
Süñetin Peygamberüñ kıldum yine
Sıdk-ıla on altı kez hacc itmişem
Ka'be şehrinden Minâ'ya gitmişem
Mâlumuñ virdüm zekâtın ehline
Müşkil işlerüñ yapışdum sehline
Çünkü Şa'bân ayı eyledi hurûc
Kamu endâmum-ıla dutdum oruç (M1-1885)
Bid'ata hiç iltifât eylemedüm
Kasd-ıla hergiz yalan söylemedüm
Uymadum bâtın-ıla dehriye
İ'tikâdı bagladum Gülşehrî'ye
İ'tikâd assı kıla mı kişiye

Kim anuñ ılduzı anda ışıya

Taklitle inanılır ve yaratan kendince bilindiği gibi sanılırsa inançsız kişi ”yaratan senin bildiğin gibi değil” diye delil göstererek aldatır. Tanrı'yı delille bilmeyen bunun cevabını veremez. İmanda taklitçi olanın inancı sarsılır ve doğru inancı kaybeder.

Yohsa taklîd-ile inanur-ısan

Sâni‘i sen bildüğüñ sanur-ısañ

Hüccetiyle dehri seni aldaya

Sâni‘ ol sen sanduguñ degül diye

Sen cevâbın virimeyesin anuñ

Zîra bürhân-ıla bilmedi canuñ (M1-1895)

İ‘tikâduñ döne vü kalmaya uz

Zîra îmânda mukallidsin henûz

Mukallitlerin yakinen müslüman olmaları zordur. İncim var deyip de güvenmemelidir. İnsanın bilmediği kimseye itimat etmesi körlüktür. Keramet gibi görünen nice şeyler aslında istidractır.

Sen muhakkak ol ki rengüñ solmaya

Kim mukallidler Müsülmân olmaya

Degme dîküñ ileyine bir çanak

Koma görgil kim ne var içinde bak

Her misi ‘âlemde altun sanmagıl

Degme taşı dürr-i meknûn sanmagıl

Kapuda oturur-ısañ kim gele

Hôca ol ev iki kapulu ola

İ‘tikâdum var diyü aldanmagıl

Degme bir divi Süleymân sanmagıl (M1-1915)

Sun‘a sâni‘ dimegil dehrî gibi

Hâlık'unuñ aña Gülşehrî gibi

Kim Süleymân'a selâm eyleyesin

Mantıku't-tayr'ı tamâm eyleyesin

Çok Süleymân sanduguñ bir mûr ola

Bilmedüğüñe irâdet kûr ola

Çok kerâmetler cihânda rîv-idi

Ança Âsaf adlu kim bir dîv-idi

2.13.2. TAHKİKİ İTİKAD

Delille sağlam inanılır ve her sözün aslı bilinirse başkaları bu inancı bozup kişiyi doğrudan yanlışa çekemez.

Mu‘tekid bürhân-ıla olur-ısañ

Hüccet-ile her sözi bilür-iseñ

İ‘tikâduñı kişi egemeye

Seni hakdan bâtıla çekemeye (M1-1892)

Tanrı, delille anlaşılırsa o zaman mantıkla delil gösteren inançsızın delili boşa çıkarılır. Her yaratılanın bir yaratıcısının olduğu; varlığın kendisini yaratamayacağı; yaratanın yaratılanların aksine bir oluşu ve benzersizliği; Tanrı'nın vacibü'l-vücut olup her şeyin yaratılmada ihtiyaç duyduğu varlık; yaratılanınsa mümkün yani yaratanın sebeplere bağlı olarak türettiği varlık olduğu; Vacibü'l-vücut olan Tanrı'nın baki olup ezelde de var olmasına karşın mümkün varlıkların âlemde bazen kalıp bazen kalmadığı bu sebepten yaratıcı olamayacakları aklın arkadaş yapılmasıyla açıklanır.

İlla çün bürhân-ıla añlayasın

Mantıkînuñ hüccetin tañlayasın

Eydesin masnû‘a bir sâni‘ gerek

Zîra her mecmû‘a bir câmi‘ gerek

Sâni‘ olmaz-ısa bu masnû‘a pes

Kendüye sâni‘ ola iy hîç kes

Nesne kendü sâni‘i nite ola

Yâ bu söz ‘akla kaçan togru gele (M1-1900)

Sâni‘ ü masnû‘ bir nesne kaçan

Ola iy ‘aklı hevâsından seçen

Bir-durur Sâni‘ kim anuñ misli yok

Ol yaratduğı cihânda sun‘ı çok

Zâtı-y-ıla vâcib oldur iy ‘azîz
Kim virür her türlü halka bir temîz
Halk çokdur ol yaluñuz bir-durur
Biri çok sanan kişi kâfir-durur
Döriden vâcib-durur zâtı-y-ıla
Döriyen mümkindür âlâtı-y-ıla (M1-1905)
Vâcib oldur kim hemîşe olısar
Dâyimâ var-ıdı vü hem kalısar
Mümkün ol kim gâh ola gâh olmaya
Gâh kala ‘âlemde vü gâh kalmaya
Nesneyi ol dâyim olan yarada
Gâh olan gâh olmayan ne dörیده
Gâh olan gâh olmayanı aradan
Girü ol dâyim olandur yaradan
Nakle ‘aklı eylegil her sözde yâr
Mu‘takid bürhân-ıla ol zînhâr (M1-1910)

2.13.3. DOĞUŞTAN KÖR BİRİNİN HİKAYESİ

Doğuştan kör birinin hikayesinde Kör kimseyi tedavi edecek olan doktor.gözü tedavi etmek için birbirinin içine geçmiş yedi ev yapmıştır. Altıncısından öncekiler karanlıktır. Evlerin yedincisi dışarıda, aydınlık ve renkli işlemlerle doludur. Doktor körü her bir evde yedi gün tedavi edip en son yedinci eve getirir. Körün gözü açılmıştır. Renkler hayalini kurduğu gibi değildir. Gönlündekilere benzemez. Körken sorduğu ve duyduğu şeylerden gördükleri farklıdır. (M1-1921-1978)

Bu hikayede akıl doktor, can kördür. İçiçe geçmiş evler de insanoğlunun yokluk ülkesinde bulunmasından baba beline gelişi ve anne karnında oluşundan çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemlerine geçişini temsil eder. Yedinci, aydınlık ev ahiret hayatıdır. Ahirette dünyadayken gönülden geçenler görünür. Fakat bunlar düşünülenden farklı şekilde olacaktır. (-M1-2979-2001)

2.14. İBADET

Kimse ibadetle Allah'ı bulamamıştır. Kimse şeytan kadar fazla ibadet etmemiştir..

Tâ'at-ıla kimse anı bulmaya

Kimsene şeytânça tâ'at kılmaya

İnsan ibadet yapmakla değil Tanrı'nın fazlıyla cennete girer.

Tâ'at-ıla uçmaga girmez kişi

Tañrı'nuñ fazlı oñarur bu işi

2.14.1. İBADET VE KİBİR

Riyadan, Allah için ibadet yapmayı ayırmalı; yapılan ibadetle övünmemelidir.

Kibirlenme amel ve ibadetleri boşa çıkarır.

Çün riyâdan kılduñ ihlâsı temîz

Tâ'atuña garra olma iy 'azîz

Kim tekebbür çün 'amel kasrın yıka

Dükeli tâ'atlaruñ hîçe çıka

Ucb tâ'atlar evin yavlak yıkar

Kim kamu tâ'atları hîçe çıkar

Elli yıllık ibadet bir günlük ömrün karşılığı bile değildir. İbadetlerle övünmeyi terk edip Tanrı'nın fazlına bağlanmalıdır.

Elli yıllık tâ'atuñ iy pârisâ

Olmaya bir günki ömrüne bahâ (M2-3925)

Garrasın sen tâ'ata iy nâmdâr

Bir Kerîm'üñ fazlına ûmîdvâr

Kibr ü 'ucbı terk idüp maksûda ir

Bâyezîd'e Hak ta'âlâ gör ne dir

2.14.2. NAMAZ, ORUÇ VE ZEKAT

Namaz, namaz kılan kişiden öğrendiği için namaz kılıcı namaz kılmaktan usanır.

Namaz evvel ol kılından yigrenür

Andan ol namaz kılıcı osanur (M1-222)

Bir insanın adı cimriye çıkmışsa bu yüzden zekatın tadını bilmez. Oruç bir şahsı görmemişse o kimse bu yüzden oruç tutmaz.

Ne ki ol şahsuñ bahîl urdı adın

Anuñ-içun zekâtuñ bilmez dadın

Oruc ol şahsı degüldür görici

Anuñ-içun dutmaz ol şahs orucı

Namaz kılan, tövbe eden ve ibadet yapanları örnek alanlar böylece kurtuluşa ermiştir.

Bu esâsı eylediler reh-nümûn

*Sâyihûne'r-râki 'üne's-sâcidûn (9/112)*²⁶

Hem bu yolda kıldılar hâsıl necât

*Kânitâtün tâ'ibâtin 'âbidât (66/5)*²⁷ (M2-236)

2.14.3. İBADET VE RAHMET

Gözlerinden yaş akıtan günahkar, ibadetiyle övünenden daha hayırlıdır. Kendinden başkasını düşünmeyen, nefsi için ibadet eden kişiden, korkuyla günah işleyip kendini zavallı ve asi bilerek tövbe eden daha iyidir. Kibirle ibadet edenin ibadetleri tereye bile değmez. Allah kulların ibadetine muhtaç değildir. Yapılan ibadetler Allah'ın verdiği can ve vücudun şükrü için yetmez. Allah verdiklerini ibadete göre verseydi kullar pekçok azaba uğrardı. O, cömertler cömerdidir. Rahmet edeceği kimseye rahmet eder. Bağışlamayacağı kişiyi de bağışlamaz. İsterse zahidi günahkar kılar; günahkarı da zahid sayar.

Ol ki yüz korku-y-ıla yazuk kılur

Kendüzin bir 'âciz ü 'âsî bilür (M2-3140)

Ol kişidin yig kim ol hôdbîn ola

Kendüzin görmeg ile tâ'at kıla

Çün degül bî-çâralıkda sâ'atı

²⁶ *Seyahate çıkanları, rüku vr secde edenleri (Tahrir 112)*

²⁷ *Namaz kılan, tevbe eden ve ibadet yapan (Tahrir 5)*

Tereye degmez katumda tâ'atı
Ol dutar orucu bu kılur namâz
Ben kamunuñ tâ'atından bî-niyâz
Âdemîden ne kadar tâ'at gele
Kim benüm dergâhuma lâıyk ola
Niçe tâ'at kıla tapu sanası
Kim ola caan u tenüñ şükrânesi (M1-3145)
Giceye degin bir ırgat bil deper
Gice bir akça alup yüz yer öper
Kangı bir ihsânumuñ yitüreler
Tâ'atını yirine getüreler
Yüz biñ akça bir kuluma virürem
Biş namâz andan güç-ile görürem
Tâ'at-ıla virür-istem ben 'atâ
Bes bular yüz biñ 'azâbadur sezâ
Fazl u bezlüm çok-durur u ben kerîm
Bahşışüm câvid ü ihsânım kadîm (M1-3150)
Kime kim gerek-ise rahmet kılam
Kime gerekmez-ise 'âsî bilem
Diler-istem 'âsiyi hâs eyleyem
Dilemezsem düğünü yas eyleyem
Diler-istem zâhidi fâsık kılam
Diler-istem fâsıkı zâhid bilem

3.14.3.1. Beyazıd Bistamî'nin hikayesi

Bistamlı Bayezid'in hikayesinde bir gün Tanrı, Bayezid'a: onun halini halka bildirirse onu recm edeceklerini, ateşe atacaklarını, iki yüzlü, günahkar ve asi bileceklerini, zühdünü günah göreceklerini; bu durumda onun nasıl bir çareye başvuracağını sorar. Bayezid bunun üzerine onun da Tanrı hakkında açıklamada bulunacağını ve böylece kimsenin ona ibadet etmeyeceğini söyler. Açıklayacağı şey Tanrı'nın cömertliği,

affediciliği, acıma ve merhamet sahibi oluşu, faziletlerinin çokluğudur. Böylece insanlar kaygıdan kurtulacak; hepsi cennete girmeyi umacak; hiçbiri rahmetinden ümit kesmeyecektir. Korku evinden reca ve ümide geçen halk ibadetlerden vazgeçecektir. (M2-3928-3964)

2.14.4. ZAHİDLİK

Zühdle övünerek hırsa kapılmamalıdır. Zahid'in gösteriş yaptığı su yüzü, aslında kirli olan için istenilen bir yerdir. Suyun yüzeyi zahiri ibadetlerdir.

Hüdhüd eydür zühd-ile ögünmegil

Hırs atına bunça üküş binmegil (M1-1100)

Su yüzi yunmaduga ola eyü

Sen yüzi yunmadug-ısañ iste su

Şâd-ısañ olmayasın kaygu-y-ıla

Arısuz-ısañ yunasın su-y-ıla

Su yüzine yazar-ısañ yüz hisâb

Bir sa'atda kamusı ola harâb

Hırsuñ ardañça yüzersin sen suda

Kim nehengi seni bilmeyüp yuda

Kim cünüb olmaz-ısa guslı n'ider

Arısuzlar suda her gün gusl ider (M1-1105)

Denizin dibinde parlak hakikat incileri vardır. Deniz üstünde yüzense çer çöptür. İnci arayarak gezenler yüzücülerdir. Yüzücüler peygamberler, ârifler, âlim velilerdir.

Deñizüñ dibinde gevher pâk ola

Deñiz üstinde yüzen hâşâk ola

Yüziçidür gevher isteyü gezen

Çerçöp olur deñiz üstinde yüzen

Su üstüne yazı yazmamalıdır. Suya tekke kuranın işi boşa çıkar.

Yazmaya su üstüne nakşî kişi

Suya tekye uranuñ yildür işi

Zahidin vücudunda temizlik olsa da hırsı sınırsızdır.

Ez-kader vardur tenüñde hûd temiz

İlla hırsuñ bî-nihâyet iy ‘azîz

Biz seni da‘vet kıluruz ter söze

Kuru zühdi ne satarsın sen bize (1110)

Âlimin uykusunda bile noksansızlık vardır. Cahilin zühdü ise bütünüyle aşağılıktır.

Âlimüñ uyhusı bî-‘illet-durur

Câhilüñ zühdi kamu zillet-durur

Hırsı peşinde olan ve ahireti bırakarak dünyayı seven zahid değildir. Zahid, hizmette bulunan, seccadesini su üstüne serendir. Zahid, dünyayı terk edip cennete yerleşen kişidir.

Zâhid, ol degül ki hırsını kovar

Âhiret terk eyleyüp dünyâ sever

Zâhid ol-durur ki tapu üstine

Bırağa seccâdesin su üstine

Zâhid ol-durur ki dünyâ terkini

Kıla vü cennâta ura berkini

Hırsla hedefe ulaşılmaz ve yola girilmez. Bu yola gitmek için önce iki yol kesici olan hırsı ve şehveti terk etmek gerekir.

Sen bu kamu hırs-ıla irmeyesin

Menzile vü bu yola girmeyesin (M1-1115)

Diler-iseñ kim bu yola gidesin

Şehvet ü hırsı meger terk idesin

Sanmayasın döst her bir düşmeni

Kim bu yolunn ol ikidür rehzeni

Şeytan, dünyaya kapılan fakat devamlı ibadet eden kişileri önünde sürü gibi güder.

Dünyâ zâhidlerini çün görevem

İleyümçe gelle gibi sürevem (M2-3345)

Zahid, ibadetinde samimiyse şeytanın fitnesine uymaz.

Zâhidüñ çün kim riyâsı olmaya

Hîç senüñ fitneñ katına gelmeye (M2-3420)

2.15. RAHMET

2.15.1. RAHMET VE TÖVBE

Kulun ne kadar günahı olursa olsun tövbe kapısı hep açıktır. Tanrı'nın rahmeti çoktur. İsterse bütün insanların günahlarını bağışlayıverir. İstemezse hepsinin ibadetlerini yok sayar. İnsanın sevabı olmasa da Tanrı'nın rahmetinden ümidini kesmemelidir.

Hüdhüd eydür hîç ümîdüñ kesmegil
Andan u top hakkı yire basmagıl
Niçeme kimsende yazuk çok-durur
Tevbe kapusı dahı açuk-durur (M2-3095)
Yigid er kocalıcak karı olur
Arısuz ton yuyıcak arı olur
Âyinâyı jengi yimeden düriş
Saykal-ıla bir safâsına iriş
Ol gidere hem girü bu zahmeti
Kim yazukdan çokırakdur rahmeti
Diler-ise kim bir ihsân işleye
Kamu halkuñ yazugın bağışlaya
Dilemez-ise kamunuñ tâ'atın
Hîçe saya vü dükeli sâ'atın (M2-3100)
Niçeme kim yazuguñ çok olısar
Rahmetinden kaçan artuk olısar
Diler-iseñ kim ola altun misüñ
Tevbe-y-ile boynın urgıl iblisüñ
Niçeme kim bir sevâbı düzmedük
Tañrı'dan ümmîdümüzi üzmedük
Hîç dest-âviizümüz halvetine
Yok be-cüz *laa-taknetuu mi'r-rahmete*²⁸ (39/53)
Mâlenâ min vechi islâhi'l-fesâd

²⁸ Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz (Zümer 53)

Fî-umûri'l-fâsidâti ve i'timâd²⁹ (M2-3105)

Lutfi Hakk'uhn bî-hôd u kendü kerîm

Rahmeti câvid ihsânı kadîm

Anda herkes 'arza kıla kârbâr

'Afv ide Gülşehri cürmin Girdigâr

Rahmeti bir pür güher deryâ-durur

Lüccesi pür lü'lü'-yi lââlâ-durur

Hz. Muhammed, ümmetin günahlarını saklayıp sadece ona bildirmesi için Allah'a yalvarmıştır. Böylece başkaları onları kınamadan onlara şefaatte bulunabilecektir. Fakat Allah kulların günahlarını peygamberinin dahi bilmesini istememektedir. Aksi halde ümmetinden öğrenip utanacak şefaate etmekten vazgeçecektir. Allah günahları görür ve bağışlar. Onun rahmeti günahkarlar içindir. İşlenen günahların karşılığını pişmanlıkla çekilmiş bir ah öder. (M2-3110-3139)

2.15.2. RAHMET VE İBADET

Bkz. 2.14.3. İbadet ve rahmet

2.16. CÖMERTLİK

İnsanı dinden çıkararak altındır. Altını put yapan Azer'dir.³⁰ Kim bir nimeti biriktirirse öldüğünde onun hasreti gönlünde kalır.

Hüdhüd eydür gence aldanmagıl

Genci saña bâki kala sanmagıl

Şol yüz biñ dürlü genci cem' ider

Genci kor yirinde vü kendü gider

Seni dînden çıkararak ol zer-durur

Kim zeri büt eyleyen Âzer-durur (M1-1480)

Terk it ol mâlı ki fânî olısar

²⁹ *Bozuk işlerde, fitnenin ve fesadın ıslahı için elimizde ne bir imkan, ne bir çare, ne de bir dayanak var.*

³⁰ İbrahim peygamberin amcası ve üvey babası

Bagla ol hâle ki bâkî kalısar

Mâlî çün harc itmeyesin hâl-ıla

Saksılar yiksân ola ol mâl-ıla

Her kim ol cem‘ eyledi bir ni‘meti

Öliceğ gönlünde kala hasreti

Mal isteyen kişi hal sahibi olamaz. Hal sahibi olanların da malının olmaması iyidir.

Er ki mâl isteye hâli olmaya

Hâl eri ol yig ki mâlî olmaya (M1-1484)

Malı yedirmekle iyi amel işlenip hal sahibi olunur. Yoksa yenmeyen mal insana bir fayda sağlamaz. Cömert kişi hepsini ihtiyacı olana terk ederek altının kalıcı olmasını sağlar.

Ol bahîlüñ kim ola mâlına zâr

Kendüsi kejdüm ola vü mâlî mâr (M1-1485)

Mâlî yidürmek gerek kim hâl ola

Yohsa yinmeyen saña ne mâl ola

Ger mey içen şarda sermest olsa yig

Servi âzâd u tehî-dest olsa yig

Çün bahîl ol mâla yavlak aldanur

Lâcerem ol mâl elinde eglenür

Çün işinde yok-durur hergiz salâh

Lâcerem yi yir tolıcak müsterâh (M1-1490)

Şâh-ı pâyir soñra bî-bâr olıcak

Müsterâhuñ gendi artar dolıcak

Degme mün‘imde bulunmaya temîz

Mün‘im îmân mün‘imidür iy ‘azîz

Giderüz sîmurga biz dîvâneler

Kutlu olsun baykuşa vîrâneler

Âdemîden ‘ilm eri isteye

Müdde‘î Gülşehrî‘den mâl isteye

2.16.1. CÖMERTLİĞİN FAYDALARI

Cömert insan maksadına çabucak ulaşır. Kişi kendisinin olanı terk edince başkalarını kendisine bağlar. İkrâm eden kişi hayır duayla anılır. Yenilen vücutta şehveti arttırdığı halde verilen kaza belalara karşı korur. Verilenler ahirette hazine olarak öne gelir.

Hüdhüd eydür kim kerem ehli-y-ise

Yâ cihânda bir kadem ehli-y-ise

Tîzirek maksûdına hûb irişe

Andan ilerü kim aşup irişe

Çün kişi kendüzinüñ terk eyleye

Ayruguñ kendüye ne berk eyleye (M2-3025)

Ol kim ire günde bir h'ôn aşına

And içe cömerd erenler başına

Çün kişinüñ etmegini yimedüñ

Hergiz anuñ zikr-i hayrın dimedüñ

Yidügüñ gevdeñde şehvet artura

Virdügüñ seni kazâdan kurtara

Yidüğini kişi yavukulısar

Virdügüñ birine on bulısar

Yidügüñ bir gün ki çîrâdur saña

Virdügüñ anda hazînedür saña (M2-3030)

Yâ hakîmüñ kavlın öğren zinhaar

Yâ kerîmüñ fi'lin eyle ihtiyâr

Ad eyüsin sormagıl kim kandadur

Kanda kim itmeg-ise ad andadur

Ol kişi kim etmeginden yig ola

İşi ara yirde dâd u yig ola

Günah işleyeni cennete cömertliği ve el açıklığı götürmüş; ibadet yapanı ise cimriliği cehenneme iletmiştir.

Fâsıkı çün bezli ilte cennete

Buhl-ıla zâhid cehennemde yite

Bir kerîm ister-idüñ kim nân vire
Kim bahîl anı görîçek cân vire (M2-3035)
İnsan cömertlik olmadan keramet sahibi olamaz.
Hak kıla Gülşehrî'yi sâhib-kadem
Kim kerâmât olmaya illâ kerem
Beñzer ol Şûrîdenüñ ahvâlına
Bu hadîs ü ol güher dallâlına

2.16.2. TANRI'NİN CÖMERTLİĞİ

Meczub ile mücevher satan tellalın hikayesinde bir meczub, yüz bin altınlık bir inciye hiç karşılığında almak istese de alamaz. Gaibden gelen bir ses ona padişahın yüzbinlerce inciye hiç satmakta olduğunu söyler. (M2-3037-3062)

Allah, karşılıksız bağışladığı için hiç vermenin değeri çok yüksektir. Allah tarafından bütün işler hiç gitmektedir. Allah, çok kıymetli olan nefes, ömür ve can için karşılık istemez. Malı mülkü ve bütün varlığı hiç satar. (M2-3063-3084)

2.17. ADALET

Tanrı adildir ve adilleri sever. Yardımıyla sorunları çözer.

Tañrı ‘âdildür sever ‘âdilleri

Hal kılur tevfiğ-ıla müşkilleri (M1-953,2147)

Tanrı âdildir; adaleti gerçekleştirir. Cenneti âdillere makam kılar.

Tañrı ‘âdildür kılar ‘adli tamâm

Cenneti ‘âdillere eyler makâm (M1-954)

2. 17.1. ADALET VE ZULM

İnsanları azarlayıp inciten insan, mümin değildir. Bir gönül kıran kişi Ka'be'yi yüz kez yıkmış gibi olur ve imandan çıkar.

Kimse zulmuñdan senüñ îmin degül

Halk azarlayan kişi mü'min degül (M1-1310)

Bir gönül sıyan kim îmândan çıkar

Eyle dut kim Ka'be'yi yüz kez yıkar

Adalet, dinin dayanağıdır. (M2-2124) İslamiyetin temeli adaletle güçlenmiştir. (M2-2130)

Zalim olan bir müslümandan adalet sahibi olan bir kafir üstündür. (M2-2126) Zalimi müslüman sanmamalıdır. (M2-2144)

2.17.2. ADALET VE PADIŞAHLIK

Padişah da kul olduğu için adaletsiz olmamalıdır. Tanrı'nın işi adalet olduğundan bütün sultanların diğer kullar gibi kul olduğunu bilerek davranması gerekir.

Ayruguñ kaygusına şâd olmagıl

Kul-ısañ sultân-ı bî-dâd olmagıl

Anda kim sîmurguñ işi dâd ola

Kamu sultânlar gerek kim kul ola

Pâdişâhlar anda kim h'ôn yiyeler

Saña anda bir harâmî diyeler

2.17.2.1. Hasta padişah ile günahsız çocuğun hikayesi

Hasta padişah ile günahsız çocuğun hikayesinde bir oğlana adaletle davranan bir padişah anlatılır. Bu padişah hastadır. Ve derdinin tek çaresinin görünüşü tarif edilen bir çocuğun ödü olduğu söylenir. Çocuk bulunur. Anne babası çocuklarını öldürülmesi için verirler. Kadı da fetva çıkarır. Çocuk cellada verildiğinde yönünü göğe dönüp güler. Padişah bunun hikmetini sorar. Çocuk, anne babasının onu terk ettiğini; kadının öldürülmesine razı olduğunu; işi adalet olan padişahınsa boynunu vurmaya kalktığını böylece canını kurtarması için Tanrı'ya yöneldiğini anlatır. Kimseyi öldürmediği halde kısas yapıldığını söyler. Suçsuz yere öldürülmesinde günah yoksa kendisinin ölüp padişahın sağ olmasını ister. Padişah bunun üzerine kendisini kınar. Şifa bulacağım derken cehennemde kalmak istemez. "Allah her

hastalığın şifasını vermiştir. Günahsız kişiyi öldürmektense yüzlerce padişahın ölmesi daha iyidir." diyerek çocuğun canını bağışlar. Bu yüzden Allah da ona derdinin dermanını verir. (M1-952-1013)

2.18. FÜTÜVVET VE TARİKAT ADABI

2.18.1. ALTI ŞART

Fütüvvet ehli ve hizmette sadık biriye o kişide üç şey açık olmalı ve üç şey de bağlı olmalıdır.

Ahinin alını, sofrası ve kapısı açık olmalıdır.

Alını açık gerek evvel kişiye

Kim güneş gibi cihânda ışıya

Sofra bağı dahı hem açık gerek

Ol kadar kim var degül hem çok gerek

Kapu dahı açık olıçak tamâm

Olur ol üç açık anda ve's-selâm (M2-2685)

Ahilik yoluna girenin dili gıybetten bağlı ve sözü tatlı olmalı. Gözü bağlı olmalı; kimsenin aybını görüp kınamamalıdır. Bağlı olanlardan biri de uçkuru olmalıdır.

Dili gaybetden anuñ baglu gerek

Sözi şîrîn aşu yaglu gerek

Gözü hem baglu gerek kim görmeye

Kimsenüñ 'aybına ta'na urmaya

Baglulardan biri ilersügidür

Kim ol altıdan kamudan yigidür

Kimde bu altı özellik varsa o kişi bu yola girmeye layıktır. Kimde yoksa da bütün emeği boşa gider.

Kimde kim bu altı hâsiyet ola

Yavlak ol er lâyıık ola bu yola

Kimde kim yokdur bu altı hâsiyet

Renci kamu yile gide 'âkıbet (M2-2690)

Gıybet etmek zinadan büyük günahdır. Gıybet ederek halkın etini yemeyen ahi lazımdır.

Kim zinâdan gaybet eylemek dakı
Ulurakdur erde bir Tañrı hakı
Bir ahî göster kim ol gaybet dimez
Halk etini bal u yag gibi yimez
Kocalardan bir söz işit iy yigit
Gaybet iden kişiden yigrekdür it

2.18.2. AHİLİK EĞİTİMİ

Fütüvvet yoluna giren, terbiyeyi, oruç ve namaz şartlarını, vaciplerin, farzların faydalarını hepsini ahiden öğrenmelidir. Ahinin yanında ayna gibi olmalı şeyhinin huzurunda cilalanmalıdır. Ahi, edebi öğretmeli; şeyhiyse gönlünün saflığını arttırmalıdır. Yemek yeme, oturup kalkma, konuşma, yürüme, bakma adabını; halkla nasıl selamlaşılacağını o yolda ne kadar edeb varsa hepsini astanede kazanmalıdır. Orada ilim ve amel kazanıp şeyhin kapısına hilesiz gelmelidir. Bu kişinin ayna haline gelmesi tamamlanmış yalnız saflığının artırılması kalmıştır. Bu kabule ermiş kişi bir zaman o safayla uğraşmalıdır.

Terbiye savm u salât erkânını
Vâcibînün farz u istihsânını
Dükelin gerek ahîden örgene
Kim şerî'atsuz 'amelden yigrene (M2-2695)
Âhî katında bir âyîne ola
Şeyhi katında hemân saykal bula
Ne edeb var-ısa âhî göstere
Aña vü şeyhi safâsın artura
Lokmasını sofrada niçe yiye
Niçe otura vü dura diye
Niçe yöriye vü baka vü selâm
Niçe vire ala halka ve's-selâm

Ne edeb kim var ol yolda ola

Dükelin astânedede hâsıl kıla (M2-2700)

Anda çün hâsıl kıla ‘ilm ü ‘amel

Gele şeyhüñ tapusına bî-dagal

Âyine çün kim tamâm olmuş ola

Bir safâsı yaluñuz kalmış ola

Bu kabûla her kim ol makbûl ola

Ol safâya bir zamân meşgûl ola

Salık, madenlerden bitkiye, bitkilerden hayvana, hayvandan geçip insana ulaşır.

Feleğin dönüşüyle insandan meleğe yükselir. Meleklikden de geçip âhi hizmetinden

Tanrı'ya ulaşır.

Çün ma‘âdinden nebâta irişe

Kim biraz berg ü sebâta irişe

Cism nâmından geçüp hayvân ola

Çünkü hayvândan geçe insân ola (M2-2705)

Âkıbet devrânı seyr-ile felek

Eyleye ol âdemîyi bir melek

Çün melekden dahı geçe bî-riyâ

Âhı tapusından ire Tañrı'ya

Ahi, bu anlatılanları bilmiyorsa o terbiyeyi kendiliğinden bilip yerine getiremez. Ahi,

cahilde bu yolu bilmiyorsa terbiye edilmemiş olur. Gülşehri'nin zamanında İhlas

suuresini doğru dürüst okuyan bir ahiye rastlanmaz. İki taraf birbiri için kötü

düşünürse kimse ikisinin sözüne inanmaz. Ahiler birbirlerini övdüklerinde benlik

sahiplerine karşı birleşmiş olurlar.

Çün ahî bu didüğümi bilmedi

Sorar-ısañ biñde birin kılmadı

Terbiye hîd bunı kanda biliser

Yâ bunuñ yüz biñde birin kılsar

Çün ahî câhil ola bî-amân

Terbiye hem ceñl örgene hemân (M2-2710)

Çün ahî bilmedük ola bu yolu

Terbiye kanda biliser iy ulu

Bir ahîya irmedük bu çavda cüst

Kim okıdı kulhuvallâh'ı dürüst

Çün bu aña ol buña yavuz sana

İkisinüñ kavlına kim inana

Biribirin çün ahîlar ögeler

Müdde'ilerüñ depesin dögeler

Büyükler birbirini kırarlarsa küçükleri bu yola çağırılmazlar. Pek çok ahi başını bu yola koymuşsa da bir terbiye elde edilememiştir. Herkes ahilik tasladığı için ahilik oyuncak olmuştur.

Çün ulular birbirin sıyalar

Kiçiler ne yola okıyalar (M1-2715)

Binn ahî terk itdi başın bu yola

Gelmedi bir terbiye hûd hâsıla

Degme kişi oldugı-y-ıçun ahî

Oynayacak oldu âhîlik dahı

Kuş diline çün Süleymânlık kıla

Derdüñe Gülşehri dermânlık kıla

Hikmet-ile hırs boynını dokı

Bişr-ile Yemliha destânın okı

2.18.3. HOCA GÜLŞEHİRİ'NİN BIŞR HİKAYESİ

Hoca Gülşehri'nin Bişr hikayesinde Bişr adında gönlü ilimle dolu, dünyadan vazgeçmiş, gece gündüz ibadet eden, bekar bir adam vardır. Sabah dükkanını açar; işlerini yapar; kazancının yarısını da yoksullara verir. Bir gün yolda karşılaştığı bir hanıma aşık olur. Ardından gitmeye niyetlense de haram olduğu düşüncesiyle bundan vazgeçer. Aşkın kahrına sabretmek için Kûdüs'e gider ve ibadet eder. Dönüş yolunda yaşlı bir kahine rastlar. Yemliha adındaki kahin ona bütün ilimlere vakıf olduğunu anlatır. Ve bu yolda Bişr'in ona yoldaş olmaya layık olmadığını söyler. Bişr de bu yolda onun hizmetçiliğini yapmayı teklif eder. Yemliha ona doğa olaylarının sebeplerini sorar. Bişr: "Tanrı'nın işidir" dedikçe o ilmî açıklamalara

girişir. Bişr kibirlenmemesini; Tanrı'nın hükmüne karşı gelmemesini; kazalar Tanrı'dan gelince akıllıların gözlerinin kör olduğunu söylerse de laf anlatamaz. Yemliha kazanın geleceğini de bin yıl içinde neler olacağını da bilebileceğini iddia eder. Yolda çok büyük bir küp görürler. Yemliha bunun avcılarının yaban hayvanlarını çekmek için kullandıkları su kabı olduğunu iddia eder. İçine yıkanmak maksadıyla girer. Küp kuyu ağzı olduğundan su onu boğar. Yemliha durumu anlar. Eşyalarını yanına alarak yola devam eder. Ve yemliha'nın eşyalarını hanımına teslim ederek olan biteni anlatır. Hanım da Yemliha'nın kötülüğünü anlatıp ondan eşi olmasını ister. Bişr hanımın verdiği altınlarla büyük bir tüccar olur. Herkese iyilik yaptığı için ahiliği ünlü olur. Şehrin gençleri terbiyesini kabul ederler. Âhiliğin altı şartı da Bişr'de görülmektedir. Aşık olduğu hanımı düşünürken Yemliha'nın hanımıyla evlenir ve evlendiği hanımın o olduğunu görür. (M2-2720-2987)

Ahi, bütün ilimleri bilse de doğruluğu bırakmamalı. Akli bırakıp şehvete sapmamalı. Gıybet etmemeli. Ahi Bişr ahiliğin esaslarından haberdardır. Ahilikten Tanrı'ya ermiştir. Yurdu sömürüp insanların boynunu vuran, hileyle evini barkını alan, yalancı kişiye ahi denmez. Fütüvvet-name'yi okuyup açıklayan kişi kendini tüccarları denetleyenlerin başı bilmelidir. Yalnızca gayretle de olmaz. Ayrıca kulların sahibi olan Allah'tan yardım gerekir. Kişi için ayrılan kismet neyse o bir gün önüne çıkar. Niyetini güzel tutan ve benliğini bırakan kişiyi Tanrı isteğine kavuşturur.

Kim ne 'ilmi kim dilersin cümle bil

İlla togrılığ elden komagıl

Akla kasd u şehvete meyl eyleme

Kimsenenüñ gaybetini söyleme

Âhılıkdan âhi Büşr âgeh-durur

Saña âhi ad koyan ebleh-durur (M2-2990)

Kim ahîlıkdan ol irdi Tañrı'ya

Senüñ işüñ kamusı zerk ü riyâ

Çün arıtmaduñ mürüvvet gölini

Sen ne bilesin fütüvvet yolını

Anda kim her dîküñ aşın yiyeler

Hayf ola kim saña âhî diyeler

Bilse-y-idüñ yurtı kim sora-y-idun

Yüz kişinüñ boynını ura-y-ıdun
Şarda bir mekr ü hiyel kıla-y-ıduñ
Hân-u-mânın kişinüñ ala-y-ıduñ (M2-2995)
Anda kim herkes kıla bir yol taleb
Saña âhı okımak yavlak ‘aceb
Togru sözüñ kamusı yalan-durur
Âhılık adı saña bühtân-durur
Sen ne kişisin kim âhî olasın
Yâ ahîlar kuli dahı olasın
Sen Fütüvvet-nâme'yi bilür-iseñ
Okıyuban şerhini kılur-ısañ
Kendüzüñi âhılıkda iy ‘azîz
Bir ‘ases-başı bilesin bî-temîz (M2-3000)
Degme kişi olmagın şarda ahî
Oynıcak oldı bu âhîlik dahı
Hem gerek tevfiğ min-rabbi'l-‘ibâd
Yaluñuz cehd ile olmaz bu cihâd
Her ne kısmet kim saña maksûm ola
‘Âkıbet bir gün saña ma‘lûm ola
Dünyada yüz yıl eger dürişesin
Ne ki rızkuñdur aña irişesin
Niyyeti hûb eyle bî-‘ıyş u menî
Kim irüre niyyetüñe Hak seni (M2-3005)
Küllî ‘ayşin nahnu fîhi nestehî
Bel sebîlin fî-na ‘îmin teştehî³¹

2.19. ÖFKE VE YUMUŞAK HUYLULUK

³¹ Hayatta her türlü nimetin sonuna varırsın; ama cennette; arzuladığın her şey için bir yol, bir çare vardır.

Asla öfkeye kapılmamalı; dövüp yaralalar bile aldırmamalıdır.

Hüdhüd eydür hışma zinhâr uymağıl

Zahm ururlar-ısa dahı dınmağıl

Akıl, ilim ve yumuşak huylulukla savaşmamalı; kibr, kin ve öfkeyle beraber olmamalıdır.

Akl u ‘ım ü hilm-ile urışmağıl

Kibr ü kîn ü hışm-ıla barışmağıl (M2-3300)

İnsan, öfkeye kapılıp şeytanın sözünü dinlememeli ve kendi koynunda yılan beslememelidir.

Âdemî dîvüñ sözin eslemeye

Kendü koynında yılan bislemeye

Ahirete inanmayanlar dine düşmandırlar. Namusları olmadığından onları öfkeyle terbiye etmeye kalkışmamalıdır.

Dünyâ ehli dînine düşmen-durur

Terbiyet kılma ki ter-dâmen-durur

Küfr mihın dîn başına dokıma

Ejdehâları evüñe okıma

Öfkenin ateşi, aklın dizginlerini yakar. Öfke ateşini söndüren yumuşak huyluluk suyudur.

Akl rahtın hışm odı köyindürür

Hışm odın hilmüñ suyu söyindürür

Dilemez-iseñ ki dola ev düttün

Oduñ üstine dahı urma odun (M2-3305)

İnsanın üstünü ilim öğrenen; onun da üstünü yumuşak başlı olmayı öğrenendir.

Âdemîñüñ yigregi ‘ilm öğrenen

‘İlm öğrenen yegi hilm öğrenen

Akça vermeyene altın ; ayağını kesene de baş vermelidir.

Akça virmeyen kişiye zer virüñ

Ayaguñuzı kesene ser virüñ

Zehiri hoşlukla şekere çevirip size vuranla ilgilenin.

Hôşlıg-ıla aguyı kand eyleñüz

Size uran-ıla peyvend eyleñüz

Gönül yıkmak, Kabe'yi yıkmaktan da kötüdür.
Bir gönül yıkmak kim ol çokdur bize
Ka'be'yi yıkmaktan artukdur bize (M2-3309)
Öfkeyle ayıya dönüp deliren kişi köpekten aşağıdır.
Hışm-ıla bir ayu gibi delüsin
Ne ademsin kim bir itden alusın (M2-3310)
Anda kim it gönlini bekler kişi
Halk azarlamak-durur itler işi
Bir sözle anlatılabilecek olanı yüz söze çıkarıp insanları azarlamamalıdır.
Bir sözi yüz eyleyüp kılma 'itâb
Yüz sözi bir hış söz eyler bu kitâb

2.20. GIYBET

Yalan söyleyen ve gıybet eden kişi ahirette yüzü kara dirilir ve onun ağzını ateş yalar. Gıybet edenin kulağı çekilmeli; yalan söyleyense öldürülmelidir.

Hüdhüd eydür kim yalan söyler-ise
Gaybeti kendüye iş eyler-ise (M2-2220)
Âhiretde yüzi kara kopısar
Ağzınıñ dudagını od öpiser
Avrata hûmûşlığı bir feyz olur
Er kişi gaybet diyicek hayz olur
Togru sözlü kişi anda merd ola
Egri sözlü âdemî nâ-merd ola
Avrata togru sözi devlet-durur
Er ki yalan söyledi 'avrat-durur
Halk etin müdbir er ola kim yeye
Gün uzun 'avrat gibi gaybet diye (M2-2225)
Bogazından müdde'îeri asuñ
Gaybet iden kişinüñ dilin kesüñ
Her kimüñ yalançılıg-ısa işi

Girçekine dahı inanmaz kişi
Gaybet idenũn kulagını buruñ
Kim yalan söyler-ise boynın uruñ (M-2-2228)
Halkın sözünün fazlası yalandır.
Halk sözi artuğı yalan-durur
Mustafâ'nuñ kavli âbâdan-durur (M2-2229)

2.20.1. HALİFE VE VEZİRİN HİKAYESİ

Halife ve vezirin hikayesinde, halife huzurunda toplanan bilginler değişik konularda tartışırken konu bir kişinin bir yalanı bir şahsa bağlayıp bağlayamayacağına gelir. Halifenin veziri bunu kanıtlamak için izin ister. Kıyafet değiştirip pazar yerinde bir tacı orataya atar. Ve: "Bakın bir melek tac koydu." diye bağırır. O kalabalık orada toplanır. Hepsi meleği gördüğünü iddia eder. Ve özelliklerini sayar. Vezir, halifenin huzuruna varır. Olup bitenleri anlatır. Şehir halkı tacı alarak halifenin önüne gelip tekrar meleğin vasıflarını bildirirler. Tacı halifeye onun aracılığıyla Tanrı'nın gönderdiğini söylerler. Halife şehrin büyüklerini utandırmamak için gerçeği açıklamak istemez. Fakat sonunda halk bunun yalan olduğunu anlar. Bu kez de herkes kendisinin bu yalana karşı çıktığını iddiaya başlamıştır. (M2-2231-2341)

2.21. KİBİR

Bkz. 2.14.1. İbadet ve kibir
Büyüklenerek adaletsizlikle mazlumların boynunu vurmamalıdır. Dünyaya ait sevincin hepsi üzüntüye sebep olur. Dünyada padişah olan da bir dilenciden aşığıdır. Gerçek padişah, sultanı da yaratıp halka vücut veren ve canı yaratandır.
Hüdhüd eydür kendüzünü görmegil
Zulm-ıla mazlûm boynın urmagıl
Dehr şâdîsi dükeli gam-durur
Dünya şâhı bir gedâydan kem-durur
Pâdişâhlık iy birâder câvidân

Dünyada sîmurga yaraşur hemân

Pâdişâh oldur ki sultân yarada

Ten dörde halka vü cân yaarada

Niçe câh-ı menzilet isteyesin

Başuñı şeh çignine yastayasın (M1-1300)

Yukarı oturup mevki sahibi olmakla övünmek anlamsızdır. Çünkü Tebbet suresi de İhlas'tan önce yazılır.

Yokaru aşaga oturdum dime

Bize bir hörgüçi götürdüm dime

Çün yazarlar iy Muhammed ümmeti

Kulhuvallah'dan yokaru Tebbet'i

Ancak makam ve mevkisini bırakanlar sırra ulaşmışlardır.

Sen birez yokaru oturmag-ıla

Yâbir ulu mansıba irmeg-ile

Kendüzüñ görme ki bu sırrı duyan

Olmaz illâ mansıb u câhı koyan (M2-1304)

İnsan, nefsinden vazgeçip göğsünü hikmetle doldurmalıdır. Yukarı oturmakla cahil kişi değer kazanmaz.

Kendü nefsinden kişi ölü gerek

Hikmet-ile siinesi tolu gerek (M1-1305)

Yohsa yokaru oturmak ne kıla

Şahsa çün bir gâfil ü nâdân ola

İnsan, padişah olacağım diye kulluğundan çıkmamalıdır.

Şâh olam diyüp esâsuñ yıkmagıl

Kullıguñdan dahı bârî çıkmagıl

Anda kim sîmurgı sultânlar öge

Bir hümâya kanda sultânlık dege (M1-945)

Sen deñiz olmaduñ-ısa bir göl ol

Şâhlığı saña koduk dek bir kul ol

Kim ola Kistrâ ki hakanlık kıla

Dünyada sultânlığı da'vi kıla

Serv eger olmaduñ-ısa bir gül ol

Şâhlığı saña koduk dek bir kul ol

Kûh-ı Kâf eyvânına çün varasın

Anda sultân kim idügin göresin

Gelür-iseñ bu yola var yarak it

Yohsa gelme bizüm-ile töne git (M1-950)

Ad-ıla Gülşehri sultânlık kıla

İlla kendü nefsine ‘âdil ola

Allah toprakla ateşi yarattı. Ve ikisini de dünyada bulundurdu. Toprağın yakını eksiklik ve alçakgönüllülük oldu. Topraktan insan yaratıldı.

Toprag-ıla odı çün yaratdı Hak

İkisini dünyâda durıtdı Hak

Çünkü kemlik oldu toprak mahremi

Lâcerem toprakdan oldu âdemî

Ateş baş kaldırdı ve büyüklendi. Şeytan ateşten yaratıldı. Kibir her alçağı dinsiz yapar.

Od ki baş çekdi vü kibr itdi ‘azîm

Oddan oldu lâcerem dîv-i racîm (M2-3315)

Kibr her bir duunı bir dehrî kılur

Meskenet ‘âlemde Gülşehrî kılur

İnsan, hilesiz ve temiz olur. Kibirle ve öfkeyle şeytana döner.

Âdemî bî-mekr ü bî-telbîs ola

Kibr ü hışm-ıla kişi İblîs ola

2.22. DÜNYA VE AHİRET

Dünyayı bırakanlar gerçek büyüklerdir. Dünyaya kapılanlar ise şeytanın köleleridir.

Dünyayı terk eyleyen ulum-durur

Dünya işin dutan er kulum-durur (M2-3384)

İnsan cennetten dünyaya ulaşmış ve dolayısıyla dünyayı var edene de ulaşmıştır.

İnsanın istediği dünya da cennet de değil onların sahibidir. Allah'la aracısız birliktedir. Akıllı kişi ev sahibi yerine evle oyalansa bile bekçiyi ev sahibi sanacak

değildir.

Kim cinândan ben cihâna irişem

Bûsitândan bâgbâna irişem (M2-3405)

Kamu konuk eve baglar hissini

Ol bizüz kim isterüz ev issini

Biz şehûñ kulagina dirüz sözi

Sen sarây-ıla ne aldarsın bizi

Bize ev issini göster görelüm

Yohsa kuru eve neye girelüm

Eyle dut kim 'âkil eve aldana

Pâsbânı nite pâdişâh sana

Çün ev issin ev içinde sanmaduk

Nakş-ı dîvâra dahı aldanmaduk (M2-3410)

Şeytan, Âdem'i yoldan çıkarmış değildir. Tersine yolda uyanık olmasını sağlamıştır.

İnsan, Allah'ın mülkünü görüp tanımış dolayısıyla onun sahibinden de iyice haberdar olmuştur.

Sanma kim sen bini gümrâh eyledüñ

belki her bir yolda âgâh eyledüñ

Zîra çün kim mülki görem ser-be-ser

Mâlikinden ilerü bilem haber (M2-3460)

2.22.1. DÜNYAYA BAĞLILIK VE AHİRETE YOLCULUK

İnsan dünyada kalınca da çeşitli dertlere uğrayacak ve ölecektir. Can atını yola dörtnala sürmeli ve dünya bağlarını birer birer çözmelidir. İnsan ölmeden önce dünyaya bağlılığı terketmeli ve ölüme bağlanmalıdır. Dünya sevgisini yavaş yavaş gönlünden çıkarmalı ve ahiret yaşamı için hazırlık yapmalıdır. Dünyanın bağına bahçesine gönül vermeyip bunları öteki alemde beklemelidir. Akıl, nefsin illetlerinden uzaklaştırılmazsa dünya bağları çekilip ölüm geldiğinde canın boynu da dünya bağıyla birlikte kopar.

Hüdhüd eydür eyle dut kim gitmedüñ

Yola vü bizüm-ile ‘azm itmedüñ
Âdemî her renc-ile tolmaya mı
Bunda kalıçak dahı ölmeye mi
Hâsıl oldur kim atı yola eşe
Bendi bir bir kendü boynından şeşe (M2-3785)
Ölmedin ura ta‘alluk terkinı
Dirile eyleye ölmek berkinı
Hân-u-mân u mülk ü mâl anda düze
Arkun arkun mihrini bundan üze
Bâg u bostân bâkî ‘âlemde bula
Yohsa bunda gül harîfi hâr ola
Bende bunda şeşmez-iseñ iy ‘azîz
Kılmaz-iseñ ‘aklı ‘illetden temîz
Bendi çün çekilmege düzüliser
Bend-ile boynuñ bile üzüliser (M2-3790)

Can kuşunun kanadı sağlamsa vücut kafesi kırıldığında kuş uçarak cennetin gülbahçelerine varır. Fakat can kuşu kendini nefsin istekleriyle dünyaya bağlayıp kanadını ateşte dağlamış olursa elini kolunu kendi bağlamış olur. O zaman kafes kırılınca can kuşu gitmek istese de uçamaz. Bağ bahçeye gidemeyip bağlı olduğu yerde kalır. Kafesten çıktığında ancak çöplükler arasında bağlarıyla hakir kalır. Mahallede kedi köpeğe av olur. Kuş ya kafeste ya bahçede güzeldir. Ortalıkta dolaşınca yoldan çıkar. (M2-3791-3801)

Kişi evlat ve eş gibi dünyaya ait bağlılıklarından kurtulmalı yolu islamiyet, kılavuzu adalet olmalıdır.

Oglan-ıçun girü bir tıfl olmagıl
‘Avrat-ıçun erligüñden kalmagıl
Şol develpâ kim ere mihnet-durur
Kıssada oylan-ıla ‘avrat-durur
Çok ta‘allukdan kişi âzâd ola
Yolı dîn ü rehnümâsı dâd ola

Dünyada sıradan gözüken insanlar ahirette seçkin olabilirler. Dünyada fakir olanlar ahirette zengin olacaklardır. Sonunda ahiret yoluna gitmek gerekeceği için yola

yönelmek gerekir. Gitme vaktinde bir iki dünya bağının çekilmesiyle (boynun koparak) ölmek iyi değildir. Bu yüzden bu bağlar çekilmeden önce onları çözmek gerekir.

Bunda ılduz anda ay ola tamâm

Bunda yohsul anda bay ola tamâm (M2-3805)

Âkıbet çün kim yola gitmek gerek

‘Azmi elbetde yola itmek gerek

Gitmegün vaktında ölmek bend-ile

Key degül bir çuun veyâ bir çend-ile

Dahl hergiz bite mi ekilmedin

Bendüni sen şeşegör çekilmedin

Bendüni şeşmez-iseñ çün çekeler

Bend-ile pehlûni bile sökeler

Bundagı sultân ne ehl-i câh ola

Pâdişâh oldur ki anda şâh ola (M2-3810)

Yön belürür çün ki sayısuz kulum

Ad-ıla Gülşehri'ye yokdur ölüm

Bu meselde kaldururlar kolumı

Kaknüsün dirligi-y-ile ölümü

2.22.1.1. Kaknüsün hikayesi

Hindistan'da yaşayan kaknüsün hikayesinde, ötünce gagasındaki her delikten yüz çeşit ses çıkaran kaknüs kuşu, dünyada bin yıl yaşar. Ömrü sona erince de odun toplayıp yığar ve yığının üstünde, çeşitli makamlarda yüksek sesle ötmeye başlar. Çıkardığı feryatlı ses bütün âlemi üzüntüye boğar. O kendinin yasını tutarken burnunun deliğinden çıkan bir alev odunlara düşer. Odunlar ve kuş yanar. Kaknüs kül olur. Üstünden bir yıl geçince o külden kaknüsün yavrusu çıkar. Ve o da bin yıl ömür sürdükten sonra aynı ritüeli tekrarlar. (M2-3813-3840)

Ömrü bin yıl süren kaknüs bile öleceğini bilerek bu kadar feryad edip buna hazırlanırken ömrü yüz yıl olmayan insanoğlu ne öleceğini anlar ne de ölenlerin halinden ibret alır.

Sen ki ‘ömrüñ yüz yıla irmez ‘aceb
Nice her gün ‘işret eylersin taleb
Bir kuş ölümün bilüben gör n’ider
Niçe âşûb-ıla ‘âlemden gider
Sen henüz ölümüñi añlmaduñ
Ölenüñ hâlin görüp tañlamaduñ
Âdem-iseñ gaflet-ile tolmagıl
Dünyada bir kuşdan alu olmagıl
Konşılaruñ kamu öldi vü henüz
Sen yazuklar işlemekte yavlak uz (M2-3845)
Konşılar düni gözüñe gün gelür
Ayruguñ yası saña düğün gelür
İçüñ aklar kişinüñ güldüğine
Şâd olursın kimsenüñ öldüğine
Ölmedi kimse ki sen şâd olmaduñ
Dünya geçdi vü sen aylak almaduñ
Ölüden yir karnı dolası degül
Ad-ıla Gülşehri ölesi degül
Buñçalar dirile höd bilinmedi
Ol ölüp dahı yavu kulunmadı (M2-3850)

2.22.2. AHİRET

Padişah, şeyh, ahî ya da bilgin olsun bu dünyada değer verilen bazı kişiler iki yüzlü iseler ahirette küçülecek; peh çok halktan kimse ise ahirette yücelecektir.

Cennete gitmeyi umanlar cehenneme; cehenneme gireceğini sananlar ise cennete girebilir. Âşıklık iddiasında bulunan kişilerin de davaları boşa çıkabilecektir. Gerçeğin ne olduğu ahiret günü anlaşılacaktır.

Âhiret kasrına çün kim varasın
Ne ki gönlüñdedür anı göresin
Ne ki merhem sanduñ anda dâg ola
Ne ki kara gördüñ anda ag ola (M1-1985)
Bunçaları bunda ulu sorasın
Anda kamudan kiçirek göresin
Bunçaları bunda kiçi sanasın
Anda ululığına inanasın
Niçe begler anda kul gibi ola
Niçe kullar anda sultânlık bula
İy niçe ‘âmî kim anda hâs ola
İy niçe ‘âlimin ki bî-ihlâs ola
Bundagı ulu riyâdan toludur
Ulu ol-durur kim anda uludur (M1-1990)
Bunçalar kim eydeler biz ‘âkıluz
Olmayalar anda ‘akl içinde uz
Bunçalar kendüzin uçmaklık sana
Anda tamudan teni oda yana
Bunçalar ben tamulıgam diyeler
Anda anı uçmak ehli sayalar
Bunça kişi da‘vi ‘âşıklık kıla
Anda kamu da‘vası yalan ola
Niçe kişi ben Müsülmânâm diye
Anı Hak anda gavurlardan saya (M1-1995)
Niçe şeyh ol arada yoldan kala
Menzilet anda mürfinüñ ola
Bunça işi Hakk-ıçun işler kişi
Kim yüzine urılısar ol işi
Şimdi uyırsın kaçan uyanasın
Öldüğüñden uykudan uyanasın
İRte olsun kim göresin iy hoca
Kim karañuda kimi kuçduñ gice (M1-2000)

Toz açılson kim göre yolu bilen

Kim eşeklü mi ya atlu mı gelen

Yalan söyleyen ve gıybet eden kişi ahirette yüzü kara dirilir ve onun ağzını ateş yalar.

Hüdhüd eydür kim yalan söyler-ise

Gaybeti kendüye iş eyler-ise (M2-2220)

Âhiretde yüzi kara kopısar

Agzınıñ dudagını od öpiser

Çün senüñ-ile kıyâmetde ‘itâb

Eyleye *men-'indehu 'ilmü'l-kitâb*³² (13/43) (M1-1327)

Güni gele kim *cezâ 'ül-muhsinîn*³³ (5/85, 39/34)

Od bıraga *fî-kulûbi'l-mücrimîn*³⁴ (15/12)

Cennet olmak gerek-ise saña gûr

Ölümüñden ilerürek öligör (M1-1331)

Ahirette değersiz olan kişiler, dünyada insanları yalnızca sürükleyen ve yol kesenlerdir.

Âhiretde her ki bî-mikdâr ola

Dünyada ‘ayyâr u yâ tarrâr ola (M2-3605)

Ahret günü, iyiler yaptıklarının mükafatını görür ve günahkar olanlar da sonlarından korkar.

Ol gün irişe *cezâ 'ü'l-muhsinîn*³⁵ (5/85,39/34)

Kim düşe od *fî kulûbi'l-mücrimîn*³⁶ (15/12,26/200)

İnsanlar Allah'a döndürülür. Bazı kullar müjdelenirken bazılarıysa bu günü düşünmemiş olanlardandır. İnsan ölümden önce fenaya ulaşmalı ve böylece beka bulmalıdır.

İlte bir bir halkı bî-seyr ü sükûn

Dünyadan *innâ ileyhi râci 'ün*³⁷ (2/156)

Olur-ısañ kim *vehüm yestebşirûn*³⁸ (9/124)

³² *Bunu kitap ilmüne sahip olanlar da bilir* (Ra'd 43)

³³ *İyi hareket edenler mükafata* (Maide 85, Zümer 34)

³⁴ *Günah işleyenlerin kalplerine* (Hicr 12)

³⁵ *İyilerin mükafatı verilir* (Zümer 34)

³⁶ *Günahkarların kalplerine ateş düşer* (Şuara 200, Hicr 12)

³⁷ *Biz ancak ona dönücüleriz* (Bakara 156)

Bilesin *eflem tekûnû ta 'kilûn* ³⁹(36/62)

Ölümünden soñra kıl hâsıl hayât

Ol ölerden olma kim *men-mâte fât* ⁴⁰(M2-4070)

Kendüzüñi ko kim iresin aña

Kim müdâm ansuz bekâ yokdur saña (M2-4071)

2.22.3. DÜNYANIN GEÇİCİLİĞİ

Gönül ehli olanlar dünyayla yakınlaşmaz. Ve dinle dünya da birbirine karışmaz.

Ehl-i dil dünyâ-y-ıla barışmaya

Dîn ile dünyâ bile karışmaya

Dünyaya gelmemiş ve Hak'tan ayrılmamış gibi yaşmalıdır.

Eyle dut kim dünyaya hûd gelmedüñ

Pâdişâhuñdan henüz ayrılmaduñ (M1-785)

Bu dünyada sürekli kalarak Hak'tan ayrı düşmek mümkün değildir.

Niçe bu dünyâda bâkî kalasın

Kendü sultânüñdan ayru olasın

Yok olacak bu dünyadan sonsuzluk beklememelidir.

Bî-vefâ erden vefâ istemegil

Fâni 'âlemden bekâ istemegil

2.22.4. DÜNYADAN VAZGEÇİP BİRLİĞE ULAŞMAK

Sonsuz hayat için dirilik suyunu istemek yerine birliğe ulaşmak için asla

kavuşulmalıdır. Dünyada ne kadar çok kalınırsa kalınsın sonunda ölüm gelir. Bu

dünyadaki ölümlü durumu terk edip ölümsüz olan Tanrı ile birlikte olmalıdır.

Böylece sonsuza ulaşılır. Herşey yok olacak ve yalnızca onun zâtı kalacaktır.

Âb-ı hayvân isteme dirliğ-üçün

³⁸ *Onlar müjdelenirler* (Tevbe 124)

³⁹ *Onlar akıl etmemiş idiler* (Yasin 62)

⁴⁰ *Heba olmuş, boşuna hayat sürmüş ve ölmüş*

Asluña kavışığör birliğ-üçün
Yaşamak adsız kişi için ölüm demektir.
Her kim ol dîv olmadın merdüm-durur
Dirlik adsuz kişiye ölüm-durur
Dünyada yüz yıl eger uçar-iseñ
Âb-ı hayvân suyını içer-isen (M1-790)
Âkıbet çün ölmege inanasın
Dirliği Gülşehri'den ögerenesin
Bu mukayyed zâtuñı terk idegör
Dahı mutlak zât-ıla var hōş otur
Anuñ-ıla bâki olgıl iy delü
*Küllî şey'in hâlik illâ vechehu*⁴¹ (28/88)
Bu mesel kim 'ışk mülk ü mâlıdur
Hızır-ıla ol bir velî ahvâlıdur

2.22.4.1. Hızır ve Hızır'ın arkadaşlığını kabul etmeyen velinin hikayesi

Hızır ve Hızır'ın arkadaşlığını kabul etmeyen velinin hikayesinde Hızır, yolda bir veliye rastlar. O kişiye yol arkadaşlığı ve sohbet teklif eder. Fakat o veli, Hızır'ın ebedî hayata kavuşabilmek için ölümsüzlük suyunun peşinden gitmesini ve dünyayı terk etmek istememesini hoş karşılamaz. Zira o Allah için canını vermek istemekte ve hayatını ölümlle değiştirmeyi arzulamaktadır. Hızır'ın yoldaşlığını kabul etmez. (M1-795-816)

2.23. CENNET VE CEHENNEM

İnsan ibadet yapmakla değil Tanrı'nın fazlıyla cennete girer.
Tâ'at-ıla uçmaga girmez kişi

⁴¹ *Bütün varlıklar yok olacak, yalnızca onun zâtı kalacaktır* (Kasas 88)

Tańrı'nuń fazlı ońarur bu işi
Zeki kişilerin binde biri doğru olur. Saf insanların yeri cennettir.
Zeyreküñ biñde birisi sag ola
Bön kişilerüñ yiri uçmag ola (M2-3601)
Cennet insanın aslına kavuşması; cehennem ise aslından uzak düşmesidir.
Cennet er aslına kavuşmak-durur
Dûzah aslından ırak düşmek-durur (M1-11)
Asluña kavısur-ısañ iresin
Hulde vü hûr u kusûrı göresin
Asluña irmez-iseñ gamdur kamu
Andan artuğı cehennemdür kamu (M2-4320)
Yeryüzü cehennemdir. Göğe giden can cennete kavuşurken yerde kalan sıkıntı ve eziyete uğrar.
Ol ki duzahdur gök altında 'ayân
Od u yil ü su vü toprakdur hemân
Hem cemâd u nâmı vü hayvân-durur
Yidi tamu bu yidi erkân-durur
Göğe varan can kavuşdı cennete
Yirde kalan cân sataşdı mihnete (M2-3920)
Her kafiri yakan cehennemi isyan edenin gözyaşları söndürür.
Tamu kim her kâfiri köyindürür
Âsinüñ göri yaşı söyindürür (M2-3131)

2.23.1. CEHENNEME VEYA CENNETE GİRMEK

Günah işleyeni cennete cömertliği ve el açıklığı götürmüş; ibadet yapanı ise cimriliği cehenneme iletmiştir.
Fâsıkı çün bezli ilte cennete
Buhl-ıla zâhid cehennemde yite
Bir kerîm ister-idüñ kim nân vire
Kim bahıl anı göricek cân vire (M2-3035)

Küfr küfre din dine ulaşacaktır. Herkes hal ve hareketinin karşılığını bulacak; huri tabiatlı kişinin eşi cennet kızı, şeytani insanın cehennemde yoldaşı şeytan olacaktır.

Mihr mihre ire kîn kîne gele

Küfr küfre vara dîn dîne gele (M1-225)

Hûr-ısañ hûr ola uçmakda işüñ

Dîv-ısañ dîv ola odda yoldaşuñ

Ne pulı hergiz gümüşe katarlar

Ne gümüşi pul diyüben satarlar

Güneşüñ yüzi bulaşmaya ise

Altun altuna karışa mis mise

Hôş-durur cennât-ı Firdevs-i berîn

İlla *fihâ ni 'me ecrü'l- 'âmilîn*⁴² (3/136, 29/58) (M1-229)

2.23.2. CENNETİN KATMANLARI

Dokuzuncu gök Hz. Muhammed'in cennetidir. Sekizinci gök ulülazm peygamberlerin bulunduğu cennettir. Ve bundan sonra sırasıyla nebiler, veliler, arifler, zahitler ve abitlerin cennetlerinin bulunduğu gök katmanları gelir. Müminlerin cenneti birinci kat göktedir.

Dokuzuncı gök Muhammed cenneti

Oldı kim Rıdvân ola hem-sohbeti (M2-3905)

Sekizinci gök ulü'l-'azme behişt

Oldı yavlak hûb u key 'âlî sirişt

Hem yidinçi gökde buldılar rüsül

Cenneti vü çaldılar anda dühül

Enbiyâ altınçı gökde buldılar

Cenneti vü anda menzil kıldılar

Evliyâ beşinçi gökde gireler

Cennete vü hûrileri göreler

Ârifüñ dördinçi gökde cenneti

⁴² Öyle amel ve hareket edenlerin mükafatı ne güzeldir (Âl-i İmran 135, Ankebut 58)

Varıçak anda bulalar rahmeti (M2-3910)
Zâhidüñ üçinçi gökde olısar
Cenneti vü kıldugını bulısar
Âbide ikinçi gökde düzile
Cennet ü müzdi yazukdan süzile
Mü‘minüñ evvel gök ola cenneti
Kim hakîm uş böyle söyler hikmeti
Arş u hâtem cenneti vü kalanı
İşbu kavmuñdur ki şerh itdüm anı(M2-3914)

2.23.3. CENNET VE CEMALULLAH

Hakk'a ulaşmadıktan sonra cennetin bir önemi yoktur. Altın işlemeli saray konuğa güzel gelse de amaç ev sahibini görmektir. Hakk'ın çevresinde bulunmadıktan sonra cehennem cennetten daha iyidir. Sonsuz olmayı geçicilikten ayırd edebilen gidip onun güzel yüzünü görecektir.

Hüdhüd eydür eyle dut kim gidesin
Cennete sultânsuz anda n'idesin
Pâdişâhı istegil sen görmege
Yohsa ev çok bulasın oturmaga
Güneşe irişene kul ola ay
Şâhı bulana tufeyl ola saray (M1-830)
Konuga hoşdur sarây-ı zer-nigâr
Biz ev issin isterüz iy nâm-dâr
Âşıkı ma‘şûk-ıla seyrânda bil
Kanda kim yaar-ısa bizi anda bil
Uluları mahdum-ı sultân sana
Nakş-ı dîvâra meger tıfl aldana
Olmayıçak Hak civarında mukîm
Yig ola tamu bil uçmakdan delim
Bize yâri gösterüñ kim görelüm

Çehresin ü yâ nişânın virelüm (M1-835)

Kılduñ-ısa huldı hızlandan temiz

Var anuñ gökçek yüzün gör ıy ‘azîz

Halk evi yâ bâg u yâ eyvân-durur

Sâhibi Gülşehri'nüñ sultân-durur

Size eyvân u bize sultân gerek

‘Âma lokma ‘ârife Lokmân gerek

1.23.3.1. Rıdvan'dan izinsiz sorgusuz sualsiz cennete girenlerin hikayesi

Cennetin amiri olan Rıdvan adlı melek, cennette gezen bir topluluk görür. Bu topluluk onun haberi olmadan oraya girmiştir. Onlara hangi kapıdan girdiklerini, can alıcı meleklerle durumlarını, mezar ahvallerini, münker ve nekiri, mahşer gününü ve israfil'in borusunun sesini, sırat köprüsünü, hesap gününü sorar. Fakat onlar bütün bu sorulardan habersiz öylece cennete girmişlerdir.

Onların sorgusuz sualsiz kolayca cennete girmelerine sebep olan amelleri insanlara iyilik yapıp kötülükleri uzaklaştırmalarıdır. Allah'la ilişkileri sevgi ve doğruluktur. Peygamberleri Muhammet Mustafa'dır. Sıdk ile hizmet etmişlerdir. Övülmekten kaçınırlar. İnsanlarca aşagılanırlar. Hep doğru söyler; hile nedir bilmezler. Nefisleri için istediklerini başkaları için de isterler. Kimsenin malına göz dikmezler. Dedikodudan çekinirler. Kendilerini herkesten aşagı görürler. Kısaca melami-meşrep sufilerdir. Cenneti güzelliğiyle değil Tanrı ile isterler. Asıl maksatları gerçek padişah olan Allah'tır. Rıdvan onların dünyadaki isimlerinin ihlas olduğunu böylece anlar. (M1-839-922)

3. GARİB-NÂME'DE TASAVVUFÎ ÖZELLİKLER

3.1. ALLAH

3.1.1. ÖZELLİKLERİ

Hiçbir kimse onun zatını anlatamaz.

Uşbu ‘azmet kim anuñ var bî-zevâl

Niçe eyde kimse aña vasf-ı hâl (G1-2576)

Kadîm ve azîm: Başlangıcı olmayan zamandan beri vardır. En büyüktür.

Ol kadîm sultân kadîm-durur kadîm

Ol ‘azîm Subhân ‘azîm-durur ‘azîm (G1-2571)

Daha zaman yaratılmadan, zamansız ve mekansız olarak yalnız o vardı.

Ol zamânda kim henüz yokdı zamân

Bî-zamân ol bî-mekân vardı hemân (G1-5)

Tanrı'nın öncesi yoktur. O, yok da olmayacaktır.

Ol Kadîm'dür hiç zevâl yokdur aña

Bir kulag ur diñle ne dirven saña (G1-1233)

Her şey yok olur; ancak o kendisi ebedî kalır.

Külli şey'in hâlikünden sonra hem

Kala *illâ vechehu* bî-bîş ü kem⁴³ 28/ 88 (G1/L 48- 2)

Birdir

Bilüñ anuñ birliğin kim bir-durur

İki diyenler aña kâfir-durur (G1-670)

Aña bir dimek-durur ikrârumuz

Birliğine yok-durur inkârumuz

Birdür ol birliğine şek yok-durur

Andan ayru dünyada tek yok-durur

Ondan başka bir yoktur.

Anuñ ululığına had yok-durur

Vâhid oldur dahı vâhid yok-durur (G1-2575)

Birliği sever

⁴³ *Her şey yok olur sonra da; ancak o kendisi ebedî kalır*

Pes bilün Hak sevdügi birlik-durur

Birlik içinde safâ dirlik-durur (G1-596)

Doğmayan ve doğrulmayan, bütün varlıklara hâkim olan Allah'tır.

Ol ki aslı nesli yokdur kimdür ol

Oldur ol kim kamuya hâkimdür ol

Kul huva'llaahu ehad Allaahu's-samed lem yelid velem yuuled velem yekun lehuu küfüven ehad⁴⁴ 112/1-4

Bütün mahlukatın yaratıcısıdır.

Yohsa kamu 'âlemün maksûdı bir

Gelmişün gideçinün ma'bûdı bir (G1-608)

Kim bu cümle mahlukâtuñ ma'budı

Birdür ol bir yirde biter maksudı (G1-645)

Bir güneşdendür bu cümle göz nuru

Bir emirdendür bu cümle halk diri (G1-646)

Herkesin istediği, sevgilisi ve taptığı Allah'tır.

Yitmiş iki milletün maksûdı ol

Matlûb u ma'sûkı vü ma'bûdı ol

Gam degül ger dilleri ayruğ-ısa

Hâl içinde eksük ü artuğ-ısa

Cümlesi ol kapuya muhtâc-durur

Kamu tokvan diyen anda aç-durur (G1-660)

Canlar canıdır

Cânı sen virdün tene vü câna ten

Cân tene cândur u cânun cânı sen (G1-77)

Bir kat ol nûrdur ki yag gizler anı

Oldur ol eytdükleri cânlar canı (G1-2596)

Gizli hazinedir; bütün dünya onu ister

Ol-durur şol gizlenü genc-i nihân

Anı ister yügrüşüp cümle cihân (G1-2597)

⁴⁴ De ki Allah bir tektir. Ancak Allah dilek vericidir. O, doğurmamış ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey ona eş ve denk değildir İhlas 1-4.

Nerede çağırırsan hazırdır. Varı yok etmeye kâdirdir. Her şeye gücü yeter.
Bendeşi yok ortacı yok birdür ol
Kanda kim ister-isenn hâzırdur ol (G1 /2573)
Kanda kim ister iseñ hâzırdur ol
Yogı var eylemege kâdirdür ol (G1/2603)
Cebbârdır, emri ve emrinin yerine getirilmesi yüz binlercedir.
Yüz biñ ançadur anuñ cebbârlığı
Hem ezeldür hem ebeddür varlığı (G1/2602)
Allah emri her işte geçerlidir. Yalnız işe yaratılmışlar sebep olmuştur.
Pes Çalap emri dutupdur her işi
Dek aña bu halk sebebdür iy kişi (G1- 3695)
Rahmetiyle kalpleri aydınlatır.
Kanâdil-i eltâfi-y-ıla ‘âşıklarun gönlünü sâfi ve aydın ider. (G1/L IB- 5)
Rahîm kim mesâbîh-i a‘tafiyla mü‘minlerin mir‘at-ı kulûbın rûşen kılır. (L IB- 6)
İy Hudâyâ rahmetünden sen bizi
Aydın eyle bu tonuk gönlümüzü (G1/2398)
Yücelik sahibi olan ve nimetleri herkese ulaştıran odur.
Celle celâluhu ve ‘amme nevâluhu. (G1/L IB-7)
Allah, muhteşem bir bahçe düzenleyip âlem halkını meyve yemeye davet eden padişah gibidir.
Var-ıdı bir pâdişâh aşnu zamân
Dünyada olmuş-ıdı hükmü revân (G1-1499)
Diledi kim bir ulu bağça eyleye
Yidi iklîm halkın anda toylaya (G1-1505)
Sultan oldur kim yaratdı ‘âlemi
‘Âlem içinde dörirdi âdemi (G1-1574)
Kerîm ve hakîm: Bol bol veren, ihsan ve hikmet sahibi
Çün yaratdı ‘aklı evvel ol Kerîm
Minnet urdı ‘akla bu kez ol Hakîm (G2-6950)
Allah hakîmdir. Neyin neye yakıştığını olmuş ve olacakları bilir.
Ol hakîmdür ne neye lâyıık bilür
Olmış olduçıyı bayık bilür (G1-2315)

Ruhanî meclisin yardımcısıdır.
Mustafâ ol meclisüñ serdîhidür
Pâdişâh ol meclisüñ yârdehidir (G1-813)
Allah'a âşık olanlar her an ondan yardım bulurlar.
Cümle varlık Hazret'e 'âşık ola
Hak cemâlin görmege lâyük ola
Lâcerem Hak'dan bula her dem meded
Bî-şumâr u bî-hisâb u bî-'aded (G1-1032)

3.1.2. ALLAH'I BİLMEK

Sâni' yaptıklarının görülmesiyle bilindi.
Sâni'üñ sun'ın görüp bildi bilen
Genci genc-nâme-y-ilen buldı bulan (G1-1232)
Kendini bilen Hakk'ı bilir. Kendine gelen Hakk'ı bulur.
Kendüzin bilendür ol Hakk'ı bilen
Kendüye gelendür ol Hakk'ı bulan (G1-1642)
Allah'ın kadri ve kıymeti ancak kendinde kendinin vardır, o kendini kendi bilir, kendi duyar.
Kadr ü kıymet kendünüñ var kendüye
kendüzin kendü bile kendü duya
Ançılâyın kim var anı kim bile
Yâ aña lâyük 'ibâdet kim kıla (G1-62)
Hz. Muhammed dahi Allah'ı hakkıyla bilemediğini söylemiştir.
Ol ki 'âlem halkınun fahrı-y-ıdı
Ol makâmdan bir haber virdi-y-idi
Dünyadan çün Tañrı'ya açdı gözin
Ol deñizde yavu kıldı kendüzin
'Acz-ıla pes bir niyâz itdi Hak'a
Eytdi yâ Allah u yâ Hayy u Bekâ (G1-65)
Eyle kim bilmek gerekdi bilmedüm

Şöyle kim kılmak gerekdi kılmadum

*Mâ 'arefnâke hakka ma 'rifeteke vemâ 'abednâke hakka 'ibâdetike*⁴⁵ (G1/ L 7B- 4)

Damlanın denizi; zerrenin güneşi bilmesi nasıl mümkün olmazsa kulun Allah'ı bilmesi de mümkün olmaz.

Niçe bilsün katre deryâ ne'ydügin

Zerre ne bilsün güneş niçeydügin

'Acz u nâliş pes bize lâzım-durur

Anı bilmek da'visinde kim durur

Kimsene kim bilmeye kendüzini

Niçe eyde anı bilmek sözünü (G1-71)

Düşünmekle Allah'a akıl ermez.

Ne sanna 'akl irebilür fikr ile Ni seni dil eydebilür zikr ile (G1-75)

Bkz. Akıl- Allah'ı ve yaratılışı anlamak

Ledün makamına mahlukun gücü yetmez. Peygamberler ve veliler de aciz ve hayran kalır.

Mahlukuñ anda eli irmez eli

'Âciz ü hayrân nebî vü hem velî (G1-3250)

3.1.3. ALLAH'A ULAŞMAK

Bkz. 3.18. Aşk- En büyük kılavuz aşktır.

Bkz. 3.17. Gönül- Allah ve gönül

Allah gönlü kendisi için yarattı. Ve "Beni gönülde arasınlar" dedi.

Göñli Hak kendüzi-y-içün eyledi

İstesünler beni göñülde didi (G1-2291)

Velilerin sohbetinde bulunmak Allah'a ulaşmayı sağlar.

Çün ulular sohbetine giresin

Eyle bil Hak hazretine iresin (G1-464)

Kendini bildiğinin farkına varan Tanrı'yı da bulmuştur.

Yohsa ol bunlardan ayruk başına

⁴⁵ *Seni hakkıyla bilemedik; sana hakkıyla ibadet edemedik.*

Kişi midür kim hakemdür işine
Şunu bilendür ki bildi kendüyi
Kendüyi bildi vü buldı Tañrı'yı (G1-2274)
*Men 'arefe nefsehu fekad 'arefe rabbehu*⁴⁶
Kendinden geçmeyen Hakk'ı anmaz ve kendini terk etmeyen ona ulaşamaz.
Añmaz anı kendüzin unıtmayan
Varmaz anda kendüzinden gitmeyen (G2-7674)
Günah ve haramlardan kaçınan insan Allah'a korku vasıtasıyla kavuşmuştur..
Korkusuz kuvvet yaraşmaz mutlakâ
Muttakî korku-y-ıla irdi Hak'a (G2-9030)
*İnne'l-muttakîne fî-cennâtin ve neherin 54/54*⁴⁷
Her ki bunda dirile korku-y-ıla
Yarın anda korkudan îmin ola
*Ve lâ havfun 'aleyhim velâhüm yahzenûne*⁴⁸ 2/62, 112,262
Allah zatiyla varlıklardan uzaktır. Canın bedensiz olamayacağı gibi yaratılmışlar da
onsuz değildir. Ancak onu anlamada ona ulaşmada, peygamberler ve veliler dahil her
varlık acizdir.
Şeş cihet kim urdı bu halk hâlidür
Yohsa ol bu şeş cihetden hâlidür
Küllî fârigdür bu mülkden zât-ıla
Sâbit oldı uşbu söz âyât-ıla
Lîki cümle mahlukât andan-durur
Emri anuñ cümle halka cân-durur
Gün anuñ emri-y-ile her gün dogar
Yir anuñ hükmi-y-ile dutdı karâr
Yil anuñ hükminde eser durmadın
Su anuñ emrinde akar diñmedin (G1- 3430)
Her yaratılmış ki ansuz degül

⁴⁶ *Kendini bilen Rabbini bilir.*

⁴⁷ *Şüphesiz ki takva sahipleri cennetlerde ırmakların kenarlarındadır Kamer 54.*

⁴⁸ *Onlara korku olmadığı gibi, onlar için gam keder de yoktur Bakara 62,112,262.*

Nitekim her bir beden cânsuz degül

İlla aña kimsenüñ irmez eli

Cümle sergerdân nebî vü hem velî (G1- 3432)

Yer ve gök onun varlığıyla dursa da o her şeyden uzak, sonsuz ve kalıcıdır. Halkın gördüğü kendisi değil eserleridir.

Yir ü gök anuñ-ıla kâyim-durur

O münezzeh bâkî vü dâyim-durur

Sun'ıdur halk gördüğü sâni' degül

Anı seven sun'ına kâni' degül (G1- 3434)

Altı yönün dışındadır. Bu yüzden ona ulaşmak için altı yönü bırakıp bu düşüncelerden uzaklaşmak gerekir. Gönlü toplayarak Hakk'a ulaşılabilir.

Şeş cihetden nesne kim hâlidür ol

Pes aña niçe bula kimsene yol

Şeş ciheti sen dahı yıksañ gerek

Ya'ni bu endîşeden çıkksañ gerek

Sag u sol u zîr ü bâlâ pîş ü pes

Uşbu fikri kendüzüñden külli kes

Gönlüñi cem' eyleyüben bâ-hodâ

Tâ meger vuslat bulasın bâ-hudâ (G1- 3439)

Allah, altı yönde değildir. Ona ulaşmak için farklı bir yön vardır. O yönden ulaşıldığında bütün ameller riyadan uzak olacaktır.

Zîra Allah şeş cihâta girmedi

Şeş cihetle kimse aña irmedi

Şeş cihetden ayru bir yol var dakı

Ol yola gir kim bilesin ol Hakı

İmdi çün böyle-durur n'itmek gerek

Ol yañasuz yañaya gitmek gerek

Kim iresin ol yañadan Tañrı'ya

Andan ola cümle işüñ bî-riyâ (G1-3510)

Allah'a ulaştırın yolun adı Allah'ın kafi olmasıdır. Onun adını gönül koymuşlardır.

Sag u sol u fevk u taht u pîş ü pes

Yokdur anda nedür ol yol adı bes

Adını gönül komışlardur anuñ

Tañrı'ya dogru yoluñ oldur senüñ (G1-3512)

Hakk'a ulaşmış olan iki gönül vardır. Biri dostu perdesiz görmüş olandır. Diğeri ise göreni görmüştür.

Bir gönül var kim ulaşmışdur Hak'a

Bî-hicâb ol dostı gördi mutlaka

Bir gönül vardır aña irmiş-durur

Ya'ni kim ol göreni görmüş-durur (G1-3514)

Gönül Hakk'a ulaştıysa altı yönün perdesinden korkmaya gerek yoktur. Gönülden dostluğa devam edip sevgiliyi seyetmeye devam etmelidir.

Ger ulaştıysa Hak'a gönülün bütün

Gam yime ol şey cihâtuñ bendi-çün

Bir gönülden dostlık eyle durmadın

Bakadur dost yüzine göz ırmadın (G1-3516)

Gönül, Allah'a ulaşamazsa gönlü velilere bağlamak gerekir. O veli sayesinde Allah'a ulaşılır; sevgilinin yüzü o gönülden görülür.

Yoksa ger gönülün aña irmez-ise

Yâ anı gönülün gözi görmez-ise

Gönülünü vir aña gönül virene

Toprak eyle yüzünü ol erene

Ol erenden maksuduña iresin

Ol gönülden dost yüzini göresin

Gözü ola ol gönül bakgıl aña

Görine ol gözgiden Allah saña

Göresin anı 'ayân-eder-'ayân

Kalasin ol rahmet içre câvidân (G1-3524)

*Yübeşşiruhüm rabbühüm bi-rahmetin minhu ve rıdvânin ve cennâtin lehüm fihâ
na 'îmün mukîmün*⁴⁹ 9/21

⁴⁹ Rableri onlara kendinden bir rahmet ve rıza ile, onlar için ebedi tükenmez bir nimet bulunan cennetleri müjdeler Tevbe 21.

3.1.4. ALLAH'IN DOSTLARI

Allah Kur'an'da yirmi kez dostlarını övmüştür. Allah dostları: Tövbe eden, ibadet eden, rüku eden, secde eden, Hak'tan gelene razı olan, hacca giden, Allah'ın emirlerini söyleyen, yasakları uygulayan erkek ve kadınlar, İslam dinini koruyan âlimler, Allah'tan geleni sevinçle karşılayan mümin kullar ile birbirine sevgili olan erkek ve kadınlar. Riyasız Hak'a dönenler. İbadette, doğrulukla bağlı olarak, sabır üzerinde, Allah'tan korkarak, sadakalar vererek, oruç tutarak, kötülüklerden kendini koruyarak, hep Allah'ı anarak ölen erkek ve kadınlar.

Birisi et-tâ'ibûne't-tâ'ibât

Birisi el-'âbidûne'l-'âbidât (G2-10468)

Birisi er-râki'ûne'r-râki'ûn

Birisi es-sâcidûne's-sâcidûn

Birisi el-hâmidûne'l-hâmidûn

Birisi es-sâyihûne's-sâyihûn

Birisi şol emr-i ma'rûf söyleyen

Birisi şol münkeri nehy eyleyen

Biri şol kim bekledi Hak haddini

Ya'ni tagyîr olmadı İslâm dini

Biri ol dôstdan ne geldi dôstına

Hôş beşâret geldi mü'min üstine (G2-10475)

El-âmirûne bi'l-ma'rûfi ve'n-nâhûne 'ani'l-münkeri ve'l-hâfizûne li-hudûdi'llâhi⁵⁰

9/112

Uşbu on medhi Çalap dôstlarına

Eytdi vü kıldı nisâr üstlerine

Yine añdı öğdi on dürlü kulu

Seçmedi bunlarda bay u yohsulı

Bir işid bunlar dahı kimdür 'ayân

Kim bilesin bu işi bellü beyân (G2-10478)

Biri şol girçek müsülmânlar ki var

⁵⁰ İyiliği emr edenler ve kötülükten men edenler Allah'ın sınırlarını koruyanlar Tevbe 112.

Er ü ‘avret birbirine oldu yâr
*İnne'l-müslimiine ve'l-müslimaati*⁵¹ 33/35
Biri mü‘min kim inandı Tañrı'ya
Er ü ‘avret Hakk'a döndi bî-riyâ
Ve'l-mü‘minîne ve'l-mü‘minâti 33/35⁵²
Birisi dün gün ayag üzre durur
Er u ‘avret tâ‘at üzre cân virür
*Ve'l-kânitîne ve'l-kânitâti*⁵³ 33/35
Birisi şoldur ki sâdık oldılar
Er ü ‘avret sıdk-ıçun cân virdiler
*Ve's-sâdikîne ve's-sâdikâti*⁵⁴ 33/35
Birisi şol sabr iden kirtü eren
Er ü ‘avret sabr içinde cân viren
*Ve's-sâbirîne ve's-sâbirâti*⁵⁵ 33/35
Birisi şoldur ki korka Tañrı'dan
Er ü ‘avret yolda korkuyla giden
*Ve'l-hâsi ‘îne ve'l-hâsi ‘âti*⁵⁶ 33/35
Biri şol kim gitdiler sadka-y-ıla
Er ü 'avret dünyadan nafka-y-ıla (G2-10485)
*Ve'l-mutesaddikîne ve'l-mutesaddikâti*⁵⁷ 33/35
Birisi şoldur ki oruç dutdılar
Er ü ‘avret yolda şöyle gitdiler
*Ve's-sâ‘imîne ve's-sâ‘imâti*⁵⁸ 33/35
Birisi şoldur ki yıgdı özini
Er ü ‘avret bekledi kendüzini
*Ve'l-hâfizîne fîrûcehüm ve'l-hâfizâti*⁵⁹ 33/35

⁵¹ Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar Ahzab 35.

⁵² Mümin erkekler ve mümin kadınlar Ahzab 35.

⁵³ Taata devam eden erkeklerle taata devam eden kadınlar Ahzab 35.

⁵⁴ Doğru sözlü erkekler ve doğru sözlü kadınlar Ahzab 35.

⁵⁵ Sabr eden erkekler ve sabr eden kadınlar Ahzab 35.

⁵⁶ Allah'tan korkan ve hep bu korku üzere bulunup bu şekilde can teslim eden erkek ve kadınlar Ahzab 35.

⁵⁷ Sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar Ahzab 35.

⁵⁸ Oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar Ahzab 35.

Birisi şol kim Hak'ı zıkr itdiler
Er ü 'avret zıkr içinde gitdiler
*Ve'z-zâkirîna'llâhe kesîren ve'-zâkirâti*⁶⁰ 33/35
Uşbuları on kez öğdi ol Celîl
Hîç gümânsuz geldi âyât u delîl (G2-10489)

3.1.5. ALLAH'IN DÜŞMANLARI

Allah'ın yerdiği insan tipleri /düşmanları: Yalan yere yemin edenler, aşağı tabiatlı çirkin huylular, koğuculuk edenler, geceleri kötülük yapanlar, iyiliğe engel olanlar, ölçüsüz ve zaptedilmez olanlar, günahkarlar ve soysuzlar.

On kez on kez döstların öğdi Çalap
On dahı düşmanlara söğdi Çalap (G2-10490)
Eydeyüm ol söğdüğü niçe'ydüğün
Kim bilesin bu hikâyet ne'ydüğün
Biri şol kim külle hallâfin didi
Ya'ni yañlış and içen oldu adı
Bir mehîn didi anı hôr eyledi
Ya'ni oldur cümle halkuñ hôryadı
Biri hemmâzin didi Kur'ân aña
Ya'ni artuk sözlüdür dir görseñe
Biri meşşâ'in didi ma'nîsi ne
Ya'ni dün dölpi yorır şer üstine (G2-10495)
Bir nemîmin diyüben kıldı lakab
Ya'ni aña bir sehün-çîn dir Çalab
Biri mennâ'in didi ma'nî ne var
Ya'ni halkı men' ider hayrın yıgar
Biri eytdi mu'tedin ma'ni nedür
Ya'ni kim bî-zabt u bî-endâzedür

⁵⁹ Irz ve namuslarını koruyan erkeklerle irz ve namuslarını koruyan kadınlar Ahzab 35

⁶⁰ Allah'ı çok anan erkekler ve Allah'ı çok anan kadınlar Ahzab 35.

Bir dahı aña esîmin dir Celîl
Ya‘ni yazuklu günehkâr u zelîl
Bir ‘ütillin didi Allah ol kula
Ya‘ni ma‘lûm kıldı çirkin hûy-ıla (G2-10500)
Bir dahı zenîm oldı adı
Ya‘ni Hak aña harâm-zâde didi
Uşbu on harf kim didi Hak anlara
Ya‘ni sögmekdür bilüñ düşmanlara

3.2. CEMALULLAH / HAK DİDARI

3.2.1. ALLAH'IN CEMALİNİ SEYRETMEMEYE SEBEP OLAN ÜÇ HASLET

Üç huy kişide ayırıcı alamet ve elbise olur. *Gözü ne saptı, ne daldı*⁶¹ ayetinin sürmesi ile sürmelenip Allah'ın cemalini seyreder. Bu özellikler nefis terbiyesi ve bütün halklara eşit muameleyle ilgilidir.

Bu hasletlere sahip olanın Tanrı yardımcısı, veliler de yoldaşdır

Yokdur anuñla kimesnenüñ işi

Yarıçısı Hak erendür yoldaşı (G1-1457)

Bu üç haslet velilere verilmiştir

Sevdüğine viridi Hak ol devleti

Degmeler kanda bulur ol ni‘meti

Rûzı kılusun Hak anı girçeklere

Kime viridi Hak anı girçek ere (G1-1459)

3.2.1.1. Birinci haslet

⁶¹ *Necm 17*

Birinci haslet, nefsinin insana kul olup, emrettiği işi yapmasıdır. Bu haslete sahip olanlar kimseye kin tutmayan, boş konuşmayan, açgözlülük etmeyen, haksızlık yapmayan ve hak yolunda toprak olacak kadar tevazu sahibi olan kişilerdir.

Evvel ol kim nefsi aña kul ola
Ne ki nefse hükm iderse ol ola
Her bir işde kâdir ola nefesine
Nefsi merkeb eyleyüp nefse bine
Mahkum ola nefsi aña n'eyler-ise
Diñleye Hak'dan ne kim söyler-ise
Olmaya hîç nefsinüñ hükm itmegi
Nefsi aña kul ola ol nefsinüñ begi (G1-1465)
Ne gönülde kîne duta kimseye
Ne dilinden bîhude söz söyleye
Ne tama' kıla gözi gördük yire
Ne galat suna eli irdük yire
Kamusından arınuban pâk ola
Hak yolında döşenüben hâk ola
Ol işi işlemeye kim ud ola
Ol sebebdan yiri yarın od ola
Her ki nefsi böyledür ol şâd ola
Cümle dürlü kaygudan âzâd ola (G1-1470)
Ol ki nefsi mahkum oldı kendüye
Bilüñ anı evliyâdur evliyâ
Korkusı kaygusı yok ayruk anuñ
Lâyık oldı hazretine Mevla'nuñ
*Elâ inne evliyâa'llâhi lâ havfun 'aleyhim velâhüm yahzenûne*⁶² 10/62

3.2.1.2. İkinci haslet

⁶² İyi dinleyiniz Allah'ın korudukları ne korkar, ne de kaygılanırlar Yunus 62.

İkinci haslet, kişinin nefsinden geçmesidir. Bu haslete sahip olanlar verdikleri öğüdü tutarlar. Etraflarındakileri doğru yola döndürürler.

İşid imdi ol ikinci hasleti

Rûzı kıl sun dostlara ol devleti

Her kime verdiyse Hak ol dirliği

Ol kişiden savdı cümle şerliği

Şoldur ol dirlik ki nefsinden öten

Kamudan yig ol ola sözün dutan (G1-1475)

Pend virürse pendini bekleyeler

Ne dir-ise didüğün işleyeler

Cümle ehli mahkum ola kendüye

Ol ne kim dirse bular aña uya

Kimse kim ehlini yola döndüre

Yir ü gök ehli aña baş indüre

Ziira Hak Kur'an'da yâd itmiş-durur

Dostumuz düşmanumuz eytmış-durur

*Innemâ emvâliküm ve evlâdiküm fitnetün*⁶³ 64/15

Âdemînüñ düşmeni oğlanıdur

Ger niçe kim yüreginüñ kanıdur (G1-1480)

Kimsene kim düşmenin kul eyleye

Cân içinde Hak aña yol eyleye

3.2.1.3. Üçüncü haslet

Üçüncü haslet, düşman okuna, silahına engel olmak. İnsanlar arasında fark gözetmemek; taraf tutmadan münkir kafir herkesin hakkını vermektir. Bu haslete sahip olan kişileri yetmiş iki millet sever.

İşid imdi ol üçinçisin dahı

Şol-durur kim koymaya düşmân ohı

Münkir ü kâfirden ol kayurmaya

⁶³ *Mallarınız ve çocuklarınız bir imtihan vesilesidir Tegabün 15.*

Aña karšu müdde‘î dem urmaya
Kamu yirde bekleye Allah anı
İy hoşâ ne bahtlu anuñ canı
Hiç halk aña elem degürmeye
Hükm idüp kimse aña yol sürmeye (G1-1485)
Ger müsülmân ger cühûd ger nasranî
Kim bakup görür-ise sever anı
Cümle halk andan yaña iver ola
Kamuları ol dahı sever ola
Devlet ola yitmiş iki millete
Düşmeye anı sevenler mihnete
İrüşürse yir yüzi halkı bile
Kamusın kul eyleye hulkı bile
İmdi bellü bildüñüz mi bu işi
Ne sebepten eyle olur ol kişi (G1-1490)
Kim kul olur cümlesi anı gören
Müdde‘îlikdan geçer aña iren
Çünki basdı kul idindi nefsinı
Kendüye döndürdi cümle ehlini
Kamu ‘âlem kul-durur ol kimseye
Kim-durur kim aña karšu söyleye
Böyle olan kimsene devletlüdür
Mansıb u bahşâyiş ü hil‘atlüdür

3.2.2. HAK DİDARINA KAVUŞMANIN YOLU

Cemalullaha ulaşmanın birliğe inanmak, candan vazgeçmek, Hakk’ın lütfuna mazhar olmak, dünyaya değil ahirete önem vermek, tecellileri görmek, gönülden dostluk ve aşk gibi koşulları vardır.

Birliğe inanç cemalullaha vesiledir.

Sen dahı bitdün-ise ol birliğe

Bî-riyâ girdüñ-ise ol dirlige
Hak didârın göresin anda bile
İnşâllah kim Çalap rûzî kıla (G1-334)
*Vücûhun yevmeizin nâdıratun ilâ rabbihâ nâzıratun*⁶⁴ 75/22-23
Yarlıg-ıla Hak yolına giresin
Birlig-ile Hak didârın göresin
Nitekim birlik kılanlar buldılar
Bakmaga dîdâra lâyıık oldılar (G-388)
Şöyle bütün birlige bitdüg-içün
‘Ömr içinde biriküp gitdüg-içün
Gör ne devlet virdi Tañrı bunlara
Lâyık itdi bakmaga dîdârına
Sen dahı birlik iderseñ yâr-ıla
Şâd olasın ‘âkıbet dîdâr-ıla (G1-397)
Birlige bitmek bilüñ kim yahşıdur
Hak didârı birikenler bahşıdur
Hak bizi ayırmasun ol kapudan
Evvel âhir gitmeyelüm tapudan (G1-432)
Gözü dünyada kalanlar tecelliye uzaktır. Ahireti düşünenler ise tecelliye kavuşacaktır.
Kimsene kim gözi kaldı dünyada
Hak didârından bular kaldı yada
Kimsene kim ahrete kıldı nazar
Hak didârın göriser şeksüz ol er (G1-678)
İy ‘Aşık sen ‘ışka uydur cânuñı
Kim göresin göze göz sultânuñı (G1-692)
Âlemdeki alametleri göremeyen; küçük alem olan kendini bilmeyen ve dünyaya gelmekteki maksadı öğrenemeyenler Hakk'ın tecellisine ulaşamaz.
Aç gözün âfâk içinde gör ne var
İmdi bir gel kendüzüñe kıl nazar

⁶⁴ *O kalkış gününde nice yüzler sevinçli; Rablerine bakarlar Kıyamet 22-23.*

Kim bilesin hak nedür bâtil nedür
Dünya mülkinde saña hâsıl nedür
Her ki bunda bu işi bilmedise
Ol ki maksûddur anı bulmadısa (G1-939)
Allah yolunda can vermedikçe Allah'ın cemaline kavuşmak mümkün olmaz.
Ten ile maksûd ele girmeyiser
Hak cemâlin ten gözi görmeyiser
Cân gerekdür cân gerekdür cân gerek
Cân fidâyı kıl sun kime sultân gerek
Tâ ki cân harc olmayınca mutlaka
Bellü bilün kimsene irmez Hak'a
Cân dahı şöyle gerekdür bî-şümâr
Pâdişâh dergâhına ola nisâr (G1-1443)
Her can ile Hakk'ın cemalini almak mümkün olmaz. Allah'a ulaşmak ancak Hakk'ın
lütfuyla gerçekleşir.
Degme cân-ıla likâ mı alınur
Biñ can içre anda bir cân bulınur (G1-1444)
Degme nesne mi geçer ol Hazret'e
Degme cân lâyıık mı olur rahmete
Hak meger fazl eyleye rahmet kıla
Kullaruñ taa'atına ragbet kıla (G1-1448)
Gönül Hakk'a ulaştıysa altı yönün perdesinden korkmaya gerek yokdur. Gönülden
dostluğa devam edip sevgiliyi seyretmeye devam etmelidir.
Ger ulaştıysa Hak'a gönülün bütün
Gam yime ol şeş cihâtuñ bendi-çün
Bir gönülden dostlık eyle durmadın
Bakadur dost yüzine göz ırmadın (G1-3516)
İnsan, Hakk'ın yardımıyla aşkla zamanını geçirirse, aşkla Allah'ın emrini tutarsa,
ömrünü de emre itaate harcarsa Tanrı'nın cemalini devamlı görmeye layık olur.
Bu yidi safdan geçinçe âdemî
Zî-'inâyet 'ışk-ıla sürse demi
Eyle dutsa 'ışk-ıla Hak emrini

Kim geçürse emr içinde ‘ömrini

Yoldaş olup Tañrı'nuñ hâslarına

Lâyık ola dem-be-dem dîdârına (G1- 4647)

Salikin benliği gidince bir nazarda bakışı Hakk'a ulaşır. Bütün işler o bakıştan oluşur.

Uçsuz bucaksız gizlilikler içinde bir dünya görünür. Bütün yollar ve duraklar yakın

olmuş; bütün ayrılıklar kavuşmaya değişilmiştir. Benliksiz varılan mülkde nereye

bakılsa dost yüzü görülür.

Çünkü benlik gitdi benden mutlakâ

Bir nazarda bakışum irdi Hak'a

Cümle varlık mahv olup kaldı bakış

Ol bakışdan hâsıl oldı bâki iş

Gördüm anda bir cihân kim ne cihân

Bî-nihâyetdür nihân-ender-nihân

Gögi göge yiri yire beñzemez

Tagı taşı yol erini eylemez

Cümle yol menzil yakın cümle ırak

Değürilmiş vaslata cümle firâk

Çünkü ben ol mülke vardum bensüzün

Kaçaru bakdumsa gördüm dost yüzün (G- 5622)

*Ve li'llâhi'l-maşrıku ve'l-magribu fe-eynemâ tuvellû fe semme vechu'llâhi inna'llâhe vâsi'un 'alîmun*⁶⁵ 2/115.

3.2.3. CENNET VE CEMALULLAH

Cemalullah cennet mülküne değişilmez

Şol kadar mülket vire degmemüze

Kim anuñ vasf u hali gelmez söze

Degme bir köşk yitmiş uşbu dünyaca

Yitmiş anuñ gibi köşk andan uca (G1-1140)

⁶⁵ *Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye yönelirseniz Allah'ın zatı oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti ve nimeti geniştir Bakara 115.*

Köşk-ile hûr u kusûr bezm ü yarak

Hulle vü tâc u kemer taht u turak

Cümlesin vire bize almayavuz

Dahı yüz biñ ançaya kalmayavuz

Eydevüz kim seni gerekdür bize

Cânumuz müştâk-durur görklü yüze

Ol sa'atda cümle perde açıla

Dürlü rahmet üstümüze saçıla

Gözümüze görnügele pâdişâh

‘Âşık iseñ ol hevesçün urgıl âh (G1-1145)

*Vücûhun yevmeizin nâdıratun ilâ rabbihâ nâzıratun*⁶⁶ 75/22-23

Cennette Allah tecelli eder.

Hem dahı dîdâr gösterde Çalap

Ol ümîde halk kılur dün gün taleb

İnşâllah rûzı kıla kullara

Ol dükenmez honı bu yohsullara (G1-2301)

Ölmeği şoldur ki bu mülkden gider

Ol makâma varıcak gör kim n'ider

Hak cemâlin göriserler bî-gümân

Uçmak içre kalısarlar câvidân (G1-1288)

*Ulâ 'ike ashâbu'l-cenneti hüm fihâ hâlidûne*⁶⁷ 2/82

Müminler, sayısız cennet nimetini bırakıp Hakk'ı isteyecek; Hak da onlara görünecektir.

Belkim ola bu dinençe biñ dakı

Kalmayuban isteyeler ol Haki

Eydeler dâdâr göster iy İlâh

Ol hevesçün cümle cânlar kıla âh

Şol sâ'atda götrile cümle hicâb

Gözlere görnügele ol Hak Çalab (G2-5688)

⁶⁶ O gün nice yüzler sevinçle, Rablerine bakar kıyamet 22-23

⁶⁷ Cennet ehline gelince, onlar orada sonsuz kalacaklardır Bakara 82.

*Vücûhun yevme izin nâdıratun ilâ Rabbihâ nâzıratun*⁶⁸ 75/22-23

Cennet ve Hak didarı dünyadayken istenirse ahirette bunlara kavuşulur. Allah cenneti insan için hazırlamış ve insanı kendisine görüntü yeri kılmıştır. İnsan iyice bakarsa Allah'ı gönlünde bulur. Gönül Allah'ın baktığı yerdir. Ahirette de cennet, Hakk'ın seyr edileceği yer olacaktır.

İste ol uçmağı bugün bunda bul

Kim olasin yarın uçmakta kabul

Göresin dîdârı yarın şeksüzün

Ger görürseñ bunda bugün dost yüzün (G2-5715)

Uçmağı düzdi senüñçün ol Celîl

Anda ne kim var saña kıldı sebîl

Hak yaratdı sini manzargâh-ıçun

Bu gönül manzar degül mi şâh-ıçun

Bu gönül bugün nazargehdür aña

Manzar ola yarın ol uçmak saña (G2-5718)

Dünyadayken işaretleri okuyan ahirette de Hakk'ı görebilir. Bu dünyada Hakk'ı kabul edip gören sevgiliye kavuşur. İnançsız münafıklar öteki dünyada kabul edilmezler. Peygamberler ve veliler doğrulukla hareket edip doğru yolu gösterdikleri için cennete layık olmuşlardır.

Bes bu nakşı gör bugün bunda okı

Kim göresin yarın anda ol Hak'ı

Her ki bugün bunda aña ırmeye

Bilüñ anda yarın anı görmeye (G2-5720)

Her ki gözsüzdür hakîkat bunda ol

Dost yüzün görmeye bilüñ anda ol

*Vemen kâne fi-hâzihî a 'mâ fehüve fi'l-âhireti a 'mâ*⁶⁹ 17/72

Göz bu ikrârdur kim ol dostı görür

Ol nişânsuz 'âlemüñ vasfin virür (G2-5722)

⁶⁸ *Yüzler o gün sevinçlidir; Rablerine bakacaktır* Kıyamet 22-23.

⁶⁹ *Bu dünyada kör olan ahirette de kördür* İsrâ 72.

3.2.4. VELİLER VE CEMALULLAH

Bkz. 3.3.7. Hakk'ın aynası

Velilere inanmayanlar Allah'ın cemalinden mahrum kalacaktır.

Kimsene kim bunlara münkir ola

Hak didârından gerek mahrûm kala (G1-1726)

Allah, seyr,marifet, ilim ve hilm bulunan gönle tecelli eder.

Hem Çalap dîdârı anda görine

Bugün iste anı güyme yarına (G1-2343)

Dünyada iyi yaşayıp Allah yolundaki insanlarla dost olan Hakk'ın cemaline kavuşacaktır.

Birisi şoldur ki hem dünyâsı var

Cümle yol ehli anuñla yâr

Hem muvâfık ola hâli yarına

Lâyık ola pâdişâh dîdârına (G2-5992)

Velilerin gönlünde Hakk'ı görmeyen cennete giremeyecek ve Hakk'ın cemaline kavuşamayacaktır.

Her ki bunda gönüle girmez-ise

Gönül içre dost yüzün görmez-ise

Yarın anda uçmaga girmeyiser

Pâdişâh didârını görmeyiser (G1-2345)

3.2.5. ALLAH AŞKI VE CEMALULLAH

Hakiki aşk Hak didarını görmeye vesiledir.

Kanı ol 'ışk-ı hakîkî kim bizi

Ala ilte göstere görklü yüzi (G1-90)

İy 'Aşık sen 'ışka uydur cânunuñı

Kim göresin göze göz sultânunuñı (G1-692)

Aşk. Canlara kılavuzluk ederek Hak cemaline ulaştırır.

Yine 'ışkdur cânlaruñ kılavuzı

Alur ilter gösterür görklü yüzi (G1-715)

Âşık, aşk yolundan giderek bu uğurda canından geçer ve Hakk'ın huzuruna varır.

‘Aşık sen ‘ışk yolınça gidegör

'Işk yolında caanunnu terk idegör

Kim iresin maksuduña bî-gümân

Rahmete peyvest olasın câvidân

Tâ ki cânlar cânını tîz bulasın

Hazretinde hâslarıyla olasın (G1-718)

Allah'a aşık olan varlıklar Allah'ı görmeye layık olur.

Cümle varlık Hazret'e ‘âşık ola

Hak cemâlin görmege lâyıık ola

Lâcerem Hak'dan bula her dem meded

Bî-şumâr u bî-hisâb u bî-‘aded

Âşık uşbu ögüdi ilkin sen al

Bu ögütten olmasun gönülün melâl (G1-1033)

Allah âşıkları ebedî hayata ve cemalullaha kavuşur.

İy ‘Âşık sen ‘ışka dutgıl yüzüñi

‘Işk yolında harca sür kendüzüñi

Kim ebed dirlik bulasın ölmesüz

Hem gül olup açılasın solmasuz

Üstiñe Hak rahmeti yagadura

Tal‘at ayı karşıña togadura (G1-1070)

Dost yüzünü görecek olan aşk gözüdür. Çünkü sevgilinin yüzü aşk içinde görünür.

Işk içinde gizlüdür cümle murâd

‘Işk erin sen sanma kaldı nâ-murâd

‘Işk içinde görnüdudur dost yüzi

Dost yüzün nedür gören bu ‘ışk gözi (G2-6294)

3.2.6. İNSANIN MELEK SIFATI HAK DİDARINI GÖRMESİNE NEDEN OLMUŞTUR.

Allah, insandaki cûyende (akan, melek gibi maddesiz) varlığın aslını, kudret eliyle topladı ve ona kendini gösterdi.

Ol ki cûyende-durur hemçün melek

Zîr-i pây oldu aña nüh felek

Topragın kudret eliyle ol Celîl

Cem' kıldı var-durur aña delîl

*Ve 'l-ardu cemî'an kabdatuhû yevme'l-kıyâmeti*⁷⁰ 39/67

Rûh-ı kudsi bunlara cân eyledi

Hazretin hem aña seyrân eyledi (G1-1888)

*Ve eyyednâhu bi-rûhi'l-kudsi*⁷¹ 2/87

Kim melek/akıl mülkünden (baştan) baktıysa sevgilinin güzelliğini görmüştür.

Ya'ni ol mülk-i melekdür şeksüzün

Her kim andan bakdı gördi dost yüzün (G1-2503)

3.2.7. BÜTÜN VARLIKLAR ONU GÖRMEK İSTER

Güneş, ay, yıldız vb., su Allah'ın cemaline kavuşmayı diler.

Ger güneş ger ay u ger yıldız-durur

Kamusınuñ maksudı ol yüz-durur (G1-110)

Dîn ü dünyâ ehline ol sâkidür

Hem Çalap dîdarınuñ müştâkıdur (G1-1830)

Bütün dillerin söylediği bir söz; bütün gözlerin baştan aşağı seyrettiği de bir yüzdür.

Kamu dil söylediği bir söz-durur

Kamu göz boyladığı bir yüz-durur (G1-605)

Allah'a aşık bütün varlıklar onun cemalini görmeye layık olur. (G1-1031)

3.2.8. HAK CEMALİNİN TECELLİ ETTİĞİ YERLER

Allah, âlem'in, Tanrı'nın sırrı olan katında cemalini gösterir.

⁷⁰ *Kıyamet günü yeryüzü büsbütün kudret elinde olacaktır Zümer 67.*

⁷¹ *Ve onu Ruhul-kuds ile destekledik Bakara 87.*

Andan ayru var-durur bir kat dakı

Ol-durur bu kamusınıñ revnakı (G1-2586)

Âlemde, Hakk'ın cemalini gösteren bir nur katmanı bulunur.

Ol kim esrâr didüm ol şol nûr-durur

Kim gören dîdârı anuñla görür (G1-2620)

Şeyhin gönlü Allah'ı gösteren bir aynadır.

Şeyh gönli gözgüdür sen bak aña

Görine ol gözgüden Allah saña (G1-3143)

Kudret sahibi olanlar bunun farkındaysa ve kaynağını biliyorsa Hakk'ı bulmuş ve görmüş demektir. O kimseler ayna gibidir. Kim bakarsa Hakk'ın cemalini onda görür.

Her ki sâhib-kudret ola şeksüzün

Anı gören bil ki gördi Hak yüzün

Gözü-durur ol kişi her kim baka

Gören Hak dîdârın anda mutlakâ (G1-2763)

Yapılan işlerin Allah'a layık olmasıyla azalara rahmet inince can Allah'a yakınlaşır.

Böylece bu insana bakan Allah'ı görür. Kişi ayna gibi sevgiliyi gösterir.

Hasıl ola cânuña kurb-ı visâl

'İyd ola saña bu cümle mâh u sâl

Saña bakan anı göre şeksüzün

Gözü olup gösteresin dost yüzün

Şol sebebden saña bu devlet gele

Kim işüñ ol Hazret'e lâyük ola

Çünkü tâ'at anda makbûl olmaya

Ol kişiyye uşbu devlet gelmeye (G1-2810)

Cemalullaha meyleden akıl âlem nakşına bakarak yaratıcıyı ve yaptıklarını anladı.

Baktıklarında Hakk'ı gördü ve bu yüzden kendini unuttu.

Çün 'akıl Hak yiyisin hoş yiyledi

Bu kezin görklü yüze meyl eyledi

Geldi gözden bakdı 'âlem nakşına

Bildi kim nakkâş kimdür nakşı ne

Nakşı kor nakkâşına hayrân olur

Ya'ni Hak dergâhına seyrân kılır (G1-3070)

Kanda kim baksa görür Hak yüzini

Anuñ-ıçun unıdur kendüzini

*Fe-eynemâ tuvellû fe-semme vechu'llâhi*⁷² 2/115

Her an kudret yüzünü gören akıl gibi her bakılan yerde onu görmek için akla onun sanatı ayna olarak tutulup o aynadan sanatın sahibi seyredilmelidir.

Akla her dem görnüdur kudret yüzi

Ol yüzi niçe göre sûret gözi

Ger dilerseñ kim göresin sen dakı

Bakduguñ yirde gümânsuz ol Hak'ı

Gözü dutgıl 'akluña sun'ını sen

Kim göresin Sâni'i ol gözüden (G1-3074)

3.2.9. HAKK'IN GÖRÜNDÜĞÜ ZAMAN

Can ve gönül Hakk'a tamamen ulaşınca sonsuz hayata kavuşur ve sevgilinin yüzünü sürekli görür.

Cân gönül peyvest ola küllî Hak'a

Hak vire anda bize 'ömr-i bekâ

Ayruk ölmek olmaya anda bize

Dost yüzi görnüdura her dem göze (G1-2677)

*Vücûhun yevmeizin nâdıratun ilâ rabbihâ nâzıratun*⁷³ 75/22-23.

Hakk'ın önünde ilim, hikmet, zikir, ibadet, cennet ve cehennem unutulmalıdır. Kişi, varlığının unsurlarından ayrılmalıdır.

İlm ü hikmet zikr ü tâ'at kamusun

Unıd ol dem uçmagın u tamusun

Tecrid olgıl varlıguñdan külli dur

'Akl u cân u nefis ü gönül terkin ur (G1-3152)

⁷² Nereye yönelirseniz Allah'ın zatı oradadır Allah'ı orada görürsünüz Bakara 115.

⁷³ Yüzler vardır ki o gün ıslıl ıslıl parıldayacaktır. Onlar Rablerine bakacaklar onu göreceklerdir Kıyamet 22-23.

Oraya sığmayacağından benlik bırakılmalı; orada zaman ve mekan bulunmadığından dünyevi unsurlar olan utanma, şan, şöhret vb.'den vazgeçilmelidir.

Ko bu yoldaşlarıñı sen yalnız ol

Sen dahı sıgmazsın anda sensüz ol

Neng ü nâm u nâmûs u erkân nişân

İsteme anda zamân u ne mekân (G1-3154)

Bütün varlıklar yok olunca yalnız göz kalacak ve Allah o göze görme duyusu verecektir. O gözle Hak görülecek sevgiliye kavuşulacaktır.

Kamu nesne mahv olıçak göz kala

Pâdişâh'dan ol göze görmek gele

Anuñ-ıla girü anı göresin

Ol gönüller maksudına iresin (G1-3156)

3.2.10. SEYR-İ URUC, SEYR-İ NÜZUL VE CEMALULLAH

Ol emri insan içinden yol bulup Hakk'a yöneldi. Bir yandan ezeli bir yandan sonsuzu gördü. Karşısında gördüğü yoldan da Hakk'ı gördü.

Ol emir kim Hazret'e bulmazdı yol

Âdem'e geldi bu kez hayvândan ol

Âdem içinden yol açıldı aña

Yolu doğrıldı bu kez Hak'dan yaña

Bakdı bir yoldan ezel görnür 'ayân

Görđi bir yoldan ebed bellü beyân

Karşusunda görđi bir yol var dakı

Bakdı ol yoldan bu kez görđi Hak'ı (G1-3314)

Beş perdeden geçti ve can sırrını açdı. Can: "Tanrı'yı gönül gözüm gördü" dedi.

Geldi ol biş perdeden geçti bu kez

Gizlenü cân râzımı açdı bu kez

Cân içinden çağırup uşbu sözi

Eytdi görđi Tañrı'yı gönülüm gözi (G1-3316)

Mâ kezebe'l-fu'âdu mâ re 'â⁷⁴ 53/11

Ol emri huzura vardı ve kavuşma insanda oldu. Onun için Âdem'e secde uygun görüldü.

Hâceti vü maksudı oldu tamâm

Hazret'e irdi yine buldı makâm

Âdem'e secde anın oldu helâl

Kim bu sûretten bilindi ol visâl (G1-3318)

3.3. VAHDET

3.3.1. TEVHİD

Tevhid kelimesi yere ve göğe olan bağıyla ağaca benzer.

Elem-tera keyfe daraba'llâhu meselen kelimeten tayyibeten ke-şeceretin tayyibetin asluhâ sâbitun ve fer 'uhâ fi's-semâ 'i⁷⁵ 14/24 (L 59A-2,3 /G2)

Mülk-i vahdet (birlik ülkesi), hakkında duyuların ve aklın sağladığı bir bilgi yoktur.

Kim anı gözler bakup görmüş degül

Diller ol ilden haber virmiş degül

Hem kulak işitmedükdür adını

Hîç kimesne bilmedükdür dadını

Fikr ü 'akluñ iremez ol menzile

Adı ol mülküñ inan gelmez dile (G1-55)

Akıl, Hakk'ın birliğinin hutbesini okur.

Akl okır ol vahdet-i Hak hutbesin

Hâlıkı sultân kul eydür kamusın (G1-1863)

Nefs-i kamilenin adı Ahmed'dir. Bu ismin harflerinden mim kaldırılınca Ahad; bir olan Allah kalır. Ona teslim olunursa Hakk'a ulaştırır. Ahmed'in Ahad'la birliği, ol emrinden önce kararlaştırılmıştır.

Eytdi adı ol elif hı mîm ü dâl

Berkidüpdür Hakk-ıla kurb-ı visâl (G2-8855)

⁷⁴ Gözü ile gördüğünü kalp ile yalanlamadı Necm 11.

⁷⁵ Bakmadın mı? Allah nasıl meseller bildirir, tevhid kelimesi, kökü yerde, dalları gökte sevimli bir ağaç gibidir İbrahim 24.

Mîm-ile Ahmed-durur bilgil ‘ayân
Mîmi gitsa hod Ahad'dur bî gümân
Çünkü bildüm bu işi böyle kemâl
Teslim oldum kalmadı ayruk mecâl
Cân eliyle dutdum anuñ etegin
Tâ iletdi ol beni Hakk'a degin
Gördüm Ahmed ol Ahad'la bir imiş
Kaf u nun'dan ilerü takdîr-imiş
Cümle iş anuñ-ıla olmuş tamâm
Nüh felekden yokaru dutmuş makâm (G2-8860)
Bkz. Âşğın durumu ve birlik

3.3.2. BİRLİK⁷⁶

Ezelde canlar Hak’la birlikteydi. Tekrar cemalullaha ve rahmete ulaşmak için birlik etmek gerekir. Kendine gelip kendini bilen Allah’ı bulmuş olur. Allah’ın birliğinin tecellisi dünyadaki varlıklarda görülür. Bunlardan bazıları gözler, elin parmakları vb. dir. Sular ve kazlar da birliğe ulaşmak hakkında fikir verir.

Aşağıdaki beyitlerde iblis kendini üstün görürken bir çeşit Beyazıd Bistamî edasıyla “Beni Allah’ın birliğinden kim ayırdedebilir?” demektedir.

Kibr-ile çün garra oldı hâlına
Bilmedi kim ne geliser yolına
Didi dünyâ âhiret mülküm-durur
Uşbu mülki benden alan kim-durur
Şöyle mutlak hâkimem ben her işe
Kim kimesne hükmüme eytmez nişe
Ne dilersem işlerem hükmüm geçer
Bini Allah birliğinden kim seçer
Ger düğülmissen anuñ hükmi revân
Başarayıdum ben bu mülki bî-gümân (G1- 4137)

⁷⁶ “Birlik” alt başlığıyla, “bir arada olmak, birlikte hareket etmek”; bu sayede genel başlık olan vahdetin, Allah’a ulaşmanın sağlanması kastedilmektedir.

İnsanlar ve melekler yaratılmadan önce canlar Hakk'ın varlığıyla birlikteydi.

Ol zamân kim yog-ıdı bu nüh felek

Gelmedükdi sûrete ins ü melek

Anda biz Hak varlığıyla var-ıduk

Ol zibâ dildâr-ılan dildâr-ıduk

Orta yirde yog-ıdı hîç ayrılık

Ne firâk u ne ölüm ne sayruluk

Vahdet ü yigânalıkdı hâlümüz

Neye degdi bir işit ahvâlümüz (G1- 5429)

Ezelde sevgilinin yüzü bakmadan görünürdü. O kulları bu şekilde birlikte tutardı. O hazrete ait can kuşu dünyaya gelerek tutsak oldu.

Bakmadın görnür-idi ma‘şûk yüzi

Şöyle birlikte dutardı ol bizi

Şöyle birlikde-y-iken gör bu işi

Niçe dutsag oldı ol hazret kuşu (G1-1101)

Nerede birlik varsa, kim kiminle benlikten geçip Allah için sevişirse iki cihanda da mutlu olurlar ve canlara varırlar.

Pes bilüñ kim kanda birlik var-ısa

Kim kimüñle ikiliksüz yâr-ısa

Devlet-i her dü cihân anlardadur

Anlaruñ menzilleri cânlardadur (G1-252)

Birlik içinde olanlara herkes boyun eğmiştir.

Birikenler buldılar girtü murâd

Mahkum oldı bunlara biliş ü yâd

Zîra birlik Hak Çalap birligidür

İkilik şol ‘âsiler dirliğidür

Birlige bitmek Hak'a irmek olur

Pâdişâhuñ lutfına girmek olur (G1-255)

İy yarânlar birlik eyleñ yâr-ıla

Kim varasız dünyadan ikrâr-ıla

Birlige ulaşmadın varanlaruñ

Yarın işi düşvar ola anlaruñ

İy Hudâyâ ‘Âşık'a sen rûzı kıl

İkiliksüz birliği kılsun hasıl (G1-259)

İnsanın yaratılışı ve dirilişi bir kişinininki gibidir.

*Mâ halkuhum velâ ba'suküm illâ ke-nefsin vâhidetin*⁷⁷ (31/28)

Bütün nebiler ve evliyalar bir vücut gibiydiler. Her birinin hali farklı olsa da birleşmiştir.

Yüz biñ ü yigirmi dörd biñ enbiyâ

Dörd yüz ol kırk dörd tabakât-ı evliyâ

Birlik içre cümlesi bir cism-idi

Cism içinde bunça dürlü ism-idi (G1-270)

Her birinün bir şekil ahvâlleri

Birlik içre biriküpdür hâlleri

Bütün peygamberler vücudun organları gibiydi. Hz. Muhammed ise baştır. Bunların hepsi Allah yolunda birikip yoldaş olmuşlardır.

Kamular a‘zâ-y-ıdı ol baş-durur

Hak yolunda biriküp yoldaş-durur (G1-320)

Birliğe inananlar, peygamberlerle birlikte Hakk'ın yüzünü görür.

Sen dahı bitdün-ise ol birliğe

Bî-riyâ girdün-ise ol dirlige

Hak didârın göresin anda bile

İnşâllah kim Çalap rûzî kıla (G1-334)

Birlik rahmet, ayrılık azaptır.

El-cemâ‘atü rahmetün ve'l-furkatu ‘azâbun.... (G1/ L 22B-6)

Her işin başı birliktir; birliğe bağlanıp inanmak yiğitliğin en olgun şeklidir.

Cümle işün yigregi birlik-durur

Birliğe bitmek bütün erlik-durur (G1-338)

Birliğe inananlar hedefe ulaşır.

Birliğe bitenler irdi menzile

İkilikle kimse gelmez hâsıla (G1-339)

Nerede iki gönül bir ise onlar zengin bir hayat sürer.

⁷⁷ *Sizin yaratılışınız, dirilişiniz ancak bir kişinininki gibidir* Lokman 28.

Kanda kim iki gönül birlikdedür
Göresin bunlar ganî dirlikdedür (G1-340)
Birlik içinde olan üzüntüden uzaktır, böyle kimseler dünyaya sultan olmuşlardır.
Birlik ehli hoş geçirür vaktını
Birikenler dutdı dünyâ tahtını (G1-341)
Peygamber yolu birlik sayesinde açtı; böylece dünyaya baştan başa hükmetti.
Birliğ-ile açdı yolu Mustafâ
Hükm kıldı dünyaya kâfdan kafa (G1-342)
Birliğe bağlanan gönüller sevinçlidir; bunlar bütün isteklerine kavuşmuşlardır.
Birliğe biten gönüller oldu şâd
Hâsıl oldu bunlara cümle murâd (G1-343)
Saadet, kutluluk, baht açıklığı gibi ne varsa birlik sayesinde elde edilir; birlik içinde olanlar ölümsüz bir hayat sürerler.
Ne ki devlet var-ısa birlikdedür
Birlik ehli ölmesüz dirlikdedür (G1-344)
Bütün işler birlik sayesinde yapılmıştır; doğru yolda gidenler birlik ile amaçlarına ulaştılar.
Birliğ-ile geldi cümle iş ele
Birliğ-ile vardılar doğru yola (G1-345)
Allah'ın rahmeti birlik içinde olanlarıdır.
Birlik içredür Çalab'un rahmeti
İşid imdi eydeyüm bu hikmeti (GG1-346)
Dinin direği olan namaz, yalnız da kılınabilir. Fakat emir birlikte kılmaktan yanadır.
Böylece Hak'ın rızasına kavuşulur.
Ol ki tâ'atdur farîza Tañrı'nuñ
Günde biş vakt kim diregidür dinüñ (G1-347)
*Es-salâtu 'imâdü'd-dîn*⁷⁸ (G1/ 23A-7)
Tâ'atı yalnız dahı kılsa olur
Farz u sünnet ne'ydügin kamu bilür (G1-375)
İlla emr oldur biriküp kılalar

⁷⁸ *Namaz dinin direğidir.*

Birliġ-ile Hak rızâsın bulalar (G1-376)

Birikenler rahmete doymuş ve bu nimetin de toplanmaktan ileri geldiğini anlamıştır.

Birikenler rahmet-ile doydular

Rahmeti ol cem' içinde duydılar (G1-377)

Allah'ın lütuf ve ihsanları birliktedir. O, bütün güçlükleri ikilik ve fitneye yerleştirdi.

Pes bilün birlikdedür Hak rahmeti

İkilikte kodı cümle zahmeti (G1-378)

Rahmet topluluk üzerine iner; çünkü Peygamber cemaat rahmettir buyurdu.

Birlik ehline olur rahmet nüzûl

El-cemâ'atu rahmetün didi resûl (G1-379)

*El-cemâ'atu rahmetün ve'l-furkatu 'azâbun*⁷⁹ (G1/ L 24B-8)

Kim bir öndere sadakatla uyup bir olduysa o, Allah'ın huzuruna çabucak varır.

Her ki imâmla birlik eyledi dürüst

Ol varısar Hazret'e çâlâk ü cüst (G1-380)

Dünyada ikiliğe sapan ahirette cehenneme gidecektir.

Her ki bunda ikilikle dirile

Yarın anda tamu dapa sürile (G1-382)

Her türlü iyilik ve kutluluk birliktedir.

Âkıl-ısañ birliğe ulaşıgör

Ne ki devlet var-ısa birliktededür (G1-385)

Ne yapmak gerektiğini, sevgili ile nasıl birlik edileceğini gözler bildirir. Onlar her yöne birlikte bakar. Birlikte uyur birlikte uyanır.

Gözlerün eyde saña n'itmek gerek

Yâr-ıla birlik niçe itmek gerek (G1-390)

Hîç iki göz iki yaña bakamaz

Eyle bitmişdür biri birni komaz

İkisi bile bakar saga sola

Bilelikdedür niçe kim var ola

Uyhuya varsa dahı bile varur

Uyanıçak yine bile uyanur (G1-393)

⁷⁹ *Cemaat rahmet, ayrılık azaptır.*

İki göz birlikte olmakla, Tanrı'nın cemâlini görmeye layık olmuş ve 'şaşıp sapmama' elbisesi giymiştir. (G1/ L 25A-3)

Allah yoluna dostluk ile girip, birlik sayesinde tecelliye kavuşulur.

İkiliksüz birlik eyle yâr-ıla

Yârlığı başarmayasın 'âr-ıla (G1-386)

Yarlıg-ıla Hak yolına giresin

Birliğ-ile Hak didârın göresin (G1-387)

Birlik içinde olanlar bu nimete kavuştular ve Hakk'ın cemaline bakmaya layık oldular.

Nitekim birlik kılanlar buldılar

Bakmaga dîdâra lâyıık oldılar (G1-388)

Hak'la dost ve birlikte olan, sonunda onun cemaline erer.

Sen dahı birlik idersenn yâr-ıla

Şâd olasin 'âkıbet dîdâr-ıla (G1-397)

Sevgili ile birlikte bulunan kederlenmez, çünkü o, Allah'ın rahmetinden uzak değildir.

Yâr-ıla birlik iden mahzûn degül

Rahmetinden Tañrı'nuñ magbûn degül (G1-398)

Dünyada 'ömrin süre devlet bile

Âhiretde şâd ola rahmet bula

Kendine gelip kendisine ayna olan bahtlıdır. Kendisinde kendisini bulup sözünü kendisine söylemiştir. Sorunları kendisine sorar ve kendisine cevap verir. Kendi kendine hocalık eder. Kendisinden nasiplenir.

Bahtulu ol cân ki geldi kendüye

Kendüzi hem gözgi oldı kendüye

Kendüzinde kendü buldı kendüzin

Kendüzine söyledi kendü sözün

Müşkilin hem kendüye sordı yine

Kendüye kendü haber virdi yine

Kendüden kendüzine üstaadı var

Kendüzinden kendünün istâdı var (G2-6909)

Kendine gelen, maksadına kendinde ulaşmış ve kendi aynasında yaratana görmüştür.

Kendüzinde kendü buldı maksudın

Kendü gözgüsünde gördi ma'budın (G2-6910)

Asıl hüner, insanın kendisini bilmesidir. Kendini bilen Allah'ı bilmiştir. Artık ona başkası gerekmez.

Kendüzin bilmekdür ol yigrek hüner

Ol bilüden oldı uslu delüler (G2-6911)

Her ki bildi kendüyi bildi Hak'ı

Ol kiş ne istesün ayruk dakı (G2-6912)

*Men 'arefe nefsehu fekad 'arefe rabbehu*⁸⁰ (G2/L 61B-1)

Kendini bilen kendinde Hak'ı bulur

Her ki bildi kendüyi bildi Hak'ı

Kendüzinde ol kişi buldı Hak'ı (G1-1036)

Men 'arefe nefsehu fekad 'arefe rabbehu (G1/L 57B-7)

Kendüzinden kendüye açıldı yol

Hakk'a ograr kaçarı kim varsa ol (G1-1037)

Kendini bilen Hakk'ı bilir. Kendine gelen Hakk'ı bulur.

Kendüzin bilendür ol Hakk'ı bilen

Kendüye gelendür ol Hakk'ı bulan (G1-1642)

Canlarını bizzat Allah'ın aldığı kullar, damlanın tekrar denizle birleşmesi gibi Allah'a kavuşurlar. Ebedi hayat bulur ve bir daha ayrılmazlar.

Anlaruñ kim cânını Allah alur

Eyle bil katre girü deryâ olur

Ayruk aña katre olmak olmaya

Eyle dirlik buldı ol hîç ölmeye (G1-1924)

3.3.2.1. Birliğin ellerdeki tecellisi

Yüce Allah, ellerde çeşitli hikmetleri gizlediğini; Musa'ya elini koynuna sok elbisesi giydirdiğini Kasas 32. ayette anlatır.⁸¹

⁸⁰ *Nefsini bilen Rabbini bilir.*

⁸¹ “Elini koynuna sok, lekesiz bembayaz çıksın. Elllerini kendine çek, korkun kalmasın. Bu ikisi Firavun ve adamlşarına karşı Rabbinden iki bürhandır. Doğrusu onlar fasıklar güruhudur” denildi.

İnsanın vücudu baştan başa bir kitaptır, manası da gönülde yazılıdır. Bu manadan ancak benlik davasından arınanlar haberdar olacaktır. Bütün organlarda ibret yazılıdır; ancak bunları yalnız Allah'a yakın olanlar okuyabilir. Kol ele kadar bir geldi ve beşe ayrılıp eli oluşturdu. Boy ve kuvvetleri bir olmadığı halde aynı tarafa yöneldikleri için bir yere toplandılar. Böylece boy ve kuvvetleri dosdoğru oldu. Bu hikmet ve ibret gösteren bir örnektir. İnsanların hepsi Âdem'den geldiği halde kimi doğru gitti kimi de yoldan çıktı. Farklı özellik ve yaşam biçimlerine sahip oldular. Toplanıp aynı yola gitmediklerinden bir yere bağlanıp din büyüklerinin emrini tutmazlarsa birliğe ulaşamazlar; ebedi hayata kavuşamazlar. Birliğe ulaşmak güzeldir. Ve Hak didarı birikenlere bağışlanır. (G1-405-431)

3.3.2.2. Su ve birliğe ulaşmak

Allah, Kuran'da toplanma ve birlik için suyu gökten yağdırdığını anlatır.

*Enzelnâ mine's-semâ 'i mâen tahüran fe-ahyâ bihi'l-arza*⁸² 25/48

Dünya mana ve hikmetle doludur. Dünyadaki işaretlerin belgelerinden birlik dersi almak gerekir. Yola yalnız girenler hedefine ulaşamaz. Bu durum, yeryüzündeki suları düşünerek görülebilir.

Bütün sular bir denizden dağılıp dağa taşaya yayılmıştır. Damla damla her yerden çıkıp tekrar denize akarlar. Yalnız olmakla pınarın gücü kesilir; önündeki engelleri de yıkıp aşamaz; denize ulaşamaz yere sızar. O pınar, denize ancak, kendi gibi bir su ile karışıp birlikte ulaşabilir. Birlik sayesinde çoğalıp kuvvetlenir ve büyük bir ırmak olup başka ırmaklarla da karışıp denize ulaşır. Bu, halkın birlik ve yaşayışına örnek ve Hak yolundakiler için de delildir.

Bütün insanlar bir evden gelip dünyaya dağılmışlardır. Hepsinin yönü yine o eve doğrudur; hepsinin canı orada toplanacaktır.

Bir kişi ne kadar akıllı da olsa Allah yolunda bir arkadaşı yoksa; varacağı yere ulaşamaz ve dünyada sayısız güçlüklerle karşılaşır. Çünkü dünya insanlar için engeldir; onların Hak yoluna varmalarına mani olur. Tek başına bu perdeleri yırtıp geçecek, yolu açacak bir kuvvet görülmemiştir. Yapılacak iş, Hak yolda giden bir Allah dostu

⁸² *Diriltmek için gökten artıncı su indirdik Furkan 48.*

nun eteğine yapışmaktır. Doğru bir dosta ulaştınca o, kişiyi velilere ulaştırır. Bunların sohbetine girerek Allah'a ulaşılabilir. Zira dünya bunlara engel değildir. Onların gezintileri Tanrı iledir. Canları ona ulaşmaktadır. (G1-435-466)

3.3.2.3. Kazlarla mürid ve müminler

Bkz. 3.5.1. Kılavuz/ İmam

3.3.2.4. Ateş yakamayan bir Arabın birliği anlaması

Bir hikayede Kabe'ye giderken yalnız kalan, yolu deniz kenarına düşen, soğuk yüzünden zahmet çeken, ne kadar çakmak çaktı ise de ateş yakamayan, sonunda Allah'a yalvararak maksadına kavuşmak isteyen bir arabın hâli anlatılır. Bu kişi sonunda ateşin çakmak, taş ve kavın birliğinde olduğunu anlar. Gönüllerin birleşmesiyle de Hakk'ın nuruna ulaşılacaktır. (G1-502-551)

3.3.2.5. Canlar ok gibidir; birleşince güçlenir.

Otuz oğlu olan ve ömrünün sonunda her birine türlü vasiyetlerde bulunan padişahın hikayesinde, padişah oğullarından birer ok getirmelerini ve bunları kırmalarını ister. Sonra da otuz ok daha getirip ona vermelerini ister ve bunları birleştirir. Oğullarından okları bu şekilde kırmalarını ister. Onlar bunu başaramaz. Padişah birlik hakkında öğüt verir: Allah'ın sevdiği şey birliktir. Gönül hoşluğu, nizam ve intizam birlikte olur. (G1-553-595)

Kim ayrılık çıkarmışsa dost saymamalıdır. Ondan fayda gelmez, onu hesaba katmamalı ve yok bilmeli

Her ki kaldı ikilikde yâr degül

Yoga saygıl sen anı kim var degül(G1-596)

Birbirini severek toplananlar rahmet bulmuşlardır, rahmet içinde yaşayacaklardır.

Biriken cânlardır ol rahmet bulan

Rahmet içinde ebed bâkî kalan

3.3.2.6. Üzüm hikayesi: Yönler farklı olsa da maksat aynıdır

Yaratılmışlar ayrı yönlere gitseler de hallerine göre Tanrı'ya yönelirler. Herkes değerini ondan alır; hepsinin isteği onda gerçekleşir. Bütün dillerin söylediği bir söz; bütün gözlerin baştan aşağı seyrettiği de bir yüzdür. Herkesin sevdiği bir varlıktır; fakat birbirinin dillerini bilmediklerinden bunu anlayamazlar. Herkesin dileği bir; geçmişin ve geleceğin mabudı da aynıdır.

Hikayedeki dört kişi bir para bulur ve dördü de onunla üzüm almak ister; fakat birbirlerinin dillerinden anlamadıkları için boş yere kavga ederler. Dillerini bilen biri gidip üzüm getirir ve kavga biter. (G1-601-644)

3.3.2.7. Birlik ve aşk

Bkz. 3.18.14. Âşığın durumu ve birlik

3. 3. 3. VAHDET-İ VÜCUT⁸³

⁸³ Leknevî vahdet-i vücûdun temel düsturunu şu şekilde açıklar:

“Allah'tan başka her şey, fiiller ve ta'ayyünat (belirmeler) âlemdir. Bütün şuûn ve ta'ayyünler O'nun zuhûr mahalleridir. Allah onlarda zâhir ve sâridir. Ama bu, Allah Teâlâ'nın âleme sirâyet edip onunla birleştiğine inananların söyledikleri mânâda değildir. Bu sirâyet bir sayısının diğer sayılara sirâyetine ve onlarda bulunmasına benzer. Her sayı birlerin bir araya gelmesiyle meydana gelir. Âlemde bir zât, zahir olup görülür. Bu da Allah teâlâ'nın zâtından zuhûr eden şeylerdir. Allah teâlâ'nın zâtı ortaya çıkan bu çoklukta (kesret) tecellî eder. Allah Evvel, Âhir, Zâhir, Bâttır ve ortakları olmaktan yücedir.

Allah Teâlâ'nın hem tenzih hem de teşbih ile alâkalı olan isimlerinin tamamı, bir zuhûr mahallinden ortaya çıkar. Zuhûr mahalleri olmadan isimlerde kemâlât (yükseklik) mümkün olmadığından, Allah Teâlâ isimlerine zuhûr mahalli olsunlar ve kemâlâtı aşık olsun diye âlemi yarattı. Allah Teâlâ zâtî kemâlâtında âlemlere ihtiyacı olmadığı halde, isimlerine ait kemâlâtı göstermek için dış âlemde görünen varlığa ihtiyaç duyar. Hafız Şirâzî şöyle der:

Aşık sevgilinin gölgesinde gölgelensin, ne var bunda?

Biz hep O'na muhtâciz, o da bize istek duymakta.

“Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim de mahlûkâtı yarattım” (Aclunî: Keşfü'l-hafâ,c.2,s.121) meâlindeki hâdis-i kudsi de bu mânâyâ işaret etmektedir.

Biri Allah Teâlâ'ya, diğeri mümkün varlıklara âit iki mevcûdun olduğuna inanmak gizli şirktir, fakat varlığın bir olduğuna inanıp onun da Allah olduğuna., Allah Teâlâ'nın dışında her şeyin, O'nun zuhûruna mahal olduğuna, zuhûr mahallerinin çok olmasının Allah Teâlâ'nın birliğine ters düşmeyeceğine inanmak tevhiddir.

Sen Hakk'ın aynı (kendisi) olamazsın. O, her kayıttan uzak olan mutlak varlık; halbuki sen sınırı olan mukayyetsin. Sınır ve kayıtları olan şey, hiçbir zaman şart ve kayıttan uzak olan Mutlak Zâtın aynı olamaz. Ama hakikatde sen, Hakk'ın aynısısın. Zira Hak sende belirmektedir. Sen Hakk'ı varlıkların

Her bir varlığın temelinde o vardır, Allah, her varlığın canıdır. Bütün eşya ona koşar ve onu ister.

Cümle dürlü bünyaduñ oldur cânı

Cümle eşyâ yügrişüp ister anı (G1-109)

Varlığının işaretlerini yarattığı mülküne saçtı, baştan sona hepsinde kudreti göründü.

Saçdı kendü varlığın bu mülkine

Düşdi düpdüz soñuna vü ilkine (G1-117)

Bu kadar arayıp soran sonunda odur; onu isteyip bulan da odur.

Oldur âhir bunça cüst-ü-cü kılan

Ol-durur hem isteyüp anı bulan (G1-121)

Bütün dillerin söylediği bir söz; bütün gözlerin baştan aşağı seyrettiği de bir yüzdür.

Kamu dil söylediği bir söz-durur

Kamu göz boyladığı bir yüz-durur (G1-605)

Suret, yüz binlerce de olsa, hayat birdir; bu, suyun binlerce bitkiye dirlik sağlamasına benzer.

Ger surat yüz biñ ise birdür hayât

Görseñâ kim bir sudan yüz biñ nebât (G1-647)

Sen yüz bin bardağı da kırsan; kırınca suyun yine aynı olduğunu görürsün.

Sen gerekse bardağı yüz biñ sına

Çün sıyasın su hemân birdür yine (G1-648)

Bir yerde yanan bin mum da olsa; kapları başka başkadır ama ışıkları birdir.

Bir makâmda biñ çerâg olsa münîr ü

Sırçası ayrukdur illâ nûrı bir (G1-649)

Üzümün de rengi farklıdır, fakat suyu aynıdır; bu şarap olursa, huyları da benzer.

Rengi ayruk üzümüñ birdür suyu

Çün şarâb oldı kamu birdür huyı (G1-650)

Bir denizde rüzgarla bin dalga oluşsa da rüzgar dinince yine tek deniz kalır.

Bir deñizden yıl-ile biñ mevc olur

Çünkü yıl diñdi yine deñiz kalur (G1-651)

bizzat ayınında belirme kaydı ile mukayyed bulursun. Zuhûr eden eşyada Hakk'ın zâhir olduğunu görürsün. Allah'tan başka ne bir mevcûd, ne de bir ilah vardır."
İmam Rabbânî'nin bu konu ve vahdet-i şühud hakkındaki görüşleri için bkz.: Girişin 2.4.3.1.konusu 3 nolu dipnot.

Güneş yüz bin bacadan da inse; batınca, yine yalnız baca kalır.
Bir güneş yüz biñ bacadan ger ine
Çün güneş gitdi baca birdür yene (G1-652)
Akıl, bütün varlıklara burnunu sokar ve koklayıp Hakk'ın kokusunu bulur.
Yirde ve gökde ne ki mahluk var-durur
Kamusına bu 'akıl burnın urur
Yiyiler Hak yiyisin ister bulur
Kanda varsa ol yiye ma'lûm olur
Nitekim ol Mustafâ eytdi 'ayân
Baña Rahmân yiyisi gelür revân (G1-3064)
*Innî le 'eccidü nefese'r-Rahmâni min kibli'l-Yemeni*⁸⁴
Dünyadayken dıştaki ve içteki alametleri görüp de doğruyu ve yanlışı ayıramayanlar
ahirette cemelullahı göremeyecektir.
Aç gözüñ âfâk içinde gör ne var
İmdi bir gel kendüzüne kıl nazar (G1-937)
Kim bilesin hak nedür bâtil nedür
Dünya mülkinde saña hâsıl nedür
Her ki bunda bu işi bilmedise
Ol ki maksûddur anı bulmadısa
Yarın anda maksuda irmeyiser
Pâdişâh dîdârını görmeyiser (G1-840)
Kendinin ne olduğunu görüp anlayamayanlar Hakk'ı da bilip göremez.
*Ve men kâne fi-hâzihî a 'mâ fehüve fi'l-âhireti a 'mâ ve edallu sebîilen*⁸⁵ 17/72
Uşbu sözden sen seni aňlayasın
'Ârifiseñ bilesin kim sen nesin
Kendini bilen Rabbini bilir
Sen seni bildüñ-ise bildüñ Hakkı
'İlmüñ aslı sendedür cehd it okı (G1-842)
Men 'arefe nefsehû fe-kad 'arefe rabbehû

⁸⁴ Bana Yemen tarafından devamlı Hakk'ın kokusu gelmektedir.

⁸⁵ Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür; üstelik yolunu iyice şaşırmıştır İsrâ 72

İbret ilmi insanın dışında hikmet ilmi içindedir.

Zâhir ü bâtın ne kim varsa ‘ayân

Kamusı sende-durur bellü beyân

Zâhirüñde ‘ilm-i ‘ibret yazludur

Bâtinuñda ‘ilm-i hikmet gizlüdür (G1-844)

Hakk'ın nuru insandadır. Ve cana hayat veren de odur.

Zât içinde hõd tolıpdur Hak nuru

Kim hakikat cân anunladur diri (G1-845)

Sevgilinin huzurunda yüz yere konur ve hayrete dalınır . Tuhaf haller ortaya çıkar.

Salik tek tek her varlığın yerini alır. Âlemle bütünleşir.

Bkz. 3.4.3.3. Yolun sonu

Varlıkların onsuz olmadığını gören salik kendisinin varlıkla birlikte tek bir kişi olduğunu sanar. Bütün halleri ona bağlı olduğundan elleri de onunla işlemektedir.

Bkz. 3.4.4.6. Vuslat

3.3.4. HAK'TAN AYRILAN OL EMRİNİN İNSAN VASITASIYLA TEKRAR HAKK'A DÖNÜŞÜ (SEYR-NÜZÛL VE URÛC)

İnsandaki beş katmanın en içte olanı Allah emridir. Emir ise emredenden ayrılmaz.

Hem bu oddan içerü emr-i Hudâ

Hod degüldür emr âmirden cüdâ (G1-2660)

İnsanın içiyle bağlantılı olan, âlemin dışını çevreleyendir (Hakk'ın emri ve Hak'tır.)

Âlemüñ şol taşına olan muhît

Âdemîñüñ içine ol mürtebit (G1-2661)

Hak'tan ayrılınca ölen ol emri madende hayat buldu. Öl emriyle ölen bitkiler de bu defa hayvan olur. Hayvan da yok olunca insan olur. İnsan da ölecek ve dirilip tekrar Hakk'a ulaşacaktır.

Ol emir kim Hak'dan ayrılmış-ıdı

Eyle san kim ol dem ol ölmüş-ıdı (G1-3362)

Öldi andan oldı ma‘dinde diri

Topragı kân eyleyen anuñ nuru

Öldi ma‘dinde yine buldı hayât
Ol hayâtdan bitdi bu cümle nebât
Yine öl emri uş nebâtlar da ölü
Dirilür bu kez varur hayvân olur
Öldi hayvân da vü oldı âdemî
Saltanatla dutdı cümle ‘âlemi
Bu kez âdem de öliçek mutlakâ
Dirilüben vasl olısar ol Hak'a
Anda varup n'olısar gelmez dile
Âdemî oldur ki bu remzi bile (G1-3368)

Beş konaktan geçen ol emri Hakk'a varır. Emir emredene ulaşınca sonsuzluğa ulaşır.
Zaten aslı Hak'tandır ve yine ona gider.

Âmire irdi emir buldı bekâ
Aslı Hak'dandı yine vardı Hak'a
Geçmeyinçe uşbu biş evden tamâm
Olmadı Hazret aña mülk ü makâm (G1-3370)

İnsan olmak çok büyük bir sonuçtur. Varlıklar içinde Allah'a en yakın olan da insandır.

Âdemîlik key ulu menzil-durur
Hazret'e yavlak yakın mahfil-durur (G1-3373)

Kim ileri geçer ve doğru olursa kendi varlığından vazgeçip Hakk'ı bulur ve onunla dolar.

Her ki geçdi ilerü ol oldı hak
Gitdi kendü varlığı vü toldı Hak (G1-3374)

Tekrar hayvan tabakasına dönenin son nefesteki meyli yeniden ilk yaşadığı zamanadır. Can ve gönül geri dönerse Allah onu kabul etmez. Hakk'a ulaşma yolu kapanır.

Ol ki döndi girü hayvân mülkine
Soñ nefesde meyli ol 'ömr ilkine
Girü hayvân u nebâta gitdi ol
Hazret'e kanda irer bağlandı yol
Çün girü meyle eyledi cân u gönül

Redd-i hazret bil anı bilme kabûl (G1-3377)

Allah, zamansız, mekansız ve nişansız olduğundan ona dil, akıl ve can da ulaşamaz. Yarattığı altı yön halk içindir. Kendisi bunun dışındadır. Zatıyla bu yarattıklarından uzaktır. Fakat mahlukatı o yaratmıştır. Ve emri de hepsine can olmuştur.

Ne dil irer aña ne bu ‘akl u cân

Ne zamân var ne mekân var ne nişân (G1- 3425)

Şeş cihet kim urdı bu halk hâlidür

Yohsa ol bu şeş cihetden hâlidür

Küllî fârigdür bu mülkden zât-ıla

Sâbit oldı uşbu söz âyât-ıla

Lîki cümle mahlukât andan-durur

Emri anuñ cümle halka cân-durur

Gün anuñ emri-y-ile her gün dogar

Yir anuñ hükmi-y-ile dutdı karâr

Yil anuñ hükminde eser durmadın

Su anuñ emrinde akar diñmedin (G1- 3430)

3.3.5. İNSANIN ASLI

Yaradılıştan önce Allah'ın birliğinden başka bir şey yoktu. Zaman ve mekan, insanda benlik bulunmuyordu. Can, akıl, gönül, nefis ve vücut sürekli Hak'la birlikteydi. İnsan sonsuz hayatı Hak'tan almıştır.

Ol zamân kim ben bu tende yâd idüm

Cümle dürlü kaygudan âzâd idüm

Altı nesne mansıb olmuşdı baña

İşid uşbu hikmeti batgıl taña

Cân u gönül hem ‘akıl nefis ten dahı

Her biri bir key ganiydi ben dahı (G1- 4345)

Her birinüñ mansıbın eydem ‘ayân

Diñle imdi niçedür bellü beyân

Cânum ol Hak hazretinde durmadın

Bakmış-ıdı ol yüze göz ırmadın
Aklum anuñ sun‘ına kalmış-ıdı
Ol deñizde külli gark olmuş-ıdı
Gönlüm anuñ ‘ışkına düşmüş-ıdı
Ol eserden kaynayup taşmış-ıdı
Nefsüm anuñ işiginde hâk-ıdı
Dünyaya el sunmadukdı pâk-ıdı (G1- 4350)
Bu tenüm hem düşmemişdi korkuya
Rahmet içre gark olupdı uykuya
Ben ho küllî bir-idüm ol bir-ile
Bile işlerdüm işi takdîr-ile
Ol emir kim takdir içre var-ıdı
Ben anuñla ol benümle yâr-ıdı
Yog-ıdı bende bu benlik ol zamân
Ne zamân vardı hod anda ne mekân
Kâyim-ıdı külli anuñ birliği
Andan aldık biz bu bâkî dirligi (G1- 4355)
Gizli bir hazine iken tanınmak isteyen Allah, varlığı yarattı.
Gizlenü bir genc-ıdı ol Pâdişâh
Diledi kim açılardı ol İlâh (G1- 4356)
*Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü en-u‘rafe*⁸⁶
Allah, insanları dünyaya gönderince asıl hazineyi isteyenler müstesna, her biri bir varlığa bağlandı.
Pes yaratdı kudretinden ‘âlemi
Hem götürdi ‘âlem içre âdemi
Çünkü saldı Hak bu halkı dünyeye
Geldi kaldı her biri bir nesneye
Her kim ol genc istedi hod kalmadı
Andan artuk hîç nesne almadı (G1- 4359)

⁸⁶ Ben gizli bir hazine idim ve bilinmeyi istedim.

İnsan, can ise aslına dönüp muhtaçsız olmalıdır. Yok ten ise, vücut harap olacaktır..

Cân-iseñ sen pâk-bâz ol pâk-bâz

Asluña dön bî-niyâz ol bî-niyâz

Ten iseñ hod olırsardur ten harâb

Kaçan ölse ten yiri tahte't-turâb (G1- 4555)

Allah, yeri ve göğü insan için yaratmış ve bunu bildirmiştir. O, iblis'i de insan yüzünden kovmuş ve zelil etmiştir.

Yiri gögi Hak senünçün eyledi

Hem senünçün eyledüm dip söyledi

Sen şol asıldansın âhir kim Celîl

Senden ötrü İblis'i kıldı zelîl (G1- 4557)

Hüve'llezî haleka leküm mâ fi'l-ardı cem 'ian⁸⁷ 2/29

İnsan kendisini kaybettiği için bulamaz ve bilemez. İnsanın yerde ve gökte aradığı kendisidir. Âlem kendini görmek isteyen insan için bir aynadır.

Nideyim kim bilmezsın sen seni

Yavu kılduñ bulımazsın sen seni

Yırde gökde sensin ol istedüğüñ

Sen saña gel sen saña gel dir öğüñ

Her kim ister göre kendü yüzini

Gözüye baksun göre kendüzini

Pes bu 'âlem gözgüdür bir baksaña

Ne görürseñ sensin ol bir bak saña (G1- 4561)

Allah, yedi gökte işlediklerini canlara ve vücutlara da vermiştir. Yerde ve gökte bulunan her şey insanda da vardır.

Yidi gökde her ne kim nakş eyledi

Cânlara vü tenlere bahş eyledi

Yırde gökde ne ki varsa sende var

Sen saña gel bir saña gel sen i yâr (G1- 4573)

Senürîhim âyâtinâ fi'l-âfâki ve fi-enfüsihim⁸⁸ 41/53

⁸⁷ O yeryüzündekilerin hepsini sizin için yarattı.

⁸⁸ Ufuklarda ve kendi nefşlerinde insanlara ayetlerimizi göstereceğiz Fussilet 53.

Kişi kendine gelirse ondan kendisine gizli hazineler açılır. O hazineyi keşfedince bütün varlığa hükmedilebilir. Kişi neredeyse Allah da onunla beraberdir.

Kim saña senden yakın yokdur kişi

Sen saña gel kim bilesin bu işi

Ger gelürseñ sen saña bellü beyân

Açıla senden saña genc-i nihân

Çünkim ol genci bilesin bil ki sen

Hükm-ile küllî dutasın mülki sen

İre şarkdan garba hükmüñ hakk-ıla

Kanda sen olsañ senüñle Hak bile (G1- 4599)

*Va'llâhu ma 'aküm ve len yetiraküm a 'mâleküm*⁸⁹ 47/35

Yeryüzü ve göğün altı bir ev gibidir. Tamamen insanın mülkü olmuştur. İnsan neyi isterse hepsini kendinde bulur. Padişah da köle de kendisidir. Sultanlık ve kölelik kalmayıp uzaklık yakınlık kalkar. Bu şu yok olur.

Yiryüzi gök altı bir evdür tamâm

Ol saña küllî ola mülk ü makâm

Belki yir ü gök saña bir ev ola

Ol irakdan bakduguñ yakın gele

Ne kim isterseñ bulasın sende sen

Bilesin kim şâh sensin bende sen

Beglik ü kullık kamu yeksân ola

Ne irak yakın ne îñ ü ân ola (G1- 4623)

Her bir varlık, o birliğe bağlanıp ölüm hayata değişilir. Ön son ve dedikodu kalmadığında Hak ile gerçek kavuşma ortaya çıkar. Senlik benlik davası kalkacak can ve ten o birlik denizinde yok olacaktır. Aşık, sevgili ve aşk hepsi bir harfe dönüşüp asıl anlamını bulur. Ses, harf ve düzen kalkıp Hak niteliksiz görünür. Artık kendini kendi görüp kendi bilecektir. Bu noktada cisim, can, akıl ve zat da batmıştır. Kalan, ebedi diri, devamlı var ve ölüm ulaşmayan Allah'tır. O hem ebed, hem hakikat, hem de ezeldir.

Cümle varlık sarf ola ol birlige

⁸⁹ *Allah sizinle beraberdir; o, amellerinizi asla eksiltmez Muhammed 35.*

Kamu ölmek degşürile dirlige

Kalmaya hîç önn ü soñ u kîl u kâl

Pes ola ol dem bize mutlak visâl (G1- 4625)

*Lâ ilâhe illâ hüve küllü şey'in hâlikün illâ vechehü*⁹⁰ 28/88

.Orta yirden götrile bu sen ü ben

Ol deñizde garka vara cân u ten

Âşık u ma‘şûk u ‘ışk bir harf ola

Girü kendü ma‘nisine sarf ola

Mahv ola harf u savt u ün ü sâz

Niteliksüz görine ol bî-niyâz

Kendüyi kendü göre kendü bile

Bâkisin eydümezem gelmez dile

Söz dükendi bunda uş dil oldı mât

Garka vardı cism ü cân u ‘akl u zât (G1- 4630)

Kaldı ol Hayy u Kadîm ü Lemyezel

Hem ebeddür ol hakîkat hem ezel

Aşk Allah'ındır. Âşık da maşuk da odur. Sonunda bütün yollar ona çıkar.

İşk anunndur ‘âşık oldur ma‘şuk ol

Âhir andan varur aña cümle yol (G1- 4632)

Kendinden kendisine delil yine kendisidir. Varlık yokluğa değışilip yokluk içinde varlığa kavuşulunca bu sermaye yeter. Kendini onun yolunda harcayan insan kul iken sonsuza kadar sultan olur. Nitekim evhad kelimesinden vav gidince geriye ahad kalır.

Kendüzinden kendüye kendü delîl

Kendüzi kendüzine olmuş halîl

Âşık imdi varlıguñ vir yoklığa

Yoklık içinde saña varlık doga

Dut anı sermâye tapdur ol saña

Kendüzüñ sarf eylegil küllî aña

Kul-iken sultân olasın tâ-ebed

⁹⁰ *Ondan başka tanrı yoktur. Onun zatından başka her şey yok olacaktır* Kasas 88

Vâvı gitdi evhadüñ kaldı ehad (G1- 4636)

3.3.6. FENA VE BEKA

Bkz. 3.4.4.9. Beka ve vahdet

Salikin benliği gidince bir nazarda bakışı Hakk'a ulaşır. Bütün varlık mahvolup bütün işler o bakıştan oluşur. Uçsuz bucaksız gizlilikler içinde bir dünya görünür. Bütün yollar ve duraklar yakın olmuş; bütün ayrılıklar kavuşmaya değişilmiştir. Benliksiz varılan mülkte nereye bakılsa dost yüzü görülür. Sevgilinin huzurunda yüz yere konur ve hayrete dalınır . Tuhaf haller ortaya çıkar. Salik tek tek her varlığın yerini alır. Âlemle bütünleşir. Salikin varlığı ortadan kalkar.

Çünkü benlik gitdi benden mutlakâ

Bir nazarda bakışum irdi Hak'a

Cümle varlık mahv olup kaldı bakış

Ol bakışdan hâsıl oldu bâki iş

Gördüm anda bir cihân kim ne cihân

Bî-nihâyetdür nihân-ender-nihân

Gögi göge yiri yire beñzemez

Tagı taşı yol erini eylemez (G1- 5620)

Cümle yol menzil yakın cümle irak

Değşürilmiş vaslata cümle firâk

Çünkü ben ol mülke vardum bensüzün

Kaçaru bakdumsa gördüm dost yüzün

Ve li'llâhi'l-maşriku ve'l-magribu fe-eynemâ tuvellû fe semme vechu'llâhi inna'llâhe vâsi'un 'alîmun⁹¹ 2/115.

Dostun varlığı hesapsız ve sayısız olarak tek kalır.

Dost önünde yire urdum yüzümi

Pes 'aceb gördüm bu kez kendüzümü

Ayagum altında buldum gökleri

⁹¹ *Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye yönelirseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti ve nimeti geniştir Bakara 115.*

İleyümde kul gördüm begleri
Arş-ıla gördüm dururvan bâ-karâr
Çarh-ıla gördüm dönerven bî-karâr (G1- 5625)
Ay u gün gördüm önümçe yügrişür
Cümle yılduz baña karşı sevnîşür
Cümle gök ehli yöni benden yaña
Bu benüm ahvâlüme kalmış taña
Gördüm olmuşam deñizler gevheri
Yir yüzinde cümle ma‘din cevheri
Biriküben bitmişem gülzâr-ıla
Bile bitdüm her nebâtdan bâr-ıla
Geh döner benden yanna leyl ü nehâr
Gâh payız oluram u geh nevbahâr (G1- 5630)
Geh dogaram ‘âlem üzre gün gibi
Geh tunarvan halk içinde dün gibi
Geh eserven yıl gibi halk üstine
Ugrayam dip ya‘ni ol dost dostına
Geh akarvan su gibi ilden ile
Dostlar alsun dip beni elden ele
Geh dutarvan yir gibi sabr u karâr
Tâ yüzüm basa diyüp ol dogru yâr
Gâh añılmaz yir ü gök ay u gün
Bilmezem hod var mı yok mı dün ü gün (G1- 5635)
Gah oluram cümle ‘âlemden berî
Şâdıllıktan fârig u gamdan berî
Cümlemiz o varlık içinde yok olmuştur.
Ol nefesde cümle ‘âlem sehv olur
Hiç añılmaz ‘Âşık adı mahv olur
Kalur ol dost varlığı bâkî ebed
Bî-hisâb u bî-şimâr u bî-‘aded
Uş dükendi ikilik agyârlığı
Kaldı külli baaki ol dost varlığı

Cümlemüz müstagrakuz ol varlığa
İy Hudayaa kamuyı sen yarlığa (G1- 5640)

3.3.7. HAKK'IN AYNASI

Allah'ın sevdiklerini seven Hakk'ın cemaline kavuşur. Nitekim dostlarını görmek onu görmek; onun sevdiklerine ulaşmak da ona kavuşmak demektir. Bu, insanların aynaya bakıp kendilerini görmeleri gibidir. Ayna, peygamberler ve velilerdir. Allah bunların gönlünü parlatmıştır. Sevgililere dostun yüzünü gösteren odur. Hz. Ömer: "Rabbimi kalbimde gördüm" demiştir. Beyazid Bistami de: "Cübbemin içinde Hak'tan başkası yoktur." demiştir. Bunu söyleyerek Hakk'ın onunla bulunduğunu; kendisinin Hakk'ın aynası olduğunu ve onu gösterdiğini anlatmak istemiştir. Nitekim bir hadiste müminin Allah'ın aynası olduğu bildirilmiştir.

Her ki sevdi Tangrunuñ dostlarını
Bî-gümân ol göriser dîdârını
Dostların görmek anı görmek-durur
Dostlara irmek aña irmek-durur
Şuña beñzer kim bakarlar gözğüye
Kendüye bakmak olur ol kendüye
Gerçi kim göz bakduğı ol gözgüdür
İlla anda gördüğü yüz kendüdür
Gözsüz kendü yüzün görmez bu göz
Kendü yüzinden haber virmez bu göz (G2-8940)
Gözlere pes yüzi gözğü gösterür
Ol gümândan gönli gözğü kurtarur
İmdi gel bir göz bırak bu ma'niye
Gözğü kimdür evliyâ vü enbiyâ
Saykal urdı bunlaruñ gönline Hak
Hak yüzün görmek dilersen anda bak
Her kim anda bakdı gördi dost yüzün
Dost yüzünden ırmadı ayruk gözin

Gözüsi Hakk'ın velî gönli-durur
Dostlara dost yüzini ol gösterür (G2-8945)
*Kulûbü'l-evliyâ'i mir'âtullâhi*⁹²
Sıdk-ıla bakgıl aña kim göresin
Uşbu sözüñ ma'nisine iresin
Nitekim Peygâmbere bakdı 'Ömer
Gör ne ikrâr eyledi ol şîr-i ner
Eytdi gördi Tañrı'mı gönlüm gözi
Mahkum oldı kalmadı ayruk sözi
*Kâle 'Ömer radiya'llâhu 'anhu: Râ'î kalbî Rabbi*⁹³
Hem işit bir ne didi ol Bâyezîd
Her zamân kim Hak'dan olurdu mezîd
Dir idi kim cübbem içre yok-durur
Hak'dan ayruk nesne illâ Hak-durur (G2-8950)
Kim Hak'ı ister-ise gelsün baña
Hak benümedür gelüñ Hak'dın yaña
Ya'ni kim ben gözüsiyem ol Hak'ın
Anı görmekçün baña her dem bakuñ
Kim göresiz bunda ol dost yüzini
Gözüden gören gibi kendüzini
*El-mü'minu mir'âtu'llâhi ta'âlâ*⁹⁴
Hem Resûlden gelmiş irdi bu hadîs
Bilmeyen bu ma'niyi kaldı habîs

3.4. SEYR-İ SÜLUK VE SALİK

3.4.1. SALİKİN YAPMASI GEREKEN BEŞ İŞ

Allah'a şeriat, tarikat, marifet, hakikat ve minledün geçilerek ulaşılır.

⁹² Velilerin kalpleri Hakk'ın aynasıdır.

⁹³ Ömer Allah ondan razı olsun: Rabbimi kalbimde gördüm dedi.

⁹⁴ Mümin yüce Allah'ın aynasıdır.

3.4.1.1 Şeriat

Şeriat; ilim ve ibadet salikin yol azığıdır.

Bu şerî‘at şol-durur kim ad ola
Bil ü kıl kim yolda saña zâd ola
Yol yaragın eylemekdür mutlakâ
Usañ olma çün gidisersin mutlakâ
İlm ü tâ‘at hem saña azuk-durur
Hem Çalap dergâhına lâyıq-durur
Çok yarak it aña andan çık yola
Hoş-durur kim yolda azuk bol ola (G1-3213)

3.4.1.2. Tarikat

Tarikat, yola gidip yol zorluklarını seçip katlanmaktır.

İlla cehd itgil ki yola gidesin
Ger gidemezseñ bu zâdı n'idesin
Pes tarîkat ol yola gitmek-durur
Yol emegin ihtiyâr itmek-durur (G1-3215)
Riyazet, yolun tehlikeleridir. Orada dostun ve düşmanın sıkıntılarına katlanmak;
gece gündüz durmadan çalışmak gerekir.
Bu riyâzet ol yoluñ âfâtıdur
Lâcerem kim yol yörimek katıdur
Dost u düşman zahmetin dartmak gerek
Dün ü gündüz durmadın yortmak gerek (G1-3217)
Yoldaki inişler ve yokuşlar, terk ve tecridir.
Terk ü tecrîd ol iniş yokuş-durur
Yola gitmek yavlak ulu iş-durur (G1-3218)
Yolun haydutları nefis, hırsızları da kibir ve kindir. Dini almalarına karşı dikkat
etmek gerekir.
Nefs harâmîdür bu yolda key sakın

Hem bu yoluñ ugrısıdur kibr ü kîn
Key hazer kıl bozmasun bunlar seni
Ger zafer bular-ısa iltür dini (G1-3220)
Tarikat yoluna yoldaşsız gitmemek gerekir.
Bu tarîkatdur ki ben eytdüm saña
Yoldaş iste yalñuzın gitme aña
Varıgörgil bu yolu yoldaş-ıla
Varmayasın menzile bir baş-ıla (G1-3222)

3.4.1.3. Marifet

Marifet, ancak canın konup ve bir müddet durduğu bir menzildir.

Ma´rifet menzildir anda cân iner

Durag eyler bir zamân anda konar (G1-3224)

Padişahın huzuruna çıkmak için bir beyle birlikte bulunmak gerekir. Padişahın beyleri ya peygamber ya velilerdir. Oradaki beylerbeyi ise Hz. Muhammed'dir. Can'ın Hakk'ın huzuruna kiminle gideceğini bilmesi marifettir.

Tâ tefahhus eyleye n'itmek gerek

Hazret'e kimüñ-ile gitmek gerek (G1-3225)

Añlaya kim kim-durur hazret begi

Ol-durur sultân öñinde hâsekî

Etegin dutmak gerek bu cân anuñ

Çün bilür sözün sımaz sultân anuñ

Cân anuñla hazrete girmek diler

Ya´ni kim sultân yüzün görmek diler

Ol ki hazret begleridür şeksüzün

Enbiyâ vü evliyâdur gör yüzün

Diñle beglerbegi kimdür iy safâ

Mustafâ'dur Mustafâ'dur Mustafâ (G1-3230)

Cân bu işi bildügidür ma´rifet

Olmaya ol cân öñinde ma´siyet

3.4.1.4. Hakikat

Can Allah'ın dergahına yol bulunca içinde şüphe kalmaz. Karşısına Hak çıkınca onun cemalini de görür. Hakikat, dost yüzünü görmektir.

Çün Çalap dergâhına yol buldı cân
Cân içinde kalmadı hergiz gümân
Gördi kim karşı duran ol Hak-durur
Hak cemâlin gördüğü mutlak-durur
Çün hakîkat göredurur dost yüzün
Pes hakîkat demek oldur şeksüzün (G1-3236)

3.4.1.5. Ledün

Minledün, Allah'ın kula hükmedip artık onda benlikten doğacak istekleri yok etmesidir. Bu durumda yaratılanın bir gücü yoktur. Emir, dilek ve takdir yaratanındır.

Min-ledün oldur ki hükm ider Çalap
Kul içinde kalmadı ayruk taleb
Ol hükümden annaru kul geçemez
Hîç kimesne anda agzın açamaz (G1-3240)
Enbiyâ vü evliyâ 'âciz kalur
Ne kim Allah dilegiyse ol olur
*Yef'alu'llâhu mâ yeşâ'u ve yahkumu mâ yürîdu*⁹⁵ 14/27, 5/1
Yarlıgarsa rahmeti çok ve's-selâm
Haşm iderse hod 'azizün zü'ntikâm 3/4
*Yagfiru limen yeşâ'u ve yu'azzibu men yeşâ'u*⁹⁶ 48/14
Anı kim bilmez bu kullar ol bilür
Dilegin işler ü hem hükmin kılur
Ol arada hükmi yokdur mahlukuñ

⁹⁵ Allah dilediğini yapar; dilediğini hükmeder İbrahim 27; Maide 1.

⁹⁶ O dilediğini bağışlar, istediğine de azap eder Fetih 14.

Emr ü takdîr ü dilek ol Hâlık'uña (G1-3245)
Ne kılursa hâkim oldur mutlakâ
Ol arada söyleyümez kul Hak 'a
Söylemeden bütün sözleri bilen Tanrı minledün ilminin sahibidir.
Söylemedin kamu söz ma'lûm aña
Min-ledün budur ki didüm uş saña (G1-3247)
Ledün, Tanrılık ilmidir. Yaratana ne dilerse buyurur.
Bu ledün pes Tanrılık 'ilmi-durur
Şöyle kim her ne dilerse buyurur (G1-3248)
Ledün, kendinin kendiliği ilmidir. Ona kimse adaletidir veya zulmüdür diyemez.
Kendünün şol kendülüğü 'ilmidür
Kim diye kim 'adli vü zulmüdür (G1-3249)
Ledün makamına mahlukun gücü yetmez. Peygamberler ve veliler de aciz ve hayran kalır.
Mahlukuñ anda eli irmez eli
'Âciz ü hayrân nebî vü hem velî (G1-3250)

3.4.2. SEYR-İ SÜLÜK İÇİN ALTI MENZİL BULUNUR

Gizli bir hazine iken tanınmak isteyen Allah, varlığı yarattı. Allah, insanları dünyaya gönderince asıl hazineyi isteyenler müstesna, her biri bir varlığa bağlandı
Gizlenü bir genc-idi ol Pâdişâh
Diledi kim açılardı ol İlâh (G1- 4356)
*Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü en-u 'rafe*⁹⁷
Pes yaratdı kudretinden 'âlemi
Hem götürdü 'âlem içre âdemi
Çünkü saldı Hak bu halkı dünyeye
Geldi kaldı her biri bir nesneye
Her kim ol genc istedi hod kalmadı
Andan artuk hîç nesne almadı (G1- 4359)

⁹⁷ Ben gizli bir hazine idim ve bilinmeyi istedim.

Dünyayı altı şey tutmuş ve her varlığı emri altına almıştır.

Kamu geldi ben dahı geldüm bile
İlla gördüm yolımı kıldan kıla (G1- 4361)
Gördüm altı nesne dutmuş dünyeyi
Hükmüne zâr eylemiş her nesneyi
Altı mahfil altı menzilde-durur
Kim gelürse dünyaya bunlar görür
Bunlara ugramadın geçmez kişi
Anda komış Pâdişâh her bir işi
Ben dahı geldüm sataşdum bunlara
Çün dahı yol yok gelen kaçın vara (G1- 4365)

3.4.2.1. Birinci menzil

Birinci menzilde sultan bulunur. Emir almadan geçilmeyeceğinden "vücut" o kapıda hizmetçi bırakılır.

Gördüm evvel bir kişi hükmi revân
Mahkum anuñ hükmüne cümle cihân
Saltanat ârâste vü hem ‘adl u dâd
Hükmi geçmez anda çi biliş çi yâd
Eytdiler sultân budur bellü beyân
Tañrı'dandur devleti bilgil ‘ayân (G1- 4370)
Geçmedi hiç kimse bundan tuşmadın
Tâ ki bu hükm altına ol düşmedin
Ben dilerdüm kim geçeydüm dutdılar
Nişe buyruk dutmaduñ dip eytdiler
Geçmesem yoldan kaluram n'ideyim
Çün komazlar nişe geçüp gideyim
Pes teni ısmarladum ol kapuya
Tâ dura kullık ide ol kapuya (G1- 4374)

3.4.2.2. İkinci menzil

İkinci menzilde fen ve sanat bilen, madenden yaramaz kısmı ayıranlar bulunur.

"Nefs" bu konakta kalmak ister.

Geçdüm andan ben ikinçi menzile

Ugradum anda yine bir mahfile

Gördüm ol mahfil dahı çâlâk ü çüst

Kavli muhkem sözi hoş hükmi dürüst

Nefse dirlik öğredür kim hoş geçe

Dünyada hoş yiye hoş hoş içe

Bu tabî'at ne'yle kâyimdür bilür

Cümle halka gösterür ma'lûm kılur

Çün tabî'at süst ola durmaz nefes

Pes kuş elden gitdi vü sındı kafes (G1- 4380)

Gördüm ol mahfilde bir söz eydilür

Diñledüm gördüm bu 'ilmi key bilür

Hâkim-i mutlak işinde korkusuz

Hem suratda hükmi işler kaygusuz

Pes bu kez sordum ki bunlar kim-durur

Kim tabî'at üstine hâkim-durur

Eytdiler bunlardur ol hikmet bilen

Ma'denüñ rencin bilen hıltın silen

Bunlara Hak'dan gelüpdür bu bilü

Ograyup geçse gerek uslu delü

Ben dilerdüm kim geçeydüm añsuzın

Pes bu nefsum dutdı bini geñsüzün (G1- 4386)

Pes kodum nefsi bularuñla bile

N'ideyim çün varamadı menzile (G1- 4390)

3.4.2.3. Üçüncü menzil

Üçüncü menzilde ilim sahipleri bulunur. Bunlar islamiyeti açıkça bildiren, üstün akla sahip kişilerdir. "Akıl" bu konakta kalır.

Ben üçinçi menzile göçdüm yine
Anda bir mahfil dürüst gördüm yine
İslam evinde bular dutmuş makâm
Günde biş kez dirilürler hâs u ‘âm
Dîn içinde tahtları hoş mu‘teber
Halka bunlar Tañrı'dan virür haber
Farz u sünnet bildürürler kamuya
Hükm iderler uçmaga vü tamuya (G1- 4395)
Emr ü nehy ü hayr u şer bunlar seçer
Halk içinde ne ki dirlerse geçer
Ellerinde hücceti Kur'ân dürüst
İşlerinde her biri çâlâk ü çüst
Pes bu kez sordum bu ne mahfil-durur
Kim bu halka eyü yavuz bildürür
Eytdiler bunlardur ol ‘ilm ısları
Kamudan artuk bularuñ usları
Geldi fermân Tañrı'dan peygâmbere
Kaldı peygâmber dilinden bunlara (G1- 4400)
Bu şerf‘at kim bular eydür ‘ayân
‘Âkil andan geçmedi bellü beyân
Sen dahı geçme eger ‘âkil-iseñ
Hem ulular sözine kâbil-iseñ
Ben dilerdüm kim geçeydüm yoluma
Kavuşaydum girü kendü ilüme
Aklum eydür geçmegil kim iş degül
Bu makâmdan kimsene geçmiş degül
Geçmesem yoldan kaluram n'ideyim
Çün komazlar niçe geçüp gideyim (G1- 4405)
Pes bu kez ‘aklı kodum ol tapuda
Kim dura kullık kıla ol kapuda

Kaldı ‘aklum ol ışıkde tâ‘ata
Muntazır öñden sonna bir sâ‘ata

3.4.2.4. Dördüncü menzil

Dördüncü menzilde Allah'ın güzel huylar verdiği "ehl-i tarikat" bulunur. Bunlar, zikir, tesbih ve tevekkülden başka düşünceleri bulunmayan kimselerdir. Bunlar birlik ülkesini tutmuş ve insanların gönlünü kendilerine bağlamıştır. Makamları, doğruluk ve gönül hoşluğudur. "Gönül" bu konakta kalır.

Geçdüm ol dördinçi menzile bugur
Yine gördüm anda bir mahfil durur (G1- 4408)
Zikr ü tesbîh ü tevekkül işleri
Kalmaduk ayruk dahı teşvîşleri
Dillerinde durmadın Allah adı
Her birinüñ gönli tolmış ‘ışk odı (G1- 4410)
Küllü vahdet mülkini dutmuş bular
Kamu halkuñ gönlini utmuş bular
Hoş düzilmiş şem‘ ü cem‘ ârâyide
Cümle halk alır bulardan fâyide
Mansıb olmuş bunlara sıdk u safâ
Birbiriyle bağlamış ‘ahd ü vefâ
*Ve evfû bi-‘ahdi’llahi izâ ‘âhedtüm*⁹⁸ 16/91
Çün buları böyle hoş gördüm yine
Pes bular kimdür diyüp sordum yine
Eytdiler ehl-i tarîkatdur bular
Bunlara viridi Çalap görklü hular (G- 4415)
Kimseyi bunlar yavuz dip seçmedi
Hiç kimesne bunları kop geçmedi
Sen dahı geçme ki menzil uşbudur
Bu makâm ehlin görürsin hoş-hudur

⁹⁸ *Söz verince Allah'ın ahdini yerine getiriniz Nahl 91.*

Ben dilerdüm kim geçeydüm ilerü
Yol varaydum içerüden içerü
Gönlüm eydür geçmegil menzil budur
Ol varup istedügün mahfil budur
Geçmesem yoldan kaluram n'ideyim
Çün komazlar niçe geçüp gideyim (G1- 4420)
Pes kodum gönli bularuñla bile
Kim dura ol kapuda kullık kıla

3.4.2.5. Beşinci menzil

Beşinci menzilde gönül gözü açık, sırlara vakıf, yerde yürürken arşta yazılanları okuyan "arif veliler" bulunur. Bu mahfilin üstünlüğü her an insanın kendinden haber vermesiyledir. Bu velilerin sözü insanın kendisini bilmesi ve işleri de kendine gelmesidir. Daha gitmeden yeri göğü dolaşıp gelir; bütün insanların gönlündekine vakıf olurlar. Vücutları zayıflamış canları ise yerle gök arasını doldurmuştur. "Can" bu konakta kalır. (G1- 4423-4435) Bkz. 3.5. Mürşid ve evliya- 3.5.3. Arif eren

3.4.2.6. Altıncı menzil

Altıncı menzilde kendini kaybederek aciz kalıp "İlahîlik denizine gark olanlar" bulunur. Bunlar kendilerini bilmez ve kimseyi tanıyamaz. Günah yahut sevap işlemezler. Konuşmazlar ve gözlerini açmaya takatları yoktur.

Kaldı cân anda vü ben geçdüm yine
Bu kez irdüm menzil altınçısına
Gördüm anda bir kavum yavlak ‘aceb
Ne sükûnet var bularda ne taleb (G1- 4440)
Ne bilürler kendüyi ne ayrugı
İşleri ne fisk u ne Hak buyrugı
Dillerinde kalmadı hîç nev‘a söz
Tâkatı yok kimsenün kim aç a göz

Her birisi yavu kılmış kendüzin
‘Acz içinde Hazret'e dutmuş yüzün
Pes bu kez sordum yine kimdür bular
Kim bu yolda böyle mahkûmdur bular
Eytdiler bunlardur ol ‘âciz kalan
Pâdişâhlık deñizinde gark olan (G1- 4445)
Acz evidür kaldı bunda hâs u ‘âm
Bunça varlık yoga virdi bu makâm
İy niçe yügrüklerüñ buldı uçm
İy niçe zîreklerüñ üzdi güçin
İy niçe sermâyeler virdi yile
İssi kaldı uşbu evde mübtelâ
Daha önce bırakılan vücut, nefis, akıl, gönül ve can bulunmadığından bu acizlik
evinden geçmeye güç yetmez.
Ben dilerdüm kim geçeydüm olmadı
Tâkatum tâk oldı hâlüm kalmadı
Kaldum anda ‘âciz ü hayrân u zâr
Kanı gayret kanı nâmûs kanı ‘âr (G1- 4450)
Kanı ten kim kûşîş idem geçmege
Kendüzüm bu ‘acz evinden seçmege
Kanı nefis kim merkeb olmışdı baña
Anuñ-ıla çapınurdum dört yaña
Kanı ol ‘akl u bilü kim var-ıdı
‘Acz evinden çıkmaga key yâr-ıdı
Kanı gönülüm kim göreydi hâlümi
Uşbu evden kurtaraydı yolumu
Kanı cân kim özeneydi gitmege
Bu ‘acızlık mülkini terk itmege (G1- 4455)
Kaldı bunlar kamusı benden irak
Uş banna bu ‘acz evi oldı durak
Hakk'ın bağışlayacağı altı şey olan inayet, hidayet, tevfik, akl-ı kül, sevgilinin aşkı ve
saadetle sevgilinin yüzünü görme sayesinde acizlik evinden çıkılıp Hakk'a ulaşılır.

Hak'dan ayruk kalmadı hısmum dakı
Pes bu kez zaari kılup añdum Hak'ı
Eytdüm iy dermândeler destgiri
Yir ü gök senden tolu senden diri
Sensin âhir kalmışa kuvvet viren
Buñ güninde kamuya feryâd iren
Benüm ile yâr u yoldaş gelmedi
Senden ayruk destgîrüm kalmadı (G1- 4460)
Evvel ü âhir delîl sensin baña
Senüñ-ile varuram senden yaña
Rahmetüñ çok fazluñ üküş iy kerîm
Koma bini 'acz evinde iy Rahîm
Hîç meded yokdur dahı benden baña
Gıtdi benlik kamu iş kaldı saña
Çün bu zâri bitdi zâtumdan Hak'a
Gör ki ne fazl itdi ol Hayy u bekâ
Altı nesne baña irsâl eyledi
Cümle dürlü kâlümü hâl eyledi (G1- 4465)
Geldi evvel dem 'inâyet karşudan
Elümi dutdı çıkardı kaygudan
Geldi ardınca hidâyet hem yene
Çekdi bini ol Çalap dergâhına
Geldi tevîk oldı key kuvvet baña
Yoldaş oldı gitmege Hak'dan yaña
Bu kez andan sonra geldi 'akl-ı kül
Baña öğretti usûl içre usûl
Akl-ı külden sonra geldi 'ışk-ı yâr
Ol geliçek kıldı bini şehsüvâr (G1- 4470)
Pes bu kez devlet irişdi şeksüzün
Kaçarı bakdumsa gördüm dost yüzün
Uşbu altı nesne dutdı elümi
Ol 'acızlıktan geçürdi yolımı

İlti bini Hazret'e buldum murâd

Gördüm anda fazl u rahmet ‘adl ü dâd

Allah'ın adaletine rastlayan, huzura kavuşmadı ve yollarda kaldı demektir. Fazlına ve ihsanlarına yoldaşlık eden sonunda onun huzuruna ulaşmıştır.

Her kim anuñ ‘adlına tuş oldu ol

Hazret'e irmedi yolda kaldı ol

Her kim anuñ fazlına hemrâh ola

Lâcerem menzil aña dergâh ola (G1- 4475)

Gözünü Allah'ın açtığı kişi halini anlayıp kendini bilir. Yol eri, dünyaya gelmeden ne olduğunu; kiminle ve nerede bulunduğunu; dünyaya niçin geldiğini; gelip geçtiği menzilleri bilir.

Her kimüñ kim pâdişâh açdı gözin

Añladı hâlin ü bildi kendüzin

Dünyaya gelmedin ol n'eydi bilür

Yoldaşı kimdi vü kandaydı bilür (G1- 4480)

Hem bilür kim nişe geldi dünyaya

‘Ayb mıdur ger kendü hâlin söyleye

Kanda göçdi kanda kondı yol eri

Nite bilmez geçdüğü menzilleri

3.4.3. SEYR-İ SÜLÛK-I SALİK İÇİN YEDİ MENZİLDEKİ YEDİ ENGEL VE YEDİ SADIK YOLDAŞ

İnsanlar ve melekler yaratılmadan önce canlar Hakk'ın varlığıyla birlikteydi. Allah, canların ayrılıp dışarı çıkmasını takdir etti. Her birini vücutlandırıp gönderdi. Canlar vücuda geldiğinde araya perde çekildi. Perdenin arkasına geçemediler. Hepsi bu engelleri aşmaya çalışır. Sâlik, tekrar Hakk'a kavuşmaya çalıştığında yedi yerde engel bulunduğunu ve insanlarla cinlerin bunların arkasında kaldığını görür. Bu perdeler aşılmaya çalışıldığında bunları kişinin kendi varlığının oluşturduğu görülür.

(G1- 5430-5452)

3.4.3.1. Yedi engel

Salikin yolundaki yedi engel: Vücut, nefis, can, gönül, akıl, aşk ve istekler ile Hak rızasıdır.

Yidi perde adlu adıyla ‘ayân

Biri sûret biri nefis ü biri cân

Hem gönül hem ‘akl u hem ‘ışk u hevâ

Perdelerdür cümle çün dünya kova

Biri hod bellü rızâ-yı Hak-durur

Anı basup geçmege yol yok-durur (G1- 5455)

Râzı kimden olmadıysa ol Celîl

Hazret'e yol bulmadı kaldı zelîl

Fe-inna'llâhe lâ-yerdâ ‘ani'l kavmi'l-fâsıkîne⁹⁹ 9/96

Ne kadar beklense de bu yedi varlık, Hak yoluna gitmek için salikle yola çıkmazlar.

Ve onu oyalayarak onun yola çıkmasına da engel olurlar.

Ömrümi sarf eyledüm ben bunlara

Gelmedi bunlar benümle bu yola

Kanı ol sûret ki merkebdî baña

Anuñ-ıla çapınurdum dört yaña (G1- 5560)

Kaldı benden ortaya düşdi firâk

Aslı toprakdandı kaldı top ırak

Kanı nefis kim banna çâşnigîr-idi

Her iş içinde benümle bir-idi

Kaldı benden yâr-iken utanmadı

Dünya sevdi âhiri hîç sanmadı

Kanı ol ‘akl-ı kifâyet kanı ol

Kim bulurdı cümle dürlü hâle yol

Kaldı benden garra oldı özine

Kendüzi bend oldı ol kendüzine (G1- 5565)

⁹⁹ Allah fasıklar topluluğundan asla razı olmaz Tevbe 96.

Kanı gönlüm kim hazînedâr-ıdı
Dün ü gündüz ol benümle yâr-ıdı
Kaldı benden aldadum mı sandı ol
Dünyaya sarmaşdı vü aldandı ol
Kanı cân kim ol yapardı dünyayı
Baña mülk eylerdi her bir nesneyi
Kaldı benden sarmaşıban dünyaya
Ya‘ni kim mi‘mâr ola her nesneye
Kanı ol ‘ışk u hevâ vü mefsede
Kim beni eglerdi her bir nesnede (G1- 5570)

Kaldı benden ‘ışk degülmiş ol hevâ
Anın ol ayrılığı gördi revâ
Ben buları yâr sanurdum kanı yâr
Herbiri bir nesne kıldı ihtiyâr
Egledi bunlar beni yıldan yıla
Nâzenîn ‘ömrüm bular virdi yile
Âkibet birsi benümle gelmedi
Dost yolında baña yoldaş olmadı

Salik, Hak rızası eşiğinde beklerken bir işaret ona Hakk'ı istemesi gerektiğini bildirir. Böylece o, istediğinin, kendinden yakın olduğunu anlayarak varlığının kendisine perde olduğunu görür.

Ben teni tenhâ vü miskîn eli boş
Dost rızâsı işiginde kaldum uş (G1- 5575)
Ol ışıkde kaldı toprakda yüzüm
Ne elüm var ne dilüm var ne sözüm
Bir işâret irdi ol dem pes baña
Eytdi sen sen de anı isteseñe
Ol-durur dermandeler destgiri
Yir ü gök andan tolu andan diri
Anuñ-ıla anı iste anı bul
Aña yalvar ol kıla sözüñ kabûl
Râzı oldugın dilerseñ ol Celîl

Aña varmaga anı dutgıl delîl (G1- 5580)

Geçüre kendü rızâsından seni

Kendü ala kurtara senden seni

Bu işâret beni bîdâr eyledi

Eyle bil kim yog-iken var eyledi

Cem‘ olup kendüzüme dirdüm ögüm

Hod baña benden yakın istedüğüm

*Ve nahnu akrebu ileyhi min habli'l-verîdi*¹⁰⁰ 50/16.

Ben baña perde-y-imişem añladum

Añlayıçak işbu işi tañladum (G1- 5585)

Yola kılavuzsuz gidilemeyeceğinden salık, Hakk'ın ışığını bularak onu benliği olmadan götürmesini ister.

Çün bu yol yalñuz varılmaz mutlakâ

Yalñuzın kimsene irmez Hak'a

Bir kılavuz hâcet oldu pes baña

Kim beni bensüz ala ilte aña (G1- 5590)

İstedüm buldum anuñ pertâvını

Aña ol ilte meger bensüz beni

Berk yapışdum dutdum anuñ etegin

Ol meger ilte beni dosta degin

Zât içinden hoş münâcât eyledüm

Bî-zebân bî-harf u bî-savt söyledüm

Eytdüm iy pertâv-ı Hak dutgıl elüm

Hod ne el var ne ayak açgıl yolum

Al beni bensüz ilet andan yaña

Kendüsüz varmak gerek dostdan yaña (G1- 5595)

Bilmesün bu ‘akl u cân u nefis ü dil

Tâ benümle itmeyeler kâl-u-kîl

Bu temennâyı çü kıldum bî-zebân

Eyle kim duymadı ‘akl u nefis ü cân

¹⁰⁰ *Biz ona şah damarından daha yakınız* Kaf 16.

3.4.3.2. Yedi sadık yoldaş

Uzaklık ortadan kalkınca yedi nesne görünür. Bunlar yoldaş olmayan yedi varlığın yerini tutar.

- Yoldaş olmayan vücudun yerine dost varlığı geçer.

Gerçi sûret baña yoldaş olmadı

Top ırak kaldı yakına gelmedi

Sûret oldu uş baña dost varlığı

Kim ebed hîç olmaya agyârlığı (G1- 5603)

- Nefs-i emmarenin yerini nefis-i marziyye alır.

Ger baña ol nefis-i emmâre ki vâir

Dost yolında olmadı yoldaş u yâr

Yoldaş oldu nefis-i marziyye baña

Her nefes dardır beni dostdan yaña (G1- 5605)

- Akl-ı maaşînin yerine akl-ı kül yoldaş olur.

Gerçi ol ‘akl-ı ma‘âşî kaldısa

Dünyayı dirmege mâyil oldısa

Yoldaş oldu uş baña bu ‘akl-ı kül

Cümle işüm redd-iken oldu kabûl (G1- 5607)

- Aldatıcı gönülün yerine sevgiliye götüren bir gönül gelir.

Ol gönül kim yoldaşuñvan dir-idi

Gelmez-idi dek beni aldar-idi

Gelmediyse bir gönül geldi baña

Kim çeker her dem beni dostdan yaña (G1- 5609)

- Dünyada kalan canın yerine ruh-ı kudsî can olur.

Cân dahı kim her dem aldardı beni

Yoldaşumken dünyaya dutdı yöni (G1- 5610)

Kaldısa ol oldu rûh-ı kudsi cân

Uş anuñla ‘ömrüm oldu câvidân

- Aşk gibi görünen istekler yerine dostu sevmek yoldaş olur.

Ol hevâ ‘ışk kim baña yoldaş-ıdı

Dünyayı sevmekle başı hoş-ıdı

Dünya sevdi kaldısa ol vakti hoş

Dostı sevmek baña yoldaş oldu uş (G1- 5613)

- Yalvarmaya karşılık vermeyen rızanın yarine Allah'ın fazlı yetişir. Ve salikin elini tutarak onu yolun sonuna ulaştırır.

Ol rızâ kim bağlamışdı yolumu

Yalvaruban dutmaz-ıdı elümi

Geldi Allah fazlı uş açdı yolum

‘Acz-ıla kalmış-iken dutdı elüm (G1- 5615)

Zâlîke fadlu'llâhi yü'tîhi men yeşâ 'u¹⁰¹ 5/54

Aldı bini bensiz iltıdi ol yire

Kim ne göge beñzer ol yir ne yire

3.4.3.3. Yolun sonu

Salikin benliği gidince bir nazarda bakışı Hakk'a ulaşır. Bütün işler o bakıştan oluşur. Uçsuz bucaksız gizlilikler içinde bir dünya görünür. Bütün yollar ve duraklar yakın olmuş; bütün ayrılıklar kavuşmaya değişilmiştir. Benliksiz varılan mülkte nereye bakılsa dost yüzü görülür.

Çünkü benlik gitdi benden mutlakâ

Bir nazarda bakışum irdi Hak'a

Cümle varlık mahv olup kaldı bakış

Ol bakışdan hâsıl oldu bâki iş

Gördüm anda bir cihân kim ne cihân

Bî-nihâyetdür nihân-ender-nihân

Gögi göge yiri yire beñzemez

Tagı taşı yol erini eylemez (G1- 5620)

Cümle yol menzil yakın cümle irak

Değşürilmiş vaslata cümle firâk

¹⁰¹ Bu Allah'ın dilediğine verdiği lütfudur Maide 54.

Çünkü ben ol mülke vardum bensüzün

Kaçaru bakdumsa gördüm dost yüzün (G1- 5622)

*Ve li'llâhi'l-maşrîku ve'l-magribu fe-eynemâ tuvellû fe semme vechu'llâhi inna'llâhe vâsi'un 'alîmun*¹⁰² 2/115

Sevgilinin huzurunda yüz yere konur ve hayrete dalınır . Tuhaf haller ortaya çıkar.

Salık tek tek her varlığın yerini alır. Âlemle bütünleşir.

Dost önünde yire urdum yüzümi

Pes ‘aceb gördüm bu kez kendüzümi

Ayagum altında buldum gökleri

İleyümde kul gördüm begleri

Arş-ıla gördüm dururvan bâ-karâr

Çarh-ıla gördüm dönerven bî-karâr (G1- 5625)

Ay u gün gördüm önümçe yügrişür

Cümle yılduz baña karşı sevnîşür

Cümle gök ehli yöni benden yaña

Bu benüm ahvâlüme kalmış taña

Gördüm olmuşam deñizler gevheri

Yir yüzinde cümle ma‘din cevheri

Biriküben bitmişem gülzâr-ıla

Bile bitdüm her nebâtdan bâr-ıla

Geh döner benden yaña leyl ü nehâr

Gâh payız oluram u geh nevbahâr (G1- 5630)

Geh dogaram ‘âlem üzre gün gibi

Geh tunarvan halk içinde dün gibi

Geh eserven yıl gibi halk üstine

Ugrayam dip ya‘ni ol dost dostına

Geh akarvan su gibi ilden ile

Dostlar alsun dip beni elden ele

Geh dutarvan yir gibi sabr u karâr

¹⁰² *Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye yönelirseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti ve nimeti geniştir* Bakara 115.

Tâ yüzüm basa diyüp ol dogru yâr
Gâh añılmaz yir ü gök ay u gün
Bilmezem hod var mı yok mı dün ü gün (G1- 5635)
Gah oluram cümle ‘âlemden berî
Şâdılıktan fârig u gamdan berî
Salikin varlığı ortadan kalkar. Dostun varlığı hesapsız ve sayısız olarak tek kalır.
Bütün kullar o varlık içinde yok olmuştur.
Ol nefesde cümle ‘âlem sehv olur
Hiç añılmaz ‘Âşık adı mahv olur
Kalur ol dost varlığı bâkî ebed
Bî-hisâb u bî-şimâr u bî-‘aded
Uş dükendi ikilik agyârlığı
Kaldı küllî bâki ol dost varlığı
Cümlemüz müstagrakuz ol varlığa
İy Hodayâ kamuyı sen yarlığa (G1- 5640)

3.4.4. SEYR-İ SÜLŪKTA DOKUZ PERDEDEN GEÇİLİR

3.4.4.1. Taleb

Allah'ın kula talep vermesiyle kulun gönlü ve canı, dünyadan çekilip Allah'a yönelir.

İmdi gör n'itdi benümle ol Çalap
Viribidi cânuma evvel taleb
Ol taleb dardı beni bu dünyadan
Kesdi gönlüm zevkini her nesneden
Tâlib oldum gitmege her dem aña
Mâyil oldı cân gönül andın yaña (G2-7910)
Ol taleb degşürdi hâlümden beni
Bî-karar oldum bu kez düni günü
İlla yokdur tâkatum yol varmaga
Pes yüz urdum başladum yalvarmaga
Eytdüm iy güçsüzlere kuvvet viren

Buñ güninde kullara firyâd iren
Tâkatum yokdur elüm irmez aña
Kim yolu dutam gidem sendin yaña
Hiç meded yokdur baña bendin n'idem
Kaldum uş yolda saña niçe gidem (G2-7915)
Gerçi tâlibdür saña bu 'akl u cân
İremez çün göremez nakş u nişân
Kendü lutfuñdan beni çekgil saña
Sen kulavuzla beni sendin yaña
Cân dili çünkim bu sözi söyledi
Gör benümle ol dem Allah ne'yledi

3.4.4.2. Aşk

Aşk, Hakk'a doğru gitmek için gönle kılavuz olduğunda gönül, bütün kuralları çiğneyip bütün yakınlarını terk eder. Dünyaya ilgisi kalmaz.

Viribidi 'ışkını geldi tamâm
Cân içinde cân olup dutdı makâm
Çün taleb ardınça 'ışk geldi baña
Kuvvet oldı gitmege andın yaña (G2-7920)
Işk kulavuz oldı bini iltmege
Cân gönül uydı aña uçdı göge
Yir yüzinde dutmış-ıdum bir mekân
Ol mekânda durmuş-ıdum bir zamân
Gönlüm anuñ toprağıyla daşına
Meyl idüben olmuş-ıdı âşinâ
Eyle yir dutmuş-ıdı yirde gönül
Şöyle kim bir yirde bir sâhib-kabûl
Terk idem dimezdi hergiz yir yüzün
'Işk geçürdi aldı gitdi geñsüzün (G2-7915)
Çün gönül geçdi vü bozdı resmini

Nâgüzîr terk itdi cümle hasmını
Işka uydı gitdi bilmez n'olısar
Hak ne kim emr eylediyse olısar
Vâki' oldı çün baña bu sergüzeşt
Unıdıldı bâg u bağçe kûh u deşt
Yavu kuldum bunda kendü özümü
Pes cihândan külli yumdum gözümü
Çün geçürdi 'ışk beni yirden sudan
Degşürildüm ol bile bitmiş hudan (G2-7930)

3.4.4.3. Gurbet makamı

Aşk, saliki bütün insanların kendini kaybettiği gurbet makamına ulaştırır. Oraya varanların hepsi utanma ve kınanmayı bırakmıştır. Orada kimsenin kim olduğu ve derecesi bilinmemektedir. İnsanlar, işinden, nerede olduğundan ve nereye gideceğinden habersizdir. Gurbet makamı, âlemin nakışlarını gönülden temizler. O ülkede garip olmalı ve varlıktan sıyrılıp ölmelidir.

Aldı gitdi 'ışk beni geñsüz geñin
Gönlüme ańdurmadı hergiz soñın
İlti bini ol makâma gör makâm
Yavu varmış anda cümle hâs u 'âm
Gördüm ol mülke varanlar kamusı
Yire düşmiş külli nâm u nâmusı
Hiç bilinmez adı sanı kimsenüñ
Kadr u kıymet ne benüm var ne senüñ
Kimse bilmez işini n'itmek gerek
Kandadur yaa kançaru gitmek gerek (G2-7935)
Çünkü 'ışk ilti beni ol menzile
Çâresüz düşdüm yine ol mahfile
Kimseden hergiz bilişlik bulmadum
Ol ne menzildür ne mülkdür bilmedüm

Işka sordum bu kezin k'iy dogru yâr
Ne makâmdur eyt baña uşbu diyâr
Işk baña eytdi kim ol gurbet budur
'Âlemüñ nakşını gönülden bu yur
Uşbu mülkde sen garîb olsañ gerek
Varlığından mahv olup ölseñ gerek (G2-7940)
Kim bu gurbetden iresin kurbete
Ograyasın dürlü dürlü kudrete
Kaldum ol gurbetde ben bunça zamân
Tâ ki bunda kalmadı nakş u nişân
Küllü mahv oldı ol evde varlıgum
Hiç bilinmez yarlıgum agyârlıgum
Pes bu kez gönülüm yüzün urdum yire
İsterem Hak'dan ki bir rahmet ire
Buñluya her yirde feryâd iren ol
İş anuñdur alan oldur viren ol (G2-7945)

3.4.4.4. Kurbet mülkü

Aşk, saliki gurbet makamından kurbet mülküne ulaştırır. Salik orada bir müddet ibadet eder. Sonra on sekiz bin âlem ile insanların orada kendilerini kaybettiklerini görür. Kullar, Hakk'ın rahmet nazarı için ona yönelmişlerdir. Her varlık kulluk ettiği halde Allah katında bunun bir değerinin olmayışı karşısında kul kendi halinden utanıp heybetleri görerek korkar. Böylece kulluğundan utanıp varlığından geçerek yeni baştan fena bulur.

Yine geldi 'ışk baña dutdı elüm
Çekdi ol evden beni açdı yolum
İlti kurbet mülkine ol dem yakın
'Işk baña eydür bu mülkde key sakın
Niçeler bu menzile irdi-y-idi
Ayrı düşdi sonra çok hasret yidi

Çünkü bu menzil saña oldu durak
Key sakinçil añsuzın düşme ırak
Çünkü bu pendi işitdi cân gönül
Durdı kurbet işiginde oldu kul (G2-7950)
Maksudı ol kim Hak'a kullık kıla
Ya'ni ol kullıg-ıla rahmet bula
Kaldum anda bir zamân bu tâ'ata
İntizârum bir mübârek sâ'ata
Eydürem kim uş taparvan Tañrı'ya
Kullıgum ihlâs-ıladur bî-riyâ
Çünkü bu endîşe geldi gönlime
Bir gör ol dem ne görindi gözüme
Gördüm anda on sekiz biñ 'âlemi
Yavu varmış orta yide âdemî (G2-7955)
Kullıg içre cümle yüz urmuş Hak'a
Tâ meger rahmet kılup bir kez baka
Kim düşer ü kim durur u kim ölür
Her ne kim Hak buyrugıysa ol olur
Her ne iş kim işlenürse iş anuñ
Depreden ol kamuyı cünbüş anuñ
Yire ol virmiş karâr u meskenet
Çarhı ol kılmış revân virmiş kanat
Cümle kullıgde velî hîç kadri yok
Sunı gördüm zâri kıldum anda çok (G2-7960)
Pes utandum hâlüme bakdum bu kez
Gördüm ol heybetleri korkdum bu kez
Kullugumdan utanıp ol dem yine
Varlıgumdan külli mahv oldum yine
Kanı kullık kanı tâ'at kanı nâz
Eytdüm iy fazl issi Hak iy bî-niyâz
Bende ne kullık ola lâyıık saña
Sen kulavuzla beni sendin yaña

3.4.4.5. Hayret

Aşk, saliki hayret makamına bırakır. Burada kul heybet içinde kalır. Bütün varlıklar şaşkın ve sarhoştur. Korkudan hareketsiz kalmıştır. Hiç kimse nerede olduğunu ve nereye gideceğini bilmemektedir. Kul, o ürkütücü görünüşe bakıp yok olur.

Pes Çalap ‘ışkı baña geldi yine

Bir işit kim n'eyledi ben miskine (G2-7965)

Elümi dutdı bırakdı hayrete

Garka vardum kaldum anda heybete

Gördüm anda kamular hayrân u mest

Cümle olmuş korkudan bî-pâ vü dest

Hîç kimesne bilimez n'itmek gerek

Kandadur yâ kaçarü gitmek gerek

Yir ü gök ehli tahayyür kamusı

Korkudan olmuş tagayyür kamusı

*İzâ raeytehüm hasibtehüm mardâ vemâ bihim marazun*¹⁰³ 76/19

Gördüm Allah hükmi durmuş mu‘teber

N'olısar hîç kimsene bilmez haber (G2-7970)

Tañ degül hayret makâmında kişi

Hayran olup yavu varursa işi

Gördüm ol heybetleri oldum ‘adem

Bilmezem kim n'eyleyem kaçta gidem

Pes yine gönüm yüzün urdum yire

Hazretinden tâ meger rahmet ire

Ne dilüm var hâlümi ‘arz itmege

Ne gücüm var başum alup girmege

Ne bilürüm n'olısar ahvâlümi

Garka vardum bilmez oldum hâlümi (G2-7975)

Niçe eydem hâlümi kim ne olmuşam

¹⁰³ Onları görünce hasta zannedersiniz; halbuki onlar hasta değildir. İnsan 19

Eyle san kim varlıgumdan olmişam

3.4.4.6. Vuslat

Aşk, saliki vuslat ülkesine iletir. Kul, Allah'ın rahmet nuruyla parlar. Her yerde onunla birlikte dir. Kulun halini gören, rızkını veren Allah'tır. Yapılan her iş onunla birlikte olur. Akıl ve gönül onunla doludur. Allah, varlıkları yaratarak hal ve hareketlerini vermiş; onları kulluk yapmaya yöneltmiştir. Varlıkların onsuz olmadığını gören salik kendisinin tek bir kişi olduğunu sanır. Bütün halleri ona bağlı olduğundan elleri de onunla işlemektedir.

Çün tamâmet varlıgum gıtdi benüm
Yine geldi 'ışk elüm dutdı benüm (G2-7977)
İlti vaslat mülkine buldum visâl
Dogdum ol gökde yine oldum hilâl
Yahtulandum rehmeti nûrı-y-ıla
Kanda kim olsam benümle dost bile
Niçe hâlde var-ısam ol göredur
Rahmeti aydını baña iredur (G2-7980)
Hâlümi oldur gören kıldan kıla
Rızkumı oldur viren yıldan yıla
Dilüm ansuz söyleyümez sözini
Yumup açmaz kimse ansuz gözini
Oldur âhir 'aklum içinde bilü
Oldur âhir gönlüm içinde tolu
Ol-durur bu tende dutan cânımı
Ol-durur yügrişdüren bu kanımı
Ol yaratdı cümle 'âlem halkını
Ol yaşdurdu içinde hulkımı (G2-7985)
Ol yaratdı uçmagı vü tamuyı
Ol dururdu kullıga bu kamuyı
Ol-durur kim çarhı kıldı bî-karâr

Ol-durur kim bu yire virdi karâr
Ol-durur kim suları kıldı revân
Ol-durur kim bu yili kıldı devân
Oldur âhir güneş odın yanduran
Oldur âhir agduran u indiren
Her yaradılmış ki var ansuz degül
Nitekim her bir surat cânsuz degül (G2-7990)
Çün ol evde böyle gördüm bu işi
Eyle sandum olmuşam ben bir kişi
Aña vasl olmuş be-küllî hâllerüm
Anuñ-ıla dutar işi ellerüm

3.4.4.7. İstiğna makamı

Hakk'a can içinden bakınca ondaki sultanlığın yanında yerin ve göğün zerre bile olmadığı görülür. Allah bu mülkten beri ve zengindir. Bütün varlıklar ve mahluklar bir anda kaybolduysa bile bir önem arzetmez. Allah öyle müstağnidir ki ona yalvarıp yakarma kar temez. Kimsenin kulluğuna ihtiyacı yoktur. İstiğna makamını anladıktan sonra salikin varlığı yok olur. Zikir, tesbih ve Allah'ı övgü ondan uzak kalır. O denizde akıl ve can batıp görünmez olur. Sonunda varlık tahtasındaki izler de silinir. Kulluk bütünüyle yok olur.

Eyle sandum kim tamâm oldı işüm
Menzil aldum kalmadı ayruk hâllerüm
Pes bu kez bir 'âlem açıldı baña
Cân içinden bakdum ol Hak'dan yaña
Gördüm ol sultânlığı kim anda var
Anda bu yir gök degül gerd ü gubâr (G2-7995)
Eyle müstagnî bu mülkden ol İlâh
Kim degül mülk anda bir berg-i giyâh
On sekiz biñ 'âlemüñ halkı tamâm
Eyü yavuz ne ki varsa hâs u 'âm

Gördüm anda kadri yok bir zerreçe
Kendü kedrüñ gel kıyâs it iy hoca
Ger bu yir gök bir nefesde yog ola
Yir yüzinde sanki bir yaprak sola
Yâ bu cümle mahlukât olsa ‘adem
Eyle san bir tamlâ yagmur oldu kem (G2-8000)
Eyle müstagnî-durur ol bî-niyâz
Kim aña ne nâz irer ne niyâz
Kimsenüñ muhtâcı yok kullıgına
Ne şikest küfte vü ragbet dîne
Çün istignâyı böyle añladum
Durdum anda bu işi çok tañladum
Yavu vardum varlıgum oldu fenâ
Kaldı benden zikr ü tesbîh ü senâ
Garka vardı ol deñizde ‘akl u cân
Getdi varlık tahtasından bu nişân (G2-8005)
Kullıgum mahv oldu külli kanı ben
Böyle çün müstagnî gördüm anı ben

3.4.4. 8. Fena

Benlik, gönül, akıl, can ve kulluk gidince fakr u fena gelir. Yaratılanlar yok olunca ebedî var olan Allah kalır. Allah birdir. Köle veya hükümdar kim olursa olsun herkes için o kafidir. Onun sıfatı ve adı, zeval bulmayan, herkesin ve her şeyin muhtaç olduğu yegane varlık anlamındaki Allahussameddir. Kimse ondan doğmamış ve onu da kimse doğurmamıştır. Sureti, cismi, bedeni yoktur. Ortağı, yardımcısı, arkadaşı yoktur. Bütün varlıklar yok olup yalnız o kalacaktır. Bunu idrak edip makamı bu alçaklık olan salikin bütün varlığı yok olur.

Pes bu kez fakr u fenâ geldi baña
Gitdi benlik kamu iş kaldum aña
Kanı gönlüm kanı ‘aklum kanı cân

Kanı ol kullık kanı nâm u nişân
Kanı tâ‘at kanı ‘ilm ü ma‘rifet
Kalmadı bir zerre zühd ü ma‘siyet
Kanı göz kim gözleyeydi yolunu
Kanı dil kim söyleyeydi hâlümü (G2-8010)
Garka vardı cism ü cân u ‘akl u zât
Varlığum şâhı ol evde oldı mât
Yir ü gök hem yide gökde eydilen
‘Âlem içre yol varan u iş bilen
Ol fenâ deñzinde gark olmuş tamâm
Ni nebî vü ni velî ni hâs u ‘âm
Gitdi mahlûk kaldı hâlık bî-zevâl
Ayrug anda ne cevâb u ne suvâl
Lâilâhe yokdur illallâh bes
Kul sultân cümle ol Allah bes (G2-8015)
Ol-durur ol *kulhuvallahu ehad*
Hem sıfat hem adı *Allaahu's-samed*
Kimse andan dogmadı ol kimseden
Ni surat var anda ni cism ü beden
Kul huva ‘llâhu ehad Allâhu's-samed lem yelid velem yûled velem yekün lehü küfüven
*ehad*¹⁰⁴ 112/1-4
Ni şerîk ü ni vezîr ü ni nedîm
Fâni oldı cümle kaldı ol Kadîm
Küllî şey'in hâlikün oldı fenâ
Kaldı illâ vechehu geldi senâ
Çün bu miskînlik baña oldı makâm
Varlığum öldi vü mahv oldı tamâm (G2-8020)

3.4.4.9. Beka ve vahdet

¹⁰⁴ Ya Muhammed! De ki: Allah tek ve birdir. Ancak Allah dilek vericidir. Doğurmamış ve doğrulmamıştır. Ona hiçbir kimse eş olmuş da değildir İhlas 1-4.

Fena bulan salik beka derecesine ulaşır. Ölmeyince Hakk'a yol bulunmaz. Bütün diller, bütün sözler ona aittir. Görünen de gören de göz de onundur. Vahdet ülkesine gelindiğinde söz biter. Varlıklar ve bütün yaratıklar yok olup Allah kalır. Bu makamda bütün yollar kaybolup tek bir yola kavuşur. Bütün emirler o amirde toplanır. Evvelde o vardı sonra yine o kalır. Evvel odur son da odur ve o sonsuzdur. Görünen de gizli olan da odur ve devamlı kalıcı da ondan başkası değildir. Birlik ülkesinde toplanıp kavuşmaya ulaşılır. Bu, damlanın denize karışması; onunla bir olması ve bütün dalgaların durulup yalnız denizin kalmasına benzer. Aslında damlayla söyleyen o dalga idi; öncesi de tek bir denizden ayrılıp bin parça olarak dile gelmesinden başka bir şey değildi. Can Hakk'a ulaşınca yalnız Hak kalır. Dokuz aşamayı geçerek bekaya ulaşan, aslına yine ulaşmış ve Hak ile sonsuzluk bulmuş olur.

Çün fenâ oldum bu kez buldum bekâ
Ölmeyinçe bulmadum yol ol Hak'a
Gör ki cümle dil anuñdur söz anuñ
Görinen ol gören oldur göz anuñ
Vardı vahdet mülkine hatm oldı söz
Deprenür dil tâkatı yok açâ göz
Halk dükendi ferd ü vâhid kaldı ol
Yavu vardı ol makâmda cümle yol
Cümle emr ol âmire geldi yine
Evvel oldı âhir ol kaldı yine (G2-8025)
Evvel oldur âhir oldur dâyim ol
Zâhir oldur bâtın oldur kâyim ol
*Hüve'l-evvelü ve'l-âhiru ve'z-zâhiru ve'l-bâtını*¹⁰⁵ 57/3.
Çünkü seyrüm vardı vahdet mülkine
Bakdum anuñ soñına vü ilkine
Ne öñivar ne soñı var ol yoluñ
Ayrug anda medhali yok bu diluñ
Pes birikdüm ol yire buldum visâl

¹⁰⁵ İlk de o, son da o, açık da o, gizli de o Hadid 3.

İmdi gel bir bu söze bulgıl misâl
Çünkü katre düşdi deñze oldu bir
Gitti cümle mevc ü deryâ kaldı bir (G2-8030)
Söyleyen ol mevc-idi katre-y-ile
Bir deñziden biñ olup geldi dile
Mevc ü katre çün deñiz oldu yine
Gitti ol biñ bir deñiz kaldı yine
Çünkü cân irdi Hak'a gitdi hisâb
Kaldı Hak v'allâhu a'lem bi's-savâb
Her ki geçdi bu tokuz evden tamâm
Nüh felekden yokarı dutdı makâm (G2-8035)
Aslı Hak'dandı yine irdi Hak'a
Hakk-ıla oldu bile buldı bekâ
Biriküben bir oldu bir ol bir-ile
Bile işler her işi takdîr-ile
Çün bu menzil 'âşıkâ oldu durak
Değşürildi vaslına cümle firâk
Ayn elif şın kaf döndi ma'suka
Mîm ü 'ayn şın vâv u kaf döndi Haka
Hı vü kaf oldu bu kez Allah adı
Cümle hükme yazludur ol şâh adı (G2-8040)
Hükm içinde hayr u şer kim yazludur
Cümle şol bir ad içinde gizlüdür

3.4.5. SALİK İÇİN PERDE OLAN ALTI YÖNDEN BAŞKA TANRI'YA ULAŞMA YOLU

Allah, insana çok yakındır ve her halini görüp bilir. Ancak insan altı yön içinde kaldığından ona ulaşamaz. Altı tarafı tutan perdeler vardır.

Şeş cihetle bagludur her âdemî
Anuñ-ıçun Hazret'e irmez demi (G1- 3450)

Ger niçe kim Hazret aña iredur
Her niçe hâlde ki varsa göredur
İlla bu halkuñ eli irmez aña
Şeş cihâta baglanupdur görseña

3.4.5.1. Maden

Sağ tarafı tutan engel madendir. Madenden kasıt altın ve gümüşdür. Altın ve gümüş yani kazanç sağ elle elde edildiği için sağdaki perde budur.

Ne-durur ol şeş cihâtı baglayan
Diñle imdi eydeyüm ‘ayân (G1- 3453)
Evveli ma‘din-durur ol perdenüñ
Anuñ-ıla baglanupdur sag yanuñ
Maksud ol ma‘din dimekte ne-y-imiş
Ya'ni ma‘dinden biter altun gümüñ
Baglayupdur ol senünn sag yanuñı
Hazrete varmaga komaz cânuñı
Zira sag eldür cihânda kesb eli
Sag eliyle işler olur kesb eri
Çün saña altun gümüñ sagdan gelür
Seni komaz Hazret'e ma‘nî olur (G1- 3463)

3.4.5.2. Arpa ve buğday

Arpa ve buğday da ambarda tutulduğundan Hakk'a gitmeye engeldir. Soldaki bitki perdesini oluşturur.

Sol yanuñ baglap duran perde nedür
Diñle imdi ol dahı kim niçedür (G1- 3465)
Hem nebâtdur birisi ol perdenüñ
Anuñ-ıla baglanupdur sol yanuñ
Ol nebâtdan maksudum nedür diyem

Arpa bugdaydur kim eydürsin yiyem
Pes nebâtuñ yigregi bunlar-durur
Anuñ-ıçun halk anı anbâr urur
Her ne kim anbâr urursañ dünyede
Perdedür Hak'dan yanuñda iy dede
Baglayupdur ol senüñ sol yanuñı
Hazrete varmaga komaz cânuñı (G1- 3470)

3.4.5.3. Hayvanlar

İnsanın ardındaki perde, binilen ve yedeklenip götürülen hayvanlardır.
Bu kezin arduñdağı perde nedür
Kim bilesin bu hikâyet nitedür
Ol yanuñ hayvân dutupdur mutlaka
Seni komaz kim varasın ol Hak'a
Ya'ni hayvândur hulâsa yigregi
Al katırdur cümle hayvânuñ begi
Görseñâ begler biner seyrân ider
Hoş yidekler kullar ardınça yider
Ol dutupdur pes senüñ ard yanuñı
Hazret'e komaz ki vara cânuñı (G1- 3475)

3.4.5.4. Hizmetçiler

Önündeki perde, karşına çıkararak Hakk'a gitmeye engel olan insandır. İnsandan kasıt, hizmetçilerdir.

Geldük insâna bu kez gör ne-y-imiş
Ol dahı nedür yiri kanda-y-imiş
Ya'ni bu insân dimekden iy begüm
Kul karavaşdur bu sözde dilegüm
Biri kullıkçı biridür şâhide

Bu gönül egleye ol kullık ide
Bunlar iksi kişiye karşı durur
Cânı komaz Hazret'e ma'nî olur
Pes senüñ ileyüñi bağlapdur ol
Saña virmez Hazret'e geçmege yol (G1- 3480)

3.4.5.5. Anne baba düşüncesi

Alt yönü tutan perde anne baba düşüncesidir.
İşid imdi bu kezin asuñ köküñ
Şol kim anuñ fer'i sensin ol köküñ
Ya'ni asl u kök dimek maksûd nedür
Dilek uşbu sözde ata anadur
Ol köküñdür budagı sensin anuñ
Bağlayupdur ol senüñ altın yanuñ
Endişesinden geçemezsin Hak'a
Perdelü göz Hazret'e niçe baka
Pes senüñ andan dahı irmez elüñ
Hazret'e girmeklige yokdur yoluñ (G1-3485)

3.4.5.6. Evlad

Üst tarafı tutan perde evladdır. Tanrı bunlar için: "Sakınınız bunlar düşmanınızdır."
Demiştir.
Kaldı bu kez yalnız ol üstün yanuñ
Bir işit kim perdesi ne'ymiş anuñ
Bir budakdur ol yanuñ bağlap duran
Perde olup sini Hak'dan ayıran
Bir budak demekde maksûd ne-durur
Ya'ni oğlan kız saña perde-durur
Seni komaz kim varsın ol Hak'a

Şöyle bil kim düşmanuñdur mutlakâ

*İnne min ezvâcikum ve evlâdikum ‘aduvven leküm fahzerûhüm*¹⁰⁶ 64/14

Tañrı hod eydüp-durur söz gâyetin

Fahzerûhum didi okıñ âyetin (G1-3490)

Düşmanuñuzdur hazer eyleñ didi

Niçe yol ehlin bular yoldan kodı

Bu altı yöndeki perdenin varlığı da yokluğu da bir dert ve engeldir. Perdeli göz sevgiliyi göremez. Bu yüzden başka bir yol bulmak gerekir.

Şöyledür bu sedlerünn agyarlığı

Kim hicâbdur yoklığı hem varlığı

Kimde kim var kaygusından gark olur

Anda kim yok hasretinden hod ölür (G1-3500)

Varlığı hem yoklığı perde-durur

Hâlüne bak kim bilesin ne-durur

Uşbu hâlde bagludur halk kamusu

Kanı pes bu yol erinüñ nâmusı

Hayf degül mi perde ardında dura

Perdelü göz dost yüzün niçe göre

*Kellâ innehüm ‘an rabbihim yevme ‘izin le-mahcûbûne*¹⁰⁷ 83/15

İmdi bunda sen bir iş kılsañ gerek

Şeş cihetten ayru yol bulsañ gerek (G1- 3506)

3.4.5.7. Allah’a ulaşmanın yolu

Allah, altı yönde değildir. Ona ulaşmak için farklı bir yön vardır. O yönden ulaşıldığında bütün ameller riyadan uzak olacaktır.

Zîra Allah şeş cihâta girmedi

Şeş cihetle kimse aña irmedi

Şeş cihetden ayru bir yol var daki

¹⁰⁶ *Eşleriniz ve evlatlarınız içinde size düşman olanlar da vardır; onlardan sakınınız* Tegabun 14.

¹⁰⁷ *Hayır muhakkak ki onlar; o gün rablerinden perde arkasında kalacaklardır* Muhaffifin 15.

Ol yola gir kim bilesin ol Hakı
İmdi çün böyle-durur n'itmek gerek
Ol yañasuz yañaya gitmek gerek
Kim iresin ol yañadan Tañrı'ya
Andan ola cümle işüñ bî-riyâ (G1-3510)
Allah'a ulaştırın yolun adı Allah'ın kafi olmasıdır. Onun adını gönül koymuşlardır.
Sag u sol u fevk u taht u pîş ü pes
Yokdur anda nedür ol yol adı bes
Adını gönül komışlardur anuñ
Tañrı'ya dogru yoluñ oldur senüñ (G1-3512)
Hakk'a ulaşmış olan iki gönül vardır. Biri dostu perdesiz görmüş olandır. Diğeri ise
göreni görmüştür.
Bir gönül var kim ulaşmışdur Hak'a
Bî-hicâb ol dostı gördi mutlaka
Bir gönül vardur aña irmiş-durur
Ya'ni kim ol göreni görmüş-durur (G1-3514)
Gönül Hakk'a ulaştıysa altı yönün perdesinden korkmaya gerek yokdur.
Ger ulaştıysa Hak'a gönülün bütün
Gam yime ol şeş cihâtuñ bendi-çün (G1-3515)
Bir gönülden dostlık eyle durmadın
Bakadur dost yüzine göz ırmadın
Gönül, Allah'a ulaşamazsa gönlü velilere bağlamak gerekir. O veli sayesinde Allah'a
ulaşılır; sevgilinin yüzü o gönülden görülür.
Yoksa ger gönülün aña irmez-ise
Yâ anı gönülün gözi görmez-ise (G1-3520)
Gönülünü vir aña gönül virene
Toprak eyle yüzünü ol erene
Ol erenden maksuduña iresin
Ol gönülden dost yüzini göresin
Gözü ola ol gönül bakgıl aña
Görine ol gözgiden Allah saña
Göresin anı 'ayân-eder-'ayân

Kalasin ol rahmet içre câvidân (G1-3524)

*Yübeşşiruhüm rabbühüm bi-rahmetin minhu ve rıdvânin ve cennâtin lehüm fihâ
na 'îmün mukîmün*¹⁰⁸ 9/21

3.4.6. HALVETTE BEŞ ÇEŞİT TASALLUT VARDIR

Nefsi öldürmek, düşünceleri bırakmak ve Hakk'a ibadet etmek maksadıyla tenhaya çekilen kişi gönlünü ve canını karışıklıktan kurtaramazsa bu halvet değildir.

Kanı ol kim halvete girmek diler

Halvet içre nefsi öldürmek diler

Kasd ider kim anda ança otura

Tâ ki nefsi aña îmân getüre

Fikr-i fâsid kendüzinden yâd ola

Rûzigâr şerrinden ol âzâd ola

Ya'ni diler kurtıla endîşeden

Hazret'e tâ'at kıla bu cân u ten (G1-2870)

Kûşelerde bir evi halvet kılur

Oturur anda anı halvet bilür

Niçe halvet kim cihânuñ teşvişi

Deñiz olmuş batmış aña ol kişi

Göñli cânı teşviş ü gavgâ tolu

Ya'ni halvetde miyem dir ol delü

Asıl halvet, meşgalenin olmadığı, düşüncelerin insanı terk ettiği durumda olur.

Halvet oldur anda galbe olmaya

Endişe ol göñüle yol bulmaya (G1-2874)

Dünyada beş çeşit meşgale ve düşünce vardır. Bunlardan kurtulan halvet sahibidir.

Ya'ni biş kat galbe vardur dünyada

Halvet andan içerüdür iy dede (G1-2875)

¹⁰⁸ *Rableri onlara kendinden bir rahmet ve rıza ile, onlar için ebedi tükenmez bir nimet bulunan cennetleri müjdeler* Tevbe 21.

Her kim andan kurtıla bellü beyân

Halvet issi ol-durur bilün ‘ayân

3.4.6.1. İdarenin hükmü

Halvetteki beş sataşmanın birisi üstündeki idarenin hükmüdür. O meşgaleyle ilgili söz bir zikir olmuştur.

Geldük imdi birisi ol galbenün

Saltanat hükmidür üstünde senün

Her dem anuñ galbesi eksük degül

Ten mi vardur kim aña ol yük degül (G1-2880)

Sultânın zikr eylemez dil olmaya

Ol añılmaz hîç mahfil olmaya

Gâh ‘adli gâh zulmı söylenür

Hâs u ‘âm cümle anı zikr eylenür

Gâh begler añıludur geh çeri

Geldi vardı akdı urdu illeri (G1-2885)

Gâh ilçî sözi al tamga-y-ıla

Şehr tolu galbe vü gavga-y-ıla

Birisi bu söz-durur ol galbenün

Bu keleş tesbihündür hod senün

3.4.6.2. Tanıdıklar

Beş sataşmanın ikincisi, Komşuların, dostların ve tanıdıkların istekleridir.

Yine bundan içerü bir kat dahı

Galbe var anuñ dahı ‘ilmin ohı (G1-2890)

Şoldur ol kim iş ü konşu dost u yâr

Her birinün sende bir maksadı var

3.4.6.3. Mal mülk

Beş meşgalenin üçüncüsü ise bağ, çift, mal mülk, yiyecek ve hayvanlardır.

Yine vardur bir katı galbe dahı

Şöyledür kim bir dem aındurmaz Hak'ı (G1-2900)

Niçe baş ol galbeden oldı semî

‘Ömri geçdi bulmadı halvet demi

Diñle imdi ol dahı nedür i yâr

Bâg u çift ü mülk ü mâl u rûz davar

3.4.6.4. Akrabalar

Beş meşgalenin dördüncüsü, ana, baba, oğlan, kız, gelin tasasıdır.

Yine vardur bir ulu galbe yene

Şöyle kim hîç beñzemez ayrugına

Ata ana ‘avrat oğlan kız gelin

Kamusınuñ sen yiseñ gerek gamın (G1-2911)

*Accilû benâtiküm bi't-tecvîz*¹⁰⁹

3.4.6.5. Nefs ü heva

Halvete mani olan beş meşgalenin sonuncusu ölünceye kadar insanlardır. Bu sataşma nefis ve istekleridir. Bundan sağken kurtulan Hak'ı bulur.

Kamusından ulu bir galbe dakı

Var-durur kim hîç işitdürmez Hak'ı

Ayrugından cehd idenler kurtılır

İlla bu galbe öliçek ayrılır

Dirliğinde andan ayrılan kişi

Ol-durur mutlak Hak'ı bulan kişi (G1-2919)

Şoldur ol niçe ki tende cân ola

Üç yüz altmış damaruñda kan ola (G1-2921)

¹⁰⁹ *Kızlarınızı evlendirmede acele ediniz*

Kan içinde yügrüşür nefis ü hevâ
Erdür ol kim anı kendüden sava
Kibr ü kîn ü buhl u hem fisk u fesâd
Katlarında Hak sözi yavlak kesâd
Fi'l ü fitne hırs u hıkd u şerr ü şûr
Halvet olmaga kişiyi kanda kor
Hışm u gaybet cehl ü inkâr u riyâ
Kor mı sini kim varasın Tañrı'ya (G1-2925)

Degme birnüñ galbesinden 'akl u cân
Cûş içinde kanı halvet iy fülân

Bu beş gaileden kurtulmayınca insan en تنها yerlerde bile halvete zaman bulamaz
ve dostla aşına olamaz. Çünkü dünya tutkusundan uzaklaşıp Hakk'a dönmemiştir.

Her ki bu biş galbeden kurtılmadı

Bilüñ anı hîç halvet bulmadı

Ol gerekse göge çıksun yalñuzın

Halvet olup görmeyiser dost yüzün

Gerek insün yidi deñiz ka'rına

Halvet issi olmayısar ol yene

Gerek agsun yüce daglar başına

Dost-ıla olmayıardur âşinâ (G1-2930)

Çünkü dünyâ galbesinden çıkmadı

Halvet içre dost yüzine bakmadı

Halvet sahibi demek, hayattayken Hakk'ı anıp dünyadan kurtulan demektir. Hatta
ölümünden de ileri ölmelidir.

Halvet issi ol-durur kim dünyeden

Kurtıla diri yörirken bu beden

Ölümünden ilerü ölmüş ola

Halvet issi ol kişi olmuş ola (G1-2933)

*Mûtû kable en-temûtû*¹¹⁰ (L 152A-2)

Kendisinden geçen insan, meşgaleler içinde bile Hak'tan ayrı olmaz. Halvettedir.

¹¹⁰ *Ölmeden önce ölünüz*

Kendüzinden çıkmayınça âdemî
Bulmadı kandası da halvet demi (G1-2935)
Çünkü kendü varlığından yâd ola
Kanda olsa ol kişi âzâd ola
Galbe içre halvet ola ol kişi
Hakdan ayru olmaya hergiz işi (G1-2937)

3.5. MÜRŞİD VE EVLİYA

Eren, arif, derviş, Allah dostu, mukarreb, şeyh, mürşid, kılavuz, imam, ulu, ashab-ı hakikat, devlet ehli, veli kavramları çoğu yerde birbirleriyle iç içe geçmiştir. Yalnız 3.19.4."Müminin dostları"nda veli, âlim ve şeyhin özellikleri ayrı gösterilmiştir.

3.5.1. KILAVUZ / İMAM

Hiç kimse yalnız yola giderek kılavuzsuz Hak yolunu bulamamıştır. Toplanarak, kılavuza güvenip ona uyanların varacakları yer; kıymetli şeylerin ocağı olur.

Yalñuzın hîç kimsene yol varmadı
Kılavuzsuz Hak yolın başarmadı
Kılavuz gerek yola girenlere
Kim ireler diledükleri yire
Dirilüp kılavuza bitenlerüñ
Menzili gevher kâındur anlaruñ (G1-475)

Bir kıssada kazların kılavuzlarına uyarak maksatlarına erdikleri, bunun şeriat ve tarikat yolunda bulunanlara örnek olduğu anlatılır.

Bunça iller bunça taglar atlayup
Bunça sular içüp otlar otlayup
Bunça seyrân u teferrücler kılup
Bu hevâ üzre geçerler dirilüp
Uşbu devlet ne sebebdendür kaza
Şol sebebden kim uyar kılavuza

Ger yüz-ise birisin öñdin dutar
Ol kılavuzdur kamu aña biter
Sen dahı kulavuza biter-iseñ
Ulular etegini dutar iseñ (G1-485)
Yol varasın seyr idüp cevlân-ıla
Hiç gümânsuz iresin ol menzile
Uşbu sözden maksudumuz kaz degül
Ma'nisi var bu sözün deñsüz degül
Kılavuz şol ululardur kim gider
Uşbu halkı Hazret'e da'vet ider (G1-488)
Kılavuz, halkın birliğini sağlayarak ahiret yoluna ve Allah'a ulaştırır.
Dünya Türkistân tagıdur karı çok
Âhiret 'ummân ki gevherleri çok
Uçagelüp dünya tagın yayladuk
Âhiretten yanna çün 'azm eyledük (G1-490)
Kılavuz iltse gerek bizi aña
Kim azup tagılmayavuz dört yaña
Kılavuz, doğrudan ve hızlı yol almayı sağlar. Kılavuzsuz kalanlar, kötü duruma düşer.
Kankı cem'iyet ki kulavuzı var
Cümle halkuñ farkı üstinde uçar
Anlaruñ kim yok-durur kulavuzı
Ol-durur bu cümle halkuñ yavuzı (G1-493)
Allah: "Bir gün insanları önderleriyle birlikte çağırırız." demiştir. İnsan kime inanıp uyduysa ahirette onunla beraber çağrılacaktır.
Bu söze Kur'ân'da vardur hem delîl
Yevme ned'û didi âhir ol Celîl ¹¹¹ 17/71 (G1-494)
Yevme ned'û külle ünâsin bi-imâmihim ¹¹² 17/71
Ya'ni her kim kime kirtendi tamâm

¹¹¹ O gün çağırırız İsrâ 71

¹¹² Bir gün insanları önderleriyle birlikte çağırırız İsrâ 71.

Anuñ-ıla okınısar ve's-selâm (G1-495)
İmamsız kalanlar, imansız kalır.
Ol kişiler kim imâmsız kaldılar
Bellü bilüñ kim imânsuzdur bular (G1-496)
İmam, gönlün bağı olduğu kişidir.
Pes kılavuz 'Âşık'ın imâmıdır
Göñli cânı ol imâmumuñ râmıdır
Bel imâm oldur göñül bağı ola
Anuñ odına yürek tağı ola (G1-498)

3.5.2. HAS KULLAR, ERENLER

Dünyadaki halkların üçüncü bölüğü, has kullar olan erenler, iyi ve kötü fark gözetmeden herkese iyi davranır. Herkese rahmettirler; cehennemdekilere şefaatt onlardan erişir.

İşid ol üçinçi bölük dirligin
Bir teferrüc it bularuñ erligin
Kim bular rahmet-durur kamulara
Hem yarın feryâd ire tamulara (G1-1672)
Bu bölük gizli ve açık herşeyi görür ve bilir
Bunlara düpdüz-durur cümle cihân
Ne ki varsa âşikârâ vü nihân
Cümle halkuñ dirligin bilür bular
Niçe kim fisk u fesâd çirkin hular
Göredurken cümle çirkin hûlar
Eyle-y-iken hoş dutarlar buları (G1-1675)
İşığıyla dünyayı aydınlatan güneşe ve güzellik getiren rüzgara benzerler.
benzerler.
Ol kişiler güneşe beñzer olur
Nûrı-y-ıla dünyayı aydın kılur
Togagelür cümle 'âlem üstine

Yahtu virür düşmanına dostına
Yâ dahı şol yıl gibi kim düpdüzi
Çün eser tâze kılur cümle yüzi (G1-1678)
Onlar için güzel ve çirkin birdir. Kimseyi yermezler.
Çirkin ü gökçek kamu birdür aña
Hiç yirer mi kimseyi bir baksañâ (G1-1679)
Nimet ve hikmet bitiren akan suya benzerler.
Yâ dahı şol su gibidür hikmeti
Kim bitürür cümle dürlü ni'meti (G1-1680)
Kim yunur kim abdest alur kim içer
Cümlesine maksudın virür geçer
Sakinlik bakımından yere benzerler. Herkese karşı alçakgönüllüdürler.
Hem dahı şol yir gibi sâkinliği
Kamulara var-durur miskînliği
Her ne kim işler-ise ol götürür
Kim yöriyür kim durur kim oturur (G1-1683)
Kötülüğe iyilikle karşılık veren erenler, gerçek ve seçilmiş kullardır.
Tañrı'nuñ hâs kullarıdur pes bular
Kim bular yavuzlığa eyelük ular
Tañrı'nuñ erenleridür ol kişi
Eyülük itmekdür yavuzlığa işi (G1-1685)

3.5.3. ÂRİF EREN

Seyr-i sülukun beşinci menzilinde gönül gözü açık, sırlara vakıf, yerde yürürken arşta yazılanları okuyan "arif veliler" bulunur.

Arif velilerin bulunduğu mahfilde her an insan kendinden haber verir. Bunların sözü insanın kendini bilmesi, işleri de kendine gelmesidir.

Gördüm ol mahfil dahı key mu'teber

Hâllü hâlinden virür her dem haber

Sözleri kendüzini bilmek-durur

İşleri kendüzine gelmek-durur (G1- 4425)

Men 'arefe nefsehû fekad 'arefe rabbehû

Arif veliler, daha gitmeden devamlı yeri göğü dolaşıp gelirler.

Da'vi-yi 'irfân kılurlar durmadın

Yiri gögi seyr iderler varmadın (G1- 4426)

Bütün insanların gönlündekiler ve onların her bir dileği arif velilere açılmıştır.

Cümle 'âlem halkınıñ gönlindeki

Görmüdü bunlarda her bir dilegi (G1- 4427)

Arif erenlerin vücutları zayıf ve güçsüz buna mukabil canları kuvvetlidir. Canlarıyla yerle gök arasını doldurmuşlardır.

Tenleri şöyle za'îf ü süst-hâl

Kim bir evden çıkamazlar mâh u sâl

Cânları eyle kavî olmuş-durur

Kim bulardan yir ü gök tolmış-durur

Bularuñ çün böyle gördüm hâllerin

Pes bu kez kıldum su'âl ahvâllerin (G1- 4430)

Eytdüm eydüñ bunları kimdür baña

Kim bularuñ hâline kaldum taña

Gönül gözü açık, sırlara vakıf arif veliler, yerdeyken arşta yazılı olanları okur.

Eytdiler bunlardur ol 'ârif eren

Yirde yörirken bakup 'arşı gören

Cümle 'âlem halkınıñ şem'i bular

Cânlaruñ bu dünyada cem'i bular

2.5.3.1. Arif, derviş /serdih (kılavuz)

Allah, seyr ve marifeti Tanrı aşkıyla yanan dervişlere vermiştir. Seyr ve marifet sahibi kılavuzdur. Bu kişi ayık gelir fakat evini barkını terkedip kendisini unuttur.

İmdi gör kankısıdır dervîşlerüñ

Şol Çalap 'ışkı bile dil-rîşlerüñ

Ol hakîmdür ne neye lâıyk bilür
Olmışı oldaçıyı bayık bilür (G1-2315)
Viridi seyri ma'rifetle bunlara
Leyli 'ışkından yanan mecnûnlara
Seyr iderler cân-ıla dost evine
Anda varan aglamaya avına
Yol içinde serdih ola ol kişi
Meclis ola dâyimâ anuñ işi
Andan iren hân-u-mânın terk ide
Cümlesi ayık gele esrük gide
Seyr-ile ol ma'rifet issi budur
Zîra kim biri hamır biri sudur (G1-2328)

3.5.4. KUTB

Gönlünde seyr, marifet, ilm ve hilmin dördü de bulunan kişi kutb (zamanın büyük alim ve velisi) olmuştur. Kutb âleme rahmettir.

Ger olursa kimsede dördi bile
Bu cihânda ol kişi nâdir ola (G1-2340)

Pes ola ol kimsene kutb-ı zamân
Rahmet ola 'âleme ol bî-gümân

Gönülde, seyr, marifet, ilm ve hilm varsa o gönül cennet demektir. Allah, bu dört özellik bulunan gönle tecelli eder. Kutbun gönlünde Hakk'ı görmeyen cennete giremeyecek ve Hakk'ın cemaline kavuşamayacaktır.

Ol gönülde kim bu dörd ırmag-ola
Pes hakikat ol gönül uçmag ola
Hem Çalap dîdârı anda görine
Bugün iste anı güyme yarına
Her ki bunda gönüle girmez-ise
Gönül içre dost yüzün görmez-ise
Yarın anda uçmaga girmeyiser

Pâdişâh didârını görmeyiser (G1-2345)

3.5.5. ALLAH DOSTU

Şeriat kurallarına uyan ahlaklı müminler'i Allah övmüştür. Bkz. 3.1.5. Allah'ın dostları

Allah'ın sevdiklerini seven Hakk'ın cemaline kavuşur. Bkz. 3.3.7. Hakk'ın aynası konusu

Allah'a ulaşmak için dostlarıyla sevgili olmak gerekir.

İsteyüp kimse anı niçe bula

Ya rızâsı nedür anuñ kim bile (G1-145)

İlla anuñ dôtların bulmak gerek

Dôtlarınıñ gönlini almak gerek

Dôtını sevmek anı sevmek olur

Dôt rızâsında olan anı bulur

Âşık it Hak dôtına kendüzüñi

Toprag eyle ayagında yüzüñi

Kim bularuñ topragı iksîr olur

Her neye irer-ise güher kılur (G1-150)

Allah dostlarına ölüm yoktur

Hem anuñ dostlarına yokdur ölüm

Fedhulûhâ hâlidîn okır 'ulûm¹¹³ 39/73

Hem anuñ dostlarına yokdur fenâ

Cism-içün geldi ölüm yokdur cana (G1-1235)

Dünyadan gidenlere öldi dimañ

Bunları küllî fenâ oldı dimeñ (G1-1333)

Zîra Hazret ehline yokdur fenâ

Fedhulûhâ hâlidîn geldi senâ 39/73

Velâ tahsebenne'llezîne kutilü fisebî'llâhi emvâten bel ahyâ'un 'inde rabbihim yürzakûn¹¹⁴ 3/169 (L 71B-10)

¹¹³ Sonsuz olarak kalmak üzere girin Zümer 73

Ölen oldur kim bu işi duymadı

Dünyada Hak dostlarına uymadı (G1-1335)

3.5.5.1. Allah dostlarına ve sevdiklerine gariplik ile kahır verir

Allah'ın kahrı içinde lütfunun olduğunu bilenler zorluğu seçer. Sabredenler karşılaştıkları duruma itiraz etmezler. Sonunda Hakk'a erenler böyle yaşarlar

Bkz. 3.8.10. Peygamberlerin çektiği sıkıntılarla Allah'a yakınlaşması.

Hak, durumundan şikayet eden gariplik haline onu dostlarıyla beraber kılacağını söyler. Allah, sevdiklerini bütün yakınlarından ayırarak yalnız kendi dostluğuyla sevindirecektir. Dinin öncüleri olmak için gariplik çekmeyi şart göstermiştir.

Cümle hısmından anı yâd eyleyem

İlla ben dostlık kılam şâd eyleyem (G1- 4005)

Çün benüm dostlığımı şunda bula

Dostlarum cümle aña râzı ola

Tâ garıblık dartmayınça her biri

Halk içinde olmaya dîn serveri (G1- 4007)

Ol zamân Hak anda kılmışdı karâr

Dostları bunda anın gurbet sever (G1- 4010)

Hak, kendini alçak gören kahrı da sevdiklerine karşılaştıracığını; âşıklarını onunla doyuracağını söyler.

Kahr-ıdı ol kim eyitdi ol Celîl

Bu kamu dermândeeye sensin delîl

Sensin ol kim kamuya virdünn vücûd

Hulk u lutf u bahşış ü ihsân u cûd (G1- 4015)

Ortada kılduñ beni kahr u cefâ

Kılmaya hergiz baña kimse vefâ

Pes kabûl kılmaya ol dostlar beni

Olmaya bendin yaña hergiz yöni

Hak didi kim iy kahır sen durmagıl

¹¹⁴ Allah yolunda öldürülenleri ölü zannetmeyiniz, bilakis onlar diridirler; ancak Rableri katında rızıklandırılıyorlar Âl-i imran 169.

Kendü hâlûñe bakup yirinmegil
Ben seni dostlaruma tuş eyleyem
Kendü ‘âşıklaruma nûş eyleyem (G1- 4022)
Kim baña dogru dutarsa yönini
Senden eyleyem ben anuñ honını
Bini seveni senüñle toylayam
‘Âşika her dem seni hon eyleyem
Çünkü ‘âşıklar seni böyle göre
Pes kahır yutmaklığa gönül vire
Kahr-ıla kılmışdı Hak ‘ahd ü vefâ
Dostlara anın virür bunda cefâ (G1- 4028)
Her kim ol kendüzini miskîn göre
Lâcerem Hak'dan aña rahmet ire

3.5.6. VELİLERİN ÖZELLİKLERİ

Âlemdeki bütün varlıklar veliler sayesinde hayat bulur. Hepsinin rızkı onlar sebebiyle gönderilir. Bkz. 3.19.4 - Müminin dostları

Veliler insanın tefekkür, teferrüc, tasarruf, tevazu, takrir, tedbir, temyiz, takarrub ve vuslat özelliklerinin hepsine sahiptir. Bunla Hakk’a ulaşırlar. Bkz. 3.7.12- İnsanın on çeşit alameti vardır.

Velilerin aklı akl-ı küldür. Bkz. 3.11.14.2. Akl-ı küllün beş duyusu

Saadetle dünyaya gelenler yalnız peygamberler ve velilerdir.

Ger diyesin devleti geldüm duta

Çün degül dogru bu söz kanda uta

Ol ki devlet dutageldi dünyaya

Kim-durur ol enbiyâ vü evliyâ

*Elâ inne evliyâa'llâhi lâ-havfun ‘aleyhim velâhiüm yahzenûne*¹¹⁵ 10/62

Kim bular hîç mihnete düşmeyiser

Nitekim Kur'an bize virür haber (G1-1380)

¹¹⁵ İyi biliniz ki Allah'ın korudukları ne korkar ne de kaygılanırlar Yunus 62.

Velilerin tam bir sevgi ve bağılığı olmalı; gönlü açık ve kalbi temiz olmalı; Allah hulku ile ahlaklanmalı ve insanlara iyilik etmelidir.

Evliyâdur kim Çalap hükmi ile

Şâh olup hükmin yöridür gönüle

Bu gönül âhir Çalap mülki-durur

Mülkini sevdük kulına bildürür (G1-1757)

Velilik verilenler keramet ehlidir. Velilere zafer verilmiş ve duaları kabul edilmiştir.

Bir gürûhı kim vilâyet ehlidür

Şol erendür kim kerâmet ehlidür (G1-2055)

Evliyâdur ol bölük bellü beyân

Halk içinde her biri oldu ‘ayân

Hak yolında gitdi ol girtü eren

Hak'dan açıldı bulara feth u dem

Kopdı bunlardan kerâmet bî-kerân (G1-2058)

Çün bular Hak yolına basdı kadem

Dörtüz kırk tabaka evliya, yüz yirmi dört bin nebiyle rahmani mecliste bulunur

Rahmani meclistekilere uyanlar canını bu yolda harcayan erenlerdir

Yüz bîn yigirmi dört biñ enbiyâ

Dört yüz ol kırk tabakat-ı evliyâ

.Ehli uşbu meclisün anlar-durur

Dahı bunlara uyan cânlar-durur (G1-810)

Cân-durur ol ortada harca varan

Cânına kalmadı ol girçek eren

3.5.7. VELİYE VE MÜRŞİDE UYMAK

Devlet ehli (veliler) Tanrı'nın istediğini hissettirip sezdirirler. Onların sohbetinde bulunup Allah'a onlarla ulaşılır.

Devlet ehli Hak rızâsın duydurur

Mihnet ehli kendüzine uydurur

Ortada ‘akluñ hakemdür üstüñe

Eyü yavuz görnü-durur ‘akluña
Hem bilürsin devlet ehli yolını
Hem görürsin mihnet ehli hâlini
Kankısın kim sen kılursın ihtiyâr
Sohbetinde dün gün olursın i yâr
Anuñ-ıla varısarsın hazrete
Devleti kop mâyl olma mihnete (G1-1396)
Çün ulular sohbetine giresin
Eyle bil Hak hazretine iresin (G1-464)
Onların gezintileri, gece gündüz Tanrı iledir, canları daima onunla birliktedir.
Dünyada velilere uyulursa yüce Allah'a götürürler.
Dün ü gün Hazret-durur seyrânları
Pâdişâha ulaşudur cânları (G1-466)
Âşık'uña ne didügin tuyar-ısañ
Dünyada ululara uyar-ısañ
Ulular ilte seni ol Hazret'e
Hiç gümânsuz deginesin devlete (G1-468)
Allah ile bulunmayı dileyenler tasavvuf ehli ile düşüp kalkmalıdır.
*Men erâde en yeclise ma ‘allahi fe-yeclis ma ‘a ehli't-tasavvufi*¹¹⁶ (L29A-1)
Hâslar (Allah dostları), sürekli padişahla olan beyler gibidir.
Begler ol hâslar-durur kim Hakk-ıla
Dün ü gün ayrılmadın oldı bile (G1-1575)
Ne ki Hak işler-ise dir bunlara
‘Âkil-iseñ göñlüñi vir bunlara
Padişahın huzuruna çıkmak için bir beyle birlikte bulunmak gerekir. Padişahın beyleri ya peygamber ya velilerdir. Oradaki beylerbeyi ise Hz. Muhammed'dir.
Can'ın Hakk'ın huzuruna kiminle gideceğini bilmesi marifettir.
Tâ tefahhus eyleye n'itmek gerek
Hazret'e kimüñ-ile gitmek gerek (G1-3225)
Añlaya kim kim-durur hazret begi

¹¹⁶ *Kim Allah ile bulunmayı dilerse tasavvuf ehli ile düşüp kalksın.*

Ol-durur sultân öninde hâsekî
Etegin dutmak gerek bu cân anuñ
Çün bilür sözün sımaz sultân anuñ
Cân anuñla hazrete girmek diler
Ya'ni kim sultân yüzün görmek diler
Ol ki hazret begleridür şeksüzün
Enbiyâ vü evliyâdur gör yüzün
Diñle beglerbegi kimdür iy safâ
Mustafâ'dur Mustafâ'dur Mustafâ (G1-3230)
Cân bu işi bildügidür ma'rifet
Olmaya ol cân öninde ma'siyet
Mürşitler, alem halkına iyi ve kötü meyveleri gösteren bahçevanlar gibidir. İyi ve kötü amelleri bildirirler.
Bahçevânlar uşbu mürşidler-durur
Kim bu halka eyü yavuz gösterür (G1-1577)
Müminler, mürşidlerden ders öğrenir
.Mü'min eydür bunlara Kur'ân'da Hak
Mürşid önninde okır bunlar sebak (G1-2060)
Kendini bilen kişi, yolda kalmışları da menzile ulaştırabilir. Hatta İsa gibi ölüleri diriltir.
Hem dilerse irgüre kalmışları
'İsa bigi dirgüre ölmüşleri (G1-2280)
Ol kişiye kul olan magbûn degül
Dek bizi ol kullıga kılsun kabûl
Derecesi insan olanlar, velilerle beraber olur.
Yâhud insân dirligiyse dirligüñ
Ol erenlerle birike birliğüñ (G1-2176)
Doğru yola gidenlerle azıp sapıtanlar bir yere bağlanmayıp din büyüklerinin emrini tutmazlarsa; birliğe ulaşamazlar, sonsuza kadar da ayrı kalırlar.
İkisinüñ bir degüldür hâlleri
Biriküben bile gıtmez yolları
Tâ ki bunlar bir yire bitmeyeler

Ulular etegini dutmayalar

İrmeyeler ikiliksiz birlige

Girmeyeler ol ölümsüz dirlige (G1-429)

Akıl hastalanınca kişi sohbeta gitmez olur. Velilerin sohbetine kavuşunca bu hastalıktan kurtulur.

Böyle olsa pes ‘akıl rencûr olur

Uşbu rencden ‘akl sohbetden kalur (G1-2980)

Evliyânuñ sohbetin her kim bula

‘Aklı anuñ işbu rencden kurtıla

Hak kokusundan kokular almak isteyenler velilere karşı durup akıl burnunu onların sözüne sokmalıdır.

Ger dilersen sen dahı yıylayasın

Anuñ-ıla cânuñı toylayasın (G1-3065)

Karşu durgıl evliyânuñ yüzine

Dut ‘akıl burnın bularuñ sözine

Kim alasın ol nefesden yiyiler

Yiyleyenler anı böyle yiyiler

Hak'tan cihana açılan beş kapıdan dördüncüsü şeyhin kapısıdır. Şeyhten büyük irade yoktur. Hakk'a hangi gözle bakılıyorsa şeyhe de o gözle bakılmalıdır. Gönül ve akıl şeyhe bağlanmalıdır.

Ahıdan geçdi bu kez şeyh kapısı

Gör anuñ dahı niçedür tapusı (G1-3138)

Şeyh öñinde şöyle durgıl sen i yâr

Şeyhden ulu görme sen hîç ihtiyâr (G1-3140)

Şol göz ile kim bakarsın sen Hak'a

Ol gözün bak şeyhüñe hem mutlakâ

Hak'dan ayru görmegil sen şeyhüñi

Şeyhe bagla gönlüñi vü ‘akluñı

Şeyhin gönlü Allah'ı gösteren bir aynadır.

Şeyh gönli gözgüdür sen bak aña

Görine ol gözgüden Allah saña (G1-3143)

Kendini şeyhin önünde feda eden onun gönlünde yer eder. Ve şeyh o kişiye dua eder.

Sonunda Allah da o kişiden razı olur.

Şeyh öñinde sen fidî kıl özüñi

Er-iseñ sen vir aña kendüzüñi

Çün kılasın sen bu bâzârı tamâm

Sen bulasın şeyh göñlinde makâm (G1-3145)

Şeyh nefesinden saña alkış gele

Lâcerem senden Çalap hoşnûd ola

3.5.8. VELİLER VE PEYGAMBER

Allah'ın sevgisi, akl-ı külle mimar oldu. Allah onu, insanlara göstermek için ve varlıklarına başlangıç olsun diye bu âleme indirdi. Peygamberler ve evliyalar bu sevgiden oldu.

Ol mahabbet kim Çalap'dan var-ıdı

Bil kim ol 'akl-ı küle mi'mâr-ıdı

Akl-ı kül beñzer tene ol cân gibi

Kondı 'arş üzre tamâm sultân gibi (G2-7300)

Çünkü degdi Tañrı'dan ol baht aña

Oldı tokzıncı felek hem taht aña

Urdı anda tahtını dutdı makâm

Nüh felek pes zîr-i dest oldı tamâm

Diledi kim Hak anı bu 'âleme

Göstere sermâye vire âdeme

Ulvideyken indüre bu süfliye

Ola andan evliyâ vü enbiyâ

Bütün peygamberlerin ve velilerin aslı Hz. Muhammed'dir.

Aslı oldur cümle peygâamberlerüñ

Serveri oldur kamu serverlerüñ

Evliyâ hem cümle anuñ fer'idür

Kamusına ol çerâgdan degdi nûr (G2-7433)

Hız. Muhammed, peygamberlerin sonuncusu oldu, veliler de onun nurundan ortaya çıktılar.

Ol gelişek oldu hatm-i enbiyâ

Geldi hem anuñ nurından evliyâ (G1-322)

Bütün peygamberlerin aslı Mustafa'dır. Veliler ise ondan ayrılan dallar gibidir.

Cümle enbiyânuñ ol aslı-durur

Evliyâ cümle anuñ fer'î-durur (G1-2559)

Yüz yirmi dört bin peygamber, dört yüz kırk dört veliler tabakasından her birinin tavrı başka idi; fakat halleri aynı iman içinde şekillenmişti.

Yüz biñ ü yigirmi dört biñ enbiyâ

Dörd yüz ol kırk dörd tabakât-ı evliyâ

Birlik içre cümlesi bir cism-idi

Cism içinde bunça dürlü ism-idi

Her birinüñ bir şekil ahvâlleri

Birlik içre biriküpdür hâlleri (G1-271)

Bütün peygamberler, Hız. Muhammed'in komutanı, bütün veliler de askeridir.

Enbiyâ kamusu anuñ leşkeri

Evliyâ cümle aña oldu çeri (G1-154)

Velilerin hepsi peygambere uymakla ilerleyip derecelere kavuştu.

Enbiyânuñ aslı vü hatmıdur ol

Evliyâ hem cümle andan aldı yol (G1-160)

3.5.9. VELİLER VE DÜNYA

Dünya tasavvuf ehline engel olamaz, bunlar da dünya zevkine kapılmazlar.

Zîra dünyâ bunlara mâni' degül

Dünya zevkine bular kâni' degül (G1-465)

Dünyada bulunmaktan korkulmaz; korkulacak olan dünyanın insanın içine dolmasıdır. Dünyaya gelen peygamberlerde ve velilerde dünya yer etmedi. İstek rüzgarı üstün gelip gönül yelkenine dolsa bile islamiyet lengerini asıp kötülükleri bastırıp önlediler. Böylece dünya denizinden esenlikle çıkıp gittiler.

Deñze girse bu gemi gemye ne bâk
Çün deñiz gemye gire olur helâk
Geldi bunda evliyâ vü enbiyâ
Bir nazar kıl ‘akl-ıla bu ma‘niye
Girdi bunlar dünyaya gördi zamân
Aldı virdi dünyada sürdi zamân (G2-7230)
İlla kim dünyâ bulara girmedi
Göñle dünyâ girmege yol virmedi
Ger hevesler yili gâlib oldısa
Uşbu göñül yilkenine toldısa
Bu şerî‘at lengerini asdılar
Anuñ-ıla şerr ü şûrı basdılar
Hoş selâmet çıkdılar bu dünyeden
Añla imdi ol selâmatlık neden (G2-7234)

3.5.10. EVLIYA VE GÖNÜL

İnsanların bulunduğu üç taht(sultanlık, alimlik, velayet)ın üçüncüsünde evliya bulunur. Onlar gönüllerin hakimidir.Gönlü temizleyenler velilerdir.

Hem birisi evliyâdur evliyâ
Bu göñül yüzün gerek bunlar yuya
Kankı göñül kim yüzi yunmuş-durur
Ol göñüldür kim Hak'a dönmiş-durur (G1-1715)
Gönülleri parlatıp temizleyen ve nefisleri hükmü altına alanlar velilerdir.
Evliyâdur göñüle saykal uran
Cism içinde nefslerüñ boynın buran (G1-1716)
Velilerin hükmi gönüllere geçer. Bu yüzden herkes onlara yüz sürer.
Evliyânuñ hükmi göñülde yörir
Anuñ-ıçun kamular yüzün sürür
Bunlara virdi Çalap göñül ilin
Bunlara bildürdi hem kudret dilin (G1-1725)

Gönlü hasta eden kaygıdan kurtulmanın yolu ulular sohbetinde bulunup hikmet dinlemektir.

Her kim ister gönli renciden kurtıla

Eydeyüm kim n'eyleye vü ne kıla

Ol ulular sohbetini istesün

Varsun anda 'ilm ü hikmet dinnlesün (G1-2990)

Gönül, Allah'a ulaşamazsa gönlü velilere bağlamak gerekir. O veli sayesinde Allah'a ulaşılır; sevgilinin yüzü o gönülden görülür.

Yoksa ger gönülün aña irmez-ise

Yâ anı gönülün gözi görmez-ise (G1-3520)

Gönlünü vir aña gönül virene

Toprak eyle yüzünü ol erene

Ol erenden maksuduña iresin

Ol gönülden dost yüzini göresin

Gözü ola ol gönül bakgıl aña

Görine ol gözgiden Allah saña

Göresin anı 'ayân-eder-'ayân

Kalasin ol rahmet içre câvidân (G1-3524)

*Yübeşşiruhüm rabbühüm bi-rahmetin minhu ve rıdvânin ve cennâtin lehüm fihâ na 'îmün mukîmün*¹¹⁷ 9/21

Manayı bulan evliya ve enbiya, cevheri elde eden maden ustası gibidir.

Destur ardınca gerek üstâd ola

Kim elinde dâd u hem istâd ola

Viribidi enbiyâ vü evliyâ

Kim bu ma'nî cevherin bunlar tuya

Kanda cevher varsa bunlar bileler

İsteyeler halk içinde bulalar

Zîra kim cevher bilen bunlar-durur

Şeksüz ol cevher bularda var-durur (G2-6685)

Gelmeseydi enbiyâ vü evliyâ

¹¹⁷ Rableri onlara kendinden bir rahmet ve rıza ile, onlar için ebedi tükenmez bir nimet bulunan cennetleri müjdeler Tevbe 21.

Kim degüreydi bizi bu ma'niye
Bunlara ma'lum bu ma'nî cevheri
Nitekim cevher bilür ol cevherî
Velilerin gönül temizleyen sohbeti, madenin eritilip elde edildiği küreye benzer.
Bu kezin bir yir gerek ol da'vete
Kim bu halk anda gele cürhi bite
Ol erenler sohbetidür göresi
Ya'ni sohbetdür bu âdem küresi
Çünkü halkuñ sıdkı vardır gördiler
Da'vet eylep sohbeta dirşürdiler (G2-6705)
Bunları cem' eyleyen sohbet-durur
Aç gözüñ bir gör ki ne hikmet-durur
Halka bu sohbet-durur gönül bağı
Nitekim küre tagıtmaz toprağı
Kimsene kim sohbeta ol düşmedi
Bellü bilüñ hâm-durur ol bişmedi

3.5.11. EVLIYA, NEFS VE TÖVBE

Bkz. 3.2.1. Allah'ın cemalini seyretmeye sebep olan üç haslet

Akl ve nefsi Allah'a ulaştırın velilerdir. Veliler, aklın ulaşamadığı nefsi tövbeyle yenmeye yardımcı olur.

Kim-durur ol evliyâdur evliyâ

'Akl u nefsi bunlar iltür Mevla'ya (G1-1011)

*Kul in küntüm tuhibbûna'llâhe fettebi 'ûnî yuhbibkümu'llâhu*¹¹⁸ 3/31

Kim-durur ol evliyâdur evliyâ

'Akl u nefsi bunlar iltür Mevla'ya

*Kul in küntüm tuhibbûna'llâhe fettebi 'ûnî yuhbibkümu'llâhu*¹¹⁹ 3/31

Ger Hak'a nefsüñ boyun virmez-ise

¹¹⁸ Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz; Allah da sizi sevsin Āl-i imran 31.

¹¹⁹ Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz; Allah da sizi sevsin Āl-i imran 31.

‘Akluñ eli nefsüñe irmez-ise
Dut ulular etegin iste meded
Kuvvet ire saña andan bî-‘aded
Nefsüñi ol duta ura demüre
Sanma kim nefis anda ayruk dem ura
Tevbedür bu nefis ayagında demür
Tevbelü nefis oldı kul kamu ‘ömür (G1-1015)

Her kimüñ kim nefsi tevbe kılmadı
Eyle bil kim ol imâna gelmedi

Nefse iman öğreten velilerdir. Nefsin etkisiyle azalar bozuk işler işliyorsa ve canla akıl güçsüz düşmüşse veli, nefse tövbe verip onu hapseder. Böylece bu nefis müslüman olur.

Evliyâdur nefse îmân öğreden
Yohsa kâfir yurdu olur bu beden
Çün fesâd iş aldı her bir a‘zayı
Sanki kâfir dutdı cümle kal‘ayı
Kaldı ‘akl ol kal‘ada oldı zebûn
Mahbus oldı cân dahı kaldı zebûn
Çün bu nefse tevbe virdi ol velî
Küllü dartıldı fesâddan nefis eli (G1-1020)

Kaldı tende mahbûs u hor u zelîl
Fâsıka Hak tevbeyi kılsun delîl
Akl oturdı tahtına işler işin
Meşgul oldı taa‘ata yazın kışın
Yandı îmân orta yirde şem‘ olup
Allah emri yöresinde cem‘ olup

*Mâ künte tedrî me'l-kitâbu ve le'lîmânu velâkin ce‘alnâhu nûran*¹²⁰ 42/52

Orta yirden gitdi ol fisk u fesâd
Ma‘zul oldı nefis işi kaldı kesâd
Her kimüñ kim nefsi böyle oldısa

¹²⁰ Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu Kur'an'ı bir nur kıldık Şûrâ 52.

Evliyâ öñinde tevbe kıldısa (G1-1025)

Pes müsülmân oldı nefsi mutlaka

Dünyayı terk eyledi döndi Hak'a

*Ve enîbû ilâ rabbiküm ve eslimü lehû min kabli en ye'tiyekümü'l-'azâbu sümme lâ-tunsarûn*¹²¹ 39/54

Yoksa dek adı müsülmândur hemîn

Mülki çün küfr aldı göster kanı dîn

Bu kadar söz tapdur âhir 'âkile

Her ki 'âkılrsa bile kim ne kıla

Devlet anuñ kim günâhdan arına

İnana ol ulular ikrârına

Göñli vü 'aklı döne Hak'dan yaña

Mahkum olup kul ola nefsi aña (G1-1030)

Nefsine hakim olamayanlar velilere tutunarak saadete erişebilir.

Yohsa ger bildüñ gücüñ yitmez-ise

Nefsüñ öñinde sözüñ ötmez-ise

Dut ulular etegini sıdk-ıla

Kim bular ilte seni ol menzile

Maksuduñ anda bulasın bî-gümân

Rahmet içinde kalasın câvidân (G1-1399)

Tanrı hasları (veliler) tövbe eden gençlere yardımcı olurlar

Ol yigît kim tevbeye gelmiş ola

Tañrı hâsları elin almış ola (G1-1215)

Tâ'at içre geçüre yigitligin

Hak yolına bağlaya ussın ögin

3.5.12. DOSTLUK VE 'AŞERE-İ MÜBEŞERE (CENNETLE MÜJDELENEN ON KİŞİ)

¹²¹ *Azap gelip çatmadan Rabbinize yöneliniz, ona bağlanınız, sonra size yardım olunamaz Zümer 54.*

Müminler arasında on tanesi eşsizdir. Tanrı'ya ve Hz. Muhammed'e inandıklarını söyleyerek bağlılık yemini eden bu on kişi için ayet inmiş ve dostlarının Hz. Muhammed'e biat etmekle Allah'a biat etmiş oldukları bildirilmiştir. Allah, onların yeminlerini kabul etmiş; onlara müjde verilmiştir. Bunlara Allah'tan nasip verilmesi Hz. Peygamber vasıtasıyla. Peygamber ayna gibi onlara Hakk'ı göstermiştir. Onlar Allah'ın sevgilisine dost olduklarından sonunda Allah'ın da dostluğuna kavuşmuşlardır. Bu on kişi: Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Zübeyr binü'l-Avam, Sa'dübnü ebi Vakkad, Talha, Sa'dübnü Zeyd ve Ebu Ubeydübnü Cerrah'tır. (G2-8905-8935)

Allah'ın sevdiklerini seven Hakk'ın cemâline kavuşur. Nitekim dostlarını görmek onu görmek; onun sevdiklerine ulaşmak da ona kavuşmak demektir. Bu, insanların aynaya bakıp kendilerini görmeleri gibidir. Ayna, peygamberler ve velilerdir. Bkz.

1.3. Vahdet- Hakk'ın aynası konusu

Bir hadiste: "Kimin, Allah'a götüren, bir şeyhi yoksa dini de yoktur." ¹²² denmiştir. Bu sözden halkı yaratana ulaştırın mürşit anlaşılır. İnsan, aydınlatan bir hocası yoksa doğru yolu bırakır ve nefesine kapılır. Allah'a ulaştırın, mürşittir. Kıyamette bütün insanların önderleriyle çağrılacağı Kuran'da bildirilmiştir. ¹²³ İnsanları aydınlatıp bilgilendirmekle yükümlü olan mürşide uyanlar sonunda mutlu olurlar. Bir büyüğe uymayıp kendinden aşağısına uyana yazık olur. Âşık Paşa mürşidine bağlıdır ve Hak yolunda gidenlerle dosttur. (G2-8955-8979)

3.5.13. HIZIR VE KERAMETLERİ

Hızır'ın sekiz hüneri vardır.

- Bunlardan ilki bazen yerde bazen de gökte bulunması; belli bir mekanının olmamasıdır. Farklı yer ve zamanlarda, farklı görüntülerde, insanların karşısına çıkar. Yardıma çağrıldığında gelir. (G2-6021-6035)
- Allah'ın hızır'a verdiği niteliklerden biri de Cuma günleri bütün camilerde bulunup Cuma namazını insanlarla birlikte kılmasıdır. Hızır her yerde

¹²² *Men lâ-şeyhe lehû lâ-dîne lehû: Şeyhi olmayanın dini yoktur*

¹²³ *Yevme ned'û külle ünâsin bi-imâmihim17/71 :Her insan topluluğunu önderleriyle çağıracağız*
günde İsra 71

bulduğundan dünyaya dolup gelmektedir. Bu, halkın ibadetinin rağbet görmesi ve kabul edilmesi içindir. (G2-6039-6049)

- Hızır'ın üçüncü özelliği âb-ı hayat denen ölümsüzlük suyuyla ebedi hayata kavuşmuş olmasıdır. (G2-6055-6064)
- Kehf suresinde anlatıldığına göre Tanrı, Hızır'a ilm-i ledünü: ilahi ilmini de vermiştir. Hz. Musa ondan bu ilmi öğrenmek istemiştir. Hızır, İlm-i ledünü öğrenmek için Musa'nın sabırlı davranamayacağını bilse de onu yanına alır. Hızır'ın ilk işi bir gemiyi delmek olur. Musa itirazda bulunur. Hızır'ın bir çocuğu öldürmesi; bir duvarı doğrultup yapması da Musa'ya iyi gelmez. Musa'nın sabrı tükenir ve Hızır'a bu işleri yapmaktaki amacını sorar. Hızır, gemiyi delmesinin sebebinin fakir gemi sahibini zalim melikin gaspından kurtarmak olduğunu söyler. Öldürdüğü çocuk ise büyüünce kafir olacaktır. Duvarı yapmaktaki amaç da duvar altında bulunan, yetimlere ait malı saklamaktır. Musa işlerdeki hikmeti öğrenince Hızır'la ayrılırlar. (G2-6069-6097)
- Hakk'ın Hızır'a verdiği bağışlardan biri de Âlem içinde istediği yere ulaşmasıdır. Böylece zordayken Allah'a yalvaranlara nerede olurlarsa olsunlar Hızır ulaşır. (G2-6101-6113)
- Hızır, bütün milletlerin dilini bilir. Ve bütün milletler de onu kabul eder. Bütün mahlukat ona tabidir. (G2-6117-6130)
- Hızır'ın kerametlerinden biri de baktığı kimsenin değer kazanmasıdır. Bilmediği ilimler o kişiye öğretilir. Böylece o kişi, ilahî âlemi görür ve her varlığın sözünü işitir. Gizli şeylerden haberler verir. (G2-6135-6145)
- Hızır'daki bir keramet de görünmeyen velilerin Hızır'ın emrinde oluşudur.

Hızır'ın emrindeki veliler bir, üç, beş, yedi ve kırk olmak üzere bölünmüşlerdir. Ayrıca bunların üç yüz arkadaşı vardır. Bu üç yüz halk arasındadır. Kırkları ise halk göremez. Gayb erenlerinin başı ise kutuptur. (G2-6150-6167)

Âşık paşaya ilmini öğreten; gizlilikleri, varlıkların sırrını anlamasını sağlayan ve ona Âşık adını veren de Hızır'dır. (G2-6272-6278)

3.5.14. EHL-İ HAKKA, DİN DÜŞMANLARI VE ŞEYTANLA SAVAŞTA GEREKEN DOKUZ ŞEY

Din savaşçısının işi nefsinı yenmektir. Nefsinı aklına uydurmalı ve Allah emrini bilip ona uyup birlik içinde yaşamalıdır. O emirden başka şeyleri sevmemeli; dünya peşinde koşmamalıdır. İstek ve arzular nefsin büyük askeridir. Bunlardan, hırs, kibir ve kin ortaya çıkar. Böylece din yıkılıp gider. Ayrıca çekememezlik, cimrilik, günah ve bozuk işler de din ehlini yolundan alıkoyar. İşte alper, din savaşçısı bunları yenen insandır. (G2-8554-8566)

Din savaşçılığı için dokuz alet gereklidir.

3.5.14.1. Velilik

Din yolunda savaşçı olmak için gereken ilk şart "velilik"tir. Evliya için korku yoktur. ¹²⁴ Onlar dünya ve ahiret için kaygı taşımazlar. Velilik, cesaret ve üstünlük veren bir niteliktir. (G2-8571-7)

3.5.14.2. Riyazet

Allah adaminın ikinci aleti "riyazet"tir. Erenlerin yaşayış şekli budur. Bununla nefsin gücü yok edilir. (G2-8579-8584)

3.5.14.3. Kifayet

Allah adaminın üçüncü aleti "kifayet"tir. Kifayet, mücadele heves ve istekleri yener; nefsi öldürür. Peygamberler insanlar arasında iyiyi ve kötüyü onunla seçip yolu açmıştır. (G2-8585-8590)

3.5.14.4. Aşk

¹²⁴ *Elâ inne evliyâa'llâhi lâ-havfun 'aleyhim velâhum yahzenûne*10/62: İyi dinleyiniz; Allah'ın veli kulları için hiçbir korku yoktur; onlar mahzun da olacak değillerdir Yunus 62.

Allah adamının dördüncü aleti, biniti "aşk"tır. Kibir ve kin aşk sebebiyle ortadan kalkar. Aşkın eli yere göğe ulaştığı için nefis ülkesi onun ayağı altında kalıp yıkılmıştır. (G2-9592-8)

3.5.14.5. Tevekkül

Allah adamının beşinci aleti "tevekkül" zırhıdır. Tevekkül sayesinde dünya düşüncesi ve şeytan vesvesesi onu etkilemez. Peygamberler ve veliler eksiksiz ve doğrudan Tanrı'ya tevekkül kılıp güvenmişlerdir. (G2-8600-6)

3.5.14.6. Şeriat

Allah adamının altıncı aleti "şeriat" silahıdır. Bu, düşmanı kahr etmek için büyük bir silahtır. Hz. Muhammet şeriat silahını kuşandığı için adı âlemlere yayıldı ve şeytan onun yolunu kesemedi. (G2-8607-8613)

3.5.14.7. İlim

Allah adamının yedinci aleti "ilim" kılıcıdır. İlim sahibi nefisini yenmiştir. İlim sayesinde bozukluğa ve günaha değer verilmez ve bunlar kaybolur. Din savaşçıları şeytan askerlerini kırıp geçiren din bilginleridir. (G2-8614-8620)

3.5.14.8. Himmet

Allah adamının sekizinci aleti "himmet" süngüsüdür. Düşmanı uzaktan yaralar. Manevi yardıma sahip olmayan, Hakk'a kavuşamadığı gibi o, şeytanın askerini de yok edemez. (G2-8621-6)

3.5.14.9. Doğru arkadaş

Allah adamının dokuzuncu aleti, "doğru arkadaş"tır. Yolda gidenin yol alması arkadaş ilemdir. Hakk'a ulaşanlar da, onu arkadaşla buldular. Peygamberler ve veliler de mutlaka arkadaş edinmişlerdir. (G2-8627-8635)

3.5.15. SALİK VE YAKİN SAHİBİ ALTI YÖNDEDİR (MÜRİD MÜRŞİD İLİŞKİSİ)

Salık ve yakın sahibi altı yöndedir. Beş yönden afet bir yönden ise rahmet gelir. Allah, yol erinin yani evliyanın gönlünü kendisi için hazine yapmıştır. Altı yönün ortasında velilerin gönlüne makam vermiştir. (G1- 3542-5)

Gönlünü Allah'tan ayırmayanlara ulaşan belalar yüzünden pek çok kimse bu yola giremez. Beş yönden gelen beş belaya karşı kalkan gerekir.

Kimdür ol kim aña âfet irmedi

Gönlünü Hak hazretinden ırmadı

Anuñ-ıçun çok kişi gelmez işe

N'eylesün kim çiçek irmez yimişe

İmdi bu biş âfete kalkan gerek

Nesne kim derddür aña dermân gerek (G1- 3548)

Yol eri, halka Tanrı'nın yolunu bildiren mürşiddir. Halk onun irşadına uymuş gitmektedir. (G1- 3552-3)

Müridler, mürşidin dört bir yanını tutmuş ayrı görevler üstlenmişlerdir. Doğru mürid, mürşidin en sevgili dostudur. Müritler mürşide dört yandan gelen sıkıntılara kalkan olur. (G1- 3555- 3562)

- Sağ tarafta duran öğrenci, hocası için dünyayı terk etmiş melamet kalkanı olmuştur. Mürşidin nimetinin eksilmemesini sağlar. (G1- 3563-7)
- Mürşidin solunda duran mürid ise bütün güçlüklerin kalkanıdır. (G1- 3570-4)
- Mürşidin önünden giden öğrenci, karşıdan gelecek düşman ve tehlikeleri önleyip uzaklaştırır. Asıl kınama ve tehlike açıktan açığa olandır. (G1-3576-9)
- Son saftaki öğrenciler, mürşidin arkalarından gider. Arkadan gelecek olan aşağılama ve yermelere kalkan olur. (G1- 3580-4)

- Beşinci yön olan aşağı taraftan gelen sıkıntının kalkması ise müridin örnek yaşayışıdır. Yaşayışı doğru ve davranışı Hakk'a uygun değilse halk ona saygı göstermez ve müritten de fayda gelmez. Müridin hayatında bir bozukluk yoksa ona gelecek başka sıkıntı yoktur. (G1- 3590-8)
- Müridin üst tarafından kesintisiz saadet gelir. Rahmet iner. Canı üstüne ışık iner ve gönül hoşluğuyla Hakk'a bağlılık yağar. Üst tarafı açık olanlara velilik verilir. (G1- 3600)

Dua edenler ellerini yukarı kaldırır ve yüzlerini göğe diker. İsteyenler yukarı yönelir ve oradan ister. Çünkü Allah yukarıların yukarisindedir. (G1- 3604-5)

3.5.16. ŞEYHLER EKİNCİLERE BENZER

Şeyhler ekincilere benzer. İşlerinin yapılması altı şarta bağlıdır. Bunlar: Ekinciye benzeyen şeyh, tohuma benzeyen Kuran, toprağa benzeyen gönül, yağmura benzeyen hikmet, güneşe benzeyen aşk ve Allah'ın emridir.

3.5.16.1. Şeyh

Şeyhlerin işlerinin yapılması için gerekli altı şarttan ilki işin ehli ve ustası olan şeyhtir.

Biri kendü kim işünn üstâdıdur

Bu meşâyih dimek anuñ adıdur

Ol ekinçi ya'ni kim kendü-durur

Ma'ni ekmek her dem aña hû-durur (G1- 3724)

3.5.16.2. Kur'an

İkinci şart ezelin tohumu olan Kur'an'dır.

Biri Kur'ân'dur ki her dem saçılır

Dürlü ni'met biter andan açılır (G1- 3725)

Ya'ni kim tohm-ı ezel oldur i yâr
Şeksüz ol dahl-ı ebed andan biter

3.5.16.3. Gönül

Üçüncü şart, toprak gibi alçak ve yumuşak olan müminin gönlüdür.
Biri mü'min gönüldür toprak gibi
'İlm ekilmek her dem anuñ mansıbı
Ya'ni kim toprak gibi alçak-durur
Taş gibi katı degül yumşak-durur (G1- 3728)

3.5.16.4. Hikmet

Dördüncü şart, gönlün üzerine yağan hikmettir.
Biri hikmetdür gönül üzre yagar
Ol yağıçak gör gönülden ne dogar
Ya'ni kim hikmet gönül yagmurıdur
Diri dutan göñli hikmet nûrıdur (G1- 3730)

*İnna'llâhe yuhyi'l-kalbe'l-meyyite bi-nûri'l-hikmeti kemâ yuhyi'l-arda'l-meyyite bi-mâ'î'l-matar*¹²⁵

3.5.16.5. Aşk

Beşinci şart, güneş gibi gönülde ilmi olgunlaştıran aşktır.
Birisi 'ışkdur ki bu gönle düşer
Dürlü 'ilm andan biter ü hem bişer
Ya'ni kim güneş gibi ol bitürür
Bitürür hem cümle hâmı bişürür (G1- 3732)

¹²⁵ Allah yeryüzünü yağmur sularıyla dirilttiği gibi muhakkak ölü bir kalbi de hikmet nuruyla diriltir.

3.5.16.6. Allah'ın emri

Altıncı şart, bütün işlere canlılık veren devlet yani Allah'ın emridir.

Birisi devlet-durur kim kamu iş

Anuñ elinde bu kamu perveriş

Ya'ni kim ol emr-i Hak'dur mutlakâ

Hâkim oldur ger yapa vü ger yıka (G1- 3734)

Altı şarttan biri olmazsa velilik yolu bozulup kapanır.

Ger biri bu altıdan eksük ola

Uşbu dervişlik yolu bâtlı kala (G1- 3735)

Nitekim eytdüm ekinçi hâlini

Şuña nisbet dut bu dervîş yolını

Mürşitler olmazsa kimse yol gösteremez. Hak kılıcıyla il açıp fetih yapan da kalmaz.

Ger meşâyih olmasa yol kim aç

Hak kılıcın uruban il kim aç (G1- 3737)

İlmi olmayan kimseye birşey söyleyemez.

Bu kezin vardur meşâyih n'eyleye

'İlmi olmazsa kime ne söyleye (G1- 3738)

Mürşit, ilim, dinleyen, hikmet, aşk ve devlet varsa bu altı şey dini canlı tutar.

Hem meşâyih hem 'ilim hem diñleyen

Hikmet ü hem 'ışk u hem devlet 'ayân

Uşbu altı nesnedendür dîn diri

Dîn içinde bir direkdür her biri (G1- 3747)

Din âlimleri olan şeyhlerin din içindeki mertebeleri ekincilerin dünya içindeki yerine benzer. Şeyhlerin ektiği ilim ve marifetten magfiret çıkar.

Bu ekinçi dünya içre gör nedür

Ol meşâyih dîn içinde şöyledür

Bu ekinçi dünya tertûbin düzer

Ol meşâyih âhiret mülkin bezer (G1- 3753)

Şeyhler, can için mana ekerler.

Bu ekinçi ekin eker ten için

Ol meşâyah ma'ni eker cân-ıçun
Pes meşâyah ma'ni eker cânlara
Cân fidî kılmak gerekdür anlara (G1- 3755)

Ol meşâyahler ki geldi dünyaya
Bir gör âhir kim neye geldi neye
Her birisi ekdi 'ilm ü ma'rifet
Uşbu ekinden biter ol magfiret (G1- 3757)

Şeyhler ahiret nimetlerini ekerler. Sekiz cennet o ekinin ambarıdır. Gönülleri temizleyen de o ekindir. Onu bulan gönül sıkıntıdan uzaktır. Bu yüzden o büyükler her türlü kaygıdan kurtulmuşlardır.

Âhiret zâdın bulardur kim eker
Ekin oldur ki birine biñ biter
Sekiz uçmak ol ekin anbârıdur
Ol ekindür kim gönüller arıdur
Kankı gönül kim anı bulmuş ola
Kaygudan küllî berî olmuş ola (G1- 3760)
Anuñ-ıçun ol ulular şâd olur
Cümle dürlü kaygudan âzâd olur

3.5.17. ŞEYHLE MÜRİDİ ARASINDAKİ ALTI ŞART

Yola çıkan için altı çeşit iş lazımdır. Bu işlerin üçü şeyhe, üçü de müride aittir.

3.5.17.1. Şeyhe gereken şartlar

- Şeyhin üç şartından ilki Allah'tan gelen ilim, hikmet, ibret, esrar, tövbe, tevfiq, ibadet, yücelik ve naz gibi feyizleri müridlerinden saklamayıp söylemektir. (G1- 3632-5)
- Şeyhin ikinci şartı insanlara yaratıcının baktığı gibi bakmaktır.

Yaratıcının baktığı gibi bakmak, insanların dış görünüşüyle değil içiyle ilgilenmek; kimsenin makamına ve mesleğine değil gönlünden geçenlere ve düşüncelerine önem

vermek; malına mülküne değil yaşayışına ve durumuna bakmaktır. Halkın bakışıyla bakarak yani zengine değer verip yoksuldan kaçarak ve güzele bakıp çirkinden uzaklaşarak Hakk'a kavuşulmaz. (G1- 3638-3647)

- Şeyhin üçüncü şartı, kendi yolunda firaset sahibi olmak ve etrafı araştırmaktır. Şeyh, müridleri hakkında bilgi sahibi olmalı; dertlerine çare bulmalı; onlara kabiliyetlerine göre sorumluluk vermelidir. (G1- 3649-3653)

3.5.17.2. Müride gereken şartlar

- Müride gereken üç şarttan birincisi mürşidini yüce bilmektir. Hocasını Bağdatlı Cüneyt veya Beyazıt Bistami gibi bilmelidir. Onun yüzüne bakınca Allah'ı görmüş gibi inançlı olmalıdır. (G1-3656- 3661)
- Müridin ikinci şartı, imkanlarını mürşidi için kullanmak; gücü yettiğinde onun emrinde olmaktır. (G1- 3666)
- Müridin üçüncü şartı, şeyhinin adı için dünya nimetlerini terk etmesidir. Mürid, hayra sarılıp kötülüklerden uzak durmalıdır. Şeyhi sevenlerle dost olmalı sevmeyenleri düşman bilmelidir.. (G1- 3669-3676)

3.6. VARLIK TABAKALARI

Varlık dokuz tabakadır: Maden, bitki, hayvan, insan, melek, iblis, cin, peri ve gaybîler. Maden, bitki ve hayvanı burada ele almadık; insansa başka bir ana başlık olarak işlenmiştir.

3.6.1. MELEKLER

Melekler, devamlı Allah'ı anar ve ona ibadet eder. Allah'ın emrini yerine getirmek başlıca vazifeleridir. Her biri bir iş için görevlendirilmiştir. Ve sorgusuz sualsiz görevlerini yerine getirirler. Allah'ın askerleridir. Uykuları, yemeleri, içmeleri yoktur. Cisimleri varlıkların canına benzer.

Hem bişinçi cinsidür halkuñ bular
Bunlara virdi Çalap görklü hular (G2-7505)
Zikr ü tâ'atdur bularuñ işleri
Yok-durur ayruk dahı teşvîşleri
Anda ne dün var ne gün ne yaz u kış
Allah emridür bulara her dem iş
Ne uyur bunlar u ne yir ne içer
Bilmezüz belli ki ne yir ne içer
Honları vardur velî rûhânidür
Bunlaruñ cismi bu halkuñ cânıdur
Ne asâyış var bularda ne emek
İşleri ol Hak rızâsın istemek (G2-7510)
Yumşanupdur her biri bir yumışa
Kim ne zehre oldı kim eyde nişe
Hakk-ıla işler bular her bir işi
Hükmine karşı inan durmaz kişi
Pâdişâhuñ leşkeridür pes bular
Niçe kim çok leşker oldı basdılar
Ruhaniler gökyüzünü; nefesine uyanlar da yeryüzünü tutmuştur. Gökyüzü meleklerle;
yerin altı ve üstü ise tabiatları kötü olan şeytanlarla doludur.
Göklere tolmuş-durur rûhâniler
Yir yüzün almış-durur nefsâniler
Gök yüzi cümle firiştehler tolu
Yir ehli dîv-durur çirkin hulu (G1-702)
Melekler taata durmuşlar, baştan sona değın belirli bir zamana kadar
beklemededirler.
Hem firiştehler durupdur tâ'ata
İntizâr önden soña bir sâ'ata (G1-24)
Lâ-ya 'sûna'llâhe mâ emerehüm ve yef'alûne mâ yu'merûne 66/6¹²⁶
Melekler Allah'ı anar ve halkın ihtiyaçlarını anlayıp anında giderirler.

¹²⁶ ...Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredilenleri yapan melekler... Tahrim 6.

Zîra bunlar Hâlık'uña zikrin kılur
Hem bu cümle mahlukuñ hâlin bilür
Ger dilerse kim kıla hâcet revâ
Göz açınça irgüre derde devâ (G1-2155)
Huri ve gılmanlar sohbetten doğar.
Hûr u gılmân sanmañuz gökden yagar
İlla bilün kim bu sohbetden dogar
Ol kişiden kim bu sohbet gelmeye
Yarın anda hûr u gılmân bulmaya (G1-3086)
Cismin yaradılışı için toprağı getiren melekler, canın alınması görevini de yerine getirir. Bunlar dış melekler, resule gönderilen melekler veya Azrail'dir.(G1-1866-1918)

3.6.1.1. Emir ve melekler

Emir tutmak için yaratılan melekler Allah'ın buyruğunu yerine getirirler.

Pes olur ol âmirüñ emri revân
Kim hemîşe ol-durur emri revân
Ol emir Hak'dan firiştehler dapa
Gelür alur bunlar anı yir öpe
Bir dahı şol kim firiştehler-durur
İşlemek-çün anı kim Hak buyurur
Pâdişâhdan ne ki emr oldı-y-ısa
Bunlar işler niçe buyruldu-y-ısa (G2-6785)
*Ve yef'alûne mâ yü'merûne*¹²⁷ 16/50
Anuñ-içun eyledi Hak bunları
Emrine karşı durupdur yönleri
Melekler, üşenmeden, yorulmadan ve her zaman emri tutar. Buyruk onlara hemen ulaşır ve o emirle harekete geçerler.
Dutalar ol emri hergiz armadın

¹²⁷ *Kendilerine ne buyruldu ise onu yaparlar* Nahl 50.

İşleyeler dün ü gündüz durmadın

Pes buları pâdişâh emri sürer

Her ne kim buyrıldısa ol dem irer

Bunları emr indürür şol bulıda

Ol firîştehler bulıdla gör n'ide (G2-6789)

Emir, melekleri buluta indirir. Melekler, bulutları indirip denizin üstüne kondurur ve denizde suya batırır. Tekrar arştan tarafa göklerin üstüne götürür.

Pes firîşteh ol bulıdı indürür

Şol deñizler üzre anı kondurur (G2-6795)

Ol firîştehler ki bulıt indürür

Bu dennizde anı suya bandurur

Alur ol suyu gider 'arşdan yaña

Bir işit bu hikmeti batgıl taña (G2-6807)

Yerli yerince görevlerini yapan melekler işlerindedir. Her biri sema ederek dönerler.

Gör müdebbirler ki niçe işdedür

Ol semâ' da her biri cünbişdedür (G1-25)

*Fe'l-müdebbirâti emren*¹²⁸ 79-5

Yedi kat gökteki yedi yıldız, dünyaya emretmeleri için kendilerine iş verilmiş müdebbirler yani iş yapan meleklerdir. İnsanların bazılarını yüceltip bazılarını da düşkün kılmak gibi işleri onlar görürler.

Yidi kat gökde yidi yıldız kodı

Her birin yirlü yirinde uz kodı (G1- 4502)

Kendü emrinden bulara virdi iş

Kim cihâna hükm iderler yaz u kış

Zîra kim bunlar müdebbirler-durur

Ne dilerseñ ellerinde var-durur

Fe'l-müdebbirâti emren 79/5 (L 228B-2)

Yohsulı bay bayı yohsul eylemek

Kulları beg begleri kul eylemek (G1- 4505)

Bunlaruñ hükminde kodı ol Celil

¹²⁸ *İş çeviren meleklerle* Naziat 5.

Kim ‘azîz olur bulardan kim zelîl

3.6.1.2. Akıl ve melekler

Allah’a yakın olup hizmetinde olan melekler bile şaşkın haldedir. Bütün gök ehli onu bilmeye kimin aklının yeteceğini merak eder.

Şol mukarrebler ki vardur tapuda

Şöyle sergerdân kalupdur kapuda

Cümle gök ehli biribirne sorar

Anı bilmege kimüñ ‘aklı irer (G1- 3420)

İnsanın yaratılışındaki dört unsur; bitki, hayvan, insan ve meleğe mukabildir. Dört unsura karşılık olan bitki, hayvan, insan ve meleğin özellikleri: ten, nefis, can ve akıl toplanarak vücudu oluşturmuştur. (G1-2482-7)

Akıl, melek vafindandır.

Ol melek kim vafin eytdümdi saña

Şol senüñ ‘akluñ-durur ol görseñe (G1-2138)

Melek/akıl başa yerleşmiştir.

Başı gör kim yir idinmiş ol melek

Ya‘ni ‘aklun tahtı andadur dölek (G1-2489)

İlle baş oldı melek mülki tamâm

Anuñ-içün dutdı ‘akl anda makâm

Başı muhkem kal‘a kıldı ol İlâh

Baş içinde virdi ‘akla tahtgâh (G1-2502)

Kim melek/akıl mülkünden (baştan) baktırsa sevgilinin güzelliğini görür.

Ya‘ni ol mülk-i melekdür şeksüzün

Her kim andan bakdı gördi dost yüzün (G1-2503)

Hız. Muhammed, melek mülküne hakim olarak gelmiştir. Mustafa'ya araştırıp inceleme verildiğinden, olmuş ve olacak şeyler de bildirilmişti. Mustafa, insanoğlu için baş olduğundan akıl ona yoldaştı.

Ol melek mülkine hâkim iy safâ

Mustafâ geldi cihâna Mustafâ

Aña bu cüyendelik gelmiş-idi
Ne ki oldı olı sar bilmiş-idi
Yırde gökde ne ki varsa buldı ol
Tâ ebed iş ne'ydüğini bildi ol
*Ullimtü 'ilme'l-evvelîne ve'l-âhirîne*¹²⁹
Pes ke-nefsin vâhide ol baş-ıdı
'Akl-ıla devlet anın yoldaş-ıdı (G1-2539)

3.6.2. İBLÎS

Bkz. 3.22.5.Kibir-İblis ; 3.8.1.1. İblis'in kovulmasına karşılık Âdem'in bağışlanması
İblis, cin kavmindendir. Ve ateşten yaratılmıştır. İlk göğe çıkanlardandır. Başkalarını
küçük gördüğü için utanacak hale düştü. Âdem peygambere secde etme emrine karşı
geldiği için lanete uğradı. Fesat çıkardı ve bahtı tersine döndü. Dünyada fitneler onun
eliyle işlenir. Göğüslere yerleşerek insanlara vesvese verir. İbadetlerin yok olmasına
neden olur. Allah yolundakileri yoldan çıkarır.

Şoldur ol kim adı İblîs'dür 'ayân
Cân-ı bincân kavımıdır bellü beyân
Bunları oddan yartdı ol Celîl
Vardur âhir aña Kur'ân'da delîl
*Ve halaka'l-cânne min mâricin min nârin*¹³⁰ 55/15 (G2-L 90B-6)
İlk göge agmışdı ol dirliğ-ile
Yire indi soñra müdbîrlig-ile
Ucb-ıla kibr eyledi kendüzine
Anuñ-ıçun ud getürdi yüzine (G2-7520)
Secde kıl dip kılmadı ol Âdem'e
La'net oldı adı çıkdı 'âleme
*Fesecede'l-melâ'iketü küllühüm ecma'üne illâ İblîse ebâ...*¹³¹

¹²⁹ İmin evveli ve sonu bana öğretildi.

¹³⁰ Cini yahut İblis'i de ateş alevinden yarattı Rahman15

Müfsid ü hem müdbir oldı dünyede
Mâyadur andan biter her mefsede
Her vücûduñ gögsine girmişdür ol
İy niçe cânlara zahm urmuşdur ol
*Yuvesvisu fî-sudûri'n-nâsi*¹³² 114/4
İy niçe reh-revleri yoldan kodı
Ana uydı yolını elden kodı
İy niçe menzil erin pest eyledi
İy niçe tâ'atları nîst eyledi (G2-7525)
Pes bilüñ oldur ki halkı azdurur
Gerçi kim her vâkı'a Hak'dan gelür
*Kâle fe bi'izzetike le-ugviyennehüm ecma 'îne*¹³³ 38/8

3.6.3. DÎV (CİN)

Kaf dağında yaşarlar. Süleyman peygamberin emriyle sürekli çalışmışlardır. Ona düşmandılar. Cinlerde doğruluk bulunmadığından zincirlerle bağlanmışlardı. Hz. Süleyman öldükten sonra da o yaşıyor sanıp çalışmaya devam ettiler.

Halkuñ ol yidinçi cinsi dîv-durur
Kûh-ı Kaf mülki bulara iv-durur
Dîvler oldur kim Süleymân emrini
Dutuban işlerdi dün gün işini (G2-7530)
*Ve mine'l-cinni men ya 'melu beyne yedeyhi*¹³⁴ 34/12.
Kimse görmezdi bularuñ geldügin
Cümle isterdi Süleymân öldügin
Añsuzın bir vâkı'a gelse aña
Şâd olurdu kamusı andan yaña

¹³¹ *Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde etti ancak İblis bu secde edenlerle beraber olmaktan çekindi Hicr 30-31*

¹³² *Ki o, insanlara vesvese verendir Nas 4.*

¹³³ *Dedi: Senin izzetine and ederim ki, ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım Sad 82.*

¹³⁴ *Önünde Rabbinin izni ile iş gören bazı cinler de vardır Sebe 12.*

Cümlesi ol servere düşmân-ıdı
Gerçi bunlar kul u ol sultân-ıdı
Çün kim ol dîvlerde yogdı togrulık
Her birinde bulunurdı ayrulık
Yiñmedi çün bunları tedbîr-ile
Bagladı pes bunları zencîr-ile (G2-7535)
Çün kim öldi öldügin bilmediler
Ol emekden hîç kurtulmadılar
Felemmâ kadaynâ 'aleyhi'l-mevte mâ dellehüm 'alâ mevtihi'¹³⁵ .. 34/14
Kankı birne sorsalar kim iş nedür
Dir-idi işleñ Süleymân zindedür
Baglu durmuşdur henüz anda bular
Pes aña lâyıkdur ol yavuz hular (G2-7538)

3.6.4. PERİLER

Yerin altında ve viranelerde bulunurlar. Güzel olanları olduğu gibi çirkin ve kötü huylu olanları da vardır. Divden farklı olarak dinleri vardır. Hem kafir hem de mümin olanları bulunur.

Dîvleri bildüñ bu kez gör periler
Niçedür dirlikleri vü n'itdiler
Dünyada bunlar dahı bir halk-durur
Hîç vilâyet yok ki bunlar yok-durur (G2-7540)
Halkuñ ol sekzinçi cinsi oldur ol
Uşbu yir altı bulara cümle yol
Bunları yilden yartdı ol İlâh
Her işe kâdir-durur ol Pâdişâh
Yir içinde bunlara virdi makâm
Ayag altında olur bunlar müdâm

¹³⁵ Sonra biz ona ölüm hükmünü infaz edince asasını yemekte olan ağaç kurdundan başka bir şey bunun ölümünü onlara göstermedi Sebe 14.

Bunlaruñ vîrânelerdür yurtları
Hûları vahşî vü adları perî
Görklüler olur bularda bî-nazîr
Her ki gördi kıldı feryâd u nefîr (G2-7545)
Âdemî-zâd u Perî çok oldılar
Birbirini sevdiler ü aldılar
Hem bularda kâfir ü mü‘min olur
Fark ider dîvden bularda dîn olur
Hem olur çok bed likâ vü hor hular
İrişür halka bulardan korhular
Hâliyâ bünyâdı yokdur perrinüñ
Pes bekâsı yok cihânda ferrinüñ
Ol dahı añlandı ne mahlûk-ı mış
Ne bütün ‘âşık u ma‘şûk-ı mış (G2-7550)

3.6.5. GAYBÎLER

Bkz. 3.5.13. Hızır ve kerametleri

Gaybîler, gayb aleminde gezen, göze görünmeyen ve durumunu kendisinden başkalarının bilmediği insanlardır. İsterlerse doğuya ve batıya ulaşırlar. (Tayy-i mekan) Nerede olursa olsun aradıklarını bulur ve görürler. Yerleri bilinmez; ancak dilediğinizde yanınızda olurlar. Uçarlar. Görünmezler. Nasıl yaşadıklarından, neler yaptıklarından kimsenin haberi yoktur. Nerede olurlarsa olsunlar Hak'la bulunurlar. Allah bunları uyandırmıştır; diğer insanlar uykudadır. Tanrı'nın gerçek kulları bunlardır.

Gaybilerdür ol benî-âdem-durur
‘Âlem içre gizlü bir ‘âlem-durur
Gerçi âdem aslıdur âdem degül
Tag u deryâ hiç bulara gam degül
Maşrika vü magribe irse irer

Taglar aşar her neye baksa görer
Kimse bilmez bunları kim kandadır
İlla her kanda dilerseñ andadır (G2-7555)
Kanadı yok bunlaruñ illa uçar
Kimsene görmez velî deryâ geçer
Dün ü gün birdür bulara farkı yok
Hiç mahlûkdan bulara korku yok
Hazrete dogru dutupdur yönleri
Dâyimâ Hak'dan gelüdür honları
Kimse bilmez ne içer ne yir bular
Dirliği niçe n'ider bular
İssi olsa yok-durur korkuları
Sovug olsa korkudımaz buları (G2-7560)
Ahdleri şöyle bütündür Hakk-ıla
Kim bular kanda olursa Hak bile
Halk-durur bunlar velî halkdan cüdâ
Hak uyardı bunları halk uyhuda
Pes bulardur Tañrı'nuñ hâs kulları
Hak uyardı bunları halk uyhuda (G2-7563)

3.7. İNSAN

Bkz. 3.16.7. İnsan hem ruhanî hem nefsanî bir varlıktır.

3.7.1. İNSANIN YARATILIŞI

Tanrı'nın emrinde yaratmak vardır. Ana baba olmadan da insan yaratılır. Âdem, babasız ve annesiz yaratıldı. Şit peygamber yalnız babadan, İsa ise anneden yaratıldı. Bunlar Allah'ın kudretinin görünmesidir. Onun, her şeyi yaratmaya, gücünün yettiğinin bilinmesi içindir.

Tañrı'nuñ emrinde vardur olmaga

Ata ana yog-iken oğlan toga (G2-8120)

Nitekim togdıydı Âdem atamız

Togdı kopdı atasuz u anasuz

Hem yaratdı Şit'i yalnuz atadan

Hem dahı 'İsâ'yı yalnuz anadan

Kavluhû ta'âlâ inne mesele 'İsâ 'inda'llâhi ke-meseli Âdeme halakahû min-turâbin¹³⁶

3/59

Ya'ni kim izhâr-ı kudretdür bular

Bileler kâdirdür ol kudreti var

Çün bilindi kudret iş oldu tamâm

Bu işe î mân getürdi hâs u 'âm

Âdem, Şit ve İsa dışındaki kulların yaratılması için ana baba sebep kılınmıştır. Bir damla pis su, kana ve ete dönüşür. Allah böylece ondan güzel yüzlü bir suret yapar.

Bâki halkuñ sûretine ol Çalap

Atayı vü anayı kıldı sebep

İndürür ilk halkı ata sulbına

Kondurur pes bu kez ana rahmine

Ol dem ol katre sudur arısız

Şundan olur görklü boy görklü yüz

Ol suyu kan eyler andan kanı et

Kanı ol su kanı kan u kanı et

Sümme ce'alnâhu nutfeten fii-karârin mekînin sümme halaknâhu'n-nutfete 'alakatên

23/13-14¹³⁷

.Kimse irmez bu işe kudret-durur

Hele bir diñleyesi hikmet-durur (G2-8130)

Anı şundan sûret eyler hub-rû

Virür aña görklü devlet görklü hu

İnsan yavrusunun cismini melekler yapar fakat baht ve kutluluğunu Allah bizzat yazar. Dokuz felekten ona kuvvet gönderir.

¹³⁶ *Allahu taalanın sözü; Allah'a göre İsa'nın hali, topraktan yarattığı Âdem'inki gibidir Âl-i İmran 59*

¹³⁷ *Sonra onları muhafaza edilmiş anne karnında döl yaptık; sonra o dölü kan phtısına çevirdik Müminun 13-14*

Cismini bir bir firîştehler düzer

Tâli'in ü devletin kendü yazar

*Sümme enşe 'nâhu halkan âhare fe-tebâreka'llâhu ahsenü'l-hâlikîne*¹³⁸ 23/14

Nüh felekden aña kuvvet biribir

Bakar anuñ üzre bunlar bir bir (G2-8132)

İnsanın on değil dokuz ayda doğması eksik tarafının oluşundandır. (G2-8133-9)

3.7.2. İNSAN VE DÖRT UNSUR

Yaratılmış varlıkların hepsi, başka varlıklardan gelmişlerdir. Asılları ve nesilleri vardır. Doğmayan ve doğrulmayan, bütün varlıklara hakim olan Allah'tır. (G1-1784-1790)

Allah, İlk önce kudretinden akl-ı küllü, ondan da dört unsuru yarattı. Bunlar: Oturma, çekme, kaldırma ve sakinlik hallerini oluşturan su, ateş, hava ve topraktır (G1-1794-1808)

Dört unsur, insana hizmetçi olduğu gibi onun aslı ve köküdür.

Sûret aslı cümle bu dördden biter

Hem yene cümle gıdî andan dutar (G1-1809)

Çünkü ol Allah saña virdi vücûd

Toprag u su yil ü od kıldı sücûd

Dördi bir kezden senüñ kullıguña

Geldi teslîm oldı ululıguña

Odı gör kim yüregüñde yanadur

Issılıguñ od degül mi yâ nedür

Ma'deni hall eyleyen oddur senüñ

Anuñ-ıla kâyim olur bu tenüñ (G1-1820)

Yil dahı geldi saña oldı nefes

Kim anuñla diri yorır bu kafes

Ger nefes gidüp girü gelmez-ise

¹³⁸ *Sonra da ona başka bir yaratılış verdik, suret yapanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir* Müminun 14.

Ten ölür yilden nefes almaz-ısa (G1-1825)
Suyı gör kim tamaruñda kan-durur
Hem içerseñ susayıcak kandurur
Sûretüñ hem anuñ-ıla hoş geçer
Hem yunur hem avdaz alur hem içer (G1-1829)
Topragı hem gör ki n'itdi ol İlâh
Kim senüñçün eyledi hoş tahtgâh (G1-1833)
Toprag üstinde saña virdi makâm
Kim olasın ol makâmda sen müdâm (G1-1835)
Hem kuluñdur hem dahı asluñ köküñ
Uşbu söze olmasun hergiz şeküñ
Zâhir içinde bular senden ulu
Bâtın içinde bular senden alu (G1-1840)
Sûretâ baksañ bular bisler seni
Ma'nide kuldur saña bilgil şunu
Geldi bunlar bislemek-içün teni
Gelmedi kul idine küllî seni
İnsan dört unsur, can, akıl ve nefsten biri değildir.
Eyt bulardan kankısıdur âdemî
Kim anuñladur mükerremlik demi (G1-2255)
Kankısıdur Hak ögüp söyledügi
Şol firıştehler sücûd eylügeni
*Velekad kerremnâ benî âdeme*¹³⁹ 17/70
Gözlerem ben âdeminüñ cismini
Bulımazam cism içinde hısmını
İnsan, görüntüsü ve vücudundan ibaret değildir. Varlığı devamlı kılan maneviyatdır.
Âdemi bu nakş u sûret bilme sen
Ma'nisüz âdem degüldür hod bu ten
Ma'nidür kim sûreti kâyim dutar
Ma'ni olmazsa suratdan ne biter (G1-2478)

¹³⁹ Biz gerçekten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık İsrâ 70.

Akıl, can, nefis ve cismin gerçek sahibi insan değildir.

Akla ‘aklum cânâ cânum dir-idi

Nefse vü hem cisme benüm dir-idi (G1-2270)

Akl u cân u nefis ü ten oldı cüdâ

Kanda vardı ortadan ol kethudâ

Akl-ıla mı vardı yohsa cân-ıla

Nefs-ile mi kaldı yohsa ten-ile

İnsanın yaratılışındaki dört unsur bitki, hayvan, insan ve meleğe mukabildir. Dört unsura karşılık olan bitki, hayvan, insan ve meleğin özellikleri: ten, nefis, can ve akıl toplanarak vücudu oluşturmuştur. (G1-2483-5)

Nebat, ayaklara özellik vermiştir.

Bu ayaklar hod nebâta dek-durur

Ya‘ni direkür bu mülki götürür

Bu ayak geldi nebâta beñzedi

Anuñ-ıçun bitdi şöyle uzadı (G1-2497)

Hayvan/nefis, bel ve karında bulunur.

Bil ü karın oldı mülk hayvâna hem

Ya‘ni kim nefis tahtıdur püşt ü şikem

Hem bu karın oldı ol hayvân yiri

Görseñe kaplapdur anı bir deri (G1-2498)

İnsan / can göğüstedir.

Göksi gör insân-ıçun oldı sarây

Ya'ni cân anda olur yıl on iki ay (G1-2490)

Göküs oldı hoş sarây insân-ıçun

Bu yürek anda makâmdur cân-ıçun

Göksi gör kim niçe muhkem eyledi

Dörd yañadın berk sünnükle kapladı (G1-2500)

Melek / akıl başa yerleşmiştir.

Başı gör kim yir idinmiş ol melek

Ya‘ni ‘aklun tahtı andadur dölek

İlle baş oldı melek mülki tamâm

Anuñ-ıçun dutdı ‘akl anda makâm

Başı muhkem kal'a kıldı ol İlâh

Baş içinde viridi 'akla tahtgâh (G1-2502)

İnsanoğlu tek bir kişi gibidir. Halkın ata dediği Safiyyullah olan Âdem, insanlığın tek bir kişi gibi olmasının başlangıcı/ insanlığın ayağıdır. Âdem, bütün insanları belinde taşıyordu.

Kamusın kıldı Çalap bir âdemî

Pes aña mülk eyledi bu 'âlemi

*Ve hüve'llezî enşe'eküm min nefsin vâhidetin*¹⁴⁰ 6/98

Âdemî bir nefis-durur öñden soña

Şerhi birle adını eydem saña

*Mâ halkuküm velâ ba'suküm illâ ke-nefsin vâhidetin*¹⁴¹ 31/28

Çün ke-nefsin vâhid oldı âdemî

İşid imdi eydeyüm ol Âdem'i

Ol Safiyyullah ki halk eydür dedem

Bu ke-nefsin vâhide oldı kadem

Cümle halkı sulbına almış-ıdı

Bunlara kendü ayag olmuş-ıdı (G1-2510)

Musa, insanlığın karnı gibidir. Zira onun kavminin hayvanlığı çoktu.

Pes ke-nefsin vâhidüñ karnıdur ol

Kavminüñ hayvânlığı anın da bol (G1-2516)

İsa, insanlığın göğsü gibidir. Zira söz göğüstedir. İsa, göğse hakim olduğundan insan mülküne de hakimdir.

Pes bilüñ 'İsâ ke-nefsin vâhidüñ

Göksi-durur hîç gümânsuz işidüñ

Zîra kim söz cümle göküsde olur

Nuht gerekse bu dile andan gelür (G1-2533)

Bu göküs insâna mülkdür iy kişi

'İsa geldi ma'nide anuñ tuşu

İsa insân mülkine hâkim-durur

Pes melek mülkine hâkim kim-durur (G1-2535)

¹⁴⁰ *Sizi bir nefisten, dünyada durmak ve kabre konulmak üzere yaratan da odur* Enam 98.

¹⁴¹ *Sizin yaratılışınız, dirilişiniz ancak tek bir kişinininki gibidir* Lokman 28.

Mustafa, insanoğlu için baş olduğundan akıl ona yoldaştı. Mustafa'nın gelişiyle insanlık vücudu tamamlandı. Ve böylece rüku ve sücud yerine getirildi.

Pes ke-nefsin vâhide ol baş-ıdı

‘Akl-ıla devlet anın yoldaş-ıdı

Çünkü ol geldi tamâm oldu vücûd

Anda düzildi rükû‘ u hem sücûd (G1-2540)

Ol ke-nefsin vâhid uş oldu tamâm

Dörd kişi dörd menzili dutdı makâm

İnsanlık vücudunun dört menzili dört kişiyle tamamlanmıştır.

Evvel Âdem ayak oldu görseñe

Mertebe rûyendelik geldi aña

Mûsa kim karnı-durur ol gövdenüñ

Mânsıbı pûyendelik geldi anuñ

İsa anuñ sînesidür iy kişi

Görseñe gûyendelik oldu işi

Pes Muhammed geldi baş oldu aña

Menzili cûyendelikdur görseñe (G1-2545)

Tamamlanan insanlık vücuduna bütün insanlar tabidir.

Bâki niçe halk vardur dünyede

Tâbi‘dür bu vücûduñ iy dede (G1-2546)

Allah'ın üstün kıldığı, övdüğü insan, Âdem, İsa, Musa ve Mustafa'dan tamamlanan vücuttur. Bu âlem ona ev yapılmıştır.

Oldur Allah ögdüği ol âdemî

Aña bir ev eyledi bu ‘âlemi (G1-2547)

*Ve lekad kerremnâ benî âdeme*¹⁴² 17/70

Yaratılanlar tek vücut olunca yer ve gökte bulunanlar ona secde etti.

Ol ke-nefsin vâhid uş oldu ‘ayân

Cümle halk bir nefs-durur bellü beyân

Çünkü oldu cümle mahlûk bir vücûd

Yir ü gök ehli aña kıldı sücûd (G1-2562)

¹⁴² *Şüphesiz ki biz âdemoğlunu üstün kıldık* İsrâ 70.

*Ve iz kulnâ li'l-melâ'iketi'scüdû li-âdeme feseceğû*¹⁴³ 2/34

3.7.3. İNSANIN ASLI

Yaratılıştan önce insan Hak'la birlikteydi. İnsan sonsuz hayatı ondan almıştır. Bkz.

3.3.Vahdet- insanın aslı

3.7.4. İNSAN KANDİLE BENZER

İnsanın cismi topraktan yapılmış bir kandile benzer. Kandil gövde, içindeki su da can gibidir. Kandildeki fitili tutan demir, islamiyetin hükümlerine benzemektedir. Demirin tuttuğu fitil, emirlerin doğru tuttuğu nefistir. Kandil yağı akla karşılıktır. Yağ olmayınca kandil yanmadığı gibi akılsız başa da aşk uğramaz. Kandilin ışığı, Allah aşkıdır. Kandilin tavana asılı duran, bir ucu da yerde olan ipi ise mahluka gönderilen ve aslı Hakk'a bağlanan Kur'an'dır.

Gör kim ol kandîl senüñ cismüñ gibi

Aslı toprakdan tamâm hısmuñ gibi (G1- 4880)

Bu surat toprak degül mi pes yine

Çün sındı topraga düşdi yene

Su-y-ıla kandîl neye beñzer neye

Su meseldür câna kandîl gövdeye

Nitekim ol su tolupdur kandile

Gevde hem şöyle olupdur cân-ile

Ol demür kim bu fetîl geçmiş-durur

Ya'ni bu şer'a mesel gelmiş-durur

Dutmasaydı ol durmayaydı bu fetîl

Pes hakîkat anı şer' ahkâmı bil (G1- 4885)

Ol fetîle hod bu nefsdür iy safâ

Kim dutupdur anı şer'-i Mustafâ

Nefsi hak üzre dutan ahkâm-durur

¹⁴³ *Bir zamanlar biz, meleklere; Âdem'e secde ediniz dedik; onlar da secde ettiler* Bakara 34.

Nefs anuñçun bu yola mahkûm-durur
Gör bu kez kandîl yagı neñdür senüñ
ñlagıl kim ‘akluña deñdür senüñ
Nitekim yagsuz çerâg yanmaz olur
Pes ‘akılsuz başa ‘ışk konmaz olur
.Âdemî çün kandil ola ‘aklı yag
Pes Çalap ‘ışkı gerek anda çerâg (G1- 4890)
Yandur imdi ‘aklı ol ‘ışk odına
Ger çerâg olmak dilerseñ bu dine
Ol ipi gör sakfa berkinmiş durur
Bir uçı bakgıl yire inmiş durur
Ol bu Kur’ân’dur ki indi mahluka
Aslı muhkem berkinipdür ol Hak'a
Şöyle kim kandîl ipe aslıp-durur
Uşbu Kur'an'dur ki halk yapşup-durur (G1- 4894)
Ol ipi kim kandil aslıpdur anna
Tañrı'nuñ kudret ipidür görseñe
Kudret ipi ya‘ni Kur’ân’dur bize
Tañrı'dan indi ki bu halkı düze
Yapışuban ol ipe yanmak gerek
İmdi bu gafletten uyanmak gerek (G1- 4900)
*Va ‘tesimû bi-habli’llâhi cemî’an*¹⁴⁴ 3/103

3.7.5. İNSANIN MAHİYETİ

İnsan diye Allah'a şükredene ve kendi halinin ne olacağını merak edip düşünen kimseye denir. Kendisini ve başkasını, Hak buyruğunun ne olduğunu bilmelidir. Ona uygun yaşamalı ve el uzattığı her yere hükmü geçmelidir. İnsan, halini bilerek Tanrı'ya ulaşma yolunu bulmalıdır.

Âdemî oldur kim anuñ şükri var

¹⁴⁴ *Hep birlikte Allah'ın ipi olan Kur'an'a sarılınz* Āl-i İmran 103.

Kendü hâlin bilmek üzere fikri var
Çün bile kendüzini hem ayruğı
Hem bile kim niçedür Hak buyruğı
Aña lâyük dünyada dirlik süre
Neye sunsa lâcerem hükmi ire
Bu benî-âdem gerek hâlin bile
Tañrı'ya varmak nedür yolın bile
Gide ol yolça vara andan aña

Anuñ-ıla yöriye öñden soña (G1- 5018)

İnsan diye halini anlayana ve gidip geldiği yerlerde yolunu bilene denir.

Âdemî oldur ki hâlin añlaya
Yöridük yirlerde yolın añlaya
Kandadur kandan gelür kaçça gider
Her makâmda kim irer n'eyler n'idir
Şunı bilendür bilen kendüzini
Ne haber virürse diñler sözini (G1- 5284)

Allah, insanı yüksek ve yüce diye andı ve âlemi onun için yarattı. Ancak insan isminin yabancı olduğu çok vücut vardır.

Şol ki Hak añdı mükerrem âdemi
Anuñ-ıçun eyledi bu 'âlemi
*Velekad kerremnâ benî âdeme*¹⁴⁵ 17/70

Ol bu sûret içre dek bir ad-durur
Çok surat vardur kim anda yâd-durur (G1- 5287)

İnsan, suret değil manadır. Bu yüzden bütün suretler, diğer varlıklar ona hizmetçi olmuşlardır.

Âdemî ma'nî-durur sûret degül
Anuñ-ıçun cümle sûret oldı kul (G1- 5288)

İnsan, bir ayna gibidir. Âlemdeki ışığı ve karanlığı yansıtır.

Âdem ol 'âlemde bir gözgü gibi
Bir işit sen bu 'acâyib tertibi

¹⁴⁵ Biz hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık İsrâ 70.

Âlem içre ne ki zulmât u nûr

Bakdum ol gözgü içinde görünür (G2-6755)

Allah, âleme neyi işlemişse aynı şeyleri insanların cismine de bahşetmiştir. Ve Kur'an'da da insanın kendi nefsinde görüp ibret alması gerekenler olduğu bildirilmiştir.

Ol zamân kim Hak yaratdı ‘Âlemi

Hem kopardı ‘âlem içre Âdemi

Her neyi kim ‘âleme nakş eyledi

Âdemîler cismine bahş eyledi

Bu sözüñ Kur'ân'da vardur âyeti

Okıyınçak biline söz gâyeti (G2-6835)

*Ve fî-enfüsiküm efelâ tubsirûne*¹⁴⁶ 51/21

Dünyanın güzelliği insanlardır. Halkın güzelliği de huya bağlıdır. İnsanlar kötü olursa dünya da bir kararda durmaz; düzen bozulur.

Halk-ıladur bu cihânuñ revnakı

Hulk-ıladur revnakı halkuñ dahı (G2-9150)

Halk yavuz olsa cihân bî-zabt olur

Hulk yavuz olsa bu halk işden kalur

*Ente'z-zamânu fe in saluhte saluha'z-zamânu ve in fesedte fesede*¹⁴⁷

İnsan, yer ve gök ülkelerinin ortasındaki bir yol gibidir. İnsanda geçiş yeri olarak dört kapı vardır. Bunlar: Göz, kulak, dil ve parmakdır

Yir ü gök ehli gelür andan geçer (G1-2187)

Birisi gözdür biri kulak-durur

Yir ü gök degme biri bir il gibi

Orta yirde âdemî bir yol gibi (G1-2189)

Âdemîde dörd kapu var rehgüzer

Birisi dildür biri barmak-durur (G1-2195)

Kendi halini bilmeyen insan sayılmaz.

Kendü hâlin bilmeyen hayvân-durur

¹⁴⁶ Kendi nefislerinizde de -nice delil ve ibretler vardır- bakıp görmüyor musunuz Zariyat 21.

¹⁴⁷ Zaman sensin, eğer sen doğru ve uygun olursan zaman da doğru ve uygun olur; sen bozuk olursan o da bozuk olur.

Ger niçe kim sûreti insân-durur (G1-1649)

Bilgi sahibi olmayan insanı doğmamış saymalıdır.

Hâlini böyle güden oldu velî

Bir yıl içinde görür seksen yılı

Ol ki seksen yaşadı gaflet ile

Eyle san kim gelmedi bu menzile

Dogmaduga say anı kim var degül

Çün bu dâniş anuñ-ıla yâr degül

Âdemî oldur bile kendüzini

Hazret'e dutmuş ola ol yüzini (G1-2030)

Canı hikmetten yoksun olanları insandan saymamalıdır.

Anlaruñ kim ma'ni bilmez cânları

Âdemiyye saymagıl sen anları (G1-2115)

İnsan, akıl ile şeref bulmuştur.

Âdemî bu 'akl-ıla buldı şeref

Görseñe 'aklı giden oldu hâref (G1-2631)

3.7.6. İNSAN ULVÎ VE SUFLÎ ÂLEMİ KENDİNDE TOPLAR

Cisim, mahlukatı kendinde toplayan bir mesciddir.

Tâ cihânda hîç nesne kalmadı

Kim anuñ mânendi sende olmadı

Bu senüñ cismüñ makâmdur mu'teber

Mu'teber bil bilme anı muhtasar (G1-1855)

Bil kim ol bir mescidi câmi'-durur

Eyleyen bu mescidi sâni'-durur

Anuñ-ıçun eyledi bu mescidi

Cümle mahlûk bunda cem'olsun didi

Çün surat câmi' dimâg minber-durur

Câmi' içre cümle nesne var-durur

Akl agupdur bu dimâg minberine

Hutbe okır cümle halk üzerine
Dünyada ‘ömrüñ dahı bilgil nedür
Öyle san bir yaluñuz âdînedür (G1-1860)
Kamu ‘âlem bunda cem‘ olmış-durur
Bu vücûd mesvcidine tolmiş-durur
Kim bu ‘akluñ hutbesin diñleyeler
Kul nedür sultân nedür añlayalar
Akl okır ol vahdet-i Hak hutbesin
Hâlıkı sultân kul eydür kamusın

Cismin yaradılışı için toprağın getirilişi konusunda dört rivayet vardır. Birincisi, dış meleklerin getirdiği; ikincisi, peygambere gönderilen meleklerin getirdiği; üçüncüsü, Azrail'in hazırladığı; dördüncüsü, Hakk'ın kudret eliyle bütün mahlukatı topladığıdır.

Beden bunların dördünden de aslını almıştır
Ol zamân kim pâdişaaah lutf eyledi
Yapmaga bu mescidi hükm eyledi (G1-1865)
Buyrug oldu toprağın dirşürdiler
Dört kavuldur kim niçe getirdiler
Bir kavulda toprağın bu mescidüñ
Taş feriştehler getürdi işidüñ
Bir kavulda şol firiştehler-idi
Kim buları Hak resûle viribidi
Bir kavulda hod hüküm ‘Azrâyil'e
Oldı kim ol toprağı hâzır kıla
Bir kavulda sundı kudret kabzasın
Cem‘ kıldı mahlukâtuñ kamusın (G1-1870)
*Fe-kabadtü kabdaten min cemî‘i'l-ardi*¹⁴⁸
.Dörd kavul dördi dahı geldi dürüst
Dörd asıldan bu beden oldu dürüst
Degme asl içinde bir kudret kodı
Bir işit gör kim niçe hikmet kodı

¹⁴⁸ *Yeryüzünden bir avuç toprak aldım.*

Birisi ol hikmetüñ rûyendedür

Birisi hayvân gibi pûyendedür

Birisi insân gibi gûyendedür

Birisi hemçün melek cûyendedür

Dördine dört nesne kısmet kıldı Hak

Her biri hâllü halinde oldı hak (G1-1875)

Nahnu kaseknâ beynehüm ma 'işetehüm fi'l-hayâti'd-dünyâ¹⁴⁹ 43/32

3.7.6.1. Bedenin aslını aldığı dört varlık

- Rûyende (bitki gibi uzanıp süren) varlığın toprağını dış melekler getirdi.
Allah o toprağa can olarak su vermiştir.

Ol ki rûyende-durur hemçün nebât

Bitmek uzanmak-durur anda sıfât

Şol firîştehler toprağın cem' eyledi

Kim bularuñ menzili taşra-y-ıdı

Suyı cân virdi Çalap ol topraga

Gör kim andan niçe ni'metler doga (G1-1879)

Ve ce 'alnâ mine'l-mâ 'i külle şey'in hayyin¹⁵⁰ 21/30 (L 98B-11)

- Pûyende (hayvan gibi koşan) varlığın toprağını resul melekler getirmiştir.
Hakk'ın emri ona can olmuştur.

Ol ki pûyende-durur hayvân hulu

Göñli yimekte vü gözi uyhulu (G1-1880)

Toprağın şunlar getürdi bir yire

Kim risâlet iltı peygâmbere

Emr-ile ol toprağı kıldı diri

Yokdur anuñ tertibi vü tedbiri

Kuli'r-rûhu min-emri rabbî¹⁵¹ 17/85

¹⁴⁹ Dünya hayatında onların geçimleri için rızıklarını biz paylaştırdık Zuhuruf 32.

¹⁵⁰ Her canlı varlığı sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi Enbiya 30.

¹⁵¹ De ki ruh, Rabbimin işlerindedir İsrâ 85.

- Gûyende (insan vasıflı, konuşan) varlığın toprağını Azrail getirmiş Hakk'ın nefesi ona can olmuştur.

Ol ki gûyende-durur âdem gibi
 Dimek işitmekdür anuñ tedbiri
 Topragın dirşürtdi ol 'Azrayil'e
 Dirı kıldı Hak anı nefha-y-ıla
 Nefhayı ol topraga cân eyledi
 Anuñ-ıçun 'ilm ü hikmet söyledi (G1-1885)
*Fe-nefahnâ fîhi min rûhinâ*¹⁵² 66/12 (L 99A-8)

- Cûyende (akan, melek gibi maddesiz) varlığın toprağını Allah kudret eliyle getirmiştir. Rûh-ı kudsî de ona can olmuştur.

Ol ki cûyende-durur hemçün melek
 Zîr-i pây oldu aña nüh felek (G1-1886)
 Topragın kudret eliyle ol Celîl
 Cem' kıldı var-durur aña delîl
*Ve'l-ardu cemî'an kabdatuhû yevme'l-kıyâmeti*¹⁵³ 39/67 (L 99A-11)
 Rûh-ı kudsi bunlara cân eyledi
 Hazretin hem aña seyrân eyledi
*Ve eyyednâhu bi-rûhi'l-kudüsi*¹⁵⁴ 2/87
 Uşbu dört nesne saña kısım eyledi
 Dördini katdı bile cism eyledi
 Cism içinde dördi dutdı dört makâm
 Anuñ-ıla bu beden oldu tamâm (G1-1891)
 İnsandaki dört asıl varlığın bedendeki yerleri: Ayaklar, arka ve mide, göğüs ve baş.
 Görseñe rûyendedür uşbu ayah
 Tâ aña degin ki olmışdur dü şâh
 Eyla san iki direk durmuş-durur
 Bu surat evini götürmüş-durur
*Va'llâhu enbeteküm mine'l-ardı nebâten*¹⁵⁵ 71/17

¹⁵² Biz ona ruhumuzdan üfledik Tahrîm 12.

¹⁵³ Kıyamet günü yeryüzü bûsbütün kudret elinde olacaktır Zümer 67.

¹⁵⁴ Ve onu Ruhul-kuds ile destekledik Bakara 87.

Hem ayakdan yokaru püşt ü şikem
Ne'ydüğün diñler-iseñ eydivirem
Bu şikem pûyendedür hayvân gibi
Yimek ü içmekdür anuñ mansıbı (G1-1895)

*Ye'külûne kemâ te 'külü'l-en 'âmu*¹⁵⁶ 47/12

Şehvet ü hırs u hevesdür pîşesi
Yok-durur ayruk anuñ endîşesi
Çün şikemden geçdi gör uşbu sine
Neye beñzer dirligi vü hûsı ne
Dile degin bu sine gûyendedür

Auñ-ıçun 'ilm ü hikmet andadur (G1-1898)

*Yâ eyyühe'r-resûlü bellig mâ ünzile ileyke*¹⁵⁷ 5/67

*Ve yetefekkerûne fî-halkı's-semâvâti ve'l-ardı*¹⁵⁸ 3/191

Söylediklerinin ilm ve marifet olması insan sıfatında olmaktadır. İnsan söz yüzünden büyük bilindi. Özellikle zarif ve nükteli konuşanlar böyledir.

Zîra kim olmuş-durur âdem-sıfat

Söyledüğü cümle 'ilm ü ma'rifet

Zıkr ü tesbîh ü temennâdur işi

Âdemînüñ pes dahı nedür işi

Sîneden söz çün kopar konar dile

Dil anı ma'lum kılur kıldan kıla

Âdemî bu söz-ile oldı şerîf

Söz içinde hâsa kim olsa zarîf (G1-1902)

Akıl: cûyende (yere ve göğe akan, kainatta olanı arayan) varlık başa yerleşti.

Çünkü dilden geçdi menzil oldı baş

Pes bilüñ cûyende milki oldı baş

Şol firiştehler gibi kim dem-be-dem

Gâh urur yirde vü geh gökde kadem

Yirde gökde ne ki varsa seyr ider

¹⁵⁵ Allah sizi de yerden ot bitirir gibi bitirmiştir Nuh 17.

¹⁵⁶ Hayvanların yediği gibi yerler Muhammed 12.

¹⁵⁷ Ey Resul! Rabbinden sana indirileni insanlara duyur Mâide 67.

¹⁵⁸ Yer ve göklerin yaratılışını tefekkür ederler Âl-i İmran 191.

Bir işit kim seyr içinde ol n'ider (G1-1905)

*Ve yetefekkerûne fî-halkı's-semâvâti ve'l-ardı*¹⁵⁹ 3/191

Ne ki ma'nî var-ısa ister bulur

Dirliği cûyendenüñ böyle olur

3.7.6.2. İnsandaki dört asıl varlığın ölümleri

İnsandaki dört asıl varlığın ölümleri kendi topraklarını getiren varlıkların eliyledir. insandaki dört varlıktan ruyende (bitki gibi süren) varlığın ölümü dış melekler tarafından. Pûyende (hayvan gibi koşan) varlığın ölümü resul melekler tarafından olur Gûyende (insan vasflı, konuşan) Hakk'ın nefesle can verdiği varlığın ölümü Azrail elindedir. Cûyende (akan, melek gibi maddesiz) bulunan Ruh-ı kudsinin can olduğu varlığın ölümü, Allah'ın canını almasıyla (G1-1909-1924)

3.7.7. İNSAN VE ÂLEM-İ KÜBRA BENZERDİR

İnsan bu âlemin bir kopyası, bütün varlıkların önderi ve özüdür. Allah, âlemi yaratıp insanı da onun kopyası gibi eyledi. Âlem büyük, insan da küçük oldu. Âlemin dışı, insanın içine benzedi (G1-2637-2643)

Allah, âlemi beş kat yarattı. Ve bu katları birbirine sardı. Bu katlar: Toprak, su, hava, ateş ve yüce Allah'ın emridir.

Âlemi biş kat yaratdı pâdişâh

Gör ki n'eyledi vü n'itdi ol İlâh (G1-2645)

Birbirine kapladı şol top gibi

İşid imdi bu 'acâyib tertibi

Biri toprak biri sudur biri yil

Birsi oddur birisi emr-i Celîl

Âlemin ortasında toprak bulunur. Toprağı su, suyu hava, havayı ateş, ateşi de kendi emriyle Allah kuşatmıştır.

Ol ki toprakdur durupdur ortada

¹⁵⁹ *Yer ve göklerin yaratılışını düşünürler* Âl-i İmran 191.

Topragı su kaplamışdur iy dede
Suyı hem yil kaplayupdur yili od
Odı Allah kaplamış bâ-emr-i hod
Zîra kim Allah muhîtdür ‘âleme
‘Âlemi bildüñ bu kez gel âdeme (G1-2650)

Vallâhu min-verâ ‘ihim muhîtuñ¹⁶⁰ 85/20

İnsan da âlem gibi beş kattır. Dıştaki topraktır. Onun içinde su vardır. Sudan içerdeki havadır. Havadan içerde ateş yanar. Ateşten içerideki Allah'ın emridir. İnsanın içiyle bağlantılı olan, âlemin dışını çevreleyen(Hakk'ın emri)dir.

Âdemüñ hem gör niçedür tertibi
Oldahı biş kat-durur ‘âlem gibi
Toprag u su yil ü od vü emr-i Hak
‘Âlemüñ ‘aksinçe durur sende bak (G1-2655)

Daş yanüñ toprak dutupdur kaplayu
Ten-durur toprak bakarsañ añlayu
Ten içinde şol damarlar tolu kan
Su degül mi kim akar dün gün revân
Ol sudan dahı içerü yildür yene
Uş nefes kim varur iner öykene
Yine yilden içerü od yanadur
Şol harâret od degül mi yâ nedür
Hem bu oddan içerü emr-i Hudâ
Hod degüldür emr âmirden cüdâ (G1-2660)

Âlemüñ şol taşına olan muhît
Âdemînüñ içine ol mürtebit

Alemi kudret kapladığı için muteberdir. İnsanın muhtasar oluşunun sebebi toprakla kaplanmış olmasındandır. Fakat içi muteberdir.

Ol anuñçun mu‘teber durmuş durur
Anı kudret kaplayup dutmuş-durur
Biz anuñçun muhtasar kalduk za‘îf

¹⁶⁰ *Allah da arkalarından kaplayıp kuşatmıştır Bürûc20.*

Bizi toprak kaplayupdur iy harîf

İlla gör kim içümüz ne mu‘teber

Yirden ü gökden virür her dem haber (G1-2665)

Allah, Ahirette içimizi dışımıza çevirecek ve her bir insan bir âlem gibi görünecektir.

Bu dünyada can, cisimle vardır (kaplıdır). Fakat gizli olduğundan görünmez. Öbür dünyada ise ten, canla (kaplı) olacak fakat görülemeyecektir.

Bu kez ölüp dirürücek Hak bizi

Taş yaña dönderiser içümüzi

Çünkü zâhir ola gizlü yirümüz

Uşbu ‘âlemçe ola her birümüz

Gizlü genci açılup ma‘lûm ola

Gizlü sırlar gözlere görnügele (G1-2668)

Yevme tüble's-serâ 'iru 86/8-9¹⁶¹

Bunda cân var cism-ile illâ nihân

Bakup anı göremez kimse ‘ayân

Yarın anda ten ola hem cân-ıla

İlla kimse görmeye nişân-ıla (G1-2670)

Bunda uş ten kaplayupdur cânları

Anda hem caan kaplayısar tenleri

Çün kıla Hak yarın anda bu işi

Düpdürüst ‘âlemçe ola bir kişi

Şol yire kim bunda irer gönümüz

Yarın anda aña irer elümüz

Anuñ-ıçun bir kişininüñ mansıbı

Ola yitmiş katla bu dünya gibi

Belki haddi vü hisâbı olmaya

Hakka iren aña dahı kalmaya (G1-2675)

Can ve gönül Hakk'a tamamen ulaşınca sonsuz hayata kavuşur ve sevgilinin yüzünü sürekli görür.

Câ gönül peyvest ola küllî Hak'a

¹⁶¹ *Gizlilikler ortaya çıktığı günde Târik 9*

Hak vire anda bize ‘ömr-i bekâ

Ayruk ölmek olmaya anda bize

Dost yüzi görmüdüra her dem göze (G1-2677)

*Vücûhun yevmeizin nâdıratun ilâ rabbihâ nâzıratun*¹⁶² 75/22-23.

3.7.8. İNSAN VÜCUDU YÜCE ÂLEM İLE SÜFLÎ ÂLEME SİMETRİK YARATILMIŞTIR.

Âlem ve insan beş kattan oluşur. Varlıklar, Allah'ın azametinde ancak asılı bir ceviz gibidir. (G1-2577-2580)

3.7.8.1. Âlem beş kattır

Âlem beş kat yaratıldı. Bunlar, bitkiler, hayvanlar, insan, melekler, Tanrı'nın sırrıdır Ceviz de âlem gibi beş kattır. Düzeni de ona benzer. Tanrı'nın azameti karşısında âlemin ceviz kadar olmasına da boşlukta durmasına da şaşılmaz.

Âlemi biş kat yaratdı ol Celîl

Kimisi ‘izzetdedür kimi zelîl

Bir katı cism-i nebâtdur kim biter

Hazret'e irmez girü bunda yiter

Bir katı hayvân-durur bellü beyân

Ol dahı taş kat-durur bilgil ‘ayân

Bir katı insân-durur ehl-i hitâb

Bunlaruñçundur beşâret hem ‘itâb

Hem yene cism-i melekdür bir kat dakı

Ol-durur bu kamusunuñ revnakı (G1-2585)

Andan ayru var-durur bir kat dakı

Ol-durur bu kamusunuñ revnakı

¹⁶² *Yüzler vardır ki o gün ışıl ışıl parılayacaktır. Onlar Rablerine bakacaklar onu göreceklerdir Kıyamet 22-23.*

Ol Çalap sırrı-durur hîç şeksüzün
Gösterür ‘aşıklara ma‘şuk yüzün
.Koz dahı biş kat-durur ‘âlem gibi
Anuñ-içun beñzer aña tertibi (G1-2590)
Bir kat ol gök kap-durur hemçün nebât
Kim anuñ varlığına yokdur sebât
Bir kat andan içerüki katı kap
Cism-i hayvândur olur hem ol harâb
Bir kat ol lüb kim kozuñ cânıdur ol
Şöyle bil kim cism-i insânîdür ol
Bir kat ol yagdur ki lübbüñ cânıdur
Ol melekdür kim bular rûhânîdür (G1-2595)
Bir kat ol nûrdur ki yag gizler anı
Oldur ol eytdükleri cânlar canı
Ol-durur şol gizlenü genc-i nihân
Anı ister yügrüşüp cümle cihân
Çünkü ol ‘azmetle nesne deñ degül
‘Âlem anda kozça olsa tañ degül (G1-2600)
Yâ ‘aceb mi ger mu‘allak durdısa
Durmaya mı ger mu‘allak dur dise
Yüz biñ ançadur anuñ cebbârlığı
Hem ezeldür hem ebeddür varlığı
Kanda kim ister iseñ hâzırdur ol
Yogı var eylemege kâdirdür ol
Hem varı yog eyleyen oldur yene
Kamu nesne mahkûm anuñ emrine
Bilginler, âlemin insanda gizlendiğini ve gizli ilmin onda açıkça yazılmış olduğunu
görerek âlemi bilmiştir.
Ol getürdi yog-iken bu ‘âlemi
Ol bitürdi ‘âlem içre Âdemi (G1-2605)
Alem üzre yazdı ‘ibret nüshasın
Âdemiye virdi dâniş noktasın

Âlemi bu âdemîde gizledi
Ehl-i dâniş geldi anı izledi
Gördi ‘âlem âdemîde gizlüdür
Gizlü ‘ilmüñ nakşı zâhir yazludur
Okıdı ol nakşı bildi ‘âlemi
Uşbu ‘ilmi bilen oldu âdemi (G1-2609)

3.7.8.2. İnsan da beş kattan oluşur

İnsan vücudu, âlem gibi beş kattan oluşur: Vücut (bitki), nefis (hayvan), can (insan), akıl (melek), gizlilikler (Hakk'ın cemalini gösteren nur).

Hem vücûd biş kat-durur bişin dahı
Ben diyem adın u sen ‘ilmin ohı
Biri tendür biri nefsdür biri cân
Biri ‘akl u biri esrâr-ı nihân (G1-2615)
Ten mukâbil şol nebâta kim biter
Hazrete irmez girü bunda yiter
Nefs tamâm hayvân gibi gelmiş-durur
Anuñ-içün hırs-ıla tolmış-durur
Cân mukâbildür tamâm insân gibi
Aña beñzer cümle dürlü tertibi
Akl hem gelmiş-durur misl-i melek
Kim mu‘ayyen ileyinde nüh felek
Ol kim esrâr didüm ol şol nûr-durur
Kim gören dîdârı anuñla görür (G1-2620)
Vücudun beş kat oluşu aynı zamanda cevize benzer. Ten (cevizin dışı), nefis (sert kabuk), can (cevizin içi), akıl (içteki yağ), Allah aşkı (yağdan husule gelen mum)
Hem mukâbildür vücûd ol koz gibi
Aña beñzer urılupdur tertibi
Ten kozuñ gök kabıdur nefis katı kap
Kaçan ölse olısar bunlar harâb

Cân içüdüür ‘akl u cân içinde yag
Pâdişâh ‘ışkı-durur anda çırâg
Yag içinde gizlenür ol nûr ki var
Şol mahabbetdür kim ol Allah sever (G1-2625)
Akıl ve bilgi, daha içteki mananın (Allah sevgisinin) ortaya çıkmasını sağlar.
Görseñe niçe yanupdur iy safâ
Hak nurından ol çerâg-ı Mustafâ
*Ve dâ ‘iyyen ila’llâhi bi-iznihî ve sirâcen münîren*¹⁶³ 33/46.
Ol çerâgdan sen dahı yandur çerâg
Yandurasın var-ısa başuñda yag
Akl u dâniş ya‘ni yagdur ma‘ni nûr
‘Akl şol uçmaga beñzer ma‘ni hûr
Kimsede kim ‘akl u dâniş var ola
Lâcerem kim ma‘ni aña yâr ola
Kimsenüñ kim ‘aklı yarı kılmaya
Lâcerem bu ma‘niden dad almaya (G1-2630)
İnsan, akıl ile şeref bulmuştur.
Âdemî bu ‘akl-ıla buldı şeref
Görseñe ‘aklı giden oldı haref (G1-2631)

3.7.9. ECELİN GELİŞİ

Dünya saraydır. Vücut tahtında can oturur. Dört arkadaşı olan toprak, hava, ateş ve su padişah olan cana hizmet etmektedir Akıl, hem vezir, hem iş yapan, hem de emir verendir. Nefs, sâki; hal içkidir. Kırk yıl geçince dört unsur ve can asıllarına dönmek ister. Fakat unsurlardan biri gidecek olursa topluluk dağılacaktır. Akıl dört unsura deva bulsa da can gitmek isteyince çaresiz kalır ve ecel gelir. Can sultanı, vücut ülkesine emirle gelmiştir. Gitmesi de yine emirledir. Can sultanı meclisi dağıtınca hizmetçileri olan dört unsur da aslına gidecektir. (G1-2414-2465)

¹⁶³ *Allah'ın izniyle, bir davetçi ve nur saçan bir lamba olarak gönderdik* Ahzab 46.

3.7.10. DÜNYA DENİZ İNSAN DA GEMİ GİBİDİR

Âlem hesapsız ve sınırsız bir deniz gibidir. Dalgalanmalarla değişik işler ortaya çıkar. Âlem denizinde yol açmak isteyen Allah, vücudu ona gemi kıldı. Vücudun dünyada bulunması yerindedir; ancak dünya denizi vücut gemisine dolarsa o zaman insanoğlu zarara uğrar.

Ol deñiz kim eytdüm uş ‘âlem-durur
Kim Çalap emriyle her dem mevc urur
Degme mevcinden kopar biñ dürlü iş
Dünü gündüz kar u yağmur yaz u kış
Bu deñizüñ kimse bilmez haddini
Hiç kimesne yıkmayıpdur seddini (G2-7170)
Bî-hisâb u bî-kerândur bu deñiz
Bu deñizde yogdı evvel yol u iz
Diledi Allah kim anda yol aç
Bu kenârdan ol kenâra yol geçe
Pes gemi eyledi ol Hak deñize
Ol gemi tendür ki Hak virdi bize
Çün deñizdür bu cihân bilgil ‘ayân
Pes gemidür bu surat bellü beyân
Niçe yüz biñ gemiler bunda yörir
Yügrüşüben dünyada bagrın sürir (G2-7175)
Dünyada sûret yorısa gam degül
Dünyayı çün kendüye kılmaz kabûl
Pes bu sûret dünyaya girmek revâ
Dünya girse sûrete eyler hatâ
Nitekim suda gemi kuvvetlenür
Gark olur çün gemiye su atlanur
Pes suratudur dünya deñzinde gemi
Ya‘ni geldi dünyaya bu âdemî

- Gönül, vücut gemisinin yelkenidir. Onu istediği tarafa çekip ulaştırır. (G2-7180-4)
- Yelkeni götürecek rüzgar: İnsanları süren, bir yerden bir yere ulaştırıp rızkını veren Allah'ın emridir. (G2-7185-7190)
- Vücut gemisinin lengeri, islamiyetin hükümleridir. Gönle dolan sayısız isteklerin getireceği zarardan koruyup insanları sakın tutan islamın emirleridir. (G2-7191-7)
- Âlem denizinde yolu bilen, nereye gitmek gerekse alıp götüren akıl kaptanıdır. İnsan aklı ile iş yapar. Aklın gayretiyle insanlar Hakk'a ulaşırlar. (G2-7298-7203)
- Geminin yolcuları, fikirlerdir. (G2-7204-9)
- Gemide taşınan mal mülk de amellerdir. (G2-7210-2)

Dünyaya girmek hiç ayıp değildir. Malın mülkün çokluğunda da sakınca yoktur. Ancak dünya denizi vücut gemisine dolup dünya gönle girerse tehlikelidir. Nefsin isteklerinin gücüne karşı islamiyet lengeri bırakılarak o rüzgarın yoldan uzaklaştırmasından korunulur. Ve böylece esenlikle Allah'a ulaşılır.

Dünyaya girmekligün pes 'aybı yok

Gam degül bu dünyelik olursa çok (G2-7235)

İlla dünya göñline yol bulmasun

Key sakın kim gemiye su tolmasun

Gâlib olursa saña devrân yili

Kim neye sunsañ ire nefsüñ eli

Bu şerf'at lengerin çöksü bırak

İltmesün ol yıl seni yoldan irak

Hem deñizde bu gemi gark olmasun

Ya'ni kim şeytan imânun almasun

Tâ selâmet iresin maksûduña

İltesin sıdk u safâ ma'bûduña (G2-7240)

3.7.11. İNSANIN DÖRT NİTELİĞİ

İnsan, dört nitelik (bitki, hayvan, insan ve melek)ten hangisiyle sıfatlanmışsa öyle haşr olacaktır. (G1-2124-2145)

3.7.11.1. Derecesi melek olanlar

Derecesi melek olanlar, Hakk'ı ve mahlukatı düşünür. İhtiyaçları söylenmeden anında karşılar. Derecesi melek olanlar, sonunda meleklerin safına ulaşır.

Ger Çalap adı senüñ zikrünü ise
Yâ anuñ sun'ı senüñ fikrünü-ise
Yâhu kullar hâlini añlar-ısañ
Dimedin hâcet revâ eyler-iseñ
Pes melek bahşâyışidür mertebeni
Anuñ-ıçun geldi hâlünü aña deñ
Zîra bunlar Hâlık'ın zikrin kılur
Hem bu cümle mahlukuñ hâlin bilür
Ger dilerse kim kıla hâcet revâ
Göz açınça irgüre derde devâ (G1-2155)
Ger melek hulkın dutarsañ iy safâ
'Âkıbet peyvest olasın ol safâ (G1-2175)

3.7.11.2. Derecesi insan olanlar

Derecesi insan olanlar, söylenenleri yerine getirenlerdir. Bunlar veliler ve erenlerle beraber olur.

Yohsa ger halkuñ hâlin bilmez iseñ
Dimedin hâcet revâ kılmaz iseñ (G1-2156)
Anlayımazsañ gönülde döneni
Bâri dutgıl söylenüben dineni
Ger bu dirlikde olursa menzilünü
Bil ki insaan mansıbdur hâsıluñ
Zîra insân ol-durur kim söz duta

Buyrug içinde dura gönül uta
Kim resûl üzre hitâb inmiş-durur
Emr içinde doğru dur dinmiş-durur (G1-2160)
*Fe'stakım kemâ ümirte*¹⁶⁴ 42/15
Yaahud insaan dirlihiyse dirlihiünn
Ol erenlerle birike birlihiünn (G1-2176)

3.7.11.3. Derecesi hayvan olanlar

Derecesi hayvan olanlar, baskı ve emirle iş yapanlardır. Bunlar insanen hayvanlığa düşmüştür

Ger ulular sözini almaz-isañ
Emr-i ma'ruf ne'ydügin bilmez-iseñ
Hükm ile işler-iseñ her bir işi
Bil ki sen hayvân gibisin iy kişi
Zîra kim hayvân ağaç zahmı-y-ıla
Yük götürüben gider ilden ile
Hükm ile buyruk dutan hayvân olur
Belki hayvândan dahı girü kalur
Kur'an eydür uşbu sözüñ gâyetin
Ger inanmazsañ baña gör âyetin (G1-2165)
*Ulâ 'ike ke'l-en 'âmi belhüm edall*¹⁶⁵ 7/179
Yohsa ger hayvân husıysa hû saña
Âdem-iken hayvân olduñ yû saña (G1-2177)

3.7.11.4. Derecesi bitki olanlar

Derecesi bitki olanlar, hiçbir işe yaramayanlardır. Bir kimseye faydası olmayan kimseden, taş ve ağaç üstündür; hatta otlar bile. Bunların sonu cehenneme atılmaktır.

¹⁶⁴ Emrolunduğu gibi dosdoğru ol Hud 112, Şura 15.

¹⁶⁵ İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapıkturlar A'raf 179.

Vay eger böyle dahı olmaz-ısañ
Hükm-ile hem hâsıla gelmez-iseñ
Pes hakîkat sendeki bu cism ü zât
Şöyledür kim dagda bitmişdür nebât
Kaçan olsa oda yanmakdur işi
Gör ki şuña beñzemegil iy kişi
Yohsa sen dahı düşesin tamuya
Uşbu sözler hoş ögütdür kamuya
Belki senden yigrek ola ol nebât
Kim dege andan bize bir hoş sıfât
Ol kişi kim hayrı degmez kimseye
Taş u ağaç yig gele andan giye (G1-2171)
Vây eger dutduñ-ısa hulk-ı nebât
Çün ölesin ummagıl ayruk hayât (G1-2178)

3.7.12. İNSANIN ON ÇEŞİT ALAMETİ VARDIR

İnsanın varlığının birlikte bilindiği ve âlemi ele geçirmesine sebep olan on alameti vardır. Bunlar tefekkür, teferrüc, tasarruf, tevazu, takrir, tedbir, tövbe, temyiz, takarrüb ve vuslattır.

- İnsanın on çeşit alametinden ilki tefekkür kılıp yer ve gökteki her türlü varlığı düşünerek eksiksiz bilmektir.

Her varlığın Hak yolunda düşünceleri olduğu gibi hal ve yaşayışlarına göre de zikirleri vardır. Allah gereksiz varlık yaratmamıştır. Kendisini Allah'a kul bilen bu varlıkların hepsi ona yönelmiştir.

Biri şoldur kim tefekkür kılasın

Yir ü gök ehlin tamâmet bilesin (G2-9846)

Bilesin göklerdeki halk niçedür

Dirliği ne'ymiş ü niçün yücedür

*Ve yetefekkerûne fî-halkı's-semâvâti ve'l-ardı*¹⁶⁶ 3/191

¹⁶⁶ *Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler* Âl-i İmran 191.

Hem bakasın yirdeki halk hâline
Añlayasın kendü ne'ymiş hâli ne
Göresin kim her biri bir işdedür
Anuñ-ıçun durmadın cünbişdedür
Cümlesi kuldur tapar ma'bûdına
Ne var âhir gelmediyse bu dine (G2-9850)
Her birinüñ Hak yolında fikri var
Hâllü hâlinçe dilinde zikri var
Bilesin kim kimse bâtlı kalmadı
Hiç gerekmez nesne mülke gelmedi
*Rabbenâ mâ halakte hâzâ bâtılan*¹⁶⁷ 3/191
Her birisi hazrete dutmuş yüzün
Kul bilür ol pâdişâha kendüzin
Çünkim evvel sen tefekkür kılasın
Yir ü gök ehlin tamâmet bilesin

- İnsanın alametlerinden ikincisi, âlemdeki mahlukları seyredip yaratılış ve huylarını bilmektir. Bunlar ayrı hareketlere sahip olan melek, insan, hayvan ve bitkidir.

Pes ikinçi lâzım oldu bu kezün
İmdi gel sen aç bu kez gönül gözin (G2-9855)
Hôş teferrüc kıl bu 'âlem halkını
Halkını bilseñ bilesin hulkını
Halkı hulk-ıçun teferrüc kılasın
Dünyaya halk niçe geldi bilesin
Çün bakasın sen bu halkuñ işine
Bilesin kim kendü ne'ymiş işi ne
Çünkü bu ma'ni saña ma'lûm ola
Ma'ni ehli kamusu mahkûm ola
Her birisi yirlü yirinde saña

¹⁶⁷ *Rabbimiz bunu boşuna yaratmadın* Âl-i İmran 191.

Hıdmet eylep mahkûm ola hükmüñe (G2-9860)

İşid imdi sen bu halk cünbişini

Kim bilesin her birinüñ işini

Ba'zı halkuñ işi oldur kim uçar

Ol melekdür kim yidi gökden geçer

Ba'zı insândur saña demsâz olur

Yol içinde hem-dem ü hem-râz olur

Ba'zı hayvân gibidür darta yüküñ

Götürür ol niçe kim artar yüküñ

Ba'zısı ola öñüñde çün nebât

Vire hâsıl çün bula sendin hayât (G2-9865)

Çün bilesin sen bu 'âlem halkını

Añlayasın her birinüñ hulkmı

Pes ire hükmüñ tasarruf kılmaga

Çün melekle bu gönül göge aga

Ol kılavuz ola sini iltmege

İrişesin her nefes yigden yige

- İnsanın üçüncü alameti tasarruftur. İnsan onunla bu mülkü idare edip güzelleştirmelidir.

Melek ülkesini gezinti yeri kılmak; insanı yoldaş yapmak; hayvanı işinde kullanmak ve bitkilerden sofraya edinmek insan emrinin tasarruf kılmaya erişmesiyle olur.

Pes tasarrufdur üçinçi iş saña

Sen bu mülki hış tasarruf kılsaña

Ol melek mülki saña seyrân ola

Yir yüzi başdan başa meydân ola (G2-9870)

Hem ola insân saña yoldaş u yâr

Hükmüñe münkâd ola cümle diyâr

Hem yüküñ darta senüñ hayvân daki

Mahkum ola çün bula sende Hak'ı

Hem önüñde hön ola cümle nebât

Vire hâsıl çün ala senden hayât

Her birisi yirlü yirinde tamâm

Mahkûm ola hükmüñe cümle makâm
Pes bulara hâkim-i vakt olasin
Her bir işi viresin hem alasin (G2-9875)
Cümle halkuñ ölüsi vü dirisi
Hükmüñe muhtâc ola her birisi
Bu tasarruf çün dege Hak'dan saña
Cümle gönüller döne senden yaña
Sen seni bir nesne oldum sanmagıl
‘İzzete hem hürmete aldanmagıl
Pes gerek kim sen tevâzu‘ kılasın
Kendüzüñ miskîn ü ‘âciz bilesin

- İnsanın dördüncü alameti ve işi, alçakgönüllü olup düşünlerle bir olmasıdır.

Her şeyin sahibinin Allah olduğu; mülk ve hükmün de onun olduğu bilinmelidir.

Pes tevâzu‘ dur senüñ dördünç işüñ
Ola miskinlig-ile her cünbişün (G2-9880)
Olmaya kim kibr-ile yârlık saña
Yol bula yoldaş ola gönülün aña
Hak yolında key tevâzu‘ eylegil
Her sözi ol Hakk'ı añup söylegil
Sen bu hükmi kendüzüñden sanmagıl
Hâkim oldum sanuban aldanmagıl
Mâlik oldur mülk anuñdur hükm anuñ
Anlagıl bu ortada neñ var senüñ
Çünkü sen yoksın senüñ neñ olısar
Ne ola hükmi anuñ kim öliser (G2-9885)
Yirde gökde hâkim oldur mutlakâ
Kendüzüñ añlap boyun vir ol Hak'a
Çünkü sen kendüzüñi kul bilesin
Her iş içinde tevâzu‘ kılasın
Pes halâl ola saña her dürlü iş
Ala senden kamu ‘âlem perveriş

- İnsanın beşinci vazifesi anlatmaktır.

Mana, anlatılarak ortaya çıkmazsa doğru yol anlaşılmaz. Mananın içindeki sırlar açılıp bilgiler halk tarafından öğrenilince deliler akıllı, akıllılar da deli olur. O zaman akıl ve can kendinden geçip baştan çıkar. Bütün temelleri yıkar; kulluğun dışına çıkar. Doğru yolda giden düşer ve adı kalmaz. Günahkarlarla ibadet edenler mecliste bir olup küfür ve din birbirine karışır. İslamiyete bağlı olanın günah işleyen kadar değeri kalmaz.

Ol bişinçi nesne bu takrîr-durur
Zîra ma'nî sırr içinde sır-durur
Tâ ki takrîr olmaya açılmaz ol
Ma'lum olmaz kimseye bu doğru yol
Çünkü takrîr eyleyesin sen anı
Añlaya bu 'akl u bile cân anı
Ma'lum ola cümle iş kıldan kıla
Açıla ma'nî düşe dilden dile
Çünkü halka ma'lum ola bu bilü
Delüler uslu ola uslu delü (G2-9895)
Esriye bu 'akl u cân işden çıka
Bilmeye n'itmek gerek başdan çıka
Pes yıka erkân u sınır bulmaya
Terk ide şartı vü kullık kalmaya
Eyle olsa dirliğüñ dadı gider
Yıkılır yol ehlinüñ adı gider
Ola fâsıklarla zâhid hem-nişîn
Birbirine karışa bu küfr ü dîn
Yol erinüñ olmaya hîç hürmeti
Kalmaya fâsıkça kadr ü kıymeti (G2-9900)
Bu kezin n'itek gerek bu halk-ıla
Kim bu halkı eyledesin menzile
Pes gerek kim bunda bir tedbîr ola
Kim bu halk göñli senüñle bir ola
Ya'ni halka ola ol tedbîr kimi
Kim fesâda varmaya bu âdemî

- İnsanın altıncı işi tedbirdir.

Halkı menzile iletmek için onun gönlünü bağlayacak tedbir gerekir. Zarar ve şerden ayrılmak ve uzak durmak için tedbir almalıdır. İnsan tedbirinde düzgün ve ihlaslı olursa ondan ötesinde Allah'ın takdiri yardımcısıdır.

Bil ki ol altınçı iş tedbîr-durur
Ol sebebden halk senüñle bir-durur
Tedbir ol tedbîrdür âhir iy safâ
Kim anı kılmış-ıdı ol Mustafâ (G2-9905)
Cümle peygâamberler anı işledi
Anuñ-ıla halkı yola başladı
Halk birikmez ger ögüd almaz-ısa
Hayra irmez endişe kılmaz-ısa
Kişi oldur hayrın u şerrin bile
şerden ayrılmag-ıçun tedbîr kıla
Tedbîri ol ola kim şerri basa
Çol yaramaz işi mahfilden kese
Kişinüñ çün tedbiri arı ola
Andan ol takdîr aña yârı ola (G2-9910)
Hak rızâsın bulmag ola maksudı
Şol ola kim râzı ola ma'budı
İmdi ne kılsun nedür tedbîr aña
Kim muvâfık ola ol takdîr aña
Tevbe eylep Hakk'ıla olmañ gerek
Arı dirlik key 'amel kılmañ gerek
Çün olasın cümle işlerden arı
İrişe Hak'dan saña her dem yarı

- İnsanın yedinci işi tövbedir.

Yol ehli için asıl ibadet tövbedir. Tövbe, tövbe edeni şad eder ve cehennem ateşinden kurtarır. Tövbe sahibine rahmet gelir. Gönülden pişman olmayanların kullukları kabul edilmez. Allah'ın sevdikleri tövbe eden kullardır. Tövbe etmeyenlerde huzur yoktur, zaten fasıklara hidayet ulaşmaz.

Tevbedür pes ol yidinçi iş saña

Añlayuban işi tevbe kılsaña (G2-9915)

Ol ta'at tevbe-durur yol ehline

İşid imdi tevbe ne'ymiş ehli ne

Tevbe şoldur kim kılanlar şâd olur

Tamu odından teni âzâd olur

Ehli oldur kim aña rahmet gelür

Rahmetinden Tañrı'nuñ hil'at gelür

Bellü bildüñ tevbesüz kul kul degül

Zîra kim kullıkları makbûl degül

Fâsıkuñ kullığına ne i'tibâr

Çün kim ol kıldı fesâdı ihtiyâr (G2-9920)

Tevbelü kullardur ol kim Hak sever

Tañrı Kur'ân'da virür bize haber

*Ve tûbû ila'llâhi cemî'an eyyuhe'l-mü'minûn*¹⁶⁸ 24/31

Tevbesüzler hîç râhat bulmaya

Fâsıka Hak'dan hidâyet gelmeye

Kim kılursa tevbeyi ihlâs-ıla

Hîç gümânsuz Hak aña rahmet kıla

Tevbe kılmak kullara ya'ni nedür

Tevbe kılmaktan kula ma'nî nedür

Ma'ni şoldur kim kılan oldı temiz

Halk içinde her işi kıldı temîz (G2-9925)

- İnsanın sekizinci işi temyîz: yanlışla doğruyu, kötüyle iyiyi ayırabilmektir.

Bunu başarıp haramlara yaklaşmayan kişiler, Allah yanında üstün olacaklardır.

Bunların dini İslam'dır. Allah'ın emrini seçmiş ve üstün tutmuşlardır.

Bu temîzdür pes saña sekzinçi iş

Zînhar anı koma elden yaz u kış

Bâtıl işden şol temîz seçdi hakı

Anuñ-ıla geldi yoluñ revnakı

Halk içinde haası 'âmdan ol seçer

¹⁶⁸ *Hepiniz Allah'a tövbe ediniz, ey müminler* Nur 31.

Bu halâli şol harâmdan ol seçer

*Mâ kâna'llâhü liyezera'l-mü'minîne 'alâ mâ entüm 'aleyhi hattâ yemîze'l-habîse mine't-tayyibi*¹⁶⁹ 3/179

Ol temîzdür küfrü İslâm'dan bilen

Yavuz işi terk idüp perhîz kılan

Yarın ol Hazretde bu ehl-i temîz

Olısarlar kamu kullardan 'azîz (G2-9930)

Bu temîz ehli gerek bir dîn duta

Kamu işi koya Hak emrin duta

Ya'ni kim dîni ola İslâm dini

İhtiyâr itmiş ola Hak emrini

Andan artuk nesneye aldanmaya

Lâcerem kim yarın oda yanmaya

Çün temîz ehl-ile yoldaş olasin

Arı dirlik viresin hem alasin

Lâcerem arı gidesin dünyeden

Tâze-rû olup varasın anda sen (G2-9935)

Bu temîzden gör saña hâsıl nedür

Ya'ni bilgil hak nedür bâtil nedür

Çün bilesin bâtilı terk idesin

Cân gönül ol Hakk-ıla berkidesin

Pes takarrüb bulasın ol Hazrete

Cân u gönül lâyük ola rahmete

- İnsanın dokuzuncu işi yakınlıktır.

Yakınlık sayesinde ebedi ömre kavuşulur. O, yakınlıkla Hakk'a ulaştınca her yerde dostun yüzü görünür. Böylece bütün perdeler gözden kalkar ve bir anda bin söz işitilir. İhtiyaçlar karşılanır. Dertlere deva ulaşır. O yakınlık sebebiyle derecelere kavuşulunca bütün dillerden merhaba sesleri işitilir. Yerde ve gökte bulunanların sevgisi kazanılır. Sevgiliyle dostluk sağlamlaşır ve Hakk'ın yanında mülk ve makam tutulur. Bu hal, bütün işlerin beğenilmesine sebep olur.

¹⁶⁹ *Allah müminleri sizin üzerinizde bulunduğunuz halde bırakacak değildir. Nihayet murdarı temizden ayıracaktır* Âl-i İmran 179.

Bu takarrübdür sanna tokzınçı hâl
Hem bulasın sen takarrübden visâl
Çün takarrüb bulasın sen ol Hak'a
İrişe Hak'dan saña 'ömr-i bekâ (G2-9940)
Ol takarrüble iresin şeksüzün
Kaңçaru baksañ göresin dôtst yüzün
Karışasan cümle peygâmbperlere
Hak yolında ol ulu serverlere
Gözlerüñden götrile cümle hicâb
Bir nefesde işidesin binn hitâb
Hâcetüñ andan ola cümle revâ
Derdüñe Hak'dan gele her dem devâ
Ol takarrübden bulasın mertebe
Cümle dilden işidesin merhabâ (G2-9945)
Yir ü gök ehli seve cümle seni
Hak saña kul eyleye cümlesini
Gündüzüñ bayram dünüñ mi'râc ola
İşigüñde kamular muhtâc ola
Berkidesin dôtst-ıla dôtstlık tamâm
Ola ol Hazret saña mülk ü makâm
Çün bu kapı açıla Hak'dan saña
Cümle işüñ sag ola öñden soña
Pes takarrübden bu vaslat irişe
İrişe hükmüñ eli her bir işe (G2-9950)

- İnsanın onuncu hali kavuşmadır.

Kul, Hak'la beraber olup her takdirle işlerse bulunduğu yer Tur gibi olur. Hakk'ın kudreti ellerinden saçılır. Her an ondan rahmetin yeli gelir. Bakışları kime değerse o, saygınlık kazanır. Her bir organı Hakk'ı gösterir. Allah'ın izniyle varı yok yoğu da var eyler. İnsan, o zaman gerçek emir sahibi olup her bir işi Allah'ın rızasına göre yapar. Vuslat, ölmüş hayatını bir yere toplar. O varlık gelip onu ondan alır; benliği gider ve yalnız o varlık kalır. Akıl da can da o denize karışır ve kul ölümsüz ve ebedi hayatı bulur.

Kim bu vaslatdur onunçı menzilün
Vardı vahdet mülki oldı mahfilün
Biriküben bir olup ol Bir-ile
İşleyesin her işi takdîr-ile
Kanda dursañ durduguñ yir Tûr ola
‘Âlem içre devletün mansûr ola
Elleründe işleye kudret eli
Her nefes senden kopa rahmet yili
Gözlerüñden kime irse bir nazar
Mahtasarken ola ol bir mu‘teber (G2-9955)

Her bir a‘zañ Hakk'ı izhâr eyleye
Varı yog eylep yogı var eyleye
Hâkim-i mutlak olasın iy kişi
İşleyesin Hakk'ıla her bir işi
Çün bu vaslat seni şuna irgüre
Cümle ölmiş dirligüñi dirgüre
Gele ol varlık seni senden ala
Gide senden senlik ol varlık kala
Kurtulasın gide senden senligün
Gide küllî mahv ola ol benligün (G2-9960)
Ol deñizde garka vara ‘akl u cân
Ölmesüz dirlik bulasın câvüdân

Veliler bu on türlü işi sürekli yapar. Böylece Tanrı'ya erişirler; halkı Hakk'a çağırırlar.

Uş tamâm eydildi ol on dürlü iş
Kim velîler işler anı yaz u kış
Hem anuñla irişürler Tañrı'ya
Hem okırlar halkı Hakk'a bî-riyâ
Her kim işlerse bu on dürlü işi
Pâdişâha lâyıık oldı ol kişi
Hem cihânda zabta geldi dirligi
Hem Hak'a bitdi birikdi birliği (G2-9965)

Taňrı'nuň hâs kulları bunlar-durur

Bellü bil bu dirlik issi var-durur

3.7.13. İNSANLARIN DERECELERİ

İnsanlar yaşayışlarına göre üstün, orta, aşağı olmak üzere sınıflanmış dokuz tabakadır.

3.7.13.1. Peygamberler

Peygamberler halkın en üstünleridir. Onlar kutluluğu doğrudan Tanrı'dan almıştır. Kavuştukları dereceler onlardan geri alınmaz. Bunlar her türlü insan sınıfindan üstündür; ancak hallerine göre yüksek, orta ve aşağı olarak üçe ayrılırlar.(G2-7602-6)

3.7.13.1.1. A'âlâ/ Ulü'l-'azm

En yüksek derecede olan peygamberlere kitap indirilmiştir. Allah onlara Cebrail'i gönderdi. Vahiy alıp, düş gördüler. Gönüllerinden geçen gizli işlerle karşılaştılar. Yaptıkları, Allah tarafından verilen mucizelerdi. İnsanları Hakk'a çağırıp doğru yolu gösterdiler. Bunlar ulü'l-'azm oldılar. (Bunlar büyüklük sahibi peygamberler; Adem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed peygamberlerdi.)

Şoldur a'âlâ kim aña indi kitâb

Emr-i ma'rûf bunlara oldu hitâb

Zâhir ü bâtın bular hükm itdiler

Her kimüñle oynadılar utdılar

Mu'cizeydi bunlaruñ her işleri

Yog-ıdı hiç kimseden teşvîşleri (G2-7610)

Da'vet eylep halka yol gösterdiler

Niçe kim buyruıldı şöyle vardılar

*Yâ eyyüherresûlü bellig mâ ünzile ileyke min-Rabbike*¹⁷⁰ 11/67

Hem risâlet geldi Hakdan bunlara
Ma'lum oldu cümle işler kıl yara
Hak bunlara virbidi Cebrâyil'i
Kim gelüp hall kıldı cümle müşkili
Bunlara vahiy gelüp düş gördiler
Tañrı'nuñ takdîrini tuş gördiler
Ya'ni gönle gizlü işler geldi tuş
Her niçe kim gördilerse oldu tuş (G2-7615)
Bunça işlerden bular virdi haber
Ol haber 'âlemde oldu mu'teber
Hem kitâb indi Çalap'dan hükm ile
Ma'lum oldu kamu iş kıldan kıla
Bunlar oldur kim ulü'l-'azm oldılar
Ol işi işlediler kim Hak diler
Pes bular 'alânuñ ol a'lâsıdur
Cümle halkuñ serveri vü hâsıdur (G2-7619)

3.7.13.1.2. Evsat

Orta derecedeki peygamberlere Cebrail haber getirdi. Onlara rüyada vahiy de geldi.

İnsanları Allah'a davet ettiler. Kabul etmeyenler yok olup gitti.

Evsat oldur kim bular oldu resûl
Dünyada dirlikleri geldi usûl
Bunlara geldi risâlet Tañrı'dan
Her iş içinde beşâret Tañrı'dan
İndi Cibrîl bunlara virdi haber
Uymayanı kıldılar zîr-ü-zeber
Hem bunlara vahy geldi düş-ile

¹⁷⁰ *Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni teblig et Mâide 67.*

Bildiler her bir işi kıldan kıla
Halkı da‘vet kıldılar Hak'dan yaña
Uymayan Oldı helâk öñden soña (G2-7625)
*Üd‘u ilâ sebîli rebbike bi‘l-hikmeti ve‘l-mev‘izati‘l-haseneti*¹⁷¹ 16/125
Bunlarunn mürsel-durur adı ‘ayân
‘Âlem içre işleri bellü beyân

3.7.13.1.3. Ednâ

Alt derecedeki peygamberler gördükleri düşlerde gizli işlerin varlığını anladılar. İnsanlara anlatıp haber verdikleri bu işler aynen ortaya çıktı. İnsanları Allah'a davet ettiler. Ve Tanrı'dan halka haber verdiler. Allah'ın rüyalarında bildirdiği bu kimselere Cebrail gelmedi, kitap da inmedi.

Şoldur ednâ kim bular düş gördiler
Düş içinde gizlenü iş gördiler
Eytdiler anı bu halka oldı râst
Her ne söz kim didilirse geldi râst
Anuñ-ıla halkı da‘vet itdiler
Tañrı'dan bu halka peygâm itdiler
Bunlara ne Cibrîl indi ne kitâb
Düş içinde ma‘lûm oldı her hitâb (G2-7635)

3.7.13.2. Orta sınıfta bulunan insanlar

Orta sınıfta bulunan insanlar evliya, hükema ve ulemadır.

3.7.13.2.1. Evliyâ

¹⁷¹ *İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et Nahl 125.*

İnsanların orta sınıfının üstünü velilerdir. Hiç korkuları olmadığı gibi dünya ve ahirette de sıkıntıları bulunmaz. Allah isteklerini kabul eder. Peygamberlerin emirlerini bildirip insanları Hakk'a ulaştırırlar. Onlar, Allah'ın güzelliğinin görüldüğü aynadır. Allah'ın sevdiği kullar onlardır.

Evsatuñ a'lâsı kimdür evliyâ

Evliyâdur togru giden Mevli'ya (G2-7650)

Evliyâdur kim bulara korku yok

Dünyada hem âhiretde kaygu yok

*Elâ inne evliyâa'llâhi lâ-havfun 'aleyhim velâ-hüm yahzenûne*¹⁷² 10/62

Evliyâdur ol kerâmetlü gönül

Her du'â kim kıldılar oldı kabûl

Evliyâdur enbiyâ hükmin süren

Evliyâdur halkı Hakk'a irgüren

Evliyâdur kim bular yol vardılar

Yol içinde Hakk-ıçun cân virdiler

Evliyâdur dünyada dîn diregi

İşiginde kul-durur dünyâ begi (G2-7655)

Evliyâdur Hâlık'uñ genc-hânesi

Evliyâdur mahlukuñ mestânesi

Evliyâdur gözgü olan ol yüze

Dost yüzi ol gözgüden görnür bize

Evliyâdur Tañrı'nuñ sevdük kulu

Anuñ-ıçun adları oldı velî

Evsatuñ a'lâsı pes bunlar-durur

Ne kim isterseñ bularda var-durur (G2-7659)

3.7.13.2.2. Hükemâ

İnsanların orta sınıfının orta derecesinde, yaratılmış olan her bir şeyden ders alan, varlıkları tefekkür edip bilen hakimler bulunur. Allah, onlara varlıklardaki sırra

¹⁷² İyi dinleyiniz! Allah'ın korudukları ne korku çeker ne de kaygılanır Yunus 62.

kavuşmayı kısmet edince onlar yaratılış sebebini bilip sonra söylediler. Varlıkların batınını görerek hikmete ulaştıklarından sözleri doğru ve değerlidir. Hikmetli sözleri tanır ve inceliklere ulaşırlar. İbreti görür ve bundan ders alırlar. Manayı canla duyup gönülle görürler. Hem havas hem de avam sınıfına bağlıdırlar.

Bilüñ evsat evsatı hükmâ-durur

Kim bu hikmet ne'ydügin bunlar bilür

Hikmeti Hak bunlara rûz eyledi

İşi bildi bunlar andan söyledi

Bunlaruñ kavli kavildür sözi söz

Ma'ni yüzün gördi bunlar göze göz

Kulagında bunlaruñ göz var-durur

Söz içinde ma'niyi ol göz görür

Harf u savtı bu kulakdan işiden

İçerü ol göz-durur ma'nî gören (G2-7665)

Hem kulak var gözlerinde işidür

'İbret almak anın anuñ işidür

Yir yüzinde 'ibreti gözdür gören

Ol kulakdur işidüp ma'ni viren

Hikmet içre ma'ni var görklü yüzü

Görmez anı illa bu kulak gözi

İbret içre ma'ni var söyler 'ayân

Göz kulağı işidür anı hemân

Uşbu 'ilmüñ issi ol hükmâ-durur

Cân işidür ma'niyi gönli görür (G2-7670)

Andan ayruk kimsenüñ hâli degül

İlla bu işden bular hâlî degül

Evliyâ hâlinde her dem cânları

Gerçi zâhir san'at işler tenleri

Hâs-ıla 'âm ortasında dirligi

Hem anuñla hem bunuñla birliği

*El-mudârâtü nısfu'l-ma'îşeti*¹⁷³

Pes bilüñ hükmâ-durur evsat makâm

Kim anuñla muttasıldur hâs u 'âm (G2-7674)

3.7.13.2.3. Ulemâ

Orta sınıf insanların aşağı derecesinde âlimler bulunur. Hikmetleri yoktur. Dünya ehlinin en üstünüdürler. Bunlardaki ilim dünya elde etmeye yarar. Allah'a giden yolda onun sırlarına ulaşamaz ve âlemdeki nakışların anlamını göremezler.

Evsatuñ 'ulmâdur ednâ mahfili

İRmez ol hükmâya anuñ menzili

İlm-ile hikmet vilâyetle bile

Kimde olsa evliyâ diñ ol kula

Bî-vilâyet 'ilm-ile hikmet dakı

Kimde kim olsa anı hükmâ okı

Âlimüñ kim hükmeti yok ne-durur

Kendü kimdür menzili kanda-durur (G2-7680)

Bilüñ anı evsatuñ ednâsıdur

Gerçi dünya ehlinüñ a'lâsıdur

İlmi âletdür bularuñ dünyaya

Kim anuñla dünya arta iy dede

İlla bunlar 'ilm-ile 'izzetleri

El vire bu dünyanuñ ni'metleri

Lîki hazret sırrına irmez bular

Gizlü nakşı hîç bakup görmez bular

Pes bular ol evsatuñ ednâsıdur

Gerçi dünyâ ehlinüñ a'lâsıdur (G2-7685)

3.7.13.3. Aşağı sınıfta bulunan insanlar

¹⁷³ Geçimin yarısı insanları iyi idare etmektir.

Aşağı sınıfta bulunan insanlar mümin, münafık ve kafirlerdir.

3.7.13.3.1. Mümin

Müminde inanç ve Allah'a bağlanma olduğu gibi bu yolda çalışması da vardır. İlim ve hikmeti, velilerin yaşayışını bilmese de kendi eksikliğini anlayıp bilir. Ve günahlarından pişmanlık duyar. Doğru bir hayat sürer. Kötülük ve günaha bulaşsa da Allah yolunda olanlarla birlikteliği vardır. Cehenneme de düşseler orada sonsuza kadar kalmazlar. Onlar halkın üstünüdür.

Cümle insanuñ bular ednâsıdur
İlla mü‘min bunlaruñ a‘lâsıdur
Zîra mü‘minde imân u i‘tikâd
Var-durur bu Hak yolında ictihâd
Gerçi bilmez ‘ilm ü hikmet ne'ydügin
hem velîler dirligi niçe'ydügin
İlle kendü eksügin añlar bilür
Her dem añar suçını munsıf olur (G2-7695)
Togru dirlür iş ü konşı yâr-ıla
Hem sever yol ehlini ikrâr-ıla
Gerçi kim fîsk u fesâddur dirligi
İlle yol ehliyle vardur birliği
Çünkü imân mü‘minüñ yoldaşıdur
Pes bu mü‘min ol gürûhung başıdur
Niçe kim suçlu-y-ısa yâd olmaya
Tamuya düşerse anda kalmaya
Pes bu mü‘min halkuñ ol a‘lâsıdur
Yigregi vü serveri vü hâsıdur (G2-7700)

3.7.13.3.2. Münafık

Münafıklar, aşağı sınıfın orta derecesinde yer alırlar. Mümin adını taşıyalar da yaşayışları münkir gibidir. Kafirler gibi Allah'a baş eğmezler. Yaşayışları doğru değildir. Müslüman olduğunu iddia eder; fakat hayatı küfür içindedir. Cismi mümine canı kafire yoldaştır.

Çün kim ednâ a'lâsın bildüñ tamâm
İşid ednâda nedür evsat makâm
Evsat oldur kim münâfıkdur bular
Ya'ni kim küfre muvâfıkdur bular
Adı mü'min dirligi münkir gibi
Hakk'a boy virmez tamâm kâfir gibi
İş-ile konşı ile togrı degül
İşidüben hak sözi kılmaz kabûl
Da'visi İslâm u dirlik küfr-ile
Göñli tolu küfr îmân gelmiş dile (G2-7705)
Diline baksañ sanursın dost-durur
Dirliğin görseñ göresin yol urur
Ne küfürdür dirligi ne bellü dîn
Taşı sulh u içi tolu kibr ü kîn
Kimse kim küfre muvâfıkdur işi
Ol kişidür ol münâfık ol kişi
Adı mü'min dirligi küfr ü nifâk
Cismi beñzer mü'mine cânı irak
Cismi mü'min cânı yoldaş kâfire
Belki kâfirden oda öñdin gire (G2-7710)
Şol ki münkirdür münâfıkdur tamâm
Uşbu dirlikde bular dutmuş makâm
Pes bilüñ ednânuñ ol vustâsıdur
Göñli kâfir dek bu İslâm adıdur

3.7.13.3.3. Kâfir/ zimmi

Aşağı sınıfın alt derecesindekiler kafirlerdir. Onlar, Hz. Muhammed'in dinini kabul etmeyip başka dinden olanlardır. Tanrı diye puta tapıp putlar için ev yaparlar. Onları öldürenler gazi olur. Bu yolda ölenler ise şehittir.

Görelüm ol ednânuñ ednâsı kim

Hakk'a müşrik kim-durur u 'âsi kim

Ol bulardur kim bulardur zimmiler

Kor Muhammed dînin ayruk dîn diler (G2-7715)

Bu Muhammed dînini kılmaz kabûl

Dir ki bizüm dînümüz İslâm degül

Adı kâfir boynına almış harâc

Kıblesi gün togusu ma'bûdı hâc

Tañrı dip bunlar puta dün gün tapar

Degme yirde putlar-ıçun ev yapar

Dirliği murdâr u yolu yol degül

Şol ki bunlar hak budur dir ol degül

Kapularda kul karavaş olduğu

Şol sebep kim Hakkı koyup kaçduğı (G2-7720)

Öldürenler gâzidür ölen şehîd

Hiç gümânsuzdur buña Kur'ân şâhid

*Fellezîne hâcerû ve uhricû min-diyârihim ve ûzû fî-sebîlî ve kâtelû*¹⁷⁴ 3/195

Pes bular ednânuñol ednâsıdur

Anuñ-ıçun kim bu yola 'âsidür

Tañrı dostın her ki düşmen dutına

Lâyıkıdur kutlu olsun putına

3.8. PEYGAMBERLER

Peygamberlerin dereceleri için bkz.: 3.7. İnsan- İnsanların dereceleri- Peygamberler konusu.

¹⁷⁴ *Hicret edenlerin yurtlarından çıkarılanların benim yolumda ezaya uğrayanların ve muharabe edenlerin... And olsun suçlarını örteceğim* Āl-i İmran 195.

Peygamberlik verilenlerin sofrası rahmet, giysileri nebilik hilatidir. Ve mucizeyle, davada bulunanları yenmişlerdir.

Ol bölük kim rahmet oldu honları

Ol nübüvvet hil'atidür tonları (G1-2051)

Enbiyâdur ol bölük bu dünyada

Meşhur olup her biri geldi ada

Bunlara peygâm geldi Tañrı'dan

Hem bulardur bu yolu doğru giden

Mu'cizeyle dünyayı dutdı bular

Niçe men men diyeni utdı bular (G1-1054)

Yüz yirmi dört bin peygamber, dört yüz kırk dört veliler tabakasından her birinin tavrı başka idi; fakat halleri aynı iman içinde şekillenmişti. Bütün peygamberler bir olup; her biri bir manaya gelmiştir(G1-269-275)

Yüz yirmi dört bin nebi, rahmanî mecliste dört yüz kırk tabaka evliyayla birlikte dir. (G1-810)

Padişahın huzuruna çıkmak için bir beyle birlikte bulunmak gerekir. Padişahın beyleri ya peygamber ya velilerdir. Oradaki beylerbeyi ise Hz. Muhammed'dir. (G1-3225-3230)

Bkz.: 3.5.8. Veliler ve peygamberler

3.8.1. HZ. ÂDEM

Allah, kudretinin yazısını âlem üzerine yazdı. Âdem peygambere de bilgi mührünü vurdu. Kainattaki nüshayı Âdem'e gösterdi. Ve ondan ders alması için izin verdi.

Âlem üzre yazdı kudret nüshasın

Âdem üzre urdı dâniş noktasın (G1-125)

Âdeme ol nüshayı gösterdi Hak

Destur oldu kim ala andan sebak

*Ve 'alleme Âdeme'l-esmâ'e küllehâ*¹⁷⁵ 2/31

¹⁷⁵ *Âdem'e bütün isimleri öğretti* Bakara 31.

Allah, âlemi Hz. Muhammed'in dostluğuna, Âdem'i de ona uymak için yarattı.

Düzdi añun doostlığıyçun 'âlemi

Hem aña kıldı ra'yyet Âdem'i (G1-152)

Allah, yer ile gökleri yaratıp ortasında da Âdemi ortaya çıkardı.

Yir-ile gögi yaratdı ol Kadîm

Birbirine çift kıldı ol Hakîm

İkisinüñ arasında Âdem'i

Kıldı peydâ cümle bu hâs u 'amı (G1-699)

En önce dünyaya gelen Adem birlik için ayak vazifesi görmüştür. Ömrü boyunca insanlığı o idare etti; bütün milletler ondan türedi, hepsinin kökü ona dayanır.

Kimisi ayak-durur bu birlige

İlkin ol geldi cihâna dirliğe

Bunça yıl halkı götürüp yöridi

Cümle halkuñ aslı andan döridi (G1-278)

Nefis de önce ayakta yer tutar, zamanla başa gelir. Adem, o zaman nefisle birlikte olduğu için utanacak duruma düştü. Ancak suçunu bildiği için, Allah onu affedip tertemiz yaptı

Nefs dahı hem ilkin ayakda olur

Arkun arkun atlayup başa gelür

Nitekim anda bileydi ol zamân

Ol sebebden utlu oldu bî-gümân

Çünkü bildi suçını Âdem Safî

Pâdişâh lutfi anı kıldı 'afî (G1-281)

İnsanların hepsi Âdem'den türemişlerdir. İnsanoğlu, Âdem'in belinden sızıp gelmiş; kimisi doğru yol tutmuş kimisi de azıp sapıtmıştır.

Bu yöriyen âdemîler kamusı

Âdem oğlanlarıdur 'âmı hâsı

Kamusınuñ aslı Hazret'den-durur

'Aklı cânı cümle kudretten-durur

Geldiler Âdem bilinden sızdılar

Kimi doğru vardı kimi azdılar (G1-421)

Halkın ata dediği Safiyyullah olan Âdem, insanlığın tek bir kişi gibi olmasının başlangıcı/ insanlığın ayağıdır. İnsanlığa ayak olduğundan bitki gibi uzamıştır.

Çün ke-nefsin vâhid oldı âdemî
İşid imdi eydeyüm ol Âdem'i
Ol Safiyyullah ki halk eydür dedem
Bu ke-nefsin vâhide oldı kadem
Cümle halkı sulbına almış-ıdı
Bunlara kendü ayag olmış-ıdı (G1-2510)
Çünkü ol Âdem ayag oldı ‘ayân
Aña bu rûyendelik geldi beyân
Aña bu rûyendelik gelmiş-ıdı
Boyu anuñ-çun bülend olmış-ıdı
Âdem Mekke'de ayağa kalktı.
Durdı Âdem kim ayakdur Mekke'de
Ya‘ni Mekke pâyigâhdur iy dede (G1-2551)

3.8.1.1. İblisin kovulmasına karşılık Âdem'in bağışlanması

Âdem ve iblisin durumları suçu Allah'tan bilmemek gerektiğine delildir. (G1-874-5)
İblis ve Âdem suçlu oldular. İblis lanetlendi. Âdem ise cennetten kovuldu. Bu durum kaderlerine işlenmişti. Ve Allah'ın takdiri idi.

Bunlar iksi suçlu oldı nâgehân
Gerçi takdîr Tañrı'nuñdur bî-gümân
Birisi la‘net olup düşdi irak
Biri uçmakdan çıkup dartdı firâk
Bunlara bu iş Çalap'dan bahş-ıdı
Takdir içre nüsha olmış nakş-ıdı
Birisi rahmet bulup geldi ilerü
Birisi la‘net olup kaldı girü
İblis'e Âdem bahâne oldıdı
Âdem'e İblîs havâle geldidi

Degmesi bir dürlü iş işlediler

Ol iş-ile suçlu oldılar bular (G1-880)

Şeytan: "Her iş sana aittir ve bütün âlemi terbiye edip besleyen sensin. Sen ezelde bu işi yazmıştın. Âlemdaki her iş ve fitne sana aittir. Dilek, takdir ve emir senindir. Bu işte benim ne suçum var?" dedi. Ve böyle söyleyerek "Suç senindir." demiş oldu. Suçu kendinden bilmediği için rahmet bulmadı.

İblis eytdi senlüdür bu cümle iş

Senden alur kamu 'âlem perveriş

Sen ezelde bu işi düzmiş-idünn

'Arş üzre nüshasın yazmış-ıduñ (G1-885)

Her bir iş kim işlenür fitne senüñ

'Âlem içre yöriyen fetvâ senüñ

Bu iş içre suçu ne ben miskinüñ

Emr ü takdîr ü dilek cümle senüñ

*Kul küllün min 'indi'llâhi*¹⁷⁶ 4/78

Böyle demek niçe söylemek olur

Bu suçu sen işledüñ demek olur

Çünkü suçu kendüzinden bilmedi

La'net içre kaldı rahmet bulmadı (G1-889)

Âdem ise suçunu kabul etti. Tövbe etti ve af diledi. Kusurunu bilip dönünce rahmete kavuştu.

Âdem eytdi yâ İlâhâ Rabbenâ

Suçlu oldum rahmet it ben miskine (G1-890)

*Rabbenâ zalemnâ enfüsenâ ve in lem tagfirlenâ ve terhamnâ le-nekûnenne mine'l-hâsirîne*¹⁷⁷ 7/23

Bilürem eksüklüyem suç işledüm

Kendü kendü nefsüme zulm eyledüm

Tevbe kıldum döndüm uş senden yaña

Kamu eksügüm-ile geldüm saña

¹⁷⁶ Hepsi Allah tarafından de Nisa 78.

¹⁷⁷ Rabbimiz, kendimize zulmettik, bizi yarlıgamaz, bize acımazsan zarar görenlerden olacağımıza şüphe yoktur A'raf 23.

Sen Rahîm'sin hem Kerîm'sin hem Gafûr
Hem Kadîm'sin hem Mukîm'sin hem sabûr
Ben bilürem suçumı kıldum günâh
Sen kerîmsin yarlığa iy Pâdişâh
Dâyimâ bizden yañadan suç-durur
Yarlıgagıl rahmetüñ üküş-durur (G1-895)

*Fetelekkâ Âdemu min Rabbihî kelimâtin fetâbe 'aleyhi innehû hüve't-
tevvâbü'rrahîmü¹⁷⁸ 2/37*

Çünkü Âdem munsıf oldu Hazret'e
Suçlu-y-iken lâyıık oldu rahmete
Rahmetin viribidi ol dem aña
Uşbu iş 'ibret yiter saña baña

Sümme'ctebâhu rabbuhû fe-tâbe 'aleyhi ve hedâ¹⁷⁹ 20/122

Her ki kendü eksügin bilüdura
Durmadin rahmet aña gelüdura
Her ki suçsuzam diyü da'vî kıla
Lâcerem ol la'nete lâyıık ola (G1-899)

3.8.2. HZ. İBRAHİM

Allah'ın dostu olan İbrahim, Allah'ı görmeden görmüş gibi bulmuştur. İbrahim gören göz olup, dost yüzünü görmek için güzel görünürdü. Allah'ı görmeden inanıp ateşe atıldı. İnsanlar Nemrut ateşini gül bahçesi olarak görmeden ona inanmadılar. Allah'ın varlığını onunla hatırladılar. Allah'a onun dostluğuyla ulaşıldı. Oğlunu Allah için kurban etmiştir.

Kimisi gözdür kim ol bînâ-y-ıdı
Dôst yüzini görmege ra'nâ-y-ıdı
Görmeyinçe kimsene dôst mı olur
Kurban-ıçun oğlına kasd mı kılar

¹⁷⁸ Bunun üzerine Âdem, rabbinden kelimeler edindi ve Allah onun tövbesini kabul etti, tövbeleri çok kabul eden ve ziyadesiyle acıyan odur Bakara 37.

¹⁷⁹ Sonra Rabbi onu seçti, kusurunu bağışladı, doğru yola koydu Taha 122.

Görmeyinçe kimse cân terk itmedi
Dôst-ıla ‘ahd ü vefâ berkitmedi
Dôstı girü dôst göziyle gördiler
Dôsta hem doost dôstlığıyla irdiler
Görmeyinçe kimsene dôst olmadı
Nemrud odın şöyle bostân bulmadı (G1-296)

3.8.3. HZ. DAVUD

Davut, ses işiten kulaktır, bu yüzden ona gideceği yerler belli edilir, yapacakları söylenirdi. Allah Davud'a: “Biz seni yerimize koyduk ve yeryüzüne hükmetmen için gönderdik. İnsanlar arasında doğru yolu bırakmadan, dünyaya bulaşmadan doğrulukla iş yap.” demiştir. Davut, bu sözü işitince gafleti bırakıp devamlı uyanık kaldı, hep Allah'la oldu. Allah ne emrettiyse o da öyle yaptı; bu yüzden Allah demiri mum gibi yapma mucizesini verdi.

Kimisi kulakdur ol işitdi ün
Ûn içinde ma‘lûm oldu dürlü yön
Eytdi sini biz halîfe eyledük Yir yüzine hükm için viribidük
*Yâ Dâvûdu innâ ce ‘alnâke halîfeten fi'l-ardı*¹⁸⁰ 38/26
Halk içinde Hak yolını ırmadın
Doğru sürgil dünyaya karılmadın
Çün kim işitdi bu sözi ol kulak
Gafleti elden bıraktı oldu sak
Hak niçe buyurdısa ol işledi
Anuñ-ıçun demüri mum eyledi (G1-301)

3.8.4. HZ. SÜLEYMAN

Uçup, bir anda deniz geçerdi. Bütün dünya onun hükmüne boyun eğmiş ve bütün gizlilikler ortaya çıkmıştı Onun gönlüne ne yaratılmışsa hepsi sığar, istese göğe de

¹⁸⁰ *Ya Davud! Doğrusu, seni yer yüzüne halife kıldık* Sad 26.

yükselirdi. O bütün varlıkların dilini bilirdi ve ne emrederse yerine gelirdi. Ona verilen saltanat gibisi kimseye nasip olmadı, kuşlar bile emrindeydi.

Kimisi gönül gibi uçar-ıdı

Göz yumınça bir deñiz geçer-idi

Hükmine fermân-ıdı cümle cihân

Âşikâr olmuş-ıdı cümle nihân

Kâle rabbi'ğfirlî ve heblî mülken lâ-yenbagî li-ehadin min ba'dî¹⁸¹ 38/35

Ol gönüle cümle halk sıgar-ıdı

Dilese yirden göge agar-ıdı

Cümle halkuñ dilini bilür-idi

Niçe hükm ider ise olur-idi

Kime degdi ançılâyın saltanat

Kim gelüp kuşlar açar-ıdı kanat (G1-306)

3.8.5. HZ. YUSUF

Yusuf, yüzdür ve görülmemiş güzelliğe sahiptir, o yüze bakan kendinden geçip evi barkı terk etmiştir. O, sultanlığını fakirliğe ve yoksulluğa değişip, o güzellik yüzünden garip ve acınacak duruma düştü. Allah, onun yüzünden Zeliha'ya yeniden bir ömür vermiştir.

Kimisi yüzdür kim ol yüze bakan

Terk kıldı ol yüz-içün hân-u-mân

Virdi sultânlığını miskînlige

Ol yüz içün düşdi ol elkinliğe

Âkıbet ol yüz sebebinden yine

Yiñi 'ömür virdi Hak ol miskine

Pâdişâh ol yüzi eyle eyledi

Kim anuñla Mısr şehrin toyladı (G1-315)

Bir dahı anuñ bigi yüz kanda var

Cümle cân ol yüz-içün olsun nisâr

¹⁸¹ *Rabbim beni yarlığa ve bana öyle bir saltanat ver ki benden sonra kimsede olmasın dedi* Sad 35.

3.8.6. HZ. NUH

Allah onun, yeryüzünde kafirlerden kimsenin kalmaması dileğini kabul etti. İnsanların kimisi Nuh'un yaptığı gemiyle kurtuldu; ona inanmayıp gemiye binmeyen sayısız insanı da Allah suda boğdu.

Kimisi oldur ki ol yondı gemi

Garka virdi bunça yüz biñ âdemi

El götürdi Hazret'e kıldı du'â

Hak katında ol du'â oldı revâ

*Rabbi lâ-tezer 'ale'l-ardı mine'l-kâfirîne deyyâren*¹⁸² 71/26

Çünkü buldı ol du'â anda necâh

Cümle garka vardı ol buldı felâh

Her kim anuñ da'vetiyle gelmedi

Cümlesi gark oldı hîç bir kalmadı (G1-285)

Her kim anuñ hükmini dutdı 'azîm

Kaldı bünyâdı cihân içre mukîm

Nuh'a uyanlar kurtulup tufan sona erince geminin duracağı bir dağ aranır. Cudi dağının alçaklığından şikayeti üzerine Allah onu Nuh'un gemisine durak yapar. Ve böylece insanlar da onu ziyaret eder. (G1- 4085-4109)

3.8.7. HZ. HUD

Hud peygamber, Allah'ın emriyle Âd kavmini doğru yola davet eder. Aksi takdirde helak olacakları konusunda uyarır. Âd kavmi, Hud peygamberin davetini reddeder. Allah'a muhtaç olmadıklarını; Hud'dan da bir korkularının olmadığını bildirip meydan okur. Hud peygamber, Allah'a yakararak Ad kavmine karşı yardım diler. Cebrail'in gelerek Allah'ın Ad kavmini yele vereceğini haber vermesi üzerine Hud peygamber inananları alıp o yerden gitmeye hazırlanır. Ad kavmine de keskin fırtınayı bildirir. Rüzgardan dağlara sığınan Ad kavmi kurtulamayıp yok olur.

¹⁸² *Ey Rabbim! Yeryüzünde kaafirlerden yurt tutan hiç kimse bırakma* Nuh 26.

Hûd peygâmbere Çalâp emri-y-ile

Da‘vet itdi bunları doğru yola

Didi kim dönüñ Hak'a yâ Kavm-ı Âd

Bütleri sîñ Hakk'a bağlañ i‘tikâd

*Kâle yâ kavmi ‘ubudu’llâhe mâ leküm min ilâhin gayruhû*¹⁸³ 7/59

Hak'dan ayruk kimseye kılmañ tapu

Ol-durur yalvarası girçek kapu (G1- 4170)

Ol işikte ne dilerseñ bulunur

Güneş andan togar anda tolınur

Anuñ elinden gelür bu cümle iş

Dün ü gündüz kar u yağmur yaz u kış

Aña dönüñ kim helâk olmayasız

Yohsa dünyâ içre yir bulmayasız

Didiler muhtâcumuz yokdur aña

Korkumuz yok kim uyavuz biz saña

*Kâlû yâ Hûdu mâ ci‘tenâ bi-beyyinetin vemâ nahnu bi-târikâtî âlihedinâ*¹⁸⁴ 11/53.

*An kavlike vemâ nahnu leke bi-mü‘minîne*¹⁸⁵ 11/53

Var elüñden ne çıkarsa işlegil

Tañrı'ñ öñinde bu sözi söylegil (G1- 4175)

Hûd peygamber yüzün dutdı göge

Zâri kıldı agladı göksin döge

Eytdi iy miskînlerüñ hâlin gören

Buñ güninde kamuya feryâd iren

Sen bilürsin hâlümü kıldan kıla

Sen virürsin rızkumı yıldan yıla

Uşbu kâfirler baña uymadılar

Birliñüñ eydügörüp duymadılar

Sen fenâ kıl bunları öñden soña

Okıyup gelmediler senden yaña (G1- 4180)

¹⁸³ Ey kavm! Allah'a kulluk ediniz, sizin için başka hiçbir ilah yoktur A'raf 59.

¹⁸⁴ Ey Hud! Bize açık bir şey bildirmedin; biz senin sözünle ilahlarımızı bırakmayız Hud 53.

¹⁸⁵ Sana inanacak da değiliz diye cevap verdiler Hud 53.

Çün düketdi Hûd kendü zârısın
Diledi kendüzine Hak yarısın
*İnnê tevekkeltu ‘ala’llâhi rabbî ve rabbiküm*¹⁸⁶ 11/56
Geldi Cebrâyil getürdi hoş haber
Didi sen git bunlara Hak gör n'ider
Hak diler kim bunları başdan başa
Yil-ile perrân kıla taşdan taşa
Çün işitdi bu sözi Hûdu'n-nebî
Eytdi duruñ yâ büneyye yâ ebî
Biz çikalım ortadan kim Hak diler
Yil elinde fânî ola ‘Âdiler (G1- 4185)
Dirdi kavmin gitmege ‘azm eyledi
Tañrı haşm itdi size dip söyledi
Eytdiler Tañrı'n çeri mi viribir
Biz harîfüz kim duravuz biñe bir
Didi Hûd Allah diler kim yil ise
Kime degse tîz kılıçdan yig kese
Anı didi Hûd vardı işine
Gör ne geldi ‘Âd kavmi başına
Yidi gün oldu savug u esdi yil
Tagı taşı kıldı ol yil til til (G1- 4190)
İnnâ erselnâ ‘aleyhim rîhan sarsaran fî-yevmi nahsin müstemirrin 54/19; *Tenzi ‘u'n-nâsa ke-ennehüm a ‘câzü nahlin müinka ‘irin* 54/20¹⁸⁷
Âdiler kaçdı sıgındı taglara
Tañrı hışmından kaçup kanda vara
Yil-ile Hak bunları kıldı fenâ
Kaldı Hûd u Tañrı'ya kıldı senâ
Âd kavmin fânî kıldı ol Ahad
La‘net içre kaldı bunlar tâ-ebed (G1- 4193)

¹⁸⁶ Ben, benim de sizin de rabbiniz olan Allah'a dayandım Hud 56.

¹⁸⁷ Biz onların üstüne uğursuzluğu devamlı bir günde dondurucu bir rüzgar gönderdik Kamer 19; o rüzgar insanları sökülmiş hurma kütükleri gibi yere seriyordu Kamer 20.

3.8.8. HZ. MUSA

Musa konuşan dildir O, Allah'a durmadan yalvarırdı ve onunla devamlı konuşurdu
O, ne olursa sıkılmadan söyler; ne gerekse korkmadan sorardı.

Kimisi dildür kim ol oldu Kelîm

Pâdişâh'la didi işitdi delim

Arz iderdi cümle hâcâtı ‘ayân

Ma‘ruf u meşhûr münâcâtı beyân

.Ol münâcât var-ıdı anda müdâm

Söyleşürdi Hakk-ıla biñ bir kelâm

*Ve kellema'llâhu Mûsâ teklîmen*¹⁸⁸ 4/167

Ne olursa kaygusuz söyler-idi

Ne gerekse korkusuz sorar-ıdı (G1-290)

Bir sözine gelür-idi biñ cevâb

Bir cevâba bulur-ıdı biñ sevâb

Musa'ya (hayvanlarla) yürümeğe düştü ve böylece yeri de arka ve mide oldu. Musa, hayvan mülküne hükmetti. Sürekli çobanlık etti. Musa, insanlığın karnı gibidir. Zira onun kavminin hayvanlığı çoktu. Musa'nın kavmi cennet nimetlerini yemeye bitkileri tercih etti. Mûsa'nın kavminin çocukları, hayvanlar gibi elbiseyle doğar ve bu elbiseleri büyürdü. Değneğinin mucizeli oluşu da kavminin hayvanlar gibi değnekle sürülmesindedir. Musa, insanlığın karnı olduğu için Tur'a yükseldi.

Mûsa'ya püyendelik gelmiş-idi

Ya‘ni kim püşt ü şikem olmuş-ıdı

Dutdı hayvân mülkini sürdi işin

Gütdüğü hayvân-ıdı yazın kışın (G1-2515)

Pes ke-nefsin vâhidüñ karnıdur ol

Kavminüñ hayvânlığı anın da bol

Ol kavum hayvân degülmissi i yâr

Otı niçün kılalardı ihtiyâr

Her dem uçmak ni‘metin yirler-idi

¹⁸⁸ Allah, Musa ile de hakikaten konuşmuştur Nisa 164.

Biz buña katlanmazuz dirler-idi
*Len nasbira 'alâ ta 'âmin vâhidin*¹⁸⁹ 2/61
Eytdiler kim yâ Musâ Hak'dan dile
Tâze ni' metler ki bu yirden gle
Nuht dilersevüz biz anı yiyelüm
Sini her dem kançaru isteyelüm (G1-2520)
*Fed'u lenâ rabbeke yuhric lenâ mimmâ tünbitü'l-ardu*¹⁹⁰ 2/61
Mûsa ol dem sıdk-ıla kıldı du'â
Hak katında ol du'â oldı revâ
Bitdi bakla şinhiyâr çün kıldı nâz
Sarmusak hem mercümek ü hem piyâz
*Min baklihâ ve kıssâ 'ihâ ve fûmihâ ve 'adesihâ ve besalihâ*¹⁹¹ 2/61
Pes hakikat ol kavum hayvân-ıdı
Mûsa hem anuñ-ıçun çobân-ıdı
Bir dahı hem bunlaruñ hayvânlığı
Şol-ıdı kim dogıçak oglancuğı
Anasından ton-ıla dogar-ıdı
Ten ulalduçça tonı artar-ıdı (G1-2525)
Nitekim hâyvân togadur tüy-ile
Tüsi artadur bile kendü-y-ile
Bir dahı tanuk bularuñ hâline
Mutlakâ hayvânlığı ahvâline
Mu'cizâtın Mûsa'nuñ ol Pâdişâh
'Asasında komış-ıdı ol İlâh
*Vemâ tilke bi-yemînke yâ Mûsâ kâle hiye 'asâye*¹⁹² 20/18
Zîra hayvân sürilür agaç-ıla
Sürmeyinçe yörimez dogrı yola (G1-2529)
Mûsa kim karnı-durur agdı Tur'a
Ya'ni kim çûpân gerek tagda dura (G1-2552)

¹⁸⁹ Biz bir çeşit yemeğe katlanamayız Bakara 61.

¹⁹⁰ Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden Bakara 61.

¹⁹¹ Sebzesinden, acurundan, sarımsağından, mercimeğinden ve soğanından Bakara 61

¹⁹² Ya Musa! O elindeki nedir; asamdır diye cevap verdi Taha 17-18.

Allah, Belâm-ı Baûr'un duasını kabul etti. Ve Musa kırk yıl Tih vadisinden çıkamadı. Başına gelenin Belam'dan olduğunu öğrenen Musa, Allah'a Belam'ın canını imansız olarak alması için yalvarır. Ve Musa'nın duası kabul olup Belam, kibri yüzünden cezaya uğrar.

Allah anuñ sözini kıldı kabûl

Kaldı Mûsâ anda sergerdân melûl (G1- 4230)

Kırk yıl ol Tîh yazusunda yorıdı / Oglan ucaldı vü yigit karıdı

*Kâle fe-innehâ muharrametün 'aleyhim erba'îne seneten yetîhûne fi'l-ardı*¹⁹³ 5/26

Bulmadı yol kim çıkaydı yazıdan

Bilmedi kendüyi kimdür azıdan

Mûsa peygamber Hak'a nâz eyledi

Bu ne hikmetdür diyüben söyledi

Kıldı ma'lûm Bel'am'ı Allah aña

Mûsi işit n'eyledi batgıl taña

Tevrit'i kodı yire yırtıdı yaka

Nâliš itdi aglayu karşı Hak'a

Eytdi aduñ añmayam ayruk senüñ

Ger imânsuz cânın almazsañ anuñ

Gitdi ol Bel'am imânsuz dünyadan

Bildüñüz mi bu işiñ aslı neden

Ucb-ıla kıldı du'â ol bî-haber

Anuñ-ıçun geldi aña bu hatar (G1- 4238)

3.8.9. HZ. İSA

İsa, dirilik veren ruh gibidir, onun için hayat nuru ile ölüyü diriltti. Bütün varlıkları ayakta tutan ruhtur, çünkü Allahu taala ona bu gücü vermiştir. O, nerede dua edip üfledi ise, ölüler dirilerek, nefes almaya başladı. Allahu taala bu mucizeyi herkese vermedi, onun müsaade etmediklerinin ölüyü dirilmesi mümkün değildir.

¹⁹³ Allah: Öyleyse orası onlara kırk yıl yasaklanmıştır; yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar dedi Maide 26.

Kimisi rûhdur kim ol dirlik nuru
Anuñ-ıçun ölüyi kıldı diri
Rûh-ıladur cümle halkuñ dirliği
Virdi ol Allah aña bu erligi
Kanda kim kıldı du‘â urdı nefes
Ölüler oldı diri virdi nefes
.Her du‘â anda kabûl olmaz bilüñ
Her nefes ölü diri kılmaz bilüñ
Degmelere virmedi Hak bu işi
Kim-durur kim diri kıla ölmüş (G1-311)

İsa'ya söz söylemeklik verildi. İsa peygamber, doğduğunda konuşarak kendisini halka bildirdi. Söz göğüste olduğundan İsa, insanlığın göğsü gibidir. İsa, göğse hakim olduğundan insan mülküne de hakimdir . Dördüncü göktedir

Geçdi Mûsâ ‘İsa'ya geldi zamân
‘İsa'ya gûyendelik geldi ‘ayân (G1-2530)
Anuñ-ıçun doğduğı dem söyledi
Kendüzini halka ma‘lûm eyledi
*Ve yükellimü'n-nâse fi'l-mehdi ve kehlen*¹⁹⁴ 3/46
Pes bilüñ ‘İsâ ke-nefsin vâhidüñ
Göksü-durur hîç gümânsuz işidüñ
Zîra kim söz cümle göküsde olur
Nuht gerekse bu dile andan gelür
Bu göküs insâna mülkdür iy kişi
‘İsa geldi ma‘nide anuñ tuşı
İsa insân mülkine hâkim-durur
Pes melek mülkine hâkim kim-durur (G1-2535)
.İsa kim ol Âdem'ün göksi-durur
Aña ol dördinçi gök kürsî-durur (G1-2553)

¹⁹⁴ O beşikte ve yetişkinlikte insanlara peygamber sözleri ile konuşacak Âl-i İmran 46.

3.8.10. ALTI PEYGAMBERİN ÇEKTIĞİ SIKINTILARLA ALLAH'A YAKINLAŞMASI

3.8.10.1. Hz. İbrahim

Hz. İbrahim, Nemrut'un onu ateşe attığı gŸnŸ arar. Allah'ı açıkça karşısında gŸrdŸĐŸ bu an onun miracıdır.

Biri İbrahim-idi kim urdı âh
Eytdi bir yine gŸrem mi iy İlâh (G1- 3780)
Şol gŸni kim NemrŸd od urmıŐ-ıdı
Od katında mancınık kurmıŐ-ıdı
NemrŸd odı dolmıŐ-ıdı yir yŸzi
TŸtŸninde tunmıŐ-ıdı gŸkyŸzŸ
Yanar oduñ yalınından bu havâ
Toptolu olmış-ıdı tag u ova
Ol oda atmış-ıdı NemrŸd beni şol gŸni
Kanda bulam bir dahı ben şol gŸni
Sordılar kim yâ Halilullah digil
Niçe-y-idi hâlŸñ ol dem sŸylegil (G1- 3785)
Didi kim ol dem baña mi'rac-ıdı
Pâdişâh nŸrı baŐumda tâc-ıdı
CŸmle perde gŸtrŸlŸben ol alap
GŸzŸme gŸrnŸ-dururdu bî-hicâb
Kanda bulam ol demi ben bir yine
Kim bakam őŸyle anuñ dıdârına (G1- 3788)

3.8.10.2. Hz. İsmail

Hz. Yusuf, boğazına bıçak dayandığı gŸnŸ arar. Allah'ı açıkça gŸrdŸĐŸ bu an onun miracıdır.

Bir dahı âh iden İsmâ'ıl-idi
Âh idŸp ol dahı işid ne didi

Dem-be-dem eydür-idi kim âh u âh
Şol günü kanda görem ben yâ İlâh (G1- 3790)
Kim senünçün cân u ten kurbân-ıdı
El ayak baglu saña fermân-ıdı
Bogazumda çalınurdu iti bıçak
Bir dahı kanda görem şunu i Hak
Sordılar ol demde ne hâlde idüñ
Ne-y-idi zikrũñ ü ne kâlde idüñ
Didi kim mi‘râc-ıdı ol dem baña
Cân u gönül virmiş-idüm ben aña
Hazret'e irmiş-idüm hiç şeksüzün
Gözlerüm görü-tururdu dost yüzün (G1- 3795)
Kanda bulam ol demi ben dakı
Kim hicâbsuz şöyle görem ol Hak'ı

3.8.10.3. Hz. Yusuf

Hz. Yusuf, kuyuda yalnızken Allah'ı perdesiz gördüğü günü arar.
Bir dahı kim-idi ol âh eyleyen
Ah içinde zârî kılup söyleyen
Yusuf idi kim didi âh iy Çalap
Bir dahı şol günü görem mi ‘aceb
Kim yalınçak düşmiş-idüm kuyıya
Gider-idüm kuyı dibinde suya
Ne anam bilürdi hâlüm ne atam
Kim bilür kanda düşem kanda yatam (G1- 3800)
El ayag u baş unıdılmış-ıdı
Uşbu varlık cümle mahv olmuş-ıdı
Küllü yavu kılmış-ıdum ben beni
Kanda görem bir dahı ben şol günü
Sordılar ol demde hâlũñ ne-y-idi

Ne-y-idüñ sen menzilüñ kanda idi
Didi kim ol Hazret'e irmiş-idüm
Bî-hicâb ol dost yüzün görmüş-idüm
Kanda bulam ol demi ben bir dakı
Kim hicâbsuz gördüm-idi ol Hak'ı (G1- 3805)

3.8.10.4. Hz. Yunus

Hz. Yunus, balığın karnındayken Allah'la birlikte olup cemalini gördüğü günü arar.

Bir dahı kim-idi kim ol urdı âh
Yûnus idi eytdi âh iy pâdişâh
Bir yene ben şol günü kanda görem
Yâ anuñ gibi deme kanda irem
Kim münâfıklar beni dutmuş-ıdı
Baglayuban deñize atmış-ıdı
Yutdı balık deñiz içinde beni
Kanda görem bir dahı ben şol günü
*Fe'ltekamahü'l-hûtu ve hüve mülmün*¹⁹⁵ 37/142
Sordılar ne hâlde-y-idüñ anda sen
Kim añunçak âh idersin bunda sen (G1- 3810)
Didi kim ol dost benümle yâr-ıdı
Dün ü gündüz gördüğüm dîdâr-ıdı
Pes anuñ gibi deme kanda irem
Kim hicâb gide bakam dostı görem

3.8.10.5. Hz. Eyyub

Hz. Eyyub, kurtlar etini yiyip sadece kemiği kalmışken Allah'la dostluk edip cemalini gördüğü zamanı arar.

Bir dahı ol âh iden Eyyûb-ıdı

¹⁹⁵ Yunus kendini kınarken onu bir balık yuttu Saffat 142.

Kim tagayyurlık aña mensûb-ıdı
Eytdi âh iy pâdişâh ire miyem
Bir dahı ben şol günü göre miyem
Kim tenüm kaynar-ıdı toptolu kurd
Kandasa bulmazıdum durası yurd (G1- 3815)
Kanda varsam beni söylerler-idi
Renci yavuz diyü yirürler-idi
Yimiş-idi itümi ol kurd benüm
Süñügüm kalmışdı getmişdi tenüm
Şol güneş kim üstüme düşer-idi
Bu yanumdan ol yana geçer-idi
Bu tenüm galbır gibi olmuş-ıdı
Ne diriydi vü ne hod ölmüş-idi
Bir dahı ben ol demi kanda bulam
Ançılayın şâd olup kanda gülem (G1- 3820)
Sordılar ol dem niçeydi dirligüñ
Kimüñ-ile biriküpdi birligüñ
Didi kim Allah benümle yâr-ıdı
Dün ü gündüz gördüğüm dîdâr-ıdı
Bir dahı ben ol deme kanda irem
Dostı şöyle bî-hicâb kanda görem

3.8.10.6. Hz. Cercis

Hz. Cercis, azap ve kınanma halinde türlü türlü öldürülürken karşısında Allah'ı gördüğü zamanı arar.

Kaldı bir kişi dahı kim urdı âh
Cercis idi kim eyitdi yâ İlâh
Kanda irem bir yene ben şol deme
Kim melâmet olmuş-ıdum 'âleme (G1- 3825)
Kâfir elinde siyâsetde-y-idim

Hem ‘azâbda hem melâmetde-y-idüm
Dürlü dürlü öldürürlerdi beni
Kanda bulam bir dahı ben şol günü
Sordılar anda hâlün neydi senün
Kim şunuñ gibi ‘azâbdaydı tenün
Didi kim karşımda ol Allah idi
Kanda baksam gördüğüm ol şâh-ıdı
Ol günü kanda bulam ben bir dakı
Kim hicâbsuz şöyle görem ol Hak'ı (G1- 3830)
Altı peygamberin durumu Allah'ın dostlarının sıkıntı ve güçlükler sayesinde rahmet
bulmaları ve Hakk'a kavuşmalarına delildir.
Uşbu altı kişinün hâli saña
Mutlaka tanuk yiter öñden soña
Kim Çalab'ın dostları ne kıldılar
İbtılâdan niçe rahmet buldular (G1- 3832)
Allah'ın kahrı içinde lütfunun olduğunu bilenler zorluğu seçer. Sabredenler
karşılaştıkları duruma itiraz etmezler. Sonunda Hakk'a erenler böyle yaşarlar.
Pes bilün kim kahr içinde lutfı var
Şunu bilen kıldı kahrı ihtiyâr
Anuñ-içün sabr iden her bir işe
Her ne kim olursa dimez bu nişe
Uşbu dirlikdedür ol Hakk'a iren
Yolu böyle vardı ol girtü eren (G1- 3835)

3.9. HZ. MUHAMMED

Bkz. 3.16. Nefs- İnsan nefsi dokuz çeşit yaratılmıştır- Nefs-i kamile

3.9.1. HZ. MUHAMMED VARLIĞA BAŞ OLDU

Hız. Muhammed bütün işleri düşünüp düzenleyen baş gibidir, bütün insanların önderidir. Akıl da, devlet de onda idi, o ne dilemişse yapmıştır. Onun emrini hiç kimse reddetmedi. Bütün peygamberler vücudun organları gibi idi, o ise baştır. Bunların hepsi Allah yolunda birikip yoldaş olmuşlardır Çünkü vücut, baş ile tamamlanır; baş olunca Allah önünde, rüku ve secde de gerçekleşir. Onun gelmesiyle peygamberler son buldu; veliler de onun nurundan ortaya çıktılar. Âleme onun gibi, kimse gelmedi, gelmeyecektir

Kimisi başdur kim ol düzdi işi

Kamusınıñ serveridür ol kişi

Akl-ıla devlet dahı anda idi

Anuñ-ıçun ne dilerse işledi

Hîç kimesne hükmini döndermedi

Kalması kimse ki baş indürmedi

*Vemâ erselnâke illâ kâffeten li'n-nâsi beşîren ve nazîren*¹⁹⁶ 34/28

.Kamular a'zâ-y-ıdı ol baş-durur

Hak yolında biriküp yoldaş-durur (G1-320)

Çünkü baş oldu vücûd oldu tamâm

Hem rükû'u hem sücûd oldu tamâm

.Ol geliçek oldu hatm-i enbiyâ

Geldi hem anuñ nurından evliyâ

Anuñ üzre kimse gelmedi dakı

Hem dahı gelmeyiser Tañrı hakı

*Kâle 'aleyhisselâm laa nebiyye ba 'dî*¹⁹⁷

Her ki geldi ol yol-ıçun virdi cân

Dogru durdı ol yol üzre dökdi kan (G1-324)

3.9.2. HZ. MUHAMMED VE AKIL

¹⁹⁶ Başka değil, seni bütün insanlara müjdecî ve korkutucu olarak gönderdik Sebe 28.

¹⁹⁷ Benden sonra peygamber yoktur

Melek mülküne hakim olarak gelmiştir. Mustafa'ya araştırıp inceleme verildiğinden, olmuş ve olacak şeyler de bildirilmişti. Mustafa, insanoğlu için baş olduğundan akıl ona yoldaştı. Mustafa'nın gelişiyile insanlık vücudu tamamlandı. Ve böylece rüku ve sücud yerine getirildi. Mustafa, Allah'a iki kaşın arası gibi yaklaştı.

Mustafa, akl-ı küldür. O sade insan akli değil bütün akıl olduğundan yüce kuldur. Onun akli dünyayı ele geçirmiş; böylece kendisi yeri göğü doldurmuştur. Bütün peygamberlerin aslı Mustafa'dır. Veliler ise ondan ayrılan dallar gibidir. Kainatta el üstünde tutulan, itibarlı bir varlıktır. Yaratılanlar tek vücut olunca yer ve gökte bulunanlar ona secde etti.

Ol melek mülkine hâkim iy safâ

Mustafâ geldi cihâna Mustafâ

Aña bu cüyendelik gelmiş-idi

Ne ki oldu olısar bilmiş-idi

Yirde gökde ne ki varsa buldı ol

Tâ ebed iş ne'ydüğünü bildi ol

*Ullimtü 'ilme'l-evvelîne ve'l-âhirîne*¹⁹⁸

Pes ke-nefsin vâhide ol baş-ıdı

'Akl-ıla devlet anın yoldaş-ıdı

Çünkü ol geldi tamâm oldu vücûd

Anda düzildi rükû' u hem sücûd (G1-2540)

Mustafâ kim baş-ıdı çıkdı tamâm

Tañrı'nun 'arşı aña oldu makâm

Kâbe-kavseyn oldu anuñ menzili

Tâ ebed ol Hazret oldu mahfili (G1-2555)

*Fekâne kâbe-kavseyni ev-ednâ*¹⁹⁹ 53/9

Cümle peygâmblerler oldu bir beden

Kâbe-kavseyne irişdi Mekke'den

Pes cihânda uşbudur ol ulu kul

Bu kişi 'aklı-durur ol 'akl-ı kül

Aklı dutmuşdur cihânı düpdüzi

¹⁹⁸ *İlmin evveli ve sonu bana öğretildi.*

¹⁹⁹ *İki yay gibi yahut daha yakın oldu* Necm 9.

Yire göge toptoludur kendüzi
Cümle enbiyânuñ ol aslı-durur
Evliyâ cümle anuñ fer'î-durur
Zî vücûd-ı mu'teber âreste
Ez-zemîn tâ nüh felek ber-hâste (G1-2560)
Ol ke-nefsin vâhid uş oldu 'ayân
Cümle halk bir nefis-durur bellü beyân
Çünkü oldu cümle mahlûk bir vücûd
Yir ü gök ehli aña kıldı sücûd
*Ve iz kulnâ li'l-melâ'iketi'scüdû li-âdeme feseceğû*²⁰⁰ 2/34

3.9.3. HZ. MUHAMMED'İN ÖZELLİKLERİ

Varlıkların özüdür:

Hulâsa-i mevcûdât ve nekâve-i kâyinât (L IB- 9)

İki aleme rahmettir:

İki 'âlemüñ rahmeti ve benî âdemüñ safveti fahru evlâdı Âdem (L 2A- 1)

Âlem, peygamberin dostluğu için yaratılmıştır.

Her kim anuñ dostını döst bilmedi

Haşm içinde kaldı rahmat bulmadı (G1-200)

Mustafa döstlüğüçun oldu cihân

Ne ki varsa âşikârâ vü nihân

*Levlâke lemâ halaktu'l-eflake*²⁰¹

Cümle senüñ döstlüğüçun eyledüm

Senüñ aduñla bile yazdum adum (G1-213)

Düzdi añun döstlüğüçun 'âlemi

Hem aña kıldı ra'ıyyet Âdem'i

Eyledi 'arşı aña seyrân-ıçun

Döşedi ferşi aña meydân-ıçun (G1-153)

²⁰⁰ *Bir zamanlar biz, meleklere; Âdem'e secde ediniz dedik; onlar da secde ettiler* Bakara 34.

²⁰¹ *Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım*

Allah'ın sevgilisidir:

Anı sen sevdüñ ü sen kılduñ kabûl (G1-99)

Ol Resûl kim Hak habîbümdür didi

Ol habîb iken bu ‘âlem yog-idi (G1-151)

Eyle kim sevdi Çalap ol Ahmed'i

Hem resûlüm hem habîbümsin didi (G1-211)

Peygamberi sevmek, Allah'ı sevmektendir.

Dôstunu sevmek anı sevmek olur

Anı bulan dôst rızâsıyla bulur (G1-198)

*În-küntüm tuhibbûna'llâhe fettebi 'ûnî yuhbibkumu'llâhu*²⁰² 3/31

Peygamberler, Hz. Muhammed'in komutanlarıdır :

Enbiyâ kamusı anuñ leşkeri

Evlîyâ cümle aña oldı çeri (G1-154)

Yeryüzünün hükümdarıdır:

Yir yüzini dutdı añun heybeti

Günde beş kez urıludur nevbeti (G1-155)

Âlemin kendisine dayanıp tutunduğu kutuptur:

Kutbu evtâdi ‘âlem (L 2A-2) .

Cömertlik ve ihsan pınarıdır:

menba'u'l-cûdi ve'l-kerem.. (L 2A- 2)

Efsah: İnsanların en güzel konuşanıdır:

...efsahu'l'arabi ve'l'acem (L 2A- 2)

Yalandan uzak ve hep doğru olandır:

Sâdikun bilâ kezib... (L 2A- 3)

Resul ve kuldur:

Ol Muhammed hem kuluñdur hem resûl (G1-99)

*Kâla'llahû ta'âlâ Muhammedün resûlu'llâhi*²⁰³ 48/29

Önderdir:

Ol imâm oldı vü biz uyduk aña

Anuñ-ıla varuruz senden yaña (G1-101)

²⁰² *Allah'ı seviyorsanız bana uyun, Allah da sizi sevsin* Āl-i imran 3.

²⁰³ Allah, Muhammed Allah'ın elçisidir buyurdu. Fetih 29

Şâfîdir:

Biz aña girtü inanduk sıdk-ıla

Kim bize yarın şefâ'at ol kıla (G1-100)

Yarın anda bu günâhlu kullara

Ol şefâ'at eyleyiser bunlara (G1-179)

*Şefâ'atî li-ehli'l-kebâ'iri min-ümmeti*²⁰⁴ (L 13B-6)

Peygamberlerin başı ve sonucusudur:

Enbiyânuñ aslı vü hatmıdır ol

Evliyâ hem cümle andan aldı yol (G1-160)

Güzel ahlaklıdır:

Gör ne hil'at viribidi ol kerîm

Geldi Hazret'den aña hulkun 'azîm (G1-174)

*Ve inneke le'alâ hulukın 'azîmin*²⁰⁵ 68/4

Benzersizdir

Pes bilüñ kim gelmedi hem gelmeye

Mustafâ gibi kimesne dünyeye (G1-214)

Hz. Muhammed ışık kaynağı olarak gönderilmiştir. Zira akıl, yağa; Allah sevgisi ise yağ içindeki nura benzer.

Cân içüdür 'akl u cân içinde yağ

Pâdişâh 'ışkı-durur anda çırâg

Yağ içinde gizlenür ol nûr ki var

Şol mahabbetdür kim ol Allah sever (G1-2625)

Görseñe niçe yanupdur iy safâ

Hak nurından ol çerâg-ı Mustafâ

Ve dâ'iyen ila'llâhi bi-iznihî ve sirâcen münîren 33/46.²⁰⁶

İnsan, onu bilmekle şeref kazandı.

Bu benî-âdem mükerrem olduğu

Anı bilmekdür kerâmet bulduğı (G1-178)

*Ve lekad kerremnâ benî âdeme*²⁰⁷ 17/70

²⁰⁴ Şefaetim, ümmetimden büyük günah işleyenleredir.

²⁰⁵ *Ve sen elbette yüce bir ahlaka sahipsin* Kalem 4.

²⁰⁶ *Allah'ın izniyle, bir davetçi ve nur saçan bir lamba olarak gönderdik* Ahzab 46.

3.9.4. HZ. MUHAMMED'İN HAYATI

Allah, âlemlerin nurunu Hz. Muhammed'in nurundan yaratmış ve gizli olan her şeyi ona söylemiştir. Onu sevip dost edinmiş ve ona iki kaş arası kadar yakınlaşmayı vermiştir. Yaratılanların akibetleri Hz. Muhammed'e bildirilmiştir. O, miraçta, hiçbir varlığın göremediklerini görmüştür. Orada sayısız sırlar söylenip dualar kabul oldu. Hz. Muhammed yeryüzüne döndüğünde arş da onunla birlikte şer', islamiyet olarak geldi. Hz. Muhammed'in Allah'ın huzuruna çağrılmasının sebebi onun Hakk'ı birleyip bir bilmesidir.

O, Allah'tan başka varlığa tapmadığı gibi putlar için ev de yapmadı. O doğunca putlar devrildi. Ve puta tapanlar aciz kaldı. Onun getirdiği hükümler âleme yayıldı. Ve bütün insanlar boyun eğdi. Bunlar kıyamete kadar kalacaktır. Ahirette de o, şefaate edecektir .

Dünyaya hükmetti. Müşriklerle savaşmaya izin verdi. Hz. Muhammed, Tanrı'dan söylenenleri alır ve özellikle dört arkadaşına iyice açıklardı. Böylece bunların herbirinin özündeki hüner artardı. Bunların gördüğü işaretin hükmü de herkese yayılırdı. Kafirlerse peygamberin işaretlerini apaçık sihir olarak gördüler.

Mustafâdur ol ikinci mu'teber

Kim bu âdem sûretinde muhtasar

Âlemi anuñ nurından eyledi

Gizlü râzın Allah aña söyledi

*Evveli mâ halaka'llâhu nûri*²⁰⁸

Sevdi anı dôst idindi Pâdişâh

Kabe-kavseyn oldı aña tahtgâh

*Fe kâne kâbe kavseyni ev ednâ*²⁰⁹ 53/10

Ma'lum oldı evvel ü âhir aña

N'oldı veyâ n'olisar öñden soña

Ol zamân kim çıkdı ol 'arş üstine

²⁰⁷ Biz gerçekten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık İsrâ 70.

²⁰⁸ Allah'ın yarattıklarının ilki benim nurumdur.

²⁰⁹ İki yay kadar yahut daha yakın oldu Necm 10.

Gitdi perde dōst irişdi dōstına (G2-10030)
Cümle gök ehli beşâret urdılar
Tapuda el karşuruban durdılar
Kamulardan içerü girdi Resûl
Kimsene görmedügin gördi Resûl
Ortada söylendi bunça gizlü râz
Bir nefesde makbul oldu biñ niyâz
Çün Habîb indi girü bu menzile
‘Arş ayagında bile geldi bile
Ayn u rı vü şîn-iken ol ‘arş-ıdı
Şîn u rî ‘ayn oldu şer‘ ol ‘arş adı (G2-10035)
Çünkü maktûb oldu ol ‘arş oldu
Fer‘ asl oldu vü oldu asl fer‘
Pes bu şer‘ ol ‘arş-durur yâ kölgesi
Anı şöyle bildi halkuñ bilgesi
Gerçi şer‘üñ tertibi bu ferşdedür
İlla kim dutdıysa anı ‘arşdadur
Sanki ‘arşdan inmedi pes ol Habîb
Çünkü şer‘ oldu aña Hak'dan nasîb
Ol Habîb'i Hak niçün ağırladı
Anuñ-içun kim Hak'ı ol birledi (G2-10040)
Hak'dan ayruk nesneye ol tapmadı
Büt içün kadasa da ev yapmadı
Ol toğıak bütler oldu ser-nigûn
Büt-perestler kamusı kaldı zebûn
Dutdı anuñ hümi cümle ‘âlemi
Aña münkâd oldu cümle âdemî
Tâ-kıyâmet ol gerek şöyle kala
Hem şefâ‘at yarın anda ol kıla
Çün aña mülk oldu ol her dü cihân
Ma‘lum oldu âşikârâ vü nihân (G2-10045)
Pes cihanda mu‘teberdür ol kişi

Kim mu‘attal kalmadı hergiz işi
Birliğ-ile açdı yolu Mustafâ
Hükm kıldı dünyaya kâfdan kafa (G1-342)
Seçdi dinden küfr ü şekleri
Virdi destûr kırmaga müşrikleri (G1-346)
*Faktulu'l-müşrikîne kâffeten*²¹⁰ 9/36
Tañrı'dan her ne hitâb olur-ıdı
Anı cân-ıla Resûl alur-ıdı (G1-2096)
Ma‘lum eylerdi anı yârânlara
Karşusunda sıdk-ıla duranlara
Dördine söyler-idi bir lafz-ıla
Emr ü nehy ol ne-y-ise kıldan kıla
Degmesinde bir hüner artar-ıdı
Şol ki kendü cevherinde var-ıdı
Her işâret kim kılurdu Mustafâ
Sıddıka artar-ıdı sıdk u safâ (G1-2100)
Ömmer'üñ hem artururdu ‘adlını
Anuñ-ıçun katl kıldı oğlını
Yüz suyu ‘Osmân'da hem artar-ıdı
Kendü cismin kendüden örter-idi
Hem ‘Alî'de feth artardı sehâ
Kendü cânın karşı dutardı oha
Hem işâret kim bular görür-idi
Hükmi anunn kamuya varur-idi
Kamu ‘âlem ol işâret hükmüne
Teslim olup yüz ururdu bu dine (G1-2105)
Utbe vü Şeybe Ebucehl-i la‘în
Eydür-idi kim zîhi sihr-i mübîn
*Kâle'l-kâfirûne inne hâzâ le-sâhirun mübînün*²¹¹ 10/2
Dahı artardı bularda kibr ü kîn

²¹⁰ Şirk koşanların hepsiyle çarpışınız Tevbe 36

²¹¹ Kafirler bu, apaçık sihirbazdır dediler Yunus 2.

Fi'l ü fitne zerk u hîle gün günin
Kamuya bir hükm olurdu Tañrı'dan
Kim küfür hâsıl kılurdu kim imân
Her birinüñ cevherinde ne-y-ise
Ol biterdi yavuz u ger k'eyise (G1-2109)

3.9.5. HZ. MUHAMMED'İN MUCİZELERİ

Onun emri ile taşlar konuşmuş, ağaçlar meyveye durmuştur. Ay onun parmağının bir işareti ile ikiye ayrılmış sonra tekrar birleşmiştir. Pişmiş kuzu dile gelerek: “Ben zehirliyorum benden yeme” dedi O doğduğunda putlar yere düştü. Dağda gezen hayvanlar, insanlar ve cinler peygamberliğini tasdik ettiler.

Mu'cizâtın şerh idersem bî-şumâr
Taş nutka geldi ağaç virdi bâr (G1-164)
Ay oldu bir işâretten dü nîm
Şarka garba seyr kıldı her dü-nîm
*İkterabeti's-sâ'atu ve'nşakka'l-kameru*²¹² 54/1
Yine geldi biriküpoldı bir ay
Gördiler bu mu'cizi yohsul u bay
Süklünüp bişmiş kuzı söz virdi hem
Eytdi benden yime zehr-aaluudeyem
*Lâ te 'kül minnî fe innî mesmûmetün*²¹³
Ol doğıcak putlar oldu ser-nigûn
Cümle putlar serveri kaldı zebûn
Ger vuhûş u ger tuyûr ger ins ü cân
Didiler kim sen resûlsın bî-gümân (G1-169)

3.9.6. HZ. MUHAMMED'İN MİRACI

²¹² Kıyamet saati yaklaşır, ay ikiye yarıılır Kamer 1.

²¹³ Benden yeme çünkü zehirliyorum

Bkz. 3.20. Kulluk ve ibadet- Mirac kulluk ve ibadet

İsra gecesinde Burak'a binerek miraca çıktı ve Arş'a ayak bastı. Onun durağı Allah'a en yakın yer oldu. Allah ona kendi sırrını bildirdi.

Peygamber, burakla göğe yükseleceği zaman Kubbetü's-sahra'daki Sahra taşı da birlikte gitmek isyerek bir ucuyla yukarı kalktı. Peygamber ona dur deyince durdu. O zaman taştan bir dil çıkararak şefaati istedi.

Göğe yükselen Peygamber, Allah'la kâbe-kavseyn durağına erişti.²¹⁴ Kendini sevgilinin önünde yok edip büsbütün göz kesilerek Hakk'ı öyle gördü. Hakk'a yakın melekler bile eşikte kaldılar.

Yere inen Peygamber, namaz kılmak için ayağa kalkınca başı değdi ve Sahra taşı kalkarak yer açtı. Cebrail gelip sofrayı getirdi. Bütün varlıklar Peygamberin miracını anladılar. Böylece peygamberlerin ruhları toplanıp geldiler. Hz. Muhammed imamlığında namaz kıldılar. Başka bir rivayette o namazın gökler üstünde kılındığı ve Hakk'a niyaz edildiği söylenir. Bu namaz, mekansız olan yerde rükusuz, secdesiz ve ayakta olmadan kılınmıştır. Bir başka rivayette de Kudüs'e gelip orada kıldıkları söylenir. Bu rivayetin ikisi de doğrudur.

Ol gice kim ol resûl bindi burak

'Arş anuñ na'înine oldı turak

Kâbe-kavseyn oldı menzilgâh aña

Gör ne devlet virdi ol Allah aña

*Sümme denâ fetedellâ fekâne kâbe kavseyni ev-ednâ*²¹⁵ 53/8-9

Kendü râzın Hak aña rûz eyledi

Levh nakşı oldı anuñ ebcedi (G1-158)

*Fe evhâ ilâ 'abdihî mâ evhâ*²¹⁶ 53/10

Kalması hîç nesne kim ol bilmedi

Aña beñzer kimse mülke gelmedi

²¹⁴ İki yay aralığı, iki kaş arası olarak da yorumlanabilmektedir. Yaklaştırma iki yay aralığı olarak açıklandığında ayrı bir anlamı vardır. O dönemlerde Araplarda yaygın olma adete göre iki dost yaylaya çıktıklarında dostluklarının göstergesi olarak çadırlarını birbirlerine iki yay aralığı kadar yakın kurarlarmış. Ulu Tanrı bu olayda sevgili elçisini kendisine iki dostun yaklaştığından daha çok yaklaştığını bildirmektedir.

²¹⁵ Sonra yaklaşmış ve inmiştir; Araları iki yay aralığı kadar belki daha da yakın oldu Necm 8-9

²¹⁶ Allah o anda kuluna vahy edeceğini etti; peygamberin gönlü de gördüğünü tanıdı Necm 10-11

Her nenüñ kim gök içinde aslı var
Hîç gümânsuz yir yüzinde misli var
Bes bihiştüñ bunda ‘aksi ne-durur
kuds içinde Kubbetü's-sahrâ-durur
Eyle sankim uçmaguñ ‘aksidür ol
Kim anuñ içinden agdı göge yol (G2-5745)
Seng-i Sahrâ bir ulu taşdur yatur
Altı bir hoş tuhfe yirdür gir otur
Ol taş üzre bir kadem basmış Nebî
Taşda ol bir hoş iz olmuş yâ ebî (G2-5770)
Bir burak indi Resûl atlanmaga
Ya‘ni kim anuñla göge agmaga
Sahranuñ bir köşesi kalkdı bile
Bile gitmek diledi ol menzile
Kâf ya Sahrâ didi ol demde Resûl
Durdı Sahrâ ol sözi kıldı kabûl
Çıkdı bir dil Sahra'dan u söyledi
Nâliş itdi hâlini ‘arz eyledi
Didi unıtma şefâ‘atdan bizi
Bir kez añgıl yarın anda sen bizi (G2-5775)
Kaldı ol Sahra vü vardı Mustafâ
Bagladı Allah ile ‘ahd u vefâ
Kâbe-kavseyn oldı menzilgâh aña
Âşinâ oldı der ü dergâh aña
Fekâne kâbe kavseyni ev ednâ 53/9
Dost öñinde mahv kıldı kendüzin
Cümle göz oldı vü görđi dost yüzün
Ol mukarrebler ki vardur tapuda
İrmedi bu sırra kaldı kapuda
Dost visâlin ne'ydüğün kim ne bile
Kimsene bilse dahı gelmez dile (G2-5780)
Hâli doksan biñ kelime râz-ıla

Degdi dostdan dostu yüz biñ nâz-ıla
Dost öninde ol Habîb
Dost-ıla mi‘râc aña oldu nasîb
Bu işe bu kudrete ne ‘akl ire
Söz üküşdür çün girü indi yire
Geldi sahrâ altına oturmaga
Diledi ilkin namâza durmaga
Boyı degdi râst olmadı kıyâm
Kalkdı Sahrâ oldu ol bir hoş makâm (G2-5785)
Çün namâzı kıldı oturdu Emîn
Gökden ol dem indi Cibrîl-i emîn
Sofra indürdi Resûlî toyladı
Yidi ol homı Resûl şükr eyledi
Yir ü gök ehli Resûlün hâlini
Bildiler mi‘râc-ıla ahvâlini
Cem‘ oluban cânı peygâamberlerün
Hıdmete geldi kamu serverlerün
Mustafâ mi‘râcını çün bildiler
Dirilüp cümle selâma geldiler (G2-5790)
Anda hâzır cem‘-iken ol cümle cân
Bir namâz vakti irişdi nâgehân
Çünkü kâmet eyledi ol muktedâ
Cümle cânlar kıldı aña iktidâ
Oldılar bunlar cemâ‘at ol imâm
Ol namâzı kıldılar anda tamâm
Bir kavılda şöyledür kim ol namâz
Gökler üstinde kılındı ol niyâz
Enbiyâ ervâhı anda cem‘-idi
Mustafâ ol cem‘ içinde şem‘-idi (G2-5795)
Ol mekân-ı lâ-mekân kim var-durur
Ol mekânda Cebre‘îl agyâr-durur
Ol namâzı kıldılar anda tamâm

Bî-rükû‘ u bî-sücûd u bî-kıyâm
Bir kavul oldur ki Kuds'e geldiler
Ol namâzı Kuds içinde kıldılar
Bir kavul iksi dahı oldu sahîh
Ten dili vü cân dili eytdi fasîh (G2-5799)

3.9.7. NÛR-I MUHAMMEDÎ ²¹⁷

Varlık yokken ol emrinden önce akl-ı kül yaratıldı.²¹⁸ Tanrı'nın sevgisi, yer ve gök yaratılmadan ondan gelmiş bir nurdu. Bu nur, bütün varlıkların başlangıcı olan akl-ı küldür. Allah, akl-ı külle bakıp onu akis yeri yaptı. Kendindeki gizlilik perdelerini kaldırdı. Kendini sevdi ve sevdirdi. Nefs-i kül, akl-ı külden; bütün varlık, nefis-i külden yaratıldı.

Dokuz felektan üstünü arştır. Arş, nefis-i küllün varlığı yanında dimağ gibidir. Onun için akl-ı kül ona ışık olup yol gösterir. Akl-ı küllün ışığıyla varlıkların hepsi aydınlık içindedir. Allah'ın övdüğü kandil odur. Ve o bütün varlıkların baş tacıdır. Allah, yaratılmışların üstünü bilinsin istediği için akl-ı külden arşı, arştan da yıldızları yarattı. Aralarına kendi nurundan ışık verdi. Dünyada sevgili peygamberinin görünmesi için her bir feleğe o ışıktan dağıttı.

Allah'ın sevgisi, akl-ı külle mimar oldu. Akl-ı kül vücut, o can gibiydi ve dokuzuncu feleği emri altına aldı. Allah onu, insanlara göstermek için ve varlıklarına başlangıç olsun diye bu âleme indirdi. Peygamberler ve evliyalar bu sevgiden oldu.

Yedi yıldız, bir araya toplandı. Bunlar, akl-ı kül denen muhabbet ışığının aşağılara inmesi ve Peygamberin gelip tanınması için su, ateş, toprak ve havayı ortaya çıkardı. Aşağı alem tamamlanınca vücutların yeri oldu. Dört unsurdan da maden, bitki ve hayvan meydana geldi.

Âdem ve nesli, varlıklara hükmetmek için dünyaya geldi. İnsan, bütün yaratılanların üstünü ve sonuncusudur. İnsanoğlu nesilden nesile gelirken, melekler ve cinler secde etsinler diye, Hz. Muhammed'in nurunu da beraberinde getirdi. Nuh'un kurtuluşuna sebep olan, İbrahim'i Nemrut'tan koruyan ve Allah'a dost kılan, İsmail'i kurban

²¹⁷ Nur-ı Muhammedî, akl-ı külle aynı anlamda kullanılmış. Ancak akl-ı evvelle aynı anlamdadır.

²¹⁸ Aslında akl-ı külli, akl-ı evvelin mazharıdır. Allah'tan ilk zuhur eden şey akl-ı evveldir.

edilmekten kurtaran, Yusuf'un yüzünde parlayan ve kuyudan çıkarıp devlete kavuşturan Muhammed nuru olmuştur. Nil'i Musa'ya açtıran, Davud'a demiri yumuşatan ve sözünü dinleten, Süleyman'a bütün yaratıkları hizmetçi kılan, İsa'nın nefesinde ölüyü diriltten yine Hz. Muhammed'in nurudur. İsa'dan bir süre sonra nur-ı Muhammedî yere indi ve dört unsur ona cisim oldu. Ay, Peygamberin gelişini Hz. Hatice'ye müjdeledi. Âdem peygamberden beri var olan nur, sonunda peygamber'in babasının alınında yerleşti. Mekke'de putlar yere düştü. Arşdan kürsiye inince peygamberlerin ruhları ona geldiler. Gök tabakalarını inerken dokuz felekte ay ve gezegenlerin her biri ona varlığını ve imkanlarını getirdi. Peygamber'in gökyüzünde karşılaştığı işlerin aksi bu dünyada görüldü.

İlk yaratılan varlık Peygamberin nurudur. Yüce ve aşağı her şey bu nurdan ortaya çıkmıştır. Allah onu sevip yaratmış ve Habibim, sevgilim demiştir. Âlemlerde seçilmiş ve insanlar arasında göz nuru olmuştur. Onun hükümleri kıyamete kadar geçerli olacak ve onu inkar edecek kimse kalmayacaktır.

Akl-ı küllün yaratılışına ve serüvenine Âşık Paşa şahittir. Çünkü o da kün emriyle birlikte yaratılmıştır. Nur-ı Muhammedî, gövdesindeki canı ve gönlündeki doğruluk olduğundan halen onunla birliktedir.

Bütün inanan insanlar Hz. Muhammed'in bir parçasıdır. Bu yüzden de hepsi yücedir. Yaratanın gizli hazinelerini açan ve yaratılanlara yol gösteren Hz. Muhammed'dir. Hem Allah'a ulaşmış hem de Allah'la kul arasında aracı olmuştur. Onun sebebi ile âleme doğan rahmet, devamlı artmaktadır. Bütün peygamberlerin ve velilerin aslı Hz. Muhammed'dir.

İşid imdi n'eyledi ol pâdişâh

İlk kime kıldı hitâbı ol İlâh

Kâf u nûna geldi evvel ol hitâb

Yog-iken bu bâd u âteş hâk ü âb

Togmadugdı nüh felek heft âsumân

Ne sitâre var-ıdı ne ins ü cân

Togdı evvel kâf u nûndan 'akl-ı kül

'Akl-ı külde gizlendi genc ü usûl (G2-7270)

Kendüsiyçün anı genc-hâne eyledi

Kim bilür kim anuñ-ıla n'eyledi

Âyine kıldı anı kendüzine
Saykal urdı dutdı karşı yüzine
Çün teferrüc kıldı kendü yüzini
Sevdi vü sevdürdi hem kendüzini
*Yuhibbuhüm ve yühibbûnehû*²¹⁹ 5/54
Ol mahabbet Tañrı'dan bir nûr-ıdı
Kim bu yir gök yog-iken ma'mûr-ıdı
Ehl-i dâniş 'akl-ı kül dirler aña
Ata oldur kamuya önden soña (G2-7275)
Togdı andan nefis-i kül dutdı vücûd
Ol eserdendür bu cümle feth ü cûd
Eyledi anuñ nurından nüh felek
'Arş u kürsi yir ü gök ins ü melek
Virdi sûret virdi ad u virdi iş
Anda oldı dün ü gündüz yaz u kış
Degme birne virdi bir dürlü hüner
Kimi kâyim kimi hî durmaz döner
Her birinüñ işi birle adını
Eydeyüm kim bilesin söz dadını (G2-7280)
İlk yaratdı kudretinden 'akl-ı kül
Ol-durur evvel gelen ol ulu kul
Togdı andan nefis-i kül dutdı kıyaam
Oldı ol 'akl-ı küle mülk ü makâm
Nefis-i külden togdı bu kez nüh felek
'Ulvi vü süflî vü hem ins ü melek
Kodı ol tokuz felekde tokuz iş
Her birisi işleyüdür bir öz iş
Her birsi bir işe hâkim-durur
Kim-durur eyden ki bunlar kim-durur (G2-7285)
Her birinüñ işini eydem saña

²¹⁹ *Allah onları sever onlar da onu sever* Maide 54.

Diñle imdi niçedür öñden soña
Hak bulara ‘arşı bünyâd eyledi
‘Arş ‘azîmdür dip anın yâd eyledi
Arş-durur bu nüh felekden yigregi
Hem bularuñ başıdur ol hem begi
Nefs-i kül cisminde ‘arş hemçün dimâg
Andan olur ‘akl-ı kül aña çerâg
Rûşen ol nûrdan bu cümle mahlukât
Yir ü gök ü cism ü cân u ‘akl u zât (G2-7290)
Ol-durur ol Allah ögdügi sirâc
Oldur âhir kamunuñ başında tâc
*Ve dâ‘iyen ila’llâhi bi-iznihi ve sirâcen münîtra*²²⁰ 33/46
Çün takazâ kıldı Allah dilegi
Kim cihânda biline mahlûk yigi
Akl-ı külden ‘arş u ‘arşdan sâbitât
Eyledi virdi aña kâyim sıfât (G2-7295)
Ba‘zı ad eydür aña felkü'l-bürûc
Ahterân andan togup kıldı hurûc
Bunları Hak anda ilk cem‘ eyledi
Kendü nûrın ortada şem‘ eyledi
Degme birne virdi andan bir nasîb
Tâ cihânda zâhir ola ol Habîb
Ol mahabbet kim Çalap'dan var-ıdı
Bil kim ol ‘akl-ı küle mi‘mâr-ıdı
Akl-ı kül beñzer tene ol cân gibi
Kondı ‘arş üzre tamâm sultân gibi (G2-7300)
Çünki degdi Tañrı'dan ol baht aña
Oldı tokzınçı felek hem taht aña
Urdı anda tahtını dutdı makâm
Nüh felek pes zîr-i dest oldı tamâm

²²⁰ *Ey Peygamber biz seni Allah'a, onun izni ve emri ile çağırın ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik* Ahzab 46.

Diledi kim Hak anı bu ‘âleme
Göstere sermâye vire âdeme
Ulvideyken indüre bu süfliye
Ola andan evliyâ vü enbiyâ
Pes dirildi heft müdebbir bir yire
Varmadın her bi müdebbir bir yire (G2-7305)
Allah emri birle tedbîr itdiler
İşid imdi her biri n'itdiler
Gizlü genci gösterüp açmag-ıçun
‘Âleme ol rahmeti saçmag-ıçun
Süfliye inmeg içün ol ‘akl-ı kül
Ol mahabbet nûrı ol genc-i usûl
Ya‘ni kim ol Mustafâ gelmek-içün
Yir ü gök ehli anı bilmek-içün
Allah emriyle bular bu tedbiri
Düzdi vardı yirlü yirne her biri (G2-7310)
Her biri bir iş içinde virde dad
Kâyim oldı âb u âteş hâk ü bâd
Âlem-i süflî tamâm oldı tamâm
Sûret-i cismâniye oldı makâm
Geldi ol dördden bu cismânî vücûd
Ol vücûddan kopdı bunca feth ü cûd
Oldı yirde ma‘din ü bitdi nebât
Geldi hayvân dünyaya dutdı sebât
Geldi andan soñra Âdem dünyaya
Ol gerek kim kamuya hükm eyleye (G2-7315)
Cümle halkuñ yigregi âdem-durur
Her neye kim hükm iderse el virür
Kamudan âdem anın oldı güzîn
Geldi zâtında bile hatm-ı nigîn
Mustafâ nûrın alup geldi bile
Lâcerem ins ü melek secde kıla

Geldi Âdem'den Nûh'a pes ol nişân
Ol Muhammed nûrî ol genc-i nihân
Kondî zâtında Nuh'uña dutdı sebât
Ol tufândan Nûh anın buldı necât (G2-7320)
Geldi İbrâhîm Halîl'e ol eser
Ol sebebden Nemrud'a buldı zafer
Mustafâ nûrın dutagelmiş-idi
Anın İbrâhîm Halîl olmuş-ıdı
Geldi bu kez işid ol İsmâ'il'i
Pâdişâhdur cümle fi'lûñ fâ'ili
Kesmedi anı bıçag u geldi koç
Ne sebebddeb aña kurbân oldu koç
Uşbu 'izzet kamusı ol nûr-ıçun
Sanma kim ma'sûm u mestûr-ıçun (G2-7325)
Gitdi ol nûr Yûsuf'a geldi bu kez
Menzili Yûsuf yüzi oldu bu kez
Çâh içinden câha irmek Yûsuf'a
Ol sebebddeb oldu âhir iy safâ
Mûsi bin 'İmrân'a geldi bu kez ol
Anuñ-ıçun Nîl açıldı virdi yol
Kendü geçdi kaldı Fir'avn oldu gark
Bu haberden toldı cümle garb u şark
Dâvud'a geldi bu kez ol mahz-ı nûr
Mum anuñçun oldu elinde demür (G2-7330)
Şol halife oluban hükm itdügi
Ol kulavuzlaydı togru gitdügi
Vardı Dâvud'dan Süleymân bahtını
Açdı kim yil götürürdi tahtını
Âdem ü perrî vü cinnî kurd u kuş
Ol sebebddeb râm-ıdı cümle vuhûş
İsa'nuñ nefsindeki ol nûr-ıdı
Anuñ-ıçun ol nefes ma'mûr-ıdı

Kanda kim kılsa demîde ol nurı
Ol sa'atda mürde olurdu diri (G2-7335)
Gitdi 'İsâ kaldı ol nûr bir zamân
'İsa göge agdı ol oldu nihân
Zerrelerden dil oluban söyledi
Ya'ni halkı Hak anuñla toyladı
Ba'zıda hikmet olan ol nûr-ıdı
Her kime kim irse rencin yur-ıdı
Ba'zıda oldu dilîr ü şîr-gîr
Ol eserdendür bu cümle dâr u gîr
Ba'zıda oldu fesâhat açdı dil
Toptolu oldu 'âleme bu kâl-u-kîl (G2-7340)
Toldı 'âlem müşkilât u mu'dilât
İmdi hall olsa gerek bu müşkilât
Lâzım oldu gelmege pes bir vücûd
Kim kıla cümle 'ukûl anda sücûd
Ol ola bu cümle halkuñ yigregi
Hem ola her dü cihânun ol begi
Dîni İslâm u sözi tevhîd ola
Tahtı minber evleri mescid ola
Mülk içinde ol ola sâhib-kırân
Hükmine münkâd ola cümle cihân (G2-7345)
Leşkeri mü'min ü hem harbî ola
Kendü ne şarkî vü ne garbî ola
Adı Ahmed ola işi mu'cizât
Anda hall ola bu cümle müşkilât
Ol kişi pes vâcib oldu kim gele
Dünyada İslâm dini ma'lûm ola
Takdir oldu Tañrı'dan uşbu işe
Kimdür anuñ hükmine eyde nişe
Çün irâdet oldu kim ol 'akl-ı kül
Göstere bu dünyada resm ü usûl (G2-7350)

Akl-ı kül kim Tañrı'dan nîg baht-ıdı
‘Arş aña hem mesned ü hem taht-ıdı
Ya‘ni tokzınçı felekdeydi mukîm
Zîr-i pâ olmışdı ol ‘arş-ı ‘azîm
Çün Çalap'tan degdi bu ikbâl aña
Kıldı peygâamberler istikbâl aña
Ya‘ni rûh-ı enbiyâ varmış-ıdı
‘Arş öñinde kamusı durmuş-ıdı
Cümle durmuşlardı anda intizâr
Tâ gele dip ol latîf ü ihtiyâr (G2-7355)
Pâdişâhdan oldı ol emr ü rızâ
Kim ine yir yüzine ol kethudâ
Âb u âteş bâd u hâki cism aña
Ola hem mim hı vü mîm dal ism aña
Hak'dan emr olmuş-ıdı cümle kula
Kim aña her birisi kullık kıla
Tâli‘ ü devlet aña evvel kadem
Yazmış-ıdı levh üstinde kalem
Tañrı'dan degmiş-ıdı bu baht aña
‘Arş anuñçun olmuş-ıdı taht aña (G2-7360)
Geldi ‘arşdan kürsiye indi bu kez
Anda ol sekzinçi eve kondı bu kez
Ol evc Felekü'l-bürûc eydür kitâb
Ay menâzil andan alur gün hisâb
Tebâreke'llezî ce‘ale fi's-semâ‘i bürûcen ve ce‘ale fihâ sirâcen ve kameren münîren
221 25/61.
Anda varmışlardı rûh-ı enbiyâ
Cümle eydürlerdi iy server biyâ
Çünki geldi ‘akl-ı kül ol menzile
Cümle ‘arş ehli bile geldi bile

²²¹ *Gökde burçlar yaratan onların içinde bir çerağ ve nurlu bir ay barındıran Allah'ın şanı ne yücedir*
Furkan 61.

Geçdi yidinçi göge dutdı makâm
Kim Zuhâl hâkimdurur anda müdâm (G2-7365)
Çünki taht urdı ol evde ‘akl-ı kül
Yidi yılduz cümle geldi oldı kul
Sanki kuldur her biri halka-begûş
Geydi hırka cümle kıldı cür‘a nûş
Tecrid oldı her biri sermâyesin
‘Arza kıldı nakd u cins ü mâyesin
Tâc-ıla odı Zuhâl kodı ilerü
Nişe kodı tâc-ıla odı ilerü
Ya‘ni cismüñ başına ben tâc uram
Hasmuñı hor eyleyü oda sürem (G2-7370)
Müşterî hem iki nesne ortaya
Kodı ya‘nî dâd u istâd eyleye
Ya‘ni mülki cümle milletden alam
Saña virem hâkimin senden kılâm
Mirrih eytdi ben dahı hem iki iş
İşleyen her dem senüñçün yaz u kış
Ya‘ni virem dostlaruñ elne kılıç
Hem diyem düşmenlerüñ boynını bıç
Şems eyitdi iki nesne ben dahı
Hidmet olsun tapuña benden dahı (G2-7375)
Ya‘ni şarkdan garba hükümüñ irişe
Mâni‘ olup eytmeye kimse nişe
Degdi nevbet Zühre'ye ol hoş nigâr
İki nesne ol dahı kıldı nisâr
Ya‘ni kim sen şâd u düşmen kaygulu
Bunlar ola bed-hû sen gökçek hulu
Zühre ardınça ‘Utârid geldi hem
İki iş kıldı nisâr ol muhteşem
Ya‘ni kim ‘ilm ü hüner iksi bile
Hem bile hem bildügi elden gele (G2-7380)

Bu kezin geldi Kamer ol hıdmete
İki iş kıldı nisâr ol ‘izzete
Ya‘ni gökçek reng ü hem togru hisâb
Gitmeye ol olmaya hergiz harâb
Çün yidi yılduz anı toyladılar
Her biri hıdmet nisâr eyledir
Her birinüñ hıdmetin kıldı kabûl
Geçdi bu kez ol makâmdan ‘akl-ı kül
Menzil oldu aña bir bir nüh felek
Hıdmete baş urdı insân u melek (G2-7385)
Her birinüñ mülkine kıldı nazar
Hele geldi anda kim vardı Kamer
Taht uruban anda kondı bir zamân
Tâ ki geldi dünyaya Âhir-zamân
Va‘de oldu kim ine yir yüzine
Sûret olup görine halk gözine
Ay varuban muştılamak diledi
Vardı ‘âlem halkına muştıladı
İndi ol togru Hadîce tahtına
Bildürüp ol ‘âlemüñ nîg-bahtına (G2-7390)
Eytdi uş Âhir-zamân peygamberi
Geldi ol cümle cihânuñ serveri
Hâzır olgıl kim geliser ol saña
Emr-ile çift olırsın sen aña
Söz üküşdür hele geldi Mekke'ye
Giriser ya‘ni ki nakş u sikkeye
Var-ıdı bir nûr Âdem'den berü
Seyr iderdı cânda ol demden berü
Eytdüm idi âhir anuñ hâlini
Niçe geldi bir bir ahvâlini (G2-7395)
Geldi ‘Abdullah alnında durur
Eyle san ‘aks-i güneşdür balk urur

Âlem-i ‘ulvî vü süflî oldı bir
Ma‘lum oldı ‘âleme ol gizlü sır
Ya‘ni geldi sûrete dutdı vücûd
Bütler oldı ser-nigûn kıldı sücûd
Ol nişân kim olmış-ıd ‘ulvide
Ma‘lum oldı kamusı bu süflide
Ol kalem yazduğı baht oldı ‘ayân
Zîr-i dest oldı aña cümle cihân (G2-7400)
Anda ‘arş olmışdı aña tahtgâh
Bunda şer‘ oldı çün âhir ‘aks-i mâh
Anda menzildi aña Felkü'l-bürûc
Bunda uş Mekke kim ol kıldı hurûc
Anda olmışdı yidi kat gök makâm
Bunda mülk oldı yidi iklîm tamâm
Anda kılmışdı yidi yıldız nisâr
Bunda geldi cümlesi ol kârubâr
Bunda ol işler kamu ma‘lûm-durur
Anuñ-ıçun cümle halk mahkûm-durur (G2-7405)
Bu sıfat bu şerh ü bu vasf u beyân
Bir işitgil kim kimüñdür ol nişân
Ma‘nide ol ‘akl-ı küldür iy safâ
Sûret içre adı kimdür Mustafâ
Dostlığıçun vir salâvât ‘ışk-ıla
Tâ saña yarın şefâ‘at ol kıla
Ol-durur pes ilk gelen ol ulu kul
Âhir anuñ ‘aklıdur ol ‘akl-ı kül
Ayrugı cümle anuñ cüzvî-durur
Her çı kim ‘ulvî vü yâ süflî-durur
Hak anı sevdi anın var eyledi
Pes Habîbüm diyüp ikrâr eyledi
Âlem içre ber-güzîde ol-durur
Âdemîde nûr-ı dîde ol-durur

Tâ-kıyâmet hükmi kat' olmayısar
Aña münkir kimsene kalmayısar (G2-7413)
Ne kim anuñ vasfın eytdüm söz-ile
Böyle gördüm bi bir anı göz-ile (G2-7420)
Kâf u nûndan bile togdum şeksüzün
Anda gördümdi anuñ görklü yüzün
Anda anuñ hidmetindeydüm bile
Bile geldüm tapuda her menzile
Nüh felekden bile geçdüm bir bir
Ma'lum anın oldı baña uşbu sır
Ulviden hem bile indüm süfliye
Kankı 'âkıl irişe bu ma'niye
Hem anuñla bileyim şimdi dakı
Hiç gümânsuzdur bu söz Tañrı hakı (G2-7425)
Eyle san gevdemdeki cânumdur ol
Göñlüm içre sıdk u îmânumdur ol
Çünkü mü'minler anuñ cüzvî-durur
Pes bilüñ kim kamusı 'ulvî-durur
Şol güneş nûrı gibi kim yir yüzün
Dutdı lîkin aslı oldur şeksüzün
Gün nuru ayru degül günden bilüñ
Bilelik ma'nîsini bundan bilüñ
Pes bilüñ kim kimde ikrâr var-ısa
Kim Muhammed dînine uyar-ısa (G2-7430)
Bellü bilüñ ayru degül andan ol
İçerü bir gizlü gencdür cândan ol
Aslı oldur cümle peygâmblerüñ
Serveri oldur kamu serverlerüñ
Evliyâ hem cümle anuñ fer'idür
Kamusına ol çerâgdan degdi nûr
Hâlîkuñ şol gizlü gencin açan ol
Gösteren hem halka oldur dogru yol

Hâlık u mahlûk arasında nişân
Vasıta ol vâsıl oldur bî-gümân (G2-7435)
Rahmet andan togdı düşdi ‘âleme
Artadur günden güne demden deme
*Vemâ erselnâke illaa rahmeten li'l-‘âlemîne*²²² 21/107
Ol-durur mü‘minleri ilten Hak'a
Kim uyarsa ol bula ‘ömr-i bekâ

3.10. İLİM

İlim âlem-i ruhaniden gelen değerli nesnelere dendir. Allah ilmi, kendinden haber vermesi için gökten yere indirmiştir. İlmin aslı gökten olduğu için insanı göğe çeker. İlim, cennete kurulmuş bir merdiven ve göğe uçmak için cana kanattır. Peygamber ve veliler ilim sayesinde insanları yola koyup menzile iletmiştir. Dünyanın karanlığı ilimle aydınlanır. İlim sayesinde savaş barışa, sıkıntı da ferahlığa döner. Öncelikle islami ilimleri bilip onunla ibadet etmek gerekir. Ağaçsız meyve oluşmadığı gibi ilimsiz de hayır ve şer' bilinmez. Bir şeyi yapmadan önce onu bilmek gerekir. İslam dini ilim ile ayaktaadır. İnsanlar da ilim sayesinde düzene girmiştir. İlmi olan, insanlara doğru yolu göstermiş ve bütün insanlara baş olmuştur. Söylemeden bütün sözleri bilen Tanrı, minledün ilminin sahibidir.

Bir dahı nedür cihânda mu‘teber
Ol ‘ilimdür kim virür Hak'dan Haber (G2-10085)
Hak anı viribidi gökden yire
Geldi kim halka haber Hak'dan vire
Revnaka bu ‘ilm-ile geldi cihân
Ma‘lum oldu âşikârâ vü nihân
Aslı gökdendür bizi darta göge
Kim uyarsa irişür yigden yige
Bu ‘ilim bir nerdübândur uçmaga
Hem kanatdur câna göge uçmaga

²²² *Ve seni ancak alemlere rahmet için gönderdik* Enbiya 107.

Fe-ini'steta 'te en-tebtegiye nefekan fi'l-ardı ev süllemen fi's-semâ'i 6/35

Gücün yetiyorsa yere girmek yahut bir merdivenle göğe çıkmak suretiyle Enam 35.

Evliyâ vü enbiyâ bu 'ilm-ile

Başlayup bu halkı ilti menzile (G2-10090)

Dünya bir evdür karañu tünd ü teng

İçi tolu mekr ü hile harb u ceng

Ol karañu 'ilm-ile aydıñ olur

Sulha döner ceng ü tarı giñ olur

Bu 'ilim zîra çerâgdur iy safâ

Anuñ-ıla dutdı mülki Mustafâ

İlk gerek kim Tañrı 'ilmin bileler

Andan anuñla 'ibâdet kılalar

Ne bile câhil kişi n'itmek gerek

Tañrı yolında niçe gitmek gerek (G2-10095)

Gerçi kim 'ilmüñ 'ameldür mîvesi

İlla şahs ilkin bu 'ilme ivesi

Ya'ni mîve bitmedi hîç bî-şecer

Pes 'ilimsüz ma'lum olmaz hayr u şer

Her işi bilmek gerek ilkin kişi

Bilmeyinçe işleyümez her işi

El- 'ilmü bi-gayri 'amelin vebâlün ve'l- 'amelü bilâ- 'ilmin dalâlün²²³

İlm-ile İslâm dini dutdı kıyâm

Âdemî bu 'ilm-ile yok kaldı zelîl (G2-10100)

Hayrü'l-mevâhib el- 'ilmü ve şerrü'lmesâ 'ib el-cehdü²²⁴

Kime kim 'ilm ü 'amel yoldaş ola

Ol gerek kim cümle halka baş ola

İlim ile bildük bu iş niçe'ydügin

Evvel âhir n'olisar u ne'ydügin

Pes 'ilimdür ol bişinçi mu'teber

Kim virür her dem bize Hak'dan haber

²²³ Amelsiz ilim vebal; ilimsiz amel de sapıklıktır.

²²⁴ Allah'ın mevhibelerinin en hayırlısı ilim, ve musibetlerinin en kötüsü de cehalettir.

Söylemedin kamu söz ma'lûm aña
Min-ledün budur ki didüm uş saña (G1-3247)

3.10.1. İLİM VE AMEL

Tanrı ilmi, okumak, manasını bilmek, bildiğin gibi amel etmek ve yaptığını Tanrı'nın kabul etmesidir.

Tannrı 'ilmin hoş-durur bilse kişi
İşlese anuñ-ıla her bir işi (G1-2770)
Okımağ u bilmek ü kılmakdur iş
Kılduğı anda kabûl olmakdur iş
Ma'nisin bilmezse 'ilmi olur muhâl
Bildügin kılmazsa hod küllî vebâl
*El- 'ilmü bi-gayri 'amelin vebâlün*²²⁵ (L 144A-6).

Kılduğı anda kabûl olmaz-ısa
Pâdişâhuñ rahmeti gelmez-ise
Okımak bilmek ü kılmak assı yok
Fâsid işler işleyenüñ ussı yok (G1-2774)
İlâhî ilimleri öğrenmek güzeldir; fakat insan ilmi ile amel etmezse, bunun bir faydası yoktur. Asıl kutluluk, insanın öğrendiği ile amel etmesinde ve aklını fikrini Allah yolunda kullanmasındadır

Tañrı 'ilmin hôt-durur öğrense çok
Dutmasa öğrenmegüñ assısı yok
Devlet oldur kim duta öğrendügin
Hak yolına bağlaya ussın ögin (G1-757)

İlim ve amel Hak'tan farzdır.

Gerçi bu 'ilm ü 'amel Hak'dan bize
Farz olupdur işlemek kamumuza (G1-2779)

*Talebü'l- 'ilmi farîdatiün 'alâ külli müslimin ve müslimetin*²²⁶

²²⁵ Amelsiz ilim büyük sorumluluktur

²²⁶ Kadın olsun erkek olsun ilim öğrenmek herkese Allah'ın emridir.

3.10.2. İLİM, CAN VE GÖNÜL

İlim ve hikmet canı ve gönlü besler. İlim ve hikmetler güzel söz ağacının yemişidir. İlimle beslenen kişinin her bir uzvundan bir hüner ortaya çıkar. Allah, akıl içinde düşüncesini çoğaltır ve zikrini artırır. İlim meyvesini yiyen nereye baksa Hakk'ı görür. Kulağı her bir sestem hitap işitir. Her işi bilen ve yapan o olur. Nefsinden devamlı Hakk'a ibadet oluşur. İnsanlar ona hayran olur. Her nefes alıp veriş bir işi yapıp yıkmaya denk gelir. Gönlünde sevgi çoğalır. Canında hal artar. Ve sonunda Allah'a yakınlık mertebesine ulaşır.

Dünyadaki nimetlerin canı gökten geldiği gibi insandaki ilim ve marifetin kaynağı da gönül ve candır Dünyada her ne varsa insanda da vardır; ilm tende fakat anlamı canda yer tutmuştur. Dünyadaki varlıkların hepsi bilinirse, onlar insanda da görülebilir.

İlm ü hikmetler yimiş olmuş aña
Göz açup bu 'ibrete bir baksaña
Her ki yirse bu agacuñ yimişin
Açmaya hîç tok ola yazın kışın (G2-6875)
Cân gönül çün kim bu ni'metden yiye
Kuvveti vü ferri arta semriye
Kopa her 'uzvından anuñ bir hüner
Ol yimişden yiyen ola pür hüner
Akl içinde artura Hak fikrini
Artura hem dilde Allah zikrini
Gözlerinüñ nûrı arta şeksüzün
Kaңçaru baksa göre ol dost yüzün
Çün gözinden götrile cümle hicâb
Her bir ünden kulağı işde hitâb (G2-6880)
Ellerinde dâd u hem istâd ola
Her bir işde ol kişi üstâd ola
Zühd ü tâ'at kopa nefisinden müdâm
'Âşık ola aña cümle hâs u 'âm

Her nefes kim ala vire ol kişi
Hem yıka vü hem yapa her bir işi
Arta gönlinde mahabbet cânda hâl
Pes bula ol Hakk-ıla kurb-ı visâl (G2-6884)
Dünyada gör niçe ni‘met huşk u ter
Câmı gökten sûreti yirden biter (G1-925)
Sende ‘ilm ü ma‘rifet kandan gelür
Harfi dilden ma‘nisi cândan gelür
Dünyada bir dem gelür güneş togar
Bir sa‘at bulıt olur yağmur yagar
Sende şâdî kopduğı ol nûr gibi
Kaygu bulıt gözyaşı yağmur gibi
Dünyada hem berr ü hem bahr eyledi
Hem kuh u kuhsâr u hem nehr eyledi
Berr sende ten-durur hem bahr cân
Kûh u kuhsâr a‘zalardur nehr kan (G1-930)
Dünyada ne var-ısa sende-durur
‘İlm tende ma‘nisi cânda-durur
Çünkü dünyâda ne vardur bilesin
Andan anı kendüzünde bulasın (G1-761)

3.10.3. İLİM VE AKIL

İlmin diriliğı de akıl iledir. Akı olmayanın da ilmi yoktur. İlm akılla tutulup elde edilir. Akılsız kişinin ilmi ölüdür. İşinden fayda gelmez. İlmin canı akıldır. Aklı eksik olan, ilimle Hakk'a ulaşamaz. Allah, cahilleri ilimden haberdar etmedi ve ilmi kılı kırk yarararak iyiden iyiye araştıran akıllı kimselere verdi.

Akl-ıladur dirligi ‘ilmüñ dahı
‘Akl-ıla bak bu sözüñ ‘ilmin ohı
Her kimünn kim ‘aklı yokdur ‘ilmi yok
‘Aklı kâmil kiřinüñ hod ‘ilmi çok

İlmi diri ‘akl-ıla dutdı dutan
‘ilmi hem bu ‘akl-ıla utdı utan (G1- 4790)
Ölüdür ‘ilmi ‘akılsuz kişinüñ
Anuñ-içun hâsılı yok işinüñ
Bu ‘akıldur cânı ‘ilmüñ mutlakâ
‘Aklı nâkıs ‘ilm-ile irmez Hak'a
Kankı ‘ilm issi kim ol ‘âkil degül
Hiç ‘ilminden ‘amel hâsıl degül
Pes diri ‘ilm ol-durur kim ‘akl aña
Yoldaş olmışdur bile öñden soña (G1- 4794)
Hak bu ‘ilmi câhile bildürmedi
Cehl çevgânı bu topı urmadı
Virdi bu ‘ilmi Çalap ‘âkillara
Şunlara kim ‘ilm içinde kıl yara (G2-7085)

3.10.4. BİLMEK

Bilmek için sormak gerekir.
Her nese kim kişi anı bilmeye
Ger sorarsa bilene ‘ayb olmaya
Müşkili olan kişi sormaya mı
Şekker-içün kamışı sormaya mı
Gerçi küstahlıkdur illa soraram
Çün su‘âlde ma‘ni vardur görürem (G1-2243)
Dinlemenin amacı bilmektir. Bilmek ise kendine gelmektir.
Diñlemegüñ dilegi bilmek-durur
Bilmegüñ kendüzine gelmek-durur (G1-1607)
Bilmeyen için cennet de cehennemde birdir. Anlayan, gören ve bilendir.
Görmeyen katında birdür hûb u zişt
Bilmeyene çi duzahdur çi bihişt
Pes görendür hem bilendür añlayan

Añlayandur uşbu sözi diñleyen (G1-1229)

Varlıklardan ibret alanın gönlünde hikmet oluşur. Manayı ancak can bilebilir.
Manayı hissettirmeyen ve gönlü Allah aşkına uydurmayan nefstir.

Gör cihânda bu yaradılmışları

Bak aña ‘ibret getir iy yol eri

Her ki gördüñ nesneden ‘ibret duta

Göñli içre kaynaya hikmet bite

Cân kulagı işidür ma‘ni sözün

Cân gözi görebilür ma‘ni yüzün

Nefs-durur bu ma‘niyi duydurmayan

Göñli ol Hak ‘ışkına uydurmayan

İy Hudâyâ rûzı kılığıl kamuya

Kim koya nefis dilegin ‘ışka uya (G1-1614)

3.10.5. İLMİ YAYMAK

İlim sayesinde görülenleri, görmeyenlere devamlı göstermek; isteyenlere de istenmiş olanı durmadan söylemek gerekir. Bu sayede sonunda Hakk'ın gizli ilmi bilinecek ve insanoğlu melek mertebesine erişecektir.

Çün kim Allah açdı bu ‘ilmi baña

Vâcib oldı gördüğüm eydem saña

Kim görürse bunçılaysın bu işi

Hem-kitâbdur hod benümle ol kişi

Görmeyene gösterüdmek gerek

Tâlibe matlûb diyüdmek gerek (G2-7840)

Tâ ki Hakk'un gizlü ‘ilmi biline

Âdemî ire melek menziline

Bu âlem, ilim ve hikmetle dolu, üstün ve değerli bir kitaptır. Ondan canlara her an hitaplar gelmektedir. Allah, alemde ibret almamızı ve bu yakın yoldan ona ulaşmamızı ister.

Her kimesne kim bu ‘ilmi bilmedi

Aña bil kim gizlü genc açılmadı
Uşbu ‘âlem bir kitâbdur mu‘teber
Bahtlu kim aldı-y-ısa andan haber
İlm ü ‘ibret toptoludur bu kitâb
Cânlara Hakdan gelür her dem hitâb
Eydür uşbu ‘ibretil algıl saña
Bu yakın yoldur bu yoldan gel baña (G2-7845)

3.10.6. İLİM VE FAZİLET

İlimsiz faziletin bir kıymeti yoktur. Bu insanın vücudunun tok fakat ruhunun aç olması gibidir. Erdemi ayakta tutan ilimdir. İlimsiz faziletin adı büyükse de kendi küçüktür. Erdemli kişi ilimle uğraşıyorsa hep iyilik düşünür. İlimsiz fazilet meyve vermez.

Ol fazîlet bu ‘ilimsüz kadri yok
Cânı açdur ne var olsa cismi yok (G2-9011)
İlm-ile geldi fazîlet revnaka
‘İlmi olmazsa bilün dutmaz bekâ
Bu fazîlet bî-‘ilim işde degül
Ulular görse anı kılmaz kabûl
Pes fazîlet birle ‘ilm olsa gerek
Tañrı ‘ilmin ol kişi bilse gerek
Bu ‘ilimsüz ol fazîlet aludur
Kendü kiçi gerçi adı uludur (G2-9015)
Her fazîlet kim aña ‘ilm iş ola
Ol kişi kandaysa hayr-endîş ola
Ol fazîlet kim ‘ilimden yârı yok
Agaca beñzer kim anuñ bârı yok
Ma‘lum oldu kim fazîlet ‘ilm-ile
Hoş yaraşur olıçak iksi bile

3.10.7. İNSANLIK VE İLİM

İlm ve hikmet, insan sıfatının bulunduğu göğüstedir. Söylediklerinin ilm ve marifet olması insan sıfatında olmaktadır

Dile degin bu sine gûyendedür

Auñ-ıçun ‘ilm ü hikmet andadur

*Yâ eyyühe'r-resûlü bellig mâ ünzile ileyke*²²⁷ 5/67

*Ve yetefekkerûne fî-halkı's-semâvâti ve'l-ardı*²²⁸ 3/191

Zîra kim olmuş-durur âdem-sıfat

Söyledüğü cümle ‘ilm ü ma‘rifet (G1-1899)

Kendini bilmeden yaşanan ömür boşunadır. Kendisini bilen, insandır.

Hâlini böyle güden oldu velî

Bir yıl içinde görür seksen yılı

Ol ki seksen yaşadı gaflet ile

Eyle san kim gelmedi bu menzile

Dogmaduga say anı kim var degül

Çün bu dâniş anuñ-ıla yâr degül

Âdemî oldur bile kendüzini

Hazret'e dutmuş ola ol yüzini (G1-2030)

3.10.8. ÂLİM

Âlimlerdeki ilim dünya elde etmeye yarar. Allah'a giden yolda onun sırlarına ulaşamaz ve âlemdeki nakışların anlamını göremezler. Bkz. 3.7.13. İnsanların dereceleri- Ulema: Orta sınıfın aşağı derecesi

İnsanın sahip olduğu üç tahtın ikincisinde din âlimi vardır.

- Din içinde inceden inceye, şeriatâ göre hüküm veren âlimlerdir. Temizi pisi

²²⁷ *Ey Resul! Rabbinden sana indirileni insanlara duyur* Maide 67.

²²⁸ *Yer ve göklerin yaratılışını tefekkür ederler* Âl-i İmran 191.

bilip din içindeki yerini tebliğ ederler. Halktan üstün tutulan ve dinin direği olan onlardır. İlm sahipleri, dine hakimdir. Herkes dinin hükmünü dinlemeye mecburdur. Dinlemeyenler ahirette mahcup olur.

Biri ‘ilm ehli-durur kim şer‘-ile
Dîn içinde hükm ider kıldan kıla
Mismili murdârı bunlardur bilen
Dîn içinde gösterüp ma‘lûm kıla
Zîra kim bunlar-durur dîn diregi
Şer‘ içinde cümle halkuñ yigregi (G1-1713)

İlla ‘ilm ehli dine hâkim-durur
Dîn içinde mahkum olmaz kim durur
Dîn ilin düzer bular dünin günin
Bunlara bildürdi Hak islâm dinin
Her ki mahkûm olmaz-ısa bunlara
Yarın anda kopısar yüzi kara (G1-1723)

- Şeriat ehlinin eksiksiz ilmi olmalıdır. İlmiyle amel edip söylediğini kendi de uygulamalıdır. Dünyaya bağlanmamalı, kanaatkar olmalıdır.

Mescid ü minber bularuñ tahtları
‘İlm ü Kur‘ân'dur bularuñ rahtları
Hükm iderler nefse Hak emri-y-ile
Gösterürler Hak yolın kıldan kıla
Hem buları üç hüner dâyim dutar
Dîn içinde tahtını kâyim dutar
Evvel oldur kim ola ‘ilmi tamâm
‘İlm içinde ma‘lum ola her makâm (G1-1745)
Bir suvâle bin cevâb hâzır ola
Müşkili hall itmege kâdir ola
Hem ikinci didügin işleye ol
Didügin dutmak olur key dogru yok
Didügin kendü duta evvel kadem
Hâlini irdeyüdura dem-be-dem
Hem üçinçi kâni‘ ola dünyaya

Ne ki Hak viridi-y-ise şükr eyleye
Kim kanâ‘at key ulu genc-hânedür
Hîç dükenmez harc idüp dürdânedür (G1-1750)

El-kanâ‘atu kenzün lâ-yefnâ²²⁹

Çün ola ‘ilm ü ‘amel âreste
Hem kanâ‘at kıla ol bî-vâsıta
Kamu ‘âlem hükmüne fermân ola
Şeksüz ol derdlere dermân ola
Yohsa ger böyle degülse n'idiser
Kendü ‘âcizdür kime hükm idiser (G1-1753)

- İnsanın dördüncü oğlu, zatından doğmuştur. Âlim talebesidir.

Bir ogul oldur ki zâtından iner
Şol çerâglar kim çırâğından yanar
Oglıdur zâtından inmiş şeyhüñ ol
Ger sürerse şeyhi gibi dogru yol (G1-2375)
Bu halîfe kim kopar erden kopar
Ol ere ‘âşık olan aña tapar
Zîra kim oğlu anuñ bayıkdur ol
Aña ogul olmaga lâyıkdur ol
Şeyhi gider dünyadan bunlar kalur
Şeyh yolu niçeydüğün ma‘lûm kılur

• Âlim, lütufları fazla olduğundan halk içinde zengin kişilerdendir. Âlim dinde mutlak söz sahibi olduğundan hükmüne herkes uyar. Göğsü Hakk'ın hazinesinin bulunduğu yerdir ve kimseden de korkusu yoktur. Allah'ın emirlerini bildirir. İtaat etmeyeni de öldürür.

Allah'ın emirlerine öncelikle âlimler uymalıdır. İlmını duyanlar işlediklerini de görmelidir. Sözü ve işi birbirine uyarsa insanlar ona sadık olurlar.

Ol dahı bitdi bu kez bir gör yine
Halk içinde bay kimdür sor yine
Ne kişidür ol dahı eydem ‘ayân

²²⁹ *Kanaat bitip tükenmez hazinedir*

Kim bilesin bu işi bellü beyân (G2-5910)

Şoldur ol kim ‘ilm içinde fenni var

Her ne kim ol buyurursa halk dutar

Pâdişâhlar mahkûm anuñ hükmine

Zîre ol mutlak hakemdür bu dine

Tañrı'nuñ genc-hânesidür sînesi

Zehresi yok kimse anna dinesi

Kanda kim ol oturuban söz aç

Dîn içinde hakkı bâtıldan seçe

Allah emri kankısıdur bildüre

Emre boyun virmeyeni öldüre (G2-5915)

İlla ilk kendü duta ol buyruğı

Yola andan da‘vet ide ayruğı

Kimde kim ‘ilm ü ‘amel oldı tamâm

Cümle halk gönli aña oldı makâm

İlmini şol işidenler söz-ile

Fi‘lini hem göreler bu göz-ile

Kavl ü fi‘li çün münâsib bulına

Cân vireler cümle anuñ yolına

Kamu ‘âlem hükmine muhtâc ola

Şöyle kim ol tok u bunlar aç ola (G2-5920)

Eyle olsa bay olur bes ol kişi

Kamudan artuk anuñ bahşâyışı

Dâyimâ ‘izzet gerekdür bes aña

‘İzzete lâyıkdur anı görseñe

- Âlimlere değer ve yücelik Tanrı tarafından verildiği için Peygamber de onları övmüştür.

İzzet anna Tañrı'dandur iy safâ

Anuñ-ıçun öğdi anı Mustafâ (G2-5923)

*Men ekreme ‘âlimen fekad ekremenî*²³⁰

²³⁰ *Âlime ikram eden bana ikram etmiş olur.*

• Hakk'a açılan beş kapıdan ikincisi hoca yani islam alimlerinin kapısıdır. Tanrı katında makbul olmak için hocanın ilmini öğrenip her dediğini kabul etmek ve duasını almak gerekir. İslamiyetin hükümlerini bildirip nefsi ibadete çağıran bu âlimlerdir.

Ol tamâm oldı bu kez üstâda gel
Cehd kıl anuñ dahı alkışın al
Kim Çalap hoşnûd ola her dem saña
Rahmet ola yoldaşuñ öñden soña
N'idüp üstâd alkışın sen alasın
Hem Çalap hoşnûdlugını bulasın (G1-3120)
Hidmet it üstâduña sen kul gibi
Şöyle kim ol bay sen yohsul gibi
Öğren anuñ 'ilmini olma melûl
Her ne kim dir 'ilm için kılığıl kabûl
Her kim üstâd işiginde kul ola
Tañrı katında sözi makbûl ola
*Setecidunî inşâa'llâhu sâbiren velâ a 'sî leke emren*²³¹ 18/69
Bu şeri'atdur kim üstâd öğredür
Resm ü erkân u nişân ad öğredür (G1-3125)
Farz u sünnet bildürür nefse 'ayân
Davet eyler tâ'ata bellü beyân
Kankı nefis kim tâ'ata gelmedi ol
Tañrı'nuñ emri nedür bilmedi ol
Pes bilüñ üstâdı 'âlimler-durur
Kim şeri'at ne'ydüğini bildürür
Eyle olsa anlara 'izzet gerek
Hem edeb erkân u hem hidmet gerek
Kimse kim üstâdına hıdmet kıla
Hiç gümân dutmañ kim ol alkış ala (G1-3130)
Hem Çalap hoşnûd ola andan 'ayân

²³¹ *İnşallah sen beni sabrader bulacaksın ve senin emrine de karşı gelmem* Kehf 69.

Girtü bilgil bu sözi bellü beyân
İlmi olmayan kimseye birşey söyleyemez.
Bu kezin vardur meşâyih n'eyleye
'İlmi olmazsa kime ne söyleye (G1- 3738)
Şeyhlerin ektiği ilim ve ma'rifetten magfired çıkar.
Ol meşâyihler ki geldi dünyaya
Bir gör âhir kim neye geldi neye
Her birisi ekdi 'ilm ü ma'rifet
Uşbu ekinden biter ol magfired (G1- 3757)

• Âlimin yanında alçakgönüllü olmak ve alçak söylemek gerekir. İnsan topraktan gelip toprağa gittiğinden şimdiden toprak gibi alçak olmalıdır. Âlimlerle ilgilenmek; onlara alçakgönüllü davranmak ve onlardan yardım istemek gerekir. Toprak seviyesine inen her gönüle rahmet yağar. Allah onu yükseltir ve bütün eksiklerini giderir. Kendini üstün gören gönül ise en sonunda kendini alçak hale düşürür. Tıpkı toprağın altına giren taneye rahmet ulaştığı halde kendini yüce görüp boylanan buğdayı orağın biçmesi gibi. Tevazu çok büyük bir devlettir; özellikle âlimlere gösterilmelidir.

Bu kezin 'âlimlere n'itmek gerek
Bu uzak yolda niçe gitmek gerek
Çünkü 'âlimsüz bize yokdur usûl
Pes aña karşı niçe ollum fodûl
Âlim öninde tevâzu' eylegil
Her ne kim söylerseñ alçak söylegil
Çünkü toprakdan yaratdı Hak seni
Yine toprak kılısar mutlak seni
*Minhâ halaknâhüm ve fihâ nu'idüküm ve minhâ nuhrucüküm târeten uhrâ*²³² 20/55
Şimdiden toprak gibi pes alçak ol
Ol ulular ayagında toprak ol (G2-10385)
Od gibi serkeş olan âdem degül
Aña ger İblîs dirseñ gam degül

²³² Sizi topraktan yarattık; oraya geri çevireceğiz, sizi oradan yine çıkaracağız Taha 55.

Kanda bir ‘âlim görürsenn iy safâ

Baglagıl anuñ-ıla ‘ahd ü vefâ

Bunlara her dem tevâzu‘ eylegil

Her nefes himmet tevâkku‘ eylegil

*Men tevâda‘a li‘llâhi refe‘ahu‘llâhu ‘azzimü‘l-‘ulemâ‘e fe inneküm muhtâcüne
ileyhim fi‘d-dünyâ ve‘l âhireti*²³³

Her gönül kim ine her dem topraga

Ol gönül üzre gerek rahmet yaga (G2-10390)

Allah ol toprakdan anı götüre

Her ne kim eksügi varsa bitüre

Her gönül kim yüce dutdı özini

‘Âkibet hôr eyledi kendüzini

Yücelikden düşdi ol oldı zelîl

Tâ ebed ol hâl-ıla kaldı zelîl

Çünkü dâne düşdi toprak altına

Aña elbette gerek rahmet ine

Çün ulaldı özini gördi yüce

Dogradı orag anı uçdan uca

*Lâ-sa ‘adete ma ‘a‘t-tekebbüri*²³⁴

Pes tevâzu‘ ulu devletdür ere

Hâsa eylerseñ anı ‘âlimlere (G2-10395)

3.10.9. CAHİL

Cahilde laf çok olur.

Dür sadefde didiler âhûda nâf

Gönül erenlerdedür câhilde lâf (G1- 2039)

Canda bilme yeteneği yoksa cahile öğüt verilmez.

Pes bilüñ her nesne kim aslî degül

²³³ Allah için tevazu göstereni Allah yükseltir. Aalimlere saygı gösterin zira siz dünya ve ahirette onlara muhtaçsınız.

²³⁴ Tekebbürle saadet bir arada bulunmaz.

Biñ ögüt virür-iseñ ehli degül
Her ki burya kamışına renc yiye
Sanmasun kim andan şekker yiye
Âkıl-iseñ câhile renc yimegil
Yir-iseñ soñra dönüp incinmegil
Kimse kim bisledi ilan gencini
‘Âkıbet aldurdı elden gencini (G1-2113)
Câhile renc itmegil hâsıl degül
Zîra kim cânı ana kâbil degül (G1-2041)
Cahille münkirden yoldaş olmaz.
İy Hudâyâ münkir-ile câhile
Yoldaş eyleme bizi bir dem bile (G1-2118)
Cahile verilecek cevap susmaktır. Zira susanlar ahirette azarlanmayacaklardır. Sözü bilgisize söyleyerek küçük düşmemelidir. İnciye benzeyen söz bilgisize söylendiğinde değerini kaybeder. Cahili muhatap alarak söz söyleyen çok zahmet çeker. Cahili yenen sükutla yenmiştir.
İmdi bu kez câhile n'itmek gerek
Bu uzak yolda niçe gitmek gerek
Çün câhilsüz dünyada yir yok-durur
Bil ki ‘âlimden bu câhil çok-durur
Câhile hâmuş u üskütdür cevâb
Halka ol hem yüz suyudur hem savâb
Dilüñi dut girme degme sözlere
Yarın olmaya ‘itâb dilsüzlere (G2-10370)
*Men samete necâ*²³⁵
Söz ile oldı mükerrem âdemî
Söz-ile tutdı bu cümle ‘âlemi
*Halaka'l-insâne ‘allemehü'l-beyâni*²³⁶ 55/3-4
İlla câhilden sakıngıl söziñi
Söleyüp hôr eyleme kendüzüñi

²³⁵ Susan kurtulmuştur.

²³⁶ İnsanı o yarattı ona konuşmayı o öğretti Rahman 34.

*Cevâbü'l-ahmakı sükûtun*²³⁷

Söz gönülde gevhere benzer i yâr
Câhile söylep anı eyleme hoor
Cevheri virme dükândâr eline
Altını degşürme dumru pulına
İssine söyle sözi söyler-iseñ
Üsküt eyle câhili ger er-iseñ (G2-10375)
Câhile dek durmañ olur söylemek
Yohsa söylendükçe söz artar emek
Bir cevâbı câhilüñ üsküt imiş
Karşu söyleşmek anuñla od-ı mış
Câhili üskût-ıla basdı basan
Dek durana ürdügin kesdi basan
Ma'lum oldı câhilüñ dirliği ne
Ne gerekdür işine dirliğine
Câhile üskût-ıla virgil cevâb
Üsküt u hâmûş aña 'ayn-ı savâb (G2-10380)

3.10.10. KENDİNİ BİLMEK

Kendi nefsin bilmeyen hikmet ve manalardan mahrum kalır.

Kendü nefsin bilmeyen bellü beyân
Ol-durur bu ma'niden mahrûm kalan (G1-1640)
Kendini bilene hikmetin özü görünür.
Kimsene kim kendüzin bilmiş ola
Cem' olup kendüzine gelmiş ola
Ma'ninüñ aslı aña ma'lûm olur
Anuñ-ıçun munsıf u mahkûm olur (G1-1848)
Kendisinden kendini anlayıp bilene yerde ve gökte bulunanlar görünür.
Kendüzinden kendü 'ilmin bilene

²³⁷ *Ahmakın cevabı sükuttur.*

Yirde gökde ne ki varsa bilene (G1-1641)
Kendini bilen Hakk'ı bilir. Kendine gelen Hakk'ı bulur.
Kendüzin bilendür ol Hakk'ı bilen
Kendüye gelendür ol Hakk'ı bulan (G1-1642)
Halleri anlamak, kendi halini bilmektir.
Kamuya vâcib-durur hâl añlamak
Hâlini bilmekdür ahvâl añlamak
Âlim, kendini bilendir.
Kanı ol kim kendüzinden 'ilm okır
Gelsün eydüñ ger ganîdür ger fakîr
Okulum bu mektebün 'ilmin bile
'Âlim oldur kendünün 'ilmin bile (G1-956)
Kendini bilen Hakk'a yol bulur.
Kendü 'ilmin her ki bildi mutlakâ
Kendüzinden yol açıldı ol Hak'a
Kendüden ol Hazret'e çün buldı yol
Seyr ider her dem-be-dem ol yoldan ol
Ol kişi çün kendüden aldı haber
Ol haberden iş tuyıldı mu'teber (G1-959)
Kendini bilmeyen Tanrı'yı bilmez. Ve onun buyruklarını da anlamaz.
Kim bilesin sen seni hem ayrugı
Hem bilesin ne'ymiş ol Hak buyrugı
Ol ki bilmez kendüyi bilmez Hak'ı
Ol kişinün adını hayvân okı
Kendüzin bilmek ulu devlet-durur
Kendüye gelmek ulu ni'met-durur (G1-1344)
Kendini bildiğinin farkına varan Tanrı'yı da bulmuştur.
Yohsa ol bunlardan ayruk başına
Kişi midür kim hakemdür işine
Şunu bilendür ki bildi kendüyi
Kendüyi bildi vü buldı Tañrı'yı (G1-2274)
Men 'arefe nefsehu fekad 'arefe rabbehu

Kendini bilmeyene dava haramdır.

Kendüzin bilmeyene da‘vi harâm

Ne diyem ben ol kişiden ne soram (G1-2275)

Kendini bilen kişi, dünyaya gelmeden önce bulunduğu yeri, dünyaya niye geldiğini ve gidince ne olacağını da bilir.

Kendüzin bilen bilür kim ne-y-idi

Uşbu mülke gelmedin kanda idi

Hem bu mülke ne-y-içün geldi bilür

Allah anı ne işe saldı bilür

Yine bu mülkden gidiçek ol kişi

Hem bilür kim ne olur anda işi (G1-2278)

Kendini bilen asıl menzile ulaşmıştır.

Şol kişi kim kendüzin kimdür bilür

Ol hakikat menzile irmiş olur (G1-2279)

Kendini bilen kişi, yolda kalmışları da menzile ulaştırabilir. Hatta İsa gibi ölüleri diriltir.

Hem dilerse irgüre kalmışları

‘İsa bigi dirgüre ölmüşleri (G1-2280)

Ol kişiye kul olan magbûn degül

Dek bizi ol kullıga kılsun kabûl

Kendine gelip kendisine ayna olan bahtlıdır. Kendisinde kendisini bulup sözünü kendisine söylemiştir. Sorunları kendisine sorar ve kendisine cevap verir. Kendi kendine hocalık eder. Kendisinden nasiplenir.

Bahtulu ol cân ki geldi kendüye

Kendüzi hem gözgi oldı kendüye

Kendüzinde kendü buldı kendüzin

Kendüzine söyledi kendü sözün

Müşkilin hem kendüye sordı yine

Kendüye kendü haber virdi yine

Kendüden kendüzine üstâdı var

Kendüzinden kendünün istâdı var (G2-6909)

Kendine gelen, maksadına kendinde ulaşmış ve kendi aynasında yaratana görmüştür. Asıl hüner, insanın kendisini bilmesidir. Kendini bilen Allah'ı bilmiştir. Artık ona başkası gerekmez.

Kendüzinde kendü buldı maksudın
Kendü gözgüsünde gördi ma'budın (G2-6910)
Kendüzin bilmekdür ol yigrek hüner
Ol bilüden oldı uslu delüler
Her ki bildi kendüyi bildi Hak'
Ol kiş ne istesün ayruk dakı (G2-6912)
Men 'arefe nefsehu fekad 'arefe rabbehu

3.10.11. İLM VE HİLM

Cennetteki dört ırmağa karşılık gönülde dört özellik bulunur. Gönülde, cennetteki süt ırmağına karşılık 'ilm; bal ırmağı için hilm (yumuşaklık) vardır.

Hem didüm dörd ırmag ol uçmakda var
Dâyimâ eksilmedin anda akar
Uş gönülde akadur dördi bile
Diñle imdi eydeyüm kıldan kıla (G1-2305)
Anda bir ırmag sütdür bunda 'ilm
Ol biri kim anda baldur bunda hilm (G1-2308)
Allah, ilm ve hilmi âlimlere vermiştir. Hilm ve ilm ayrı ayrı olursa faydasızdır. İlm ve hilmin bir arada olması gerekir.
Ol süt ırmagın eyitdüm 'ilm-idi
Ol biri kim bal-durur ol hilm-idi (G1-2330)
Bunları 'ilm ehline virdi Celîl
Kim anuñla olalar halka delîl
Ol dahı hem yalñuzın nesne degül
Yalñuz anı kimsene kılmaz kabûl
Kimsede kim 'ilm ola hilm olmaya
Ol hilimsüz 'ilmi kimse almaya

Zîra kim bu ‘ilm çün bî-hilm ola
Ol ‘ilmden çok kişiye zulm ola
Yâ ‘ilimsüz hilm olursa yalñuzın
Ol kişide tîz hârâb ola bu dîn
Hilm yalñuz bî-‘ilim işde degül
Anı dahı kimsene kılmaz kabûl (G1-2336)

Pes ikisi bile gerek kişide
Kim anuñ didüğini halk işide
Halkı da‘vet eyleye hilmi bile
Emr-i ma‘rûf bildüre ‘ilmi bile

*Ud‘u ilâ sebîli rabbike bi‘l-hikmeti ve‘l-mev‘izati‘l-haseneti*²³⁸ 16/125.

Ol kişi ne dirise bayık-durur
Halkı da‘vet kılmaga lâyıık-durur (G1-2339)

Gönlünde seyr, marifet, ilm ve hilmin dördü de bulunan kişi kutb (zamanın büyük alim ve velisi) olmuştur. Bunların dördünün bulunduğu gönül cennet demektir. Allah o gönle tecelli eder.

Ger olursa kimsede dördi bile
Bu cihânda ol kişi nâdir ola (G1-2340)
Pes ola ol kimsene kutb-ı zamân
Rahmet ola ‘âleme ol bî-gümân
Ol gönülde kim bu dörd ırmag-ola
Pes hakikat ol gönül uçmag ola
Hem Çalap dîdârı anda görine
Bugün iste anı güyme yarına (G1-2343)

3.10.12. MARİFET

Marifet candan gelir.
Ma‘rifet cândan kopar gelür tene
Ma‘siyet tenden kopar gelür câna (G1-710)

²³⁸ *Güzel ve hikmetli sözlerle onları hak yola davet et* Nahl 125.

Ma'rifet kendini bilmek; masiyet, kendi halini bilmemektir.

Sen bu 'ilmi kendü cismünde okı

Ger buşup kakır-ısañ nefse kakı

Kendüzin bilmekdür âhir ma'rifet

Kendü halin bilmemekdür ma'siyet (G1-1035)

İlmi ve marifeti olmayanın ibadeti, zühdü ve günahı bilip ayırt etmesi mümkün değildir. Marifet, insanın kendisini bilip yeri göğü kendi nefsinde bulmasıdır.

Kendini bilmemek ise günahdır.

Her ki yokdur anda 'ilm ü ma'rifet

Aña çi tâ'at çi zühd ü ma'siyet

Ma'rifet şoldur kişi nefsin bile

Yiri gögi kendü nefsinde bula

Ma'siyetdür bilmemek kendüzini

Düne degşürmişdür ol gündüzini (G2-6905)

3.10.12.1. Marifet ve seyr

Cennetteki dört ırmağa karşılık gönülde dört özellik bulunur. Su ırmağına mukabil seyr (Hakk'a yönelme ve ona koşma) şarap ırmağına mukabil marifet bulunur. Süt ırmağına karşılık ilm ve bal ırmağı için hilm (yumuşaklık) vardır.

Hem didüm dörd ırmag ol uçmakda var

Dâyimâ eksilmedin anda akar

Uş gönülde akadur dördi bile

Diñle imdi eydeyüm kıldan kıla

Anda bir ırmag sudur bundaki seyr

Kim ne mescid kor ne büthâne ne deyr

Anda birsi hamr u bunda ma'rifet

Kim cânı serhoş eyler mey-sıfat

Anda bir ırmag sütdür bunda 'ilm

Ol biri kim anda baldur bunda hilm (G1-2308)

Allah gönüldeki dört özelliğın ikisini dervişlere , ikisini de âlimlere verdi Allah, seyr ve marifeti Tanrı aşkıyla yanan dervişlere verdi.

.İlk gönülde Hak anı nakş eyledi
Dördi bu dostlarına bahş eyledi
İkisin rûz eyledi dervîşe Hak
‘İşk odından suhte vü dil-rîşe bak
İkisin hon eyledi ‘ilm ehline
Tâ anuñla kâyim ola bu dine
İmdi gör kankısıdur dervîşlerüñ
Şol Çalap ‘ışkı bile dil-rîşlerüñ
Ol hakîmdür ne neye lâyük bilür
Olmışı oldaçıyı bayık bilür (G1-2315)

Virdi seyri ma‘rifetle bunlara
Leyli ‘ışkından yanan mecnûnlara
Seyr iderler cân-ıla dost evine
Anda varan aglamaya avına

Marifet olmadan seyr, sürekli akan su gibidir. Seyr olmadan da marifet, suyu eksik şarap gibidir.

Ol kişi kim yalnız anuñ seyri var
Şol suya beñzer ki dün gün hî akar
Anuñ-ıla ‘ayş u ‘işret olmaya
Sudan ayruk yalnızın iş gelmeye (G1-2320)
Şoldur ol kim bir kanınça içeler
Çünkü kandı terk idüben geçeler
Şol ki yalnız ma‘rifetdür key gibi
Ol dahı şol suyu eksük mey gibi
Her kim içer köyndürür kursagını
Sayru eyler âdemînüñ sagını
Ol dahı hem key degüldür yalnızın
Diñle imdi eydeyüm dirlik özin (G1-2324)

Seyr ve marifete sahip olanın işi başarı ve cömertliktir.

Kimde kim iksi bile mevcûd ola

Ol kişinüñ işi feth ü cûd ola (G1-2325)

Seyr ve marifet sahibi velidir. Ayık gelir fakat evini barkını terkedip kendisini unuttur.

Yol içinde serdih ola ol kişi

Meclis ola dâyimâ anuñ işi

Andan iren hân-u-mânın terk ide

Cümlesi ayık gele esrük gide

Seyr-ile ol ma‘rifet issi budur

Zîra kim biri hamır biri sudur (G1-2328)

3.10.13. BEŞ İLM, İNSAN VÜCUDUNDAKİ BEŞ YERDEDİR VE BEŞ İLMİN BEŞ DELİLİ VARDIR

Aşk kitabından bir ders okursa insandan kendisine Hakk'ın ilmi açılır. Çünkü Allah insanı hazineler evi yapmış ve kensiyle ilgili ilimleri insanda toplamıştır. Tanrı'dan beş çeşit ilm gelmiş ve her biri kulların beş yerine konmuştur. Bunlar: zahir, ibret, hikmet, esrar ve kudret ilmleridir. (G1-2690-2724)

3.10.13.1. Zahir ilmi

Zahir ilmi nefse hakim olmuştur. Bu ilmin delili ya peygamber sözü ya Kur'an ayetidir.

İlm-i zâhir Tañrı'dan çün dostına

Geldi hâkim oldı bu nefs üstine

Tâ ki nefse emr-i ma‘rûf bildüre

Pâdişâha karşı kullık kıldura

Nefsüñe bu dogru yolu göstere

Sini şeytân gâretinden kurtara

İlmi zâhir itmeseydi ol Ahad

Nefs kalaydı zulmet içre tâ ebed (G1-2700)

Levle'l- 'ulemâ 'ü sâra'n-nâsu ke'l-behâyimi²³⁹

İlm-i zâhir pes bu nefste oturur
İşi oldur nefsi yola getirür
İlm-i zâhirde delîlüñ gâyeti
Yâ hadîsdür yâhu Kur'ân âyeti
Zîra zâhir 'ilmi nefste oturur
Nefs fodûldur dem-be-dem baş götürür
Kimsenüñ ayruk sözün kılmaz kabûl
İlla şol kim Tañrı eytdi yâ Resûl
Pes bu zâhir 'ilmine oldur delîl
Kim Resûl eytmîşdür anı yâ Celîl (G1-2729)

3.10.13.2. İbret ilmi

İbret ilmi aklın anlayacağı ilmdir. İbret ilminin delili misaldir.

İlm-i ibret şol-durur 'akl añlaya
Görmedügin hem göre hem tañlaya
Ziira 'âlem üzre 'ibret yazludur
'İlmi anun 'akl içinde gizlüdür
Göz görür 'akl okır ol 'ibretleri
Hiç ola mı hem delü 'ibret eri (G1-2705)
Ol ilim pes 'akl içinde oturur
Kanda kim bakarsa 'ibret getirür
İnne fî-zâlike le- 'ibreten li-uli'l-epsâri²⁴⁰ 24/44
İbrete yokdur delîl illâ misâl
Çün misâl geldi dahı yokdur mecâl (G1-2731)
Zîra 'ibret bu cihânda yazludur
Sırrı anuñ cism içinde gizlüdür
Akl oturmuşdur bakar ol 'ibrete

²³⁹ *Âlimler olmasaydı insanlar hayvan gibi olurlardı.*

²⁴⁰ *Şüphesiz bunda görüş sahipleri için mutlak bir ibret vardır Nur 44.*

Görür anda niçedür bunda nite
Yaa cihânuñ ‘ibretin eydür bize
Cism içinden bir mesel dir ol söze
Yâhu cismüñ ‘ibretin eydür saña
Bu cihândan bir mesel getirür aña (G1-2735)
Bu mesel bir âyinedür ortada
‘İlm-i ‘ibret anda görnür iy dede
Pes meseldür ‘ibret evinde delîl
Nitekim Kur'ân'da eydür ol Celîl
*Ve tilke'l-emsâlü nadribühâ li'n-nâsi*²⁴¹ 59/21

3.10.13.3. Hikmet ilmi

Hikmet ilmi (Tanrı sözü) gönle indirilmiştir. Hakk'ın sözü olan hikmetin delili de müminin doğruluğu ve kalbinin temizliğidir.

Hikmeti Hak gönüle kıldı nüzûl
Bil anı kim kendü söylepdür nugûl
*El-hikmetü nutku'llâhi ta'âlâ*²⁴²
Hikmeti gönüllere Hak bildürür
Şol gönüle kim aña kâbil-durur
Pes bu hikmet nakş olupdur gönüle
Andan ol kaynar gelür her dem dile (G1-2710)
Hikmete hergiz deliil yokdur ‘ayân
İlla şol kim sâdık ola diñleyen
Hikmete ger sıdk olmazsa delîl
Kanda söylerse olur hor u zelîl (G1-2740)
Zîra kim hikmet Çalap nutkı-durur
Pes delîli mü‘minüñ sıdkı-durur
Sıdkı yoga hikmeti sen söyleme

²⁴¹ Bu misalleri insanlara, olur ki düşünürler diye söylüyoruz Haşir 21.

²⁴² Hikmet yüce Allah'ın nutkudur.

Key sakın ol hikmete zulm eyleme
Hikmeti Allah gönüllere kodı
Anı gayr-ı ehline eytmeñ didi
*Lâ-tu 'tu'l-hikmete li-gayri ehlihâ fe-tazlimûhâ*²⁴³
Ehli oldur kim anuñ sıdkı ola
Sen diyinçe karşudan saddak gele
Pes delîli hikmetüñ bu sıdk-ı mış
Allah anı sende anuñçun komış (G1-2745)
Kim alasın hikmeti saddak ile
Hem kopasın yarın ol Sıddîk ile
*Ve yef'alu'llâhu mâ yeşâ 'u*²⁴⁴ 14/27
*Yahkumu mâ yürîdu*²⁴⁵ 5/1

3.10.13.4. Esrar ilmi

Esrar ilmi cana yerleştirilmiştir. Esrar ilminin delili sevgidir. Çünkü aşk cana bağışlanmıştır.

İlm-i esrârı Çalap cânda kodı
Sanma kim nefsde vü yâ tende kodı
Şol zamân kim cân ezelde var-ıdı
Anda söyleşdüğü bu esrâr-ıdı
Pes bu esrâr ol ezelden cân-ıla
Bile geldi bunda nite ayrıla
Cân içinde kodı esrârı Ahad
Cândan ayrılmayırsardur tâ ebed (G1-2715)
İlm-i esrârüñ delîli sevgüdür
Zîra sevgü cân içinde eygüdür
Tâ ki sevgü olmayınca ortada
Cân içinden sırr açılmaz iy dede

²⁴³ *Hikmeti ehlinden başkasına vermeyiniz; yoksa onlara zulmetmiş olursunuz.*

²⁴⁴ *Allah dilediğini yapar İbrahim 27.*

²⁴⁵ *İsteddiği hükmü verir Maide 1.*

Sevmedük yire râz açmaya
Ger açarsa sözi anda geçmeye
Cânı cân sevse aña râzın açar
Küfr-ise İslâm-ısa anda geçer
Pes bu esrâra delîl sevgü-y-imiş
Bu sevişmek dostlara eygü-y-imiş (G1-2753)

*Yuhubbûnehum ke-hubbillâhi ve'llezîne âmanû eşeddü hubben li'llâhi*²⁴⁶ 2/165

3.10.13.5. Kudret ilmi

Kudret ilmi zat içindedir. Kudret ilmi, bütün ilimlerin canıdır. Ve zat içinde Allah'ın ışığıdır. Kudret ilmine delil her dediğini yapmaktır. Kudret isteyince can alıp dilediğinde can vermek veya en küçük iş bile olsa işlemeye gücü yetmektir.

Kudret sahibi olanlar bunun farkındaysa ve kaynağını biliyorsa o Hakk'ı bulmuş ve görmüş demektir. O kimseler ayna gibidir. Kim bakarsa Hakk'ın cemalini onda görür.

İlm-i kudret zât içinde oturur
Niçe bitmez işleri ol bitürür
Kudrete bu zaat içinde pâdişâh
Kendü düzdi aña lâyük tahtgâh
Zîra kudret 'ilmi küllî hak-durur
'Âlem içre hâkim-i mutlak-durur
Pes bu kudret cümle 'ilmüñ cânıdır
Zât içinde pertev-i Yezdânidür (G1-2720)
Kudrete şoldur delîl kim söyleye
Ne ki dirse didüğünü işleye
Zîra kudret ol-durur kim el ire
Dilese hem cân ala hem cân vire (G1-2757)
Ve yef'alu'llâhu mâyeşâ'u 14/27
Yahkumu mâ yürîdu 5/1

²⁴⁶ Onu Allah'ı sever gibi severler; iman edenlerse Allah'ı onlardan daha fazla severler Bakara 165.

İşlemege eli ire her işi
Yapmag u yıkmak ola kemter işi
Ne delîl gerek dahı ayruk añâ
Didüğün çün işleye önden soña
Pes delîl bu ‘ilm-i kudretde ‘ayân
Hükmini sürmek-durur bellü beyân (G1-2760)
Kanda kudret ‘ilmi varsa hak-durur
Anı bilen hâkim-i mutlak-durur
Her ki sâhib-kudret ola şeksüzün
Anı gören bil ki gördi Hak yüzün
Gözü-durur ol kişi her kim baka
Gören Hak dîdârın anda mutlakâ (G1-2763)

3.10.14. İLİM MALDAN ÜSTÜNDÜR

İlim dünya malından üstündür. Âlim, halk arasında ve Allah katında çok değerlidir. Malı çok olan kimse ise dünya zahmeti çeker. Onun Hakk'ın rahmetini bulacağı da şüphelidir. Âlim, erdemler sahibi olarak tanınırken mal sahibi ise cimri ve her işe karışan olarak bilinir. İlim maldan üstündür; çünkü mal insanı geri koyarken ilim, Hakk'a ulaştırır.

Tannrı ‘ilmin hôş-durur ögrense çok
Anı kim çok bildise ol oldı tok
Hem eyü dirler añâ vü hem ganî
Cümle halk muhtâc olup ister anı (G2-9480)
Dünya mâlından ‘ilim yigdür bilüñ
İy yarânlar ‘ilme key ragbet kılıñ
Gerçi mâldar adı bay u beg-durur
İlla mâldan bu ‘ilmi çok yig-durur
Âlimüñ çün halk katında sadrı var
Hem dahı Hak hazretinde kadrı var

*Ve'llezîne âtu'l- 'ilme derecâtin*²⁴⁷ 58/11

Mâlî çok darta bu dünyâ zahmetin

Hem gümândur kim bula Hak rahmetin (G2-9485)

Dünyada 'ilmünn ve maalunn dadı var

Bunları kim çok direrse adı var

Birnüñ adı 'âlim ü fâzıl-durur

Birnüñ adı nâkes ü müdhil-durur

Pes 'ilim yigdür bu mâldan mutlaka

Mâl girü kor şahsı 'ilm iltür Hak'a

Uşbu sözüñ tanuğın eydem saña

Tut kulagun bir dem uht bendin yaña

3.10.14.1. Haricilerin Hz. Ali'ye ilmin mi malın mı üstün olduğunu soruşu

Allah, Hz. Muhammed'e ilim verdi. Ve o da bunu halka bildirdi. İlmin şehrinin kendisi, kapısının da Hz. Ali olduğunu söyledi. Yani önce Hz. Ali'ye danışılması gerektiğini bildirdi. Kafir, inkarcı ve münafık bu sözü hak bilmedi. Onlardan on kişi birleşerek ayrı ayrı bu sözü Hz. Ali'ye sorup ilmin mi malın mı üstün olduğunu anlamak istediler.

Hz. Ali, bu on kişiye ilmin maldan üstün olduğunu söyledi. Üstünlüğünün neyle bilinebileceği sorusuna: İlmi öğrenmenin herkese farz olduğu yanıtını verdi.

- İlmi peygamberlere veren Allah'tır. Onlar bu ilim sayesinde halka yol göstermişlerdir. Halbuki hesapsız mal toplayan Karun onunla yerin dibine geçip harap olmuştur.
- İlmin üstün olmasının bir delili de sahibinin malı beklemesine rağmen ilmin sahibini koruması; onun dinini ve dünyasını canlı tutmasıdır.
- İlmin üstünlüğünün üçüncü delili, malın harcandıkça eksilmesine rağmen ilmin harcanınca çoğalması ve gelişmesidir. Ayrıca ilim sahibi Allah'ın

²⁴⁷ *Kendilerine ilim verilmiş bulunanların derecelerini artırır* Mücadele 11.

emrini bilir; mal sahibinin ise bundan haberi yoktur ve ömrünü günah içinde geçirir.

- İlmin üstünlüğünün dördüncü delili, malı hırsızın çalmasına; haydutların alıp gitmesine rağmen ilmi kimsenin alamaması ve zorla sahip olamamasıdır.
- İlmin üstünlüğünün beşinci delili, kişi ölünce malını mülkünü başkalarının almasına rağmen ilim sahibinin ilmmini birlikte götürmesidir.
- İlmin üstünlüğünün altıncı delili, malla dünya nimetlerinin ele geçmesi; onun da dünya izzeti sağlaması halbuki ilimle hem dünyanın hem ahiretin kazanılması; böylece hem izzet hem kutluluk elde edilmesidir.
- İlmin üstünlüğünün yedinci delili, mal sevgisinin insana endişe vermesi ve gönlünü karartması yanında ilmin insanın canını ve gönlünü aydınlatması ve gözüne her yeri gül bahçesi gibi göstermesidir.
- İlmin üstünlüğünün sekizinci delili, mal sahibinin kazancının helal olduğuna dair hesap verecek; haram ise azap görecektir olması yanında âlimlerin şefaatçi olup ahirette suçluyu elinden tutacak olmasıdır.
- İlmin üstünlüğünün dokuzuncu delili, Allah'ın ilmi gökten indirmesi ve ilim sahibini göğe çıkarmasına rağmen malın aslının yer olması ve onu sevenin de yerde kaybolup gitmesidir.
- İlmin üstünlüğünün onuncu delili, ilmi çok olanların işlerinin zikir ve ibadet olması; tanrılık davası etmemeleri yanında mal mülk sahibi olanların mallarının bunları baştan çıkarmasıyla azıtıp doğru yoldan sapmaları; tanrılık iddiasında bulunmuş olmalarıdır. (G2-9610-9489)

Hız. Ali on kişiye on türlü cevap verince inkarları gitti ve doğruyu kabul ettiler. Böylece malı çok harcayıp ilim tarafını tuttular. (G2-9613-9)

İlme rağbet edip âlimlerden olmak gerekir. İlmi eksiksiz öğrenen bütün gönüllerde yaşar. Zahir ilmiyle uğraşanın kulağı işitir ve gözü de görür. İnsan yavaş yavaş öğrenmeyi sürdürmeli; bilmediğini de sormalıdır.

İy yarânlar ‘ilme key ragbet kılûn

Câhil olmañ bu ‘âlimlerden oluñ (G2-9620)

Her kim ol öğrendise ‘ilmi tamâm

Cümle gönüller aña oldı makâm

Hâli zâhir ‘ilmine kim el urur

İşidür uşbu kulag u göz görür

Arkun arkun öğrenüdurmak gerek

Bilmedügin bilene sormak gerek

Bâtın ilmi, kendiliğinden gelir. İrade dışında, birden doğup ortaya çıkar. Onu kimse kimseden öğrenemez. Kendinin ve aslının neden olduğunu da bilmez. Bu, can içinde başka bir candır. Gönüldeki gizli hazine odur. Allah onu kime nasip ederse o kişinin söyledikleri ilimdir. Bu kişinin içi ve dışı süslenip güzelleştiği gibi bulunduğu yer de Tur dağı gibi tecelliye mazhar olur.

Ol ki bâtın ‘ilmidür kendü gelür

Sini saña komaz ol kendü olur

Öğrenimez anı kimse kimseden

Kim bilür kim kendü ne aslı neden (G2-9625)

Cân içinde bir dahı cân ol-durur

Kim gönülde genc-i pinhân ol-durur

Allah anı kime rûz eyler-ise

‘İlm olur her ne kim ol söyler-ise

Zâhirî vü bâtını ma‘mûr olur

Kanda dursa durduğı yir Tûr olur

Âşık Paşa'nın batın içinde hocası olduğu gibi zahir ilmiyle de ilgisi vardır. Ona açılan batın ilmi sayesinde zahir ilmi de tazelenmiştir.

Bâtın içre ‘âşikuñ üstâdı var

‘İlm-i zâhirden anın istâdı var

Zâhiri tâze dutan şoldur kim ol

Bâtın içre açılıpdur aña yol (G2-9630)

Her kimüñ kim bâtını rûşen ola

Lâcerem kim zâhiri gülşen ola

İy Hudâyâ kamu eksüklüleri

Bu makâma sen yitürgil bunları

3.11. AKIL

3.11.1. AKLIN YARATILIŞI VE GÖREVLENDİRİLİŞİ.

Varlık yaratılmadan önce Allah, akli yarattı. Ona bazı yükler yükledi, sorumluluklar ve nitelikler verdi. Akli, bütün varlıklardan üstün tuttu ve rahmetini ona saçtı.

Bütün varlıklar akla muhtaçtır. Bütün yaratıklar içinde güzellik, üstünlük ve değer akla verilmiştir. Akıl içinde emir veren Allah'tır. O, işlerini akıl vasıtasıyla yapar. Sekiz çeşit kapısı olan insan vücudunda emirler veren odur. Akıl içindeki Allah emri candır.

Ol zamân kim yog-ıdı bu nüh felek
Yir ü gök ü cism ü cân ins ü melek
Kamusından ilk yarattı 'aklı Hak
'Aklunı dir 'akl-ıla ol 'akla bak
N'eyledi gör pâdişâh ol 'akl-ıla
Hod bu söz ma'lûm olupdur nakl-ıla
*Evvelü mâ halaka'llâhü'l-'akle*²⁴⁸
Çün yarattı 'aklı evvel ol Kerîm
Minnet urdı 'akla bu kez ol Hakîm (G2-6950)
Eytdi sini kamudan yig eyledüm
Kamudan öñ rahmetümle toyladum
Kamu kullar saña muhtâc olısar
Kimde sen olmaz-ısañ aç öliser
Revnakı olmaya sensüz kimsenüñ
Halk içinde revnak u ragbet senüñ (G2-6953)
Akl içinde hükm iden ol Hak-durur
Ol-durur kim hâkim-i mutlak-durur
Akl elinden şol hüküm işler müdâm
'Akl oturmıl başda dutmış hoş makâm
Bu sekiz dervâzede hükmi revân
Durmaz işler dün ü gündüz kârvân (G2-6979)
Ma'lum oldı kim 'akıl sultân-durur

²⁴⁸ *Yüce Allah ilk önce akli yarattı.*

‘Akl içinde Allah emri cân-durur (G2-7061)

Akıl ve can kudrettendir.

Bu yöriyen âdemîler kamusu

Âdem oğlanlarıdır ‘âmı hâsı

Kamusunuñ aslı Hazret'den-durur

‘Aklı cânı cümle kudretten-durur (G1-420)

Akıl, can, anlayış ve dinle birlikte gökten inmiştir.

Gökden indi cân u ‘akl u fehm ü dîn

Yirden oldı nefis ü ten hem kibr ü kîn (G1-701)

Aklı Allah yolunda kullanmak asıl kutluluktur.

Devlet oldur kim duta öğrendügin

Hak yolına bağlaya ussın ögin (G1-757)

3.11.2. AKIL SAHIPLERİ

Bkz. 3.9.2. Hz. Muhammed ve akıl

Ruhani varlıkların akılı vardır. Nefsani varlıklarınca akılı yoktur. İnsanın hem akıl ve gönlü hem de nefis ve vücudu vardır. Akıl ve can ruhani; nefis ve ten ise cismanidir

Aklı vardur nefsi yok rûhâninüñ

Nefsi vardur ‘aklı yok nefsâninüñ (G1-724)

Âdemînüñ mülki geldi mu‘tedil

Nefs ü tendür varlığı hem ‘akl u dil

Ya‘ni kim ol ‘akl u dil rûhânidür

Nitekim bu nefis ü ten cismânidür (G1-729)

3.11.3. AKIL VE İNSANLIK

İnsanlara verilmiş on kıymetli nesnenin ilki akıldır. Akıl, insanları doğru yola götürür; küfrü dinden ayırır. İnsanlar arasında söyledikleri tutulmalıdır. İnsanı insan yapan akıldır. Aklı olmayan insan hayvan tabiatlı olur. İnsan Allah'ı aklıyla bilmiştir. Aklı olup da onu kullanmıyor, günahlardan kaçınmıyorsa bunun az bir günahı Allah

katında çok sayılır. Akıl insanlara verilmiş en büyük nimettir. Allah'tan geleni haber veren akıldır. İyiyi kötüden ayırt edip seçemeyen akıl Hakk'a ulaşamaz. Akla değerini getiren iyiyi seçebilme yetisidir.

Evveli şoldur ki başda 'akl ola
Başlaya ol başları togru yola
Yol içinde küfri dînden ol seçe
İl içinde ol ne dirse ol geçe
Âdemî bu halk içinde ol olur
Halkı mutlak âdemî ol oldurur
Kimde ol yohsa olur hayvân hulu
Göñli tolı hırs u gözi uyhulu
Âdemî bu 'akl-ıla bildi Hak'ı
Âdemüñ bu 'akl-ıladur revnakı (G2-8995)
Pes gerek kim 'akl ola her kişide
Kim anuñla hem diye hem işide
Aklı var illa degül perhîz-kâr
'Aklı kâmiller anı hayvân sayar
Kankı 'âkil kim anunn perhîzi yok
Az günâhı Hak katında ola çok
Key hasiyyetdür bize Hak'dan 'akıl
'Akl kıldı her nese Hak'dan nakıl
İlla perhîz olmasa bu 'akl-ıla
Âdemî hayvâna beñzer nakl-ıla (G2-9000)
Pes gerekdür 'akla perhîz eylemek
İşi bilmek sözi andan söylemek
Perhiz olmazsa bu 'akl irmez Hak'a
'Aklı bu perhîz getürdi revnaka
Çün 'akıl bî-perhiz ola tertibi
Âdemî bî-zabt ola hayvân gibi
İnsan, akıl ile şeref bulmuştur.
Âdemî bu 'akl-ıla buldı şeref
Görseñe 'aklı giden oldı hâref (G2-2631)

İnsan, akıl ile ruhani mülke ilerler. Ve gök ehlini görür. Allah cemalini perdesiz görmeyi sağlayan da akıldır. İnsan, ebedilik mülküne hükmetmeyi ve Hak kapısında yer almayı da akla borçludur.

Akl-ıla rûhâni mülke seyr ider

Bir işid kim varuban anda n'ider

Nüh felekden yokaru seyri geçer

İrer ol rahmet honından yir içer

Seyr ile her dem varur ol menzile

Cümle gök ehlin görür bu 'akl-ıla

Hem görür ol Hak didârın bî-hicâb

Pâdişâhlık bulur anda bî-hisâb

Terzuku men teşâ'u bi-gayri hisâb 3/27²⁴⁹

Ol fenâsuz mülk içinde şâh olur

Merkezi vü menzili dergâh olur (G1-736)

3.11.4. ALLAH'I VE YARADILIŞI ANLAMAK

Yaradılışın maksadının kulluk olduğunu anlamak akıl sahiplerinin işidir.

Her kimüñ kim gönli selîm ve 'aklı müstakîm ola çün bu kitâbı mütâla'a ide âferînişden maksûd (L2B-9) neyise bile ve cemî'i esrâra muttali' ola. Gerek kim özin degşüre; (L 2B-10) ef'âl-i kabîha ve a'mâl-i fazîhadan ihtirâz ide.

Akıl ve bilgi, mananın (Allah sevgisinin) ortaya çıkmasını sağlar.

Görseñe niçe yanupdur iy safâ

Hak nurından ol çerâg-ı Mustafâ (G1-2626)

Ve dâ'iyen ila'llâhi bi-iznihî ve sirâcen münîren²⁵⁰ 33/46.

Ol çerâgdan sen dahı yandur çerâg

Yandurasın var-ısa başuñda yag

Akl u dâniş ya'ni yagdur ma'ni nûr

'Akl şol uçmaga beñzer ma'ni hûr

²⁴⁹ *İstediğine de hesapsız rızık verirsin* Āl-i İmran 27

²⁵⁰ *Allah'ın izniyle, bir davetçi ve nur saçan bir lamba olarak gönderdik* Ahzab 46.

Kimsede kim ‘akl u dâniş var ola
Lâcerem kim ma‘ni aña yâr ola
Kimsenüñ kim ‘aklı yarı kılmaya
Lâcerem bu ma‘niden dad almaya (G1-2630)
Vahdet mülküne akıl ermez.
Fikr ü ‘akluñ iremez ol menzile
Adı ol mülküñ inan gelmez dile (G1-55)
Ol-durur ol mülk-i vahdet ol-durur
Uşbu mülki yoğ-iken ol oldurur
Sadece akıl, Allah yolunda ilerlemeye yetmez.
Niçe kim uslu olursa bir kişi
Olmaz-ısa Hak yolından yoldaşı
Yolını iledemez ol menzile
Dolaşur dünyâda yüz biñ müşkile (G1-459)
İnsan düşüncesi, gökteki yıldızları yaratan; ayı günü hareket ettiren; geceyi gündüzü
kararlaştıran varlığın kim olduğunu sorar. Doğa olaylarını gerçekleştirenin ve coğrafi
oluşumları sağlayanın kim olduğunu merak eder. Nimetleri bitirerek canlılara
rızkılarını veren ve her türlü ihtiyacı karşılayan bir varlık bulunmalıdır. İşte bütün bu
işlerin yaratıcısının yüce Allah olduğunu akıl idrak eder.
Bunda uş sekzinçi bâb oldı ‘akıl
Eydeyüm andan dahı bir kaç nakıl
Geldi cânım ogradu fikr evine
Girdi yolum fikrüñ ol bikr evine
Fikr içinde gökleri gördüm tamâm
Ma‘lum oldı her mukîm ü her makâm (G2-9410)
Görnügeldi her makâmda her bir iş
Yirde gökde dün ü gündüz yaz u kış
Çünkü fikrüm irdi gökde yılduza
‘Aklum eydür uşbu işi kim düze
Kim ola kim gökde ay gün yorida
Kim ola kim yirde dün gün durıda
Uşbu hikmet birle eyvân kim duta

Uşbu san‘at sayvân kim duta
Kim ola kim kar u yagmur yagdura
Kim ola kim indüre vü agdura (G2-9415)
Kim düze ırmaklaruñ böyle yolın
Taglaruñ kim berkide böyle ulın
Suları bir deñize kim dirşüre
Dirşürüben ne'yleye kaçça süre
Bunça dürlü ni‘meti kim bitüre
Bunça halka yidüre vü yitüre
Bunça dürlü dilleri kimdür bilen
Bunça hâcetler revâ kimdür kılan
Uşbu işler kendüzinden olmadı
Hem dahı bu halk elinden gelmedi (G2-9420)
Pes bu sun‘uñ sâni‘i var Hak'dur ol
Cümle işde hâkim-i mutlakdur ol
Çün bu ‘ilmi ol ‘akıl bâbında cân
Okıdı bildi ‘ayân-ender-‘ayân
Bildı Allah varlığın u oldı şâd
Bu bilüden aldı cân biñ dürlü dad
Okıdum çün ‘akl bâbında şunı
Bu bilü oldı banna rahmet hönı
Cânum anuñla tena‘umlar sürer
Kâfir ü münkir anı kanda görer (G2-9425)
Münkire Hak anı rûzî kılmadı
Uşbu ‘ilmüñ dadını ol bilmedi
Okıdum uş ol ‘akıl bâbın dakı
Çünkim anı okıdum bildüm Hak'ı
Bkz. 3.10.13.2. İbret ilmi
Akılla Allah'ın sanatı düşünülüp şükredilir.
Akluñ Allah sun‘ını fîkr eyleye
Sun‘ içinde Sâni‘a şükr eyleye (G1-2815)
Bkz. 1.20.3. İbadet

3.11.5. AKLIN HASTALANMASI

Aklın hastalığı, insanın düşüncesinin bozulması; olmayacak şeyleri hayal etmesidir. Bu istekler gönlüne yerleşince Allah'ın emrini anmaz olur.

Aklun oldur renci kim fikri şaşar

Fikrine olmayası işler düşer

Ortada añmaz Çalap emrini hiç

Bu hevesler gönüle tolmış pîç-e-pîç (G1-2979)

Akl hastalanınca kişi sohbetе gitmez olur. Velilerin sohbetine kavuşunca bu hastalıktan kurtulur.

Böyle olsa pes ‘akıl rencûr olur

Uşbu rencden ‘akl sohbetden kalur (G1-2980)

Evliyânun sohbetin her kim bula

‘Aklı anun işbu rencden kurtıla

3.11.6. AKLIN DÖNEMLERİ

Kırkı geçince, akıl ve bilgi sağlam olur; can ve gönül ilim ve hikmetle dolar.

Çünkü kırkdan geçdi geldi altmışa

Ol yigirmi yıl dahı düşdi işe (G1-2002)

Muhkem olur ol zamân ‘akl u bilü

‘İlm ü hikmet cân gönül olmış tolu (G1-2006)

Gençliğini ibadet ve sohbetle geçiren kişinin akıl evi, yaşlandığında hikmetle dolar.

Hem ‘akıl çartakları hikmet tolu

Kocalar şunuñ-ıla olur ulu (G1-2024)

3.11.7. ÂKİL VE CAHİL

Akıllı kişi kendi halini bilendir.

Âkil oldur kim bile kendü hâlin

Her hâl içre komaya elden yolın (G1-1155)

Akıllı kişi birliğe ulaşmaldır; çünkü her türlü iyilik ve kutluluk birliktedir.

Âkıl-ısañ birliğe ulaşıgör

Ne ki devlet var-ısa birlikdedür (G1-385)

Cahil, yapılanların nedenini merak etmez.

Câhil oldur kim dimez iş nicedür

Şöyledür kim gündüz aña gicedür (G1-1156)

Bkz.3.10.7.Cahil

3.11.8. AKLIN MEKANI

Akıl ve nefsin mekanları can ve cismdir

Cân içinde bu ‘akıl dutmış makâm

Leşkeri birle durur anda müdâm

Cism içinde hem bu nefsüñ menzili

Leşkeriyle dün gün anda mahfili

Bunlar iksi birbirine diş biler

Birbirinüñ hükmini basmak diler (G1-993)

Bkz. Gönül- Gönlün yeri

Melek/akıl başa yerleşmiştir.

Başı gör kim yir idinmiş ol melek

Ya‘ni ‘aklun tahtı andadur dök (G1-2489)

İlle baş oldu melek mülki tamâm

Anuñ-ıçun dutdı ‘akl anda makâm

Başı muhkem kal‘a kıldı ol İlâh

Baş içinde virdi ‘akla tahtgâh (G1-2502)

Kim melek/akıl mülkünden (baştan) bakırsa sevgilinin güzelliğini görmüştür.

Ya‘ni ol mülk-i melekdür şeksüzün

Her kim andan bakdı gördi dost yüzün (G1-2503)

Akıl, dimağ minberinde Hakk'ın birliğinin hutbesini okur.

Akl agupdur bu dimâg minberine

Hutbe okır cümle halk üzerine

Kamu ‘âlem bunda cem‘olmuş-durur
Bu vücûd mescidine tolmuş-durur
Kim bu ‘akluñ hutbesin diñleyeler
Kul nedür sultân nedür añlayalar
Akl okır ol vahdet-i Hak hutbesin
Hâlıkı sultân kul eydür kamusun (G1-1863)

3.11.9. AKLIN NEFSLE SAVAŞI

İnsanda nefis veya canın üstünlüğü aklın hangisini tutacağına bağlıdır. İnsan,nefs ve hevaya değil akıl, can ve aşka uymalıdır. Akıl ile nefis ve isteğin savaşı iki sultanın harbine benzer. Aklın müttelikleri: ilm, ibret, ibadet, zikir, safa, ahlak, iman, kanaat, riyazet, kerem, sevgi, utanma ve doğruluktur

Dün ü gündüz dartışıkdadur bular
Ol yeñer kim ‘akl anuñla oldı yâr
Kankısına kim ‘akıl koldaş ola
Yol içinde yâr olup yoldaş ola
Ol gerek kim yolın ilte ilerü
Yol bula ol içerüden içerü
Cân-ıla ger ‘ışk uyarsa tenüñe
Pes geliserdür nedâmet cânuña (G1-795)
Saña şol nefis ü hevâ düşman-durur
Döstlig iden saña ‘akl u caan-durur
Gördi kendü cismini bir şehr ulu
Her ne kim 'aalemde var anda tolu (G1-960)
Şehr içinde vardur iki tahtgâh
Her birinde oturur bir pâdişâh
Bunlar iksi birbirine yagıdur
Birbirinüñ tedbirini tagıdur (G1-965)
Hiç biri birine muti‘ olmaz bular
Andan olur gökçek ü çirkîn hular

Ol iki sultândur âhir iy kişi
Şehr içinde işleden her bir işi
Gerçi bunda Hak koyupdur bunları
Bunlâr okır liik her efsûnları
Cümle a‘zâ bunlaruñ hükmündedir
Gerçi kim Hak emri birle zindedür
İşid imdi her birinüñ adı ne
Kim iresin sen bu sözüñ dadına (G1-970)
Birinünn adı ‘akıldur iy safâ
Kim anuñla durdı şer‘-i Mustafâ
Birinüñ adı nedür nefis ü hevâ
Kim ‘akıl hükmüni ol dutmaz revâ
Var bularuñ her birinüñ leşkeri
Birbirine viribir her dem çeri
Akl urupdur cân içinde tahtını
Cem‘ idüpdür leşkerünn nîg bahtını
Cism içinde nefis taht urmuş-durur
Leşkerüñ müfsidlerin dirmiş-durur (G1-975)
Bu iki leşker durupdur sâf sâff
Birbirisiyle kılur her dem mesâff
Dinnle imdi adını ol leşkerüñ
Gör bulardan kankısıdur leşkerüñ
Dün ü gündüz kankısıyla bilesin
Uşbu sözden kendüzüñi bilesin
.İlm ü ‘ibret tâ‘at u zikr ü safâ
Berkidüpdür ‘akl-ıla ‘ahd ü vefâ
Hulk u îmân u kanâ‘at kamusı
‘Akla berkinmiş bularuñ nâmusı (G1-980)
Hem riyâzet hem kerem ihlâs-ıla
Düzilüpdür ‘akl-ıla dün gün bile
Hem mahabbet hem hayâ hem dogruluk
‘Akl-ıla bunlarda yokdur ayrılık

Uşbulardur leşkeri ‘akluñ i yâr
Bunlara beñzar dahı her ne ki var

3.11.10. AKIL, NEFS VE AŞK

Vücutta akla danışmadan işler yapan nefs-i emmaredir. İbadeti o bıraktırır ve günaha yöneltir. Nefs-i emmare, günah işler. Vücuttaki tek münafıktır. Vücudu ceheneme götüren ve utanma getiren odur. Akıl, nefse uyarsa aşağılara yuvarlanır. Vücut karışıklık ve fitneyle dolar. Böylece akıl, baştan gider ve Allah'ı tanımayıp dinden çıkar Akıl nefsi bırakıp aşka uyarsa Tanrı'nın gizli hazinelerinden haberdar olur; onlara ulaşır ve baktığı her yerde Hakk'ın sırlarını görür. Aşka uyan akıl, Hak katında da halk yanında da değerli olur. Vucut da onunla üstünlük kazanır. Bütün varlıklar, önünde eğilir. Dünyada ve ahirette alını ak olup rahmete erişir

İlla vardur sûret içre bir kişi
Kim bu ‘akla tanmadın işler işi
Nefs-i emmâre aña ad eytdiler
Tâ‘atı ol kor fesâdı ol diler
Bu surat şehrinde fâsık ol-durur
Ayrugı mü‘min münâfık ol-durur (G2-7065)
Ol-durur ilten bu cismi tamuya
Şermsârlık ol getürür kamuya
Akl aña uysa hakîkat hor olur
Şehr içi toptolu şerr ü şûr olur
Ma‘zul olur ‘akl tahtından düşer
Belki Hak'dan ayrılır dînden düşer
Nefsi koyup ‘akl eger ‘ışka uya
Tañrı'nuñ şol gizlü gencin ol tuya
Işk anı şol gence ilte şeksüzün
Kaңaru baksa göre ma‘nî yüzün (G2-7070)
.Hak katında ola kadr u kıymeti
Hem ola bu halk içinde ‘izzeti

Hem ‘azîz ola anuñla bu vücûd
‘Âlemüñ halkı kıla anda sücûd
Tâze ola yüzi dünyâ âhiret
Rahmete peyvest ola ol ‘âkibet

3.11.11. AKIL VE AŞK

Akıl ile ilim ve amel kazanılır. Böylece canlara Allah'ın rahmeti lütfu iner. Aşkla da Allah'ın cemaline kavuşulur.

Âşık'un ‘âlemde server bulduğı
‘Akl-ıla ‘ışkdur temennâ kılduğı
Akl-ıla ‘ilm ü ‘amel hâsıl olur
Cânlara Hak rahmeti nâzil olur (G2-7075)

Işk-ıla dîdâr bulnur şeksüzün
Kaңaru kim baksa görür dost yüzün

Aklı diri tutan aşktır. Hakk'a aşık olmayan akıl sahibi Tanrı'ya layık olamaz. Aşka yoldaşlık etmeyen akla hikmet ve sırlar dost olmaz. Aklı Tanrı'ya ulaştıran aşktır.

Hakk'a hayran olmayan akla
Tanrı aşkı can olmamıştır.

Diri akılı ışk dutar bilgil ‘ayân

Ölüdür ‘ışksuz ‘akıl bellü beyân
Kankı ‘akıl kim Hak'a ‘âşık degül

Ol hakîkat Hazret'e lâyıık degül

Işka yoldaş olmayan ‘akl ölüdür

Kendü nefsinden anuñçun aludur

Ol ‘akıl kim ‘ışka yoldaş olmadı

Hikmet ü esrâr aña eş olmadı (G1- 4800)

Dirliği ‘akluñ bu Hak ‘ışkıyladur

Bil ki ‘aklı Hazret'e ‘ışk iledür

Ol ‘akıl kim Hazret'e hayrân degül

Aña bil kim Tañrı ‘ışkı cân degül

Anuñ-içun kayguda kalmışdur ol
Cânı yokdur ya'ni kim ölmüşdür ol
Pes bu 'akluñ cânı 'ışkdur mutlakâ
Görseñe 'ışksuz 'akıl irmez Hak'a

3.11.12. AKIL VE CAN

Can, aklın mekanıdır
Cân içinde bu 'akıl dutmuş makâm
Leşkeri birle durur anda müdâm (G1-991)
Can insan, aklın aslı ise melektir. Akıl ve can ezelde vardı. Ebediyete kadar da kalacaktır. İnsan, akıl ve can yönüyle ölümsüz; nefis ve suret yönüyle ölümlüdür.
İlla cân insân u 'akl aslı melek
Bunlaruñçun urılupdur nüh felek
Hem ezelde var-ıdı bu 'akl u cân
Tâ ebed hem kalısardur câvidân
Eyle olsa 'akl u cân ölmeyiser
Pertev-i Hak'dur fenâ olmayısar (G1-1307)
Akıl ve nefis cana arkadaş kılınmıştır.
Akılı hem ol cânâ yoldaş eyledi
Nefsi dahı bile koldaş eyledi (G1-2253)
Akıl ve can Hakk'ın huzuruna gider. Akıl, can, nefis ve cismin gerçek sahibi insan değildir
Yıl yile karışır u hem od oda
'Akl u cân dergâha varur iy dede (G1-2264)
Akla 'aklum cânâ cânım dir-idi
Nefse vü hem cisme benüm dir-idi
Akl u cân u nefis ü ten oldı cüdâ
Kanda vardı ortadan ol kethudâ
Akl-ıla mı vardı yohsa cân-ıla
Nefis-ile mi kaldı yohsa ten-ile (G1-2273)

3.11.13. AKLIN ÖZELLİKLERİ

Akıl, iyi ve kötüyü görüp ayırır.

Ortada ‘akluñ hakemdür üstüñe

Eyü yavuz görnü-durur ‘akluña

Hem bilürsin devlet ehli yolını

Hem görürsin mihnet ehli hâlini

Kankısın kim sen kılursın ihtiyâr

Sohbetinde dün gün olursın i yâr

Anuñ-ıla varısarsın hazrete

Devleti kop mâyl olma mihnete (G1-1396)

Akıl, dünya üzerinde hükümdardır.

Aklı gör ne re‘y ü tedbîr dörüdür

Yidi iklîm üzre hükmin yöridür (G1-1298)

Allah’a götüren yolda akl-ı maaşînin yerine akl-ı kül yoldaş olunca işler makbul olur.

Gerçi ol ‘akl-ı ma‘âşi kaldısa

Dünyayı dirmege mâyl oldısa

Yoldaş oldı uş banna bu ‘akl-ı kül

Cümle işüm redd-iken oldı kabûl (G1-G 5607)

Aklın içinde bütün âlemlerin onunla diriltildiği bir deniz vardır. Bu deniz, her işin canı olan bilgidir.

Akl içinde bir deñiz vardur nihân

Kim anuñla diridür cümle cihân

Dâniş ehli dâniş eydürler aña

Cümle işüñ cânı oldur görseñe (G2-6865)

Akıl, insan hayatının meclisinde hem vezir, hem iş yapan, hem de emir verendir.

Akl oturmuş bezm düzmiş ortada

Hem vezîr ü hem nâyib hem kethudâ (G1-2422)

Bkz. 3.7.9.Ecelin gelişi konusu

3.11.14. AKL-I KÜLL

3.11.14.1. Akl-ı küllün mahiyeti

Bkz. 3.9.7. Nûr-ı Muhammedî

Akl-ı küll, yaratılmışların üstünü ve ilkidir.

Kâf u nûn dan kopdı nagmât u usûl

Kim işitdi ilk anı ol ulu kul

Akl-ı küldür adı ma'rûf ol kuluñ

Kamu kuldan õñ gelüpdür ol bilüñ

Kâle'n-nebiyyü salla'llâhu 'aleyhi veselleme evvele mâ halaka'llâhu'l-akle²⁵¹

Sâzı ilkin ol işitdi saldı baş

Fî vü yî vü kâf u nûn a oldı baş

Akl-ı kül ilkin işitdi ol üni

Kullıga durdı Hak'a karşı yöni (G1-12)

Mustafa, akl-ı küldür. O sade insan akli değil bütün akıl olduğundan yüce kuldur.

Pes cihânda uşbudur ol ulu kul

Bu kişi 'aklı-durur ol 'akl-ı kül (G1-2557)

Allah, önce akl-ı küllü yarattı. Pek çok zaman sonra akl-ı külden dokuz felek ile, yer, gök, varlıklar, cinler, insan ve melek yaratıldı.

İlk yarattı kudretinden 'akl-ı kül

Kendüzine evvel anı kıldı kul

Tañrılık kıldı aña bunça zamân

Yog-iken bu nüh felek heft âsümân

Eyledi ol 'akl-ı külden nüh felek

Yir ü gök ü cism ü cân ins ü melek (G1- 4499)

İlk yaratılan olduğundan ilk kulluk eden akl-ı küldür.

Anı bildüñ işid imdi bir dakı

Mu'teber kim ilkin ol bildi Hak'ı (G2-10065)

Kamulardan ilkin ol dutdı vücûd

Kamu halkdan õñdin ol kıldı sücûd

Akl-ı kül dir aña cümle ulular

²⁵¹ Peygamber Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun: Yüce Allah en önce akli yarattı, der.

Allâh anı kamudan yig ulular

Anı halkdan ilk yarattı ol Celfîl

Kamuya Hak'dan yaña oldı delîl

*Evvelu mâ halaka'llâhu'l- 'akle*²⁵²

Âlemi ol 'akl-ı külden eyledi

Sanmagıl kim âb u gilden eyledi

Allah'tan başka varlıkların hepsi bir vücuttur. Ve onun gözü akl-ı küldür. O, baktığı her şeyi görür. Allah, dünya varlıklarının hepsini onun emrine vermiştir. Toprak, su, hava, ateş aklın hizmetçisidir. Bütün peygamber ve veliler aklın gösterdiği yoldan Hakk'a ulaşmıştır. Akl-ı kül üstündür ve bütün kullar hayatlarını onunla düzenler.

Mâsivallâh bir vücûddur gözi ol

Kaçaru baksa açıkdur aña yol (G2-10070)

Bu 'akıldır kim cihân halkın aña

Hak musahhar eyledi öñden soña

*Ve sahbara leküm mâ fi's-semâvâti ve mâ fi'l-ardi*²⁵³45/13

Görseñe toprag u su yil od-ıla

'Akla dün gündüz gerek hidmet kıla

Topragı gör kim virür dün gün harâç

Toynudur her gün anda yüz biñ aç

Kıymetî taşlar kamu toprak-durur

Hem dahı altun gümüñ toprak-durur

Su dahı her kanda kim iltseñ gider

Bir işit kim varduğı yirde n'ider (G2-10075)

Ögidür bugdayı bâğlar suvarur

Çeşmeler olur u halka su virür

Yili gör kim niçe tolar yilkene

Eyledür her miskini bir meskene

Kürelerde odı niçe oynadur

Kim ol od taşları şöyle kaynadur

²⁵² Allah'ın yarattığı şeylerin ilki akıldır.

²⁵³ O, göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini kendi katından sizin emrinize verdi Casiye 13.

Odı gör kim niçe girmiş kobaya
Bişürür aşlar diler açlar toya
Mûm gibi gör niçe eyler demüri
Kim olur biñ dürlü nesne her biri (G2-10080)
Kamusı şâkirdidür ‘akluñ bular
‘Akl elinde işlenür uşbu hular
Bundan artuk gör niçe yohsul u bay
Kim kılurlar ‘akl-ıla tedbîr ü rây
Yâhu bunça evliyâ vü enbiyâ
‘Akl-ıla yol vardı irdi Mevliya
Mu‘teberdür pes bilüñ bu ‘akl-ı kül
Anuñ-ıla dirlik eyler kul

3.11.14.2. Akl-ı küllün beş duyusu

Havâss-ı amme (Aşağı duyular) ve havâs-ı hâssa (yüksek duygular): Nefs, kalp, ruh, sırr-ı hakikat, sırru’l-esrar ile avam ve havasın halleri ortaya çıkar.

Bütün varlıklar Allah’ın nimetlerinden faydalanır. Fakat akıl (akıl sahibi insan), baş olup hepsine hakimdir. Allah onu bu mülke halife yapmıştır. Bu yüzden onun beş duyusu vardır ve her şeyin lezzetini onunla hisseder. Velilerin akli hepsinden üstündür. Bu akl-ı kül denen şeydir.

- En yüce mahluk olan akl-ı küll yaratıldığında yer gök cennet ve cehennem yoktu. Akıl doğduğunda açtı. Allah’tan sofrayı istedi. Allah, yokluk mutfağını açıp varlık sofrasını kurdu. Ve akli davet etti. Akıl halen o sofradan yemededir. Yaratılmış her vücut yokluktan gelmiştir. Ve her biri hikmet nimetiyle dolu bir bardaktır.

- Hikmet nimetini yiyen akıl hareket edip güzel sesler duymak ister. Kün (ol) emrinin sesine kulak verip bir sufi gibi raksa girip dönen akıldır. Bütün yaratıklar bu sesle hareket etmededir. Ol emrinden sonra oluş süreklidir. Akıl da hırkasını yayıp oturan bir sufi gibi bu sesi dinleyerek Hakk’a dönüp dönmeye başlar.

- Akıl, bütün varlıklara burnunu sokar ve koklayıp Hakk’ın kokusunu bulur.

Hak kokusundan kokular almak isteyenler velilere karşı durup akıl burnunu onların sözüne sokmalıdır.

- Akıl cemalullaha meyletti. Gözden âlem nakşına baktı. Böylece yaratıcıyı ve yaptıklarını anladı. Yaratana tutuldu ve Hakk'ın huzuruna yürüdü. Nereye bakarsa baksın Hakk'ı gördü ve bu yüzden kendini unuttu. Her an kudret yüzünü gören akıl gibi her bakılan yerde onu görmek için akla onun sanatı ayna olarak tutulup o aynadan sanatın sahibi seyredilmelidir. Akıl için; sahra kağıt, çadır yazı, mana güzeldir. Akıl, kağıt sahrasını dolaşıp mana güzellerini görünce hayran kalır.

Akl-ı küllün beş duyusu evliyaya bahşedilmiştir.

Halka hod ni'met yimek bayık-durur

İlla honı kendüye lâyıık-durur (G1-3025)

Her birinüñ honı lâyıık özine

Hem muvâfik ni'meti kendüzine

Yirde gökde ne ki mahlûk var diri

Hak honında yiyedurur her biri

Her yirüñ hâlinçe honı var-durur

İlla bu 'akl ortada server-durur

Aklı bu milke halîfe eyledi

Kamulardan 'aklı artuk toyladı

Ve iz kâle rabbüke li'l-melâ'iketi innî câ'ilün fi'l-ardı halîfeten²⁵⁴ 2/30

Anuñ-içun kim anuñ penç hissi var

Her nenünse lezzetini ol duyar (G1-3030)

İlla ol evliyâ 'aklı-durur

Anuñ işi kamudan a'lî-durur

Zîra kim ol 'akl-ı küldür iy kişi

İşid imdi niçedür bahşâyışı (G1-3039)

Ol zamân kim Hak yaratdı 'akl-ı kül

Kim cihânda yokdur andan ulu kul

Yog-ıdı bu yir ü gök uçmak tamu

'Akla hon olmag-içun geldi kamu

²⁵⁴ Rabbinin meleklere; ben yeryüzünde bir halife yaratacağım dediğini hatırla Bakara 30.

Şol nefes kim doğdı bu ‘akl acıdı
Ya‘ni kim kuldur Hak'a muhtâc-ıdı
Pâdişâhdan hon tevakku‘ eyledi
Şâh anuñçun gör kim ol dem n'eyledi (G1-3045)
Açdı yoklık matbahını ol Hakîm
Dartdı varlık honın anda ol Kerîm
Düşdi ‘akluñ öñine urdı salâ
Vây aña kim yimeye mahrûm kala
Cümle sûret kim yardılmış-durur
Ol ‘ademden ‘âleme gelmiş-durur
Her biri bir kâsedür ni‘met tolu
N‘imeti hikmetdür aña iy ulu (G1-3050)
Niçe biñ yıldur ki bu ‘akl anı yir
Ne bu hon eksildi ne ‘akl oldı sır
*Şerbetü'l-hubbe ke ‘sen ba ‘de ke ‘sin femâ feraga'ş-şarâbu velâ ruviytü*²⁵⁵
Hon-ı ‘âlem ni‘met-i hikmet-durur
Ol ki hon-sâlâr-durur kudret-durur
Çün yidi bu kez semâ‘ ister semâ‘
Hoş avâzlar kılmak ister istimâ‘
Kulagın ol kâf-ıla nûn'a dutar
İşidüp aňlayana ol söz yiter
Zîra ol sazdan bu sũfî kim-durur
Raksa girmiş durmadın hey çarh urur (G1-3055)
Cümle halk ol nagmeden cünbişdedür
Görsene kim her biri bir işdedür
Zîhi nagme diñmedi bir dem üni
Ol-durur çevrindüren ay u günü
Ol didi oldı oludur olısar
Künfekân pes niçe ma‘zûl kalısar
Ol zamân kim Hak bu sazı döndüre

²⁵⁵ *Aşkî kase kase içtim, ne içmeden vazgeçtim; ne de kandım.*

Otura bu suufi hırka indüre
Çünkü saz ister ‘akıl diñler şunu
Hoş semâ‘ eyler Hak'a karşı yöni (G1-3060)
Yirde ve gökde ne ki mahluk var-durur
Kamusına bu ‘akıl burnın urur
Yiyiler Hak yiyisin ister bulur
Kanda varsa ol yiye ma‘lûm olur
Nitekim ol Mustafâ eytdi ‘ayân
Baña Rahmân yiyisi gelür revân (G1-3064)
*Innê le ‘eccidü nefese'r-Rahmâni min kîbeli'l-Yemeni*²⁵⁶
Ger dilersen sen dahı yıylayasın
Anuñ-ıla cânuñı toylayasın (G1-3065)
Karşı durgıl evliyânuñ yüzine
Dut ‘akıl burnın bularuñ sözine
Kim alasın ol nefesden yiyiler
Yiyleyenler anı böyle yiyiler
Çün ‘akıl Hak yiyisin hoş yiyledi
Bu kezin görklü yüze meyl eyledi
Geldi gözden bakdı ‘âlem nakşına
Bildi kim nakkaaş kimdür nakşı ne
Nakşı kor nakkâşına hayrân olur
Ya‘ni Hak dergâhına seyrân kılur (G1-3070)
Kanda kim baksa görür Hak yüzini
Anuñ-ıçun unıdur kendüzini
*Fe-eynemâ tuvellû fe-semme vechu'llâhi*²⁵⁷ 2/115
Akla her dem görnür kudret yüzi
Ol yüzi niçe göre sûret gözi
Ger dilersen kim göresin sen dakı
Bakduguñ yirde gümânsuz ol Hak'ı
Gözgü dutgıl ‘akluña sun‘ını sen

²⁵⁶ Bana Yemen tarafından devamlı Hakk'ın kokusu gelmektedir.

²⁵⁷ Nereye yönelirsiniz Allah'ın zatı oradadır Allah'ı orada görürsünüz Bakara 115.

Kim göresin Sâni‘i ol gözgüden
Yine düşdi ‘akla bir hoş arzu
Diledi kim kuça hoş hoş hûb-ru (G1-3075)
Mushaf içre sahralar var kâfurî
Kim düşüpdür bunlara Allah nûrı
Sahra yüzi toptolu çâdır-durur
Ne dilerseñ anda sen hâzır-durur
Müşk ü ‘anberden-durur ol haymeler
Haymeler içinde neler vardur neler
*Hûrun maksûrâtun fi'l-hiyâmi*²⁵⁸ 55/72.
Hayme içre oturur hoş hûb-rular
Kim Çalap'uña rahmetindendür bular (G1-3080)
Yüzleri nûrı güneşden görklürek
Degme birnüñ boyı nûrdan bir direk
Sahra kâğıd hayme yazu ma‘ni hûb
Niçesi sabr ide ‘akl aña bakup
Pes ‘akıl ol sahraya seyrân kılur
Görür ol gökçekleri hayrân kalur
Girür ol haymelere vü el sunar
Her birinden hazz alur zî-hoş hüner
Hûr u gılmân sanmañuz gökden yagar
İlla bilün kim bu sohbetden dogar (G1-3085)
Ol kişiden kim bu sohbet gelmeye
Yarın anda hûr u gılmân bulmaya
Ger inanmazsañ baña bak mushafa
Harf içinde ma‘ninin gör iy safâ
Ma‘niyi dut ‘akla var kim iresin
Tâ ne lezzet vardur anda göresin
Akla virdi Hak bu biş dürlü işi
‘Âkıl-ısañ sen dahı işle iy kişi

²⁵⁸ Çadırlar içinde gözlerini kocularından ayırmayan huriler vardır Rahman 72.

Evliyâ bahşâyîşidür bu hüner
Degme câhil bu işe el mi sunar (G1-3090)

3.12. SÖZ

3.12.1. SÖZÜN KAYNAĞI

Âdem'den söz doğmuştur
Çünkü cümle a'zalar oldu tamâm
Togdı Âdem'den görklü kelâm
Her yaradılmış ki var adı-y-ıla
Söz oluban her biri geldi dile
Pes bu 'âlem kamusı kim halk bilür
Eyü yavuz ne ki dilde eydilür (G1-1251)
Çünkü 'âlem oğludur âdem beyân
Togdı âdemden dahı bu söz 'ayân
Âdem-ile ma'lûm oldu iş kamu
Eyü yavuz hayr u şer uçmak tamu (G1-1256)

Sözün aslı dört varlığa bağlıdır: nefes, ses, harf ve mana. Nefes, ses ile yok olur. Harf, cana yazılır. Mana da akılda yer tutar. Akıl ile can evine ulaşan söz sevinçlidir. Tende kalan söz yabandadır.

İmdi bir görlüm nitedür ol kelâm
Kim togadur âdemîlerden müdâm
Ol dahı hem aslı dörd nesne-durur
Diñle imdi eydeyüm kim ne-durur
Birisi anuñ nefesdür kût-ı cân
Biri âvâz dur kim ol câna nişân
Birisi harfdür kim ol cândan gelür
Birisi ma'nî olur kândan gelür G1-1314)
Küfr ü îmân her ne kim gelür dile
Söylenen sözde bular dördü bile
Söylenüben söz tamâm oldugı dem

İşidenüñ gönline tolduğı dem
Ol sa'atda bunlaruñ dirlikleri
Bozıluban tağılur birlikleri
Kimi varur 'akl-ıla cân evine
Anda varan şek degül kim sevine
Kimisi ayruluban tende kalur
Tende kalan bil ki yabanda kalur (G1-1321)
Ol nefes âvâz-ıla olur fenâ
Ayrug anda ne zikir var ne senâ
Harf-ıla ma'nî girü bâkî kalur
Cân-ıla 'akla varur sâkî olur
Yazılur harf cân içinde nakş olur
Ma'ni varur külli 'akla bahş olur
Niçe kim 'akl-ıla cân varlıkdadur
Harf-ıla ma'nî bile yarlıkdadur (G1-1325)

3.12.2. SÖZÜN MENZİLLERİ

Sözün üç menzili vardır: Gönül, dil ve dinleyenin gönlü.

Söz güneş ve anlamı da Tanrı nurudur. Can göğünde dönen söz güneşi ağızdan doğar; nefes burcuna ilerleyip yükselir; sohbet mülkünü ısıtıp kulaktan batar. Ses menzili boyunca seyredir.

Üç makamdadur bu sözüñ menzili
Her birinüñ bir şekildür mahfili
Degme bir menzilde bir yüz gösterür
Degmesinde bir şekil ma'ni virür (G1-1617)
Evveli gönül-durur kim gizlüdür
Cümle sözüñn aslı anda yazludur
Söylemedin söz gönülde var-durur
Gönül içre yazılı defter-durur
Okınur her dem gelür andan dile

Kim cihânda hayr u şer ma'lûm ola
Ger gönülde olmasa bünyâd aña
Olmayaydı bu gönül üstâd aña (G1-1621)
Hem ikinci menzili bu dil-durur
Dil dahı bir gör niçe menzil-durur
Söz gönülden çün kopar dile gelür
Halk öğüdi cümle bu dilden alur
Dil-durur ma'lûm kılan uşbu sözi
Dil okıdı dörd kitâbı düpdüzi
Dil-durur kim kişünün ahvâlini
Ma'lum eyler cümle halka hâlini
Ma'niyi ger dil beyân eylemese
Kim bileydi sözi dil söylemese (G1-1626)
Pes üçinçi menzil oldur kim iner
İşidenün gönli içinde konar
Yazılır anda gönül evrâkına
Hâzır olur nuht gerek olsa yene
Nûrı-y-ıla gönüli aydın dutar
Ol sebebden bunça hikmetler biter
Uşbu üç menzildedür söz mahfili
Geh gönül mülkin dutar u geh dili (G1-1630)
Geh dogar bu sûrete dirlik düzer
Geh iner anda gönül mülkin bozar
Söz-ile dutdı dutanlar i'tibâr
Söz-ile oldı olanlar ihtiyâr
Söz güneşdür ma'nisi Tañrı nurı
Anuñ-ıçun hoş dutar gönülleri
Ol güneş bu cân göginde hey döner
Geh togar bize görünür geh iner
Uşbu agız şarkına gelür togar
Bu nefes burcına seyr idüp agar (G1-1635)
Uşbu sohbet mülkine tâb bıragur

Pes bu kulak magribinden uyagur
Bu avâz menzilgehinde seyr ider
Bir gözet kandan gelür kança gider
Yine çevrinüp gelür bir dem dahı
Uşbu nakşı kendüzüñde gör ohı (G1-1638)

3.12.3. SÖZ VE MANA

Mana akla ulaşmak için söze dökülmelidir. Mana ilk önce mürekkebin içine düşer ve rengini kaybederek onun rengini alır. Oradan akılı görmek ister. Akıl ona, yolun insanoğlunun gönlünde olduğunu halini değiştirmesi gerektiğini bildirir. Mana, mürekkepten harfe ulaşır fakat akılı orada da bulamaz. Akıl manaya, insandaki nefese ve söze karışmasını söyler. Harften dile gelen mana söz olur ve akıl tarafına yol bulur. Bir akıldan diğerine giden yol insanın dilindedir

İlk düşer ma'nî mürekkebe çengine
Rengini kor döner anuñ rengine
Anuñ içinden diler 'aklı göre
Kanı ol 'akl evine kanda ire
Kaygurur 'akla ki yol göster baña
Tâ varam ol dogru yoldan ben saña (G1-3345)

*İhdina's-sırâta'l-müstakîme*²⁵⁹ 1/6

Akl aña eydür senüñ dogru yoluñ
Âdemî gönlindedür degşür halüñ
Hibr içinde olduguñça şeksüzün
Bellü bilgil görmeyesin dost yüzün
Bu 'akıldan ma'ni çün aldı cevâb
Ol cevâbı kendüye gördi savâb
Hibr içinden geldi bu harf evine
Ya'ni göre 'aklı anda sevine
Ma'ni bu kez harf içinden irdedi

²⁵⁹ Bize doğru yolu göster Fatıha 6.

Ya'ni 'akla irmege yol istedi (G1-3350)
Harf içinde yine 'aklı görmedi
Çok özendi maksudına irmedi
Yine eytdi dogru yol göster baña
Kim varam ol dogru yoldan ben saña
*Ve enne hâzâ sırâtî müstakîmen fettebi 'ûhu*²⁶⁰ 6/153
Akl eyitdi mâniye var âdeme
Yoldaş olgıl ol nefesle ol deme
Ol nefesde çün dutasın sen vücûd
Saña halk anda kıla cümle sücûd
Ol nefes yol eyleye Hak'dan saña
Andan ol yoldan gelesin sen baña (G1-3355)
Çünkü ma'ni aldı 'akluñ sözünü
Darttı ol harfden bu kez kendüzünü
Ya'ni dilde söylenür söz oldu ol
Söz içinden 'akla buldı dogru yol
Harf içinden ma'ni yol bulmaz-ıdı
'Akla niçe varasın bilmez-idi
Tâ ki kelme olmayınça harf u harf
Olmadı hîç kimseye bu ma'ni sarf
Ya'ni kim âdem dilinden buldı yol
Bir 'akıldan varmaga bir 'akla ol (G1-3360)

3.12.4. SÖZ VE YAZI

Söz dokuz kat gökten gelir. Akıl içinden dile gelip söyleninceye, kalem bu sözü yazıncaya kadar dokuz konaktan geçmesi gerekir. Bunlar: Akıl, can, gönül, nefis, sırt, kol, el, parmak, kalem ve dildir.

Nûh felekden niçe iner uşbu söz

²⁶⁰ Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur, ona uyun Enam 153.

Kim bakup hergiz göremez anı göz (G2-8370)
Söz gelinçe ‘akl içinden bu dile
Ol gerek kim kona tokuz menzile
Hem yazarsa bu sözi uşbu kalem
Tokuz evden göçegelür anda hem
Ol tokuz ev n’eydügin eydem saña
Tut kulagın bir dem uht bendin yaña (G2-8380)
Bir ‘akıldur biri cåndur biri dil
Dil ddiügüm bu gönüldür bellü bil
Biri nefsdür biri yagrın biri kol
Geldi yagrından kola ogradı yol
Biri eldür biri barmak biri hem
Bu kalemdür kim yazar her dembedem

3.12.4.1. Sözüñ nefse varışı

Mana, Tanrı tarafından akla indirilir. Düşünce, tedbir, ilim ve sanat işlendikten sonra akıl bunlardan istediğini seçerek cana gönderir. Dünyada ne varsa hepsinin anlamı ortaya çıkar. Can müspet veya menfi can o manayı gönle gönderir. Gönül o fikirden neler meydana geleceğini bilir. Düşünceyi nefse gönderir. O zaman iş halinde elden veya söz olarak dilden çıkar.

Ma‘ni ilkin Tañrı’dan ‘akla iner
‘Akl içinde gösterür dürlü hüner
Rây u tedbîr ‘ilm ü san‘at nakş olur
Bunlara bu ma‘ni andan bahş olur
Kankısın kim dilese ‘akl işlemek
Rây u tedbîr san‘at u nakş eylemek (G2-8390)
Kendüzinden anı câna viribir
Tâ cihânda biline ol bir bir
Pes ‘akıldan câna gelür ilkin ol
Kim duta küllî bu gevde mülkin ol

Cân içinde eglenür ol bir zamân
Tâ bile n'itmek gerekdür eni cân
Rây u tedbir san'at u her bir nese
Eyü yavuz dünyada niçe-y-ise
Cân içinde ma'nisi ma'lûm olur
Fi'li ger zâlim ü ger mazlum olur (G2-8395)
Çünkü cân bildi anı bir göre n'ider
Cân içinden bu kez ol kaçça gider
Cân viribir göñüle ol ma'niyi
Zişt ü ra'nâ hayr u şer her nesneyi
Çünkü vardı göñüle bu endişe
Dilek oldur kim diler daşra düşe
Eglenür ol bir zamân anda durur
Göñül ol endişeye kuvvet virür
Hem bilür kim ol fikirden ne kopa
Halk içinde ne yıka vü ne yapa (G2-8400)
Çün takâzâ var süredür n'eyleyesün
Göñül o hükmi niçe men' eyleyesün
Pes viribir nefse ol endişeyi
Eyü yavuz cümle dürlü pîşeyi
Nefse geldi togmag bu kez ol
Yâ elüñdür yâ dilüñdür aña yol
Yâ iş olur işlenür elden çıkar
Yâ söz olur söylenür dilden çıkar
Zîra nefse muttasıl bunlar-durur
Kavli fi'li anın ol daşra urur (G2-8405)
Kavl-ısa nefsdan dile gitmek diler
F'il-ise hûd bu ele gitmek diler

3.12.4.2. Sözüñ iş/yazı olarak elden çıkışı

Hareket olarak ele yönelen düşünce, nefsten sırtta gelir. Orada dağılarak güçlenir. Bütün işlerin gizlendiği kola; buradan da ele gelir. Elde yer eden sanat ve hüner, her işi yerli yerince yapan parmağa ulaşır. Parmaktan sonra kalem gelir. Kalem, o işi usulüne göre yazınca ün kazanır. Görünmez iş böylece ortaya çıkar.

Çünkü nefsdan bu ele iş doğrına
Ol gerek kim çıka nefsdan yagrına
Yazılır ol yagrına kuvvet dutar
Tâ kim andan niçe dürlü iş biter
Zîra kim yagrın-durur kuvvet yiri
Yagrını muhkem olur kuvvet eri
Hem bu yagrından gider uş kollara
Nitekim koldan gidedur ellere (G2-8410)
Her fi'il kim kişide gizlü-durur
Nakşı anuñ yagrına yazlı-durur
Bu kişi çün ol işe kâdir ola
Yagrınından varur ol bir bir kola
Çünkü şahsuñ kolına geldi ol iş
Aldı bu koldan dahı ol perveriş
Kolda kuvvet olıçak er çüst olur
Olmasa kendü işinde süst olur (G2-8415)
Kol dahı menzil-durur her bir işe
Nîk ü bed her san'at u her cünbişe
Her hüner kim eldedür koldan gider
İlla çün vardı ele bir gör n'ider
İşlenür ellerde ol iş ad-ıla
Öğrenür şâkird anı üstâd-ıla
Zîra kim her bir işüñ üstâdı var
Elde anuñ dadı var istâdı var
Sızrulup ol 'akl u cândan çıkan iş
Elde işler andan alur perveriş (G2-8420)
El-durur per işleyen her bir işi
N'eyleye ne işleye elsüz kişi

Geçdi elden vardı bu kez barmaga
Geldi barmak bu işi başarmaga
Her bir işi tertibe barmak düzer
Şol divâruñ nakşını barmak yazar
Gelmeyinçe barmaga her bir nukûş
Ne şekildür ma‘lum olmaz kurd u kuş
Cümle sâzuñ perdesin barmak bilür
Hem hisâb u ‘akd barmakda olur (G2-8425)
Cümle san’at gelmeyinçe barmaga
Gelmedi zabt u usûl hem revnâka
Gerçi barmakdan bu kez geldi kalem
Vardı fikr anda dahı basdı kadem
Yazdı ol fi ‘li kalem resmi-y-ile
Meşhur oldı ‘âleme ismi-y-ile
Bildi anı yohsul u bay hâs u ‘âm
Eyü yavuz hayr u şer neyse tamâm
Harf-ile nakşı kalemdür kim yazar
Bâki cümle san‘atuñ engâzı var (G2-8430)
Elde elbette bir engâz olmasa
Zâhir olup zabta gelmez her nese
Ol fikir kim ‘akl içinde var-ıdı
Bu tokuz menzilde ol seyyâr-ıdı
Uşbu tokuz evden ol geçdi tamâm
Ne’ydüğün bildi bu cümle hâs u ‘âm
Âşikârâ oldı ol fi‘il-i nihân
Sûret oldı aña bu nâm u nişân

3.12.4.3. Sözüñ dile gelişi

Nefisten geçen söz yüreğe yerleşir. Burada sitem veya beğeniyle güçlenir. Söz akciğere gelince bağırma ihtiyacı duyulur. Çıkmayı dileyen söz nefes rüzgarıyla

hava üzerine biner. Boğaza gelince boğaz sözü boğar, azaltır. Güzel ses, ağza yayılan sözün elbisesi olur. Böylece söz kulakları kendinden yana çeker. Gizlilikler ve hikmetler dile gelip söz olunca insanlar onu anlar ve söz dünyaya yayılır. Dokuz konaktan geçerek tamamlanan sözü kulaklar duyar ve gözler görür.

Ma ‘lum oldu bu fi‘il anuñ-ıla
Fi‘li gördüñ kavli gör kim bu dile (G2-8435)

Niçe geldi o dahı eydem saña
Diñle imdi niçedür öñden soña
Kavli sözdür fi‘li işdür işlenür
Fi‘li elde kavli dilde söylenür
Kavl-ıla fi‘l iksi yoldaşdur i yâr
Tâ ‘akıldan nefse irinçe bular
Nefs içinde birbirinden ayrılır
Fi‘l ele gitdi kavul dilden gelür
Çün kim ayrıldı fi‘l gitdi ele
Bu kezin bu kavl yol ister dile (G2-8440)

Kavl-ıçun çün çıkmaga bir yol gerek
Geçdi nefsdan kavle yurd oldu yürek
Çünkü kavl indi yürekde dutdı yir
Bu yürekden kuvvet aldı sîr
Yâ kavul aldı yürekden âh u derd
Yâ muvâfık gelmedi hâl oldu serd
Söz yürekden alur oldu perveriş
Gerçi tahsîn olsun ol ger serzeniş
Çün yürekden kendü hazzın aldı söz
Geldi şahsuñ öykeninde kondı söz (G2-8445)

Çün girür söz öyküne vü bagıra
Kişi ol dem kasd ider kim çağıra
Söz kabardur öykeni vü söyндürür
Sözi öyken kaldurur u indürür
Söz geliçek öykene çıkmak diler
Niçe işler yapmak u yıkmak diler

Bu kezin pes binmek ister yile ol
Açılıpdur zîre andan yile yol (G2-8450)
Bindi söz yile segirtti añsuzın
Geldi öykenden bogaza geñsüzün
Ger bogaz bogmaz-ısa anda sözi
Söyler olur dil perâkende sözi
Sözi pes bogsa gerek anda bogaz
Ya‘ni bogaz didügi anda bog az
Sözi bog az ya‘ni az eyler çoğı
Çün bogıldı söz bogazda az olur
Tertib ü zabta gelrü ü öz olur (G2-8455)
Geçdi bogazdan yayıldı ağıza
Geldi hil ‘at oldu âvâz ol söze
Çün avâzdan söze hil‘at virilür
Ol ağızda yayılan söz dirilir
Görklü âvâz oldu görklü ton aña
Cümle kulaklar yöni andın yaña
Çün tonandı söz ol âvâz tonını
Çıkmağapes daşra dutdı yönini
Ağız içinden bu kez geldi dile
İmdi gel sen sözi bu dilden dile (G2-8460)
Çünkü ma‘nî dile geldi oldu söz
Bildi halk anı cihâna toldı söz
Gelmeyinçe ma‘nî tâ işbu dile
Maksud andan ne‘ydügin kim ne bile
Ger hükümdür ger hitâb u ger ‘itâb
Dilde ma‘lûm oldu bu cümle hisâb
Küfr ile îmân bu dilde saçılır
Ma‘ninüñ yüzi bu dilde açılır
Bu söze tokzınçı menzil dil-durur
‘Âleme söz ne‘ydügin dil bildürür (G2-8465)
Uş tamâm oldu tokuz menzilde söz

Anı işitdi kulak u gördi göz
Nitekim geldi tokuzda iş dile
İşledi engâz anı düşdi ile
Ol tokuz u bu tokuz artuk degül
Uşbu tokuz menzili sen sende bul
Her ki buldı kendüzinde bu işi
Kavlı fi'li bildi ne'ymiş ol kişi
Çün bu işi kendüzinde buldı ol
Nüh felek ne'ymiş hakikat bildi ol (G2-8470)
Nüh felekden nitekim hüküm-i İlâh
İnedur bu 'âlem üzre gâh gâh
Tâ ki zâhir olmayınça ne'ydügin
Bilmedi kimse anı niçe'ydügin
Kavl-ıla bu fi'l hem beñzer şuña
Kim Çalap'dan nâzil olur 'akluña
Sâdır olmak elden ü dilden bular
Nüh felekden zâhir olmakdur i yâr
Pes cihânda ne ki varsa sende var
Kimisi cânda kimi bu tende var (G2-8475)
Pes saña gel kim bu 'ilmi bilesin
Yiri gögi kendüzünde bulasın
Senürîhim âyâtinâ fi'l-âfâki ve fi-enfüsihim 41/53²⁶¹
Añlayasın söz nedendür haddi ne
Söyleyiçek irgüresin haddine
Hem bilesin bu işi niçe işlenür
İş ele vü söz dile kandan gelür
Çün bilesin kavli fi'li ne-y-imiş
Matla'ı vü makta'ı kanda imiş
Andan ol vaktın halâl ola saña
Fikret ü zikr eylemek öñden soña (G2-8480)

²⁶¹ Onlara alâmetlerimi hem dışlarında hem içlerinde göstereceğim Fusilet 53.

Günde yüz biñ kez şükür ol Hâlık'a
Kim bu 'ilmi rûzı kıldı 'Âşık'a
Kavl Hakk'ı birlemekdür iy safâ
Hem resûlîdur dimekdür Mustafâ
Fi'l anuñ buyrugını tutmak-durur
Mustafâ hoşnûdlığın itmak-durur

3.12.5. SÖZÜN DEĞERİ

İnsan söz yüzünden büyük bilindi. Özellikle zarif ve nükteli konuşanlar böyledir.

Âdemî bu söz-ile oldı şerîf

Söz içinde hâsa kim olsa zarîf (G1-1902)

Söz, kulaktan gönle ve oradan dile gelir. Dilin her söylediğini de kulak alır. İşitmekte insanlar arasında fark yoktur. Fakat söz tekrar edilirken herkeste gizlenen ortaya çıkar. Söz duyulunca değil tutulunca değer kazanır.

Söz kulaktan iner otrur gönüle

Yine gönülden gelir cümle dile

Ne ki dil söylerse kulak işidür

Zîra işitmek kulaguñ işidür

Söz iştmekde bu cümle hâs u 'âm

Farkı yok ulu kiçi birdür tamâm

İlla girü söylemekde saçılır

Kimde ne gizlü-y-ise ol açılır

Söz işidende degül dutandadır

Tohm ekilende degül bitendedür (G1-2234)

Dil, pul; vücut, gümüş; can, altın gibidir. Dil ile ancak dünya elde edilir; çünkü onunla pek az şey anlatılır.

Pul dilüñdür hem gümüñ tendür 'ayân

Ol kızıl altun bilüñ cândur beyân

Ol kamu ni'met ki didümdi saña

Ya'ni uçmak ni'metidür baksaña

Ol güher cân maksudıdır iy habîb
Aç kulaguñ uşbu sözden al nasîb
İrmeyesin maksuda bu dil-ile
Nitekim gevher alınmaz pul-ıla
Dil-ile dünyâ-durur ele gelen
Zîra kim az nesnedür dile gelen (G1-1437)

3.12.6. GÜZEL SÖZ

Her bir harf bir fidan ve güzel söz güzel bir ağaca benzer. Bu ağacın kökünde dinin sağlamaştığı; budağında da imanın göklere çıktığı görülür. İlim ve hikmetler güzel söz ağacının yemişidir.

Degme bir harf oldı andan bir nihâl

Görklü söz görklü agaca geldi misâl

*Elem-tera keyfe daraba'llâhu meselen kelimeten tayyibeten ke-şeceretin tayyibetin
asluhâ sâbitun ve fer'uhâ fi's-semâⁱ 14/24*

Dîn yirinde berkimiş bak kökine

Gör budagın çıkmış îmân gögine

İlm ü hikmetler yimiş olmuş anna

Göz açup bu 'ibrete bir baksaña (G2-6874)

Bkz. 3.10.13.3. Hikmet ilmi

3.12.7. SÖZ VE KÜFÜRLE İMAN

Bkz. 3.19.2. Küfür ve iman; 3.19.5. Mümin, münkir ve münafık

3.12.8. SÖZ VE İSA

²⁶² Bakmadın mı? Allah nasıl meseller bildirir, tevhid kelimesi, kökü yerde, dalları gökte sevimli bir ağaç gibidir İbrahim 24.

Bkz. 3.8.9. Hz. İsa

3.12.9. SUSMAK

Bkz. 3.10.9. Cahil

3.13. KUR'AN

3.13.1. KUR'AN'IN MAHİYETİ

Kur'an, müminler için şifa ve rahmettir. O, yedi katlı bir sofradır. Yedi mushaf yedi sofraya gibidir. Her bir yaprak ise bir sini gibidir. Ve onda binlerce çanak dizilmiştir. Her bir harf de bir çanağa denktir. Nimeti ise o harfin içindeki anlamdır. Tanrı'nın rahmet sofrası olan Kur'an'dan beslenen candır. Yerdeki ve gökteki her varlığın benzeri bu sofraya konmuştur. Kur'an sofrasının tadını, onu bilip hükmünü tutanlar alır. Kur'an'ın sırlarına vakıf olanlar Hakk'ın nurunu görmüş olur. Çünkü Allah o nuru Kur'an içinde gizlemiştir. Hakk'ın nurunun gelip konduğu sahralar, kağıt; sahrayı kaplayan miskten çadırlar, kağıt üzerindeki yazılardır. Çadırların içindeki güzel yüzlü sevgililer de yazıdaki manadır. Dışarıdan bakmakla görülmez ve bu mananın sırrına erişilmez. Kur'an mahluk değil Allah'ın kelimidir. Yerde ve gökte hiçbir kimse Kur'an gibi bir varlığı düzenemiştir.

Birisi Kur'ân'dur ol on nesnenüñ

Pîş-revüñ hem reh-berüñ oldur senüñ (G2-10000)

Kur'an ol rahmet-durur mü'minlere

Kim anı virmedi ayruk dînlere

Mü'mine Kur'ân ulu devlet-durur

Hem şifâ vü hem dahı rahmet-durur

*Ve nünezzilu mine'l-Kur'âni mâ huve şifâ'ün ve rahmetün li'l-mü'minîne*²⁶³ 17/82

Yidi kat hõndur bu Kur'ân iy safâ

Kanı hõn-sâlârı kimdür Mustafâ

Yidi mushaf ya'ni yidi hõn gibi

²⁶³ Kur'an'dan olmak üzere müminlere şifa ve rahmet indiririz İsra 82.

Yidi katdur hôna beñzer tertibi
Bir tabakdur görseñe her bir varak
Bir tabakda düzilüpdür biñ çanak (G2-10005)
Degme herfi bir çanakdur ya'ni gör
Ni'meti ol harf içinde ma'ni gör
Tañrı'nuñ rahmethônı Kur'ân-durur
Anı yiyen ten degüldür cân-durur
Yide gökde hiç nesne kalmadı
Kim anuñ misli bu hõnda gelmedi
*Velâ ratbin velâ yâbisin illâ fi kitâbin mübînin*²⁶⁴ 6/59
Daşradan bilmeg-ile hõn adını
Almayasın sen bu ni'met dadını
Bilüben hükmin dutanlar aldı dad
Bilmeyenler kılmayanlar kaldı yâd (G2-10010)
Her ki bildiyse bu Kur'ân sırrını
Eyle bilsün gördi Allah nûrını
Ol nûrı Kur'ân içinde gizledi
Geldi mü'min cânı anı izledi
Sahralar gördi düşüpdür kâfurı
Geldi kondı sahrada ol Hak nurı
Gördi sahrâ tolu müşkdür haymeler
Hayme içinde neler vardur neler
Hûb-rûlar otrur anda bî-şümâr
Degme birne biñ kişinüñ göñli zâr (G2-10015)
Her birinüñ boyı bu gökden yüce
Nûrı tutmuş 'âlemi uçdan uca
Bunlara nisbet degül bu ins ü cân
Birine kıymet degül her dü cihân
Gerçi halka beñzemez hâlık degül
İlla hem bellü bilüñ mahlûk degül

²⁶⁴ Yaş ve kuru hiçbir şey müstesne olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptır Enam 59.

*El-Kur'ânu kelâmu'llahi gayru mahlûkin*²⁶⁵

Gayr-i mahluk aña anın didiler
Kanı ol kim bu işi bilmek diler
Añlasun sahra vü hayme ne'ydügin
Hûb-rûlar haymede niçe'ydügin (G2-10020)
Sahra kağıd ya'ni ag ag yazılar
Hayme ol kağıd yüzinde yazular
Hûb-rûlar haymede bu ma'nidür
Bunları sen cân göziyle gözle gör
Daşradan bakmag-ıla görmeyesin
Sen bu ma'nî sırrına irmeyesin
Yirde gökde kimsene Kur'ân gibi
Düzmedi vü düzmeye ol tertibi

*Kul le'ini'cteme'ati'l-insü ve'l-cinnü 'alâ en-ye'tû bi-misli hâza'l-Kur'âni lâ-ye'tüne
bi-mislihi*²⁶⁶ 17/88

Uşbu Kur'ân takriridür iy safâ
Ne'ydügin kim bildi anı Mustafâ

3.13.2. KUR'AN'DA BEŞ TÜRLÜ MAKAM VARDIR

Kur'an'ın okunmasında beş derece vardır.

- Kur'an'ın birinci kez okunması Kur'an'ın ezberlenmesidir.

Bir okınmak şol ki Kur'ân hıfz ola
Hâfız anı yidi kır'atla bile (G1-2790)
Kaç 'aşirdür niçe âyettür tamâm
Ma'lûm ola kaç durakdur kaç makâm
İlla bilmez ma'nisin lafzın bilür

²⁶⁵ *Kur'an Allah'ın kelamıdır, mahluk değildir.*

²⁶⁶ *"İnanınız ki bu Kur'an'a benzer bir şey yapmak için bütün insanlar ve cinler bir araya gelse, yine ona benzer bir şey yapamazlar" de İsra 88.*

Eyle olsa bir kez okınmak olur

- Kur'an'ın ikinci okunması, okuyanın lafzın altındaki anlamı bilmesidir.

Pes ikinci okımağı şol-durur

Kim bire bir taht-ı lafzın bildürür

Degme bir harfün kim okır ma'nisin

Bilür anuñ ne dimekdür kamusun

Taht-ı lafzuñ bilür ol ne didügin

İlla bilmez anda maksûd ne'ydügin (G1-2795)

- Kur'an'ın üçüncü okunması, mananın maksadını ve ayatlerin iniş sebeplerini bilip anlatmaktır.

Ma'ninüñ maksûdını bilmekdür iş

Pes üçinçi okımağı ol-ı mış

Hem süre hem ma'niyi maksûdına

Hem bile her âyetün maksûdı ne

Sebeb-i nezli nedür anı bile

Şerh ü takrîr eyleye kıldan kıla (G1-2798)

- Kur'an'ın dördüncü okunması, o kişinin her işinin Allah'a layık olmasıdır. Yani bildiği ilme göre iş yapmasıdır.

Şol-durur dördinçisi kim ol kişi

Hazret'e lâyük ola her bir işi

Bildügi 'ilmi tamâm işler ola

Ol 'ilim birle 'amel eyler ola (G1-2802)

- Kur'an'ın beşinci okunması, yapılanların göğe yükselmesi ve Hak katında kabul edilmesidir.

Geldük ol bişinçi okınmıklığa
Şoldur ol kim kılduğı göge aga
Tâ'atun ol Hazret'e lâyük gele
Pes saña Hak rahmeti bayık gele (G1-2805)

Allah'tan rahmet ulaştığında ilim ve ibadete can gelir. Her bir organ da bir hünerin sahibi olur. Akılla Allah'ın sanatı düşünülüp şükredilir. Yapılan işlerin Allah'a layık olmasıyla azalara rahmet inince can Allah'a yakınlaşır. Böylece bu insana bakan Allah'ı görür. Kişi ayna gibi sevgiliyi gösterir. Allah'ın rahmetini indirmesi, bir kişinin sofrası kurup dostlarına ziyafet çekmesine benzer. Sofra Kur'an'dır. Peygamberlerin göğüsleri Kur'an sofrası için yüzyirmidört bin mutfak, gönülleri de çömlek gibidir. Yedi bin yıl peygamberlerin gönüllerinde pişen aşı bütün dinler davet edildi. Hz. Muhammed bir sofrabaşı gibi , yedi çeşit sofrası gibi yedi kademe manası olan Kur'an'ı hazırladı. Peygamber halkı, bu rahmet sofrasına davet etti. Her Kur'an sayfası bir tabak ve her harfin manası bir nimet gibidir. Hafız, sofrası başına oturan ve istediği yemekten alan kişidir.

Manayı bilmek eldeki lokmanın ağza götürülmesidir. Ayetlerin iniş sebeplerini bilmeye çalışmak lokmayı çiğnemek; bildiğini aklında tutmak lokmayı yutmaktır. Yenenin sindirilip vücuda yaraması da yapılanların Allah'a layık olması gibidir. İbadetlerin kabul edilmemesine karşılık yapılması gereken tövbe etmektir. Kur'an, okuyanı kendine çağırır. Ve iyiyle kötüyü gösterir. Hayatın kendisi, özü Kur'an'la anlaşılır. Kur'an inmeseydi bu dinin üstünlüğü bilinmezdi

Çün kim Allah'dan saña rahmet ire
'İlmüne hem tâ'atuna cân vire
Dirile 'ilm ü 'amel sende tamâm
Mahkum ola saña cümle hâs u 'âm
Her bir a'zân bir hüner issi ola
İşid imdi eydeyüm nessi ola
Gözün ola Hak nurından yahtulu
Kime bakarsañ kılasın bahtulu
Kulaguñda şöyle ola ol eser

Kim alasin her bir ünden bir haber (G1-2810)

İlm ü hikmet kim gelür senden dile

İşidenüñ göñli içre yazıla

Her du‘â kim gele agzuñdan dogra

Bir nefesde ol nefes göge aga

Ellerüñle götüresin düşmiş

Dutar-ısañ bitüresin her işi

Ayaguñ basduk yire rahmet gele

Nire kim varur-ısañ ilden ile

Akluñ Allah sun‘ını fikr eyleye

Sun‘ içinde Sâni‘a şükr eyleye (G1-2815)

Göñlüñ Allah rahmetiyle şâd ola

Cümle dürlü kaygudan âzâd ola

Hasıl ola cânuña kurb-ı visâl

‘İyd ola saña bu cümle mâh u sâl

Saña bakan anı göre şeksüzün

Gözü olup gösteresin dost yüzün

Şol sebebden saña bu devlet gele

Kim işüñ ol Hazret'e lâyük ola

Çünkü tâ‘at anda makbûl olmaya

Ol kişiyiye uşbu devlet gelmeye (G1-2810)

Şuna beñzer kim kişi hön eyleye

Anuñ-ıla dostlarını toylaya (G1-2823)

Hon bu Kur‘ân'dur ki virdi ol Celîl

Kim bu hona yok-durur olmak zelîl

*El-Kur‘ânu mâ‘idetu’llâhi*²⁶⁷

Çün diledi Hak bu Honı mutlakâ

Düzdü yüz yigirmi dört biñ matbaha

Göksi peygamberlerüñ matbah-durur

Göñli hod çömlek gibi mutlak-durur

²⁶⁷ *Kur'an Allah'ın sofrasıdır.*

*El-kalbü fi's-sudûri ke'l-kudûri*²⁶⁸

Yirde gökde yaş kuru kalmadı hîç

Kim bu matbahlarda olmadı havîc

*Ve-lâ ratbin ve-lâ yâbisin illâ fi-kitâbin mübîn*²⁶⁹ 6/59

Yidi biñ yıl kaynadı bişdi tamâm

Kamu dîne da'veti oldu makâm (G1-2840)

Geldi hon-sâlâr u düzdi tertibi

Zîra aña virdi Hak bu mansıbı

Yidi kat hon eyledi düzdi tamâm

‘Âleme düpdüz bu hon düşdi tamâm

*İnne li'l-Kur'âni batnen ve li-batnihî batnen ilâ seb'ati abtunin*²⁷⁰

Añla hon-sâlâr kimdür iy safâ

Mustafâ'dur Mustafâ'dur Mustafâ

Görseñe her bir varak oldu tabak

Degme bir harf ol tabakda bir çanak

Degme harf ma'nisi bir ni'met-durur

Biribirne beñzemez lezzet virür (G1-2845)

Çün Nebî düzdi bu rahmet honını

Hona döndürdi bu halkuñ yönini

Çün bırakdı honı vü urdı salâ

Vây aña kim yimeye mahrûm kala

Hâfız oldur hon kıyında oturur

Kankı aşdan diler-ise götürür

Taht-ı lafzın bildügi şoldur yene

Kim iledür aldugını agzına (G1-2850)

Ol nüzûlın bilmege yimek emek

Şol-durur kim ol ta'âmı çeynemek

Şol kim ol bildüğini tutmak-durur

Ya'ni ol çeynedüğün yutmak-durur

²⁶⁸ *Göğüsteki kalp çömler gibidir.*

²⁶⁹ *Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptır* Enam 59.

²⁷⁰ *Kur'an'ın manası var ve yedi kademe olarak manasının da manası var.*

İşledügi lâyık olmak Hazret'e
Yidügi siñmek bigidür sûrete
Yidügi siñmez-ise şerbet içer
Ol dutılmış mi'deyi şerbet açar
Tâ'atı geçmez-ise n'itmek gerek
Tevbe kılup el etek tutmak gerek (G1-2855)
*Ve tûbû ila'llâhi cemî'an eyyuhe'l-mü'minûne*²⁷¹ 24/31.
Halk sanur kim kendüsi Kur'ân okır
İlla bilüñ kim bizi Kur'ân okır
Kur'an'ı biz kançaru akıyavuz
Ol okır ol gösterür eyü yavuz
Ol-durur mü'minlerüñ kulavuzı
Hem anuñla bilinür dirlik özi (G1-2860)
Ger degülmissedydi Kur'ân inmegi
Ma'lum olmayaydı bu dîn yigregi

3.14. CİSM

3.14.1. VÜCUT BİR ŞEHRE BENZER

Cism şehri âlemin benzeridir
Gördi kendü cismini bir şehir ulu
Her ne kim 'âlemde var anda tolu
Küfr ü dîn ü fisk u tâ'at hayr u şer
İşlenür bu şehir içinde her hüner
Şehir içinde her işüñ issi mukîm
Her birisi bir işi dutmuş 'azîm
Her biri hoşnûd u râzı işine
Diñle imdi kendü kimdür işi ne (G1-963)

²⁷¹ *Ey Müslümanlar! Hepiniz Allah'a dönün* Nur 31.

Vücut, herkesin geçtiği büyük bir şehirdir İnsanda geçiş yeri olarak dört kapı vardır İnsandaki dört kapı: Göz, kulak,dil ve parmaştır. Vücut şehrine gelen her varlık akla sunulur ve candan geçer. Göz, gördüklerini can ülkesine ulaştırır. Kulak, sözü alıp gönüle verir; söz, gönülden dile gelir.

Âdemîde dörd kapu var rehğüzer
Yir ü gök ehli gelür andan geçer.
Yir ü gök degme biri bir il gibi
Orta yirde âdemî bir yol gibi
Yol üzere bu surat bir şehir ulu
Kim gelür andan geçer uslu delü (G1-2190)
Şehir içinde var-durur bir tahtgâh
Hâkim ol taht üstine hüküm-i İlâh
Cân anuñ mülki gönül genc-hânesi
‘Akl keyyâli fehim peymânesi
Bu surat şehri makâmdur mu‘teber
Ger niçe kim görünirse muhtasar
Birisi gözdür biri kulak-durur
Birisi dildür biri barmak-durur (G1-2195)
Nîk ü bed cümle gelür andan geçer
‘Akl önninde ‘arz olur cândan geçer
Kimisi gözden girür elden çıkar
Kimi kulakdan girür dilden çıkar
Zîra göz gördigin el eyler olur
Kulak işidür ü dil söyler olur
Göz alur nakşî virür cân mülkine
El çıkarur uşbu cihân mülkine
Kulak alur sözi virür gönüle
Yine gönülden gelür ol söz dile (G1-2200)

3.14.2. VÜCUT DÖRT UNSURDAN OLUŞMUŞTUR

Dört unsur bedeni oluşturdu Vücut, Tanrı'nın kendi emrinden can vermesiyle dirildi. İnsanı şerefli kılan dört unsurdan biri değildir. İnsana cismi içinde yakın olan unsur yoktur. Dört unsur tekrar asıllarına dönecektir. Akıl, can, nefis ve cismin gerçek sahibi insan değildir.

Zîrâ bu cismi Çalap dört nesneden
Eyledi kim kâyim oldu bu beden
Odı suyu toprağı katdı yile
Dördü bir yirde bu cism oldu bile
Kendü emrinden bu cisme virdi cân
Cism anuñla zinde oldu bî-gümân (G1-2252)
Eyt bulardan kankısıdur âdemî
Kim anuñladur mükerremlik demi (G1-2255)
Kankısıdur Hak ögüp söylediği
Şol firîştehler sücûd eylügeni
*Veled kad kerremnâ benî âdeme*²⁷² 17/70
Gözlerem ben âdeminüñ cismini
Bulımazam cism içinde hısmını
Bilmezem kim cân mıdur yâ 'akl u nefis
Yâ su mı toprak mı od mı yâ nefes
Kankısı gider-ise bu cism ölür
Bâtil olur iş ü ev issüz kalur
Pes bularuñ ortasında kimdür ol
Kim bu evde mutlaka hâkimdür ol (G1-2260)
Hod bular her birisi yumışçıdur
İş buyuran kanı bunlar işçüdür
İş bitişek tagılısar her biri
Nire varur görmüdur yirlü yiri
Girü bunlar cümle gider aslına
Toprağı topraga su suya yene
Akla 'aklum cânâ cânım dir-idi

²⁷² Biz gerçekten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık İsrâ 70.

Nefse vü hem cisme benüm dir-idi (G1-2270)

Akl u cân u nefis ü ten oldı cüdâ

Kanda vardı ortadan ol kethudâ

Akl-ıla mı vardı yohsa cân-ıla

Nefs-ile mi kaldı yohsa ten-ile

Sûreti çünkim yaratdı ol İlâh

Gör ne tertîb eyledi ol pâdişâh

Od u suyu toprağı katdı yile

Sûret oldı dördü bir yirde bile (G1-2480)

Hem bu dördten bitdi dörd nesne tamâm

Dördü dutdı sûret içre dörd makâm

Anuñ-ıla sûret oldı mu‘teber

Tañ degül ger görnür-ise muhtasar

3.14.3. CİSMİN ÖZELLİKLERİ

İnsanın vücudu baştan başa bir kitaptır, manası da gönülde yazılıdır. Bütün organlarda ibret yazılıdır; onu yalnız Allah'a yakın olanlar anlar, başkaları bilmez.

Âdemüñ cismi kitâbdur kamusu

Gönül içre yazlı-durur ma‘nisi (G1-407)

Cümle a‘zâlarda ‘ibret yazlıdur

Hâslar okır ol ‘avâmdan gizlüdür (G1-410)

Cism, bitkiye benzer . Bir an ona bakılmazsa ölür. Allah'a ulaşmadan dünyada yok olur.

Ten mukâbil şol nebâta kim biter

Hazrete irmez girü bunda yiter (G1-2616)

Ten kozuñ gök kabıdur nefis katı kap

Kaçan ölse olısar bunlar harâb (G1-2623)

Ol nebât cismüñ degül mi kim biter

Ger timâr itmez-iseñ bir dem yiter (G1-2135)

Vücut ibadet edince karşılığında cennet verilir.

Ten dahı ol maksuda irmez eli
Görnüdur kim ne kadardur ten hali
Ten ‘amel kılsa añıa uçmak gelür
Nitekim akça cihân mülkin alur (G1-1439)

3.14.4. CİSM VE NEFS

Cism nefsin mekanıdır.
Cism içinde hem bu nefsüñ menzili
Leşkeriyle dün gün anda mahfili (G1-992)
Suret;nefs, akıl ve cana alet olmuştur.
Sûreti gör âlet olmuş bunlara
Âleti yok kimse ne iş başara (G1-1295)
Suret, bitkiye; nefs, hayvana benzediğinden onlar gibi yok olacaktır.
İlla bu birlik gerek kim ayrıla
İşid imdi eydeyüm niçe ola
Sûret-ile nefs fânî olısar
Cân-ıla bu ‘akl bâkî kalısar
Sûretüñ misli nebâtdur kim biter
Hazret'e irmez girü bunda yiter (G1-1303)
İnsan nefs ve suret yönüyle ölümlü; akıl ve can yönüyle ölümsüzdür.
Nefs ile sûret-durur ol kim ölür
Aslı toprakdur girü toprag olur
Minhâ halaknâküm ve fihâ nu'üdüküm ve minhâ nuhricüküm târeten uhrâ 20/55
Yoksa Hazret ehline yokdur memât
Uçmak içre bunlara dâyim hayât (G1-1309)

3.14.5. CİSM VE CAN

Bkz.: 3.15.3.1. Canın gövdeye gelişi; 3.18.15.6. Can ve bedenın aşkı

3.15. CAN

3.15.1. CANIN MAHİYETİ

İnsan sıfatı canın bulunduğu göğüstedir.

Göksi gör insân-ıçun oldı sarây

Ya'ni cân anda olur yıl on iki ay (G1-2490)

Göküs oldı hoş sarây insân-ıçun

Bu yürek anda makâmdur cân-ıçun

İnsan vücudunun katmanlarından olan can, alemin katmanı olan insan gibidir.

Cân mukâbildür tamâm insân gibi

Aña beñzer cümle dürlü tertibi (G1-2618)

İnsan bir ceviz gibi düşünülüğünde can cevizin içine benzer.

Cân içüdür 'akl u cân içinde yag

Pâdişâh 'ışkı-durur anda çırâg (G1-2624)

Bütün varlıkların hareketi canladır. Can olmayınca cisim işe yaramaz hale gelir. Her vücudun hayatı canladır. Cisim bitkidir; sudan canlılık kazanır. Nefis hayvandır; emirden can bulur. Can insan gibidir; solukla hayata gelir. Akıl melek gibidir; ruh-ı kudsinin birliği akılladır. Canın şekli ve gelişiyile gidişinin nasıl olduğu ise meçhuldür.

Cân dahı bir mu'teber kimsenedür

Anuñ-ıçun bilmedi kimse nedür

Cân-ıladur cümle cismüñ cünbişi

Cân gidiçek bâtil olur cism işi

Cân-ıladur dirliği cümle tenüñ

Hîç gümânsuz ger benümdür ger senüñ

İmdi sen bilseñ gerek kim cân nedür

Tende bu cânuñ duragı kandadır

Tende mi ya taşra mı tenden bu cân

Neye beñzer yâ nedür eytgil nişân (G2-10110)

Su mıdur toprak mı yil mi od mıdur

Yâ bulardan taşra cân bir ad mıdur

Uşbularuñla diri olur bu ten
Kankısı olmaz-ısa ölür beden
Geldük imdi cân nedür bir bilelüm
Uşbulardan kankısıdur bulalum
Diñle imdi niçedür cân vasfını
Kim bilesin kendüyi hem aslını
Ba‘zı nesne su-y-ıla buldı hayât
Ya‘ni sudan dirilür cümle nebât (G2-10115)
*Vece ‘alnâ mine’l-mâ’i külle şey’in hayyin*²⁷³ 21/30
Hem emirdür ba‘zı halkuñ cânları
Ya‘ni diri ol tutar hayvânları
*Ve yes’elûneke ‘ani’r-rûhi kuli’r-rûhu min-emri Rabbi*²⁷⁴ 17/85
Hem bu nefha ba‘zı halka cân-durur
Ya‘ni nefhayla diri insân-durur
*Fe-nefahnâ fîhi min-rûhinâ*²⁷⁵ 21/91
Ba‘zı halkuñ rûh-ı kudsî cânıdur
Kimdür onlar şol kim ol rûhanîdür
*Ve eyyednâhu bi-rûhi’l-kudüsi*²⁷⁶ 2/253
Su-y-ıla cismüñ diri nefis emr-ile
Dünyada yoldaş olup gitdi bile
Ya‘ni nefis hayvân-durur cism ol nebât
Emr-ile sudan dutar bunlar hayât (G2-10120)
Hem bu cân nefhayla dutdı dirliği
Rûh-ı kudsî ‘akl-ıladur birliği
Ya‘ni cân insân gibi ‘akl ol melek
Şol ikiledür bular tende dölek
Can bularda kankısıdur eyt baña
Bilmedük cân ne’ydügin öñden soña
Hiç kimesne bilmedi cân ne’ydügin

²⁷³ *Ve her diri şeyi sudan yarattık* Enbiya 30.

²⁷⁴ *Sana ruhtan sorarlar; de ki: ruh, Rabbimin emrindedir* İsra 85.

²⁷⁵ *Biz ona ruhumuzdan üfleştik* Enbiya 91.

²⁷⁶ *Kendisini Ruhul-kuds ile kuvvetlendirdik* Bakara 253.

Gelmegi vü gitmegi niçe'ydügin
İlle bildük kim bu halk cânsuz degül
Deprenen ten dünyada ansuz degül (G2-10125)
Pes bilüñ kim mu'teberdür uşbu cân
Çün anuñla diridür uşbu cihân

3.15.2. DÜNYAYI OLUŞTURAN YEDİ KATIN CANI

Dünyayı oluşturan yedi kat birbirinin canıdır. Hepsinden içeride can ve vücutların isteği olan "canlar canı" vardır. Bu yedi kat varlık tendir o ise canıdır. Âlemin ten gibi olan dış katı "yer ile göktür". Dünyanın canı ise "yapılar, şehir ve köylerdir". Bunlar dünyayı diri tutar. Yapıların canı insanoğludur. İnsanların olmadığı yerler ölü gövdeye benzer. Halk, düzeni ve devleti ayakta tutar. Dünyadaki yaratıkların seçkini ve üstünü "insandır".

İnsanların cismini devam ettiren diri tutan "candır". Canı diri tutan ise "ilimdir". İlmdeki hayat "akıl" ile dir. Aklı diri tutan "aşktır." Aklı Tanrıya ulaştıran aşktır. Aşka can olan ise "Hak'tır." Aşk içinde Hak'tan başka bir şey yoktur.

Bkz. 3.15.3. Can ve vücut, 3.15.4.Can ve ilim, 3.15.5.Can ve akıl, 3.15.6.Can ve aşk

Añlagıl kim yidi katdur bu cihân

İçlü taşlu biribirinden nihân

Bu yidi kat birbirinüñ cânıdur

Eyle sankim ol tamar ol kanıdur (G1-4745)

İçerü ol kamudan cânlar canı

Ol-durur kim cân u ten ister anı

Bu yidi kat nesne tendür cânı ol

Kim biliser bile meger anı ol

Hâli gedük bu sözüñ takrîrine

Bir nazar kıl Pâdişâh takdîri ne

Gör ki 'âlem yidi kat durmuş durur

Cümle yüz ol Hazret'e urmuş durur

Her birinüñ şerhini eydem saña

Diñle imdi niçedür öñden soña (G1-4750)
Bir katı bu yir ü gökdür ten gibi
Sen işit bu ‘acâyip tertibi
Bu yidi kat birbirinüñ cânıdır
Aslına baksañ bular cismânidür
Çünkü bu yir gök mücessemdür ‘ayân
Pes muhakkardur bilüñ bellü beyân
Her surat kim anuñ içi boş ola
Bir dahı nesne gerek kim ol tola
Bu ‘imâretler ki vardur dünyede
Dünyanuñ cânı bil anı iy dede (G1-4755)
Ol ‘imâretle diridür bu cihân
Yohsa cânı bir suratdur dek hemân
Dünyada bu şehr ü bu köyler ki var
Dünyayı bilüñ diri bunlar dutar
Kanda kim bunlar harâb olmış-durur
Eyle bil kim makâm ölmüş-durur
Kankı yirde kim ‘imâret olmaya
Kimse anda hiç râhat bulmaya
Pes ‘imâret bu cihânun cânıdır
Gerçi kim kendü dahı cismânidür (G1-4760)
Bu kezin geldük ‘imâret cânına
Bir işit kim cismi nedür cânı ne
Çün ‘imâret diri dutar ‘âlemi
Anı kimdür diri dutan âdemi
Âdemînün sûreti cândur aña
Diñle uşbu hikmeti batgıl taña
Her ‘imâret ki anda âdem olmaya
Bilüñ andan hiç râhat gelmeye
Çün halâyık olmaya her bir mekân

Eyle bil kim ölü gevdedür hemân (G1-4765)
Kankı mülkde kim ra'yyet yok-durur
Ol makâmuñ öldügi mutlak-durur
Bu ra'yyet mülkleri kâyim dutar
Dirliğin ü devletin dâyim dutar
Mülklerüñ pes cânı halkdur mutlakâ
Halk gidiçek mülk ölür dutmaz bekâ
Halk dahı çokdur cihânda lîki hâs
Âdemîdür âdemî hâsü'l-havâs
Cümle halkun âdemîdür yigregi
Kim bulardur dünyada mülkler begi (G1-4770)
Pes benî-âdem dutar mülki diri
Âdemîsüz mülk ölüdür her biri

3.15.3. CAN VE VÜCUT

Can ve bedenın aşkı için bkz. 3.18.Aşk- Âşık ve sevgililer

İnsanın cismını ayakta tutan candır. Can gidince vücut ölür. Vücudun hareketi can iledir. Can gidince vücut değersizleşir. Gözün, kulağın, el ve ayağın, dilin işlevlerini yerine getirmesi canın sayesinde.

Âdemînün cânı var hem cismi var
Cânıdur kim cismını kâyim dutar
Cân gidiçek cism ölür işden kalur
Mâlnı vü mülkını ayruğ alur
Sûretüñ bu cân-ıladur revnakı
Cân gidiçek ragbeti kalmaz dakı
Cân-ıla işdür görür bu göz kulak
Cân-ıla dutar yörir bu el ayak (G1-4775)
Cân-ıladur dil dahı söyledügi
İlden ile halka hükm eyledügi
Sûretin halkuñ diri bu cân dutar

Çünkü cân gitdi suratdan ne biter

Bu dünyada can, cisimle vardır (kaplıdır). Fakat gizli olduğundan görünmez. Öbür dünyada ise ten, canla (kaplı) olacak fakat görülemeyecektir.

Bunda cân var cism-ile illâ nihân

Bakup anı göremez kimse ‘ayân

Yarın anda ten ola hem cân-ıla

İlla kimse görmeye nişân-ıla (G1-2670)

Bunda uş ten kaplayupdur cânları

Anda hem cân kaplayısar tenleri

Vücut kafes, can ise kuştur. Can kurtulup asıl ülkesine gitmek için vücut kafesin kırılmasını bekler. Canı vücuda getirip eğleyen aşk ise de; sonunda can kendi ülkesini hatırlar.

Cân-ıla ten hikmeti üküş-durur

Ten kafasdur cân içinde kuş-durur

.Muntazırdur cân kafas kaçan sına

Âzad ola gide kendü mülkine

Işk getürdi cânı tende egledi

‘Âkıbet cân kendü mülkin öğledi (G1-714)

‘Âşık'ıñ mülki ebed anda-durur

Devleti tende degül cânı-da-durur

İnşâllah kim tene karılmaya

Cânı ‘ışka yâr ola ayrılmaya (G1-755)

Can; suret, nefis ve akli canlı tuttuğundan onlar da ona bağlanmıştır.

Cânı gör kim diri dutar bunları

Ol sebebden birikipdür yönleri (G1-1296)

3.15.3.1. Canın gövdeye gelişi

Cana, Allah katında takdir içinde ayakda durup takdir nereye dönerse birlikte dönerdi. Allah'tan beklediği işaret geldi. Ona âleme gidip orada yer almasını istedi. Varlıklara yönelen can, Tanrı'nın emriyle ileri gitti. Yükseklerdeyken aşağı indi.

Âdem'in başına kondu. Can, gövdenin içindeki hikmetleri araştırdı ve yedi durak bulunduğunu gördü. Bu yedi menzil bazen göğe yükselir ve bazen de aşağı inerdi. Can, önünde Allah'ın nuruyla birlikte vücuda girdi.

Diñle imdi eydeyüm cân hâlini

Anuñ ol Hazretdagı ahvâlini

Cân ol evde Hakk'ıla durmuş-ıdı

Takdir içinde kadem urmuş-ıdı

Kaçaru takdîr dönerse ol dakı

Böyle dönerdi vü gözlerdi Hak'ı (G1- 5165)

Bir işâret gelmegine intizâr

Durmuş-ıdı ol latîf ü ihtiyâr

Geldi Allah'dan işâret bî-zebân

Eydi vargıl 'âleme dutgıl mekân

Candan, âlemde vücutları toplayıp hareketlendirmesi istendi.

Pes gerek kim dirgüresin tenleri

Getüresin cünbişe meskenleri

Göz olasın görklülerüñ yüzine

Nûr viresin gevdelerüñ gözine

Dili içinde söyleyesin sözleri

Hem kulakdan diñleyesin sözleri (G1-5170)

Virnek almak kamusı sende ola

Kanda varsañ dirlik ol tende ola

Kamusıyla cân çü 'azm itdi berü

Tañrı'nuñ emri-y-ile gitdi ilerü

Ulvideyken süfliye indi revân

Başı üzre Âdem'üñ kondı hemân (G1- 5175)

Gördi bir gevde yatur heybet ulu

Añlayu bakdı içi hikmet tolu

Çün tefahhus itdi ol hikmetleri

Eytdi kim zii Tañrı'nuñ kudretleri

Gördi vardur gevdede yidi durak

Birbirine hem aykındur hem irak

Zâhirâ baksañ nikâbdur sûreti
Yok-durur hergiz hünerde nisbeti
Bu yidi menzilde var yidi hüner
Geh göge agar her biri vü gâh iner (G1- 5180)
Cân çü gördi bu işi hoş añladı
Zî ‘aceb tahtdur diyüben tañladı
Kamusıyla oldı çün destûr-ı Hak
Girdi ol cân cân öñinçe nûr-ı Hak

3.15.3.2. Can ve vücudun zıtlığı

Canın isteğini bırakıp da tene uymamalıdır; tenin dileği terk edilip cana uymalıdır. Tenin, vücudun aslı topraktan; fakat canınki Hak'tandır. Tene uyan herkes toprak olacak; cana uyanlarsa, sonsuz kalacaktır. Her varlık aslını arar; can arşa çıkarken, ten de mezara girer. Her şey aslına döner. Vücut gece gündüz nefis ile alış veriş yapar; bu yüzden Allah'a asi olur. Can ise gece gündüz aşkla alışveriştedir; bu sebepten sevgiliye doğru gider. Can, akıl, anlayış ve din gökten indi; vücut, nefis, kibir ve kin ise yerden çıktı. Bu yüzden vücut yer, can da gök demektir. Her türlü iyilik ve hüner candan çıkıp tene gelirken; her türlü kötülük ve günah da tenden doğup canı karartır. Cennet, huriler, köşkler canda; cehennem ve fisk u fücür da tendedir. Canın isteği cennet ile; vücudunki de cehennemle uygunluk gösterir.

Cân dilegin terk idüp uyma tene
Ten dilegin terk idüp uygıl cana
Kim bu cismüñ aslı topraktan-durur
Lîki cânuñ bünyâdı Hak'dan-durur
Kim tene uyar-ısa toprag ola
Kim câna uyar-ısa bâkî kala
Zîra kim her nesne varur aslına
Cân çıkar ‘arşa vü ten girür sine
*Küllü şey'in yerci'u ilâ aslihi*²⁷⁷

²⁷⁷ Her şey aslına döner.

Ten dün ü gün nefis-ile virür alur
Anuñ-içun Hazret'e 'âsî olur (G1-690)
Cân dün ü gün 'ışk-ıla alur virür
Anuñ-içun ma'suka dogru varur (G1-705)
Gökden indi cân u 'akl u fehm ü dîn
Yirden oldu nefis ü ten hem kibr ü kîn
Eyle olsa yir tendür gök cân
Bu söze ister-iseñ eydem nişân
Yidi kat gök cân içinde gizlüdür
Yidi kat yir ten içinde yazludur
Cândadur uçmag u hem hûr u kusûr
Tendedür tamu vü hem fisk u fücûr
Ma'rifet cândan kopar gelür tene
Ma'siyet tenden kopar gelür câna
Cân dilegi uçmag-ıla sâzıkâr
Ten dilegi tamu-y-ıla sâzıvâr (G1-711)
Can deniz, ten karadır. Yerde ve gökte olanların örneği ten ve canda bulunur.
İnsandaki candan kaynaklanan iyi düşünceler, gökyüzündeki huri ve köşklere benzer.
Tenden gelen Kötü huylar da yeraltı dev ve ifritlerine benzer.
Dünyada hem berr ü hem bahr eyledi
Hem kuh u kuhsâr u hem nehr eyledi
Berr sende ten-durur hem bahr cân
Kûh u kuhsâr a'zalardur nehr kan (G1-930)
Yirde gökde ne ki varsa sende var
Kimisi canda vü kimi tende var
Gök tolu hûr u kusûr beñzer nura
Her birisi rahmet indürür yire
Sende hûb endişeler beñzer aña
Kim biter cândan gelür her dem saña
Bu yir altı cümle dîvlerdür tolu
Zişt ü 'ifrît her biri çirkin hulu
Sendeki haşm u gazab kibr ü kine

Her biri beñzer Süleymân dîvine (G1-935)

Pes ne kim âfâk içinde yazludur

Cümle bu nefsiñ içinde gizlüdür

Senürîhim âyâtinâ fi'l-âfâki ve fi-enfüsihim hattâ yetebeyyene lehüm ennehü'l-hakku
²⁷⁸41/53

Cism ölür; cana ölüm yoktur. Cân, Hakk'a ulaşır.

Pes melek insân u hayvân u nebât

İksi sâbitdür iksi bî-sebât

Hem bu sûret nefis-ile hem 'akl u cân

İksi ölür iksi kalur câvidân

Bu nefes âvâz harf ma'nî dakı

İkisi fânî-durur iksi bâkî (G1-1329)

Ma'lum oldu kim bu cümle mahlukat

Cismi ölür cânına yokdur vefât

Ne var âhir nakl iderse dünyeden

Cân Hak'a varur eger ölür beden

Hem anuñ dostlarına yokdur fenâ

Cism-içün geldi ölüm yokdur cana (G1-1235)

Dil, pul; vücut, gümüş; can, altın gibidir.

Pul dilüñdür hem gümüñ tendür 'ayân

Ol kızıl altun bilüñ cândur beyân

Ol kamu ni'met ki didümdi saña

Ya'ni uçmak ni'metidür baksaña

Ol güher cân maksudıdır iy habîb

Aç kulaguñ uşbu sözden al nasîb (G1-1435)

Vücut, yokluktan geldiği gibi yokluğa gider. Can'ın ise Tanrı emriyle tükenmeyen ebedî bir ömrü vardır. İnsan, vücut yani kul mu yoksa can yani padişah mı olduğu sorusuna cevap vererek kendini bilirse Hakk'ı da bilmiştir. Kendini can bilenler yedi kat göğü yıldızlarla birlikte kendine köle yapmıştır. Vücut, yıldızların etkisindedir.

²⁷⁸ Onlara alametlerimi hem dışlarında, hem içlerinde göstereceğim ki onun doğruluğu belli olsun
Fussilet 53

Yıldızların hizmetçisidir. Can, Tanrı'nın emri, yıldızlar da mahluktur. O yarattığı her şeyi emrine köle yapmıştır.

Çün 'ademden geldi sûret dem-be-dem

'Âkıbet vardı yine oldı 'adem (G1- 4545)

İlla cân kim Tañrı'nuñ emri-durur

Ol dükenmez 'ömr anuñ 'ömri-durur

Gör ki sen sûret mi yohsa cân mısın

Mülk içinde kul mı yâ Sultân mısın

Sen bu 'ilmi kendüzüñde gör okı

Her ki bildi kendüyi bildi Hak'ı

A 'rif nefseke ta 'rif Rabbeke²⁷⁹

Sen seni sûret bilürseñ hayf ola

Hayf degül mi kul ola sultân kula

Pes hakîkat cân bilenler kendüzin

Kul idindi yidi kat gök yılduzın (G1- 4550)

Sûret ol yılduzlaruñ mahkûmıdur

Cümle ten hâdim bular mahdûmıdur

Cân Çalab'uñ emridür yılduz kulı

Emrine kul eyledi düpdüz kulı

Ve yes 'elûneke 'ani'r-rûhi kuli'r-rûhu min emri rabbî vemâ ûtîtum mine'l-'ilmi illâ kalîlen²⁸⁰ 17/85

Arif erenlerin vücutları zayıf ve güçsüz buna mukabil canları kuvvetlidir. Canlarıyla yerle gök arasını doldurmuşlardır.

Tenleri şöyle za'îf ü süst-hâl

Kim bir evden çıkamazlar mâh u sâl

Cânları eyle kavî olmuş-durur

Kim bulardan yir ü gök tolmış-durur

Bularuñ çün böyle gördüm hâllerin

Pes bu kez kıldum su'âl ahvâllerin (G1- 4430)

²⁷⁹ Nefsini bil ki Rabbini bilesin

²⁸⁰ Sana ruh hakkında soru sorarlar: De ki: Ruh Rabbimin işlerindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir İsra 85.

3.15.4. CAN VE İLİM

Canı canlı tutan Tanrı ilmidir. Cana değer ve fazilet ilimden gelir. Bu yüzden âlimler sultanlara söz geçirirler. Çeşitli hikmet ilmlle diri olan canın eseridir. Cahilin canında dirlik yoktur. Allah, âlimlere dirilik verdi. Onlar bununla Hak'tan istekte bulunur.

Cân diridür ‘ilm-ile bilgil ‘ayân
Câna cândur ‘ilm-i Hak bellü beyân
Kankı cân kim ‘ilmi yokdur ölüdür
Görseñe kim kamudan ol aludur (G1- 4780)
Bu faziilet ‘ilm-iledür cânlara
Anuñ-ıçun hükm ider sultânlara
Cân kim anuñ Tañrı ‘ilmi cânıdur
Görseñe ol kamunuñ sultânıdur
Diri pes cânı bu Hak ‘ilmi dutar
Dürlü hikmet ol diri cânıdan biter
Câhilüñ cânında dirlik yok-durur
Hak bilüñ siz bu sözi kim hak-durur
Dirliği ‘âlimlere virdi Çalap
Hazret'e anın kılur bunlar taleb (G1- 4785)
Esrar ilmi cana yerleştirilmiştir.
İlm-i esrârı Çalap cânıda kodı
Sanma kim nefside vü yâ tende kodı
Şol zamân kim cân ezelde var-ıdı
Anda söyleşdügi bu esrâr-ıdı
Pes bu esrâr ol ezelden cân-ıla
Bile geldi bunda nite ayrıla
Cân içinde kodı esrârı Ahad
Cândan ayrılmayırsardur tâ ebed (G1-2715)
Manayı ancak can bilebilir.
Cân kulagı işidür ma‘ni sözün
Cân gözi görebilür ma‘ni yüzün (G1-1612)

Canda bilme yeteneği yoksa kişi cehaletten kurtulamaz.

Câhile renc itmegil hâsıl degül

Zîra kim cânı ana kâbil degül (G1- 2041)

İnsanın dört oğlundan bir diğerı candan doğmuştur. Bu, yazdığı kitaplardır.

Bir ogul oldur kim ol cândan gelür

Ata bu mülkden gider oğlı kalur

Dün ü gündüz sohbet ider halk-ıla

Atasınıñ adı kendüyle bile (G1-2370)

Ol ogul uşbu kitâblardur ‘ayân

Atasını bildürür bellü beyân

Her kitâb kim dünyada kalmış-durur

Cümlesi cândan dogup gelmiş-durur

3.15.5. CAN VE AKIL

Bkz. 3.11. Akıl ve can

3.15.6. CAN VE AŞK

Bkz. 3.18.9. Aşk ve can

3.15.7. CAN VE ÖLÜMSÜZLÜK

Ahirette canımız azad olunca ölümsüz yaşam gelecektir.

Yarın anda cânımız âzâd ola

Dirliğümüz ölmesüz âbâd ola (G1-1138)

Cana ölüm yoktur. Can, Hakk'a ulaşır.

Pes melek insân u hayvân u nebât

İksi sâbitdür iksi bî-sebât

Hem bu sûret nefis-ile hem ‘akl u cân

İksi ölür iksi kalur câvidân

Bu nefes âvâz harf ma'nî dakı
İkisi fânî-durur iksi bâkî (G1-1329)
Ma'lum oldu kim bu cümle mahlukat
Cismi ölür cânına yokdur vefât
Ne var âhir nakl iderse dünyeden
Cân Hak'a varur eger ölür beden
Hem anuñ dostlarına yokdur fenâ
Cism-içün geldi ölüm yokdur cana (G1-1235)
Can ve gönül Hakk'a tamamen ulaşınca sonsuz hayata kavuşur ve sevgilinin yüzünü
sürekli görür.
Cân gönül peyvest ola küllî Hak'a
Hak vire anda bize 'ömr-i bekâ
Ayruk ölmek olmaya anda bize
Dost yüzi görmüdüra her dem göze (G1-2677)
*Vücûhun yevmeizin nâdıratun ilâ rabbihâ nâzıratun*²⁸¹ 75/22-23.
Dünyada kalan canın yerine ruh-ı kudsî can olur.
Cân dahı kim her dem aldardı beni
Yoldaşumken dünyaya dutdı yöni (G1- 5610)
Kaldısa ol oldu rûh-ı kudsi cân
Uş anuñla 'ömrüm oldu câvidân
Bkz. 3.18.2. Can ve vücut

3.15.8. ALLAH VE CAN

Dünyayı oluşturan ve birbirinin canı olan yedi kattan içeride canlar canı (Hak) vardır.
Bkz. 3.15.2.
Her bir varlığın canı Allah'tır. Temelinde o Allah vardır, bütün eşya ona koşar ve
onu ister.
Cümle dürlü bünyaduñ oldur cânı

²⁸¹ *Yüzler vardır ki o gün ışıl ışıl parılayacaktır. Onlar Rablerine bakacaklar onu göreceklerdir*
Kıyamet 22-23.

cümle eşyâ yügrışüp ister anı (G1-109)
İnsanların canı kudrettendir. Hepsinin canı Hakk'ın dergahında toplanacaktır.
Bu yöriyen âdemîler kamusı
Âdem oğlanlarıdır ‘âmı hâsı
Kamusunuñ aslı Hazret'den-durur
‘Aklı cânı cümle kudretten-durur (G1-420)
Yine cümle ol evedür yönleri
Anda cem‘ olası-durur cânları (G1-457)
Eren, canını Hak yolunda harcamaktan çekinmez.
Cân-durur ol ortada harca varan
Cânına kalmadı ol girçek eren (G1-811)
Allah’a giden yolda dünyada kalan canın yerine ruh-ı kudsî can olur.
Cân dahı kim her dem aldardı beni
Yoldaşumken dünyaya dutdı yöni (G1-5610)
Kaldısa ol oldı rûh-ı kudsi cân
Uş anuñla ‘ömrüm oldı câvidân

3.15.9. CAN VE CEMALULLAH

Allah yolunda can vermedikçe Allah'ın cemaline kavuşmak mümkün olmaz.
Ten ile maksûd ele girmeyiser
Hak cemâlin ten gözi görmeyiser (G1-1440)
Cân gerekdür cân gerekdür cân gerek
Cân fidây kılsun kime sultân gerek
Tâ ki cân harc olmayınça mutlaka
Bellü bilüñ kimsene irmez Hak'a
Cân dahı şöyle gerekdür bî-şümâr
Pâdişâh dergâhına ola nisâr
Her can ile Hakk'ın cemaline kavuşmak mümkün olmaz. Allah'a ulaşmak ancak
Hakk'ın lütfuyla gerçekleşir.
Degme cân-ıla likâ mı alınur

Biñ can içre anda bir cân bulnur (G1-1444)
Degme nesne mi geçer ol Hazret'e
Degme cân lâyıık mı olur rahmete
Hak meger fazl eyleye rahmet kıla
Kullaruñ tâ'atına ragbet kıla (G1-1448)

3.15.10. KULLUK VE CAN

Can, şükür ve övgüde bulunmalı. Hakk'a bağılıkta üstün olmalıdır. Zira Allah'ın güzelliğini görecek olan candır. Can ve gövde maden ocağı olup cevher meydana getirmeli ve bütün cihan da kul olup Allah'a tapmalıdır. Can güneşi (Allah'ın nuru), can içinden doğarak vücuda da mutluluk verir.

Cân dahı kılmak gerek şükr ü sipâs
Kamudan yig olsa yigdür hak-şinâs (G1-135)
Zîra cân bilür bu devlet kadrini
Cân göriser hem ol ayuñ bedrini
*Vücûhun yevme'izin nâdiratun ilâ rabbihâ nâziratün*²⁸² 75/22-23
Cân u ten çün bu işe kâyim dura
Devleti ayrılmadın dâyim dura
Cân içinden dogâ ol cân güneşi
Ten içinde kona ol devlet kuşu
Cân güneşi ire cümle cânlara
Hem bu cândan sâye düşe tenlere
Kân ola ol cân u ten gevher kopa
Kul olup cümle cihân aña tapa (G1-140)
Bütün varlıklar, canın kölesidir. Can da Allah'a kulluk için yaratılmıştır. İnsan kendi hizmetçisi olan varlıklara kulluk etmemelidir.
Kamu nesne cânâ kul olmuş-durur
Cân Hak'a kullıg-ıçun gelmiş-durur
Hayf aña kim kul ola kullarına

²⁸² O gün bir kısım yüzler rablerine bakıp parlayacaktır

Kullık ide kendü yoksullarına (G1-1844)

Can, günah işleyip sevgiliden ayrı düşünce hastalanır. Zikir ve ibadet gıdalarından kesilir. İlacı tövbedir. Tövbe eden can iyileşir ve dost yüzünü görür. Günahlarından kurtulur.

Cân dahı sayru nedendür derdi ne

Gör ne dermân olur anuñ derdine

Nuht ki nefsdan sâdır olsa bir günâh

Kim duta kul üzre anı pâdişâh

Anun odından bu cân sayru düşer

Zîra dostdan dirligi ayru düşer (G1-3000)

Ger günâhdan zevk alur nefis yaglanur

İlla cânun yolu Hak'dan baglanur

Çün günâh cânı gelür kat kat basar

Mahbus eyler seyrini Hak'dan keser

Bu günâhuñ her biri bir tag olur

Cân anuñ altında nite sag olur

Yarın anda bu günâhun cirmini

Cân göriser ol ‘azâbı ol kını

Pes ol oddan cân bu kez sayru olur

Zîra dostdan dirligi ayru olur (G1-3005)

Görseñe kim miskin olup basılır

Zikr ü tâ‘atdan gıdâsı kesilür

Nitekim rencûr olan nesne yimez

Yimege söylemege renci komaz

Tevbedür cân rencine şerbet bilüñ

İy yarânlar tevbeye ragbet kılıñ (G1-3010)

Her kim ister cânı rencden kurtıla

Ol gerek gerçekleyin tevbe kıla

Çünkü cân bu tevbeden şerbet içer

Hak anuñ üzresine rahmet saçar

*Halaka'llâhu'l-ervâha fî zulmin sümme reşşe 'aleyhim nûrahû*²⁸³

Câna sıhhat irer ol dem şeksüzün
Gözin açar karşı görür dost yüzün
Hem şükürden hem utanmakdan kızar
Ne günâhı var-ısa derler sızar
Sagalur cân dürlü rencden arınur
Kanda baksa gözine dost görünür (G1-3015)

3.16. NEFS

3.16.1. NEFSİN MAHİYETİ

Nefsin aslı nefis-i küldür. Her nefis bu bütün olan nefisten doğmuştur. Nefsi olmayan cisimlerin hareketi ve isteği yoktur. Nefsi olan varlıklar nefse bir lokma yemek sağlamak için zahmet çeker. Dünyada bulunan her bir işaretin hepsi nefsin içinde gizlenmiştir. İnsanların hepsine nefsin işleri işlenmiştir. Bütün nefislerde yemek içmek rahat edip uyumak vardır. Bütün varlıklar nefse boyun eğmiştir.

Nefsdür ol on mu'teberden birisi
Kim bu halkuñ ansuz olmaz dirisi
Nesfüñ aslı nefis-i küldür anlagıl
Cümle nefis ol nefis-i külden dogdı bil
Nefis-i küldür cümle nefsüñ mâyesi
Anın oldur cismüñ ol sermâyesi (G2-10170)
Kankı cismüñ kim içinde nefsi yog
Hîç cihâtda harketi vü hevsi yog
Her birisi nefis-içün darta emek
Maksud ol nefis anda bir lokma yimek
Cism içinde nefis ulu cevher-durur
Oynadur ger mâde vü ger ner-durur
Yirde gökde ne ki var nakş u nişân

²⁸³ *Allah ruhlari karanlıkta yaratti, sonra üzerlerine nurunu saçıp aydınlattı*

Nefs içinde kamusu vardur nihân
Her bir âyet kim cihânda yazludur
Cümlesi bu nefis içinde gizlüdür (G2-10175)
*Senürîhim âyâtinâ fi'l-âfâki ve fi-enfusihim*²⁸⁴ 41/53
Pes niçün görmez gözüñ ol âyeti
Var iken Kur'ân içinde âyeti
Halk içinde ne ki var irkek dışı
Her birinde işlenür bu nefis işi
Cümle nefisde var bu içmek ü yimek
Dem-be-dem hış râhat olup üyimek
*Vemâ ce 'alnâhüm ceseden lâ ye 'kulûne't-ta 'âme*²⁸⁵ 21/8
Nefs içinde cenneti ve cehennemi gizler. Hakk'ın emrine itaat eden her nefis cennette sonsuz ömür bulacaktır. Karşı gelen her nefis de sonsuza kadar cehennemde kalacaktır. Bütün işler nefse bağlanmıştır. Hayır da şer de nefisten beslenir. Küçük ve öz halde dursa da üstün bilinmelidir.
Nefse münkâd eyledi bu kamuyu
Nefs gizler uçmagı vü tamamı
Kankı nefis kim ol mutî' oldı Hak'a
Bulısar uçmagda ol 'ömr-i bekâ (G2-10180)
*Ulâ'ike ashâbü'l-cenneti hüm fihâ hâlidüne*²⁸⁶ 7/42
Kankı nefis kim 'âsi oldı red
Kalısardur tamuda ol tâ-ebed
*Ulâ'ike ashâbü'n-nâri hüm fihâ hâlidüne*²⁸⁷ 7/36
Hayat ve ölüm nefis için gelmiştir.
Nefs-içün geldi hayât u hem memât
Nefse dirlik virdi ol âb-ı hayât
Çünkü nefse muttasıldur cümle iş
Hayr u şer alır bu nefisden perveriş (G2-10183)
Pes bu nefsi siz bilünn key mu'teber

²⁸⁴ Onlara alametlerimi hem dışlarında hem içlerinde göstereceğiz Fussilet 53.

²⁸⁵ Biz onları yemek yemeyen bir cesed olarak yaratmadık Enbiya 8.

²⁸⁶ Onlar cennet ehli dirler; orada ebedi kalıcıdırılar Araf 42.

²⁸⁷ Onlar ateş ehli dirler, onlar orada ebedi kalıcıdırılar Araf 36.

Ne var âhir görünürse muhtasar

3.16.2. İNSAN NEFSİ DOKUZ ÇEŞİT YARATILMIŞTIR²⁸⁸

İnsanlığın yaratılışından sonra herkes kendi cinsini bulur. İnsanoğlu olduğunu bilen insanın bir de dokuz çeşit nefsten hangisine sahip olduğunu bulması gerekir. Âşık Paşa'ya, dokuz çeşit nefsten hangisine sahip olduğunu bulması için Hızır yardım etmiştir.(G2-8677-8700)

Nefsin çeşitleri: Nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mutmainne, nefs-i raziyye, nefs-i âşık, nefs-i nâtika, nefs-i fakire, nefs-i faniye ve nefs-i kamiledir.

3.16.2.1. Nefs-i emmare²⁸⁹

Nefs-i emmare taşıyan topluluk, Allah'ın emirlerine karşıdır. Birbirlerine karşı düşmanca davranırlar. Utanıp çekinmeleri yoktur. Suretlerini hayvanlardan almış insanlardır. Her türlü çirkin huyla hareket ederler. İşleri, fitne çıkarmak, ikiyüzlülük ve hiledir. Ölümünden de hiç korkmazlar.

Başladı şeyhüm beni girdüm yola
Vardı yolum ogradı bir mahfile
Gördüm ol mahfil yiri bir şehri ulu
Kavm cümle fâsık u çirkîn hulu
Ahdleri birbirine doğru degül
Bayları yohsulları cümle fodül
Kamusı Hak emrinün 'aksin dutar
Adı mü'min lîkin ayruk dîn dutar

²⁸⁸ Tomar-ı turuk-ı Aliyye'ye göre nefsin yedi makamı vardır. Bunlar nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i raziye, nefs-i merdiyye ve nefs-i kamiledir. Birinci nefsten yedinciye doğru gelindikçe cismaniyet ve kesafet azalır. Kâşânî ise bu nefis çeşitlerinden nefs-i emmare, nefs-i levvame ve nefs-i mutmainnenen bahsetmiştir.

²⁸⁹ Emredici nefis anlamına Arapça bir tamlama. Kâşânî bu nefsin bedenî tabiata meylettiğini, lezzet ve hissî şehvetleri körüklediğini söyler. Yani kalbî, ulvî değil süflî (aşağılık, alçak) şeylere celbeden şeye nefs-i emmare denir. Yûsuf Süresi'nin 53. âyet. Kerimesinde bu nefse işaret edilmiştir: “*Ben nefsimi temize çıkarmıyorum; zira nefis kötülükle emredicidir....*” Nefs-i emmare, şer yuvası, kötü fiillerin, yerilmiş ahlakın kaynağıdır.

Kavl içinde dosta bennzer birliği
Fi'le baksañ işi düşmân dirliği (G2-8705)
Sûreti insân velî şeytân hulu
Kurda beñzer birbirinden korhulu
Ol bunı vü bu anı yırtmak diler
Birbirine karşı dün gün diş biler
Hırs u şehvet şöyle tolmuş gözleri
Kim utanmaz kimseden hîç yüzleri
Şöyle müstagrak bu dünyâ dadına
Kim yazılmış adı hayvân adına
Cümle hayvândan surat dutmuş bular
Dirlik olmuş bunlara çirkin hular (G2-8710)
Fi'l ü fitne zerk u hîle işleri
Hîç ölümden yok-durur teşvîşleri
Çün bularuñ böyle gördüm hâllerin
Şeyhüme sordum bu kez ahvâllerin
Eytdüm iy şeyh-i mukaddes nûr-ı Hak
Niçe halkdur eydivirgil işbu halk
Eydi bunlar sâfî dünyâ ehlidür
Nefs-i emmâre bularuñ nefsidür
*Ve mâ uberri'u nefsi inne'n-nefse le emmâretün bi's-sû'i*²⁹⁰ 12/53
Bu gürûhdur cümle halkuñ yavuzu
Bunlaruñ terki-durur dirlik özi (G2-8715)
Geç bulardan kim durası yir degül
Çün işitdüm bu sözi kıldum kabûl

3.16.2.2. Nefs-i levvame²⁹¹

²⁹⁰ *Ben nefsim e iyidir demiyorum, şüphe yok ki nefis kötülüğü emr edendir Yunus 53.*

²⁹¹ Kınayıcı nefis. Bir parça kalbin nuru ile nurlanmış, o nur ölçüsünde uyanıklık kazanmış olan nefistir. Yaptığı kötü işlerin farkındadır; yani gafletten bir parça sıyrılmıştır. Bu yüzden öz eleştiride bulunur, kendisini kınar, günahları yapmak istemez. Ancak yeterince olgunlaşmadığı için onları yapmaya devam eder. Bununla birlikte birtakım iyileşmeler mevcuttur. Bu durumda Kur'ânî emirlere saygı ve bağlılık artmıştır. Namaz, oruç, sadaka vermek gibi salih amellerde artmalar görülür.

Nefs-i levvame sahibi topluluk, kötülük işler; fakat kötülüğe değer vermez. Yaptıklarına pişman olurlar. Günah işleseler de dinlerini severler. Kendilerini nefislerine kaptırmışlardır ancak kendilerini kınarlar. İşledikleri günahlardan utanırlar. Yine de tövbelerini tutmazlar. Bunlarda kınamada olan bir nefis vardır. Bunlar insanoğlunun aslıdır. Yaşamları günahkardır; fakat ibadet edenlerle birlikte bulunurlar.

Geçdüm andan ilerü bir menzile
Anda hem irdüm yine bir mahfile
Ol dahı bir şehr gördüm mu‘teber
Şehre girdüm kavmine kıldum nazar
Şehr içi gördüm tolu fisk u fesâd
İşlenür fisk velî kadri kesâd
Her bir iş issi peşîman işine
İşleri fisk u velî ragbet dine (G2-8720)
Her birisi nefse virmiş özini
İlla kendüzi kınar kendüzini
Cümle fâsık kocası vü yigidi
İşler eydür işlemesem yig-idi
Nefsini her dem fesâddan kandurur
İlla kendü kendüzin utandurur
Tevbe eyler lîki dutmaz tevbesin
Böyle gördüm ol gürûhuñ obasın
Çün bu şehrünn böyle gördüm halkını
Pes bu kez sordum bularuñ hulkını (G2-8725)
Eytdüm iy şeyh-i cihân u ins ü cân
Uşbu niçe halk u hulkdur kıl ‘ayân
Eytdi bunlar âdemî-zâd aslıdur
Nefs-i levvâme bularuñ nefsidür

Amellerini Allah için yapar; ancak bunun böyle olduğunu halkın da bilmesini ister. Artık bu vasfıyla tevbe kardır.

*Velâ uksimu bi'n-nefsi'l-levvâmeti*²⁹²75/2

Bu gürûhuñ hem fesâddur dirligi
İlla tâ'at ehl-ile var birliği
Geç bu mahfilden dahı ehlüñ degül
Yine şeyhüm sözini kıldum kabûl

3.16.2.3. Nefs-i mutmainne²⁹³

Nefs-i mutmainne sahibi insanlar, Allah'ın emirlerine itaat ettikleri halde bunların bazı çirkin huyları da vardır. Her biri kendi halinden, huyundan memnundur; ancak hallerinin iyi mi kötü mü olduğunu araştırmazlar. Kimseye ihtiyaçları, hizmet ve yardımları yoktur. Kendilerinden üstün kimselere değer verip saygı göstermezler. Bunlar itaat eden kimselerdir. Her işi, iyi veya kötü olduğuna aldırış etmeden hoş karşılar. Daha iyi olanları da aşağı derece ile yetindiklerinden kendi hayırlarına engel olurlar.

Geçdüm andan ilerü bir menzile
Ogradum anda yine bir mahfile (G2-8730)
Gördüm ol mahfil dahı yavlak ulu
Yine bir dürlü gürûh anda tolu
Ol gürûhlardan bular hâmûşırak
Anlara baksa bu birez hoşırak
Hem dölenmişler bular hem emnemiş
Gerçi kim bunda dahı var her bir iş
Hakk'a münkad u mutî' olmuş bular
İlla hem vardur dahı çirkin hular
Her birisi râzı olmuş hûyına
Hiç uyuşmaz biribirnüñ suyına (G2-8735)

²⁹² *Kendi nefsinin yeren kötöleyen nefse and ederim* Kıyamet 2.

²⁹³ Doyuma, huzura, rahata kavuşmuş nefis. Kötü sıfatlardan sıyrılmış, güzel ahlak ile ahlaklanmıştır. Kâşânî bunu, kalbin nuru ile aydınlanıp kötü huyloarı silinmiş nefis diye tanımlar. Daima tevekkül, tevfiiz, teslim, sabır, rızâ halleri içindedir. Kalbi, her an huzur ve sükun içinde şükür ve sena halindedir; kusurları örter, hataları bağışlar. İslam'ın emirlerinden zerre kadar ayrılmaz. Hz. Peygamber'in ahlakını güzel bir şekilde yaşar ve bundan zevk alır. Allah'ın izniyle, bir takım keşif ve ilhamlara sahiptir.

Ya'ni eydür kim benüm hulkum budur
Hiç dimez gökçek mi yâ çirkin hudur
Kâni' olmuş cümle hâllü hâline
İrdemez hiç işi nedür hâli ne
Yalıñı yalıñ tonanmak dilemez
Acı aç kimseye açvan diyemez
Kendülerden uluya ragbetleri
Yok-durur hiç kimseye hıdmetleri
Ya'ni muhtâc olmadukdur kimseye
Tapu kılmaz kul bege yohsul baya (G2-8740)
Çün bularuñ böyle gördüm hâllerin
Pes yine şeyhüme sordum işlerin
Eytdüm iy şeyh-i şüyûh-ı dîn-i Hak
Eyt baña kim bu ne hulkdur bu ne halk
Eytdi bunlar şol gürûhdur kim bular
Mutma'inne nefis-ile tutdı hular
Ya'ni münkâd u mutî'dür her işe
Eyü yavuz kamu bir eytmez nişe
Eyregi müdbirlige kâni'durur
Kendü kendü hayrına mâni'-durur (G2-8745)
Geç bulardan bu dahî ehlüñ degül
Şol varup vasl olası asluñ degül

3.16.2.4. Nefs-i raziyye²⁹⁴

Nefs-i raziyye sahibi olan insanlar, Hak'tan gelen hiçbir şeye itiraz etmeyen insanlardır. Zenginlik, fakirlik endişeleri yoktur. Cennete özenmez; cehennemi

²⁹⁴ Razi olan hoşnud kalan, rıza makamına eren nefis. Kendi iradesinden vazgeçip Hakk'ın iradesine tabi olur. Hiçbir şeyden şikayet etmez. Nefs yerilmiş, beşerî özelliklerinden kurtulup fenaya ulaşmıştır. Zaman zaman Allah'ın isimleri ve sıfatlarının tecellisine mazhar olur. İyilikler onun şahsiyetidir, Hakka'l-yakîn mertebesine ulaşmıştır.

anmazlar. Bunlar rıza ehli kimselerdir. Hak'ın emrine boyun eğmişlerdir. Küfür ve din umurlarında değildir.

Yine geçdüm girdüm andan ilerü
Ogradum bir şehre girdüm içerü
Gördüm ol şehriñ dahî halkı niçe
Añladum kim dirliği hulki niçe
Râzı olmuşlar bular her bir işe
Her ne gelse Hak'dan eytmezler nişe
Bay hiç yohsul olam dip gam yimez
Yohsulı yohsul u bay olsam dimez (G2-8750)

Hîç özenmez kimsesi uçmag-ıçun
Yâhud uçmagda huri kuçmag-ıçun
Hem bulardan hiç añar yok tâmuyı
Şöyle gördüm ol gürûhdan kamuyı
Her ne gelse Tañrı'dan râzı bular
Böyle bitmiş gördüm ol halkda hular
Ger Çalap'dan rahmet ola ger 'azâb
Râzı olmuş cümle kat' olmuş cevâb

*În tu'azzibhüm fe-innehüm 'ibâdüke ve in tagfirlehim fe-inneke ente'l'azîzü'l-hakîmü*²⁹⁵ 5/118

Çün buları gördüm uşbu hâl-ıla
Bu hu bu dirlik ü bu ahvâl-ıla (G2-8755)
Yine sordum şeyhe k'iy şeyh-i güzîn
Eyt baña bu niçe mezheb niçe dîn
Ben bularuñ hâlına kaldum 'aceb
Kim bularda kalmaduk hergiz taleb
Eytdi bunlar şol rızâ ehli-durur
Nefs-i râziyye anuñ nefsi-durur
Râzı olmuşdur bular Hak emrine

²⁹⁵ Eğer onlara azap edersen şüphe yok ki onlar senin kullarıdır; eğer onları affedersen mutlak galip ve yegane hüküm sahibi olan da hakikaten sensin Maide 118.

Ni nazar küfre kılurlar ni dine
Bu gürûhdan geç saña menzil degül
Sen durup eglensesi mahfil degül (G2-8760)
İlerü vardur dahı yigrek makâm
Kim iremez uzanuban hâs u ‘âm

3.16.2.5. Nefs-i âşık

Nefs-i âşık sahibi insanların her biri âşıktır. Hepsi farklı bir şeyi seçip beğenmiştir. Kimisi huri ve cennete, kimi ilme düşkündür. Kimisi mala ve bey olmaya yönelmiştir. Bazıları güzellerin yüzüne meyl etmiş onu sevgili seçmiştir. Kimisi de Tanrı'ya âşık olduğunu söyler; fakat yaşayışı riya ve gösteriş doludur. Bu bölümde dinin temeli aşk olduğundan gördükleri şeyi severler. Aşkın elde ettiği sevgilinin nuru olsa da yüz güzelliği nefse işlenir. Nefs o nakışla bağlanınca asıl sevgiliden uzak kalır.

Geçdüm andan ilerü vardum yine
Yolda hem bir hoş şehir gördüm yine
Şehre çün girdüm ü gördüm halkını
Añladum dirliğini vü hulkını
Âşık olmuş kamusı gördüm bular
Her biri bir nesne kılmış ihtiyâr
Kimi ‘âşık hûriye vü uçmaga
Ya‘ni ol uçmakda hûri kuçmaga (G2-8765)
Kimi ‘ilme ‘âşık olmuş sadr için
Ya‘ni bu halk ortasında kadr-içün
Kimi ‘âşık mülke mâla beglige
Ya‘ni bir kendü gibiden yiglige
Kimi ‘âşık görklülerüñ yüzine
Ma‘şuk eydinmiş anı kendüzine
Kimi eydür ‘âşıkam ben Tañrı'ya
İlla göster kanı dirlik bî-riyâ

Her biri bir nesneyi sevmiş bular
‘Işk içinde inleşürler zâr zâr (G2-8770)
Her ne görse anı sevmek hûları
Birbirine beñzemez ârzûları
Çün bularda bu huyı gördüm yine
Şeyhe bunlar n'eydügin sordum yine
Eytdüm iy dîn serveri şeyh-i cihân
Saña ma‘lûm âşikârâ vü nihân
Bu cemâ‘at niçe halkdur ne'ydügin
Ma‘lum eyle hâlleri niçe'ydügin
Eytdi nefsi-i ‘âşka bunlar-durur
Bunlaruñ nefsinde bu ‘ışk var-durur (G2-8775)
Bu gürûhda ‘ışk-durur erkân-ı dîn
Anuñ-ıçun sevdi bunlar gördügin
Gerçi ‘ışkdur dünyada sayyâd-ı kâr
Saydı anuñ mehlikâ vü hûb nigâr
Ol nigârung nûrı ‘ışka sayd olur
İlla sûret nakşı nefse kayd olur
Çün mukayyed oldı nefsi ol nakş-ıla
Kaldı irak kanda irer menzile
Geç bulardan bu dahı menzil degül
Kalma bunda bu huyı kılma kabûl (G2-8780)

3.16.2.6. Nefs-i natıka²⁹⁶

Nefs-i natıka sahibi insanlar, sevdiklerini dillerinden düşürmezler. Akılları fikirleri de ona bağlanmıştır. Bu toplulukta namaz ve oruç bulunmaz. Tek sermayeleri dilleridir. Ancak bu, kimseyi Hakk'a ulaştırmaz.

Geçdüm andan ilerü vardum yine

²⁹⁶ Konuşan nefis. Zâtında maddeden sıyrılmış; ancak yaptığı işte, maddeye bitişik olan cevherdir. Feleklerin nefisleri de böyledir. Akıl'a da nefis-i natıka denir. Cebecioğlu. Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü, Anka yay, İstanbul, 2005.

Bir şehir ârâste hem gördüm yine
Söyleşüdür her biri bir yâr-ıla
Her birinüñ dili bir tekrâr-ıla
Tebhîh olmuş her birinüñ sevdiği
Küllî bağlanmış aña ussı ögi
*Men ahabbe şey'en eksere zikrahu*²⁹⁷
Her birinüñ maksudı var gül gibi
İñleşür her biri bir bülbül gibi (G2-8785)
Her biri bir tebhîh okır zâr-ıla
Her birinüñ gönli bir gülzâr-ıla
Eytdüm iy dânen-de-i râz-ı nihân
Ne gürûhdur böyle bu şîrîn-zebân
Bunlaruñ hâlin baña eyt bileyüm
Aña lâyık rây ü tebhîr kılayum
Eytdi nefis-i nâtıkadur bu kavum
Bu gürûhda ne salât var ne savum
Dilleridür bunlaruñ sermâyesi
Dil içinde nakd u genc ü mâyesi (G2-8790)
Çünkü bunlar dil açup söyleyeler
Bülbülü tûtîyi mât eyleyeler
Dil ulu sermâyedür bu mahfile
İlla iltmez kimseyi ol menzile
*Yâ eyhe'llezîne âmenû lime tekûlûne mâlâ tef'alûne*²⁹⁸ 61/2
Bu dahı menzil degüldür saña bil
Kimseyi irgürmedi anda bu dil
Geç bulardan ilerü gitlüm bile
Bunda kalan irmedi ol menzile

3.16.2.7. Nefs-i fakire

²⁹⁷ Kim bir şeyi çok severse onu çokça anar.

²⁹⁸ Ey iman edenler! Yapamayacağınız şeyi niçin söylersiniz Saf 2.

Nefs-i fakire sahibi insanların zengin mi fakir mi olduğu bilinmemektedir. Herkes aynı seviyededir. Hiçbirinde mal ve hazine bulunmadığı gibi çekememezlik, kibir, kin ve sıkıntı da yoktur. Dünya işlerini bırakmışlardır. Dünyalıkları yoktur fakat gönülleri toktur. Dünya için çalışmadıkları gibi ahiretten de vazgeçmişlerdir. Hakk'a yönelmiş; hayrı ve şerri de terketmişlerdir. Kul değilmiş gibi her şeyden el çekmiş, rahat kimseler olduklarından bunlar da makbul değildir.

Geçdüm andan ilerü gitdüm yine
Bir işit kim varuban n'itdüm yine (G2-8795)
Gördüm anda bir şehir key mu'teber
İlla bakdum halkı yavlak muhtasar
Şehr ulu yavlak velî halkı kiçi
İssi gitmiş eve beñzer şehir içi
Şehr kavmı cümlesi yohsul gibi
Kulları beg begleri hem kul gibi
Bay u yohsul kimsesi mefhûm degül
Kamu düpdüz kimsesi ma'lûm degül
Kimsesinde hîç mâl u genc yok
Hem hased hem kibr ü kîne renc yok (G2-8800)
Dünya işinden çekilmiş elleri
Dünya sözinden kesilmiş dilleri
Dünyelikden kimsede hîç nesne yok
Yog-iken şol varlulardan gönli tok
Fâriğ olmuş işde yok hîç kimsene
Pes bu hâli şeyhüme sordum yine
Eytdüm iy cân pîşrevi dîn serveri
İy ma'ânî genci iy kudret eri
Niçe halkdur eyt bu şehrün halkını
Niçe hulkdur bileyim pes hulkını (G2-8805)
Eytdi şol nefsi fakîredür bular
Ol fakîrlık hûyudur uşbu hular
Dünyadan bunlar elin çekmiş-durur
Âhiret rengin dahı dökmiş-durur

Dünyadan bunlar gözin yumdı tamâm
Âhiretde dutmadı mülk ü makâm
Kamusı yüz hazrete dutmuş-durur
Hayr u şerri cümle terk itmiş-durur
Eyle fârig sanasın kim kul degül
Geç bularan bu dahı nakbûl degül (G2-8810)
Çün durası yir dilersin pîşrev
Andadur bu cümle câna pîşrev
Çün bu hâli şeyh bildürdi baña
Geçdüm andan bakmadum ayruk yaña

3.16.2.8. Nefs-i faniye

Nefs-i faniye sahibi insanlar, suskundur. Günahları yahut sevapları bulunmaz. Bunlar, ölü veya diri gibi durmayan, varlığı tamamen ortadan kalkmış kimselerdir. Din ve dünya kaygıları, ar namus duyguları da yoktur. Bunlar yapılacak iş varken âtil kalmış; her şeyi yaratana bırakıp kenara çekilmiştir. Bunlarda ayrılık ve kavuşma da yoktur. Varlıklarıyla yoklukları birdir; bunlarda neşe ve keder de bulunmaz. Kendinde yok olan bu kişilerin ilimleri kendilerinde yanılmak olur. Başkalarına da bir şey gösterip bildiremezler.

Yine geçdüm gitdüm andan bir zamân
Ogradum bir şehre kavmi bî-zebân
Alımadum şehre kavmindan cevâb
Gördüm anda ne güneş var ne sevâb
Ne ölü buldum bularda ne diri
Gelmedük kendüzine biñden biri (G2-8815)
*Lâ ilâ hâ'ülâ'i velâ ilâ hâ'ülâ'i*²⁹⁹ 4/143
Cümle mahv olmuş bularuñ varlığı
Hiç belürmez yârlığı agyârlığı
Unıdılmış dîn ü dünyâ kamusı

²⁹⁹ *Ne onlara ne bunlara* Nisa 143.

Kalmaduk ‘ârı vü gitmiş nâmusı
Ne ‘adem buldum bularda ne vücûd
Ne kıyâm u ne rükû‘ u ne sücûd
Ne ulu buldum bularda ne kiçi
Ne ilidür ne isüz ol şehir içi
Yoga beñzer var iken cünbişleri
Bilmedüm kim ne ‘ameldür işleri (G2-8820)
Elde iş varken batâl kalmış bular
İş Hak'a dönmiş batâl olmuş bular
Çün bularuñ varlığın yog añladum
Zî ‘aceb dirlik diyüben tañladum
Ne firâk buldum bularda ne visâl
Pes bu kez kıldum yine şeyhe suvâl
Eytdüm iy ‘ilm-i ledün issi ulu
Bu gürûh uslu mıdur yohsa delü
Bu niçe dirlik-durur eytgil baña
Ben bularuñ hâline kaldum taña (G2-8825)
Eytdi nefsi-fâniye bunlar-durur
Bellü ne yokdur bular ne var-durur
Bellü bunlar ne vücûddur ne ‘adem
Ne bularda şâdılık vardur ne gam
Kimseler kim kendüzinden mahv ola
Kendü ‘ilmi kendüzinden sehv ola
Ayruga ne göstere ne bildüre
Bilmeyene Hakk'ı niçe bildüre
Bu dahı menzil degül sen durası
Bunda şerbet yok seni kandurası (G2-8830)
Geç bulardan bu degüldür menzilüñ
İlerüdür mahmilüñ mahfilüñ

3.16.2.9. Nefs-i kamile

Nefs-i kamile sahibine peygamber ve veliler boyun eğmiş; bütün müminler yönünü ona çevirmiştir. Düzeni bütün insanlardan iyidir. Bu durum ona Tanrı vergisidir. Dünyası ve ahireti mamur; sonu da Hakk'ın cemaline kavuşmaktır. Vücudu, canı, aklı, bahtı, dini ve imanı süslenmiştir. O, önderdir. Bütün canlar da ona uymuştur. Hakk'ın rahmeti daima ona bağışlanmaktadır. Tanrı'nın arşı ona durak olmuş; bütün ayrılıklar kavuşmaya değiştirilmiştir. Bütün varlıklar ona sırlarını açmıştır. Allah'a kavuşan bu varlık nefs-i kamiledir. Ona yerde ve gökte bulunanların hepsi secde etti. Allah, dokuz feleği, arşı ferşi, varlıkları cinleri insanları ve melekleri onu sevdiği için yarattı. Ona "sevgilim" dedi. Onun gelişiyile bütün dinlerin hükmünü kaldırdı. Onun dini kalıcı oldu. Onu bir olan Allah sevip dost edindi. Onun adı Ahmed'dir. Bu ismin harflerinden mim kaldırılınca Ahad; bir olan Allah kalır. Ona teslim olunursa Hakk'a ulaştırır. Ahmed'in Ahad'la birliği, ol emrinden önce kararlaştırılmıştır.

Hâliyâ andan dahı geçdi yolum

Ol yire eyletdi bini ol ulum

Gördüm anda bir şehir yavlak ulu

Tertibi ârâste vü kavmı tolu

Şehr içinde bir bezenmiş taht var

Gördüm anda oturur bir bahtiyâr

Enbiyâ vü evliyâ münkâd aña

Cümle mü'minler yöni andın yaña (G2-8835)

Kamu halkdan yigrek anuñ tertibi

Tañrı'dan eyle urılmış terkibi

Hem 'imâret dünya vü hem âhiret

Hatmı dîdâr olısardur 'âkıbet

Ten dahı ârâste vü hem cân dahı

'Akl u devlet dîn ü hem îmân dahı

Ol imâm uymış bu cümle cân aña

Rahmeti Hakk'uña müdâm ihsân aña

Tañrı'nuñ 'arşı aña olmuş turak

Degüşürilmiş vaslata cümle firak (G2-8840)

Nüh felekden yokaru dutmuş makâm

Cümle halkuñ nakdini utmuş tamâm

Gizlü genci rûzı kılmış Hak aña
Mahfi nesne kalmaduk añdan soña
Çünkü gördüm bu işi yavlak kemâl
Bu kişi Allah ile dutmış visâl
Şeyhe sordum pes yine ben bu işi
Uşbu erkânı vü resm ü verzişi
Eytdüm iy keşşâf-ı sırr-ı lâ-yezâl
Nâtıka vasfuñdan oldı güng ü lâl (G2-8845)
Bu ne menzildür baña bildür ‘ayân
Kim-durur bu gördüğüm sultân-nişân
Eytdi nefs-i kâmileür bu vücûd
Yir ü gök ehli aña kıldı sücûd
Anı sevmekden yaratdı nüh felek
‘Arş u ferş ü cism ü cân ins ü melek
Hem Habîbüm diyüp anı ohşadı
Ol geliçek cümle dînler kohşadı
Kaldı anunn dîni kâyim tâ ebed
Sevdi anı dost idindi ol Ahad (G2-8850)
Berk dut anuñ etegin elden koma
Tesbîh idin adını dilden koma
Kim seni ol iltesidür Hakk'a ol
Hak'dan açıldı aña bu togru yol
Çün işitdüm şeyhüñ uşbu sözini
Pes yire urdum bu gönülüm yüzini
Yine sordum ol gönül üstâdına
Kimdür eyt bu Tañrı dostı adı ne
Eytdi adı ol elif hı mîm ü dâl
Berkidüpdür Hakk-ıla kurb-ı visâl (G2-8855)
Mîm-ile Ahmed-durur bilgil ‘ayân
Mîmi gitsa hod Ahad'dur bî-gümân
Çünkü bildüm bu işi böyle kemâl
Teslim oldum kalmadı ayruk mecâl

Cân eliyle dutdum anuñ etegin
Tâ iletdi ol beni Hakk'a degin
Gördüm Ahmed ol Ahad'la bir imiş
Kaf u nun'dan ilerü takdîr-imiş
Cümle iş anuñ-ıla olmuş tamâm
Nüh felekden yokaru dutmuş makâm (G2-8860)

3.16.3. NEFSİN ÖZELLİKLERİ

Âleme hareketini veren nefs-i külli ayağa kalkınca felek dönmeye başlamış, yer ve gök de coşup ayağa kalkmıştır.

Nefs-i kül durdı vü çarh urdı semâ‘

Cûşa geldi yir ü gök durdu semâ‘ (G1-15)

Allah'ın emrini yüce tutacak, emir içinde aciz kula köle olacak nefis aranır.

Kanı nefis kim emrüne ‘izzet kıla

Emr içinde kul ola kemter kula (G1-88)

Dünyadayken bazen nefse uyulur.

Bir sa‘at nefse esîr hayvân gibi

Bir sa‘at dirliğümüz oğlan gibi (G1-1109)

Ezelde nefis kaygısı yoktu.

Cânumuz tolı-y-ıdı Hak sevgüsü

Gönlümüzde yog-ıdı nefis kaygısı (G1-1129)

Nefs gidince vücutta tat kalmaz.

Nefsi gör kim dünyadan ne dad alur

Nefs gediçek tende ne lezzet kalur (G1-1297)

İnsanın dört oğlundan biri de nefsinden meydana gelmiştir. Bu, soyundan gelen evladıdır.

Bir oğul oldur ki nefsinden biter

Ata gider yirini oğlı dutar (G1-2365)

Oğlı-y-ıla ata adı añılır

Oğlını gören du‘â aña kılar

Şol oguldur ol bitüp nefsdan gelen
Kim bu halk eydür fulân ibni fulân
Çün sülâle mukbil ola dünyada
Ata adın yirde komaz iy dede
Nefs, dünya sarayında can sultanına sâkidir.
Nefsi gör kim bunlara sâkî olur
Hem şarâbuñ lezzetin ilk ol alur (G1-2423)
İnsan cevize benzetilirse nefis cevizin sert kabuğudur.
Ten kozuñ gök kabıdur nefis katı kap
Kaçan ölse olısar bunlar harâb (G1-2623)
Zahir ilmi nefse hakim olmuştur.
İlm-i zâhir Tañrı'dan çün dostına
Geldi hâkim oldı bu nefis üstine
Taa ki nefse emr-i ma'rûf bildüre
Pâdişâha karşı kullık kıldura
Nefsüne bu doğru yolu göstere
Sini şeytân gâretinden kurtara
İlmi zâhir itmeseydi ol Ahad
Nefs kalaydı zulmet içre tâ ebed (G1-2700)
*Levle'l- 'ulemâ'ü sâra'n-nâsu ke'l-behâyimi*³⁰⁰
İlm-i zâhir pes bu nefisde oturur
İşi oldur nefsi yola getirür
Nefsin hastalığı yemeklerden, soğuktan, heveslerden olur. Devası tıptandır.
Nefisde şoldur sayruluk kim halk bilür
Sayru dip dostlar anı soragelür
Çün yimek içmek bu nefis elindedür
Pes tagayyurlık dahı yolındadır
Yâ yimekden nâ-muvâfık lokmalar
Gelür olur dem-be-dem nefse zarar
Yâ sovuq koymış olur yâhod hevâ

³⁰⁰ *Âlimler olmasaydı insanlar hayvan gibi olurlardı.*

Tıb içinde isteñ ol derde devâ (G1-2970)
Allah'a ulaştırın yolda nefs-i emmarenin yerini nefs-i marziyye alır.
Ger baña ol nefs-i emmâre ki vâ
Dost yolında olmadı yoldaş u yâr
Yoldaş oldu nefs-i marziyye baña
Her nefes darter beni dostdan yaña (G1- 5605)
Nefs, hayvan sıfatına karşılıktır.
Ol ki hayvândur senüñ nefsüñ-durur
Kim yüküñ darter saña kuvvet virür (G1-2136)
Nefs, hayvan gibi olduğundan hırsla doludur.
Nefs tamâm hayvân gibi gelmiş-durur
Anuñ-ıçun hırs-ıla tolmış-durur (G1-2617)
Nefs ü heva kara canlılarına benzer, ten içindedirler ve kötülük peşindedirler.
Ol ki didimdi vuhûş u hem tuyûr
Tende uş nefis ü hevâ bunlar-durur
Ten içindedür bularuñ tahtları
Dünya üzre açılupdur bahtları
Ten içinde şâd u hurremdür bular
Arzuları dün ü gün çirkin hular (G1-783)

3.16.4. NEFSİN MEKANI

Hayvan sıfatı / nefis, bel ve karında bulunur.
Bil ü karın oldu mülk hayvâna hem
Ya'ni kim nefis tahtıdur püşt ü şikem (G1-2491)
Hem bu karın oldu ol hayvân yiri
Görseñe kaplapdur anı bir deri (G1-2498)
Nefis, vücut, kibir ve kinle birlikte yerden çıkmıştır.
Gökden indi cân u 'akl u fehm ü dîn
Yirden oldu nefis ü ten hem kibr ü kîn (G1-701)

Nefis önce ayakta yer tutar, zamanla, ağır ağır, atlaya atlaya başa gelir. İnsanlığa ayak olan Âdem, nefisle birlikteydi ve bu yüzden utanacak duruma düştü.

Nefs dahı hem ilkin ayakda olur

Arkun arkun atlayup başa gelür

Nitekim anda bileydi ol zamân

Ol sebebden utlu oldu bî-gümân (G-380)

Toprak insan olmayı dileyince nefisle can bir araya gelip vücudu oluşturdu.

Cismi toprakdan yaratdı ol İlâh

Eyledi ol nefis-içün hoş tahtgâh

Topragı çün Âdem olmak diledi

Nefs-ile cân geldi cismi eyledi (G1- 5300)

3.16.4.1. Nefs vücutta ilerleyen bir cevherdir.

Can yüksekten gelip baş tarafından vücuda kondu. Nefsin aslı ise alçaktan olduğundan yükselip başa yerleşmek niyetiyle ayak altına yerleşti. Nefs, ayaktan başa çıkıncaya kadar türlü hikmete rastlar.

Vücutta yedi konak vardır:

- Nefis, bebeklikte ayak altında yer tutar. Ve devamlı hareket halinde olmasına neden olur.
- Nefsin ikinci menzili inciktir. Çocuğun yürüyüp koşmasına sebep olur.
- Nefsin üçüncü menzili uyluktur. Ergen yaşama isteğiyle dolar. Nefsin bir durağı da onun tahtı olan beldir. Yirmi iki yaşına gelindiğinde vücut gece gündüz kötülük meclislerine gider.
- Nefsin dördüncü menzili göğüs ve sırttır. Kişinin kırk yaşına kadar sırtı yere gelmez. Hayatı kinle doludur.
- Nefsin beşinci menzili dil, kulak ve gözdür. Altmış yaşına kadar söylemek, görmek, duymak ve bunlarla iş yapmak ister.
- Nefsin altıncı menzili beyindir. Altmış yaşında nefsi tasa ve düşünce alır.

- Nefsin yedinci durağı başın üstüdür. Seksen yaşını geçince nefis boşluktadır ve vücut toprağa düşmek ister. (G1- 5301-5377)

Nefsin ayaktan başa geçtiği zamanki durumu, başa çıkana kadar geçtiği yolda işlediklerine bağlıdır. Aşka sıkıca bağlanmış ve Hak emrini tutmuşsa o zaman ayna olup canın karşısında durur. Can, o aynadan hallerini görüp ahirette durumunun ne olacağını anlar.

Nefs ki tende yidi menzil eyledi
Yidi yirde kondı mahfil eyledi
Bu yidi menzilde nefsüñ dirliği
Biriküp ‘ışka biterse birliği
Hem dutarsa ‘ışk-ıla Hak emrini
Emr içinde geçürürse ‘ömrini
Çün çıka başdan havâda taht ura
Gözü olan cânâ karşı hoş dura (G1- 5385)
Cân göre ol gözgüden ahvâlini
Âhiretde ne olısar hâlini

3.16.5. NEFS VE CAN

Bkz. 3.18.9. Aşk ve can

Amel temiz olunca nefis de temiz olur. Her an onda Allah nuru görünür. Nefs aynasında cennetteki yerini gören can, o tarafa yönelir.

Çün ‘amel arı ola nefis arına
Her dem Allah nûrı anda görine
Cân baka andan göre Hak nûrını
Hem bile uçmakda kendü yirini
Lâcerem kim ol yaña meyle eyleye
Anı aña her dem anı söyleye
Hasreti vü arzusu hem ol ola
Hazret'e varmaga meyli bol ola (G1- 5390)

Nefis, temiz bir hayat sürmemiş ve Hakk'a yakışır bir amel kılmamışsa, canı Hak'tan tarafa hiç baktırmaz. Perde olup can gözünü kapatır can gözü Hakk'ı hiç görmez. Nefsin kötü işleri, ahiret yolunu da kapatır. Böylece can da dünya tarafına döner ve hep geçmiş işlerini anar.

Yohsa ger nefis arı dirilmez-ise
hazret'e lâyıık ‘amel kılmaz-ise
Çün çıka başdan havâda yir duta
Cânı hiiç bakdurmaya ol Hazret'e
Şol bulıt kim gün yüzün örter ola
Hem bu nefis andan dahı bedter ola
Kaplaya cânı Hak'a bakdurmaya
Cân gözi ol Hazret'i hîç görmeye
Çünkü nefsüñ fi‘li cânı kapladı
Âhiretten yaña yolın bağladı (G1- 5395)
Lâcerem ol cân döne dünyâ dapa
Dünyayı büt idine dün gün tapa
Çünkü yönin dünyaya dutdı bu cân
Geçmiş işin aña her dem her zamân
Eyde iy hayf u dirigâkanı ol
‘İşret ü ma‘şûk u sâki sag u sol
Geçdi benden ayrug el irmeyiser
Ger sunarsam sûret el virmeyiser
Uşbu hasret ârzusunda cân vire
Hak didârın ol kişi kanda göre (G1- 5400)

3.16.6. NEFS, GÜNAH VE İBADET

Nefsin ibadeti beş vakit namaz kılmak, onunla Allah'a yalvarmaktır.

Nefsüâ oldur kim kıla biş vakt namâz

Anuñ-ıla Hazret'e kıla niyâz (G1-363)

Nefs, vücut kitabında günah ve tevbenin yazılı olduğu bölümdür. Küfür ve din orada iki sözdür. Günah ve ibadet bu sözlerden ortaya çıkar. İbadetten Tanrı'yı sevmek doğar. Bu, insanı alıp arşa yükseltir. Fesattan da şirk ve inkar görünür. Bu da insanı kafirden beter suçlu kılar.

Bu kitâbda nefs-durur yidiñçi bâb

Yazludur anda sevâb u hem 'ikâb (G2-9396)

Hem günâh hem tevbe anda yazludur

'İlmi zâhir lîki ma'nî gizlüdür

Geldi cânım okıdı nefs bâbını

Bellü bildi ne'ydügi küfri dini

Gördüm anda küfr ü dîn yazlu-durur

Harf içinde ma'nisi gizlü-durur

İki harfdür nefis içinde küfr ü dîn

Harfini diñle vü añla ma'nisin (G2-9400)

Bu iki harfden iki ma'ni açılır

Fısk u tâ'at halka saçılır

Tâ'atdan Tañrı'yı sevmek togar

Götürür şahsı alır 'arşa agar

Şirk ü inkâr ol fesâdından biter

Mücrim eyler şahsı kâfirden biter

Uşbu 'ilmüñ kim bu dilde adı var

Cân içinde biri biñ biñ dadı var

Cânım anuñla tena'umlar sürer

Kâfir ü münkir anı kanda görer (G2-9405)

Münkire Hak anı rûzî kılmadı

Uşbu 'ilmüñ dadımı ol bilmedi

3.16.7. İNSAN HEM NEFSANÎ HEM RUHANÎ BİR VARLIKTIR

Nefsanîler yeryüzünü, ruhanîler yeryüzünü kaplamıştır. Nefsanînin nefsi vardır; aklı yoktur. O dünya peşindedir. Nefsani ve ruhanî varlıklar anlaşamaz. İnsan, nefis,

vücut; akıl ve gönülden yaratılmıştır. Nefs ve vücut cismanîdir. İnsanın aslı ruhanî olsa da talî kısımları cismaniye dağılmıştır. İnsan, nefis ile cismanî/zahirî mülkte dolaşır. Ve bundan tat alır. Zahir mülküne bağlananın sonu cehennemdir

Göklere tolmuş-durur rûhâniler

Yir yüzün almış-durur nefsâniler

Birine rûhâniler tolmuş-durur

Birini nefsâniler almış-durur

Aklı vardur nefsi yok rûhâninüñ

Nefsi vardur ‘aklı yok nefsâninüñ

Durmadın Hazret sever rûhâniler

Dün ü gün dünyâ kovar nefsâniler (G1-725)

Bunlar iksi birbirine yagıdur

Birbirinüñ tedbirini tagıdur

Su-y-ıla beñzer oda emsâlleri

Anuñ-içün birikimez hâlleri

Âdemînüñ mülkü geldi mu‘tedil

Nefs ü tendür varlığı hem ‘aklı u dil

Ya‘ni kim ol ‘aklı u dil rûhânidür

Nitekim bu nefis ü ten cismânidür

Aslı berkinmiş-durur rûhâniye

Fer‘i tagılmış-durur cismâniye (G1-730)

Kendü orta menzili dutmuş-durur

Ol iki mülk ehlini utmuş-durur

Nefs-ile cismâni mülke seyr ider

Bir işid bunda dahı n'eyler n'ider

Dünyada her dürlü cismüñ adı var

Her bir aduñ gizlenü bir dadı var

Cümle cismüñ âdemî adın bilür

Ad içinde gizlenü dadın bilür (G1-740)

Girür ol cismâni mülke nefis-ile

Alur ol lezetleri kıldan kıla

Geh geyür ü geh biner hôt atlara

Geh bakar şol sevgülü sûretlere
Gâh alur bu cümle ni'metden gıdî
Âdemiye kamusı oldı fidî
Akl-ıla rûhâniler mülkin bilür
Nefs-ile cismâniden lezzet alur
Kendü orta yirde urmuşdur kadem
Seyr ider ol iki mülke dem-be-dem (G1-745)
Añlar-ısañ ol iki mülk sendedür
Birisi cânda vü biri tendedür
Göz açup bakdugumuz mülk-i cihân
Göz yumup gördüğümüz mülk-i nihân
Seyr idüp vardugumuz Hazret-durur
Geydüğümüz hil'at-ı devlet-durur
Mâyil olup kovdugumuz dünyedür
Bâki degül yıkılası bünyedür
Her ki bâtın mülkine girdi revân
Pâdişâh olasıdur anı seven (G1-750)
Her ki zâhir mülkini dutdı kavî
'Âkıbet dûzah-durur anuñ evi
İy yarânlar zâhiriñüz terk idüñ
Bâtın içre yirüñüzi berkidüñ
Kim iresiz ol hakîkî devlete
Hükm idesiz ol fenâsuz mülkete
'Âşık'uña mülki ebed anda-durur
Devleti tende degül cânda-durur
İnşâllah kim tene karılmaya
Cânı 'ışka yâr ola ayrılmaya (G1-755)

3.16.8. NEFS VE AKIL

Nefsin ve aklın kavgası için bkz. 3.11.9- Akıl ve nefsin savaşı

Nefsin askerleri: Kibr, kin, günahkarlık, inkar ve riyadır.

Var-durur nefsün dahı leşkerleri

Eydeyüm kim kimdür ol leşker eri

Kibr ü kiine fisk u inkâr u riyâ

Nefs ile bunlar diler ‘aklı sıya (G1-985)

Cimrilik, hile, öfke, cehalet, çekememezlik, imansızlık, aldatma, hile, gazap, sınırsız istekler, kötü işler, kargaşa çıkarma da nefsin dostu ve müttefiğidir.

Buhl u zerk u haşm u cehl ü hem hased

Dün ü gün nefse kılur bunlar meded

Hem küfür hem mekr ü hîlet hem gazab

Nefse bunlar yâr olupdur rûz u şeb

Hem hevâ hemfi‘l ü fitne hem nifâk

Berkidüpdür nefs-ile key ittifâk

Uşbulardur nefse iş ü yâr-ısa

Bunlara beñzer dahı ne var-ısa

Sohbeti dün gün bıaruñ nefs-ile

Ya‘ni ceng itmek dilerler ‘akl-ıla (G1-990)

Nefsin mekanı cisim, aklın mekanı candır. Bunlar birbirini yenmek ister.

Cân içinde bu ‘akıl dutmuş makâm

Leşkeri birle durur anda müdâm

Cism içinde hem bu nefsün menzili

Leşkeriyle dün gün anda mahfli

Bunlar iksi birbirine diş biler

Birbirinüñ hükmini basmak diler (G1-993)

Nefsin ve aklın arasında gönül bulunur.

Bkz. 3.14. Gönül- Gönülün yeri

3.16.9. FANİLİK VE NEFS

Suret, bitkiye; nefs, hayvana benzediğinden onlar gibi yok olacaklardır. İnsan nefs ve suret yönüyle ölümlü; akıl ve can yönüyle ölümsüzdür.

İlla bu birlik gerek kim ayrıla
İşid imdi eydeyüm niçe ola
Sûret-ile nefis fânî olısar
Cân-ıla bu ‘akl bâkî kalısar
Sûretüñ misli nebâtdur kim biter
Hazret'e irmez girü bunda yiter
Nefsüñ aslı hayvana benzer ‘ayân
Olısar hayvân fenâ bellü beyân (G1-1304)
Nefs ile sûret-durur ol kim ölür
Aslı toprakdur girü toprag olur
*Minhâ halaknâküm ve fihâ nu'üdüküm ve minhâ nuhrıcüküm târeten uhrâ*³⁰¹ 20/55
Yoksa Hazret ehline yokdur memât
Uçmak içre bunlara dâyim hayât (G1-1309)
Nefs, apaçık şekilde ölür. Akıl, can, nefis ve cismin gerçek sahibi insan değildir.
Nefs ölür hod ortada bellü beyân
Kanı ol alnın açup benven diyen (G1-2265)
*Küllü nefsin zâ'ikatü'l-mevt*³⁰² 3/185
Kanı şol kim ben fülânam dir idi
Dürlü ni‘metler cihânda yir-idi
Şol kişidür sordugum ben şol kişi
Kim benümdür dir-idi cümle işi
Akla ‘aklum cânâ cânım dir-idi
Nefse vü hem cisme benüm dir-idi (G1-2270)
Akl u cân u nefis ü ten oldı cüdâ
Kanda vardı ortadan ol kethudâ
Akl-ıla mı vardı yohsa cân-ıla
Nefs-ile mi kaldı yohsa ten-ile

3.16.10. NEFSİN ZARARLARI

³⁰¹ *Sizi o topraktan yarattık, oraya geri döneceksiniz, sizi oradan yine çıkaracağız* Taha 55.

³⁰² *Her nefis ölümü tadacaktır* Âl-i İmran 185.

Manayı hissettirmeyen ve gönlü Allah aşkına uydurmayan nefstir.

Nefs-durur bu ma'niyi duyurmayan

Gönlü ol Hak 'ışkına uydurmayan

İy Hudâyâ rûzı kılğıl kamuya

Kim koya nefis dileğin 'ışka uya (G1-1614)

Halvete mani olan beş meşgalenin sonuncusu nefis ve istekleridir. Bundan sağken kurtulan Hak'ı bulur.

Kamusından ulu bir galbe dakı

Var-durur kim hîç işitdürmez Hak'ı

Ayruğundan cehd idenler kurtulur

İlla bu galbe öliçek ayrılır

Dirliginde andan ayrılan kişi

Ol-durur mutlak Hak'ı bulan kişi (G1-2919)

Şoldur ol niçe ki tende cân ola

Üç yüz altmış damaruñda kan ola

Kan içinde yügrüşür nefis ü hevâ

Erdür ol kim anı kendüden sava

Kibr ü kîn ü buhl u hem fisk u fesâd

Katlarında Hak sözi yavlak kesâd

Fi'l ü fitne hırs u hıkd u şerr ü şûr

Halvet olmaga kişiyi kanda kor

Hışm u gaybet cehl ü inkâr u riyâ

Kor mı sini kim varasın Tañrı'ya (G1-2925)

Degme birnüñ galbesinden 'akl u cân

Cûş içinde kanı halvet iy fülân

3.16.11. NEFSİ KONTROL

Allah'ın cemalini seyretmeye sebep olan üç haslet de nefsi kontrol altına almakla ilgilidir. Bkz. 3.2.1. Allah'ın cemalini seyretmeye vesile olan üç haslet.

Kanaat sahibi kişi, nefisini eline geçirip küçülmüştür.

Ol kişi kâni' anın olmuş-durur

Nefsi elinde zebûn kalmış-durur (G1-863)

Kızılması gereken nefstir. Asıl bilgi insanın kendi halini bilmesidir. Nefsi kötülemek rahmete vesiledir.

Sen bu 'ilmi kendü cismünde okı

Ger buşup kakır-ısañ nefse kakı

Kendüzin bilmekdür âhir ma'rifet

Kendü halin bilmemekdür ma'siyet (G1-1035)

İy 'Aşık sen kendü nefsün yatlu gör

Hak Çalab'un rahmetini bulıgör (G1-1038)

Gönülleri parlatıp temizleyen ve nefisleri hükmü altına alanlar velilerdir.

Evliyâdur gönüle saykal uran

Cism içinde nefslerün boynın buran (G1-1716)

Nefse Allah emriyle hükmeden âlimlerdir.

Mescid ü minber bularuñ tahtları

'İlm ü Kur'ân'dur bularuñ rahtları (G1-1740)

Hükm iderler nefse Hak emri-y-ile

Gösterürler Hak yolın kıldan kıla

Allah korkusu kuvvetle birlikte olursa nefsin kötü huyları ortadan kalkar. Böyle değilse bahtsızlık çabucak gelir.

Kuvvete ger yâr ola Hak korkusu

Anuñ-ıla gide nefsün hor husı (G2-9026)

Yohsa yâr olmazsa korku kuvvete

Tîz irer naks u halel bu devlete

3.16.12. NEFS VE RİYAZET

Nefsin önünü kesmek için riyazet yoluyla onu kahr etmek gerekir. Hak yolundaki kimse, nefsi uykudan alıkoyup perhiz edip ekmek ve sudan ölmeyecek kadar vererek ona eziyet eder. Ve bu yolla onu kırmak; onun isteklerine karşı koymak amacındadır.

Tanrı emrini tutanın nefsi kırılır; çünkü nefis bundan incinir. Nefsi kahr eden en önemli şey açlıktır. Varlık yaratılıp Allah'ın önünde secdeye kapandıktan sonra Allah onlara: "Ben kimim sen kimsin" diye sorunca "Sen sultansın. Biz kuluz." cevabı gelmiştir. Yalnız nefis: "Sen sensin. Ben de benim." diye cevap vermiştir. Çeşitli kahırlarla zorlansa da benlikten vazgeçmeyen nefis, açlıkla zorlanınca: "Ey Tanrım! Biz hepimiz kuluz. Sense padişahsın." demiştir. Bu yüzden nefis açlıkla terbiye edilir. Nefsini baskı altında tutan yücelir ve bütün insanların gönlünde yer eder.

Nefsini emri altına alan kişi kendine gelmiştir. Böylece ondan Allah'a yol açılmıştır. O, nereye giderse gitsin Hak'la karşılaşır.

İmdi bu kez nefis-ile n'itmek gerek
Bu uzak yolda niçe gitmek gerek
Çünkü ayrılmaz bile yoldaş-durur
Yoldaşuñ ol yine yoluñ ol urur
Kahr-ıla zinhâr anı sen basagör
Kahr eliyle dut başını kesegör
Bu riyâzet yol erine yaz u kış
Nefsine kahr eylemek çün oldu iş (G2-10280)
Kılmayınça yol eri nefse cefâ
Kılmadı nefsi aña hergiz vefâ
Ol eren kim nefsi uyhudan
Eyledi perhiiz etmekden sudan
Ya'ni kim kahr itmek ister nefesine
Maksadı şoldur ki bu nefsi sına
Tañrı emrin dutanuñ nefsi sınır
Bu emir nefse kahırdur incinür
İlla nefse ulu kahr açlık-durur
Eyle san açlık anuñ boynın urur (G2-10285)
Her ne kim Allah aña viridi vücûd
Bildi Hak varlığını kıldı sücûd
Her birisne kıldı anda bir hitâb
Ya'ni götürmek-içün yüzden nikâb
Ben kimem sen kim diyü sordı aña

Eytdiler sen pâdişâh biz kul saña
Nefse sordı nefis aña sensin didi
Ya'ni sen sensin ü ben benven didi
Dürlü dürlü kahr-ıla zecr itdiler
Komadı ol sen beni gör n'itdiler (G2-10290)
Hak buyurdı zecr aña açlıg-ıla
Maksud ol kim kendüzin kimdür bile
Çün açıkdı nefis eyitdi yâ İlâh
Cümlemüz biz kul sensin pâdişâh
Açmayınça kullığa boy virmedi
Allah'a kulvan diyü oy virmedi
Pes bilüñ kim nefse kahr açlıg-ımış
Anın oldı yol erine açlıg iş
Nefse kim kahr ider ise ulala
Cümle halkuñ gönli genci ol ola (G2-10295)
Her ki nefsi mahkum oldı kendüye
Ol kişi cem' oldı geldi kendüye (G2-10185)
Kendüzinden Hazrete açıldı yol
Hakk'a ograr kaңaru varursa ol

3.16.13. NEFS VE VELİLER

Bkz. 3.5.11. Evliya, nefis ve tövbe

3.16.14. NEFS VE TÖVBE

Suçu nefsinden bilenin tövbesi makbul olur.
Hayrı hak'dan şerri nefsinden bilen
Oldur âhir tevbesi makbûl olan (G1-870)

Mâ-esâbeke min hasenetin fe-mina'llâhi vemâ esâbeke min seyyi'etin fe-min nefsike

³⁰³4/79

Gerçi takdîr Tañrı'dandur her işe

Hîç kimesne eydimez kim bu nişe

Lîki edebdür suçı nefsdan bileler

Her dem istigfâr u tevbe kılalar (G1-873)

Nefsi prangalayan tövbedir. Nefsi tövbe etmeyen mümin değıldir. Evliya önünde tövbe edenin nefsi müslüman olur.

Tevbedür bu nefis ayagında demür

Tevbelü nefis oldı kul kamu 'ömür

Her kimüñ kim nefsi tevbe kılmadı

Eyle bil kim ol imâna gelmedi (G1-1016)

Her kimüñ kim nefsi böyle oldısa

Evliyâ öñinde tevbe kıldısa (G1-1025)

Pes müsülmân oldı nefsi mutlaka

Dünyayı terk eyledi döndi Hak'a

*Ve enîbü ilâ rabbiküm ve eslimü lehû min kabli en ye'tiyekûmü'l-'azâbu sümmelâ-tunsarûn*³⁰⁴ 39/54

Yoksa dek adı müsülmândur hemîn

Mülki çün küfr aldı göster kanı dîn

Bu kadar söz tapdur âhir 'âkile

Her ki 'âkılsa bile kim ne kıla

Devlet anuñ kim günâhdan arına

İnana ol ulular ikrârına

Göñli vü 'aklı döne Hak'dan yaña

Mahkum olup kul ola nefsi aña (G1-1030)

3.17. GÖNÜL

3.17.1. GÖNLÜN MAHİYETİ

³⁰³ Sana bir iyilik gelirse Allah'tan, kötülük gelirse kendindedir Nisa 79.

³⁰⁴ Azap gelip çatmadan Rabbinize yöneliniz, ona bağlanınız, sonra size yardım olunamaz Zümer 54.

Gönülde benzersiz sonsuz ve belirsiz bir dünya vardır. Orada hareket, canlılık ve sessizlik bulunmaz. Yönler belirsizdir. Bütün varlıklar gönül denizinde batıp yok olmuştur. Devamlı olan Hakk'ın zatı ve sıfatlarıdır. Orada Hakk'ın cemali perdesiz olarak görünür. Veliler ve peygamberler oraya çağırırlar.

Bunça dürlü ârzu-y-ıla derd ü âh
Kim bu gönülde komış ol pâdişâh (G2-9430)
Niçe meyl ü niçe şefkat kim kılur
Bu gönüllerde ne vardur ol bilür
Hâli geldüm gönüle girdüm bu kez
Ol gönül 'ilmin dahı bildüm bu kez
Gördüm anda bir cihân kim ne cihân
Bî-nazîr ü bî-nihâyet bî-nişân
Ne aşut var ol cihânda ne geçüt
Anda ne harkât u cünbiş ne sükût
Hiç belürmez yir ü gök ü garb u şark
Cümle olmuş ol deñizde mât u gark (G2-9435)
Uşbu varlık olmuş anda mahv u mât
Kâyim ol Hak zâtı dâyim ol sıfât
Ad virenler çün aña gönül didi
Ya 'ni kim tar olmagış giñ ol didi
Anda mülk ü pâdişâhlık bî-hisâb
Görnüdur ol dost didârı bî-hicâb
Hâzır anda evliyâ vü enbiyâ
Kıgrışur her dem bize kim zübiyâ
Çünkü cânım okıdı bu ma'niyi
Aldı ol ma'nî içinden hoş yiyi (G2-9440)
Dutdı dad u dutdı devlet buldı hön
Yidi ol hõndan u Hakk'a dutdı yön
Cân durupdur Hakk'a karşı bî-hicâb
Cân içinde ma'ni hõnı bî-hisâb

Cânum anuñla tena‘‘umlar sürer

Kâfir ü münkir anı kanda görer

Münkire Hak anı rûzî kılmadı

İşbu ‘ilmüñ dadını ol bilmedi

Çün gönül mülki baña oldı makâm

Ma‘lum oldı ol gönül ‘ilmi tamâm (G2-9445)

Gönül, yerin göğün ve bunlarda bulunan her şeyin sığabileceği genişliktedir. O, sahibini istemektedir. Suretler ve sanatlar, iyi ve kötü özellikler gönül defterinde yazılmıştır. Zahir ilmi de orada dile gelmek üzere kaydedilmiştir.

Cân tamâm oldı bu kez geldi gönül

Kim aña kudret dili eytdi giñ ol

Şöyle giñdür kim sıgar yir gök tamâm

Yirde gökde ne ki varsa hâs u ‘âm

*Vesi ‘a kürsiyyühü's-semâvâti ve'l-arda*³⁰⁵ 2/255

Yavu varmış kimse bilmez n'olduğın

Görmedi kimse bu gönül tolduğın

Anuñ-ıçun mu‘teberdür didiler

Tolmadı yir gönüle issin diler

Niçe dürlü nakş u san‘at reng ü ad

Buhl u ihsân haşm u rahmet zulm u dâd

Cümle gönül defterinde yazludur

Bakuban gözler göremez gizlüdür

İlm-i zâhir yazlu bir bir harf-ile

Nuht kim isterseñ gelür bir bir dile

Allah, hikmet ve sırları gönüle işlemiş; bunu gönül sahibi olanlara bağışlamıştır. Sır ilmi canda ortaya çıksa da gönülde konaklar. Hakk'ın ışığı olan kudret ilminin evi gönüldür. Bütün varlıklar gönülde bulunurlar; fakat gönül onlarla yetinmeyip sahibini görmeyi diler.

Gerçi ‘ibret nakş-ı ‘âlemdür i yâr

Bu gönülde birine biñ ma‘ni var

³⁰⁵ *Onun saltanatı gökleri ve yeri kaplamıştır* Bakara 255.

Hikmeti Hak gönüle nakş eyledi
Anı sâhib-dillere bahş eyledi (G2-10135)
Gerçi kim sır ‘ilmi bu cânda biter
İlle gönülde gelür menzil dutar
İlm-i kudret kim Hak'uß pertâvıdur
Bu gönül hõd mutlak anuß evidür
Her ne kim varsa yaradılmış kamu
Dünya ahret yir ü gök uçmag tamu
Bu gönülde cümle bir dürlü degül
Bunlarußla kâni‘ olmaz bu gönül
İssini görmek diler n'ider evi
Gönüluß hõd dâyimâ oldur avı (G2-10140)
Gönül eve benzer. Doğruluk bacasından ışıık alır.
Bu gönüller eve beñzer her biri
Baca sıdkuß düşer andan Hak nurı (G2-10260)
Bacasuz ev nitekim aydın degül
Aydını kendüzine kılmaz kabûl
Her gönül kim sıdkı yok beñzer şußña
Rahmet inmez tîredür önnden soña
Gizli işler müminin gönlüne doğar. Kalpleri mühürlüler kafır, münkir ve
münafıklardır.
Mü'minuß bahşâyışı ilhâm olur
Gizlü işler gönline görnü gelür
Bir gürûhı kim mühürlenmiş-durur
Küfr ü inkâr anda yirlenmiş-durur
Kâfir ü münkir münâfıkdur bular
Birbirine hoş muvâfıkdur bular (G1- 2064)
Yediği helal olanın gönlü pas tutmaz.
Kimsenuß kim hoş halâldur lokması
Hem dahı gitmiş-durur gönli pası (G1-2379)

3.17.2. GÖNÜL CENNETE BENZER

Gönül cennete benzer. Cennette olanlar gönülde de bulunur.

Hem mukabildür gönül ol uçmaga

Belki yigdür bakma hûri kuçmaga

Âlemüñ gönüldür uçmak gögsi gög

‘Âlemi ko uçmagı ko gönüli ög

Uçmagı ev eyledi mü’minlere

Hûri kuçdurmag-ıçun mü’min ere

Ne kim ol uçmakda var gönülde var

‘Işk-ıla diñler-iseñ eydem ne var (G1-2293)

İmdi gel gırlüm gönül uçmagına

Lâyık iseñ hûrisin kuçmagına

Bir işid nedür bu uçmak hûrisi

Yüz biñ uçmak bigi degir birisi (G1-2303)

Cennetteki dört ırmağa karşılık gönülde dört özellik bulunur:

- Su ırmağına mukabil seyr (Hakk'a yönelme ve ona koşma)
- Şarap ırmağına mukabil marifet
- Süt ırmağına karşılık ilm
- Bal ırmağı için hilm (yumuşaklık) (G1-2306-8)

Bes ezelden bir şehirdür ol cinân

Kim akadur dört nehir anda revân

Biri sudur biri sütdür biri bal

Birisi hamr u velikin hoş halâl

*Fîhâ enhârun min-mâ'in gayri âsinin ve enhârun min-lebenin lem-yetegayyer
ta 'muhû ve enhârun min hamrin lezzetin li'-ş-şâribîne³⁰⁶ 47/15*

Uş yapılmış şehir ezelden bu gönül

İste bir bunda bu dörd ırmağı bul

Su siyerdür bunda hamr ol ma‘rifet

³⁰⁶ Bozulmaz sudan ırmaklar; tadı değişmeyen süttten ırmaklar; içenlere lezzet veren temiz şaraptan ırmaklar ve süzölmüş baldan ırmaklar vardır Muhammed 15.

Süt 'ilümdür hem hilim ol bal sıfat(G2-5711)

Allah gönüldeki dört özelliğin ikisini dervişlere ikisini de âlimlere verdi.(G1-2311-3)

Gökyüzünde cinan: cennettir. Buna mukabil canda da cenan denen gönül bulunur.

Gönül cennet, aşk burak, yaratılış köşk, mana da huridir. Akıl tuba, cömertlik kevserdir. İhsan İdris, rıza Rıdvân'dır

Bu cinân uçmak ki Hak gökde kodı

Ol cenânuñ cânda gönüldür adı

Bes mukâbildür cinâna bu cenân

Ne kim anda var bunda var hemân

Uçmag u hûrî vü gılmân u kusûr

Sende bunlar her biri bir nesnedür

Bu gönül uçmak-durur 'ışk ol burak

Kasr hulk u ma'ni hûrî dogru bak (G2-5705)

Akl ol tûbî-durur kevser kerem

Kim halâyık dirlür anda dem-be-dem

İdris ol ihsân-durur Rıdvân rızâ

Kim rızâ-yı Hak bulunmaz bî-rızâ

3.17.3. GÖNÜL, MANA VE İBRET

İnsanın vücudu baştan başa bir kitaptır, manası da gönülde yazılıdır. Hangi gönül sen ben iddiasından geçtiyse, bu manadan ancak onun haberi vardır.

Âdemüñ cismi kitâbdur kamusı

Gönül içre yazlu-durur ma'nisi

Kankı gönül kim arındı da'viden

Ol gönül duydu haber bu ma'niden

Degme gönül görmedi bu kudreti

Degmeler añlamadı bu 'ibreti (G1-409)

Bu dünya baştan başa mana ve hikmettir, bunu gözü açık bir gönülle görmek mümkündür.

Toptolu ma'nî-durur uşbu cihân

Gözi açık gönüle görünür 'ayân
Her ma'ânî her işâret dünyada
Her birisi bir berâtdur iy dede
Her berâtda bir sebak yazlu-durur
Her sebak binn dürlü ma'nî gösterür (G1-448)
Manayı hissettirmeyen ve gönlü Allah aşkına uydurmayan nefstir.
Nefs-durur bu ma'niyi duydurmayan
Göñli ol Hak 'ışkına uydurmayan
İy Hudâyâ rûzı kılıgıl kamuya
Kim koya nefis dilegin 'ışka uya (G1-1614)
Varlıklardan ibret alanın gönlünde hikmet oluşur.
Gör cihânda bu yaratılmışları
Bak aña 'ibret getir iy yol eri
Her ki gördüñ nesneden 'ibret duta
Göñli içre kaynaya hikmet bite (G1-1610)
Mana dile gelmese de gönülde yazılır. Ancak gönle yol bulan mana hazinesine ulaşır.
İlla ol ma'ni ki vardur gizlüdür
Dile gelmez ol gönülde yazludur
Hiç kimesne kim gönülde yol bula
Ol gönül genc-hânesini ol bile (G1-1928)
Gönlü ve gözü açık olanlar için her nesne ayet ve delildir.
Dek gönül birle göresi göz gerek
Görene ma'lûm-durur ne söz gerek
Anlaruñ kim gözini açdı Celîl
Kamu nesne aña âyât u delîl (G1-1935)
Mana gönülüdür. Dil söyleyemez. Manayı bilen, yüzücü olup inci bulan kişi gibidir.
Gözü surette kalıp içe dalamayan anlamı bilemez. Zira sözün aslı gönülüdür. Gerçek anlamı öğrenebilmek için gönle girmek gerekir.
Söz tamâm oldı kamu şerhi ile
İlla ol kim ma'nidür gelmez dile
Ma'niyi bu dil beyân eyleyimez
Eyle kim gönülüdür söyleyimez

Anlara kim ma‘ni keşf olmuş-durur
Bahri olup deñize talmış-durur
Kanda gevher var-ısa oldur bulan
Bu sözünn ma‘nisini oldur bilen (G1-1775)
Anlaruñ kim sûrete kaldı gözi
Ne dimekdür ne bilür ol bu sözi
Söz kamusı ol degül kim dildedür
Ol kim aslıdur sözüñ gönüldedür
Gönüle gir ki hakikat bilesin
Bu sözüñ ma‘nîsin anda bulasın (G1-1778)

3.17.4. GÖNÜL GÖZÜYLE İBRET

Hayrete düşmek gözüyle görüp gönlüyle anlayan içindir. Gönül, gözle bir olmazsa görmek ve duymakla bir şey anlaşılmaz. Gözü ve gönlü bir olan kişiye her çeşit ilim açılmıştır. Bu kşî her yerin hikmetle dolu olduğunu görür. Görünmeyen hikmetlerin ibrette yazılı olduğu o zaman anlaşılır.

Göze görmek geldi gönle añlamak
Görüben añlayanuñdur tañlamak
Ger birikmezse gözüñ gönlüñ bile
Kim ne añlar görmek işitmeg-ile
Anlaruñ kim gözi gönli bir-durur
Cümle dürlü ‘ilm aña zâhir-durur
Ger birikdiyse gözüñ gönülün tamâm
Gör kil ma‘nî toptoludur her makâm
Kanda baksañ cümle ‘ibret yazludur
‘İbrete bak ki anda hikmet gizlüdür (G1- 4842)

Allah, göze ve gönle ibret almayı emretti. Yani gözün gördüğü varlıklardan gönlün hikmet ve ibret toplaması gerekir. Böylece insan, aynada yüzünü görür gibi kendini bilebilir.

İbret al dip ne'yçün eytdi Hak bize

Ne'çün oldı bu emir gönle göze
*Fa'tebirû yâ uli'l-epsârî*³⁰⁷ 59/2
Ya'ni her bir nesneyi kim göz göre
Bu gönül andan gerek ma'ni dire
Taa bile bu âdemî kendüzini
Nitekim gözgüde görür yüzini (G1- 4845)

3.17.5. GÖNÜL VE HİKMET

Hikmet ilmi (Tanrı sözü) gönle indirilmiştir.

Hikmeti Hak gönüle kıldı nüzûl
Bil anı kim kendü söylepdür nugûl
*El-hikmetü nutku'llâhi ta'âlâ*³⁰⁸

Hikmeti gönüllere Hak bildürür
Şol gönüle kim aña kâbil-durur
Pes bu hikmet nakş olupdur gönüle
Andan ol kaynar gelür her dem dile (G1-2710)

Gönlün hastalığı kaygıdır. Kederli gönül göstermeyen bir aynaya benzer. Kaygının tedavisi ulular sohbetinde bulunmak ve hikmet dinlemektir.

Çün gönül rencûr ola kaygu dutar
Kaygudan kaynar yine kaygu biter
Bu gönül sayruluğı kaygu-durur
Vay aña kim kaygu aña hû-durur (G1-2985)
Kaygu eglense gönülde jeng olur
Jeng olçak gözgü yüzi neng olur
Gussa vü kaygu gönülde gidiçek
Bu gönül bağçaları virür çiçek
Biter anda ma'rifet yimişleri
Sag gönülün böyle olur işleri

³⁰⁷ *Ey akıl ve basiret sahipleri! İbret alınız Haşr 2.*

³⁰⁸ *Hikmet yüce Allah'ın nutkudur.*

Her kim ister gönli rencden kurtıla

Eydeyüm kim n'eyleye vü ne kıla

Ol ulular sohbetini istesün

Varsun anda 'ilm ü hikmet diñlesün (G1-2990)

Çünkü hikmet işide ol şâd ola

Gönli kamu kaygudan âzâd ola

Çün gönülden kaygu küllî sürile

Renci anuñ sağlığa degşürile (G1-2992)

Hikmet nuru, ölü gönülleri diriltir. Gönül hastalığını hikmet yok eder çünkü onda Allah'ın nuru vardır.

Bil ki irdük yirde bu hikmet nuru

Dirgürür ölmüş-iken gönülleri

*İnna'llâhe yuhyi'l-kalbe'lmeyyite binûri'l-hikmeti kemâ yuhyi'l-arda'l-meyyite bi-mâ 'i'l-matari*³⁰⁹

Nitekim yagmur suyu gökden yagar

Ölü yirler dirilür ni'met dogar

*Ve enzelnâ mine's-semâ 'i mâ 'en tahûren li-nuhyiye bihî beldeten meyen*³¹⁰ 25/48-49

Pes bu gönül rencini hikmet savar

Zîra kim hikmetde Allah nûrı var (G1-2995)

Gönül gözüyle hangi varlığa bakılırsa onda hikmet yüzü görünür.

Çün baka her nesneye gönül gözi

Görnügele anda ol ma'ni yüzi (G1- 3719)

3.17.6. ALLAH VE GÖNÜL

Allah gönlü kendisi için yarattı. Ve "Beni gönülde arasınlar" dedi.

Gönli Hak kendüzi-y-içün eyledi

İstesünler beni gönülde didi (G1-2291)

³⁰⁹ Allah ölü kalpleri hikmet nuruyla, yağmurun ölü toprağı dirilttiğı gibi diriltir.

³¹⁰ Biz gökten tertemiz su indirdik, ölü toprağı can varmek için Furkan 48-49.

Allah, lutfuyla âşıkların gönüllerini temizleyip aydınlatır. Ve müminlerin kalplerinin aynasını parlatır.

Kanâdil-i eltâfi-y-ıla 'âşıklarunñ gönlini sâfi ve aydın ider. Ve ol (L IB- 5)

Rahîm kim mesâbîh-i a'tafile mü'minlerunñ mir'at-ı kulûbın rûşen kılar. (L IB- 6)

İy Hudâyâ rahmetün'den sen bizi

Aydın eyle bu tonuk gönümüzü (G1-2398)

Gönle Allah'ın rahmeti yağınca sevinçle dolar ve sıkıntı kalmaz.

Gönlün Allah rahmetiyle şâd ola

Cümle dürlü kaygudan âzâd ola (G1-2816)

Hakk'ın devamlı baktığı gönül, ona hem nazargah hem de saraydır.

Hem nazargehdür bu gönül hem sarây

İredur Hak'dan nazar yıl on iki ay

Allah, hazinesini gönüllerde bırakmış ve onu gönüllerde aramamızı istemiştir.

Hakk'ın kendine layık kıldığı ve değer verdiği bu gönül çok üstündür.

Hem Hak'unñ genc-hânesidür bu gönül

İste ol genc-hâneyi sen sende bul

Çün Çalap gencin gönüllerde kodı

Hem gönüllerde beni isteñ didi

Pes bilün kim mu'teberdür bu gönül

Hak anuñçun kendüye kıldı kabûl

Çün gönül sözün gönülden diñledün

Şerhi birle ben didüm sen añladuñ (G2-10145)

Hakk'a ulaşmış olan iki gönül vardır. Biri dostu perdesiz görmüş olandır. Diğer ise göreni görmüştür. Gönül Hakk'a ulaştıysa altı yönün perdesinden korkmaya gerek yoktur. Gönülden dostluğa devam edip sevgiliyi seyretmeye devam etmelidir. Gönül, Allah'a ulaşamazsa onu velilere bağlamak gerekir. O veli sayesinde Allah'a ulaşılır; sevgilinin yüzü o gönülden görülür.

Bir gönül var kim ulaşmışdur Hak'a

Bî-hicâb ol dostı gördi mutlaka

Bir gönül vardur aña irmiş-durur

Ya'ni kim ol göreni görmüş-durur

.Ger ulaştıysa Hak'a gönlün bütün

Gam yime ol şeş cihâtuñ bendi-çün (G1-3515)

Bir gönülden dostlık eyle durmadın

Bakadur dost yüzine göz ırmadın

Yoksa ger gönülñ aña irmez-ise

Yâ anı gönülñ gözi görmez-ise (G1-3520)

Gönülñi vir aña gönül virene

Toprak eyle yüzüñi ol erene

Ol erenden maksuduña iresin

Ol gönülden dost yüzini göresin

Gözü ola ol gönül bakgıl aña

Görine ol gözgiden Allah saña

Göresin anı ‘ayân-eder-‘ayân

Kalasin ol rahmet içre câvidân (G1-3524)

*Yübeşşiruhüm rabbühüm bi-rahmetin minhu ve ridvânin ve cennâtin lehüm fihâ
na ‘îmün mukîmün³¹¹ 9/21*

Gönülleri açmak için Allah'ın emrinin ilk şart olması, maden ocağının padişahın emriyle açılması gibidir.

Şol kim eytdüm ilk gerek destûr-ı şâh

Ma‘nide bilgil kim ol hükm-i İlâh (G2-6676)

Oldı ol kim bu ma‘âdin açıla

Kendünüñ ol gizlü genci saçıla

Pâdişâhdan ger bu destûr olmaya

Da‘vet eyleñ dip işâret gelmeye

Kim açaydı bu gönüller ma‘dinin

Kim seçeydi küfr-ile islâm dinin

Dîn ho kendü kendüden açılmadı

Tâ ki Hak bildürmedi halk bilmedi (G2-6680)

Pes aña evvel gerek hükm-i İlâh

Nitekim ma‘dinlere destûr-ı şâh

³¹¹ Rableri onlara kendinden bir rahmet ve rıza ile, onlar için ebedi tükenmez bir nimet bulunan cennetleri müjdeler Tevbe 21.

Kalbe Allah adının yazılması, gümüş paranın üzerine padişah isminin yazılmış olması gibidir.

Pes bu kez yazılır ana Allah adı

Nitekim akça yüzünde şâh adı (G2-6726)

Çün urulur ana ol darb-ı İlâh

Olur ol İslâm evinde pâdişâh

Kamulardan artug olur kıymeti

Dünyada hem âhirette ‘izzeti

Kim anuñ yüzün görürse şâd olur

Kaygusından ‘âlemüñ âzâd olur

Cümle hâcetler olur anda revâ

Derdlüler gönline ola ol devâ (G2-6730)

Anı bulan bay ola yohsul-ısa

Anı gören şâh ola ger kul-ısa

Kim anuñla baglasa ‘ahd ü vefâ

Tañrı andan râzı hem ol Mustafâ

Gönlün ibadeti Allah sevgisi ile kendinden geçmektir.

Kimisin ‘akl üstine farz eyledi

Kimisin gönüllere ‘arz eyledi (G1-357)

Gönlüñ oldur Hazret'e mülhak ola

Cânuñ oldur ‘ışka müstağrak ola (G1-361)

Salikin yolunda engel olan aldatıcı gönülün yerine sevgiliye götüren gönül gelir.

Ol gönül kim yoldaşuñvan dir-idi

Gelmez-idi dek beni aldar-idi

Gelmediyse bir gönül geldi baña

Kim çeker her dem beni dostdan yaña (G1-5609)

3.17.7. GÖNÜL VE VELİLER

Bkz. 3.5. Mürşid ve evliya

3.17.8. GÖNLÜN YERİ

Gönül, aklın ve nefsin arasındadır. Nefis ve akıl gönül mülkünü ele geçirmek için kavgadadır. Gönül, ne olduğunu kimse bilemediği ara yerde bir noktadır Gönül akla yönelince ibadet ortaya çıkar. Gönül nefse yönelirse fesat işler görünür. Gönül yalnız bir yere:akla uymalı ve akıl da nefsi kendine tabi kılmalıdır. Bunu sağlayabilenler ancak velilerdir. Bazen akla bazen nefse dönüp kişiyi hayra ya da şerre ulaştırdığı için veliler ona kalb demiştir.

Cân içinde bu ‘akıl dutmuş makâm
Leşkeri birle durur anda müdâm
Cism içinde hem bu nefsüñ menzili
Leşkeriyle dün gün anda mahfili
Bunlar iksi birbirine diş biler
Birbirinüñ hükmini basmak diler
Bu ikinüñ orta yirinde gönül
Dartışurlar kim kırlarlar anı kul
Bu gönül mülkin bular dutmak diler
Anda genc vardur anı utmak diler (G1-995)
Geh basar nefsi ‘akıl serleşkeri
Ten tagından dagıdur bir bir eri
Geh basar ‘aklı bu nefis eyler zelîl
Leşkeri ‘akluñ olur hôr u hacîl
Nefs sınıksa sığınur ten tagına
Bu ‘akıl sinsa girer cân bâğına
Cism içinde her biri bu a‘zalar
Nefs için key kal‘alardur kal‘alar
Çün ‘akıl nefsi yine vü nefis sına
Varur anda sığınur kal‘asına (G1-1000)
Cânda vardur ‘akl-ıçun key tahtgâh
Kim ‘akıl her dem aña getrür penâh
Bu ‘akıl sinsa girür ol tahtına

Meşgul olur kendü kendü vaktına
Ol anı yurd idinüpdür ol anı
Bunlar işler hayr-ıla şer olanı
Orta yirde bu gönül bir noktadır
Hiç kimesne bilemez kim bu nedür
Geh yönin ‘akla dutar tâ‘at kopar
Cümle a‘zâ kul olur Hakk'a tapar (G1-1005)
Geh yönin nefse döner işler fesâd
Cümle hayr işler olur anda kesâd
Kalb anuñçun didi aña ulular
Kim bu şahsı hayra şerre ol ular
İki yüzlü olduğuyçun adı kalb
Altına bakır katıldı oldu kalb
Bu gönül pes bir yire uysa gerek
Kim ola ol ‘akl u nefsdan yigirek
Aklı Hakk'a döndüre iş duydura
Leşkeriyle nefsi ‘akla uydura (G1-1010)

3.17.9. GÖNÜL VE SÖZ

Bkz. 3.12.2. Sözüñ menzilleri, 3.12.7. Söz ve küfürle iman

3.18. AŞK

3.18.1. SEVGİ

Varlığın kaynağı sevgidir. Bkz. 3.9.7. Nur-ı Muhammedî

Hz. Muhammed, Allah'ın sevgilisidir. Bkz. 3.9.3. Hz. Muhammedin özellikleri

Hakk'a ulaşanlar sevgi ve dostlukla vardı; bu menzile ise dostun emri ile kavuştular.

Hak yolına yârlıg-ıla vardılar

Menzile yâr yarlıgıyla irdiler (G1-400)

Herkesin sevdiği bir varlıktır; fakat birbirinin dillerini bilmediklerinden bunu anlayamazlar.

Kamu ‘âlem sevdiği bir nesnedür

İllâ birbirnüñ dilin bilmez nedür (G1-606)

3.18.2. AŞKIN KAYNAĞI VE YARATILIŞ

Varlık yaratılmadan önce, Allah gizli bir hazineyken kendi kendine delil olup görünmeyi diledi. Allah, kendi kendine âşık olduğu gibi kendi kendine de sevgili oldu. Her an bakmak için bir ayna diledi. Yokluktan âlemleri, âlem içinde de Âdem'i yarattı. Bunları ayna edinerek parlatıp karşı tarafa aks ettirdi. Allah, kendi aksini varlığın üzerine bıraktı. Aşkını da onlara gönderdi. Varlığa aksedip görünen Allah'ın güzelliğidir. O güzelliği görüp kapılan da aşkıdır. Güzelliğiyle aşkı, âlemi kaplayınca o eserden insan ortaya çıktı. Yer gök, cisim can, akıl zat bütün varlıklar birbirini sevdi. Âşık ve sevgili böylece ortaya çıktı.

Ol zamân kim yog-ıdı bu nüh felek

‘Arş u ferş ü cism ü cân ins ü melek

Var-ıdı ol paadişâh-ı bî-mekân

Sır içinde genc idi gizlü nihân

Diledi kim açılardı ol Celîl

Kendüzi kendüzine oldu delîl

Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü an-u ‘rafe³¹²

Âşık oldu kendü kendü yüzine

Ma‘şûk oldu kendüzi kendüzine

Sevdi kendü kendüyi ol pâdişâh

Gör ki ne kıldı vü n'itdi ol İlâh (G2-6315)

Dilegi oldu kim Hayy u Bekâ

Karşu bir gözgü duta her dem baka

Pes getürdi ol ‘ademden ‘âlemi

Hem kopardı ‘âlem içre Âdem'i

³¹² *Gizli bir hazine idim; tanınmayı istedim.*

Gözgi kıldı bunları kendüzine
Saykal urdı dutdı karşı yüzine
*El-mü'minü mir'âtü'l-mü'mini vallâhu'l-mü'minü*³¹³
Bunlaruñ üzre bırakdı 'aksini
'Aksine kıldı havâle 'ışkını
Aks içinden görinen hüsni-durur
Görüp ol hüsni seven 'ışkı-durur (G2-6320)
Hüsni birle 'ışkı dutdı 'âlemi
Ol eserden şevka geldi âdemî
Birbirini sevdi cümle mahlukât
Yir ü gök ü cism ü cân u 'akl u zât
Âşık u ma'şûk dimek andan-durur
Sırrına bak bu sözüñ kandan-durur (G2-6323)

3.18.3. AŞKIN MAHİYETİ

Her şeyden üstün olan aşktır. Aşkın ne olduğunu akıl bilememiş ve gönül anlayamamıştır. Akıl, gönül, can, nefis ve vücut Allah'ı aşkla bulmuştur.

Aşk kadim olan Allah'ın iradesidir. O, bu konuda; gizli bir hazine olduğunu ve onu açıkça bilmelerini istediğini söylemiştir. Onun bir olduğunu bilip ona ibadet etsinler diye varlığı yaratmış; kendisini yarattıklarına göstermiştir. Ezelden beri var olan irade, istek bütün işlerin mimarı, yapanı oldu. O iradeden, bütün akıl ve zatta, mahlukatta zerre zerre oldu. Tanrı iradesinin insanın içinden uzanan zerresinin adı aşktır. Bütün varlıkları birbirine karşı yönelten ve aralarında sevgi bağı kuran odur. Bütün yaratılmışları harekete getiren; bu işi yap burada dur diyen aşktır.

Diñle imdi 'ışk-ıla 'ışk ne'ydügin
Bilmedi kimse bu 'ışk niçe'ydügin
Işk-durur ol mu'teberden mu'teber
'Işka sorgıl 'ışkdan isterseñ haber
Ne 'akıl bildi bu 'ışkı ne'ydügin

³¹³ Mümin, müminin aynasıdır. Allah da kullarına emn ü eman verendir.

Ne gönüller añladı niçe'ydügin
Akl u gönül cân u nefis ü ten dahı
Cümlesi bu 'ışk-ıla buldı Hak'ı
Işk irâdetdür kadîmden ol Kadîm
Ne didi işit anuñla iy hakîm (G2-10150)
Eytdi ben bir genc-idüm gizlü nihân
Diledüm kim bileler bini 'ayân
*Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtu en u'refe*³¹⁴
Pes bu halkı yog-iken var eyledüm
Kendüzüm bu halka izhâr eyledüm
Kim benüm birliğümi bir bileler
Hem benümçün hış 'ibâdet kılalar
Ol irâdet çün kadîmden var-ıdı
Eyle bil cümle işe mi'mâr-ıdı
Ol irâdetden işâret eyledi
Gör ki ne yir gök 'imâret eyledi (G2-10155)
Yir ü gögi dürlü dürlü halk-ıla
Hış müzeyyen eyledi kıldan kıla
Ol irâdetden bu cümle 'akl u zât
Zerre zerre oldı cümle mahlukât
Ol irâdet zerresin çün gördiler
İhtiyâr anuñ eline virdiler
Adını 'ışk urdılar ol zerrenüñ
Şol içüñden uzanan oldur senüñ
Cümle işe halkı oldur ivdüren
Birbirine halkı oldur sevdüren (G2-10160)
Işkdur âhir cümle halkı yilteyen
Uşbu işi dut bunda ol diyen
Çünkü 'ışkdur cümle fi'li işleden
'Işka kuldur 'akl u nefis ü cân u ten

³¹⁴ Ben bir gizli hazine idim, bilinmeyi istedim.

Pes bilün 'ışk mu'teberdür mu'teber
'Işka sor kim alasın 'ışkdan haber
şol irâdetdür bu 'ışk kim Hak diler
Bu harâbî ya'ni anuñla iler
Ol irâdet geldi bunda oldu 'ışk
Cân gönül oldu 'imâret toldı 'ışk (G2-10165)

3.18.4. AşKIN YÜCELİKLERİ

Aşk, Allah'a götüren doğru yoldur.
İy Çalap 'ışkdan bizi ayırmagıl
Dünya âhir togru yoldan ırmagıl (G1-693)
İ y Hudâyâ 'ıřkuñı ayırmagıl
Dünya âhir togru yoldan ırmagıl (G1-719)
Aşksız insan mana ve hikmetten habersizdir.
Işk sözidür 'Âşıka ma'nî viren
Ma'niden vâkıf degül 'ışksuz eren
İy Hudâyâ bu sözi añlayanuñ
'Işkın artur cân-ıla diñleyenüñ
Kendü 'ıřkuñdan anı ayırmagıl
Dünya âhir dogru yoldan ırmagıl (G1-1851)
Aşk, rahmanî meclisin sakisidir.
Işk-durur ol meclisüñ hem sâkisi
Eydimezem dile gelmez bâkisi
Ol ki 'âşıkdur ne direm añlaya
Anlaruñ kim 'ışkı yokdur tañlaya (G1-818)
Aşk kitabından bir ders okursa insandan kendisine Hakk'ın ilmi açılır. Çünkü Allah insanı hazineler evi yapmış ve kensiyle ilgili ilimleri insanda toplamıştır.
Işk kitâbından okırsan bir sebak
Ma'lum ola saña senden 'ilm-i Hak
Zîra kim genc-hâne kıldı Hak seni

Kodı sende külli kendü ‘ilmini

Hâlikuñ hod ‘ilmi çokdur bî-hisâb

İlla şol kim mahluka kıldı hitâb (G1-2690)

Kim aşka yanarsa büsbütün nur kesilir ve o nerede dursa durduğu yer Tur dağı gibi olur. Orada gizlice Hakk'a yalvarır ve görünmeyenden her an işaretler gösterir.

Kim yanarsa ‘ışka küllî nûr ola

Kanda dursa durduğu yir Tûr ola

Kıla ol Tûr'da münâcâtı nihân

Vire her dem bî-nişândan ol nişân (G2-6920)

3.18.5. EN BÜYÜK KILAVUZ AŞKTIR

En büyük kılavuz aşktır. O bütün konaklardan geçirip Hakk'a ulaştırır. Çünkü aşk, hepsinden ileridedir. Ve mekansız mekanda bulunur. Kim aşkla giderse Hakk'a ulaşır. Asla ölmez ve ebedî hayat bulur. Kim aşkla dost yüzüne bakarsa nereye baksa gözüne o görünür. İnsanoğlu bu mülkden aşkla geçmiştir. Kimin kolu kanadı aşk olmuşsa o yolda kalmaz.

Işkı dut kim key kılavuzdur saña

Kamusından geçürüp iltür aña

Zîra kim ‘ışk ilerüdür kamudan

‘Işk mekânıdur mekân-ı lâ-mekân (G1- 4830)

Kim varursa ‘ışk-ıla irdi Hak'a

Ölmeye hergiz bula ‘ömr-i bekâ

Kim bakarsa ‘ışk-ıla dost yüzine

Kanda baksa görnügele gözine

Âşık imdi ‘ışk-ıla urgıl demi

‘Işk-ıla geçdi bu mülkden âdemî

Her kimüñ kim perr ü bâli ‘ışk ola

Hâşa kim ol kimsene yirde kala (G1- 4834)

3.18.6. AŞKIN CANI HAK'TIR

Aşk Allah'ındır. Âşık da maşuk da odur. Sonunda bütün yollar ona çıkar. Aşkın canı Hak'tır. Ona Hak'tan başka makam yoktur.

İşk anuñdur 'âşık oldur ma'şuk ol
Âhir andan varur aña cümle yol (G1- 4632)

Görelüm n'eyle diridür 'ışk dakı
'Işka cân bilgil hakîkat ol Hak'ı
Hakk-ıladur dirliği 'ışkuñ tamâm
Hak'dan ayruk yok-durur 'ışka makâm (G1- 4807)

Aşkın dünyada isteği yoktur. Tek dileği Hak'tır. Aşk içinde Hak'tan başka birşey yoktur. Bu yüzden gönlü cümle âleme değer vermez. Aşkın içinde şan şöhret bulunmaz. Onda gizli hazineler bulunur. Kim aşk gözünden bakarsa Hakk'ın gözünden bakar. Bu yüzden o hem yapar hem de yıkar. Aşkın dili, Hakk'ın sözünü söyler; eli de daima Hakk'ın işini işler. Akıl, nefis, vücut ve can Hak'la dolan aşkın köleleridir.

Dünyada 'ışkuñ dilegi yok-durur
'Işka maksûd u murâd ol Hak-durur
İşk içinde Hak'dan ayruk nesne yok
Cümle 'âlemden anuñçun gönli tok
İşk içinde yok-durur nâm u nişân
'Işk içinde çok-durur genc-i nihân
Hak sözidür söyledügi 'ışk dili
Hak işidür işledügi 'ışk eli
İşk gözinden Hak gözidür kim bakar
Anuñ-ıçun hem yapar u hem yıkar
İşk kulıdur 'akl u nefis ü cism ü cân
'Işka zîrâ Hak dolupdur bî-gümân (G1- 4813)

Aşkı sıkıca tutarak Hakk'a ulaşılır. Aşk, Allah'ındır; sevgili ve âşık da odur. Ona kavuşmak isteyen âşık olmalıdır. Aşk Allah'tan ayrı olmadığından gönül de aşktan başkasına bağlanmamalıdır. Varlığın canı aşktır. Aşkın canı da Hak'tır. Görünmeyenden içeri girilerek görünmez olunur.

İşk diridür Hakk-ıla pes mutlakâ
'Işkı berk dut kim iresin ol Hak'a

Işk anuñdur ma‘şûk oldur ‘âşık ol
Ger aña irmek dilerseñ ‘âşık ol
Işkı sen hîç andan ayru bilmegil
Göñli ‘ışkdan ayruga hîç ilmegil
Kamuya ‘ışk cân-durur Hak ‘ışka cân
Bî-nişândan içerü ol bî-nişân (G1- 4817)
Aşkı diri tutan Hak olduğundan âşıklar vefasız olmaz.
Işkı Hak'dur diri dutan iy safâ
‘Işk eri anuñçun olmaz bî-vefâ (G1- 4819)

3.18.7. ALLAH AŞKI

İnsan, kandile benzer. Allah aşkıyla yanıp ışığıyla tüm gönülleri aydınlatmalıdır. Aşka düşmeyen yanmamış ve sohbetinden de kimse faydalanmamıştır. Böylesi insan yanmayan kandil gibidir. Varlığıyla yokluğu birdir. İnsan diye aşkla Hak yolunda yanıp durana denir. Aşkı olmayanın varlığı da yoktur. Gündüzü de gece gibidir

Bu kamu tertîbde kim kandîl-durur
Maksûd oldur kim yanar aydın virür
Yanmasa pes varlığı beñzer yoga
Yoga beñzer nesneden hod ne toga
Âdemî çün kim meseldür kandile
Pes gerek kim yahtu vire mahfile
Dutışa Hak ‘ışkına her dem yana
Aydınından kamu ‘âlem diñlene
Her ki ‘ışka düşmedi ol yanmadı
Sohbetinden dimsene diñlenmedi (G1-G 4905)
Yanmaduk kandîle beñzer bil anı
Var-iken yokdur yoga saygıl anı
Âdemî oldur ki anda ‘ışk ola
Hak yolında köynedura ‘ışk-ıla
Her ki yokdur ‘ışkı yokdur kendüzi

Eyle bil kim düne beñzer gündüzi (G1- 4908)

Aşk, insandan kaynaklanmaz. Allah, insana yaratmadan önce aşıktı.

Kendüzüñden bilmegil bu ‘ışkı sen

‘Âşık idi ol saña sen yog-iken (G1-3145)

Allah, önce kullarını kendi sevdi. O sevgi de insanlara delil oldu. Allah, seçtiği kullarını aşk tarafına çekti. Kulları Allah'a ulaştırın onun aşkıdır. Bu aleml Allah, aşk için yarattı. Her yere zerre zerre aşk koyduğundan âlem onun aşkıyla doludur. Varlıkların hepsi ona aşıktır. Hasretini çektikleri şey ona kavuşmaktır. Her bir varlığa, kulluk işareti olarak bir bakış vermiştir. Her biri dosta güzel görüneyim diyerek o işaret üstüne kalmıştır. Varlığın bütün hareketleri aşktandır. Hak da aşkla birlikte.

Kulların ilk kendü sevdi ol Celil

Ol muhabbet kullara oldu delil (G1- 4910)

*Fe-sevfe ye 'ti'llâhu bi-kavmin yuhibbuhum ve yuhibbûnehû*³¹⁵ 5/54

Çekdi ol hâs kulların andan yaña

Pes anuñ ‘ışkı-durur ilten aña

Uşbu mülki ‘ışk-ıçun düzdi Çalap

Yir ü gök olmaklığa ‘ışkdur sebeb

Yirde gökde zerre zerre ‘ışk kodı

Anuñ-ıçun toldı ‘âlem ‘ışk odı

Ne ki varsa cümle ‘âşıkdur aña

Hasreti şol kim yite bir kez aña

.Her birine bir nazar kılmış-ıdı

Bir işâret kullığa olmuş-ıdı (G1- 4915)

Kaldı bunlar ol işâret üstine

Her biri hoş görinem dip dostına

Yire bir kez dur didi durdı durur

‘Işk içinde yüz yire urdı urur

Suya bir kez ak didi akdı akar

‘Işk içinde dün ü gündüz bî-karâr

³¹⁵ Allah kendi sevdiği ve kendini seven bir kavim getirir Maide 54.

Yile bir kez es didi esdi eser
‘Işk içinde günde biñ menzil keser
Oda bir kez yan didi yandı yanar
Yandurur hem ‘ışk-ıla kendü yanar (G1- 4920)
Pes bilünn her nesne ‘ışka kul-durur
‘Işk-durur kim agladur hem güldürür
Cümle cünbiş ‘ışk-ıladur ‘ışk-ıla
Pes bilüñ kim Hak biledür ‘ışk-ıla

Bkz. 3.15.14. Aşğın durumu ve birlik

Aşk, ateşin madeni kızdırıp cevheri akıtması gibi canları kaynatıp halden hale döndürür ve kibirden temizler. Aşkın, insanları temizlemesi için iyi yaradılış da gerekir. Bu gümüş elde ederken ateşle kurşunun cevheri toprak ve cüruftan ayırmasına benzer.

Sohbete düşdi bu kez kızmak gerek
Cân içinden cevheri sızmak gerek
Işk gerek kim kızdura bu cânları
Nitekim od kaynadur ol kânları (G2-6710)
Halkı hâlden hâle ‘ışkdur döndüren
Arıduban kibr evinden indüren
Işkdur âhir tende cânlar kaynadan
Vecd ü hâlet birle tenler oynadan
Işk-durur kim halkı kibrinden seçer
Miskin eyler kibr ile kînden geçer
Cümle ‘illetden çü bu ‘ışk arıdur
Lâcerem kim kime gelse arıdur
Nitekim toprak içinden cevheri
Od ayırtlar topragından cevheri (G2-6715)
İmdi vardur bunda bir hikmet dahı
Göñlüñe yaz bu sözi her dem ohı
Gör ki ‘ışk yalñuz barışmaz halk-ıla
‘Işk bu halkı n'eyle arıdur hulk-ıla
Bu söze ister-iseñ oldur delîl

Kim Habîb'ün hulkın ögdi ol Celîl
*Ve inneke le 'alâ hulukin 'azîmin*³¹⁶ 68/4
Pes gerek bu 'ışk içinde hulk ola
Kim anuñla halk döne hâlden hâle
Yohsa 'ışk yalñuz bu halkı huşk dutar
Kaynadukça kurıddur taşdan beter (G2-6720)
Hulk-ıla halkuñ bağın bendin söker
Cân içinden cevherin daşra döker
Kopar anda zikr ü tâ'at terk ü baht
Hak yolında terk ider ol tâc u taht
Işk-ıla hulkdur ki halkı döndürür
Câhilüñ kibrin keser baş indürür
Nitekim şol od-ıla kurşun işi
Topragından ayırur ol gümüşi
Çünkü bu halk oldı 'illetten berî
Cân içinden daşra gelür cevheri (G2-6725)
Seyr-i sülukta, aşk gibi görünen isteklerin yerine dostu sevmek yoldaş olur.
Ol hevâ 'ışk kim baña yoldaş-ıdı
Dünyayı sevmekle başı hoş-ıdı
Dünya sevdi kaldısa ol vakti hoş
Dostı sevmek baña yoldaş oldı uş (G1-5613)

3.18.8. AŞK VE CEMALULLAH

Bkz. 3.2.5. Allah aşkı ve cemalullah

3.18.9. AŞK VE CAN

Allah'ı apaçık bir şekilde görmenin yolu canı aşka uydurmaktır.

İy 'Aşık sen 'ışka uydur cânuñı

³¹⁶ *Ve sen şüphesiz yüce bir yaratılış üzerindesin* Kalem 4.

Kim göresin göze göz sultânunu (G1-692)

Canı vücuda getirip eğleyen aşktır.

Işk getürdi cânı tende egledi

‘Âkıbet cân kendü mülkin öğledi (G1-714)

Aşk canla aynı renge boyanmış, canla aynılaştır

Işk biledür kayguda vü şâdide

Câna boyanmış-durur kanda gide (G1-1052)

Aşkla uyanıp canlanan asla ölmez

Pes mahabbet birliği ayrılmaya

‘Işk-ıla diri olan hîç ölmeye

Eyle olsa ‘Işk ebed bünyâd olur

‘Işk içinde bilelik âbâd olur

Işkdan ayruk ne ki varsa fânîdür

‘Işkı berk dut ayrugunuñ terkin ur

Işk saña sermâyedür tap dut anı

Kim anı dutdı-y-ısa oldı ganî (G1-1067)

Âşık ol ‘âşık ki ‘ışk iltür Hak'a

‘Âşık ol kim bulasın ‘ömr-i bekâ

Âşık ol kim ‘âşık olan kişiler

Hak katında ‘arza geçdi mutlaka (G1-1073)

Aşk ve can deniz canlısıdır. Bunların hükmü deniz gibi olan gönül içinde geçerlidir

Can ve aşk, nefse boyun eğerse düzenleri bozular ve ölürler. Kötü huylu kara

canlıları olan nefis ve heva, can ve aşkı dünyaya çağırır. Can ve aşk da nefis ve hevayı

Hakk'a çağırır. Aşk ve cana uymak gerekir.

Cân balıkdur ‘ışk-durur bahrî ‘ayân

Göñül içre bunlaruñ hükmi revân (G1-779)

Nefs-ile uşbu hevâ elbir ider

Bir işid bunlar ki ne tedbîr ider

Cân -ıla ‘ışkı okırlar dünyaya

Maksud ol kim buları kul eyleye (G1-785)

Ger bular bu nefse münkâd olalar

Dirliği kalmaz gerek kim öleler

Nitekim balıg-ıla bahrî-durur
Çıkıcak yir yüzine ol dem ölür
Cân-ıla 'ışkı dahı bir gör n'ider
Ol hevâyı nefis-ile da'vet ider
Okır eydür dün ü gün Hak'dan yaña
Aslumuz oldur rücû' itlim aña
Râzı olmazlar bular kim varalar
Kuru yiri kop deñize gireler (G1-790)
Nitekim şol cânavarlar kuruya
Ögrenüpdür anı kop girmez suya
Cân-ıla ger 'ışk uyarsa tenüñe
Pes geliserdür nedâmet cânuña (G1-795)
Saña şol nefis ü hevâ düşman-durur
Dôstlıg iden saña 'akl u cân-durur
Pes bu 'ışkı 'akl-ıla uydur cana
Kim yüzün tâze varasın Sübhan'a
Bu deñizde ko helâk olsun bular
Yol eri nefsi helâk olmak diler
İy 'Aşık sen nefse yoldaş olmagıl
'Işka uygıl 'ışk yolında kalmagıl
Kim seni 'ışk kavşura ma'bûduña
Hîç gümânsuz iresin maksûduña (G1-800)
Esrar ilminin delili sevgidir. Çünkü aşk cana bağışlanmıştır.
Bkz. 3.10. İlim- Beş ilim- Esrar ilmi

3.18.10. VÜCUT VE AŞK

Vücut neşeli ya da kederli olsun hatta ölsün aşk ondan ayrılmaz Aşk ya fikirde ya zikirdedir. Uyku ve uyanıklıkta aşk kişiyle birlikte.

Işk-ıla sevgü ebed bünyâd ola
Ger surat gamnâk ola ger şâd ola

Bu surat ne hâlde kim olur-ısa
‘Işk ırılmaz ger surat ölür-ise
İki hâlden bu surat hâli degül
Kim ola kim ol anuñ hâli degül (G1-1045)
Geh gam u geh şâdîdür sûretde hâl
Bundan ayruk sûrete dirlik muhâl
İkisinde ‘Işk biledür cân-ıla
Diñle bir bir eydeyüm bürhân-ıla
Görseñe kim bir kişi ‘âşık olur
Çünkü kendü ‘ışkına sâdık olur
Ol iki hâlde añar sevdüğini
Hiç gidermez sevdüğinden ögini
*Kad şegafehâ hubben*³¹⁷ 12/30
Şâdi gelse ol yüzi görmek diler
Şâdisin anuñ-ıla sürmek diler (G1-1050)
Kaygu gelse hem anı ister yine
Zîra dermân andan oldu derdine
Hem iki hâlde biledür ‘ışk yine
Komaz iltür gönüli sevdüğüne
Bu iki hâli dahı bilgil nedür
İşid imdi eydeyüm kim nitedür
Yâ zikirdür yâ fikirdür kişide
Yâ diye yâ dek dura ayruk n’ide (G1-1055)
Sevdüğün söyletdürür ‘ışk komadın
Gördüñ-ise hîd bilesin dimedin
Yine vardur âdemîde iki hâl
Bu ikiden taşra hîd kişi muhâl
Olduğı niçe-y-imiş bilgil ‘ayân
Diñle imdi eydeyüm bellü beyân
Yâ uyur ya uykudan bîdâr olur

³¹⁷ *Sevgisi deliye döndürmüş* Yusuf 30.

İKisinde ‘Işk anuñla yâr olur (G1-1060)

Görseñe her neyi kim sevse kişi

Gündüzin işi olur dünle düşi

Işk içinde dün ü gündüz bir olur

Cümle halde ‘ışk eri şâkir olur

Çün ırılmaz ‘ışkı hâl dönmeg-ile

Niçe hâl döner-ise bunlar bile

3.18.11. MAŞUK

Aşk yolunda birlik kaybolmaz aşkla yoldaş olan sevgiliye kavuşmuştur.

Işk içinde her ki doğru yaar ola

Ayrılık yok niçe kim ‘ışk var ola (G1-1040)

Işk yolında birliğe yokdur zevâl

‘Işk-ıla yoldaş olan buldı visâl

Aşk, söylemekle ele geçmez. Aşığı kendinden geçirecek sevgili gereklidir.

Dil-ile olmaz müyesser ‘ışk ere

‘Âşıkı ma‘şûk gerek kendü çaka

Âşık olan kişinüñ Mecnûnlayın

Yüregi yağın gerek bu ‘ışk yaka

Işka mahkûm eyle ‘âşık sen sini

Vardugınça gele sözüñ revnaka (G1-1080)

Allah'a ulaşmak için doğru, sevgiliye ulaşmak için aşık olmak gerekir.

Hazret'e irmek dilersenn sâdik ol

Ma‘şuka irmek dilersenn ‘âşık ol (G1-2687)

3.18.12. ÂŞIK

Bkz. 3.16.2.5. Nefs-i âşık

Allah âlemi yarattı ve her bir varlığı aşka düşürdü.

Yog-ıdı bu ‘âlem ol var eyledi

Cümlesin ‘ışka giriftâr eyledi (G1-124)

Allah, lütfunun kandilleriyle aşıkların gönüllerini aydınlatır.

Kanâdil-i eltâfi-y-ıla ‘âşıkларуñ göñlini sâfi ve aydın ider. Ve ol (L IB- 5)

Rahîm kim mesâbîh-i a‘tafiyla mü‘minlerüñ mir’at-ı kulûbın rûşen kılur. (L IB- 6)

Ebubekir, Allah ve Peygamberi'nin aşkında gönlünü vücudunu ve canını verip, mal, mülk ve çoluk çocuğundan geçti.

Yağmaladı mâl u mülkü hânûmân

Virdi ol ‘ışka göñül ü cism ü cân (G1-183)

Kimisi o yolda, onun uğrunda malından, kimisi de onun aşkına çoluk çocuğundan geçti.

Kimisi ol yol-ıçun terk itdi mâl

Kimisi ol ‘ışka öldürdi ‘ayâl (G1-326)

Kimi insanlar günahattan uzak, kimileri günaha batmış, kimisi de Allah yolunda kendini kaybetmiş âşıktır.

Kimisi zâhid kimi fâsık-durur

Kimisi Hak yolına ‘âşık-durur (G1-425)

Aşk evinde sarhoş olan ayılmaz. Aşk yüzünden yazılanlar da bozulup kaybolmaz.

Işk evinde esriyen ayılmaya

‘Işk elinden yazılan yoyılmaya (G1-1042)

Bütün âşıklar orada canın yüzünü secdeye kapatıp kendinden geçmiştir. Bütün varlıklar yok olmuş; cisim, can, akıl ve zat da kendini kaybetmiştir. Âşıktan küfür ve din düşüncesi kalkmıştır. Sevgiliyi gören kendini unuttur ve benliği yok olur. Yalnız diri ve ebedi olan Allah kalır.

Bu kitâbuñ ‘ışk onıncı bâbıdur

Şol ‘âşıklar cânınuñ mihrâbıdur

Geldi ol mihrâba cân kıldı sücûd

Bî-kıyâm u rüku‘ u bî-vücûd

Gördi anda cümle ‘âşık cân yüzün

Secdeye urmuş unıtmış kendüzün

Kamu varlık olmuş ol menzilde mât

Yavu varmış cism ü cân u ‘akl u zât (G2-9450)

Çünkü irdüm ben dahı ol menzile

Anda niçe oldugum gelmez dile
Geldi baña ol âşıklar pîşesi
Gitdi benden küfr ü dîn endîşesi
Gördüm ol ma‘şûk-ı bî-hemtâ yüzün
Anı gören unıdurmuş kendüzin
Geldi ol lezzet beni mahv eyledi
Cümle dürlü ‘ilmümi sehv eyledi
Varlıgum sarf oldı cümle ol Hak'a
Gitdi benlik kaldı Hayy u Bekâ (G2-9455)
Söyleyen ol oldı dilde söz anuñ
Görinen ol oldı gören göz anuñ
İşleyen oldur bu cümle işleri
Anda işler işi cümle iş eri
Çünkü uşbu ‘ilmi ‘ışk bâbında cân
Okıdı bî-harf u savt u bî-zebân
Añladı iş ne'ydügin ü oldı şâd
Bu ganîmet lezzetinden aldı dad
Cânum anuñla tena"umlar sürer
Kâfir ü münkir anı kanda görer (G2-9460)
Münkire Hak rûzi kılmadı
Uşbu ‘ilmüñ dadını ol bilmedi

3.18.13. ÂŞIKLIĞIN BELİRTİLERİ

Âşığın nişanları: Gözünün yaşı, her türlü nizam ve planının bozulması, âşığın din kaygısının olmayıp Şeyh Abdurrezzak gibi sevgili için dinden bile çıkmasıdır.

Âşıkun evvel nişânı ol-durur
Gözleri yaşı gerek dâyim aka
Her kime kim yoldaş oldıysa bu ‘ışk
Yapduğı düzgünlerin gerek yıka (G1-1075)
İşk erine küfr ü diin kaygısı yok

‘Işk eri ma‘şûk-ıçun dînden çıka

Gerçi kim geydi pilün gütdi toñuz

Ne ziyân oldı ol Abdurrezzak'a

Allah, seyr ve marifeti aşıklarına vermiştir.

Virdi seyri ma‘rifetle bunlara

Leyli ‘ışkından yanan mecnûnlara (G1-2316)

Aşka düşen bütün işler temizlenmiştir. Aşk için usul erkan yoktur. Allah, aşkı alçaklıktan korumuştur.

‘Işk içinde katredür kaynar denniz

‘Işk elinde cümle iş oldı temiz

‘Işka yokdur reng ü resm ü vasf-ı hâl

‘Işkî kılmış bî-zelel ol Bî-zevâl (G2-6187)

Âşıқта sekiz çeşit alamet görülür :

- İlk alamet, aşkın kişinin gönlünü büsbütün kaplamasıdır. Aşk onda sevgiliden başka bir arzu bırakmaz. Aşığın yüzü sararır, bağı yanar ve ağlar.
- Âşığın hallerinden ikincisi az yemesi ve az uyumasıdır. Gönlü bütün isteklerden kesilip sevdiğine sıkıca bağlanmıştır. Sevgilisinden başkasını anmaz. Baktığı her yerde onu görür. Artık başka bir düşüncesi yoktur.
- Âşığın üçüncü hali dayanamayıp kendine hakim olamamasıdır. Bir yerde durmaz. Onda sabır ve karar kalmamıştır. Hiçbir şeye bağlı ve tutkun değildir. Dünyada da mekan tutup kalmak istemez.
- Âşıklığın dördüncü belirtisi, aşkın kişide ar namus duygusunu yıkması ve ağırbaşlılığını da yok etmesidir. Ayıplanmaya dahi şükreder. Çünkü o halini benimsemiş olup ondan memnundur. Her duyduğu söz ona güzel gelir.
- Âşıklığın beşinci alameti, halinin ve dillere düşüp ilden ile yayılmasıdır. Dünya ve ahirette onun adı anılacaktır. Böylece aşk, insanı hep hayatta tutar. Âşıklar sonsuza kadar yaşar.
- Âşıklığın altıncı alameti, aşığın evini barkını, malını mülkünü terk edip her şeyi gözden çıkarması ve sevgisinin sağlamlaşmasıdır.

- Âşıklığın yedinci alameti aşığın derbeder, kimsesiz olması ve gönlünden geçenleri başkalarına söylememesidir. Onun için doğup büyüdüğü yer bile gurbettir. Nereye giderse gitsin işi gariplik çekmektir. Buna örnek Hz. Peygamberin Mekke ve Medine'deki durumudur.
- Âşıklığın sekizinci alameti, sürekli dostu sevmekle meşgul olması ve ondan başkasını düşünmemesidir. Dünya ve ahireti anmaz ve sonunun ne olacağından bahsetmez. Dünya gönlünden silinir ve yerine dost nakşedilir. Aşk, kime gelirse büyük devlete kavuşur. İki cihandan vazgeçmiş olsa da bin dünyaya sahip olmuştur. El uzattığı her yerde işi fayda olur.

Gerçi yokdur ‘ışk zâtında nişân
İlla gelmişdür sıfâtında nişân
Âşık olanda gerek kim bî-gümân
Ola elbette sekiz dürlü nişân
Âşikuñ evvel nişânı ol-durur
‘Işk anuñ göñlini şöyle toldurur (G2-6195)
Kim cihânda komaz aña Ârzû
Eyler anı huşk-leb hem zerd-rû
Köynüdür bagrın yüregın durmadın
Agladur her dem kimesne urmadın
Gözlerinden dökdürür kan yaşları
Hiç bilimez hâlini yoldaşları
Od görünmez yüregini kaynadur
Gavgasuz şol mum gibi hî köynüdür
Kahr u lutf u şâdî vü gam bir aña
Mûnis olmuş aglamakla ır aña (G2-6200)
Aglamakla zârîden bî-hûş olur
Irlasa ol zevk-ıla serhoş olur
Işk hâlin döndürüdür kişinüñ
Niteligi hiiç bilinmez işinüñ
Bes bulardur ‘âşika evvel nişân
İçi köyne beñzi ola za‘ferân
Mûnisi hem rikket ola hem sürûd

Kıymeti yandukça arta hemçü ‘ûd
Anı bildüñ gör ikinçi hâlini
Bir işit anuñ dahı ahvâlini (G2-6205)
Diñle imdi ‘âşıkâ ‘ışk n'eyleye
Şol-durur kim göze uyku gelmeye
Dutmaya uyku anuñ gözlerini
Gözleye ol dün ü gündüz yârini
Göñli dünyâ ni‘metinden dökile
Sözini söyleyüdurken yañıla
Yimeg-ile uyku anda kem ola
Göñli dostı sevmeye muhkem ola
Añmaya hiç dostdan ayruk kimseyi
Terk ide dost dostlığıyçun dünyeyi (G2-6210)
Kanda baksa dostı göre gözleri
Dost ola her dem dilinde sözleri
Dostdan ayruk kimseye bağlanmaya
Cümle ‘âlem mülkine aldanmaya
Âşıkun bes bu ikinçi hâlidür
Az yimek hem az uyumak yolıdur
Dünyanuñ cümle murâdın terk idüp
Cân içinde dost ‘ışkın berkidüp
Dostı sevmekdür hemîşe pîşesi
Yok-durur ayruk dahı endîşesi (G2-6215)
Âşıkun bu kez üçinçi hâlini
Eydeyüm bir bir işit ahvâlini
Kim bilesin ‘ışk içinde hâl nedür
Diñle imdi hikâyet nitedür
Ol nişânı ‘âşıkun oldur i yâr
Kim katında yok-durur sabr u karâr
Dostdan ayru bir dem uht ârâmı yok
‘Âlem içre hiç kayd u dâmı yok
Boynı muhkem ‘ışk ipiyle bağludur

Yüregi hem 'ışk odından tagludur (G2-6220)

Kançaru 'ışk dönse döner ol bile

Her ki 'âşıksa bu hâli ol bile

Kankı gönle kim düşerse derd-i yâr

Aña ne ârâm u ne sabr u karâr

Dost yüzi çün görnügele gül gibi

Ol ola bî-hîşten bülbül gibi

Gerçi menzilgâh aña gülzâr ola

İlla dost derdiyle dün gün zâr ola

Bes üçinçi hâli budur 'âřıkuñ

şol bütün sıdk issi girçek sâdıkun (G2-6225)

şol-durur sabr u karârı olmaya

Ol karâr eylep cihânda kalmaya

Işk erine bir nişân eydem yine

Sır viriser bu sözüm diñleyene

Köynüdür 'ışk kime gelse 'ârını

Halk içinde dökdürür vakârını

Kalmaz anuñ 'âr u neng ü nâmı

'Işk geliçek mahv olur bu kamusı (G2-6230)

Işk içinde nâm u neng ü 'âr yok

Biñ melâmet gelse bir zinhâr yok

Belki her dem şükr ider ol hâle ol

Hâline münkir degüldür hele ol

Âşıka hod bu melâmet 'âr degül

Eyü adum sına dîp korkar degül

Her kimüñ kim cânı bu 'ışk işidür

Hoş gelür her niçe söz kim işidür

Pes bilüñ kim 'ışk içinde 'ışk eri

Olmuş olur 'âr u nâmûsdan beri (G2-6235)

Âr u nâmûs 'ışk-ıla yoldaş degül

Nâm u nengi 'ışk eri kılmaz kabûl

Yine vardur 'âşıka bir key nişân

Şol-durur kim hâli ola dâsitân
Niçe kim ma‘şûk anuñ fikri ola
Ol bu ‘âlem halkınuñ zikri ola (G2-6240)
Öldiginden soñra belkim bunça yıl
Bunlar ola kamu dilde kâl-u-kâl
Añalar ol ‘âşıkı ma‘şûk-ıla
Dillerüñ zikri ola iksi bile
Leyli vü Mecnûn gibi kim añalar
‘Âşık u ma‘şûk diyüp kamu bular
Kankı cânda kim bu ‘ışkuñ dadı var
Dünyada hem âhiretde adı var
Şöyle dirlikde dutar bu ‘ışk eri
Kim hiç ölmez tâ ebed bu ‘ışk eri (G2-6245)
Pes bişinçi menzil oldur ‘âşıkı
Kim anuñ bu ‘ışk-ıla adı çıka
Köyndüginçe ol bu ma‘şûk odına
‘Âşık ola cümle anuñ adına
Ûd gibi kim od-ıladur revnakı
Yandugınça ragbeti artar dakı
Yine vardur bir nişânı ‘âşıkuñ
Şoldur ol kim hân-u-mânı ‘âşıkuñ
Cümle gözden dökilüben terk ola
Cân içinde dostı sevmek berk ola (G2-6250)
Añmaya hiç mâl ü cins ü nakd
Gide gönünden be-küllî hall u ‘akd
Vecd ü hâlet ola her dem iş aña
Gelmeye ayruk dahı teşvîş aña
Tecrid ola mâl u mülki var-iken
Dost yolında harca vara cân u ten
İşkdan ayruk olmaya sermâyesi
Dostı sevmek ola küllî mâyesi
Unıdıla ev ü barh u mülk ü mâl

Bilmeye hiç niçe geçer mâh u sâl (G2-6255)

Gark ola dost arzusında cân u dil

Ayruğ anda olmaya hiç kâl-u-kâl

Işk içinde bes ol altınçı nişân

Şol-durur kim terk ola bu hân-u-mân

Hân-u-mânı anda küllî yâd ola

Andan ol ‘âşık bu ‘ışkdan dad ala

Âşıkun geldük yidinçi hâline

Bir işit kim dirligi ne hâli ne

İşidiçek ‘ışk eri ahvâlini

‘Âşıkısañ añlayasın hâlini (G2-6260)

Şoldur ol kim ‘ışk eri olur garîb

Râzın açmaz kimseye göñlin karıp

Kendü olur kendüzine râz-dâr

Bilmez ayruk hiç cihânda dogru yâr

Oğlı kızı bilmez anuñ hâlini

Añladımaz kimseye ahvâlini

Yakılır ol kendü kendü hâl-ıla

Söyleyüp getürimez derdin dile

Kopduğı yerde garîbdür ol kişi

Ger giderse hem garıblıkdur işi (G2-6265)

Mekke şehrinde nitekim Mustafâ

Dün ü gün gurbet çekerdi iy safâ

Mekke'den vardı Medîne şehrine

Yine düşdi ol garıblık kahrına

Pes hakikat kimde varsa derd-i yâr

Bilüñ anı kim garîbdür derdi var

Âşık'un yidinçi hâli böyledür

Uşbu hâli kendü hâlüm söyledür

Olmayınça ‘ışk eri mutlak garîb

Nite olur ma‘şuk öñinde habîb (G2-6270)

Her kim oldı dostlarından külli yâd

Ol-durur kim dost öñinde buldı dad
Ol dahı bitdi bu kez bir gör yine
'Âşık'uß sekzinçi hâlin sor yine
Bir işitgil ol dahı niçe'ydügin
Kim bilesin 'âşık olmak ne'ydügin
Şoldur ol kim 'âşık'uß dün gün işi
Dostı sevmek ola cümle teşvişi
Hergiz ol añmaya dünyâ âhiret
Eytmeye kim niçe olam 'âkibet (G2-6275)
Hâtırında mahv ola cümle cihân
Yazıla dost âşikâra vü nihân
Dostı sevmek ola dün gün fikr aña
Dostı añmak ola her dem zikr aña
Zâhirin bätının ol dost ola
Andan ol dost işiginde dost ola
Kime gelse 'ışk ulu devlet-durur
Cân içinde sevgülü ni 'met-durur
Eyle bil kim biñ cihân issi-durur
Kaңaru sunsa işi assı-durur (G2-6280)
Uşbu hâldür 'âşık' sekzinçi hâl
Böyle olmazsa aña bu 'ışk muhâl
Çünkü cânda dost 'ışkı berk ola
Lâcerem dünya vü 'ukbâ terk ola
İşk içinde gark ola çün cism ü cân
Bes harâmdur annıla dü cihân
Ne aña ol kim unıtdı kendüzin
Neye baksun ol ki gördi dost yüzün

Sekiz tür hale sahip olmayanlar âşık olamazlar. Anlatılanlardan etkilenmeyenler aşktan nasip almamıştır. Âşığın halini bilenler ancak aşka tutulanlardır.

Aşk, Tanrı'dan bir lütuf, bir vergidir. Kime nasip olmuşsa o, sonsuz hayata kavuşmuştur. Âşıklar ölmez; sevgiliye kavuşur. İnsanın dilediklerine ulaşması aşkta

saklıdır. Dost yüzünü görecek olan da aşk gözüdür. Çünkü sevgilinin yüzü aşk içinde görünür.

Bu sekiz dürlü nişân k'eytdüm saña
Hâli budur 'âşikuñ öñden soña (G2-6285)
Her kimesne kim bu hâle düşmedi
Ol henüz bu 'ışk içinde bişmedi
Kankı cânda kim bu 'ışkuñ dadı var
Lâcerem bu ma'niden istâdı var
Kankı câna kim bu söz kılmaz eser
Bilüñ oldur bî-nasîb ü bî-haber
Âşikuñ hâlin girü 'âşık bilür
Kim uzun dünde niçe zârî kılur
Kimsene kim içmedi ol şerbeti
Ne bilür kim nedür anuñ lezzeti (G2-6290)
Tañrı'dan 'ışk bir 'atâdur mutlakâ
Kime gelse ol bulur 'ömr-i bekâ
'Işk içinde yok-durur hergiz zevâl
Her ki 'âşık oldısa buldı visâl
'Işk içinde gizlüdür cümle murâd
'Işk erin sen sanma kaldı nâ-murâd
'Işk içinde görnüdurur dost yüzi
Dost yüzün nedür gören bu 'ışk gözi (G2-6294)

3.18.14. ÂŞIĞIN DURUMU VE BİRLİK

Aşka yoldaş olanlar hiçbir zaman ölmez. Aşkla arkadaşlık etmeyi ölü bilmelidir Allah, mülke aşkı kendi saçtığından aşk, ezelden ebede dek kalıcıdır..

Her ki yoldaş oldı 'ışka ölmedi
Ölen oldur 'ışka yoldaş olmadı
Bâkidür bu 'ışk ezelden tâ-ebed

‘İşkî kendü saçdı mülke ol Ahad (G2-6557)

O, kendi aksini aşka karşılık kıldı. Ve bunları birbirine uydurdu. Aşkî aksine ısmarladı. Bu dünyanın yaratılması, Allah'ın aksinin dünyayı doldurması ve onu sevmek için aşkın verilmesindedir. Allah, dünyayı aşk için gezinti yeri yaptı. Sevdiklerine aşk ve hayranlık verdi.

Aksini ‘ışka mukâbil eyledi

Bunları birbirine kâbil eyledi

Hem havâle kıldı ‘ışkî ‘aksine

Añla imdi ‘ışk nedür ‘aksi ne

.Ger anuñ ‘aksi cihâna tolmasa

Yâhud anı sevmeye ‘ışk olmasa (G2-6560)

Bu cihân nişe gelürdi hiç hiç

Hod tolupdur mekr ü hîle pîç pîç

Pes cihânı ‘ışka seyrân eyledi

Dostlara ‘ışk virdi hayrân eyledi

Her varlık aşkla ayakta durur. Hepsi yok olduğunda da aşk devam eder. Varlığa: Feleğe, rüzgara, suya, dünyaya, akla, cana, gönüle, nefse, yüreklere hal ve fiillerini varen aşktır.

Cümle nesne ‘ışk-ıla kâyim-durur

Yog olursa kamu ‘ışk dâyim-durur

‘İşk degül mi çarhı sergerdân kılan

Ay u günü durmadın gerdân kılan

‘İşk degül mi yili dün gün yildüren

Akıdup suyu deñizler dolduran (G2-6565)

‘İşk degül mi yiri bir yirde dutan

Dürlü ni‘metler olup yiren biten

‘İşk degül mi ‘akla dâniş öğreden

İşlerin unutturup iş öğreden

‘İşk degül mi baş içinde oturan

Devlet olup dutduğu işi bitiren

‘İşk degül mi cân içinde cân olan

Hîç dükenmez dür döküp şol kân olan

‘Işk degül mi şol gönülde genc olan
Anı istep yine anda renc olan (G2-6570)
‘Işk degül mi nefse kullık öğreden
Sevdüğine kul degül mi bu beden
‘Işk degül mi şol yürekler kaynadan
Mâlı yagma buyurup baş oynadan
Tac ve tahtı terk ettirip Allah'a bağlılığı güçlendiren aşktır. Allah, aşkı mülke hakim
bıraktığından; aşk, padişah, bütün varlıklar da aşkın tebasıdır
Işk degül mi tâc u tahtı terk iden
Pâdişâhla 'ahd u peymân berkiden
Kamu nesne ‘ışka kuldur ‘ışk şâh
‘Işk hâkim kodı mülke pâdişâh (G2-6574)
Âşık, aşka pervane kesilmiştir. Aşka yanıp tamamen nur olmak için gece gündüz
çevresinde döner. Sonunda aşk ve âşık, sevgili için harcanıp sen ben ortadan
kalkacak; tek sevgili kalacaktır.
Pes bu ‘âşık cânına şükrânedür
Kim bu ‘ışkuñ şem‘ine pervânedür (G2-6575)
Çevrinür dün gün diler kim nûr ola
Ya‘ni ‘ışka köyne küllî nûr ola
Işk u ‘âşık sarf ola ol ma‘şuka
Gide bu sen ben kala ol ma‘şuka

3.18.15. ÂŞIKLAR VE SEVGİLİLER

Allah sekiz türlü âşık ve sevgili yaratmıştır. Sonra kendi güzelliğinin ışıklarını onlara
düşürmüş bu yüzden o nuru birbirlerinde görüp severek sevişmişlerdir. İlk aşk
Allah'ın kendisine duyduğu aşktır. Bkz. Aşkın kaynağı ve yaradılış. Diğer aşklar:
yerle göğün aşkı; güneşle ayın aşkı; Yusuf ile Zeliha'nın aşkı; Hz. Hatice'nin aşkı;
Leyla ile Mecnun'un aşkı; gülle bülbülün aşkı; sedefle katrenin aşkı; canla beden
aşkıdır.

3.18.15.1. Yusuf ile Zeliha'nın aşkı

Mısır azizinin satın aldığı Hz. Yusuf, etkileyici ve üstün bir güzelliğe sahipti. Zeliha, onu görünce âşık oldu. Yusuf, Allah'ın güzelliğinin aksiydi; çünkü yüzüne onun nuru düşmüştü. Zeliha Yusuf'un da onu sevmesi ümidiyle ömrünü ve malını heba etti. Allah, ömrünü aşkla geçiren Zeliha'ya ikinci bir ömür daha verdi. Seven ve sevilen birleşti. Sevgililer arasındaki bu naz, Hakk'ın sırrıdır. Karşılarındaki onun aksidir. O yüze bakmak için âşık olmak gerekir(G2-6379-6400)

3.18.15.2. Hz. Hatice'nin aşkı

Hz. Hatice, Yemen'de varlık ve hayır sahibi bir kimseydi. Rüyasında, ayın gökten üstüne indiğini gördü. Rüyadan heyecana kapıldı. Yorumcu, Hatice'nin düşünüy, Hz. Peygamberin gelmesine ve Hz. Hatice'nin onun en yakını olmasına yordu. Onu Mekke'ye Hz. Muhammed'e yolladı. Yıllarca ona ulaşmak için çaba sarfetti ve sonunda maksadına kavuştu. Hz. Hatice rüyasında gördüğünü aynen gördü ve peygamberin yüzünü görmekle Hakk'a ulaştı. (G2-6403-6431)

3.18.15.3. Leyla ve Mecnun'un aşkı

Leyla'yı okulda gören Mecnun ona âşık olmuştu. Mecnun'un arkadaşları, onun durumunu anlayınca herkese duyurdular. Böylece Leyla'yı babası okuldan aldı. Asıl adı Kays olan Mecnun, bundan sonra Mecnun: deli adıyla anılmaya başlandı.

Aşk, kişinin adını silip heba etmezse canına da sevgilinin tadını yazıp yerleştirmez. Leyla'nın aşkında kendini yitiren Mecnun, baktığı her yerde ve her şeyde onu görür oldu. İcini dışını Leyla kaplayan Mecnun Leyla'ya değiştirilince Leyla adı da Mevla'ya döndü. Bu aşkın ocağı Hak olmuştur. O kendi kendini sevendir. Mecnun'un gördüğü ve Leyla diye aşkı için can verdiği, Mevla'nın aksi olmuştur. (G2-6433-6464)

3.18.15.4. Gül ve bülbülün aşkı

Gül, bülbülün aşkı için toprağa düşmesini azımsar. Bülbül, güle bakınca Tanrı'nın sanatını gördüğünü ve ondan Peygamberin hoş kokusunun geldiğini söyler. Bülbülün aşkı ve halleri gülden kaynaklanır. Bülbülü söyleten güldür. Âşığı halden hale koyan da sevgilisinin aşkıdır. (G2-6480-6492)

3.18.15.5. Katre ve sedefin aşkı

Deniz dibinde yaşayan sedefler gökteki yağmur damlasına aşıktır. Damlalar indiğinde yukarı çıkıp dizilirler. Sedef, Hak nuru gizli yağmur damlasını ağzıyla alır. Nisan yağmurunun damlaları, sedefin karnında sevgiyle pişip birer inciye dönüşür. Sedef, katreye değil ondaki Hak nuruna âşıktır. (G2-6504-6521)

3.18.15.6. Can ve bedenın aşkı

Allah, canları yaratıp yerdeki ve gökteki her şeyi canın emrine verdi. O, can içine can yerleştirmiş ve orada kendiliğinden tükenmeyecek olan değerli bir maden ocağı bırakmıştı. Bütün dünya, can içine gizlenen hazineyi elde etmeye çalışır. Allah, canda gizli hazine bıraktığı için canı âleme sultan kıldı. Su, ateş, hava ve toprağın taşıdığı vücut can padişahının oturması için bir taht oldu. Allah, canın oturacağı tahtı taşıyan dört unsurun arasına kendi hazinesinden sırlar gizledi. O gizli hazine, Hakk'ın alemleri ayakta tutan ışığıdır.

Tahta ve hazinesine bakan can, bundan hikmetler ve fiiller ortaya çıkacağını gördü. Vücut tahtı da can padişahını tanıdı. Can ile ten birbirini sevdi. Birbirini seven can ve ten anlaştılar. Vücut cana alet oldu. Vücutta da hareketleri veren candır. Bu ikisi her işi birlikte yapar ve ayrılmak istemezler. Can ve ten birbirlerinde gizli hazine olduğunu hissettiklerinden uyuştular. Seven ve sevilen arasındaki naz, Hakk'ın sırrıdır. Karşılarına gelen onun aksidir. Âşık olanlar o yüze bakar. (G2 -6523-6552)

3.19. İMAN

3.19.1. TÖVBE VE İMAN

Nefsi tövbe etmeyen imana gelmemiştir. Nefse iman öğreten velilerdir. Bozuk işler organlarda yer edinirse kafirler kaleleri tutmuş gibidir. Akıl ve can aciz kalmıştır. Veli, nefse tövbe verince nefsin eli fesatlardan çekilir. Nefis vücutta hapsedilir. Akıl tahtına oturur ve ibadetle meşgul olur. İman, Allah'ın emri dairesinde toplanarak ortada mum olup yanar. Kötülükler ortadan çekilir. Veliler önünde tövbe eden nefisler müslüman olur. Hakk'a dönüp dünyayı terk eder. Aksi halde yalnızca adı müslüman kalmıştır.

Her kimüñ kim nefsi tevbe kılmadı

Eyle bil kim ol imâna gelmedi (G1-1016)

Evliyâdur nefse îmân öğreden

Yohsa kâfir yurdu olur bu beden

Çün fesâd iş aldı her bir a'zayı

Sanki kâfir dutdı cümle kal'ayı

Kaldı 'akl ol kal'ada oldu zebûn

Mahbus oldu cân dahı kaldı zebûn

Çün bu nefse tevbe virdi ol velî

Küllî dartıldı fesâddan nefis eli (G1-1020)

Kaldı tende mahbûs u hor u zelîl

Fâsıka Hak tevbeyi kılsun delîl

Akl oturdı tahtına işler işin

Meşgul oldu tâ'ata yazın kışın

Yandı îmân orta yirde şem' olup

Allah emri yöresinde cem' olup

*Mâ künte tedrî me'l-kitâbu ve le'lîmânu velâkin ce'alnâhu nûran*³¹⁸ 42/52

Orta yirden gitdi ol fisk u fesâd

Ma'zul oldu nefis işi kaldı kesâd

Her kimüñ kim nefsi böyle oldısa

³¹⁸ Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu Kur'an'ı bir nur kıldık Şûrâ 52

Evliyâ öñinde tevbe kıldısı (G1-1025)

Pes müsülmân oldı nefsi mutlaka

Dünyayı terk eyledi döndi Hak'a

*Ve enîbû ilâ rabbiküm ve eslimü lehû min kabli en ye'tiyekûmü'l- 'azâbu sümme lâ-tunsarûn*³¹⁹ 39/54

Yoksa dek adı müsülmândur hemîn

Mülki çün küfr aldı göster kanı dîn

Bu kadar söz tapdur âhir 'âkile

Her ki 'âkılssa bile kim ne kıla

Devlet anuñ kim günâhdan arına

İnana ol ulular ikrârına

Göñli vü 'aklı döne Hak'dan yaña

Mahkum olup kul ola nefsi aña (G1-1030)

3.19.2. KÜFÜR VE İMAN

Küfür ve iman, kulaktan girip gönülde yer tutan birer sözdür. Mümin, küfrün önünü keser. Onda imanın biri bin olarak dile gelir. Söz söylendiğinde iman veya küfür hepsi ortaya çıkar.

Küfr ü îmân degmesi bir söz-durur

Bu kulaktan cümle göñüle girür

İlla mü'min küfri kat' eyler yıkar

Biri biñ olur îmân dilden çıkar (G1-2225)

*Ve emme'llezîne âmenû fezâdethüm îmânen ve hüüm yestebşirûne*³²⁰ 9/124

Söylemekde saçılır küfr ü îmân

Girtü bilgil bu sözi dutma gümân (G1-2233)

İmanı olanın kibri yoktur. Büyüklük taslamakla rahmete ulaşılmaz.

Kimde kim îmân ola 'ucb olmaya

'Ucb-ıla hîç kimse rahmet bulmaya (G1- 4316)

³¹⁹ Azap gelip çatmadan Rabbinize yöneliniz, ona bağlanınız, sonra size yardım olunamaz Zümer 54.

³²⁰ İman edenlere gelince bu sure onların imanını artırır ve onlar sevinirler Tevbe 124.

Kılavuzsuz kalan imansız kalır.
Ol kişiler kim imâmsız kaldılar
Bellü bilüñ kim imânsuzdur bular (G1-496)

3.19.3. MÜMİN

Müminler, ahirette Hak cemalini görürler.
Ölmeği şoldur ki bu mülkden gider
Ol makâma varıcak gör kim n'ider
Hak cemâlin göriserler bî-gümân
Uçmak içre kalırsalar câvidân (G1-1288)
*Ulâ'ike ashâbu'l-cenneti hüm fihâ hâlidûne*³²¹ 2/82
Bütün inanan insanlar Hz. Muhammed'in bir parçasıdır. Bu yüzden de hepsi yücedir.
Çünkü mü'minler anuñ cüzvî-durur
Pes bilüñ kim kamusı 'ulvî-durur
Şol güneş nûrı gibi kim yir yüzün
Dutdı lîkin aslı oldur şeksüzün
Gün nuru ayru degül günden bilüñ
Bilelik ma'nîsini bundan bilüñ
Pes bilüñ kim kimde ikrâr var-ısa
Kim Muhammed dînine uyar-ısa (G2-7430)
Bellü bilüñ ayru degül andan ol
İçerü bir gizlü gencdür cândan ol

3.19.4. MÜMİNİN DOSTLARI

Müminin dostları: Allah, Hz. Muhammed, Dört büyük imam, veli, âlim, şeyh, anne baba, sanat öğretene üstad ve adaletli padişaktır.

³²¹ *Cennet ehline gelince, onlar orada sonsuz kalacaklardır* Bakara 82.

3.19.4.1. Allah

Dostların ilki, devamlı görüp gözeten ve acıyan Allah'tır. Kulun durumunu bilen ve rızkını veren odur. Sağlık ve gönül hoşluğu da ondandır. Yağmuru yağdıran ve bitkileri bitiren odur. Gündüzün ve gecenin olmasını sağlayan da odur. Dertlere deva olur ve ihtiyaçları karşılar. Korkudan kurtarır ve azı çoğaltır. Organların işlevlerini yapmasını sağlayan odur. Allah, dünyada olduğu gibi ahirette de kulun dostudur. Nurunu ulaştırır. Cenneti ve cennet nimetlerini verir. Günahları affeder ve rahmet kılar. İstenen her şeyi verdiği gibi sonunda cemalini de gösterir.

Evveli ol dostlarıñ Allah-durur

Kim saña hî durmadın rahmet kılur (G2-9641)

Kanda olsañ hâlünü oldur gören

Kanda olsañ rızkuñı oldur viren

Sayru olsañ hâlünü oldur gören

Ol viribir sıhhat andandur safâ

Gökden oldur indüren rahmetleri

Yirden oldur bitiren ni‘metleri

Âleme ol viribir her gün günü

Gündüze ol degşürür her bir düni (G2-9645)

Derdüñe andan-durur her dem devâ

Hâcetüñ andan olur her dem revâ

Sini oldur korkulardan kurtaran

Az-iken her varlıguñı arturan

Gözlerüñ bu ‘âlemi andan görür

Dilüñe tekrârı her dem ol virür

Ellerüñ andan dutar her bir işi

Ayaguñ yöriden oldur iy kişi

Dünyada dirlik içinde dôstuñ ol

Gidicek hem aña varur togru yol (G2-9650)

*Nahnu evliyâüküm fi'l-hayâti'd-dünyâ ve fi'l-âhireti*³²² 41/31

³²² *Biz sizin dünya ve ahiret hayatında dostlarımızız* Fussilet 31.

Çün varasın dünyadan ol menzile
Hem göresin anda ne dostlık kıla
Kanda olsañ irişe nûrı saña
Vire hem uçmeg-ıla hûrı saña
Yarlıgaya tagdan ağır yazuguñ
Rahmet ola kanda olsañ azuguñ
Her ne kim hâcet dilerseñ viriser
'Âkıbet dîdârını gösteriser
Uşbu döstlık halk içinde kanda var
Döstuñ oldur kim bu dostlık anda var (G2-9655)
Çün kim Allah döstlığın bildüñ 'ayân
Döstı hem döstuñ-durur bellü beyân
Döstı kimdür ol Çalab'uß iy safâ
Mustafâ'dur Mustafâ'dur Mustafâ

3.19. 4.2. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed Allah'tan sonraki ikinci dosttur. Ve onun yolu Hakk'a ulaştıran doğru yoldur. İslamiyetin emirlerini bildirip halkın sınıflarını ayırmıştır. Küfürden ayırıp imanı öğretmiş ve Hakk'a bağlamıştır. Beş vakit namazı öğreten; orucu ve tövbeyi getiren odur. Ahirette şefaatçi olması sayesinde Hakk'ın cemaline kavuşulacaktır. Ümmeti için Allah'a yalvararak rahmete vesile oldu. Böylece dostluk gösterdi.

Pes ikinci döst bilgil ol-durur
Yolı anuñ Hakk'a dogru yol-durur
Hak katında işi berkitdi tamâm
Ya'ni kim bizüm-içün dutdı makâm
Bize ol bildürdi Şer' ahkâmını
Seçdi halkuñ hâsını vü 'âmını (G2-9660)
Şol kara kâfirden ayırdı bizi
Eyledi İslâm evin yurdumuzu

Bizi ayırdı küfürden mutlakâ
Gösterüp îmânı ırgürdi Hak'a
Hem ol öğretti bize biş vakt namâz
Kim kıluruz her dem anuñla niyâz
Ol getürdi Hak'dan otuz gün oruç
Kim anuñla geçdi cümle dürlü suç
Ol getürdi tevbeyi kamu bilür
Kim günahlar anuñ-ıla 'afv olur (G2-9665)
*Vemen tâbe ve 'amile sâlihan fe-innehu yetûbu ila'llâhi metâben*³²³ 25/71
Ol şefâ'at kılısar yarın bize
Kim vire Hak kendü dîdârın bize
*Şefâ'atî li-ehli'l-kebâ'iri min-ümmetî*³²⁴ (G2-L 193A-8)
Añmadı ol atasın u anasın
Lâkin unıtmadı bir dem ümmetin
Ümmetî dip ümmetî dip kıldı nâz
Hak katında oldı ol nâz u niyâz
Geldi rahmet yarlıgadı ümmeti
Böyle olur dôsta dôstuñ himmeti
Uşbu dôstlık halk içinde kanda var
Dôstuñ oldur kim bu dostlık anda var (G2-9670)

3.19.4.3. Dört büyük imam

Dört büyük imam sayesinde her türlü eşya ve para düzene konup kararlaştı. Ölene karşı vazifenin ne olduğu mirasçıların haklarını bildirdiler. Dört mezhebi düzenlediler. Herkes haramın ve helalin ne olduğunu öğrendi. Bu dört imam, Allah'ın emrine ve peygamber sözüne dayanarak İslam dinini sağlam şekilde yoluna koydular. Küfrü, karıştırılmamak üzere dinden ayırdılar. Küfür ve kafir bulunduğu halde yok gibi oldu. Temel kaideleri düzenleyen onlardı.

³²³ *Kim pişman olur, iyi davranış gösterirse, şüphesiz o, tövbesi kabul edilmiş şekilde Allah'a döner Furkan 71.*

³²⁴ *Şefaatin ümmetinden büyük günah işleyenleredir.*

Ol imâmlardur ki Hak ‘ilmin bile
Düzdiler dîn tertibin kıldan kıla
Ellerinde hâsıl oldu hall ü ‘akd
Kim anuñla zabta geldi cins ü nakd
Çünkü ma‘nî gencini buldı bular
Cümle halkuñ rencini bildi bular (G2-9675)
Bildiler kim öleni n’itmek gerek
Ne degir aña ne harc itmek gerek
Ölgülü öldi bu kez kaldı diri
Haklu hakkın bilmek ister her biri
Her birinüñ hakkını bildürdiler
Avıdup aglayanı güldürdiler
Düzdiler dörd mezhebi tertîb-ile
Tespîh oldu her biri cümle dile
Bildiler anı bu cümle hâs u ‘âm
Söyleşürler bu halâl u ol harâm (G2-9680)

*Kul era‘eytüm mâ-enzela’llâhu leküm min-rızkin fece‘altüm minhu harâmen ve halâlen*³²⁵ 10/59

Pâdişâh emri vü hem kavı-ı Resûl
Berkidi İslâm dini dutdı usûl
Seçdiler küfri karılmaz bu dîne
Zehresi yokdur kimesne kim dine
Âsan oldu diin yolu düşvâr-iken
Yoga döndi küfr ü kâfir var-iken
Bu işi kimdür düzen ol Dörd İmâm
Kim uyadur bunlara bu hâs u ‘âm
Ol imâmlar düzdi bu erkânları
Dâyim olsun rahmet içre cânları (G2-9685)
Ol ‘azîzler bu işi çün düzdiler
Bellü bilgil kim bizümçün düzdiler

³²⁵ "Gördünüz ya Allah size ne rızıklar verdi de onlardan bir kısmını haram ve bir kısmını helal kıldınız" de Yunus 59.

Cümle mü'minler bu işden oldu şâd
Tâ-kıyâmet cânda kaldı uşbu dad
Halk içinde uşbu döstlük kanda var
Dôstuñ oldur kim bu döstlük anda var

3.19.4.4. Velilerin halka dostluğu

İnsanı Hakk'a ulaştıran velilerdir. Bu güzden gerçek dostturlar. Dünyada veliler olmasaydı yer ve gök her an yıkılmaya yüz tutardı. Canlıların rızkını veren Allah olsa da veli bulunan ülkenin nimeti çok olur. Velilerin bulunmadığı yerin bereketi gider. Dünya durdukça veliler de olacaktır; göğü ayakta tutan velinin duasıdır.

Velilerin sevgisi, güneşe benzer. Her zengine ve yoksula her mekana velilerden dualar gelmesi cana neşe verir. O, rüzgar gibi çeşitli kokular taşır; onu koklayanlar Hakk'ın kokusunu duyarlar. Velilerin ilmi, halkın kirini her an yıkayan suya benzer. İlim, saflığı bakımından su gibidir. O, kime gelirse hem kandırır hem temizler. Velilerin sabrı da her an kendisine rahmet yağan toprağa benzer. Âlemdeki bütün varlıklar onlar sayesinde hayat bulduğu gibi yine hepsinin rızkı da onlar sebebiyle gönderilir.

Evliyâdur bilgil anı evliyâ
Bizi oldur başlap iltür Mevli'ya (G2-9691)
Her ki sini başlaya ilte Hak'a
Bil ki dôstuñdur senüñ ol mutlakâ
Evliyâ ger olmasaydı dünyede
Yir ü gök her dem varaydı iy dede
*Likülli 'asrin şahsun tecrî bi-enfâsihi'd-dühûru*³²⁶
Evliyâdur kim bularuñ himmeti
Tâze dutar dünyada her ni'meti
Cümle halkuñ rızkı Hak'dandur velî
Kankı ilde kim olursa bir velî (G2-9695)

³²⁶ Her yüzyılda nefesleri ile zamanın geçtiği hadiselerle hüküm eden bir şahıs vardır.

Kamu ilden anda ni‘met çoğ olur
Lezzeti vü berketi artug olur
Kankı mülkden kim velfler eksile
Berketi anuñ gerek kim götrile
Pes velîdür dünyada berket bize
Ol virür Hak'dın yaña harket bize
Dünya oldukça bular olsa gerek
Bunlaruñ âhı-durur göge direk
Evliyânuñ ‘ışkı beñzer güneşe
Her gün altun tâc urur her bir başa (G2-9700)
Bî-dirîg her baya vü her miskine
Mescide vü zâviye her meskene
Evliyâdan şol nefesler kim gelür
Bay u yohsul cânı andan hazz alır
Yile beñzer iltür elvân yiyiler
Yiyleyenler Hakk'ı andan yiyiler
Evliyânuñ ‘ilmi beñzer şol suya
Kim gerek bu halkı her dem ol yuya
Suya beñzer ya‘ni bu ‘ilm arıdur
Kime gelse kandurur hem arıdur (G2-9705)
Evliyânuñ sabrı beñzer topraga
Kim gerek her dem aña rahmet yaga
Cümle ‘âlem halkı andan dirülür
Cümle halkuñ rızkı andan virülür
Evliyâdan uşbu ni‘met her zamân
İrişüdur bize her dem bî-gümân
Uşbu dostlık halk içinde kanda var
Dôstuñ oldur kim bu dôstlık anda var

3.19.4.5. Âlim

İnsanların bir dostu da İslamiyet'in emrettiği şekilde yol gösteren âlimlerdir. Onlar her an ibadete davet eder, Hakk'a çağırırlar. Farzların nasıl yapılacağını anlatır; hakkı batıldan ayırır; her işin nasıl yapılması gerektiğini bildirirler. Dinin koruyucuları âlimlerdir. Zorluk ortaya çıktığında çözen, temizi pisten ayıran da onlardır. Allah'ın emrini bildirdikleri gibi peygamberin sözüne göre hareket etmeyi de emrederler. Dünyanın ne olduğunu ve ahiret hayatını anlatırlar.

Ol bişinçi döstumuz 'ulmâ-durur

Kim bu halka şer'-ile yol gösterür

Da'vet eyler bizi her dem tâ'ata

Günde biş kez okır iltür rehmete

*Ud'u ilâ sebîli rabbike bi'l-hikmeti ve'l-mev'izati'l-haseneti*³²⁷ 16/125

Halkı Hakk'a ünleyen bunlar-durur

Mustafâ'nuñ nevbetin bunlar urur

Yılda otuz gün oruç ol gösterür

Halkı çok dürlü günâhdan kurtarur (G2-9715)

Hem zekâtı gösterür yıldan yıla

Hakkı bâtıldan seçer kıldan kıla

*Ve ekîmu's-salâte ve âtü'z-zekâte*³²⁸ 2/43,110

Bildürürler her işi n'itmek gerek

Güç yitiçek Ka'be'ye gitmek gerek

*Ve li'llâhi 'ale'n-nâsi hiccü'l beyti meni'stetâ'a*³²⁹ 3/97

Bunlaruñ kavlıyla cümle encümen

Bir yire gelmek halâldur merd ü zen

Dâyimâ bunlar-durur dîne direk

Niçe kim dünya dura bunlar gerek

Kanda müşkil olsa bunlardur açan

Müsmili murdarı bunlardur seçen (G2-9720)

Bu 'âlimler bize her dem 'ilm-ile

³²⁷ *Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır* Nahl 125.

³²⁸ *Dosdoğru namaz kılın ve zekat verin* Bakara 43,110.

³²⁹ *Gücü yetenlere hac etmek farzı var* Âl-i İmran 97

Gösterür dîn tertibin kıldan kıla
Bildürür ol pâdişâh emrin bize
Kıldurur peygâamberüñ kavlin bize
Ögredür âbdest niçe almak gerek
Gösterür tâ‘at niçe kılmak gerek
Bildürürler bize dünyâ n'eydügin
Añladurlar âhiret niçe'ydügin
Hükm iderler âhiretde n'olısar
Her ki ne işlerse anı bulısar (G2-9725)
*Lehâ mâ kesebet ve 'aleyhâ me'ktesebet*³³⁰ 2/286
Uçmagı vü tamıyı bir bir bize
Eyle eydürler kim ol görnür göze
Uşbu hâsıl ol ‘âlimlerden biter
Bahtlu ol kim anuñ sözin dutar
Kişi oldur kim dutarsa sözini
Müzd-durur görmek bularuñ yüzini
Halk içinde uşbu döstlık kanda var
Döstuñ oldur kim bu döstlık anda var

3.19.4.6. Şeyh

Şeyh, Hakk'a çağırır ve sonsuz hayatı gösterir. Hak'tan yana kılavuzluk ettiği için can ve gönül ona uyar. Bu üstadın doğruyu göstermesi delil olur; fakat şeyhi olmayan aşağı kalır. Ona uyanlar onun sayesinde tanınır. Utanma ve ar onun iyiyi göstermesiyledir. Hoca akan ırmak gibidir. Pınar olup ona uyanı Hak tarafına ulaştırır. Kendisi görünmese de yardımını her an ulaştırır. Kılavuz olduğundan kimsenin yolda kalıp perişan olmasını istemez. Onun dileği herkesin sürekli Allah'ın emrini tutmasıdır. Kendisine uyanların Allah'ın cemelini görmesini; Hakk'a ulaşmasını; cennete kavuşmasını ve Allah'ın hoşnutluğunu kazanmasını ister.

³³⁰ *Kazandığı ancak kendi yararına, işlediği kötülükler de ancak kendi zararınadır* Bakara 286.

Şeyhümüzdür ol bizi ünder Hak'a
Gösterür anda bize ‘ömr-i bekâ
Ol kılavuzlar bizi Hak'dın yaña
Anuñ-ıçun cân gönül uyar aña
Çünkü uydı cân gönül üstâdına
Râzı oldı dâdına istâdına
Şeyhüñ irşâdı bize oldı delîl
Her kimüñ kim şeyhi yok kaldı zelîl (G2-9735)
Üstümüzde sikke anuñ adıdur
Yüzümüz suyu anuñ irşâdıdur
Şeyh ulu ırmaga beñzer kim akar
Kim durarsa yolına karşı yıkar
Biz azaçuk su gibi uyduk aña
Ol ulu iltür bizi Hak'dın yaña
Himmeti yoldaş-durur her dem bize
Kendü görünmez görünürse göze
Ol kılavuz anın oldı bu yola
Dilemez kim kimsene yoldan kala (G2-9740)
Şeyhüñ oldur dilegi irte gice
Kim duta Hak emrini yigit koca
Eyle dirlik süreler dogru safâ
Kim bulardan hoşnud ola Mustafâ
Himmeti üstümüze şoldur müdâm
Hakk'a dönse kalmasa hîç kimse hâm
Dilegi oldur ki Hakk'a irevüz
Yarın anda Hak didârın görevüz
Olavuz uçmag içinde tâ ebed
Râzı vü hoşnûd ola bizden Ahad (G2-9745)
*Hâlidîne fihâ ebeden radiyallâhu ‘anhüm ve radû ‘anhu*³³¹ 98/8
Dün ü gündüz himmeti şoldur bize

³³¹ *Orada sonsuz kalacaklardır; Allah onlardan, onlar da Allah'dan razıdır* Beyyine 8.

Dilmez kim toz kona üstümüze

3.19.5. MÜMİN, MÜNKİR VE MÜNAFIK

Bkz. 3.7.13. İnsanların dereceleri-Aşağı sınıfta bulunan insanlar

Müminin yaptığı: İnanma, doğruluk ve inandığını söylemektir.

Bir gürûhı kim imândur yoldaşı

İ'tikâd u sıdk u ikrârdur işi (G1-2059)

Müminler her işi ilhamla anlarlar Gizli işler müminin gönlüne doğar Kalpleri mühürlüler: Kafir, münkir ve münafıklardır onların işi bozgunculuk, hile ve iki yüzlülüktür. Allah, istek ve irade vermiştir. Kim neyi isterse onu oraya ulaştırır.

Ne ki mürşid dir-ise diñler bular

Her işi ilhâm-ıla añlar bular

Mü'minüñ bahşâyişi ilhâm olur

Gizlü işler gönline görnü gelür

Bir gürûhı kim mühürlenmiş-durur

Küfr ü inkâr anda yirlenmiş-durur

Kâfir ü münkir münâfıkdur bular

Birbirine hoş muvâfıkdur bular

Fi'l ü fitne zerk u hîle işleri

Mahrakadur ulu bahşâyişleri (G1-2065)

Zîra maksûd viriçidür ol Çalap

İrgürür her kim neye kılssa taleb

Ve'llezîne câhedû finâ le-nehdiyennehüm sübülenâ³³² 29/69

Peygamberin işaretlerine karşı kafirlerin kibir, kin ve kötü işleri artmıştır. Tanrı'nın herkese hükmü aynıdır. Bu hüküm özdeki iyiliği veya kötülüğü açığa çıkarır. Mümin, hep iyi gördüğü ve hayrı işlediği için gönlünden geçen her iyilik, bin iyiliğe denktir. Münafık da hayrı görür fakat elinden gelmez ve yapmaz. Mümin, hakkı ve hak olmayanı görür. Bunları birbirinden ayırarak doğru olanı işler. Mümin ve

³³² *Amma bizim için cihad edenleri elbette kendi yollarımıza erİştireceğiz* Ankebut 69.

münafiğin görüp duyduğu aynı; işlediği ve söylediği farklıdır Münafiğin da duydukları gönlüne gider fakat binde birini bile söylemez. Küfre rağbet eder.

Utbe vü Şeybe Ebucehl-i la'în / Eydür-idi kim zîhi sihr-i mübîn

*Kâle'l-kâfirûne inne hâzâ le-sâhirun mübînün*³³³ 10/2

Dahı artardı bularda kibr ü kîn

Fi'l ü fitne zerk u hîle gün günin

Kamuya bir hükm olurdu Tañrı'dan

Kim küfür hâsıl kılurdu kim imân

Her birinüñ cevherinde ne-y-ise

Ol biterdi yavuz u ger k'eyise (G1-2109)

.Geldük ol mü'min münâfik hâline

Gör bularuñ dirliği ne hâli ne (G1-2205)

Görmek işitmekde bunlar farkı yok

İşlemekte söylemekte farkı çok

Ne ki mü'min görür-ise dünyada

Hem münâfik görür anı iy dede

İlla mü'min hayr işler şerri yok

Ol münâfik hayr kılmaz şerri çok (G1-2210)

Ziira mü'min çün görür hayrı olur

Kursagında bir eyü iş biñ olur

Cümle elinden çıkar ol iş anuñ

Ol sebebden yolu hakdur mü'minüñ

*Ve'l-mü'minûne ve'l-mü'minâtu ba'duhum evliyâu ba'dın*³³⁴ 9/71

Ol münâfik dahı hem hayrı görür

Gördüğü iş cümle gönline girür

İlla köyner kursagında yog olur

Anuñ-ıçun gelmez elinden kalur

*Ve'l-münâfikâne ve'l-münâfikâtu ba'duhum min ba'dın*³³⁵ 9/67

³³³ *Kafirler bu, apaçık sihirbazdır dediler* Yunus 2.

³³⁴ *Erkek ve kadın müminler, birbirlerinin görüp gözeticisidir* Tevbe 71.

³³⁵ *Erkek ve kadın münafıklar birbirinden farksızdır. Kötülükle buyurur iyilikten uzaklaştırır* Tevbe 67.

Yavuz işi görür ol mü'min dakı
Hem görür nâ-hakkı hem görür hakı (G1-2215)
Ol ki hakdur işlenür hâsıl olur
Ol ki nâ-hakdur kalur bâtil olur
Ol münâfıklar dahı işdür ahir
Kim bu mü'minler niçe tesbîh okır
Kulagından girür âhir gönline
Lâki biñden biri gelmez diline
İlla küfre gör niçe rağbet ider
Çünkü küfri işidür gör kim n'ider
Biri biñ olur dilinden saçılır
Bu iş ile ol münâfık seçilür (G1-2229)

Fe-a 'kabehüm nifâkan fi-kulûbihim ilâ yevmi yelkavnehû³³⁶ 9/77

Cennette inkarcılara yer ve makam yoktur. Çünkü müminler, gökten gelen işaret ve belirtileri gönüllerine yazmışlar; görünmeyen ve bilinmeyene inanmışlar ; imanlarıyla gönülleri göklere yükselmiştir. Böylece inançları gökyüzünün gönlüne yazılmıştır. Allah, cenneti ve içindeki sınırsız sayıda ve güzellikteki nimeti inananlara hazırlamıştır. Müminler, sayısız cennet nimetini bırakıp Hakk'ı isteyecek; Hak da onlara görünecektir İnançsız münafıklar öteki dünyada kabul edilmezler. Peygamberler ve veliler doğrulukla hareket edip doğru yolu gösterdikleri için cennete layık olmuşlardır. Mümin şüpheden uzak demektir. Kim şüphe ederse imanı yoktur.

Yok-durur münkirlere anda makâm
Kalısar bunlar cehennemde müdâm
Çün bu mü'min gayba inandı dürüst
Ağdı îmânı göge çâlâk ü çüst
Bî-gümân yazıldı ol gök gönline
Uçmag anın mülkdür îmân ehline (G2-5670)
Zîra şol gökden inen âyetleri
Kim bularuñ yok-durur gâyetleri

³³⁶ Nihayet...Allah kendisiyle karşılaşacakları güne kadar, onların kalbine nifak soktu Tevbe 77.

Uşbu mü'minler anı gönle yazar
Mü'minüñ gönli anın göge agar
Kuş kafasdan boşanup uçmak diler
Bes bu mü'minler anın uçmak diler
Hak sekiz uçmagı bu mü'minlere
Ol ebed mülki kılupdur bunlara (G2-5674)
.Belkim ola bu dinençe biñ dakı
Kalmayuban isteyeler ol Hakı
Eydeler dîdâr göster iy İlâh
Ol hevesçün cümle cânlar kıla âh
Şol sâ'atda götrile cümle hicâb
Gözlere görnügele ol Hak Çalab (G2-5688)
*Vücûhun yevme izin nâdıratun ilâ Rabbihâ nâzıratun*³³⁷ 75/22-23
Her ki sıdkı yog-ısa mü'min degül
Bes münâfıkdur degül anda kabûl (G2-5725)
Enbiyâ vü evliyâ sâdık-durur
Anuñ-ıçun uçmaga lâyıkdurur
Ger dilerseñ kopasın anda bile
Ko gümânı gel ilerü sıdk-ıla
Mü'min oldur kim gümânı olmaya
Kim gümânluysa îmânı olmaya

3.20. KULLUK VE İBADET

3.20.1. KULLUK

Bkz. 3.15.Can- Kulluk ve can

3.20.1.1. Bütün varlıklar kuldur

³³⁷ *Yüzler o gün sevinçlidir; Rablerine bakacaktır Kıyamet 22-23*

Her varlık, Hak'ı zikreder ve hiç kimse onu inkar etmez. Bütün varlığın taptığı Allah, mahlukatın dileğini yerine getirir. Allah varlığı dünyaya getirince onlar Hakk'a yönelmiş ve kulluğa durmuşlardır.

Cümle yüz dutmuş aña bî-şîn u kâf

Tesbihin gör dillerinde hî vü kaf

Cümlesinüñ tesbihi ol Hak-durur

Aña münkir hîç kimesne yok-durur

Oldur âhir mahlukâtuñ ma'budı

Anda bulnur her birinüñ maksudı

Çün getürdi dünyaya Hak bunları

Durdılar dergâha karşı yönleri

Cümle yüz ol Hazret'e dutmuş durur

Ya'ni kuldur kullığa durmuş-durur (G1- 4645)

Hiçbir varlık boşuna yaratılmamıştır. Hepsi Allah'a kulluk ederler. İbadet eder ve böylece dileklerine ulaşırlar.

Gör bularuñ varlığı bâtil degül

Her ki bâtil dir-ise 'âkil degül

Cümle kuldur kullığa durmuş bular

Hak öninde yüz yire urmuş bular

Çün bular kuldur u oldur ma'budı

Anda bulnur cümlesinüñ maksudı (G2-7669)

3.20.1.2. Kulluk erkani

Âlemin sahibine kul olan, âlemde hükmünü yürütür. Gerçek kul, Allah'ın emirlerini tutandır. Hayatı Allah'a layık geçen onun kapısında sevgilidir.

Her ki kul oldı bu 'âlem issine

Hâkim oldı cümle 'âlem üstine

Kul olan oldur ki duta emrini

Emr içinde harca süre 'ömrini

Dil-ile kulam diyiçi çok-durur

Dilüñ anda kıymeti hîç yok-durur

Her kimüñ kim dirligi lâyük-durur

Ol kapuda sevgilü bayık-durur (G1-144)

Bütün varlıklar, canın kölesidir. Can da Allah'a kulluk için yaratılmıştır. İnsan kendi hizmetçisi olan varlıklara kulluk etmemelidir.

Kamu nesne câna kul olmuş-durur

Cân Hak'a kullıg-ıçun gelmiş-durur

Hayf añâ kim kul ola kullarına

Kullık ide kendü yoksullarına (G1-1844)

Hakk'a açılan beş kapının beşincisi Allah'a kulluk kapısıdır. O kapıda heybette korku ve ümit arasında kalmalı; kendinden vazgeçip fenaya varmalıdır. Hakk'ın önünde ilim, hikmet, zikir, ibadet, cennet ve cehennem unutulmalıdır. Kişi, varlığının unsurlarından; akıl, can, nefis ve gönülden ayrılmalıdır. Oraya sığmayacağından benlik bırakılmalı; orada zaman ve mekan bulunmadığından dünyevi unsurlar olan utanma, şan, şöret, namus, erkan ve nişandan vazgeçilmelidir. Bütün varlıklar yok olunca yalnız göz kalacak ve Allah o göze görme duyusu verecektir. O gözle Hak görülecek sevgiliye kavuşulacaktır.

Ol dahı oldı bu kez gel Hazret'e

Gör anuâ kullıgını kal heybete

Anda hıdmet neyimiş bilgil 'ayân

İşid imdi niçedür bellü beyân

Ol işikde yüzünni ur topraga

Varlıguñdan çık fena ol yoklığa

Hak'dan ayruk her ne kim sermâye var

Terkin urgıl kamusınuñ sen i yâr (G1-3150)

İlm ü hikmet zikr ü tâ'at kamusın

Unıd ol dem uçmagın u tamusın

Tecrid olgıl varlıguñdan külli dur

'Akl u cân u nefis ü gönül terkin ur

Ko bu yoldaşlaruñı sen yalñuz ol

Sen dahı sıgmazsın anda sensüz ol

Neng ü nâm u nâmûs u erkân nişân

İsteme anda zamân u ne mekân
Kamu nesne mahv olıçak göz kala
Pâdişâh'dan ol göze görmek gele
Anuñ-ıla girü anı göresin
Ol gönüller maksudına iresin (G1-3156)

3.20.1.3. Kulluk Tanrı'nın nimetidir

Ücretsiz ve her şeyden üstün bir nimet, kulların Tanrı'ya güvenip her birinin riyasız
"Tanrı benimdir " demesidir.

Bir dahı vardur bahâsuz râyigân
Bî-bahâdur ol 'azîzken kamudan (G1-G 5129)
Şoldur ol kim halk güvenür Tañrı'ya
Her biri Tañrı benüm dir bî-riyâ
Hem ben anuñ kulıyam dip sevinür
Hoş olur gönli anuñla avınur
Kimse eytmez neñ-durur Tañrı senüñ
Yohsa hod ne lâyıksın sen anuñ (G1- 5135)
Ol benüm Tañrı'm-durur benven kulı
Böyle diyüp kimse ırmaz yohsulı
Râyigândur ol benüm Tañrı'm dimek
Hem ben anuñ dimege yokdur emek
Cümle 'âlem halkınuñ şoldur sözi
Ol benümdür dimege boldur sözi
Bay u yohsul hâs u 'âm ulu kiçi
Ben anuñvan ol benümdür diyiçi
Kimi andan derdine ister devâ
Kimi eydür hâcetüm kılğıl revâ (G1- 5140)
Kimi eydür maal u ni'met vir baña
Kamu kullardan yakınvan ben saña
Kimi eydür ben senüñven sen benüm

Senûñ-ile diri yörür bu tenüm
Cümle millet bilür anı kendünün
Ol-durur sermâyesi cümle dinün
Râyigândur kendünün bilmek anı
Kimse yıgmaz ben anunvan diyeni
Pes bu iş Hak'dan bize rahmet-durur
Bî-hisâb u bî-bahâ ni‘met-durur (G1- 5145)

3.20.1.4. Şükür

Allah'a şükür ve övgü can ve ten için vaciptir. Çünkü vücut bir avuç toprakken Allah o toprağı değerli kılmıştır. Bütün organlar Allah'a bunun için şükredip önce ne olduklarını ve sonra ne olacaklarını bilmelidir.

Pes bize vâcip-durur şükr ü senâ
Günde yüz biñ kez cana vü hem tene (G1-130)
Zîra kim ten bir avuç toprak-ıdı
Bilelikden ol dem ol ırag-ıdı
Çün Çalap ol toprağı kıldı güher
Pes bu ten üstinde çok şükrâne var

*Ellezîne yezkurûna'llâhe kıyâmen ve ku'ûden ve 'alâ cünûbihim ve yetefekkerûne*³³⁸
3/191

Cân dahı kılmak gerek şükr ü sipâs
Kamudan yig olsa yigdür hak-şinâs (G1-235)
Zîra cân bilür bu devlet kadrini
Cân göriser hem ol ayuñ bedrini

Vücûhun yevme'izin nâdıratun ilâ rabbihâ nâzıratün 75/22-23

Şüredince nimetler artar. Nimetlerine karşılık Allah'ı anıp ona şükretmek gerekir Allah, canlılığı sağlayan nefesi her an bir nimet olarak vermiştir. O nimete şükretmek

³³⁸ Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah'ı anarlar ve tefekkür ederler. Âl-i İmran 191

için Allah'ı zikretmek gerekir. Kulluk hakkını yerine getirmek için nimete şükretmek gerekir. Nimetlerin kıymetini bilip şükrettikçe sevgi ve nefes helal olur.

*Le'in şekertüm le-ezîdenneküm*³³⁹ 14/7

Şükr iderseñ artura bahşâyışüñ

Diñle imdi eydeyüm nedür işüñ (G1-1814)

*Fe-emmâ bi-ni 'meti rabbike fehaddis*³⁴⁰ 93/11

Kim sen anı yiyüben şükr idesin

Dün ü gün Allah adın zikr idesin

Yıl dahı geldi sanna oldı nefes

Kim anuñla diri yorır bu kafes

Ger nefes gidüp girü gelmez-ise

Ten ölür yilden nefes almaz-ısa (G1-1825)

Degme bir sâ'atda biñ kez iy velî

Saña ni'met eyler Allah ol yili

Şükr iderseñ sen dahı ol ni'mete

Hoş nefesler viribigil Hazret'e

Anı dahı ni'met eylep ol Celîl

Kendü lutfından saña kıldı sebîl

Kim içesin şükr idesin sen dakı

Yirine gelmek gerek kullık hakı (G1-1832)

Sen dahı şükr ü senâ kılsañ gerek

Uşbu lutfuñ kadrini bilseñ gerek

Kim halâl ola saña bu 'ışk u dem

Devletüñ artadura her dem-be-dem (G1-1837)

Allah'ın verdiği nimetlerin ücreti yalnız şükrederek ödenebilir. Şükredince nimetler artar. Şükür ibadetlerin büyüğüdür. Allah şükredenlerin günahını affeder. Nitekim Âdem'i de şükrettiği için bağışlamıştır

Yokdur ol ni'metlere hergiz bahâ

İlla şol kim şükr idesin Allah'a

Şükr iderseñ artura bahşâyışüñ

³³⁹ *Şükrederseniz nimetlerimi artıracam* İbrahim 7.

³⁴⁰ *Rabbinin nimetini de yay ve dilinden bırakma* Duha 11.

Lâyık ola Hazret'e her bir işüñ
*Ve'skürü ni 'meta'llahi in-küntüm iyyâhu ta'budûne*³⁴¹ 16/114
.Şükr ulu tâ'at-durur sen kıl anı
Yarlıgar Hak şeksüz anı kılanı
Şükr için yarlıgadı Hak Âdem'i
Pes hemîşe şükr idendür âdemî (G1- 5152)

3.20.1.5. Tövbe

Bkz. 3.15.10. Kulluk ve can

- Tövbe ve mağfiret

Takdir Allah'tan da olsa suçu nefsenden bilip tövbe etmeyen mağfiret bulamaz. Hayrı Hak'dan şerri nefsenden bilenin tövbesi kabul olur. Bunun örneği Adem'in mağfiret bulup şeytanın kovulmasıdır.

Hayrı Hak'dan şerri nefsenden bilen

Oldur âhir tevbesi makbûl olan

Nitekim Kur'ân haber virür bize

Âyetin eyde-y-idüm söze

Mâ-esâbeke min hasenetin fe-mina'llâhi vemâ esâbeke min seyyi'etin fe-min nefsike
³⁴²4/79 (L 49A-9)

Gerçi takdîr Tañrı'dandur her işe

Hîç kimesne eydimez kim bu nişe

Lîki edebdür suçu nefsdan bileler

Her dem istigfâr u tevbe kılalar (G1-873)

Bkz. 3.8. Peygamberler- Hz. Âdem konusu

- Tövbe ve rahmet

Allah rahmetine ulaştırmak için tövbeyi bir bahane kılmıştır.

Tevbeyi hem bir bahâne eyledi

Kim ki kıldı rahmetiyle toyladı (G2-8162)

³⁴¹ Eğer yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız onun nimetine şükredin Nahl 114.

³⁴² Sana bir iyilik gelirse Allah'tan, kötülük gelirse kendindedir Nisa 79.

*Ve men tâbe ve 'âmile sâlihan fe-innehû yetûbu ila'llâhi metâben*³⁴³ 25/71

Tövbe eden can iyileşir ve dost yüzünü görür. Günahlarından kurtulur.

Tevbedür cân rencine şerbet bilüñ

İy yarânlar tevbeye ragbet kılıñ (G1-3010)

Her kim ister cânı rencden kurtıla

Ol gerek gerçekleyin tevbe kıla

Çünkü cân bu tevbeden şerbet içer

Hak anuñ üzresine rahmet saçar

*Halaka'llâhu'l-ervâha fî zulmin sümme reşşe 'aleyhim nûrahû*³⁴⁴

Câna sıhhat irer ol dem şeksüzün

Gözin açar karşu görür dost yüzün

Hem şükürden hem utanmakdan kızar

Ne günâhı var-ısa derler sızar

Sagalur cân dürlü rencden arınur

Kanda baksa gözine dost görünür (G1-3015)

İşin bozuk olmaması için tövbe etmek gerekir.

İşid imdi eydeyüm ben ol kişi

N'eyleye kim fâsid olmaya işi (G1-2775)

Ol gerek kim kendü eksügin bile

Bî-riyâ ihlas-ıla tevbe kıla

Çün riyâsuz tevbeden şerbet ie

Ne 'amel işlerse Hazret'de geçe

Ol kişinüñ işi fasid olmaya

İşleyüben soñra mahrûm kalmaya

- Tövbe ve iman

Bkz. 3.8.11.Evliya, nefis ve tövbe, 3.16.14.Nefis ve Tövbe, 3.19.1. Tövbe ve İman konuları

Tövbe, kötü yemişlere yani kötü işlere karşı şartlarına uyulması gereken ilaca benzer.

Tövbe ol tiryâka beñzer bilene

³⁴³ *Şu sebeple ki pişman olan, iyi iş yapan kimse, gerçekten Allah'a yönelmiştir* Furkan 71.

³⁴⁴ *Allah ruhları karanlıkta yarattı, sonra üzerlerine nurunu saçıp aydınlattı.*

Kim Çalap'dan sıhhat irer kılana (G1-1580)

İnsanların bir bölüğü, Hak yolu bildikleri halde nefislerine yenildiler. Sonra kötü meyvelerden de yiyip panzehir içen bölük gibi onlar da tövbe ettiler.

Bir gürûhı bilür-iken Hak yolın

Nefsini yiñemedi oldu yulın

Bildiler kim hoş degül terk itdiler

Tevbe kılup mürşid elin tutdılar

Pâdişâh hem yarlıgadı bunları

Dünyadan dahı çıkdı arı (G1-1593)

Bir bölüğü de iyi kötü yemiş demeden yediler; yani iyi kötü dinlemeyerek her şeyi yaptı. Bunlar panzehir verildiği halde içmeyip ölen bölük gibi tövbe etmeyerek hüsrana uğrayacak ve cehennemlik olacaklardır.

Dünyada itdüklerin bilür kamu

Hem dahı bilür var uçmak tamu

Eyle-y-iken tevbeye gelmez bular

Ulular ögüdini almaz bular

Tamu odına bular lâyıık-durur

Hıç gümânsuz uşbu söz bayık-durur (G1-1598)

İnne'llezîne fetenu'l-mü'minîne ve'l-mü'minâti sümme lem yetûbu felehüm 'azâbu cehennem velehum 'azâbü'l-harîki ³⁴⁵85/10

- Tövbe ve ibadet

Gençlikte tövbe ve ibadet edenler orta yaşlarda sohbeta gider yaşlanınca da rahmete layık olur. Bu kişiler nimete kavuşur ve marifet sahibi olur.

Oglan-iken mektebe meşgûl olan

Yigid-iken tevbe vü tâ'at kılan

Kedhudâlıkda düşer ol sohbeta

Kocalıçak lâyıık olur rehmete

Mün'im olur ma'nide ol kimseler

Ma'rifetden tolu anda bin kiler (G1-2023)

Tövbesiz ibadet olmaz.

³⁴⁵ Şüphesiz mümin erkek ve kadınlara fitne yoluyla işkence edip sonra tövbe etmeyenlere cehennem ve orada yanma azabı vardı

İlla tâ'at tevbesüz kâbil degül

Ol kişünün maksudı hâsıl degül (G1-2780)

İbadetlerin kabul edilmemesine karşılık yapılması gereken tövbe etmektir.

Yidügi siñmez-ise şerbet içer

Ol dutılmış mi'deyi şerbet açar

Tâ'atı geçmez-ise n'itmek gerek

Tevbe kılup el etek tutmak gerek (G1-2855)

*Ve tûbû ila'llâhi cemî'an eyyuhe'l-mü'minûne*³⁴⁶ 24/31.

- Tövbe ve temizlik

Hayatı temiz olmayan kimse ne kadar dua etse de kabul olmaz.

Kimsenün kim dirligi arı degül

Biñ du'â kılrsa biri olmaz kabûl (G- 5407)

Allah, temizi ve tövbe edeni sever. Temizlik, Allah aşkıyla can ve vücudun sürekli birlikte olmasıdır. Vucutları temiz tutan temiz suyla yıkanması; canları temiz tutan da aşk ateşiyle yanmasıdır Can ve vücut tamamen temizlenince İslamiyetin emri yerine gelir.

Hak sever hem arıyı hem tâyibi

Anuñ-ıçun oldı su Hak nâyibi

*İnna'llâhe yuhibbu't-tevvâbîne ve yuhibbu'l-mutetahhirîne*³⁴⁷ 2/222

Arılık oldur ki Hak 'ışkı-y-ıla

Cân u ten yoldaş ola dün gün bile

Tenleri arı suya yunmak dutar

Cânları 'ışk odına yanmak dutar

*Ve enzelnâ mine's-semâ'i mâ'en tahûran*³⁴⁸ 25/48

Cân u ten küllî ol uhtın arına

Kim gele emr-i şerî'at yirine (G1- 5411)

3.20.1.6. Rahmet

³⁴⁶ *Ey Müslümanlar! Hepiniz Allah'a dönün* Nur 31.

³⁴⁷ *Allah tövbe edenleri ve temizlenenleri sever bunu iyi bilin* Bakara 222

³⁴⁸ *Gökten tertemiz su indirdik* Furkan 48.

Bkz. 3.20.Kulluk-İbadet- İbadet şekilleri ve rahmet

Allah'ın rahmeti birlik içinde olanlardır. Gönüller bir yere bağlanmayınca Tanrı'nın rahmetine erişilmez. Allah'ın lütuf ve ihsanları birliktedir; çünkü o bütün güçlükleri ikilik ve fitneye yerleştirmiştir. Rahmet topluluk üzerine iner; çünkü Peygamber cemaat rahmettir buyurdu.

Tâ gönüller uymayınca bir yire

Birlik içredür Çalab'un rahmeti

İşid imdi eydeyüm bu hikmeti (G1-346)

Rahmetine Tañrı'nuñ kanda ire (G-374)

Birikenler rahmet-ile doydular

Rahmeti ol cem' içinde duydılar

Pes bilün birlikdedür Hak rahmeti

İkilikte kodı cümle zahmeti

Birlik ehline olur rahmet nüzûl

El-cemâ'atu rahmetün didi resûl (G-379)

Biriken cânlardur ol rahmet bulan

Rahmet içinde ebed bâkî kalan (G1-598)

Maksat öteki dünyada rahmete kavuşmak; Hakk'a sunma yerinde ona layık olmaktır.

Maksud oldur anda kim rahmet bula

'Arz yirinde Hazret'e lâyıık ola (G-351)

Suçı nefsinden bilmek rahmete vesiledir.

İy 'Aşık sen kendü nefsün yatlu gör

Hak Çalab'uß rahmetini bulıgör (G1-1038)

3.20.2. MİRAC, KULLUK VE İBADET

Allah, Hz.Muhammed'i sevdiği için Cebrail'i göndererek çağırdı. Cebrail ona burağı getirdi. Ve dokuz feleği geçeceğini haber verdi.

- Hz. Peygamber göğe çıkınca orada el bağlayarak ibadete kalkmış bekleyen sıra sıra melekleri gördü. Bunların ibadetinin böyle olduğunu ve kıyamete

kadar işlerinin bu olduğunu; bu ibadetin üstünlüğünün sınırsızlığını Cebrail'den öğrendi. Böylece gönlü bu ibadete meyletti.

- Hz. Peygamber ikinci göğe varınca iki büklüm vaziyette rükuda duran melekleri gördü. Cebrail'den onların böyle kulluk kıldıklarını; ve bu ibadetin mükafatının ölçüsünün bulunmadığını öğrendi. Böylece Peygamber bunlara imrendi
- Üçüncü kat gökte sayısız meleğin yere kapanmış yatmakta olduğunu gören Hz. Muhammed bunların ne yapmakta olduğunu Cebrail'den sorar. Allah'ı birleyerek kullukta bulduklarını; ibadetlerinin böyle olduğunu; bu secde halinin sayısız sevabı olduğunu öğrenir. Ve bu duruma da özenir.
- Dördüncü gökte dizleri üzerinde tahiyatta oturan melekler vardır. Cebrail bunların kıyamete kadar tahiyatta oturarak ibadet edeceklerini anlatır. Ve Hz. Muhammed bu ibadetten de hoşlanır
- Beşinci gökteki melekler ise Allah'ı zikretmekle meşguldürler. Hz. Peygamber bu ibadetin üstünlüğünü de öğrenir.
- Altıncı gökteki melekler duaya durmuş; Allah'a yalvarıp ondan af dilemektedirler. Hz. Peygamber bunların ibadetinin üstünlüğüne de özenir.
- Yedinci gökteki melekler, durumlarını Hakk'a arz etmiş; fakat hallerini bilmeyen; düşünce içindeki meleklerdir. Cebrail, bunların kulluklarının ve ibadetlerinin kabul edilip edilmediğini bilmeyi dilediklerini; kulun, halini bilmek için düşüncesinin, tefekkür halinin üstünlüğünü Allah'ın bildiğini anlatır.
- Sekizinci gökteki melekler, kendilerinden geçmiş ve sarhoşluk hali içinde, hepsi aklını ve canını bir tarafa bırakmış; ne yapacağından, nerede olduğundan ve nereye gitmek gerektiğinden habersizdir. Hepsi Allah'a hayran ve onu düşünmektedir. Cebrail, Hakk'ın huzurunda bulunan ve bir an içinde binlerce kudrete şahit olan, Allah'ın büyüklüğünü her an gören bu meleklerin hayran kalmasına şaşdırmamak gerektiğini bildirir.
- Dokuzuncu gökteki melekler, kendilerini sevgiliye vermiş ve iradesizdir. Hepsi kendinden geçmiş, mahv ve yokluğa ermiş, düşünceyi ve övgüyü bırakmış, kendi halini bilmez olmuş, birlik denizine batmış, ölü mü diri mi

belli olmayan meleklerdir. Allah'ın yüceliğinin heybeti kendilerini basmış; kendi varlıkları yok olmuştur. Cebrail bunların kavuşmaya ulaşan topluluk olduğunu bildirir. Hak bunların kulluğunu ve bütün hallerini kabul etmiştir. Bunlara rahmet eriştiği için canları ve akılları gitmiştir.

Hz. Peygamber, dokuzuncu göğü geçip Hakk'ın huzuruna varıp onunla gizlilikler hakkında konuştu. Durağı Allah'a iki kaş arası gibi yakınlıktı. Allah sırlar ilmini ona verdi. Allah her şeye gücünün yettiğini ve her yerde hazır ve nazır olduğunu; kulların kul olarak ne yapmaları gerektiğini kulluğun nasıl olacağını açıkça bildirdi. Kulların ne oldukları kulluk içinde gösterildiği için her kula bir çeşit ibadet farz oldu.

Allah, miraçta peygamberine, her şeye gücünün yettiğini ve her yerde hazır ve nazır olduğunu; kulların kul olarak ne yapmaları gerektiğini; kulluğun nasıl olacağını açıkça bildirdi. Kılıp niyazda bulunması için beş vakit namaz emr edildi.

Peygamber miraçtan sonra dokuz gökte gördüğü ibadetlerin hepsini bir ibadette topladı. Namaz islam dininin direği olduğu gibi bütün ibadetlerin de kalbi oldu. Kıyam, rüku, secde, tahiyatta oturuş, Allah'ı zikir, tefekkür, dua namazda toplanan ibadetlerdi. Dünyadaki erenler de kendini unutup hayran olan kürsi ehli gibidir. Fena olan arş ehli de Hak'tan utanıp ölü kesilmişti. Böylece dokuz kat göğün her birindeki üstünlük ve vergilerin hepsi burada elde edildi. Namaz kılan, dokuz gökteki meleklerin yaptığı ibadetleri gerçekleştirmiş ve karşılığında verilen sevapları da almış olur. Namaz Hakk'ın rahmetine kavuşmaya vesiledir. Camiler şeytanla savaş yeri, namaz kılmak gazilik, namaz içinde ölen ise şehittir. (G2 -8201-8365)

3.20.3. İBADET

Bkz. 3.16.6. Nefs günah ve ibadet

Allah, halkı rahmetiyle sevindirebilecekken insanların bir araya gelerek İslamiyet'in emirlerini yapmaları, ibadet etmeleri halkın Hakk'a ulaşması için bir bahane ve sebeptir.

Bu halâyıklar 'ibâdet kılduğı

Biriküben şer'a münkâd olduğı

Bu dahı hem bir bahânedür i yâr

Yohsa halkı rahmetiyle yarlıgar
Bu bahane bir sebebdür ortada
Halkı Hakk'a vâsıl eyler iy dede (G2-8161)
Hakk'a ulaşmak için ibadetten başka onun lutfu da gereklidir.
Degme nesne mi geçer ol Hazret'e
Degme cân lâyıık mı olur rahmete
Hak meger fazl eyleye rahmet kıla
Kullaruñ tâ'atına ragbet kıla (G1-1448)
Vücut ibadet edince karşılığında cennet verilir.
Ten dahı ol maksuda irmez eli
Görnüdur kim ne kadardur ten hali
Ten 'amel kılsa aña uçmak gelür
Nitekim akça cihân mülkin alur (G1-1439)

3.20.3.1. İbadet şekilleri ve rahmet

Rahmet ibadettedir. Ancak hangi ibadette olduğunu bilmezler. İbadetler çeşitlidir. Aklın ibadeti düşünmek; dilinki de, Hakk'ı söylemektir. Gönül için de Allah sevgisi ile kendinden geçmektir. Malınki Allah yolunda harcanmak; nefsiniki beş vakit namaz kılmaktır. Her birini Allah için eksiksiz yapmalı; her birinin edep ve yerini gözlemelidir.

Bu işin aslı bir öndere uymakla olur; böylece Allah'ın rızasını bulurlar. İbadet yalnız da yapılabilir; farz ve sünnetin ne olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Ancak emir birlikte yapmaları içindir; birlikte Allah'ın lütfuna kavuşulur. Cemaat rahmet, ayrılık azaptır.

Şek degül kim rahmet ol tâ'atdadur
İlla bilmezler ki ne sâ'atdadur
İşid imdi ol tâ'atlar niçedür
Kim bilesin bu hikâyet nitedür
Akluñ oldur tâ'atı kim fikr ide
Dilüñ oldur tâ'atı kim zıkr ide (G1-360)

Gönlüñ oldur Hazret'e mülhak ola
Cânuñ oldur 'ışka müstağrak ola
Mâlun oldur harc ola Hak yolına
Kim anuñla rahmet-i Hak bulına
Nefsüñ oldur kim kıla biş vakt namâz
Anuñ-ıla Hazret'e kıla niyâz
Her birinüñ bir şekil tâ'atları
Ne kadar kim var-ısa tâkatları
İmdi gelüñ cânumuzuñ râhatın
İsteyelüm ol Çalab'un rahmetin (G1-365)
Kankı tâ'atda görelüm gizlüdür
Kankısınunñ üzresine yazludur
Arz idelüm Hazret'e her birini
Gözleyelüm her birinüñ yirini
Kankısı lâyıık gelürse rahmete
Kâyim ollum dün ü gün ol tâ'ata
Şek degül âsâr-ı rahmet bî-gümân
Kodı Hak her tâ'at içinde 'ayân
Şol güneş nûrı bigi düşmiş-durur
Cümle dürlü tâ'atı dutmış-durur (G1-370)
İlla aslı kandadur bulmak gerek
Dün ü gün anuñ-ıla olmak gerek
Her işüñ kim aslını bilmeyesin
Hôd ol işden fâyide bulmayasın
Aslı oldur kim imâma uyalar
Uymag-ıla Hak rızaasın bulalar
Tâ gönüller uymayınça bir yire
Rahmetine Tañrı'nuñ kanda ire
Tâ'atı yalnız dahı kılsa olur
Farz u sünnet ne'ydügin kamu bilür (G1-375)
İlla emr oldur biriküp kılalar
Birliğ-ile Hak rızâsın bulalar

Pes bilüñ birlikdedür Hak rahmeti
İkilikte kodı cümle zahmeti
Birlik ehline olur rahmet nüzûl
El-cemâ'atu rahmetün didi resûl
El-cemâ'atu rahmetün ve'l-furkatu 'azâbun
Her ki imâmla birlik eyledi dürüst
Ol varısar Hazret'e çâlâk ü cüst (G1-380)

3.20.3.2. Dua

Allah kulların istediğini verir. Kendi halini bilmeyi dilemek gerekir.

Kullaruñ istediğin virür Çalap
İrgürür her kim neye kılsa taleb
Tâlib olgıl kendü hâlüñ bilmege
Kâni' olma gün günin eksilmege (G1-1154)

Allah, çağırılınca imdada yetişir.

Yogı var eylemege kâdirdür ol
Kanda kim ister-iseñ hâzırdur ol (G1-2044)

Allah, istek ve irade vermiştir. Kim neyi isterse onu oraya ulaştırır.

Zîra maksûd viriçidür ol Çalap
İrgürür her kim neye kılsa taleb (G1-2066)

*Ve'llezîne câhedû finâ le-nehdiyennehüm sübülenâ*³⁴⁹ 29/69

Dua edenler ellerini yukarı kaldırır ve yüzlerini göğe diker. İsteyenler yukarı yönelir ve oradan ister. Çünkü Allah yukarıların yukarisındadır.

Görseña her kimse kim kılur du'â

El götürür yönini eyler göge

İsteyenler yokaru kıldı taleb

Yokarudan yokarudur ol Çalab (G1- 3605)

Hayatı temiz olmayan kimse ne kadar dua etse de kabul olmaz.

³⁴⁹ *Amma bizim için cihad edenleri elbette kendi yollarımıza erİştireceğiz* Ankebut 69.

Kimsenüñ kim dirligi arı degül
Biñ du‘â kılrsa biri olmaz kabûl (G1- 5407)

3.20.3.3. Namaz

Namazın farz kılınışıyla ilgili bkz. 3.20.2. Mirac, kulluk ve ibadet

O Allah'ın farz kıldığı günde beş vakit ibadet olan namaz dinin direğidir. Allahu onu kullarına farz kıldığını peygambere bildirdi. Peygamber “yaşadığın müddetçe; kıl, kulluğunu bil ve kulluk eyle“ dedi. Peygamber kıldı, herkesin kılması gerekir; ancak bundan maksadın ne olduğunu bilmek lazımdır

Ol ki tâ‘atdur farîza Tañrı'nuñ

Günde biş vakt kim diregidür dinüñ

*Es-salâtu ‘imâdü'd-dîn*³⁵⁰

Hak anı kullarına farz eyledi

Bildürüp peygambere ‘arz eyledi

*Ekîmu's-salâte ve âtü'z-zekâte*³⁵¹ 2/43

Niçe kim diri olasın kıl didi

Kullık eyle kullıguñı bil didi

Kıldı peygamber Kamu kılmak gerek

İlla maksûd ne-durur bilmek gerek (G1-350)

3.20.3.4. Zikir

İnsanın işi Allah'ı anmak, yüceltmek ve ona yalvarmaktır.

Zikr ü tesbîh ü temennâdur işi

Âdemînüñ pes dahı nedür işi (G1-1900)

Melek derecesindeki insanlar, Allah'ın yarattıklarını düşünür ve onu anar.

Ger Çalap adı senüñ zikrünüñ ise

³⁵⁰ *Namaz dinin direğidir.*

³⁵¹ *Namazı kılın ve zekaati verin* Bakara 43.

Yâ anuñ sun'ı senüñ fikrũñ-ise
Pes melek bahşâyışidür mertebẽ
Anuñ-ıçun geldi hâlũñ aña deñ
Zîra bunlar Hâlık'ũñ zikrin kılur

Hem bu cümle mahlukuñ hâlin bilür (G1-2154)

Aşk iki hal ile birlikte. Bu yolla gönül sevdiğine ulaşır. Bunlar, Allah'ı anmak veya düşünmektir. Aşk sevdiğini durmadan söyler..

Hem iki hâlde biledür 'ışk yine
Komaz iltür gönüli sevdüğine
Bu iki hâli dahı bilgil nedür
İşid imdi eydeyüm kim nitedür
Yâ zikirdür yâ fikirdür kişide

Yâ diye yâ dek dura ayruk n'ide (G1-1055)

*Ellezîne yezkürûna'llâhe kıyâmen ve ku'ûden ve 'alâ cünûbihim*³⁵² 3/191

Dek durıcak 'aklınũñ fikridür ol
Söyleyicek dilinũñ zikridür ol

*Men ehebbe şey'en eksere zikrahû*³⁵³

Sevdüğün söyletdürür 'ışk komadın
Gördüñ-ise hõd bilesin dimedin

Nefes sesle birlikte yok olur. Artık onda Hakk'ı anma ve övme bulunmaz. Harf ile mana ebedi kalır. Harf canda mana da akılda yerleşir.

Ol nefes âvâz-ıla olur fenâ

Ayrug anda ne zikir var ne senâ

Harf-ıla ma'nî girü bâkî kalur

Cân-ıla 'akla varur sâkî olur

Yazılır harf cân içinde nakş olur

Ma'ni varur külli 'akla bahş olur

Niçe kim 'akl-ıla cân varlıkdadur

Harf-ıla ma'nî bile yarlıkdadur (G1-1325)

³⁵² Onlar Allah'ı ayakta, otururken ve yatarken anarlar Âl-i İmran 191.

³⁵³ Kim bir şeyi severse onu çok anar.

3.21. AHLAK

Güzel huy sahibi olmak dünya zenginliğidir. Güzel ahlaklı kişiden kimseye acı ve soğuk söz gelmez. Onun huyu, kafirlerin müslüman olmasına sebep olmalı; herkes onun huyuna imrenmelidir. Bu kişi, Tanrı'nın huyuyla huylanmış ve insanların da gönlünü almıştır. Bu huy peygambere kısmet olmuş ve Allah da onun ahlakını övmüştür. İyi ahlak sahibinin dünyası yapıldığı gibi o Tanrı'nın hoşnutluğunu da kazanır. İnsanlar da ona değer vermelidir.

Ol dahı baylık-durur bu dünyede
Diñle imdi ne makâmdur iy dede (G2-5960)
Şoldur ol kim görklü hulk issi ola
Kime söylerse sözi ıssı ola
Kimseye andan savuk söz gelmeye
Kimse anı urmaya vü sövmeye
Görklü hulkından gele kâfir dine
Ermeni zünnâr kesüp dînden döne
Bay u yohsul ‘âşık ola hulkına
Hoş gele hulkı bu ‘âlem halkına
Halk içinde Tañrı hulkın duta ol
Cümlenüñ gönlin şunuñla uta ol (G2-5965)
Nitekim Peygâmbere degmiş-idi
Tañrı anuñ hulkını ögmiş-idi
*İnneke le'alâ hulukın ‘azîmin*³⁵⁴ 68/4
Her kime kim degdise uşbu nasîb
Halk içinde ol kişi oldı habîb
Kime degse hulk ulu devlet-durur
Pâdişâhdan kullara ni‘met-durur
Hem ‘imâret dünyası hulkdan anuñ
Hem rızâsında olur Tañrı'nuñ

³⁵⁴ Şüphesiz sen büyük bir ahlak üzere yaratıldın Kalem 4.

Kamulardan artug anuñ hurmeti
Hulkdur ol iki cihânuñ ni‘meti (G2-5970)
Bes bilüñ kimse ki sâhib-hulk ola
Cümle halkuñ gönlin ala hulk-ıla
Baydur ol bu dünyada hîç şeksüzün
Görmek ister kamu halk anuñ yüzün
Çün Çalap vidi aña ol hil‘ati
Artug oldı kamulardan devleti
Bes aña ‘izzet gerekdür bî-gümân
Hem fidî kılmak gerekdür hân-u-mân (G2-5974)

3.21.1. SIDK: HAKK'A BAĞLILIK VE DOĞRULUK

Âşık Paşa'nın ilk öğüdü, Hakk'a bağlanmak ve hak sözü samimiyetle gönülden kabul edip söylemektir. Allah'ın sözünü kabullenmek ve inkarı gönüle yaklaştırmamak gerekir. İbadet ancak doğrulukla olursa fayda verir. Ahirette Allah'ın rahmeti insanlara doğrulukları nispetinde ulaşır. Bu durum, evin pencerenin büyüklüğüne göre güneş almasına benzer. Doğruluğu bulunmayan gönüllere rahmet inmez ve baştan aşağı karanlığa gömülürler.

Evvel oldur kim Hak'a sıdkuñ ola
Hak söze saddak diyü nutkuñ ola
Kanda kim sen işidürseñ Hak sözün
Yire urgıl sıdk-ıla gönlüñ yüzün (G2-10250)

Hak yolında hîç inkâr eyleme
Gönlüñe inkârı sen yâr eyleme

*Ve'llezîne lâ-yü'minûne bi'l-âhireti kulûbühüm münkiretün*³⁵⁵ 16/22

Sıdkı tut kim ola saña pîş-rev
Sıdk-ıla gel kamulardan pîş rev
Ger gelürseñ bu yola sen sıdk-ıla
Bil kim aduñ ‘akibet sıddîk ola

³⁵⁵ Ahirete inanmayanların kalpleri imanı kabul etmez Nahl 22.

Kul ‘ibâdet kılsa hôşdur Hâlık'a
İlle sıdk assı idiser sâdıka
*Yevme yenfe ‘u's-sâdikîne sıdkuhüm*³⁵⁶ 5/119
Yarın anda cümle halkı direler
Hayr u şer ne işlediyse soralar (G2-10255)
Allah'ıñ çün gizlü genci açıla
Rahmeti bu kullar üzre saçıla
Âleme düpdüz ola rahmet nazar
Lîkin ire her kula sıdkı kadar
Nitekim güneş nırıyla hâs u ‘âm
Düpdüzidür toptoludur her makam
Lîkin alur bacasınça her bir ev
Ol evi hahî kühün dut hâh nev
Bu gönüller eve beñzer her biri
Baca sıdkuñ düşer andan Hak nurı (G2-10260)
Bacasuz ev nitekim aydın degül
Aydını kendüzine kılmaz kabûl
Her gönül kim sıdkı yok beñzer şuña
Rahmet inmez tîredür öñden soña
Doğruluk, Madenden çıkarılan cevhere benzer. Doğruluğa sahip olanlar, doğruyu kabul edip Hak yolunda canını verenlerdir. Madenciye benzeyen din büyükleri hangi milletten olduğuna bakmadan herkesi dine bağlanmaya davet ederler.
Ya‘ni kim cevher gerek ol kişiye
Kanda cevher var-ısa hod ışığıya (G2-6695)
Belki halkuñ cevheri şol sıdk-durur
Tanuğı sıdkuñ dilinde nutk-durur
İşidicek hakkı ikrâr eyleye
Hak yolında cânın îsâr eyleye
İlla bil kim halk düşüpdür reng reng
Türk ü Tâcık Ermenî vü Rûm u Zeng

³⁵⁶ *Doğru söyleyenlerin sadakatleri kendilerine fayda vereceği bir gün...* Maide 119.

Us u çerkes Kıpçak u Kürd ü Mogul
Her birinde ma‘ni düşmişdür nugul
Renk renkdür cins cinsdür görseñe
Pes cevâhir isteyen bakmaz aña (G2-6700)
Cümle halkı da‘vet eylerler dine
Nitekim cevher düşüpdür ma‘dine
Cevherîler rengine bakmaz olur
Kankı renkde var-ısa cevher alur

3.21.2. İNSANLARA İNSAFLA MUAMELE ETMEK

İnsanlara insaflı davranmak ve her sözü ölçülü söylemek gerekir. Alışverişte, işte veya yolda insafla yapılan iş güzeldir. İnsan kendisi için gerekeni başkasına da sağlamalı; insanlara iyilikte bulunmalıdır. İnsafsız kişinin dini eksiktir. İnsaflı dinin yarısı bilmek ve insaflı olmak dinini doğru kılar.

Çünkü sıdkuñ togru ola Hakk-ıla
İmdi ne kılmak gerek bu halk-ıla
Diñle imdi halk-ıla n'itmek gerek
Bu uzak yolda niçe gitmek gerek
Hakk'a sıdk u halka insâf eylegil
Her sözi endâzesinçe söylegil (G2-10265)
Ger satu bâzâr ola ger yol yumış
Hôş-durur insâf-ıla her dürlü iş
Şöyle insâf eylegil bu halk-ıla
Bak bu halkuñ hâline kıldan kıla
Gör saña her ne yararsa san aña
Kıludurgıl dem-be-dem ihsân aña
Dîni nâkıs her ki nâ-insâf-ısa
Dîne kuvvetdür ne kim insâf-ısa
Ba‘zı bu insâfa dir dîn bârusı
Ne dimekdür ya‘ni kim dîn yarısı (G2-10270)

Yarısın bilseñ bu insâfi dinüñ
İnsafuñ varsa dürüst oldı dinüñ
Her kimüñ kim insâfi var dîni var
Olma nâ-insâf-ıla yoldaş u yâr
Her ki nâ-insâf-ısa insâf ire
Ola kim Tañrı aña insâf vire
Her ki gönlinde bütün insâf ola
Niçe nâ-insâfdan ol insâf ala
Pes bize insâf-ıla dirlik gerek
Kamu dirliklerden ola yigirek (G2-10275)
Halka bildük ne gerek insâf-ımış
Kavl ü fi'l ü satu bâzâr her bir iş

3.21.3. BÜYÜĞE HİZMET

Büyüğe küçüklerden hizmet lazımdır. Büyüklere hizmet edenler kendinden aşağıdakilere kul olmamışlardır. Kapıda hizmet eden sonunda baş köşeye geçer. İblis göğün yukarısında olduğu halde secde etmediği için kovuldu.

Bu kezin ol uluya n'itmek gerek
Bu uzak yolda niçe gitmek gerek
Çün uludur uluya hidmet gerek
Cân-ıla girçekleyin 'izzet gerek
Uluya hidmet gerekdür kiçiden
Ulular hidmetde kopdı kiçiden
Her kiçi kim hidmet itdi uluya
Olmadı kul kendüzinden aluya
Ululuk ister-isenn dur tapuda
Kendüzüñi bilme dipde kapuda (G2-10300)
Yol içinde kapu dipdür dip kapu
Kapu dip gözlemedin kılğıl tapu
Kapuda hidmet kılan geçdi dibe

Adı vardı maşrika vü magribe
Niçeler dipde-y-iken hidmetsüzün
Kapularda taşra gördi kendüzün
Nitekim İblîs çıkmışdı göge
İrişürdi her nefes yigden yiğe
Bir sücûd itmedügiyçün sürdiler
Adını şeytân-ı la‘net urdılar (G1-10305)
Ya‘ni hizmet kılmadı bir servere
Anuñ-ıçun sürilüp indi yire
Her ki hizmet kılmadı bir uluya
Lâcerem kim la‘net olup uluya
Uluya hizmet kılanlar irdiler
Niçe hâdim mahdum oldu gördiler
Pes bilüñ kim uluya hizmet kılan
Halk içinde ol-durur rahmet bulan

3.21.4. CÖMERTLİK VE İHSAN

Mal mülk sahibiyken fakirlere ihsanda bulunmak yedirip içirmek gerekir. Zira ölünce bu malın mülkün bir faydası görülmeyecek; bunlar başkasına kalacaktır. İnsan diye cömert olana derler. İhsanı olanlar, bu ihsan nedeniyle anıldıklarından, daima diridir. İyilik ve bağışlamayla düşman ele geçirilir. İhsan, insanları birbirine köle eder. Cömertliği meslek edinenlere secde edilmiştir. Cömert kişiye cennet yurt olacaktır.

Niçe güç yitdükçe sen dervîşlere
Kıludur ihsân u bahşîş bunlara (G2-10355)
Mâl u mülk ü ni‘met elüñde-y-iken
Yi yidür bahşâyîş eyle anı sen
Yohsa bir gün alalar senden anı
Yiyeler añmayalar hergiz seni
Çün ölesin mâluñı ayrug ala
Yidür ü ayrug-ıçun dartma belâ

.Kişi oldur kim anuñ ihsânı var
Ol kıla ihsân kim anuñ cânı var
Âdemî ihsân-ıla sayd eyledi
Dâma darddı vahşiyi kayd eyledi
Biribirne halkı ihsân kıldı kul
Biribirne halk anuñla oldı kul
*El-insânu ‘abdü'l-ihsâni*³⁵⁷
Kimse kim yoldaş-durur ihsân aña
Kul ola başdan başa insân aña
Her kime kim pîşe oldı bezl ü cûd
‘Âlemüñ halkı aña kıldı sücûd
*Kâle İskenderu melektü'l-bilâde bi'l-fürsâni ve emlikü'l-kulûbe bi'l-ihsâni*³⁵⁸
Her kim ihsân ehlidür Allah aña
Cenneti yurd eyleye vallâh aña
*Es-sahiyyu lâ-yedhuli'n-nâra velev kâne fâsıkan*³⁵⁹
Pes bilüñ ihsân kılandur âdemî
Hak aña münkâd kıldı ‘âlemi (G2-10365)
Mal ve nimetlerin bulunması ancak cömertlik olduğu zaman güzeldir. Cömertlik bulunmayan zengin ahirette şefaât bulamaz. Cömertlik her zengine nasip olmamıştır; ihsan iyi bir nimettir.
Dünyada bu mâl u ni‘met hoş olur
İlla şol vakt kim sehâvet iş olur (G2-9085)
Kankı bayda kim sehavet olmaya
Yarın anda hîç şefâ‘at bulmaya
Yohsa her kimse kim adı bay olur
Bî-sehâvet bellü bilüñ vây olur
Kankı bayda kim sehavet olmadı

³⁵⁷ *İnsan, ihsanın kuludur.*

³⁵⁸ *İskender; memleketlere askeri güçle sahip oldum; kalplere de ihsan ile sahip oluyorum buyurmuştur.*

³⁵⁹ *Cömert fasık da olsa; cehenneme girmez*

Şöyle bil kim ol cihâna gelmedi
Çün sahidür baylıg oldur kirtü bay
Nitekim olmuşdı ol Hâtim-i Tây
Pes bilün cômardlıgı baylıg-ıla
Virmedi ol pâdişâh degme kula (G2-9090)
Key hasiyyetdür tüvângerde kerem
Ol kerem ehli bilür ben ne direm

3.21.5. TEVAZU VE MESKENET AHVALI

Bkz. 3.10.8. Âlim: Alime alçakgönüllü davranmak gerekir.

Mütevazi olmayan beyler erenlerden dua alamamıştır. Büyüklükle kibir birlikte olursa pek çok zavallı mağdur olur. Alçakgönüllü insan bütün gönüllerde taht kurar. Hangi mevkide olursa olsun büyük kişi, insanlara değer verip kabul eder. Halktan üstünlüğü âlimlik, şeyhlik veya beylik olsun alçak gönüllüseler Allah onlara rahmet edecektir.

Dünya ehlinde bu beglik hoş olur
İlla şol vakt kim tevâzu‘ iş olur
Kankı begde kim tevâzu‘ olmaya
Ulular agzından alkış almaya (G2-9115)
Ululıgla çün kibir yoldaş ola
Niçe miskîn bagrı anda baş ola
Bu tevâzu‘ kanda kim olsa tamâm
Olur aña cümle gönüller makâm
Pes ulılıgla tevâzu‘ yaraşur
Ulular gönli yüzün oldur ki yur
Ulu şoldur kim ola sahib-kabûl
Niçe mansıbdada olursa gam degül
Âlim ola şeyh ola ger beg ola
Ya‘ni şoldur kim bu halkdan yig ola (G2-9120)
Çün tevâzu‘ ola anuñla bile

Hîç gümânsuz Hak aña rahmet kıla

Ulılıgla bu tevâzu‘ ne'ydügi / Ma‘lum oldı ol dahı niçe'ydügi

Alçakgönüllü olan rahmete kavuşur. Eksiklerini görüp söyleyen kusurlarından kurtulur. Allah, dünyayı dostları için makam kıldı. Nesnelere hitap ederek dostlarının hoşuna gidenlerin rahmetine kavuşacağını bildirdi. Mahlukat, Hakk'a uygun hal istedi ve hallerini iyi bulup ümitlendi. Yalnız altı nesne durumlarının hoş olmadığını anladı ve dostlarının hoşuna gidebilmek için Allah'a yalvardı.

Kendini eksik gören alçakgönüllü varlıklara Allah'tan rahmet indi.

- Kendini eksik gören altı varlıktan biri kara renk olmuştur. Bu haliyle Hak dostlarının onu beğenmeyeceğinden endişelidir.

Allah, durumuna yerinen karaya lütufta bulunur ve sevdiklerine bu renkle süsler yapacağını; dostlara inen hitabın bununla yazılacağını bildirir. Zira alçakgönüllü olanların bütün eksiklerini o tamamlayacaktır.

- Kendini alçak görenlerden biri de gariplik halidir. Kimsenin onunla mutlu olmadığından şikayetçidir.

Hak , gariplik haline onu dostlarıyla beraber kılacağını söyler. Allah, sevdiklerini bütün yakınlarından ayırarak yalnız kendi dostluğuyla sevindirecektir. Dinin öncüleri olmak için gariplik çekmeyi şart göstermiştir.

- Kendini alçak görenlerden bir diğeri kahrıdır. Kimsenin vefa etmediği ve dostların kabul etmediğinden şikayetçi olur.

Hak, kahrı sevdiklerine karşılaştıracağını; aşıklarını onunla doyuracağını söyler.

- Kendini kusurlu gören bir varlık da Hicaz ülkesidir. Türlü nimetten yana fakir olduğundan şikayet eder.

Hak, Hicaz'a üzülmemesini, onu dostlarına kabe yapacağını, ona selam vereceklerini söyler. Peygamber için o yeri yurt yapacaktır.

- Kendini kusurlu gören varlıklardan biri de Nemrud'un okuna hedef olan balıktır.

Nemrud, Tanrı benim diyerek Allah'ı öldürmek ister. Bir ok alıp Allah'a atmaya kalkar. Allah, asi bile olsa kulu aldanmış olmasın; üzülmesin diyerek Cebrail'e bir balığı Nemrud'un okuna karşı tutmasını buyurur.

Balığın Allah'a yalvarıp Nemrud'un okuna hedef olan varlık olmaktan şikayet etmesi üzerine Allah, ona bıçaklanmamayı ve kendi başına ölünce temiz olmayı verdi.

- Kendini kusurlu gören varlıklar arasında fazla yüksak olmayan Cudi dağı da vardır.

Nuh, kafirleri helak etmesi için bir tufan dilemiştir. Nuh'a uyanlar kurtulup tufan sona erince geminin duracağı bir dağ aranır.

Cudi dağının alçaklığından şikayeti üzerine Allah onu Nuh'un gemisine durak yapar. Ve böylece insanlar da onu ziyaret eder.

(G1 - 3931-4109)

Tevazu göstereni Allah yüceltir. Alçakgönüllü olan sonsuz nimetlere kavuşur. Kendini büyük görenler ise sonunda aciz ve zavallı kalmıştır. Hakk'a gönül verenlerin benlik davasında bulunması haramdır.

*Men tevâda 'a li'llâhi refe'ahu'llâhu*³⁶⁰

Pes hakikat kendüzin miskîn gören

Ol-durur ayrılmasuz devlet bulan

Her kimüñ kim gönli togrıldı Hak'a

Aña hod da'vi harâmdur mutlakâ (G1- 4114)

3.21.6. CEHD VE TEVFİK

Allah çalışmayı emretmiştir. Allah için çalışmak güzeldir. Ancak o, Hakk'ın yardımı sayesinde gerçekleşir. Bu yardım varsa insan her şeye ulaşır. Aksi takdirde itikadın bozuk olduğunu bilmek gerekir. Bu durumda girişilen iş sona ulaşmaz; kişi inkara düşer. Ve Tanrı'ya sitem eder.

İmdi gel bir cehdi gör tevfik-ile

Birikiçek ne olur iksi bile

Cehd kılmak key hasiyyetdür ere

Cehd-ile er her neye sunsa ire

Cehd-ile irdi irenler maksuda

Cehd-ile yol buldı kuruda suda (G2-9125)

³⁶⁰ Allah için tevazu göstereni Hak taala yüceltir.

*Ve'llezîne câhedû finâ lenehdiyên-nehüm sübülenâ*³⁶¹ 29/69

Cehd-ile irdi erenler menzile

Cehd-ile girdi girenler mahfile

Cehd key sermâyedür yol varana

Baksaña şol yüz urup yalvarana

İctihâd eyleñ didi Allah kula

Mâluñuzla nefsuñüz iksi bile

*Ve câhedü bi-emvâlihîm ve enfüsîhîm*³⁶² 8/72

Hak yolında hoş-durur cehd eylemek

Dürüşüñ kim hiç yavu varmaz emek

Hoş-durur cehd eylemek Hak'dın yaña

İlla tevfik iriçek Hak'dan aña (G2-9130)

Cehd içinde tevfik olsa yaraşur

Her neye kim uzanursa irişür

Kanda bî-tevfik olursa ictihâd

İşleyende fâsid olur i'tikâd

Zîra dutduk işi başa iltemez

Pes bu kez münkir olur hîç kes

Tañrı sözüm dutmadı dip ilenür

Göñli inkâr işiginde dolanur

Pes gerek kim cehd ile tevfik ola

Kim gümânı gide iş tahkik ola (G2-9135)

İctihâdı gün günin arta dakı

Azmaya hîç isteye her dem Hak'ı

3.21.7. KANAAT

3.21.7.1. Kanaat ve yoksulluk

³⁶¹ *Bizim uğrumuzda cihat edenleri elbette kendi yollarımıza ulaştıracağız* Ankebut 69.

³⁶² *Malları ve canları ile Allah için çarpışanlar* Enfal 72.

Yoksulluk Allah'ı anmaya vesile olduğundan iyi bir nimettir. Mal mülk Allah'a yönelmekten alıkoyar. Bunlar bulunduğunda insan gönlü bunlarla meşgul olur. Hz. Muhammed, her dileğini Hak'tan umduğundan: "Fakirlik benim övüncümdür." demiştir. Hakk'ın verdiği kanaat getiren için yoksulluk yüce bir değerdir. Kanaat fakire yoldaş olduğunda o, görünüşte fakir olsa da gönlünde Allah'ı bulduğundan zengindir. Kanaatin dostluğu varsa yoksulun yüzü temiz, alnı aktır. Dervişin sermayesi, her şeyi Hak'tır. Dervişlik kanaatla birlikte olursa yüce bir makamdır.

İmdi gel dervîşliği gör niçedür
Kim bilesin bu hikâyet nitedür
Ya'ni dervîşlik bu yohsulluk-durur
Baylıg u beglik degül kullık-durur
Bir hasiyyetdür bakarsañ ol dahı
Kul ki yohsul olmaya añmaz Hak'ı (G2-9095)
Çünkü mâl u mülk ü esbâb olmaya
Dünya Hak'dın yaña mihrâb olmaya
Kimde varsa bâg u çift ü sîm ü zer
Lâcerem her gün gönül anı düzer
Çünkü dünyâ olmaya âzâd olur
Gerçi dünyâ lezetinden yâd olur
Mustafâ el-fakru fahri didi ol
Fakr içinde buldı Hakk'a togru yol
Eytdi dervîşlik benüm fahrum-durur
Kim murâdı pâdişâhdan umdurur (G2-9100)
Ulu hil'atdur bu dervîşlik ere
Kâni' olursa şuña kim Hak vire
Çün kanâ'at dervişe hemrâh ola
Gözde dervîş ü gönülde şâh ola
Pes kanâ'at dervişüñ key yârıdur
Yüzün ol yur dervişüñ ol arıdur
Çünkü dervîşle kanâ'at iş degül
Ol kara yohsul-durur dervîş degül
Bu kanâ'at çün ola dervîş-ile

Derviş oldur kim ola iksi bile (G2-9105)

Hak olur ol dervîşün sermâyesi

Cân içinde nakd u genc ü mâyesi

Çünkü dervîşlik kanâ'atla tamâm

Yoldaş olur olsa ol 'azli makâm

3.21.7.2. Kanaat iki türlüdür

Din sahipleri ve Hakk'a yakın olanlar isteyerek ya da istemeyerek kanaati seçer. Kanaat insanın elindedir. Allah adamı kanaatla Hak rızasını bulmuştur. İki türlü kanaat vardır. Biri Tanrı'ya ulaşmakta rehber olur. Biri ise kişiyi Allah yolundan alır. Biri Allah'a ulaştırırken biri dinden çıkarır.

İşid imdi yol eri verzîşini

Gözün aç bak göresin işini

Ne iş-ile Hak rızâsın buldılar

N'eyleyüben Hak yolından vardılar (G1-848)

İki dürlü kâni' olmak var-durur

Birisi reh-zen biri rehber-durur

Birinin işle iresin Tañrı'ya

Birinin kılma seni yoldan koya (G1-850)

Bir kanâ'at var eri iltür Hak'a

Bir kanâ'at var kılan dînden çıka

- Nimete, mala, dünyalığa kanaat

Malı az olan buna kanaat edip her zaman şükrederse Allah, ona karşılık olarak cenneti verir ve o kişi Hakk'a ulaşır. Dünyalığa kanaat etmek hazinedir. Böyle kişinin yardımcısı Allah'tır. Bu hazine hiç eksilmez ve yardım Allah'tan olunca kesilmez.

Bütün varlık yardımcısı Allah olan kimsenin emrine girer.

Her ki kani'se azacuk ni'mete

İresidür ol hakîkî devlete (G1-852)

*Fe-lenuhiyennehû hayâten tayyibeten*³⁶³ 16/97

³⁶³ İyi iş yapanlara güzel bir yaşayışla hayat verecek Nahl 97

Mâl azına kim kâni‘ olur-ısa
Tañrı'ya her dem şükür kılur-ısa
Tañrı anuñ yanudın uçmak vire
Hiç gümânsuz ol kişi Hakk'a ire (G1-855)
*Le'in şekertüm le-ezîdenneküm*³⁶⁴ 14/7
Dünyelige kâni‘ olmak kân-durur
Zîra kim yarıçısı Rahmân-durur
Ol nese kim kân-durur eksilmeye
Yarı kim Hak'dan-durur kesilmeye
Kimse kim yarıçısı Rahmân ola
Tag u taş cümle aña fermân ola (G1-860)

- Taata kanaat

İbadet ve iyilikte aza razı olan Tanrı'nın rahmetinden mahrum kalır. Bu kişi Allah'a ulaşmakta kendine engel olmaktadır ve rahmete layık değildir. İyilik ve ibadetini çok sayan kafirdir. Çünkü onun yolunu şeytan kesmiştir. O kişinin gevşekliği bundandır. Onun işi Allah'a layık olmaz. Yaptığını yeterli bulan nefsi elinde alçalmıştır.

Her ki tâ‘at azına kâni‘ ola
Rahmetinden Tañrı'nuñ mahrûm kala (G1-853)
Ol ki tâ‘at azına kâni‘-durur
Kendü işi kendüye mâni‘-durur
Komaz anı kim ulaş Hazret'e
Ol kişi lâyıık degüldür rahmete (G1-857)
Tâ‘ata kâni‘ olan kâfir-durur
Zîra anuñ yolını şeytân urur
*Ve eclub ‘aleyhim bi-haylike ve racilike ve şârikhüm fi'l-embvâli ve'l-evlâdi*³⁶⁵ 17/64
Sustlığı andan-durur ol kişinüñ
Hazret'e lâyııkı yokdur işinüñ

³⁶⁴ *Şükrederseniz nimetlerimi artıracığım.* İbrahim 7.

³⁶⁵ *Atlılarını, yayalarını onların başını topla, mallarında ve çoluk çocuklarında onlarla ortak ol* İsra 54

Ol kişi kâni‘ anın olmiş-durur
Nefsi elinde zebuun kalmış-durur (G1-863)

3.21.7.3. Kanaatkar kimse

Bkz. 3.10.8. Âlim

Kanaatkar kimse dünyada zengin olanlardandır. Kanaatı meslek edinen kişi dünya sıkıntılarında kurtulmuştur. Gözü gönlü kendisine dönüktür. Kimseye söz etmez. Dünya malına aldırılmaz. Hak'tan başkasına bağlanmamıştır. Kimsenin malında gözü yoktur. Kendi haline şükr eder. Malın var veya yok olması; miktarı onun için fark etmez. Dünyada can ve gönlünü Allah'a çevirdiği için gerçek zengindir. Dünya yükünü taşımaz; dünya eksiklerini görmez ve kimseye muhtaç olmaz. Böylesi kanaat velilerin bulduğu ve sahip olduğu tükenmez bir hazinedir.

Bir dahı baylık nedür eydem saña
Diñle uşbu hikmeti batgıl taña
şol-durur ol kim kanâ‘ atdur işi
Dünya derbendinde tokdur ol kişi
Cem‘ olup kendüzine gönli gözi
Olmaya hergiz kimesneyle sözi
Hak ne kim viridi-y-ise şükr eyleye
şükr-ile Allah adın zıkr eyleye
Dünyada hıç nesneye aldanmaya
Hak'dan ayruk kimseye bağlanmaya (G2-5945)
Göñlini aldurmaya gördüğine
Kâni‘ ola Pâdişâh virdüğine
Hıç nazar kılmaya kimse mâlına
şâkir ola kendü kendü hâlına
Dünyelik ger az ola ger çok ola
Ol kiřinüñ gönli tok ola
Dünyanuñ şol azlığı vü çoklığı
Düpdüz ola varlığı vü yoklığı

Ol kişi Öyle kanâ'atdur aña
Kim sanasın ol sâ'atdur aña (G2-5950)
Halk aña müştâk ol halkdan kaçır
Gevde bunda gönli hazretde uçar
Halk du'â almag-ıçun muhtâc aña
Fârig ol halkdan yönü Hak'dan yaña
Dünyada çün cân gönül döndü Hak'a
Eyle olsa bay olur mutlakâ
Düşdi boynından bu dünyâ yükleri
Hiç görünmez dünyelik eksükleri
Aklı tâze gönli bay u cânı tok
Dünyada hergiz anuñ eksüğü yok (G2-5955)
Tañrı katında bitedür işleri
Tañrı honından gelüdur aşları
Şol kanâ'at kim erenler kıldılar
Bir dükenmez gencidür ol kim buldılar
*El-kanâ'atu kenzün lâ-yefnâ*³⁶⁶

3.22. İRADE, HAL VE KÖTÜ HUY

Kula istek ve irade veren Hak ise de insanı Tanrı'dan uzaklaştıran kendi halidir. Herkes kendi durumu ve yaptıklarıyla kabul edilir. Âdem peygamberi yaşama şekli cennetten çıkardığı gibi oraya dönüşü de buradaki hayatıyladır. Şeytanı gökten indiren kendi durumudur. O, Kötü huyu, kibri sebebi ile lanete uğradı. Bir ayette yapılan her şeyin karşılığının bulunacağını bildirmiştir.

Şahsı kendü hâlidür yâd eyleyen
Gerçi Hak'dur kulu âzâd eyleyen
Hâliyâ dirlik sebebdür şek degül
Dirliğ-ile oldu her kişi kabûl
Dirliği sürdü bihiştten Âdem'i

³⁶⁶ *Kanaat tükenmez bir hazinedir.*

Dirliğ-ile bulısar hem ol demi
Dirliği indürdi gökden iblisi
Kıldı la‘net anı ol çirkîn husı (G2-7170)
Ne kim işlersenn bulasın dip Celîl
İndürüpdür bize âyât u delîl
*Yevme tecidu külli nefsin mâ ‘amilet min hayrin muhdaran*³⁶⁷ 3/30.
Dirlik içre tertib olmuşdur beşer
Dirliğinde vâki‘ olur hayr u şer

3.22.1. CİMRİLİK

Çok ibadet etmiş olsalar bile cimriler cennete giremeyeceklerdir. Zenginlerin cimri olmasını Allah sevmez ve onlar güzel görünseler de kirlenmişlerdir.

Bay kişilerde buhul yavlak habîs
Vardur âhir bu söze tanuk hadîs
Eytdi peygamber bahiller hâlini
Yarın anda n'olısar ahvâlini (G2-9180)
Kim bahîller uçmaga girmeyiser
Zâhid olsa dahı hem görmeyiser
*El-bahîlu lâ-yedhulü'l-cennete velev kâne zâhiden*³⁶⁸
Pes bilüñ kim bay kişi olsa bahîl
Sevmez anuñ dirliğini ol Celîl
Bay kişiler buhl-ıla oldu habîs
Ger geyürse nefesine yüz biñ nefîs
Bay kişi cômardlığa lâyıq-durur
Anı Allah sevdüğü bayık-durur
Bay kişi nefsinde buhlung rengi yok
Eyle san kim bir cehûddur mâlı çok (G2-9185)

³⁶⁷ Herkes işlediği iyiliği ve yaptığı kötülüğü o günde hazır bulur Āl-i İmran 30.

³⁶⁸ Eli sıkılar zahit de olsalar, cennete giremezler.

3.22.2. ÂLİMDE TAMA

Âlimlerin şerefini gideren açgözlülüktür. Allah bu huyla âlimi sevmez; çünkü artık halkla aynı seviyede kalmıştır. İlm ehlinin Allah'tan korkması, kendine yakışan şekilde davranması ve tok gözlü olması gerekir. Böyle olan bilgin, Allah adamlarındandır. Onun isteği ve taptığı Allah olur.

Ol tamâ‘la kamu kullar nahs olur

İlla ‘ilm ehlinde artuk naks olur (G2-9197)

İzzetin ‘âlimlerüñ oldur bozan

‘Âlim-iken adını eyler ozan

Bu ‘âlimlerde tama‘ bî-zabt olur

Anuñ-ıla cümle işi habt olur

Tañrı sevmez ‘âlimi bu hulk-ıla

Çün münâsib oldı cümle halk-ıla (G2-9200)

İlm ehlinde gerekdür pes vera‘

Kim olalar bî-tevakku‘ bî-tama‘

Eyle olan ‘âlim ehlu'llâh olur

Maksudı vü ma‘bûdı Allah olur

3.22.3. RİYA

İnsan bütün malvarlığını hayır için harcarsa; zekâtının öşrünü Hakk'ın emrini tutmak için verse; parasını vakf etse ve insanlar bunun için teşekkür etse; fakat bu işler riya olsa Tanrı'ya layık olmaz. Ve bunları Tanrı kabul etmez. Allah, riya ve gösterişle yapılan işi sevmez. Hayır işlerinde ihlas gerekir. İhlaslı iş yapan kişi Hak yanında üstündür. Hayrı gösteriş veya şan için yapmamalı; benlik iddiasında bulunup işiyle övünmemelidir. Hayrı Allah'a has kılarak Allah için yapana rahmet edilir.

Tañrı sevmez bir dahı dirlik nedür

Eydeyüm bir anı dahı niçedür

Şoldur ol kim ehl-i hayrât ola er

Hayra harc olsa elinde huşk u ter

Hem zekâtın vere ol hem ‘öşrini
Ya‘ni kim dutmag-ıçun Hak emrini (G2-9255)
Vakf u idrâr eyler olsa nakd u cins
Şâkir olsa her dem andan cümle ins
Uşbu işler kişide olsa riyâ
Ol riyaa iş lâyük olmaz Tañrı'ya
Tañrı-çun işde riyâ lâyük degül
Ol riyâlu hayrı Hak kılmaz kabûl
Kankı işde kim riyâ var ol Celîl
Sevmez anda bu riyâ yavlak zelîl
*Velâ yüşrik bi- ‘ibâdeti rabbihî ehaden*³⁶⁹ 18/110
Pes gerek hayrât-ıla ihlâs ola
Ol iş issi Hak katında hâs ola (G2-9260)
Halk-ıçun yâ ad-ıçun işlemeye
Da‘vi eylep işini söylemeye
Her ki hayrât eyleye ihlâs-ıla
Hiç gümânsuz Hak aña rahmet kıla

3.22.4. YALAN VE SALİH KİŞİ

Salih bir kimsenin, günahsız ve iyi amelli diye bilindiği halde yalan söylemesi; gerçeği bırakıp gösteriş için amel yapması Allah'ın sevmediği işlerdendir. Bu işin sahibi Allah'a layık değildir. Ve Allah onu affetmez. Salih kişi, doğru sözlü olmalı ve onun sözüne herkes değer vermelidir.

Kankı işdür kim Çalap sevmez anı
Yarlıgamaz ol işi işleyeni
Şoldur ol kim bir kişi sâlih ola
Yayıla sâlih diyü adı ile (G2-9265)
Kanda kim bir dil anuñ adın aña

³⁶⁹ *Rabbine karşı kulluk ederken hiç kimseyi ortak etmesin* Kehf 110.

Merd-i sâlih diye cümle halk aña
Ma'lum ola cümleye sâlihliği
Ma'ruf ola zühd u tâ'at kılduğu
Uşbu iş issi yalan söz söylese
Gırçegi kop yalan iş soylasa
Tañrı sevmez bellü bilüñ ol işi
Tañrı'ya lâyük degüldür ol kişi
Merd-i sâlihde yalan söz olmaya
Ger olursa Hazrete hoş gelmeye (G2-9270)
Pes gerek kim sözi gırçek söz ola
Her bir a'zası anuñ bir göz ola
Sözi şöyle söyleye kim il ü şâr
İşidicek kıla cümle i'tibâr
Pes anuñ sâlihliği bayık ola
Ol gümânsuz Hazrete lâyük ola

3.22.5. KİBİR

3.22.5.1. Kibir ve zahidlik

Sürekli Hakk'a ibadet ederek zahit ve abit olan kullar hoştur; fakat onda büyüklenme varsa onu zahit bilmemek gerekir. Allah, kibirli kulları sevmez; zira şeytanın kovulmasına da kibri sebep olmuştur. O, saygınlık sahibiyken aşağı dereceye düştü; ibadetleri boşa gitti; kınanıp kovuldu. Zahitte tevazu olursa onun ibadetleri doğrudur.

Zühd ü tâ'at hoş yaraşukdur kula
Kim gerek kim turmadın kullık kıla
Zâhid ü 'âbid şunuñla oldılar
Kim Hak'a dün gün 'ibâdet kıldılar
Hoşdur ol kul kim anuñ zühdi ola
İlla zâhid bilme çün 'ucbı ola
Zâhide 'ucb eylemek lâyük degül
Ucb-ıla zâhidliği bayık degül (G2-9235)

Kankı zâhid kim anuñ ‘ucbı ola
Sanmasun kim Tañrı'dan rahmet bula
Kibri olan kulları sevmez Çalab
İblise kibr eylemek oldı sebep
Şöyle ‘izzetde-y-iken oldı zelîl
Zühdi gitdi oldı ol hor u hacîl
Zâhide pes bu tevâzu‘ olsa hâl
Zühdi girçek yidügi etmek halâl
Rahmetine Tañrı'nuñ lâyıkdur ol
Uçmaga girmeklige bayıkdur ol (G2-9240)

3.22.5.2. Kibir ve dava

Halleriyle övünüp kendini üstün görmeye kalkanlar utanacak duruma düşüp zelil olmuştur. Benlik davasında bulunanlar Allah'ın rahmetinden mahrum kalmıştır. İbret gözüyle bakanlar benlik davasından uzak olduğu gibi iddia sahipleri de hikmetten mahrum olur. Allah benlik davasında bulunanları kabul etmez. Dava, kibirli olmaktır. Benlik iddiasında bulunanlar sonunda alçalır ve ne dünyayı ne de ahireti eline geçirebilir

Her kim ol kendüzine ‘ucb eyledi
Kendü hâlin yiglenüben söyledi
Âkıbet Allah anı kıldı hacîl
Tâ ebed ol hâl-ıla kaldı zelîl
Her ki kendü özini dutdı yüce
Devleti oldı haraab uçdan uca
Her ki bakdı hâline benven didi
Rahmetinden Hak anı mahrûm kodı
Anda kim ma‘nî ola da‘vîsi yok
Kanda kim da‘vi ola ma‘nîsi yok (G1- 4125)
Ma‘ni vü da‘vî bile yoldaş degül
Da‘vi ehlin Pâdişâh kılmaz kabul

.Da‘vi oldur kim anuñ kibri ola
Kibr-ile yoldaş olup da‘vi kıla
Ol hakîr ola gerek kim ‘âkıbet
Aña ne dünyâ kala ne âhiret

*Hasira'd-dünyâ ve'l-âhirate zâlike hüve'l-husrânü'l-mübînu*³⁷⁰ 22/11

Dünyada altı varlık kibirlenip büyüklük taslayarak birer söz söylemiştir. Bunlar: İblis, Ad kavmi, Belâm bin Bâurâ, Ashab-ı fil, ulu dağlar ve buğdaydır.

3.22.5.2.1. İblis

Bkz. 3.8.1.1. İblisin kovulmasına karşılık Âdem'in bağışlanması

Kibirlenenlerden biri benlik iddiasında bulunarak konuşan iblis olmuştur. İblis halini üstün gördü: "Dünya ve ahiret benimdir. Her işi buyuran benim. İstedığimi yaparım. Beni Allah'ın birliğinden kim ayırdedebilir? Onun hükmü olmadan da ben bu mülkü yaratırdım." dedi. İblisin gönlünden geçen büyükleme sözlerine karşılık Allah arşın altında ona bir lanet nüshası yazdı. Lanet yazısını okuyan Azazil, bütün gök ehlini huzuruna çağırarak yazıyı gösterir. Ve içlerinden birinin kovulup kınanacağını bildirerek onları uyarır. Lanet yazısını herkes üstüne alınıp korkarken İblis halinden emindi ve kendi halini araştırmamıştır. İblis, minber kurup büyükleterek öğüt verirdi.Kendini görüp Tanrı'nın ne yapacağını bilmedi.

Bir vakit sonra Allah Âdem'i yaratınca herkese ona secde kılmalarını emretti. Gök ehlinin hepsi secde ettiği halde İblis onlarla bir olmayıp Tanrı emrine karşı geldi. İblis, kendisinin ateşten Âdem'in ise toprak ve sudan yaratılması ve kendisi binlerce yıldır ibadet ettiği halde Âdem'in yeni yaratılmış olması sebebiyle ona secde etmeyeceğini söyler. Bu söz üzerine Allah onu lanetler. Yazılan lanet nüshasının iblis için olduğu ortaya çıkınca melekler Allah'a şükredip onu kovdular(G1- 4132-4159)

3.22.5.2.2. Ad kavmi

³⁷⁰ O, dünyada da ahirette de zarara uğramıştır. İşte bu, apaçık zıyanın ta kendisidir Hac 11.

Kendini üstün görenlerden biri de Hud peygamber zamanında güçlü ve zorba bir kavim olan Âd kavmi'dir. Allah'a muhtac olmadığını söyleyen bu kavim bir fırtınayla helak edilmiştir. Bkz. 3.8.7. Hz. Hud (G1- 4165)

3.22.5.2.3. Bel'am bin Bâurâ

Kibirlenenlerin bir başkası da müritleri bile büyük birer veli olan Bel'am-ı Bâurâ idi. Müritlerine bakarak kibre kapılan Bel'am bin Bâurâ, Musa'nın kırk bin askeriyle yerleşmek için geldiğini duyar. Bel'am-ı Bâurâ'nın müritleri, ondan Musa'nın gelmemesi için dua etmesini ister; aksi takdirde Musa'nın, mülklerini ellerinden alacağını iddia ederler. Fakat şeyh onları dinlemez. Şeyhin hanımını aracı yapan müritler onun şeyhe telkin etmesiyle amaçlarına ulaşır. Allah, Bel'am bin Bâurâ'nın duasını kabul etti. Ve Musa kırk yıl Tih vadisinden çıkamadı. Başına gelenin Bel'am'dan olduğunu öğrenen Musa, Allah'a Bel'am'ın canını imansız olarak alması için yalvarır. Ve Musa'nın duası kabul olup Bel'am, kibri yüzünden cezaya uğrar. (G1- 4197-4238)

3.22.5.2.4. Ashab-ı fil

Kibirlenenlerin dördüncüsü Ashab-ı fil (Fil sahipleri) idi. Eshâb-ı fil, demir zırhlı filleriyle Kabe'yi yıkmak için yola çıkar. Mekke halkının Kabe'nin Tanrı evi olduğu konusundaki uyarılarını dinlemez. Amacı Kabe'nin sahibine meydan okumaktır. Allah, kibirlenen ve iddiada bulunan Fil sahiplerinin üzerine cehennem taşı getiren Ebabel kuşlarını göndermiş; taşlar onları filleriyle birlikte yere gömmüştür.(G1- 4242- 4261)

3.22.5.2.5. Ulu dağlar

Allah, âlemi yaratıp süslediği zaman yerin temeli denizde olup tutmayınca, dağları yeryüzüne kazık yapmış; böylece yer sakinleşip durmuştur. Bu yüzden yüksek dağlar

da kibirlenen varlıklardan olmuştur. Ulu dağlar kibre kapılınca Allah'ın hışmına uğradıklarından üstlerinde tipi, bulut, duman ve tufan olur. (G1- 4266-4283)

3.22.5.2.6. Buğday

Nimetlerin başı olup Adem'i beslemekle övünen buğday kibirli varlıklardan oldu. Kibre kapılan buğdayı orak biçti; düven ezdi; değirmen un yaptı. Elekten geçip yumruklanan buğday, ateşte pişip dişlerin arasına geldi. Bazen bir münafığın midesinde eriyip kendisinden yüz çevrildi. (G1- 4287-4313)

İmanı olanın kibri yoktur. Büyüklük taslamakla rahmete ulaşılmaz. Kibirliler, şaşkın ve mahrum kalacaktır. Yolları bozuktur.

Her kim ol ‘ucb eyledi şöyle olısar

Tâ ebed magbûn u mahrûm kalısar

Pes bilüñ ‘ucb ehlinüñ yolu harâb

‘Âkıbet menzil aña tahte't-türâb

Kimde kim îmân ola ‘ucb olmaya

‘Ucb-ıla hîç kimse rahmet bulmaya (G1- 4316)

3.23. DÜNYA VE AHİRET

3.23.1. DÜNYA, DÜNYANIN GEÇİCİLİĞİ VE AHİRET

Dünya saraydır. Vücut tahtında can oturur.

Uşbu ‘âlem bağçadır dünyâ sarây

Bu sarâyda kim ganîdür kim gedây (G1-2415)

Dünya, bütün insanların doyduğu bahçedir. İyisi ve kötüsüyle dünya işleri, bahçenin iyi ve kötü yemişleridir.

Bagçe bu dünya-durur kim eyledi

Anuñ-ıla cümle halkı toyladı

Ol kim eytdüm bağçanuñ yimişleri

Eyü yavuz cümle dünyâ işleri (G1-1579)

Dünya, mana ve hikmetle doludur. Bunlar, gönül gözü açık olana görünür.
Dünyadaki her işaretin olduğu bir ders bir belgede yazılıdır.

Toptolu ma'nî-durur uşbu cihân

Gözi açık gönüle görünür 'ayân

Her ma'ânî her işâret dünyada

Her birisi bir berâtdur iy dede

Her berâtda bir sebak yazlu-durur

Her sebak biñ dürlü ma'nî gösterür (G1409)

Bütün insanlar bir evden gelip dünyaya dağılmışlardır.

Kim bu halk cümle bir evden geldiler

Gelübenin dünyada tagıldılar (G1-456)

Bir kişi ne kadar akıllı da olsa Allah yolunda bir arkadaşı yoksa; varacağı yere ulaşamaz ve dünyada sayısız zorlukla karşılaşır. Çünkü dünya insanlar için engeldir; onların Hak yoluna varmalarına mani olur. Dünya tasavvuf ehline engel olamaz, bunlar da dünya zevkine kapılmazlar.

Niçe kim uslu olursa bir kişi

Olmaz-ısa Hak yolından yoldaşı

Yolını iledemez ol menzile

Dolaşur dünyâda yüz biñ müşkile

Zîra dünyâ perdedür halk yolına

Halkı komaz kim varsa Hak yolına (G1-460)

Zîra dünyâ bunlara mâni' degül

Dünya zevkine bular kâni' degül

Dünya karlı Türkistan dağına benzer. Ahiret ise incisi çok bir denizdir. İnsanlar kuş gibi dünya dağına uçup yaylar ve ahirete yönelir.

Dünya Türkistân tagıdur karı çok

Âhiret 'ummân ki gevherleri çok

Uçagelüp dünya tagın yayladuk

Âhiretten yaña çün 'azm eyledük (G1-490)

Bir kimsenin gözü dünyada kalmışsa; Hakk'ın tecellisini görmekten çok uzaktır. Bir kimse de ahirete bakmışsa; o şüphesiz Allah'ın tecellisine kavuşmuştur.

Kimsene kim gözi kaldı dünyada

Hak didârından bular kaldı yada
Kimsene kim ahrete kıldı nazar
Hak didârın göriser şeksüz ol er (G1-678)
Dünyada Allah'a layık amel kılanların bedenleri ölse bile canları ölmez.
Devlet ol kimselerüñ kim iş bile
Dünya içre Hakk'a lâyıık iş kıla
İşi kala kendü gide dünyadan
Camı ölmeye ölürse bu beden (G1-2389)
Dünya fanidir. Can harcaııp gönül verilmez. Dünyadan kimse bir tat almamıştır.
Kendinden sonra iyilikle anılan öteki dünyada mutlu olur.
Uşbu dünya bâkî kalmaz kimseye
Cân gönül harc eylemeñ bu dünyeye
Dünyadan hîç kimsene almadı dad
Devlet anuñ kim koya bir eyü ad
Kendüden soñra cihânda yâd ola
Kendünüñ anda revâni şâd ola (G1-2396)
Olanla yetinmek, dünyayı toplamaya kalkışmamak gerekir. Zira asıl dosta ahirete giden kavuşur.
Fariğ olup dirme dünyâ ni'metin
K'anda varan buldı dost hazretin (G1- 4507)
Dünya anne karnından geniş olduğu gibi ahiret de bu dünyaya göre daha iyidir.
Ana karnından çü yigdür bu cihân
Âhiret pes dahı yigdür bî-gümân (G1- 4508)
Ahiret, cennet bahçesi, bu dünya ise hamam ocağı gibidir.
Âhiret firdevs bu külhan-durur
Aña baksañ bu cihân zindân-durur (G1- 4509)
Dünya için yaptıklarının hepsi yıkılacak; ahiret için yaptıkların da sonsuz kalacaktır.
Dünya isteklerinin arkasına takılmak, utanç getirir ve ahirette ateşe atılmaya sebep olur. Dünyayı yakın görerek hep yaşayacağını sanıp aldanmamalı; ahireti de uzak bilmemeli. Ölüm her an gelebilir. Dünya ve ahiret insanla beraberdir; her ikisi de vücudundaki kanla karışmıştır. Dünya vücudun ve nefsin istediği yerdir; bu istekten sayısız sıkıntı ve eziyet gelir. Âhireti can ister; ondan sana yüz binlerce fayda gelir.

Dünyada her ne yaparsañ yıkıla
Âhiretçün yapduguñ bâkî kala
Kovma dünyâ dilegin utanasın
Âhired evinde oda yanasın (G1-680)
Dünyayı görüp yakın aldanmagıl
Âhired senden ırakdur sanmagıl
Dünya dahı âhired cânuñ-ıla
Karışupdur tendeki kanuñ-ıla
Dünya cismüñ dilegidür iy safâ
Kim gelür andan saña yüz binn cefâ
Âhired cân maksûdidür iy ‘akil
Kim biter andan saña yüz biñ hasıl (G1-685)

3.23.2. DÜNYADAKİ YAŞAYIŞ AHİRETE YANSIR

İnsanın dünyadaki hayatı nasılsa ahirette de aynı halle ortaya çıkacaktır. Dünyadaki ve ahiretteki durumlarına göre dört bölük insan vardır.

Dünyada dirlik niçe olur-ısa
Dirilüp ne hâl-ıla ölür-ise (G2-5980)
Kopısar yarın yine ol haal-ile
Bes Çalap'dan sen eyü dirlik dile
*Kemâ ta ‘işûne kemâ temûtûne tüb ‘asûne ve kemâ tüb ‘asûne tuhşerûne*³⁷¹
Dörd bölükdür dünyada halk iy kişi
Dirliğ-ile ma‘lum olmışdur işi
Gör bularda kankısıdur yigleri
Ol-durur bu cümle halkuñ begleri (G2-5984)

- Tanrı'nın dünya malı vermediği, iyilik görmeyen kişi ahirette üstün kılınacaktır.

Birisi şoldur ki eylük görmedi

³⁷¹ Yaşadığınız gibi ölürsünüz; öldüğünüz gibi diriltilirsiniz; diriltildiğiniz gibi haşr olunursunuz.

Tańrı ańa hıç dũnyâ virmedi (G2-5985)

İlla yarın âhiretde big ola

Niçe kendũ gibilerden yig ola

- Dũnyada yiyip içip emirler veren kişi öbür dũnyada Allah'ın rahmetinden mahrum kalacaktır.

Biri şoldur dũnyada hoş yir içer

Her kime ne dir-ise sözi geçer

İlla yarın hıç kadri olmaya

Kala ol mahrũm rahmet bulmaya (G2-5988)

- Dũnyadan tat almayan, sabrı ve şükri bulunmayan kişi de Hak'tan uzak dũřmüřtür. Ahirette yanacak ve hali herkesten zor olacaktır.

Biri şoldur dũnyadan almadı dad

Sabrı yog u şükri yog u kaldı yâd

Yarın oda yanısardur ol kişi

Olısardur kamudan dũřvâr işi (G2-5990)

- Dũnyada iyi yaşayıp Allah yolundaki insanlarla dost olan ise Hakk'ın cemaline kavuşacaktır.

Birisi şoldur ki hem dũnyâsı var

Cümle yol ehli anuńla yâr

Hem muvâfik ola hâli yarına

Lâyık ola pâdişâh dîdârına (G2-5992)

Kim kime inanıp uyduysa, onlar beraber çağrılacaktır.

*Yevme ned'ũ külle ünâsin bi-imâmihim*³⁷² 17/71

Ya'ni her kim kime kirtendi tamâm

Anuń-ıla okınısar ve's-selâm (G1-495)

Kendinden sonra iyilikle anılan öteki dũnyada mutlu olur.

Kendüden sońra cihânda yâd ola

Kendünüń anda revânı řâd ola (G1-2396)

Her kim öteki dũnyaya göre yaşarsa Allah cenneti verir.

Her kim ol dirlik süre lâyıık ańa

³⁷² *Bir gün insanları önderleriyle birlikte çağırırız* İsra 71.

Cenneti yurd eyleye Hâlık aña (G1- 4510)

3.23.3. AHİRETTE İNSAN

Allah, Ahirette içimizi dışımıza çevirecek ve her bir insan bir âlem gibi görünecek. Bu dünyada can, cisimle vardır (kaplıdır). Fakat gizli olduğundan görünmez. Öbür dünyada ise ten, canla (kaplı) olacak fakat görülemeyecektir. Ahirette (insanın içi dışına çevrilince) her insan bir âlem gibi olacak. Can ve gönül Hakk'a tamamen ulaşınca sonsuz hayata kavuşur ve sevgilinin yüzünü sürekli görür.

Bu kez ölüp dirürücek Hak bizi

Taş yaña dönderiser içümüzü

Çünkü zâhir ola gizlü yirümüz

Uşbu ‘âlemçe ola her birümüz

Gizlü genci açılup ma‘lûm ola

Gizlü sırlar gözlere görnügele (G1-2668)

*Yevme tüble's-serâ'iru*³⁷³ 86/8-9

Bunda cân var cism-ile illâ nihân

Bakup anı göremez kimse ‘ayân

Yarın anda ten ola hem cân-ıla

İlla kimse görmeye nişân-ıla (G1-2670)

Bunda uş ten kaplayupdur cânları

Anda hem cân kaplayısar tenleri

Çün kıla Hak yarın anda bu işi

Düpdürüst ‘âlemçe ola bir kişi

Şol yire kim bunda irer gönümüz

Yarın anda aña irer elümüz

Anuñ-ıçun bir kişinüñ mansıbı

Ola yitmiş katla bu dünya gibi

Belki haddi vü hisâbı olmaya

Hakka iren aña dahı kalmaya (G1-2675)

³⁷³ *Gizlilikler ortaya çıktığı günde* Tarık 9.

Cân gönül peyvest ola küllî Hak'a

Hak vire anda bize ‘ömr-i bekâ

Ayruk ölmek olmaya anda bize

Dost yüzi görmüdüra her dem göze

*Vücûhun yevmeizin nâdıratun ilâ rabbihâ nâzıratun*³⁷⁴ 75/22-23.

3.24. ÖLÜM VE ÖLÜMSÜZLÜK

Ne kadar uzun yaşansa da en sonunda ölüm vardır.

Her bir işüñ dünyada kim öñi var

Hıç gümân dutmân ki anuñ sonı var (G1-565)

Niçe uzak yol-ısa uçı dönüm

Niçe uzun ‘ömr ise soñı ölüm

Çün uzun yaşuñ soñı ölmek-durur

Bes bu niçe oynamak gülmek-durur

Bitki ve hayvan ölümlüdür. İnsanla melek Tanrı nurundan olduklarından ve Tanrı ile olacaklarından ebedî kalacaklardır

Dünya fânîdür nebât ölmek gerek

Hem dahı hayvân fenâ olmak gerek (G1-1285)

Lîkin insân u melek ölmeyiser

Hazret ehlidür fenâ olmayısar

*El-mü'minûne lâ-yemûtune velâkin yunkalûne min-dârin ilâ-dârin*³⁷⁵

Zîra bunlar Hak nurındandır bayık

Hak nuru fânî mi olur iy ayık (G1-1289)

*Küllü men 'aleyhâ fânin ve yebkâ vechu rabbike zü'l-celâli ve'l-ikrâmi*³⁷⁶ 55/26-27

Cism ölür; cana ölüm yoktur. Can, Hakk'a ulaşır. Allah dostlarına fena yoktur.

Pes melek insân u hayvân u nebât

İksi sâbitdür iksi bî-sebât

³⁷⁴ *Yüzler vardır ki o gün ışıl ışıl parılayacaktır. Onlar Rablerine bakacaklar onu göreceklerdir* Kıyamet 22-23.

³⁷⁵ *Müminler ölmez fakat bir dünyadan başka bir âleme yer değiştirirler.*

³⁷⁶ *Yeryüzünde yaşayanlar hep yok olacak; yalnız büyüklük ve iyilik sahibi Rabbin kalacaktır* Rahman 26-27

Hem bu sûret nefis-ile hem ‘akl u cân
İksi ölür iksi kalur câvidân
Bu nefes âvâz harf ma‘nî dakı
İkisi fânî-durur iksi bâkî
Ma‘lum oldu kim bu cümle mahlukat
Cismi ölür cânına yokdur vefât
Ne var âhir nakl iderse dünyeden
Cân Hak'a varur eger ölür beden (G1-1332)
Hem anuñ dostlarına yokdur fenâ
Cism-içün geldi ölüm yokdur cana³⁷⁷
Dünyadan gidenlere öldi dimeñ
Bunları küllî fenâ oldu dimeñ
Ziira Hazret ehline yokdur fenâ
Fedhulûhâ hâlidîn geldi senâ³⁷⁸ 39/73
Velâ tahsebenne'llezîne kutilü fisebîli'llâhi emvâten bel ahyâ'un 'inde rabbihim
*yürzakûn*³⁷⁹ 3/169
Ölen oldur kim bu işi duymadı
Dünyada Hak dostlarına uymadı (G1-1335)
Sıdkı oldur ‘Âşık'un ol dostlara
‘Işkdan esrük ol ezelden mestlere
Kim ölüm yokdur olara bî-gümân
Rahmet içre kalısarlar câvidân (G1-1337)
Ölmeği şoldur ki bu mülkden gider
Ol makâma varıcak gör kim n'ider
Hak cemâlin göriserler bî-gümân
Uçmak içre kalısarlar câvidân (G1-1288)
*Ulâ'ike ashâbu'l-cenneti hümm fihâ hâlidûne*³⁸⁰ 2/82 (L 69B-5)

³⁷⁷ *Hakk'ın dostlarına ölüm yoktur; bunlar için; ebedî kalmak üzere buraya girin sözü övgü olarak gelmiştir Zümer 73.*

³⁷⁸ *Ebedî kalmak üzere buraya girin Zümer 73.*

³⁷⁹ *Allah yolunda öldürülenleri ölü zannetmeyiniz, bilakis onlar diridirler; ancak Rableri katında rızıklandırılıyorlar Âl-i imrân 169.*

³⁸⁰ *Cennet ehline gelince, onlar orada sonsuz kalacaklardır Bakara 82.*

Âşıklar ölmez Bkz. 3.15.Aşk- Âşıklığın belirtileri- Âşıklığın beşinci alameti

3.24.1. DÜNYADAKİ DÖRT ASIL VARLIĞIN ÖLÜMLERİ

İnsandaki dört asıl varlığın topraklarını getiren varlıklar canlarını da alırlar. Bunlar melekler ve Allah'tır. Bkz. 3.7.6. İnsan ulvî ve suflî âlemi kendinde toplar

3.24.2. ÖLÜMSÜZLÜK SEBEBİ OLAN DÖRT OĞUL

Ölümsüzlük sebebi olan dört oğul: Maldan meydana gelen (hayratlar), nefsten gelen oğul (evlat), candan doğan (kitaplar) ve zattan doğan (âlim talebe).

- İnsanın dört oğlundan biri malından meydana gelmiştir. Malını harcayıp hayrat yaptırmıştır.

Bir oğul oldur ki mâlından dogar

Şöyle kim mâlın döker meşid yapar

Medrese hem köpri hem kârvânsarây

Ataya alkış ider yıl on iki ay

Zîra mâlından dogan oğlı-durur

Anuñ-içun ata adın añdurur (G1-2364)

- İnsanın dört oğlundan biri de nefsinden meydana gelmiştir. Soyundan gelen evladıdır.

Bir oğul oldur ki nefsinden biter

Ata gider yirini oğlı dutar (G1-2365)

Oğlı-y-ıla ata adı añılır

Oğlını gören du'â aña kılır

Şol oguldur ol bitüp nefsdan gelen

Kim bu halk eydür fulân ibni fulân

Çün sülâle mukbil ola dünyada

Ata adın yirde komaz iy dede

- İnsanın dört oğlundan bir diğeri candan doğmuştur. Bu, yazdığı kitaplardır.

Bir ogul oldur kim ol cândan gelür
Ata bu mülkden gider oğlu kalur
Dün ü gündüz sohbet ider halk-ıla
Atasınuñ adı kendüyle bile (G1-2370)
Ol ogul uşbu kitâblardur ‘ayân
Atasını bildürür bellü beyân
Her kitâb kim dünyada kalmış-durur
Cümlesi cândan dogup gelmiş-durur

- İnsanın dördüncü oğlu zatından doğmuştur. Âlim talebesidir.

Bir ogul oldur ki zâtından iner
Şol çerâglar kim çırâğından yanar
Oğlıdur zâtından inmiş şeyhüñ ol
Ger sürerse şeyhi gibi dogru yol (G1-2375)
Bu halîfe kim kopar erden kopar
Ol ere ‘âşık olan aña tapar
Zîra kim oğlu anuñ bayıkdur ol
Aña ogul olmaga lâyıkdur ol
Şeyhi gider dünyadan bunlar kalur
Şeyh yolu niçeydügin ma‘lûm kılur

Bu dört oğuldan güzel amel gelmesi babanın helali gözetmesine bağlıdır. Öldüğünde geriye bu dört oğulu bırakan gerçekte diridir. Dünyada Allah'a layık amel kılanların bedenleri ölse bile canları ölmez. Dünya fanidir. Can harcayıp gönül verilmez. Dünyadan kimse bir tat almadı. Ancak iyi bir ad bırakanlar devlete kavuştu. Kendinden sonra iyilikle anılan öteki dünyada mutlu oldu. Halvet sahibi demek, hayattayken Hakk'ı anıp dünyadan kurtulan demektir. Hatta ölümden de ileri ölmelidir

Kimsenüñ kim hoş halâldur lokması
Hem dahı gitmiş-durur gönli pası
Ger kala ol kişiden bu dörd ogul
Olmaya hiç dirliginde bii-usûl (G1-2380)
Ger harâmdan kursağı dolmuş-ısa
Andan uşbu dörd ogul kalmış-ısa

Hîç bulardan gelmeye bir hoş kılınç
Kim aña yoldaş olanlar ola renc
Her kim uşbu takrirüñ issi ola
Kendü gide dörd ogul bunda kala
Ol hakîkat diri-durur ölmedi
Şol kişi öldi kim oğlu kalmadı (G1-2385)
Devlet ol kimselerüñ kim iş bile
Dünya içre Hakk'a lâyıık iş kıla
İşi kala kendü gide dünyadan
Canı ölmeye ölürse bu beden (G1-2389)
Uşbu dünya bâkî kalmaz kimseye
Cân gönül harc eylemeñ bu dünyeye
.Dünyadan hîç kimsene almadı dad
Devlet anuñ kim koya bir eyü ad
Kendüden soñra cihânda yâd ola
Kendünüñ anda revânı şâd ola (G1-2396)
Halvet issi ol-durur kim dünyeden
Kurtıla diri yörirken bu beden
Ölüminden ilerü ölmüş ola
Halvet issi ol kişi olmuş ola (G1-2933)
*Mûtû kable en-temûtû*³⁸¹

3.25. CENNET

Bütün cennetler göklerin içinde; yedi cehennem ise yerin altındadır. Cennet, huriler, köşkler canda; cehennem ve fisk u fücür da tendedir. Canın isteği cennet ile; vücudunki de cehennemle uygunluk gösterir.

Gökler içindedür ol uçmak kamu
Yırlar altında-durur yidi tamu (G1-703)
Câdadur uçmag u hem hûr u kusûr

³⁸¹ *Ölmeden önce ölünüz*

Tendedür tamu vü hem fisk u fücûr (G1-709)

Cân dilegi uçmag-ıla sâzıkâr

Ten dilegi tamu-y-ıla sâzıvâr (G1-711)

Vücut ibadet edince karşılığında cennet verilir.

Ten dahı ol maksuda irmez eli

Görnüdur kim ne kadardur ten hali

Ten ‘amel kılsa aña uçmak gelür

Nitekim akça cihân mülkin alur (G1-1439)

Cennetin içinde dört ırmak akar. Bunların biri su, biri süt, biri bal, biri de helal olan şaraptır. Bu ırmaklar müminlere verilmiştir. Taht, tac, elbise, huriler ve köşkler..hepsi müminler için hazırlanmıştır.

Diñle imdi eydeyüm ol uçmagı

Uçmag içinde akar dörd ırmagı

Kim niçe akar bile karışmadın

İşid imdi eydeyüm bir bir adın (G1-2295)

Biri sudur biri sütdür biri bal

Birisi hamr u velâkin hoş halâl

*Fîhâ enhârun min mâ'in gayri âsinin ve enhârun min lebenin lem yetegayyer ta'muhû ve enhârun min hamrin lezzetin li'ş-şâribîne*³⁸² 47/15

Uçmag içinde akar dördi bile

Dördini mü'minlere virdi bile

Taht u tâc u hulle vü hûr u kusûr

Kamusı mü'min için hâzır-durur

*Fî-cennâtin ve 'uyûnin yelbesûne min sündüsin ve istabrakın mütekâbilîn*³⁸³ 44/52-53

Nûr tabaklar tolu dürlü yiyesi

Kim bu mü'minler varuban yiyesi

Cennette Allah tecelli eder.

Hem dahı dîdâr gösterde Çalap

³⁸² İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttten ırmaklar, içenlere lezzet veren şarap ve süzme baldan ırmaklar vardır Muhammed 15.

³⁸³ Bahçelerde ve pınar başlarındadırlar; ince ipekten ve parlak atlastan giyinip karşılıklı otururlar Duhan 52-53.

Ol ümîde halk kılır dün gün taleb (G1-2300)

Şeyhler ahiret nimetlerini ekerler. Sekiz cennet o ekinin ambarıdır. Gönülleri temizleyen de o ekindir. Onu bulan gönül sıkıntıdan uzaktır. Bu yüzden o büyükler her türlü kaygıdan kurtulmuşlardır.

Âhiret zâdın bulardur kim eker

Ekin oldur ki birine biñ biter

Sekiz uçmak ol ekin anbârıdur

Ol ekindür kim gönüller arıdur

Kankı gönül kim anı bulmuş ola

Kaygudan küllî berî olmuş ola (G1-G 3760)

Anuñ-ıçun ol ulular şâd olur

Cümle dürlü kaygudan âzâd olur

3.25.1. CENNETTE OLAN HER ŞEY İNSANIN GÖNLÜNDE DE VARDIR

Cennet, gökyüzünün gönlüdür.

Ol bihişti göge gönül eyledi

Cümle yir ehlin aña kul eyledi (G2-5667)

Cennette inkarcılara yer ve makam yoktur. Çünkü müminler, gökten gelen işaret ve belirtileri gönüllerine yazmışlar; görünmeyen ve bilinmeyene inanmışlar ; imanlarıyla gönülleri göklere yükselmiştir. Böylece inançları gökyüzünün gönlüne yazılmıştır.

Allah, cenneti ve içindeki sınırsız sayıda ve güzellikteki nimeti inananlara hazırlamıştır. Müminler, sayısız cennet nimetini bırakıp Hakk'ı isteyecek; Hak da onlara görünecektir

Yok-durur münkirlere anda makâm

Kalısar bunlar cehennemde müdâm

Çün bu mü'min gayba inandı dürüst

Agdı îmânı göge çâlâk ü çüst

Bî-gümân yazıldı ol gök gönline

Uçmag anın mülkdür îmân ehline (G2-5670)

Zîra şol gökden inen âyetleri

Kim bularuñ yok-durur gâyetleri

Uşu mü'minler anı gönle yazar

Mü'minüñ gönli anın göge agar

Kuş kafasdan boşanup uçmak diler

Bes bu mü'minler anın uçmak diler

Hak sekiz uçmagı bu mü'minlere

Ol ebed mülki kılupdur bunlara

Cümle sündüs ton u merkebler burak

Hûr u gılman mûnis ü köşk ü durak (G2-5675)

Hem akar su şerbet uçar kuş gıdı

Olısar mü'mine biñ ança fidî

Ol köşkler anda bu gökden yüce

Lü'lü ü mercân kamu uçdan uca

Aga tûbî çevre köşkler üstine

Vire anda biñ hûrî bir dostına

Mü'mine yitmiş vire şol köşklere

Kim ola yitmiş bu dünyaça biri

Biri bu 'âlemçe ola köşkinüñ

Haddi anın olmaya hîç mülkinüñ (G2-5680)

Anda ne kaygu vü ne teşvîş ola

Şâdılık her dem bulara iş ola

Bişe hoş hoş aşlar odı yanmadın

Yine ol aşlar velî çeynenmedin

Hoş çiçekler içre aka selsebîl

İçile tesnîm ü kevser zencebîl

*Veyüskavne fihâ ke'sen kâne mizâciühâ zencebîlen 'aynen fihâ tüsemme selsebîlen*³⁸⁴

76/17-18

Ne kim isterse gönül hâzır gele

³⁸⁴ Orada onlara katkısı zencefil olan bir kadehten içirilir; Zencefil orada Selsebil denen bir pınardır İnsan 17-18.

Göz açup yuminça ol hâzır ola
Bu tena‘‘um cümle bu ‘ayş u bu hâl
Hîç degüldür bilün ol evde muhâl
.Belkim ola bu dinençe biñ dakı
Kalmayuban isteyeler ol Hakı
Eydeler dîdâr göster iy İlâh
Ol hevesçün cümle cânlar kıla âh
Şol sâ‘atda götrile cümle hicâb
Gözlere görmügele ol Hak Çalab (G2-5688)

Vücûhun yevme izin nâdıratun ilâ Rabbihâ nâzıratun ³⁸⁵75/22-23

Yerde ve gökte ne varsa insanda da bunlardan bulunur. Vücut, yeryüzünün can ise gökyüzünün özelliklerini taşır. Gökyüzünde cinan cennettir. Buna mukabil canda da cenan denen gönül bulunur. Gönül cennet, aşk burak, yaratılış köşk, mana da huridir. Akıl tuba, cömertlik kevserdir. İhsan İdris, rıza Rıdvan'dır Cennetteki dört ırmağa mukabil gönülde dört özellik bulunur. Bunlar: suya karşılık temiz yaradılış, şaraba karşılık marifet, süte karşılık ilim, bala karşılık da yumuşaklıktır.

Bkz. 3.17.2. Gönül cennete benzer

Cennet ve Hak didarı dünyadayken istenirse ahirette bunlara kavuşulur. Allah cenneti insan için hazırlamış ve insanı kendisine görüntü yeri kılmıştır. İnsan iyice bakarsa Allah'ı gönlünde bulur. Gönül Allah'ın baktığı yerdir. Ahirette de cennet, Hakk'ın seyr edileceği yer olacaktır.

İste ol uçmagı bugün bunda bul
Kim olasın yarın uçmakta kabûl
Göresin dîdârı yarın şeksüzün
Ger görürseñ bunda bugün dost yüzün (G2-5715)
Uçmagı düzdi senüñçün ol Celîl
Anda ne kim var saña kıldı sebîl
Hak yaratdı sini manzargâh-ıçun
Bu gönül manzar degül mi şâh-ıçun
Bu gönül bugün nazargehdür aña

³⁸⁵ *Yüzler o gün sevinçlidir; Rablerine bakacaktır* Kıyamet 22-23.

Manzar ola yarın ol uçmak saña

Dünyadayken işaretleri okuyan ahirette de Hakk'ı görebilir. Bu dünyada Hakk'ı kabul edip gören sevgiliye kavuşur. İnançsız münafıklar öteki dünyada kabul edilmezler. Peygamberler ve veliler doğrulukla hareket edip doğru yolu gösterdikleri için cennete layık olmuşlardır.

Bes bu nakşı gör bugün bunda okı

Kim göresin yarın anda ol Hak'ı

Her ki bugün bunda aña ırmeye

Bilünn anda yarın anı görmeye (G2-5720)

Her ki gözsüzdür hakikat bunda ol

Dost yüzün görmeye bilüñ anda ol

Vemen kâne fi-hâzihî a 'mâ fehüve fi'l-âhireti a 'mâ³⁸⁶ 17/72

Göz bu ikrârdur kim ol dostı görür

Ol nişânsuz 'âlemüñ vasfın virür

Bes bilüñ ikrâr-ıla sıdk ol-durur

Kim bu gönle genc-i pinhân toldurur

Uçmagı bu sıdk-ıla aldı alan

Rahmeti ikrâr-ıla buldı bulan

Her ki sıdkı yog-ısa mü'min degül

Bes münâfıkdur degül anda kabûl (G2-5725)

Enbiyâ vü evliyâ sâdık-durur

Anuñ-içün uçmaga lâyıkdurur

Ger dilerseñ kopasın anda bile

Ko gümânı gel ilerü sıdk-ıla

Mü'min oldur kim gümânı olmaya

Kim gümânluysa îmânı olmaya

3.26. MANA VE İBRET

3.26.1. DÜNYADAKİ İŞARETLER VE MANA

³⁸⁶ Bu dünyada kör olan ahirette de kördür İsra 72.

Dünya, mana ve hikmetle doludur. Bunlar gönül gözü açık olana görünür. Dünyadaki her işaretin olduğu bir belgede bir ders yazılıdır.

Toptolu ma'nî-durur uşbu cihân

Gözi açık gönüle görünür 'ayân

Her ma'ânî her işâret dünyada

Her birisi bir berâtdur iy dede

Her berâtda bir sebak yazlu-durur

Her sebak biñ dürlü ma'nî gösterür (G1-439)

İnsan baktığı şeylerden ibret alırsa; korktuklarından emin olur. İbretle bu dünyanın hallerini anlayıp; kendi halini de ona göre bilip hazırlanmalı.

İbret ala her neye bakar-ısa

İmin ola her neden korkar-ısa

İnne fî-zâlike le'ibreten limen yahşâ³⁸⁷ 79/26

Añlaya bu dünyanuñ ahvâlini

Aña göre bile kendü hâlini (G1-759)

Allah'ın işleri ve kudreti; sayısız çeşitte nakış ve varlık kurduğu görünür. Bu varlıkların hepsinde apaçık hikmetler vardır.

Gör Çalab'uñ kudretin kim n'eyledi

Niçe dürlü nakş u bünyâd eyledi

Her surat her nakşı kim kıldı 'ayân

Cümlesinde ma'ni var bellü beyân (G1-697)

Her tür varlığa ibret gözüyle bakılmalıdır. Böylece onlarda onlar yoluyla mana alemindeki gizlilikler ve hikmetler ortaya çıkar. Varlıklar, dünya kervansarayının nakışlarıdır. Bu nakışları işleyen Allah'tır. O, bunları hem yaşatır hem öldürür. Nakış değil işlemleri yapan önemlidir. İnsan da o nakışlar içindedir. Benliğini bırakıp işlemlerin manasını anlamalıdır. Varlığın nakışına aldanmayıp ondaki manayı gören, kendinden geçip Hak'ı bulur. Yaratılanlara bakmaktan kasıt yaratandır. İş, sanat içinde sanatkarı görmektir. Yaratanın sanatı onun için aynadır. Bakılan her yerde görünen odur.

Bu dokuz dürlü halâyık dünyada

³⁸⁷ Şüphesiz bunda korku duyanlar için büyük bir ibret vardır Naziat 26

Kim Çalap hükmi-y-ile geldi ada
Bu cihânuñ yimişi bunlar-durur
Nîk ü bed her reng-ile kim var-durur (G2-7565)
İmdi gel ‘ibret göziyle bak aña
Kim bulardan açıla ma‘ni saña
Dünya bir kervânserâdur bî-vefâ
Bu sarây nakşı bulardur iy safâ
Belki nakkâşı bu nakşuñ ol-durur
Kim buları dirgürür hem öldürür
İmdi gel ko nakşı ol nakkaşa bak
Cümle ‘âlem nakşını gözden bırak
Sen dahı ol nakş içinde bilesin
Sen seni ko kim bu nakşı bilesin (G2-7673)
Her kimesne kim bu rengi urna
Gözlerine gizlü sırlar görine
Lâcerem kim ol bu nakşa kalmaya
Hak'dan ayru hîç nesne almaya
Âşık'uñ gönli tolupdur ‘ibrete
Dili anın yoldaş oldu hikmete
Hâlîkuñ halkın hemîşe fikr ider
Fikr içinde pâdişâhı zikr ider (G2-7680)
Halka bakmakdan dilek hâlîk-durur
Maksudı oldur aña ‘âşık-durur
Nakşa bakmakdan dilek nakkâşıdur
Kim bu nakşı yazmag anuñ işidür
Sun‘ içinde sâni‘ görmekdür iş
Kim anuñ sun‘ı-durur bu yaz u kış
He ki bakdı gözgüye görü yüzün
Gör nitedür kim görür ol kendüzün
Pes anuñ sun‘ı aña gözgü-durur
Kaңaru kim baksañ ol görnüdurur (G2-7685)

İlim ve ibret isteyen, âlemin ibretle dolu olduğunu ve bakılan her şeyde hikmet bulunduğunu görmelidir.

İy cihânda ‘ilm ü ‘ibret isteyen
Aç gözüñ bir dem bu gaffletden uyan
Gör ki ‘âlem toptolu ‘ibret-durur
Her neye bakar-ısañ hikmet-durur (G1-1933)

3.26.2. İNSANDAKİ İŞARETLER

Bkz.3.10.10. Kendini bilmek

İnsan önce bütün varlıklara sonra kendine bakıp doğruyu ve yanlışı; dünyadan ne elde ettiğini bilmeye çalışmalıdır. Dünyadayken bunları görüp bilemeyen ahirette de cemalullahı göremeyecektir.

Aç gözüñ âfâk içinde gör ne var
İmdi bir gel kendüzüne kıl nazar
Kim bilesin hak nedür bâtil nedür
Dünya mülkinde saña hâsıl nedür
Her ki bunda bu işi bilmedise
Ol ki maksûddur anı bulmadısa (G1-939)

Yarın anda maksuda irmeyiser

Pâdişâh dîdârını görmeyiser

Bütün organlarda ibret yazılıdır; onu yalnız Allah'a yakın olanlar anlar, başkaları bilmez.

Ger bu sözi cân-ıla diñleyesin

‘İlm ü ‘ibret ne'ydüğün añlayasın (G1-406)

Degme gönül görmedi bu kudreti

Degmeler añlamadı bu ‘ibreti

Cümle a‘zâlarda ‘ibret yazlıdur

Hâslar okır ol ‘avâmdan gizlüdür (G1-410)

Dünyada her ne varsa insanda da vardır; ilm tende fakat anlamı canda yer tutmuştur.

İnsan, dünyadaki varlıkların hepsini bilirse, onu kendinde de bulabilir.

Dünyada ne var-ısa sende-durur

‘İlm tende ma‘nisi cânda-durur

Çünkü dünyâda ne vardur bilesin

Andan anı kendüzünde bulasın (G1-761)

İnsan, bir ayna gibidir. Âlemdeki ışığı ve karanlığı yansıtır.

Âdem ol ‘âlemde bir gözgü gibi

Bir işit sen bu ‘acâyib tertibi

Âlem içre ne ki zulmât u nûr

Bakdum ol gözgü içinde görünür (G2-6755)

Allah, âleme neyi işlemişse aynı şeyleri insanların cismine de bahşetmiştir. Ve Kur'an'da da insanın kendi nefsinde görüp ibret alması gerekenler olduğu bildirilmiştir.

Ol zamân kim Hak yaratdı ‘âlemi

Hem kopardı ‘âlem içre Âdemi

Her neyi kim ‘âleme nakş eyledi

Âdemîler cismine bahş eyledi

Bu sözüñ Kur'ân'da vardur âyeti

Okıyınçak biline söz gâyeti (G2-6835)

*Ve fî-enfûsikûm efelâ tûbsirûne*³⁸⁸ 51/21

3.26.3. İBRET VE HİKMET İLMİ

Allah âlem üzerine ibret nüshasını yazıp insana bilgi noktasını verdi.

Alem üzre yazdı ‘ibret nüshasın

Âdemiye virdi dâniş noktasın (G1-2606)

İbret ilmi aklın anlayacağı ilmdir. İbret ilminin delili misaldir. Hikmet ilmi (Tanrı sözü) gönle indirilmiştir. Hakk'ın sözü olan hikmetin delili de müminin doğruluğu ve kalbinin temizliğidir. (G1-2703-2745) Bkz. 3.10.13. Beş ilim insanın beş yerindedir ve beş ilmin beş delili vardır.

³⁸⁸ *Kendi nefislerinizde de -nice delil ve ibretler vardır- bakıp görmüyor musunuz Zariyat 21.*

Hikmet nuru, ölü gönülleri, diriltir.

Bil ki irdük yirde bu hikmet nuru

Dirgürür ölmüş-iken gönülleri

*İnna'llâhe yuhyi'l-kalbe'lmeyyite binûri'l-hikmeti kemâ yuhyi'l-arda'l-meyyite bi-mâ'i'-matari*³⁸⁹

Nitekim yağmur suyu gökden yagar

Ölü yirler dirilür ni'met dogar (G1-2994)

*Ve enzelnâ mine's-semâ'i mâ'en tahûren li-nuhyiye bihî beldeten meymen*³⁹⁰ 25/48-49

Gönül hastalığını hikmet yok eder çünkü onda Allah'ın nuru vardır.

Pes bu gönül rencini hikmet savar

Zîra kim hikmetde Allah nûrı var (G1-2995)

Hikmet ilmi ve Kur'an ayetleri, sağlam gönülleri taşçı kazmasınının dağı kazması gibi açar.

Bunlaruñ bu kez gerekdür âleti

Kim elinde yumşag ola her katı

Zîra cevher katı yirde gizlüdür

Ya'ni ma'nî berk gönülde yazludur

Anı açmaga dürüst âlet gerek

Âleti ne ya'ni kim âyet gerek (G2-6690)

İlm-i hikmet birle Kur'ân âyeti

Şol gönül uçmaguñ oldur âleti

Pes bu âletdür gönül bendin söken

Ma'din eylep ma'niyi daşra döken

Nitekim tagda külügdür yol açan

Tag içinden cevheri daşra saçan

Çün kim elde aalet oldı mu'teber

Girdi 'âlem halkınuñ gönlin kazar

Dünya ve din birbirine benzer. Dünya suretinden anlam çıkarılır. Allah, ibret ilmini almayı emretmiştir. İbret ilmini bilmeyen kişi hikmet arasa bile ona ulaşamaz. Gönül gözü açık olan kişi, her yerin ibretle dolu olduğunu görür. Yerde ve gökte olan, yüz

³⁸⁹ Allah ölü kalpleri hikmet nuruyla, yağmurun ölü toprağı dirilttiğı gibi diriltir.

³⁹⁰ Biz gökten tertemiz su indirdik, ölü toprağa can varmek için Furkan 48-49.

bin ders yazılı sayfalardaki her dersten ibret okuyup hikmetleri anlamıştır. Âlem, mana hazinesinden her an haber veren üstün bir kitaptır. Orada alem zerre zerre âlem, harf harf yazılmıştır. Her bir zerre içinde bir hüner, bir ibret dersi vardır. Âlem, hikmetlerle doludur. Görecek göz ve anlayacak akli olanlar, alemdeki hikmetleri görüp anlayınca ibret alıp hayranlık duyacaktır.

Dîn ü dünyâ beñzedi birbirne

Sûretin ohı vü gör tefsîri ne

Şöyle ‘ibret ‘ilmin al dir Hak saña

Uşbudur ol gözün açup baksaña (G2-6735)

*Fa'tebirû yâ uli'l-ebârî*³⁹¹ 9/2

Her kimesne kim bu ‘ilmi bilmedi

Ma‘ni ister ol velîkin bulmadı

Her kimün kim gözi açıldı tamâm

Gördi kim ‘ibret toludur her makâm

Yir ü gök gördi tolu sansuz varak

Her varakda yazludur yüz biñ sebak

Her sebakdan okıdı ‘ibretleri

Añaldı ‘ibretde bu hikmetleri

Sen dahı ger gözün açıldı-y-ısa

‘Akluñ uşbu ma‘niyi bildi-y-ise (G2-6740)

Gör ki ‘âlem bir kitâbdur mu‘teber

Ma‘ni gencinden virür her dem haber

Yazludur zerrât-ı ‘âlem harf harf

Zî kitâb u zî lügât zî nahv u sarf

Degme bir zerrât içinde bir hüner

Pür me‘ânîdür bu ‘âlem pür hüner

Göz gerek kim göre vü ‘akl añlaya

Añlayanlar lâcerem kim tañlaya (G2-6744)

Varlıklardan ibret alanın gönlünde hikmet oluşur.

Gör cihânda bu yaratılmışları

³⁹¹ *Ey akıl sahipleri siz bundan ibret alın* Haşr 2.

Bak aña ‘ibret getir iy yol eri
Her ki gördüñ nesneden ‘ibret duta
Göñli içre kaynaya hikmet bite (G1-1610)
Allah'ın gönül gözü açtıkları için her şey ayet ve delildir.
Dek gönül birle göresi göz gerek
Görene ma‘lûm-durur ne söz gerek
Anlaruñ kim gözini açdı Celîl
Kamu nesne aña âyât u delîl (G1-1935)
İbret ilmi insanın dışında hikmet ilmi içindedir.
Zâhir ü bâtın ne kim varsa ‘ayân
Kamusı sende-durur bellü beyân
Zâhirüñde ‘ilm-i ‘ibret yazludur
Bâtınuñda ‘ilm-i hikmet gizlüdür (G1-844)
Allah, âlemdeki incelik ve süsleri göze göstererek ibret almayı emretti. Âlem ibretlerle doludur. Her bir ibrette bir hikmet bulunur. Bu durum hesapsız ve sonsuzdur. Bunların hepsini bir kişinin bilmesi mümkün değildir.
Âlemüñ nakşın göze ‘arz eyledi
‘İbret aluñ dip bize farz eyledi
*Fa'tebirû yâ uli'l-ebârî*³⁹² 59/2
Pes bu ‘âlem toptolu ‘ibret-durur
Degme bir ‘ibretde bir hikmet durur
Bî-hisâb u bî-nihâyetdür bu hâl
Kamusın hod bir kişi bilmek muhâl (G2-6760)
Mana elde etmek halka göre değildir. Halkın görüp duyarak elde ettiği bilgiler başına bela getirebilir. Her malın değerini sahibi bilir. Kıymetini anladığı için de faydasını görür. Hikmet ve ibretlerin kıymetini bilmeyen, gerçekte manaya, gizliliklerin sırlarına ulaşamamış demektir. Manayı hissetmek için can kulağı ve can gözü gerekir.
Tâ halâyık hem göre hem işide
Uşbu ‘ilm andan bu halka iş ide

³⁹² *Ey akıl ve basiret sahipleri! Siz bundan ibret alın* Haşr 2.

Her metâ'ũ kıymetin issi bilür
Kıymetin bildüg-içün assı bulur
Kimsene kim ma'ni kadrin bilmedi
Ol hakîkatdur ki ma'ni bulmadı
*Elhamdu li'llâhi bel ekserühüm lâ-ya'lemûne*³⁹³ 16/75
Gevheri sarrâf elinde göresi
Viren alan oldur andan sorası (G2-7245)
Kimsene kim görmedi vü dutmadı
Ne bile çün almadı vü satmadı
*Kâle 'aleyhisselâm; men lem yezuk lem ya'rif*³⁹⁴
Cân kulagı işidür ma'nî sözün
Hem gören cân gözidür ma'nî yüzün
Her kimüñ cânında varsa göz kulak
Hak yolında ol uyandı oldı sak (G2-7257)

³⁹³ Doğrusu hamd Allah'a mahsustur; fakat onların çoğu bunu bilmezler Nahıl 75.

³⁹⁴ Peygamber, selam onun üzerine olsun; tatmayan bilmez buyurdu.

4. RİSALETÜ'N-NUSHİYYE, MANTIKU'T-TAYR VE GARİB-NÂME'NİN TASAVVUF AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

4.1. ALLAH

4.1.1. ÖZELLİKLERİ

Risaletü'n-nushiyye'nin başında Allah, Âdem'i yaratışı ve buna kendi ismiyle başlaması sebebiyle anılmıştır. (T.1.6.1) Yunus Allah'ı ve tecellilerini "can" kelimesiyle verir. Ayrıca Allah, padişah'tır. (T.1.1) Mantıku't-tayr'da kuşların padişahı Simurg, Allah'ı temsil eder. Eserde Allah'ın rahmeti, cömertliği, adaleti üzerinde durulmuştur. (T.2.1) Allah, padişah, sultan (2.4.3.3) ve şah (T.2.3.3) olarak geçer. Garibnâme'nin farklı yerlerinde Allah'ın kadimliği, bekası, birliği, doğmamış ve doğrulmamış olduğu, bütün mahlukatın mabudu oluşu, kullarının sevgilisi oluşu, her şeye gücünün yettiği, cebbar oluşu, rahmeti, kerîm: ihsan sahibi oluşu, hakîm olduğu: her şeyi bildiği vurgulanmıştır. Allah "canlar canı"dır. (T.3.1.1.)

4.1.2. ALLAH'I BİLMEK

Garibnâme'de kulun Allah'ı bilmesinin zatı yönüyle mümkün olmadığı ancak yarattıklarının görülmesi ve kulun kendisini bilmesi vesilesiyle bilinebileceği ifade edilmiştir. Allah kendini kendi bilir; kendi duyar. Hz. Muhammed dahi onu hakkıyla bilemediğini söylemiştir. Düşünmekle allah'a akıl ermez. . (T. 3.1.2.)

4.1.3. ALLAH'A YAKINLIK

Garibnâme'ye göre Hz. İbrahim, Nemrut'un onu ateşe attığı günü, Hz. İsmail, boğazına bıçak dayandığı günü, Hz. Yusuf, kuyuda yalnız kaldığı günü, Hz. Yunus, balığın karnında olduğu günü, Hz. Eyyub, kurtlar etini yiyip sadece kemiğinin kaldığı günü, Hz. Cercis, azap ve kınanma halinde öldürüldüğü günü arar. Allah'ı açıkça karşılarında gördükleri bu anlar onların miracı olmuştur. Altı peygamberin

durumu Allah'ın dostlarının sıkıntı ve güçlükler sayesinde rahmet bulmaları ve Hakk'a kavuşmalarına delildir. (G1- 3780-3835)

Hz. Muhammed mirac gecesi Arş'a ayak bastı. Onun durağı Allah'a en yakın yer oldu. Allah'la kâbe-kavseyn durağına erişti. (Allah'la iki kaşın arası kadar yakınlaştı.) Kendini sevgilinin önünde yok edip büsbütün göz kesilerek Hakk'ı öyle gördü. Hakk'a yakın melekler bile eşikte kaldılar. Allah ona kendi sırrını bildirdi.. (T.3.9.6)

4.1.4. ALLAH'A ULAŞMAK

Mantıku't-tayr'da devrini tamamlayan salık meleklikten geçip ahi hizmetinden Tanrı'ya ulaşır. (T.2.18.2) Eserde Allah aşkının ona ulaşmak için gereğinden bahsedilir. Allah'a ulaşmakta birlik fikri çok önemlidir. Hakk'ın tecellilerinden birine kapılıp tapmaktansa bütünü görmek gerektiği açıklanır. (T. 2.2)

İnsan sadece güneşte bir zerre olan varlığından vazgeçerek Allah'a ulaşılabilir. (t.2.2) Mum ile pervanelerin hikayesinde benlikten geçilmeden Hakk'a ulaşamayacağı konusu işlenir. Çerçeve hikayede, seyr-i sülukun aşamaları olan yedi vadiyi otuz kuşun birlikte geçmesiyle kulların seyr-i sülukta karşılaştığı engeller ve benlikten soyunarak Hakk'a ulaşılması anlatılır. Kuşların aradıkları Simurg aslında otuz kuşun kendisidir. (T.2.3)

Garibnâme'de de Hakk'a ulaşmada aşk önemlidir. Eserde en büyük kılavuzun aşk olduğu, aşkla gidenin Hakk'a ulaşacağı anlatılmıştır. Gönül, Allah'ın akis yeridir ancak Allah zatıyla varlıklardan uzaktır. Allah altı yönün dışındadır ona gönülle ulaşılabilir.

Allah korkusuyla günahlardan sakınma, kendi varlığından geçmek ve velilerin yardımını Allah'a ulaşmada fayda sağlar. (T.3.1.3) Âşık Paşa'ya göre de Allah'a ulaşmak için toplanıp birlikte hareket etmek gerekir. (T. 3.3.2)

4.1.5. ALLAH'IN DOSTLARI VE DÜŞMANLARI

Garibnâme’de, Allah’ın Kur’an’da dostlarını yirmi kez övdüğü anlatılır. Allah’ın övdükleri tövbe eden, riyasız ibadet eden, Hak’tan gelene razı olan, Allah’ın emirlerini yerine getirip yasaklardan, kötülüklerden kaçınan, Allah korkusu duyan, sabır üzerinde olan kullar, islam dinini koruyan âlimler, birbirine sevgili olan erkek ve kadınlardır. (T.3.1.4.)

Allah’ın düşmanları çirkin huylu, aşağı tabiatlı, yalan yere yemin eden, dedikoducu, iyiliğe engel olup kötülük eden, günahkar tiplerdir. (T.3.1.5)

4.2. CEMALULLAH

Risâletü’n-nushiyye’ye göre canla gelenlere uyanlar Hak didarına kavuşurlar. “Didara müstağrak olasılardır.“ (T.1.10 Fi’l-Ta’rifi’l-akl) Hak, imanı olana didarını gösterir. (T.1.4/R.595)

Yunus da Âşık Paşa gibi “tecelli“ kelimesini kullanmaz. Ancak aşağıdaki kısımlarda Hak didarı, görklü yüz gibi ifadeler de kullanmamıştır.

Nefsanî duygularla kirlenmiş olan gönle Hak tecellî etmez. Nitekim temizlenip hazırlanmayan eve dost misafir gelmeyecektir.(T.1.17.3 R-221-4, 255-6)

Katran kabına benzeyen kalbe bala benzeyen tecelli uygun olmayacaktır. (T.1.17.5 R-491)

Varlıktaki tecellileri görebilmek için can gözü gerekir. (1.13.2)

Göz, sürekli o canı (Allah’ın varlıktaki tecellisini) gören gözdür. Kula sultanı (Tanrı didarını) görmek farizadır. (.R-534)

Gülşehri, kafirin simurgu kanat nakışı sandığını; müminin ise o kuşun birliğine inandığını söyler. (T.2.2.2) Ona göre Hak didarını görenler, onun yüzünü burkasından (nurani perdeler olan tecellilerden) kalp gözüyle bakarak farkedebilir. Fenaya ulaşmış tenden can ayırd edilebilirse onu görebilmek mümkün olacaktır.Gülşehri, velilerin yardımıyla Hakk’a ulaşmış onun cemalini görmüştür (T.2.1.2)

Âşık Paşa, tecelli olarak yorumlanabilecek anlatımlarda da Hak didarı, Hak cemali, görklü yüz, dost yüzü gibi ifadeler kullanmıştır.

Cemalullaha meyleden akıl, âlem nakşına bakarak nakkaşı (yaratıcıyı) görür. (T.3.2.8)

Allah, âlemin Tanrı'nın sırrı olan katında cemalini gösterir. Âlemde Hakk'ın cemalinin onunla görüldüğü bir nur katmanı bulunur.³⁹⁵(T.2.8) Beş perdeden geçen ol emri hayvandan insana geçtikten sonra Hakk'a ulaşır. Can, Tanrı'yı gönül gözünün gördüğünü söyler. (3.2.10)

Garibnâme'de de velilere bağlanmanın cemalullaha ulaşmak için önemli olduğu anlatılır (T.3.4) Tanrı dostlarını görmek onu görmek gibidir zira dostları ona ayna olmuşlardır (T.3.3.7.) Şeyhin gönlü Allah'ı gösteren bir aynadır. (T.3.2.8)

Garibnâme'de Allah'ın cemalini seyretmek için nefis terbiyesinin önemi vurgulanır. Benlikten geçmenin yolu budur. Fenaya erilip benliksiz varılan mülkte nereye bakılsa dost yüzü görülür. (T.3.3.6) Âşık Paşa'ya göre Allah cemalini seyretmeye üç haslet sebep olur. Bunlardan ilki nefsinin insana kul olup emrettiği işi yapmasıdır. Bu haslete sahip olanlar kin tutmayan; boş konuşmayan, gözü tok, adil, mütevazî kimselerdir. İkinci haslet kişinin nefsinden geçmesidir. Bu haslete sahip olanlar verdikleri öğüdü tutarlar; etraflarındakini doğru yola döndürürler. Üçüncü haslet düşman okuna silahına engel olmaktır. Bu haslete sahip olanlar, insanlar arasında fark gözetmez; her milletçe sevilirler. (T.3.2.1)

Cemalullaha ulaşmanın, birliğe inanmak, candan vazgeçmek, Hakk'ın lutfuna mazhar olmak, dünyaya değil ahirete önem vermek, tecellileri görmek, gönülden dostluk ve aşk gibi koşulları vardır. (T.3.2.2) Âşık aşk yolundan giderek bu uğurda canından geçer ve Hakk'ın huzuruna varır. Dost yüzünü görecektir olan aşk gözüdür; çünkü sevgilinin yüzü aşk içinde görünür. (T.2.2.5)

Bütün varlıklar Allah'ı görmeyi diler. Bütün gözlerin seyrettiği bir yüzdür. (T.3.2.7)

Allah'a âşık olan varlıklar onun didarını görmeye layık olurlar. (T.3.2.5) İnsanın Hak didarını görmesine melek sıfatı sebeptir.(T.3.2.6)

Cennette müminler sayısız cennet nimetlerini bırakıp Hakk'ı isteyecek; Hak da onlara görünecektir. Cennet ve Hak didarı dünyadayken istenirse ahirette bunlara kavuşulur. Allah insanı kendisine görüntü yeri yapmıştır. İnsan Allah'ı gönlünde bulabilir. Ahirette de cennet hakk'ın seyredileceği yer olacaktır. Dünyadayken

³⁹⁵ İmam Rabbanî'ye göre âlem, Allah tealanın sıfatlarıyla bağlantı kurabildikçe nurlanıp aydınlanır. Özgen, a.e.:392.

işaretleri okuyanlar; varlıktaki hakikatin sırrına erenler ahirette de Hakk'ı görebilir. (T.3.2.3)

4.3. VAHDET

Risaletü'n-nushiyye'de, birliğe ulaşma fikri, Garibnâme'deki gibi (T.3.3.2.2) su örneğiyle anlatılmıştır. Pınar denize ulaşamayıp yere siner. Akıp suya ulaşan su ırmak olup denize katılır. Denize ulaşana kadar ırmak olan su denizle bir olur. Denizle bir olup vahdete ulaşan için mücevherler gibi olan Hakk'ın zatî sırrı açıklanır. (T.1.16.2 /R.158-165)

Yunus, kulun damarlarına kadar kendini arındırıp her bir damarına kulluk emretmesi gerektiği söyler. Benlik ortadan kalkıp nefsanî düşünceler yenilince tevhide ulaşılacaktır. Kalbin kiri gidince Tanrı tecellisi yerleşir. (T.1.17.5/R-490-2) Yunus Emre'ye göre göz sürekli varlığın canını (Allah'ı) görmelidir. (T.1.13.2/R-534)

Görülenler göz gibidir ;kul o gözden bakandır. Kendisini aksettiren, anlatan yine kendi gözüdür. İnsanın baktığı nesnelere kendisi; başkaları için düşündükleri de kendisiyle ilgilidir. varlık bir nurdan yaratıldığından âlem ayna gibidir. Gören de görülen de aynı şeydir. (T.1.16.5/R.587-8)

Mantıku't-tayr'da kuşlar bir araya toplanıp hüdhüdü kendilerine rehber edinirler. Böylece simurga: Hakk'a ulaşabileceklerdir. Âlem, simurgun sadece bir kanadıdır. Fakat onun yüz bin kanadı vardır. Simurgu bulmak için onun gölgelerini terk etmek gerekir. İnsan kendini bırakıp benlikten geçmeyince Allah'a yaklaşamaz. Dünyanın bütün varlığını simurgun gölgesi oluşturmuştur. İşte bu gölge zatına ulaşır. Allah bahçeye benzetilirse , kullar tere gibidir. Yine Allah güneşe benzetildiğinde kullar, varlıkları ona bağlı zerrelere gibidir. (T.2.2)

Garibnâme'de de Mantıku't-tayr'daki gibi Allah'ın birliğinin tecellisinin dünyadaki varlıklarda görüldüğü anlatılır. Koldan gelerek beşe ayrılan ve boy ve kuvvetleri bir olmadığı halde aynı tarafa yöneldikleri için bir araya toplanan parmaklar, Âdem'den gelerek farklı yaşam biçimlerine sahip olan insanların örneğidir. İnsanlar bir yere bağlanıp din büyüklerinin emrini tutmazlarsa birliğe ulaşamazlar. (T.3.3.2.1)

Bir denizden dağılıp dağa taşa yayılan suların, pınarın diğer sularla birleşerek nehre ulaşması ve nehrin de denizle birleşmesiyle tekrar bir araya gelmesi, bir evden gelip dünyaya dağılan insanların yine orada toplanacak olmasının örneğidir. (T.3.3.2.2)

Mantıku't-tayr'daki kuşlar gibi kazların da bir araya gelerek hepsinin belirledikleri kılavuza uyarak gidecekleri yere varmaları insanların toplu halde bir mürşide uyarak ahiret yoluna ve Allah'a ulaşmalarına işarete eder. (T.3.3.2.3)

Kabe yolundaki bir Arab'ın hikayesinde anlatıldığına göre ayrı ayrı çakmak, taş ve kavda ateş bulunmaz. Ateş bu üçünün bir araya gelmesiyle oluşur. Bununla, gönüllerin birleşmesiyle Hakk'ın nuruna ulaşılacağı anlatılır. (T.3.3.2.4)

Otuz oğluna vasiyette bulunan padişahın hikayesine göre ise tek olduklarında kolayca kırılan oklar bir araya getirilince kırılmazlar. Allah'ın sevdiği şey birliktir. Canlar da birleşince güçlenir. Nizam ve intizam birlikle olur. (T.3.3.2.5)

Üzüm hikayesinde hepsi üzüm almak isteyen dört kişi birbirlerinin dillerini bilmedikleri için boş yere kavga ederler. Bütün dillerin söylediği bir sözdür. Yaratılmışlar ayrı yönere giteseler de hallerine göre Tanrı'ya yönelirler. (T.3.3.2.6)

Bütün varlıklar aşkla ayakta durur. Onlara hal ve fiillerini veren aşktır. Âşık aşka pervane kesilmiştir. Sonunda aşk ve âşık sevgili için harcanıp tek sevgili kalacaktır. (T.3.3.2.7)

Eserde birliğin sağladığı kutluluk ve rahmet de belirtilmiştir. Ezelde canlar Hakk'ın varlığıyla birlikte olmuş; sevgilinin yüzü bakmadan görünmüş; Hak kulları bu şekilde birlikte tutmuştur. Ancak can dünyaya gelince ondan ayrı kalmıştır.

Rahmet topluluk üzerine iner. Namaz yalnız kılınabilirse de emir birlikte kılmaktan yanadır. Nerede birlik varsa ve insanlar benlikten geçip Allah için birbirini severse iki cihanda mutlu olurlar. Birlik içinde olanlar isteklerine kavuşurlar; herkes onlara boyun eğre ve ölümsüz bir hayat sürerler. Bütün işler birlik sayesinde yapılmış; doğru yolda gidenler birlikle amaçlarına ulaşmışlardır. Birliğe inanarak bir araya gelenler Hakk'ın didarını görürler. Peygamberimiz yolu birlik sayesinde açmış; dünyaya hükmetmiştir. (T.3.3.2)

Vahdet-i vücut bahsinde Mantıku't-tayr'a bakıldığında simurg'un otuz kuşla bir ve aynı olduğu söylenerek kulların Allah'a nisbetinin anlatılmak istendiği görülür. Zorlu yolculuklardan sonra simurga ulaşan kuşlar, aslında onun otuz kuşun kendisi olduğunu görürler.(T.2.3.3) Eserin bütününe hakim olan konu insanın kendi

benliğinden geçerek fena bulması ve bekaya, vahdete ulaşmasıdır. Mum ve pervanelerin hikayesinde de bu konu açıklanmak istenir. (T.2.2.2)

Garibnâme’de Allah’ın her varlığın canı olduğu ve hepsinin temelinde bulunduğu anlatılır. (Ayrıca bkz. 3.18.2) O, işaretlerini ve kudretini varlıkta göstermektedir. Sûret yüz binlerce de olsa hayat birdir. Bu, üstünde dalgalanmalar da olsa aslında denizin tek oluşu gibidir. Akıl, bütün varlıklarda Hakk’ın kokusunu bulur. Arayıp soran da odur; onu isteyip bulan da odur. (3.3.3)

Seyr-i sülukun sonuna gelip sevgilinin huzuruna varan salık, tek tek her varlığın yerini alır; âlemle bütünleşir. Bütün perdelerden geçince varlıkların onsuz olmadığını görerek kendisinin varlıkla birlikte tek bir kişi olduğunu zanneder. Halleri Allah’a bağlanan salikin elleri onunla işler.

Hak’tan ayrılıp maden, bitki ve hayvandan geçen “ol emri“ insan vasıtasıyla tekrar Hakk’a döner. Burada vahdet-i vücutta önemli yeri olan devir nazariyesi anlatılmaktadır. (T.3.3.4) Mantıku’t-tayr’da olduğu gibi Garibnâme’de de insanın aslının Hakk’a dayandığı anlatılmaktadır. Yaratılıştan önce Hakk’ın birliğinden başka bir şey yoktur ve insandaki unsurlar sürekli Hak’la birliktedir.

İnsanın yerde ve gökte aradığı kendisidir. Âlem, kendisini görmek isteyen insan için bir aynadır. İnsan kendisine gelip kendindeki hazineyi keşfederse bütün varlığa hükmedebilir. Kişi neredeyse Allah da onunla birliktedir. Kendini onun yolunda harcayan insan kul iken sonsuza dek sultan olur. (T.3.3.5)

Âşık Paşa’ya göre “Cübbemin içinde Hak’tan başkası yoktur.“ diyen Beyazıd, Hakk’ın aynası olduğunu ve onu gösterdiğini anlatmak istemiştir. (T.3.3.7) Mantıku’t-tayr’a göre gölge olan varlık, Garibnâme’ye göre Hakk’ın aynası olarak yaratılmıştır. Özellikle insan ve gönlü Hakk’ı yansıtır.

4.4. SEYR-İ SÜLÛK VE SÂLİK

4.4.1. ŞERİAT, TARİKAT VE HAKİKAT

Mantıku’t-tayr’da şeriatın iman ve sosyal hayatla ilgili hükümleri düzenlediği (T.2.4.1); şeriat, tarikat ve hakikat arasında uygulama farkları olduğu anlatılır. (T.2.4.2) Şeriat gemiye, tarikat yelkene, hakikat denize benzetilir. Şeriat koyucular

yüzücülerdir. Müslüman halk şeriat gemisinden çıkmamalıdır. Ârifler yüzücüdür. Meczuplar denize batıp boğulmuştur. Bidat sahibi ise boğulmaya yüz tutmuştur. Veliler peygamberlerin açtığı dükkanlarda seçkinleri davet etmiştir. Peygamberler dine davet eden kafiri mümin yapandır. Veli de dinde irşad eden mümini ârif yapandır.

Garibnâme’de, Mantıku’t-tayr’da anlatılan bu üç aşamaya marifet ve ledün de eklenir. Bunlardan geçerek Hakk’a ulaşılabılır. Şeriat, yol azağı; tarikat, yoldaki zorluklar; marifet, menzil; hakikat, dost yüzünü görmek; ledün, benliğin giderilip Hakk’ın takdirinin işlemedir. (T.3.4.1)

4.4.2. SEYR-İ SÜLÛKUN MENZİLLERİ

Mantıku’t-tayr’da simurgu bulmak üzere yola koyulan kuşlardan her biri bir yere konar veya bir engele takılır; yoldan kalır. Çeşit çeşit meslek edinerek dünya işlerine dalarlar. Kimi peygamber kimi âşık kimi de zahid olur. Kaf dağındaki saraya sadece otuz kuş erişebilir. (2.3.3)

Yedi vadi olan istek, aşk, marifet, tevhid, istiğna, hayret, ve fakru fenâdan geçildiğinde simurga ulaşılır. (T.2.3.1) Garibnâme’de de benzer şekilde dokuz perde olan taleb, aşk, gurbet, kurbet, hayret, vuslat, istiğnâ, fenâ ve bekadan geçilerek Hakk’a erişilir. (T.3.4.4)

Garibnâme’ye göre sultanın bulunduğu birinci menzilde vücut, zanaatkarın bulunduğu ikinci menzilde akıl, tarikat ehlinin bulunduğu menzilde gönül, ârif velilerin bulunduğu menzilde can bırakılır. İlahilik denizine gark olanların yanından ise Hakk’ın lutfuyla ayrılıp Hakk’a ulaşılır. (T.3.4.2)

Eserdeki başka bir değerlendirmeye göre de yedi engel olan vücut, nefis, can, gönül, akıl, aşk, istekler ve Hak rızası yerine yedi yoldaş olan dost varlığı, nefis-i marziyye³⁹⁶, akl-ı külli, sevgiliye götüren gönül, ruh-ı kudsî, dost sevgisi, Allah’ın fazlı konarak Hakk’a ulaşılır. (T.3.4.3)

³⁹⁶ Arapça hoşnud olunan nefis, kendisinden razı olunan nefis anlamına gelir. Allah bu nefisten razıdır. Nefsin altıncı makamıdır. Bu vasfa kavuşan nefis; beşerî istekleri terk etmiş, güzel huylu olmuştur. Kusurları affeden, güzel düşünen, şefkatli, eli açık, insanları sırf Allah için seven, hassas, ince düşünceli, nefis muhasebesini en iyi şekilde yapan biridir ve herkeste bulunmayan güzel

Garibnâme’de saliki altı yönden tutan ve engelleyen maden (para), bitki (arpa ve buğday), hayvan, hizmetçiler, anne baba düşüncesi ve evladın geçilerek Hakk’a ulaşılması da anlatılır. (T. 3.4.5)

Halvetteki tasallutlar ise idarenin hükmü, tanıdıklar, mal mülk, akrabalar, nefis ü hevadır.

4.5. ŞEYH, MÜRŞİD VE EVLİYA

4.5.1. ŞEYH

Güşehrî, Mantiku’t-tayr’da şehir ve cihan şeyhini ayırır. Şehir şeyhi kitap yazmamış ve tanınmamıştır. Makamından ayrılınca değersizleşir. Cihan şeyhinin ise adı dünyada kalır. Sadece bir şehirde şeyh olmayıp bütün dünyaya ulaşır. Sâdî, Senâî, Attar ve Mevlânâ gibidir; eserleri vardır. Gülşehrî bu cihan şeyhlerine dahil oluşunu bir hikayeye anlatır. (T.2.5)

Ahi şeyhi gönlün saflığını arttırmaya yardım eder. Asitanede ilim ve amel kazanılıp şeyhin yanına hilesiz gitmelidir. (T.2.18.2)

Âşık Paşa şeyhleri ekincilere benzetir. Onların işlerinin yapılması için gereken şartlar: Şeyh, Kur’an, gönül, hikmet, aşk ve Allah’ın emridir.(T.3.5.16)

4.5.2. KILAVUZ

Mantiku’t-tayr’da hüthüdün kuşlara kılavuz olmasının nedeni daha önce Simurgu görmüş ve onu tanıyabilecek olmasındandır. Mürşid Allah’a ulaşmış olduğundan müridleri de ulaştıracaktır. (T.2.5.6)

Garibnâme’de de kılavuzun halkın birliğini sağlayarak Allah’a ulaştıracağı anlatılır. Kılavuz yolu bildiğinden doğrudan ve hızlı yol almayı sağlayacaktır. (T.3.5.1) Şeyh ona uyanlara kılavuzluk ederek Hakk’a götürecektir. (T.3.19.4.6)

meziyetlere sahiptir. Bu nefis, Allah’ın izin verdiği kadarıyla, Allah tarafından bazı gayb sırlarına vâkıf olur. Bunlar, Allah’ın ona ihsanıdır. “*Ben onun işiten kulağı, gören gözü, söyleyen dili, tutan eli olurum...*” kudsî hadisinde anlatılan kişi budur. Allah’ın izniyle başka şahıslara tesir edebilir. Bkz. Fecr / 28.

4.5.3. VELÎ

Risâletü'n-nushiyye'de insanın cennete layık bir ameli yoksa bir gönül erinin, velinin öğüdünü tutup ona uyması gerektiği söylenir. (T.1.16.4/R.467-8) Velilere ve nebilere terk buyrulmuştur. (1.16.4/R-432) Velilerin ve nebilerin yolu sabra uğrar (1.16.3/ R-306-7)

Mantıku't-tayr'da da Allah'ın ibadetle değil erenlerin yardımıyla bulunacağı söylenir (T.2.5.7) Garibnâme'ye göre de veliye uyanlar Allah'a ve cemaline kavuşur (T.3.5.5., 3.5.7)

Mantıku't-tayr'da velilerin peygamberlerin dinine uyarak halkı Hakk'a ilettikleri; (T.2.4.3.6) Garibnâme'de ise velilerin Hz. Muhammed'den ayrılan dallar gibi olduğu söylenmiştir. (T.3.5.8) Hz. Muhammed'le dost olan Aşere-i mübeşerenin Allah'a da dost olduğu anlatılır. Onlar Hz. Muhammed'e biat etmekle Allah'a biat etmiştir. Bu on kişi Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Zübeyr binü'l-Avam, Sa'dübnü ebi Vakkad, Talha, Sa'dübnü Zeyd ve Ebu Ubeydübnü Cerrah'tır. Allah'ın dostlarını görmek onu görmek; onun sevdiklerine ulaşmak da ona kavuşmak demektir. (T.3.5.12)

Mantıku't-tayr'da yabanî ağaca benzeyen kulun nefsini aşılacak olan bahçıvan mürşiddir. (T.2.11.2) Garibnâme'de ise velilerin nefsi tövbeyle yenmeye yardımcı oldukları söylenir. (T.3.5.11)

Mantıku't-tayr'da keramet sahiplerine inanıldığı ancak sihir yapanlara inanılmayacağı anlatılır (T.2.5.10) Cahil keramet satar âlim ise sırrını gizler. (T.2.4.3.7) Garibnâme'de velilere keramet ve zafer verildiği anlatılır (T.3.5.6) Hızır'dan ve kerametlerinden bahsedilir. Bunlardan ilki farklı yer ve zamanlarda farklı görüntülerde insanların karşısına çıkmasıdır. Hızır, İkincisi cuma günleri bütün camilerde bulunup Cuma namazını insanlarla birlikte kılmasıdır. Üçüncü özelliği ölümsüzlük suyuyla ebedî hayata kavuşmuş olmasıdır. Dördüncüsü Tanrı'nın ilm-i ledünnü Hızır'a vermiş olmasıdır. Musa ve Hızır kıssasında Musa'nın bu ilmi Hızır'dan öğrenmek için sabır gösterememesi anlatılır. Beşincisi Hızır'ın Âlem içinde istediği yere ulaşarak zordayken Allah'a yalvaranlara yardım etmesidir. Altıncısı bütün milletlerin dilini bilerek onlara kendisini kabul ettirmiş olmasıdır. Yedincisi baktığı kimsenin gizli ilimleri öğrenmesidir. Bu kişi ilahi âlemi görür ve

her varlığın sözünü işitir. Âşık paşa'ya ilmini öğreten gizlilikleri, varlıkların sırrını anlamasını sağlayan ve ona Âşık adını veren de Hızır'dır. Hızır'ın sekizinci kerameti de görünmeyen velilerin onun emrinde oluşudur. Hızır'ın emrindeki veliler bir, üç, beş, yedi ve kırk olarak bölünmüşlerdir. Ayrıca bunların üç yüz arkadaşı vardır. (T. 3.5.13)

Mantıku't-tayr'da şeyhin gönlün saflığını arttıracacağı; (T.3.18.2) Garibnâme'de dünyanın velilere engel olmadığı; evliyanın gönüllerin hakimi olduğu anlatılır.

Garibnâme'ye göre din savaçısı için gerekli dokuz şarttan ilki veliliktir. Evliya için korku yoktur. Onlar dünya ve ahiret için kaygı taşımazlar. Velilik cesaret ve üstünlük veren bir niteliktir. Gerekli diğer şartlar: Riyazat, kifayet, aşk, tevekkül, şeriat, ilm, himmet, ve doğru arkadaştır. (T.3.5.14)

4.5.4. MÜRŞİD MÜRİD İLİŞKİSİ

Mantıku't-tayr'da şeyhin müridlerinin sevgilisi olduğu ve kafir bile olsa onunla birlik olmak gerektiği Şeyh Abdurrezzak hikayesinde anlatılır (T.2.5.8)

Garibnâme'de müridlerin mürşidin dört yanından gelen sıkıntılara kalkan olması gerektiği söylenir. Bu müridler, mürşidin nimetinin eksilmemesini, güçlüklerden kurtulmasını, açıktan açığa gelen kınama ve tehlike ile arkadan gelecek aşağılama ve yerginin savılmasını sağlarlar. Mürşid ise doğru yaşayışı ve davranışı ile aşağıdan gelecek olan sıkıntıyı yener. Mürşidin üst tarafından rahmet iner. Üst tarafı açık olanlara velilik verilir. (T.3.5.15)

Âşık Paşa'ya göre şeyhe gereken şartlar: Feyizleri müridine söylemek, insanlara Hakk'ın baktığı gibi bakmak, firsat sahibi olmaktır. Müride gereken şartlar: Mürşidi yüce bilmek, imkanlarını onun için kullanmak, dünya nimetlerini terk etmektir. (T.3.5.17)

4.5.5. ÂRİF

Mantıku't-tayr'da ârif tipi etraflıca anlatılmıştır. Gülşehrî ârifin kırka yakın özelliğini sayar. Ârif akla uyar. Fikri ilahî âlemedir. Dünyaya değer vermez. Görünüşe aldanmaz içi bilir.

İnsanlar arasında çok bilinmez; övünmez. Güzel ahlaklıdır. İnsanlara hoş muamele eder. Öfkelenmez; kin tutmaz. Gıybet etmez; çok konuşmaz. Bütün milletlerin âdetini bilir ve onlara uyum sağlar. Herkesi iyi bülüp büyük değer verir; şefkatlidir.

Allah için dünyayı da ahireti de yok sayar. Zühd ve takvası riyakarca değildir. Tanrı'ya ibadet aslındandır.

Keramet sahibidir. Felek onun çevresinde döner. Ebu'l-vakt (zamanın babası) olup zamanın gerektirdiği şekilde davranmışlardır. Vakti halleriyle değiştirmiş; dilediklerini gerçekleştirmişlerdir. Yaptıklarında eli Tanrı eli olmuştur. Yaptıkları kötü gibi görünse de doğrudur. Hızır'ın Musa'yla arkadaşlığı kıssası bunu açıklar (T.2.6)

Ârif bazen şeriat gemisinde bazen hakikat denizindedir. İlahi sırlar incilerini çıkardığından iyi yüzücüdür. Etrafındakilere bu incileri verir. Ârif padişahla (Allah'la) sırdaş olduğundan hakikat ve şeriat onun için birdir. Padişaha vezir olmuştur; eli padişah eli olmuştur; yaptığı işlerde hikmetler gizlidir. (T.2.4.3.3)

4.6. FÜTÜVVET

Mantıku't-tayr'da anlatıldığına göre fütüvvet ehline gerekli altı şey vardır. Onun alını, sofrası ve kapısı açık olmalı; dili, gözü, uçkuru ise bağlı olmalıdır. Dilinin bağlı olması, gıybet etmemesi ve acı sözlü olmaması demektir. Gözünün bağlı olması ise kimsenin ayıbını görüp kınamamasıdır. Bu altı özellik bulunmayanın emeği boşa gider.

Ahilik eğitimi bahsinde fütüvvet yoluna girenin ahiden terbiye alacağı; oruç ve namazla ilgili bilgileri ondan öğreneceği anlatılır. Salık, ahiden yemek yeme oturup kalkma, konuşma, yürüme, bakma, selamlaşma gibi konulardaki âdâbı da öğrenecektir. Astanede ilim ve amel kazanarak ayna gibi olan salık ahi şeyhine gider. Şeyhin huzurunda kalbinin saflığı artırılır. Maden, bitki, hayvan ve insan ve meleklikten geçen salık ahi hizmetinden Tanrı'ya ulaşır.

Gülşehri, devrindeki âhilerin cahilliğinden yakınır. Âhilerin birbirlerine destek olmaları gerektiğini anlatır. (T.2.18)

4.7. İNSAN

4.7.1. İNSANIN YARATILIŞI

Risaletü'n-nushiyye'de Allah'ın Âdem'i dört unsurdan yarattığı anlatılır. Toprak ve suyla iyi huylar, hava ve ateşle kötü huylar insana yerleşir. (T.1.6.1) Toprak, Allah'ın nurundan; su, hayatından; hava, heybetinden; ateş, hışmından tecelli etmiştir. Ateş ve havayla gelen binbaşılar kişiyi cehenneme; toprak ve suyla gelenler ise kişiyi cennete götürürler. (T.1.9)

Garib-nâme'ye göre de insanın aslı dört unsurdan oluşmuştur. Dört unsura karşılık olan bitki, hayvan, insan ve meleğin özellikleri: Ten, nefis, can ve akıl toplanarak vücudu oluşturmuştur. (T.3.7.2) Bedenin aslını aldığı dört varlık vardır. Bunlar bitkiye ve hayvana benzeyen, insan vasıflı, melek gibi maddesiz varlıklardır. Bitki gibi uzanıp süren varlığın toprağını dış melekler getirmiştir; Allah o toprağa can olarak su vermiştir. Hayvan gibi koşan varlığın toprağını resul melekler getirmiştir; Hakk'ın emri ona can olmuştur. İnsan gibi konuşan varlığın toprağını Azrail getirmiş; Hakk'ın nefse ona can olmuştur. Melek gibi maddesiz olan varlığın toprağını Allah getirmiş; Ruh-ı kudsi de ona can olmuştur. Bitki sıfatlı varlığın yeri ayaklar, hayvan sıfatlı varlığın yeri arka ve mide, insan sıfatlı varlığın yeri göğüs, melek sıfatlı varlığın yeri ise baş olmuştur. (T.3.7.6)

4.7.2. İNSANIN ASLI

Mantıku't-tayr'da Allah'ın Âdem'i kendi nurundan yarattığı söylenir (T.2.7) İnsanın Allah'a bağlılığı çoktur (T.2.12.2) Garibnâme'de de yaratılıştan önce insanın Hak'la birlikte olduğu ve sonsuz hayatı ondan aldığı anlatılır (T.3.7.3)

4.7.3. İNSANIN GÜVENİLMEZLİĞİ

Mantıku't-tayr'da insanın kötülüğünden emin olunamayacağı söylenir. Gülşehrî insanlar arasında peygamberleri ve velileri sever. İnsan Hz. Muhammed ve ona uyanlardır. Geri kalanı ise şeytandır (T.2.7.1) Garibnâme'de de "insan isminin yabancı olduğu çok vücut vardır" denir. (T.3.7.5)

4.7.4. İNSAN VE ŞEYTAN

Mantıku't-tayr'da insanın topraktan yaratıldığı için alçakgönüllü olduğu; iblisin ateşten yaratıldığı için kibirli olduğu anlatılır. (T.2.7.2) Garibnâme'de de benzer şekilde insanın suçu nefsinden bilip tövbe etmesi; şeytanın ise kibre kapılması dile getirilir. (T.3.8.1.1)

Mantıku't-tayr'ın Şeytan ve Âdem'in münazarası bölümünde Âdem'e sataşan şeytan, onu kandırarak cennetten çıkarılmasını sağladığı için kendisini üstün görür. Peygamberler, veliler, melekler onun yaptığı kötülöklere tanık olacak; âlimler,akıllılar çaresiz kalacak, dünyaya kapılmış zahitler ona uyacak; ârif halktan uzaklaşacak böylece şeytan insanoğluna düşmanlık etmiş olacaktır. Şeytan hayatta olduğu sürece insan ondan kurtulamayacaktır. O, insanın cennete girmesine engel olmaya çalışır. İnsanın imanını elinden almaya kastetmiştir. Halkın tövbelerini bozduracak, zahitlere günah işletecektir. Şeytan kovulmakla Hakk'ın kapısından gitmemiştir.

Âdem, şeytanın söylediklerine karşılık kendisini ve insanlığı savunur. Âdem'in dünyaya gönderilişi şeytanın sözüyle değil öyle takdir edildiği için olmuştur. İnsan dünyaya ulaşmakla dünyayı var edene de ulaşmış; mülkünü tanımakla ondan da iyice haberdar olmuştur. Onu çeken ve bağlayan mekansızlık âlemdir. Şeytanın çaresiz bırakacağını ve kandıracağını söylediği kullar ona aldanmayacaktır. Kullar Allah'ın rahmeti sayesinde kurtulacaktır. Şeytansa lanetlendiğinden bu rahmete ulaşamayacaktır. Mümin, tövbe ve iyi niyeti sayesinde hidayete erecektir. Şeytan Âdem'in tersine günahı kendi iradesiyle işlemiştir. Ve ondaki günah geçici değil zâtîdir. Şeytan ise Hakk'ın kapısında olsa da ona uzaktır.

4.7.5. İNSANIN ULVÎ VE SUFLÎ ÂLEMLE İLİŞKİSİ

Garibnâme’de insanı oluşturan toprak, su, hava, ateş ve Allah’ın emrinin âlemde tersine sıralandığı ve insanın içinin âlemin dışına denk geldiği anlatılır (T.3.7.7) Yine Garibnâme’ye göre âlem, bitkiler, hayvanlar, insanlar, melekler ve Tanrı’nın sırrı olmak üzere beş kattır. İnsan da bunlara karşılık gelen vücut, nefis, can, akıl ve gizliliklerden oluşmuştur. (T.3.7.8)

4.7.6. İNSAN GEMİYE BENZER

Âlem deniz gibidir. Vücut gemi, gönül yelken, Allah’ın emri rüzgar, İslamın hükümleri lenger, akıl kaptan, fikirler yolcu, ameller yüküdür. (T.3.7.10)

4.7.7. İNSANIN NİTELİKLERİ

Garibnâme’ye göre insanların nitelikleri: bitki, hayvan, insan ve melektir. Mertebesi melek olanlar Hakk’ı düşünür; mahlukatın halini bilerek onlara yardım eder. Mertebesi insan olanlar gönüldekini bilemeyip söylenenleri yerine getirenlerdir. Mertebesi hayvan olanlar baskı ve emirle iş yapanlardır. Mertebesi bitki olanlar ise hiçbir işe yaramayanlardır. (T.3.7.11) Yine Garibnâme’ye göre insanın on alameti vardır. Bunlar: Tefekkür, teferrüc, tasarruf, tevazu, takrir, tedbir, tövbe, temyiz, takarrüb ve vuslattır. Tefekkür, yer ve gökteki her türlü varlığı düşünerek eksiksiz bilmesidir. Teferrüc, âlemdeki mahlukları seyredip yaratılış ve huylarını bilmektir. Tasarruf, insanın mülkü idare edip güzelleştirmesidir. Tevazu, alçakgönüllü olup düşkünlerle bir olmasıdır. Takrir, anlatarak mananın ortaya çıkmasını sağlamaktır. Tedbir, zarar ve şerden ayrılmak ve uzak durmak için önlem almaktır. Tövbe, gönülden pişmanlık ve asıl ibadettir. Temyiz, yanlışla doğruyu kötüyle iyiyi ayırabilmektir. Takarrüb, Allah’a yakınlıktır. Vuslat, insanın onuncu halidir. Kul, Hak’la beraber olup her takdirle işler. Kul ölümsüz ve ebedî hayatı bulur. (T.3.7.12)

4.7.8. İNSANLARIN DERECELERİ

Garibnâme’de anlatıldığına göre insanlar yaşayışlarına göre dokuz tabakadır. Peygamberler, a’lâ, evsat ve ednâ; orta sınıfta yaşayan insanlar evliya, hükema, ulema; aşağı sınıftaki insanlar ise mümin, münafık ve kafir olarak ayrılır. En yüksek derecede olan peygamberlere kitap indirilmiştir. Orta dercedeki peygamberlere Cebrail vahiy getirmiştir. Alt derecedeki peygamberlere Allah düşlerinde gizli işleri bildirmiştir. İnsanların orta sınıfının üstünü olan velilerin dünya ve ahirette sıkıntıları bulunmaz. Peygamberlerin emirlerini bildirip insanları Hakk’a ulaştırırlar. Hem havas hem avam sınıfına bağlı bulunan hükema, varlıkların batınını görüp hikmete ulaşmıştır. Yaratılış sebebini bilip söylemişlerdir. Âlimlerin ise hikmetleri yoktur. İlimleri dünyayı elde etmeye yarar. Halkın üstünü müminlerdir. İnancı ve Allah’a bağlılığı vardır. Münafıklar, Allah’a boyun eğmezler. Müslüman olduklarını iddia etseler de hayatları küfür içindedir. Kafirler, Hz. Muhammed’in dinini kabul etmeyenlerdir. (T.3.7.13)

Mantıku’t-tayr’da dokuz sınıf canın içine münafık ve kafirler dahil edilmez (T.2.12.1, T.4.15)

4.8. PEYGAMBERLER

Âdem’in dört unsurdan yaratılarak canlanması ve ondaki unsurların getirdiği özellikler (T.1.6.1./R.1-13); Hz. Yusuf’un kuyuya atıldığında sabrederek oradan kurtuluşu; (T.1.16.3/R.288-300) Risaletü’n-nushiyye’de dile getirilir. Ayrıca Musa’nın Tur’a sabrederek vardığı söylenir. (T.1.16.3/R-312)

Mantıku’t-tayr’da Âdem ve şeytan karşı karşıya getirilerek konuşur. Bkz. T.2.7.2. ve T.4.7.4. Âdem dünyaya gelince ona halifelik verilmiştir.

Gülşehri, eserde kendisine hitab ederek: “Aç Süleyman gözünü kim göresin / şâhidün bir dîv ü terkin urasın” (M-1672) ve “ İy Süleymân şol kopuzın kılını / Bur kim öğrenlüm bu kuşlar dilini” (M-4429) der. Asıl olarak kendi ismi olan Süleyman’ı kastetse de “dîv” ve kuşlar “dili” sözleriyle Süleyman peygamberi hatırlatmak ister.

İbrahim, İsmail, Yusuf, Yunus, Eyyüb ve Cercis peygamberlerin sıkıntılı anlarında Allah’a yakınlıkları (T.3.8.10) , Âdem, Davud, Süleyman, Yusuf, Nuh, Hud, Musa

ve İsa ve peygamberlerin özellikleri, yaşadıkları (T.3.8) Garibnâme’de karşımıza çıkar.

Allah Âdem’e bütün isimleri öğreterek kainatın bilgisini edinmesi için izin vermiştir. En önce dünyaya gelen Âdem, insanlığın tek bir kişi gibi olmasına başlangıç/ ayak vazifesi görmüştür. Şeytan lanetlenmesi için bu işin Allah’ın takdiri olduğunu ve kendisinin bir suçu olmadığını söylemiştir. Âdem ise suçunu kabul ederek tövbe etmiş ve rahmete kavuşmuştur. (T.3.8.1.)

İbrahim, gören gözdür; Allah’ı görmeden görmüş gibi bulmuştur. Ona inanıp bu yüzden ateşe atılmıştır.Allah’ın dostudur. Oğlunu Allah için kurban etmiştir. (T.3.8.2)

Davut, ses işiten kulaktır; ona yapacakları söylenmiştir. Allah’ın onu halifesi olarak gönderdiğini duyunca emirlere uymuştur. Bu yüzden ona demiri yumuşatma mucizesi verilmiştir. (T.3.8.3)

Süleyman, bir anda denizi geçip göğe yükselebilirdi. Bütün varlıkların dilini bilirdi. Kuşlar emrindeydi. Bütün dünya onun hükmüne boyun eğmiş; bütün gizlilikler ona açıklanmıştır. (T.3.8.4)

Yusuf, yüzdür ve görülmemiş güzelliğe sahiptir. Bu güzelliği yüzünden kötü duruma düşmüştür. Allah onun için Zeliha’ya yeni bir ömür vermiştir. (T.3.8.5)

Allah, Nuh’un kafirlerin helak olması dileğini kabul etmiş; ona inanmayanlar suda boğulmuş; inananlar onun yaptığı gemiyle kurtulmuştur. Nuh’un gemisi tufandan sonra Cudi dağında durmuştur.(T.3.8.6)

Hud, Ad kavmini doğru yola davet eder. Korkmayan Ad kavmi, Hud’un duasıyla gelen fırtınada yok olur. (T.3.8.7)

Musa, konuşan dildir. Allah’a yalvarır ve onunla konuşurdu. O, insanlığın karnı gibidir. Zira onun kavminin hayvanî özellikleri çoktur. Değneğinin mucizeli oluşu da kavminin sürülmesindedir. Musa Belâm-ı Baûr’un duası yüzünden kırk yıl Tih vadisinden çıkamamıştır. (T. 3.8.8)

İsa, dirilik veren ruh gibidir. Onun duasıyla ölümler dirilmiştir. İsa, doğduğunda konuşarak kendisini halka bildirmiştir. Söz, göğüste olduğundan İsa, insanlığın göğsü gibidir. Bu yüzden insan mülküne de hakimdir. Dördüncü göktedir. (T.3.8.9)

4.9. HZ. MUHAMMED

Risaletü'n-nushiyye'ye göre Mirac'ta Tanrı'yı gören Hz. Muhammed, Bunu sabırla elde etmiştir. (T.1.16.3/R-313)

Mantıku't-tayr'da Hz. Muhammed'in müşriklere meydan okuyuşu ve Safvan'ın ona bağlanması anlatılır.(T.2.8)

Garibnâme'de ise Hz. Muhammed'in özellikleri, hayatı, mucizeleri ve miracı ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Hz.Muhammed, baş gibidir; bütün insanların önderidir. (T.3.9.1) Melek mülküne hakim olarak gelmiştir. Akıl ona yoldaştır. Ona araştırma ve inceleme verildiğinden olmuş ve olacak şeyler de bildirilmiştir. Bütün peygamberlerin aslıdır. Veliler ise ondan ayrılan dallar gibidir. (T.3.9.2)

Âlem, Hz. Muhammed'in dostluğu için yaratılmıştır. Allah'ın sevgilisidir. İnsanların en güzel konuşanıdır. Yalansız ve hep doğrudur. Âhirette şefaatçi olacaktır. (T.3.9.3)

Tanrı'nın bildirdiklerini açıkladığında dört arkadaşındaki hünerler artardı. Onların gördüğü işaretin hükmü de herkese yayılırdı. Kafirlerse bu işaretleri sihir olarak görmüştür. (3.9.4)

Emri ile taşların konuşması, ağaçların meyve vermesi, ayın ikiye ayrılıp birleşmesi; pişmiş kuzunun konuşması, doğduğunda putların yıkılması, hayvan, insan ve cinlerin peygamberliğini tasdik etmesi gibi mucizelere sahiptir. (T.3.9.5)

Hz. Muhammed, burağa binerek göğe yükseldi. Allah'la iki yay aralığı kadar yakınlaştı; onu gördü. Allah, miraçta kulluğun nasıl olması gerektiğini bildirerek beş vakit namaz emretti. Toplanan peygamber ruhları Hz. Muhammed'in önderliğinde namaz kıldılar. (T.3.9.6)

Bu eserde Nur-ı Muhammedî akl-ı küllî anlamında kullanılmıştır. Bütün varlık ondan yaratılmış; insanlar nesilden nesile gelirken Hz. Muhammed'in nurunu da beraber getirmiştir. Bütün inanan insanlar Hz. Muhammed'in bir parçasıdır. (T.3.9.7)

4.10. İLİM

Garibnâme'de "Allah, ilmi kendinden haber vermesi için gökten yere indirdi." denmektedir. İlim, insanı göğe çeker. İslamî ilimleri bilip ona göre hareket etmelidir. (T.3.10) Mantıku't-tayr'da da dil bilginiyle gemici hikayesinde asıl bilimin insanı Tanrı'ya götüren ilim olduğu anlatılır. (T.2.8.1)

Yine aynı eserde bilinip de işlenmeyen şeyin yok sayılacağı; âlimin bildiğiyle amel etmesi gerektiği söylenmiştir. (T.2.9.2) Garibnâme'ye göre de Tanrı ilmi, bildiğin gibi hareket etmekle ve Tanrı'nın bunu kabul etmesiyle tamamlanır (T.3.10.1)

Gülşehrî'nin Bişr hikayesindeki Yemliha adlı kahin, bütün ilimlerde üstün olduğunu; olayların sebeplerini, geleceği bildiğini iddia etmektedir. Ancak su kabı sanarak girdiği kuyuda can verir. Yazar hikayenin bu bölümünde âlimde kibrin zararını anlatmak istemiştir. (T.2.18.3)

Garibnâme'ye göre ilim ve hikmet canı ve gönlü besler. Böylece insan nereye baksa Hakk'ı görür. Sonunda Allah'la yakınlaşır. (T.3.10.2) Hilmsiz ve akılsız ilim; ilimsiz fazilet olmaz (T.3.10.3, 3.10.6, 3.10.11)

Hakk'ın gizli ilminin bilinmesi için görülenleri ve istenenleri söylemek gerekir. (T.3.10.5) Söylediklerinin ilim ve marifet olması insan sıfatında olmaktadır. (T.3.10.7) Mantıku't-tayr'a göre de insanın işi ilim ve hikmettir. (T.2.9.1)

Garibnâme'de âlimlerin ilminin dünya elde etmeye yarayacağı da söylenir. Onların hikmetleri yoktur. Âlimler, şeriata göre hüküm verirler. Onlara Tanrı tarafından yücelik verilmiş, peygamberce de övülmüşlerdir. (T.3.10.8)

Âşık Paşa, beş ilmin yerini ve dellerini de belirtmiştir. Buna göre zahir ilmi nefse hakimdir ve delili Kur'an'dır. İbret ilminin yeri akıl, delili misaldir. Hikmet ilminin yeri gönül, delili de doğruluktur. Esrar ilminin yeri can, delili sevgidir. Kudret ilmi zat içindedir ve delili dediğini yapmaktır. (T.3.10.13)

Garibnâme'de ilmin maldan üstün olduğuna bir Hz. Ali kıssası aracılığıyla on delil getirilmiştir. Hz. Ali'ye göre ilmin özellikleri ve etkileri malınkilerin aksidir. Peygamberlere Allah tarafından ilim verilmiş ve onlar bu sayede halka yol göstermişlerdir. İlm, sahibinin din ve dünyasını canlı tutarak onu beklemiş, korumuş olur. Harcadıkça artar. İlim sahibi mal sahibinin aksine Allah emrini bilir. İlim kimse zorla elden alamaz. Kişi ölünce ilmini birlikte götürecektir. İlimle hem dünya hem ahiret kazanılır. İlim, insanın gönlünü aydınlatır. Âlimler ahirette şefaathçi

olacaktır. İlim, gökten inmiştir; sahibini göğe yükseltir. İlim sahibi olanların işi ibadettir; Tanrılık davası gütmeyizler. (T.3.10.14)

4.11. AKIL

Risaletü'n-nushiyye'nin mensur kısmında anlatıldığına göre akıl, Tanrı'nın kadîm sıfatından ortaya çıkmıştır. Evveli olmayan bir varlıktır. Dünya düzenini bildiren aklı-ı ma'âş, ahiret durumunu bildiren aklı-ı ma'âd, Allah'ın marifetini bildiren aklı-ı küllî olarak üç kısma ayrılır (T.1.8.)

Bu eserde akıl, daima kendisine danışılan işbilir ve problem çözücü bir kimsedir. Birinci bölümde akla danışmak kişiyi açgözlülüğün elinden kurtarır. O, kanaat ve fakrın gelmesini sağlar. (T.1.17.1/R.54-7)

İkinci bölümde de işi çaresizlere yardım etmek olan akıl, adalet sahibi yüce bir kişi olduğu söylenmiştir. Kibre karşılık ondan yardım istenir. Akıl, cana medetin tevazuda olduğunu bildirir (T.1.8/R.146)

Üçüncü bölümde öfkeyi yakalamak için sabır askerinin toplanmasını emreden de akıldır. (T.1.17.3/R.271-3)

Beşinci bölümde aklın ve ona uyanların istekleri Allah katında makbul olduğu söylenir. Akıl cimriliğe çare olarak cömertliği tavsiye eder (T.1.16.4/ R.411-421)

Altıncı bölümde cüzi aklın gönül şehrinin dışında kaldığı söylenir. (T.1.12/R.472) Gıybeteye uyan kişi de akıldan çare ister. Akıl doğruluğa yardım etmesini buyurur (T.1.17.5/R.570)

Nefsin çocuklarına yahut askerlerine karşı güzel ahlaktan olan kanaat, tevazu, sabır, cömertlik ve doğruluk akıl tarafından görevlendirilmiş olur.

Garibnâme'de de akıl, nefisle savaş halindedir. Aklın bu eserdeki müttefikleri kanaat, kerem, ve doğruluk başta olmak üzere iyi huylarla sınırlı kalmaz; bunlara ilim, ibret, ibadet, zikir, safa, iman, riyazet, sevgi ve utanma da eklenir. (T.3.11.9) Akıl, nefse uyarırsa vücut karışıklık ve fitneyle dolar. Böylece baştan gider ve Allah'ı tanımayıp dinden çıkar. Akıl aşka uyunca baktığı her yerde Hakk'ın sırlarını görür; halk arasında ve Hak katında değer kazanır. (T.3.11.10) Aşka uyan akıl Tanrı'ya ulaşır. (T.3.11.11)

Garibnâme’de akıl kapsamlı olarak işlenmiştir. Bütün varlık akl-ı külden yaratılmıştır. Onun da beş duyusu vardır. Varlık sofrasıyla doyar. Kün emrinin sesiyle döner. Varlıklarda Hak kokusunu bulur. Âlem nakşına bakıp Hakk’ı görür. (T.3.11.14) Akıl içinde emir veren Allah’tır. O, işlerini akıl vasıtasıyla yapar. (T.3.11.1)

Ruhanî varlıkların ve insanın aklı vardır. (T.3.11.2) İnsanı insan yapan akıldır. İnsan, Allah’ı akıyla bilmiştir. Doğru yola götüren, Allah’ın cemalini görmeyi sağlayan da odur. (T.3.11.3)

Can aklın mekanıdır. İnsan akıl ve can yönüyle ölümsüzdür. Onlar Hakk’ın huzuruna gidecektir. (T.3.11.12)

4.12. SÖZ

Garibnâme’ye göre söz dokuz kat gökten iner. Dile gelip söyleninceye kadar dokuz konaktan geçer. Önce mana, Tanrı tarafından akla indirilir. Akıl; düşünme, tedbir, sanat ve nakş etmek gibi şeylerden birini cana gönderir. Bunların anlamı can içinde ortaya çıkar. Can müspet veya menfî o manayı gönle gönderir. Gönül düşünceye kuvvet verir ve onu nefse gönderir. Nefse gelince ya iş/yazı olarak elden veya söz olarak dilden çıkar. Ele yönelmişse nefisten sırta, oradan kola, koldan ele, elden parmağa parmaktan da kaleme ulaşır. Böylece insanlar o fikrin nasıl bir şey olduğunu öğrenirler. Söz eğer dile yönelmişse nefsten yüreğe, yürekte akciğere geçer. Havaya binerek boğaza ilerler ve orada azaltılır. Ağıza yayılınca ses, sözün elbisesi olur. Ağız içinden dile gelir. Böylece söz, dokuz konaktan geçince işitilir ve görülür. (T.3.12.4)

Yine Garibnâme’ye göre sözün aslı nefes, ses, harf ve manaya bağlıdır. Söz akıl ile can evine ulaşır. (T.3.12.1) Sözün üç menzili vardır. Bunlar: Gönül, dil ve dinleyenin gönlüdür. Söz güneş ve anlamı da Tanrı nurudur Can göğünde dönen söz güneşi ağızdan doğar; nefes burcuna ilerleyip yükselir; sohbet mülkünü ısıtıp kulaktan batar. Ses menzili boyunca seyredir. (T.3.12.2)

İnsan söz yüzünden büyük bilinmiştir. (T.3.12.4) Güzel söz güzel bir ağaca benzer. İlim ve hikmet yemişleridir. (T.3.12.5) Mana akla ulaşmak için söze dökülmelidir. (T.3.12.6) Söz söylendiğinde iman veya küfür hepsi ortaya çıkar (T.3.19.2)

4.13. KUR'AN

Garibnâme'de Kur'an sofraya benzetilmiş; bunun çevresinde tali benzetmelerle hayal genişletilmiştir. Yedi mushaf yedi sofraya; yapraklar sini; harfler çanak; mana yenen nimet gibidir. Rahmet sofrası olan Kur'an'dan beslenen ise candır.

Hak, nurunu Kur'an içinde gizlemiştir. Kağıt, Hakk'ın nurunun gelip konduğu sahralara; yazılar, çadırlara; mana da çadır içindeki sevgililere benzetilmiştir. Kur'an mahluk değil Allah'ın kelimidir. (T.3.13.1)

Kur'an'da beş türlü makam vardır. Kur'an'ın ilk okunuşu ezberlenmesi; ikinci okunması, anlamının bilinmesi; üçüncü okunması, mananın maksadını bilip anlatmak; dördüncü okunması, bu ilme göre iş yapılması; beşinci okunması, yapılanların Hak katında kabul edilmesidir (T.3.13.2)

4.14. CİSM

Risâletü'n-nushiyye'de Âdem yaratılırken öncelikle toprakla suyun birleştirildiği söylenir. Hava bu karışımı hareketlendirerek Âdem'in cismini oluşturur. Ateş gelerek bu cismi ısıtır. Böylece can bedene gelir. (T.1.6.1/R.3-6)

Mantiku't-tayr'da tene arkadaş olanın lekeleneceği ve tenin zevkleriyle meşgul olanın putperest olsa bundan daha iyi olacağı söylenir. Aklını yok sayan vücuduyla nefsinin emrindedir (T.2.11)

Garibnâme'de de vücutla nefis birlikte anılır. Cism nefsin mekanıdır. Suret bitkiye, nefis hayvana benzediğinden onlar gibi yok olacaklardır. (T.3.14.4) Vücut sürekli nefisle alışverişte olduğundan Allah'a asi olur. Vücut, nefis, kibir ve kinle birlikte yerden çıkmıştır. Her türlü kötülük ve günah tenden doğar (T.3.15.2.2)

Dört unsur bedeni oluşturmuştur. Vücut Tanrı'nın kendi emrinden can vermesiyle dirilmiştir (T.3.14.2)

İnsan vücudu bir kitaptır. Bütün organlarda ibret yazılıdır. (T.3.14.3) Vücut herkesin geçtiği büyük bir şehre benzer. İnsandaki dört kapı: Göz, kulak, dil, ve parmağıdır. (T.3.14.1)

4.15. CAN

Risaletü'n-nushiyye'de bedene gelerek onu nurla dolduran can, insana dört özellik getirir. Bunlar izzet, birlik, utanma, ve ahlaktan oluşan iyi özelliklerdir.

Canla birlikte gelen dört kişi canla birlikte giderler. Bunların da biner eri vardır. Bunlarla birlikte olan Hak didarına kavuşur. Canla birlikte olan Hak didarına kavuşur. Canla birlikte gelenler varlığı Allah huzurunda olacaklardır. (T.1.10./R.7-13)

Can gözü baktığı yerde Hakk'ı görür. Can yemişinden hâli olan gözünü dünya işinden ayıramaz. Gözü uykudan açamayıp ibretleri göremeyenin canı yoktur. (T.1.13.2/R.334-9)

Mantıku't-tayr'a göre canın aydınlık olması Allah'ın ihsanıyla büyüklük veren sıfatından gelen canlardan olmasına bağlıdır. Kahrının sıfatından gelen canlar alçalır. Canlar dokuz sınıftır. Canların en üstünü Hz. Muhammed'in canıdır. Ondandır aşağıda resulün, nebilerin, velilerin, âriflerin, zahitlerin, âbitlerin ve müminlerin canı bulunur. Bunların dışında kalan canlar pisliğe bulaşmışlardır. (T.2.12.1) Garibnâme'deki sıralama için bkz. 3.7.13 ve 4.7.8

İnsan vücuttan ibaret olmayıp candır. Mekana bağlananlarla ilgisi yoktur. İnsanda heyula yoktur. Cism canla aynı şeylerden hoşlanmaz. Canın gıdası marifettir. Can araz değil cevherdir; ölümden sonra da yaşayacaktır. (T. 2.12.2) Can mekansız ülkeye ait olduğundan oraya dönecektir. Ölmeden önce ölecek ebedî hayata kavuşacaktır. (T.2.12.3) Gülşehrî de Sâdî gibi canı kuşa, vücudu kafese benzetir. Can kuşu nefsin istekleriyle dünyaya bağlanırsa cennet bahçelerine gidemez; kafesten çıkınca çöplükler arasında bağlarıyla hakir kalır. (T.2.22.1)

Garibnâme'de de can ve vücut karşı karşıya gelir. Yine vücut kafes, can kuştur. Can asıl ülkesine gitmek için onun kırılmasını bekler. Bu dünyada can cisimle kaplıdır. Öteki dünyada cisim canla kaplanacaktır.

Canın aslı Allah'tan olduğundan cana uyan sonsuz kalacaktır. Her türlü iyilik candan kötülükler tenden gelir. Can deniz, ten karadır. (T.3.15.2) Bütün bu söylenenlerden farklı olarak vücut ve ten aşkla bir araya gelmiş ve bağlanmışlardır (T.3.18.15.6)

Garibnâme'ye göre de Allah'ın güzelliğini görececek olan candır. Can Allah'a kulluk etmek için yaratılmıştır (T.3.15.9)

Âşık Paşa'ya göre her şeyin canı vardır. Âlemin canı şehirler, şehirlerin canı binalar, binaların canı insanlar, insanların canı can, canın canı bilgi, bilginin canı akıl, aklın canı aşktır. Aşk da Allah'a ulaşır. (T.3.15.2)

4.16. NEFS

Risaletü'n-nushiyye'nin ilk bölümüne göre insana gönderilen iki sultandan biri nefstir. Nefs şeytanîdir. Nefs sultanının askerleri dokuz bin kişidir ve haşerata benzerler. Savaşa her an hazırdırlar. Utanılacak işler yapar; şikayet alırlar. Nefs eskiden beri Allah'a isyan eder; asılmalıdır. Nefsin çocukları dokuz kişidir. İşleri küfür ve ayrılıktır. Nefsin büyük oğlu açgözlülüktür. Kibir, öfke, cimrilik, kıskançlık, gıybet, iftira da nefsin ürünüdür. (T.1.11/R.19-31)

Mantıku't-tayr'a göre nefse uyup tene arkadaş olan insan lekelenir. Nefsine uyan kişi insandan sayılmaz. İlme, akla ve cana yoldaş olamaz. Aklı yok sayan kimsenin canı vücuduyla nefsinin emrindedir.

Kulun nefis ağacı, acı meyve yani kötü amel verirse mürşid onu aşılmalıdır. (T.2.11) Âşık Paşa'ya göre de nefsi tövbeyle yenmeye yardımcı olan velilerdir. (T.3.5.11) O, Gülşehrî gibi nefsin vücutta olduğunu söylemekle yetinmez. Ayaktan başa doğru ilerleyişini de anlatır. (T.3.16.4) Nefs insandaki hayvan sıfatına karşılıktır. (T.3.16.3) Onun gibi yok olur. (T.3.16.9)

Nefsin aslı nefs-i külldür. Her nefis bu bütün olan nefsten doğmuştur. Bütün varlıklar nefse boyun eğmiştir. (T.3.16.1) Hayır da şer de nefsten beslenir. Âleme hareketini nefs-i küllî vermiştir. (T.3.16.3)

Garibnâme'de nefis dokuza ayrılmıştır. Nefs çeşitleri: Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mutmainne, nefs-i râziyye, nefs-i âşika, nefs-i nâtika, nefs-i fakire, nefs-i fâniye ve nefs-i kâmiledir. Nefs-i emmâre taşıyanlar, çirkin huyludur. Ölümünden

korkmazlar. Nefs-i levvâme sahipleri, işledikleri kötülükten pişman olurlar; ancak tövbelerini tutmazlar. Kendi nefislerini kınarlar. Nefs-i mutmainne sahipleri, kendi hallerinden memnundur. Her işi hoş karşılarlar. Buldukları derece ile yetindiklerinden kendi hayırlarına engel olurlar. Nefs-i râziyye sahipleri, Hak'tan gelen her şeye razıdır. Cennet cehennem kaygıları yoktur. Nefs-i âşika sahiplerinin her biri farklı bir şeyi seçip beğenmiştir. Bunlar cennet, ilim, mal, güzel yüz yahut Tanrı olabilir. Aşktan Tanrı'nın nuru elde edilse de nefis sevgilinin yüz güzelliğine bağlanınca asıl sevgiliden uzak kalınır. Nefs-i nâtıka sahipleri, dillerinden sevdiklerini düşürmeseler de başka ibadetleri yoktur. Bu şekilde Hakk'a ulaşılmaz. Nefs-i fakire sahipleri, dünyalıkları olmadığı gibi dünya ve âhiret kaygıları da yoktur. Kul değilmiş gibi rahat olduklarından makbul değillerdir. Nefs-i fâniye sahiplerinin varlıklarıyla yoklukları birdir. Her şeyi yaratana bırakıp kenara çekilmişlerdir. Kendinde yok olan bu kişiler başkalarına bir şey gösterip bildiremezler. Nefs-i kâmile Hz. Peygamberin nefsidir. Dünyası ve ahireti mamur sonu da Hakk'ın cemaline kavuşmaktır. Bütün varlıklar ona sırlarını açmıştır. Yerde ve gökte bulunanların hepsi ona secde etmiştir. Allah varlıkları ona olan sevgisi için yaratmıştır. Onun Allah'la birlikteliği varlık yaratılmadan önce kararlaştırılmıştır. (T.3.16.2)

İnsan hem nefsanî hem ruhanî bir varlıktır. (T.3.16.7) Nefs ve akıl kavga halindedir. (T.3.16.8) Nefsin kötü işleri canı dünya tarafına döndürür (T.3.16.5) Nefsin önünü kesmek için onu riyazatle kahretmek gerekir. Nefsini emri altına alan kişiye Hak yolu açılır. (3.16.12)

4.17. GÖNÜL

Risaletü'n-nushiyye'de gönül, insanın kendisinde bulacağı yüce bir dünyadır. Gönül sultanının rahmânî askerleri on üç bindir ve kimseye yenilmezler (T.1.12./R.15.22) Gönül evinin sahibi yoksa öfke hırsız oraya yerleşir (T.1.12./R.15-22) Gönül saraya benzer. İnsan misafir geleceği için daima eşikte hazır olmalıdır. Misafir Hakk'ın tecellileridir. (T.1.17.3/R.223-4) Gönül evi temizlenmeyip bakımsız kaldığı için ona Tanrı tecelli etmez (R.265)

Allah gönlü insanın onunla bağlı bir yaşamı olması için yaratmıştır. Gönül şehriden işgalcilerin çıkması için öğüt alınmalıdır. (T.1.12/R.474-6) Dünya sevgisi gönülden çıkarılmalıdır. Katran kabına benzeyen kalbin kiri giderilmelidir. Bala benzeyen Tanrı tecellisi bundan sonra oraya yerleşir (1.17.5/R.488-491)

Garibnâme’de de gönülün Hakk’ın cemalinin perdesiz olarak görüldüğü yer olduğu söylenmiştir. Gönül bütün varlıkların sığabileceği genişliktedir. (T.3.17.1)

Âşık Paşa gönlü cennete benzetir. Onda su ırmağına karşılık seyr; şarap ırmağına karşılık marifet; süt ırmağına karşılık ilm; bal ırmağına karşılı da hilm bulunur (T.3.17.2)

Dünyadaki mana ve hikmetler gönül gözüyle görülür. Hakikatler gönüldedir. (T.3.17.3) Allah gönlü kendisi için yaratmış ve “Beni gönülde arasınlar“ demiştir. Hakk’ın devamlı baktığı gönül ona hem nazargah hem saraydır. Gönül Allah’a ulaşamazsa onu bir veliye bağlamak gerekir (T.3.17.8)

Bazen akla bazen nefse dönüp kişiyi hayra ya da şerre ulaştırdığı için veliler ona kalb demişlerdir. (T.3.17.8)

4.18. AŞK

Risaletü’n-nushiyye’de “İnsan kimi severse imanı odur“ denir. İnsana ait manevî kuvvet onu neyi severse o tarafa götürür. İnsan sevdiğine ulaşır; bundan öteye gitmez (T.1.13.1/ R.34-6) Yunus’un aşk makamında durmasının nedeni mütevaziliği beğenmesidir. (T.1.16.2 / R.182) Öfkeyi unutanlar aşk sarhoşudur (T.1.17.3/R.218) Hak yolcusunun sermayesi aşktır. Aşk cömertliğin karşılığıdır; para veya malla birlikte olmaz (T.1.16.4/R.445-9)

Sevgi tadını önce göz alır. Gönül gözü görmeyenin sevgisi yoktur. Gören ise sevgiyle doymuştur. Göz baktığı şeyi sever ve gönül o yana akar. (T.1.13.2/R.526-533)

Mantıku’t-tayr’da mecazî aşkla ilgili erkek ve kadın hikayesi anlatılır. Âşığın, dünyadan kesilip sevgiliye eren; sevgilisinin güzelliğini de terk edip Allah’a ulaşan kişi olduğu söylenir. Şeyh Abdurrezzak hikayesinde sevgiliye bağlılık ve şehveti aşktan ayırdetmek gerektiği anlatılır. Leyla ve Mecnun hikayesiyle de mecazî aşkın

ilahî aşka köprü oluşu ve sevgilinin birliği ifade edilir. İnsanı Tanrı'ya ulaştıran aşktır. Gülşehrî, sevgi ve vefayı da Ayas ile Sultan Mahmud'un hikayesinde anlatılır. Birbirini sevenler arasında gizli bir yol vardır. (T.2.10)

Garibnâme'de sekiz türlü âşık ve sevgili vardır. Bunların ilki Allah'ın kendisine duyduğu aşktır. Bu yüzden varlığı kendine ayna olarak yaratmıştır.(T.3.18.2) Diğerleri Leyla ve Mecnun, Yusuf ile Zeliha, gül ve bülbül vb.nin aşklarıdır. Seven ve sevilenin arasındaki naz Hakk'ın sırrıdır. Karşılarına gelen, âşık olunan onun aksidir. Âşık olanlar o yüze bakarlar (T.3.18.15)

Âşık Paşa'ya göre varlığın kaynağı sevgidir. Allah'ın sevgisi akl-ı külle mimar olmuştur. Allah onu göstermek için dünyaya indirdi. Peygamberler ve evliyalar bbu sevgiden oldu (T.3.9.7) Tanrı iradesinin insan içinden uzanan zerresinin adı aşktır. Bütün mahluku harekete getiren ve aralarında sevgi bağı kuran da odur. (T.3.18.3)Ancak Âşık Paşa nefs-i âşıkayı anlatırken “Aşkın elde ettiği sevgilinin nuru da olsa yüz güzelliği nefse işlenir“ demiştir. (T.3.16.2)

Aşk, Allah'a götüren doğru yoldur. Aşk kitabı Hakk'ın ilmını açar (T.3.18.4) En büyük kılavuz aktır. Aşkla giden Hakk'a ulaşır (T.3.18.5) Aşk Allah'ındır; sevgili ve âşık da odur (T.3.18.6) Aşkı olmayanın varlığı da yoktur. (T.3.18.7) Allah seçtiği kullarını aşk tarafına çeker. Bu âlem aşk için yaratıldığından onun aşkıyla doludur. Varlıkların hepsi Allah'a âşıktır.

Müellife göre âşıklığın belirtileri, gözünün yaşı, düzeninin bozulması, din kaygısının olmayıp Şeyh Abdurrezzak gibi sevgili için dinden bile çıkmasıdır. Âşık Paşa bunlara ilave olarak sekiz alamet daha sayar. (T.3.18.13)

4.19. İMAN

Risâletü'n-nushiyye'de iman, Allah'ın hidayeti nurundandır. Üç türüdür: Akılda yerleşen ilme'l-yakîn, gönülde yerleşen ayne'l-yakîn, canda yerleşen hakka'l-yakîn. (T.1.14.1)

İman nuru yanınca gönül evi aydınlanır; doğru bulunur; şeytan hırsız bilindir. Hak didarını imanlı olana gösterir. (T.1.14.2/R.592-5) Kim neyi severse imanı odur. (T.1.14.3/R.34)

Mantıku't-tayr'da iman, taklidî ve tahkikî olarak ikiye ayrılmıştır. Taklidî itikad sahibi Allah'ın emirlerini yerine getirir; ancak inançsız kişinin deliline cevap veremez. İnanıcı sarsılır. Tahkikî itikatta kişi her sözün aslını bilir ve başkaları onu yanıltamaz (T.2.13)

Mantıku't-tayr'da Safvan'ın, kendisinde iman nuru olduğundan Hz. Muhammed'i uzaktan görmeye iman ettiği anlatılır. Ebu Leheb'in durumu bunun aksidir. (T.2.8) Garibnâme'de de peygamberin işaretlerine karşı kafirlerin kötülüklerinin arttığı; hükmün özdeki iyiliği veya kötülüğü ortaya çıkarttığı söylenir (T.3.19.5)

Garibnâme'de, nefsi tövbe etmeyen imana gelmemiştir. (T.3.19.1) Küfür veya iman sözle ortaya çıkar (T.3.19.2) Âşık Paşa da Yunus gibi müminlerin Hak cemalini göreceğini söyler. Müminler Hz. Muhammed'in bir parçası olduğundan yücedir. (T.3.19.3)

Müminin dostları:Allah, Hz. Muhammed, dört büyük imam, veli, âlim, şeyh, anne baba, sanat öğretmen üstad ve adaletli padişahdır. (T.3.19.4)

Müminler her işi ilhamla anlarlar. Kafir münkir ve münafıkların kalpleri mühürlüdür (T.3.19.5) Halkın üstünü müminlerdir. Mümin, günahlarından pişmanlık duyar; doğru bir hayat sürer. Münafıklar kafirler gibi Allah'a boyun eğmezler. Kafirleri öldürenler gazi olur (T.3.7.13.3)

4.20. KULLUK VE İBADET

4.20.1. KULLUK

Risâletü'n-nushiyye'de kendisini bilip kulluk etmeyen ne dünyada diri ne mezarda ölüdür (T.1.15.1/R.130-3) Sultanın önünde zerre suç bile fazladır. Hizmetinde hızlı olmak gerekir. İnsana kulluk sermayesi yeterlidir. Dilediği herşey yerle gök kulun olur. (T.1.15.1/R.252-6)

Garibnâme'de de âlemin sahibine kul olanın âlemde hükmünü yürüteceği söylenir. Bütün varlıklar, Allah'a kulluk için yaratılan canın kölesidir. Allah'a kulluk

kapısında heybette korku ve ümit arasında kalmalı; kendinden vazgeçip fenaya varmalıdır (T.3.20.1.2) Bütün varlıklar kuldur. (T.3.20.1.1) Kulluk herşeyden üstün bir nimettir. (T.3.20.1.3) Bir avuç toprağı değerli kılan Allah'a şükür ve övgü can ve ten için vaciptir (T.3.20.1.4) Suçu nefsinden bilip tövbe etmeyen mağfiret bulamaz. (T.3.20.1.5)

Mantıku't-tayr'da şeytanla Âdem münazarası şeklinde anlatıldığına göre Âdem, şeytan gibi bir günah işlemiştir. Âdem, günahı şeytanın kötülüğü ve yalanıyla; şeytan ise kendi iradesiyle işlemiştir. Âdem'e tövbesi yol göstermiş; şeytan ise günahıyla alçakta kalmıştır. Günah, Âdem'de arızî, geçici; şeytanda ise zatîdir. Şeytan günahla aynilemiştir. İnsandaki hata aslından kaynaklanmadığı için giderilir. Ancak şeytan bütünüyle hatadır. Şeytanın hilesi geri teper. (T.2.7.2.2)

Mantıku't-tayr'da: "Kulun ne kadar günahı olsa da tövbe kapısı hep açıktır." denir. İnsanın sevabı olmasa da Tanrı'nın rahmetinden ümidini kesmemelidir. Allah kullarının günahlarını peygamberlerin dahi bilmesini istememektedir. (T.2.15.1)

4.20.2. İBADET

Risâletü'n-nushiyye'de zekatını vermeyenin halinin Karun gibi olacağı söylenir. Karun malıyla beraber yere gömülmüştür. Kıyamette de malı boynuna ateşten zincir olacaktır. (1.17.4.2/ R-370-395) Yunus'a göre³⁹⁷ insanın gizli sıfatı temiz değilse yüzeysel ibadetle cennete layık olamaz. Gönül evini hırsızın aldığı bu kişinin amelleri dışta kalmıştır. Riyakar insanı yeren Yunus, ibadetin gizli olması gerektiğini söyler. (T.1.15.2.1/R.238-244) İnsan ibadet edip ilim ve amel sahibi olsa bile yolda kalabilir. (R.258-260)

Mantıku't-tayr'da da "kimse ibadetle Allah'ı bulamamıştır." denmiştir. Şeytan kadar ibadet eden kimse yoktur(T.2.14)Riyadan Allah için ibadet yapmayı ayırmalı; yapılan ibadetle övünmemelidir.(T.2.14.1)Gözlerinden yaş akıtan günahkar ibadetiyle övünenden daha hayırlıdır. Allah verdiklerini ibadete göre verseydi kullar

³⁹⁷ Yunus divanında da: "zahir ehli taşra ibadet eyler; ibadeti gösteriş için yapar. Bu kişilerin âşıklardan ibret almaları gerekir." der. İbadet insanı vecde ulaştırır. Vecd hali ise Allah'a ulaşmanın en kısa yoludur. Yunus Emre beyitlerinde namaz konusuna geniş bilgiler verir. Yunus'a göre müslümanın diyen kişi Tanrı'nın buyruğunu tutup beş vakit namazını kılar. Tatçı, Mustafa: Yunus Emre Divanı I İnceleme, Kültür bak. yay.,Ankara, 1990, s.144,147

pekçok azaba uğrardı. O isterse zahidi günahkar kılar; günahkarı da zahid sayar (T.2.14.3)Hırsı peşinde olan ve ahireti bırakarak dünyayı seven zahid değildir(T.2.14.4) Gülşehri, namaz kılan ve tövbe edenleri örnek alanların kurtuluşa erdiğini söyler. (T.2.14.2)

Garibnâme'de, Allah rahmetiyle sevindirebilecekken insanların ibadet etmelerinin Hakk'a ulaşmak için bir bahane olduğu söylenir (T.3.20.3) Aklın, dilin, gönlün, malın ve nefsin ibadetleri ayrı ayrıdır (T.3.20.3.1)

Nefsin ibadeti olan namaz miraçta emredilmiştir. Namaz, gökteki meleklerin yaptığı ibadetleri kendinde toplar. (T.3.20.2)

4.21. GÜZEL AHLAK

Güzel ahlaklı kişi Tanrı'nın huyuyla huylanmış ve insanların da gönlünü almıştır. Bu huy peygambere kısmet olmuştur. İyi ahlak sahibinin dünyası yapılıdır. Hem de o Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanır. (T.3.21)

4.21.1. KANAAT

Risâletü'n-nushiyye'de kanaatın gelmesiyle nefis askerleri kırılır. Kanaat askerleri gönül şehrini aç gözlülük askerlerinin kahrından kurtarırlar. Gazadan gelen padişah kanaat, tahtına oturur. Şehir rahatlar, nimetle dolar. Herkes ibadetle meşgul olur ve sultana itaat eder. (T.1.16.1/R.58-87)

Garibnâme'de kanaatın iki türlü olduğu söylenir. Taata kanaat dinden çıkarır, dünyalığa kanaat ise Allah'a ulaştırır. (T.3.21.7.2)

Kanaat fakire yoldaş olduğunda o, görünüşte fakir olsa da gönlünde Allah'ı bulunduğu zengindir. (T.3.21.7.1) Kanaatı meslek edinen kimse dünya sıkıntılarında kurtulmuştur. Hak'tan başkasına bağlanmamıştır. Dünya eksiklerini görmez ve kimseye muhtaç olmaz. (T.3.21.7.3)

4.21.2. TEVAZU

Risâletü'n-nushiyye'de, tevazunun alçaktan geldiğini gören kibir yerleştiği dağdan kaçır. Tevazu kanaatla iyi arkadaş olur. Şehir mamur olur. Düşman yenilir. Akıl tahta geçer.

Akıp alçağa katılan su, ırmak olup denize katılır. Denizle birleşip vahdete ulaşır. Tevazu gösteren, Hakk'ın zatî sırrının mücevherine rastlar. Aşağıdan giden devlete ulaşır. Dünya alçaklık üzerine kurulmuştur. Mütevazi kişi aşk makamına ulaşır. Mütevazi olup halka hizmet için kendini feda etmek gerekir. (T.1.16.2/R.152/185)

Garibnâme'ye göre alçakgönüllü insan bütün gönüllerde taht kurar. Hangi mevkide olursa olsun büyük kişi, insanlara değer verip kabul eder. Böylece Allah da ona rahmet eder. Âlimlere karşı alçakgönüllü davranmak gerekir.

Kendini eksik gören alçakgönüllü varlıklara Allah'tan rahmet inmiştir. Bu varlıklar: Kara renk, gariplik hali, Hicaz ülkesi, Nemrud'un okuna hedef olan balık ve Cudi dağıdır. Tevazu göstereni Allah yüceltir. Kendini büyük görenlerse sonunda aciz kalmıştır. (T.3.21.5)

4.21.3 SABIR

Risâletü'n-nushiyye'de sabra bir bölüm ayrılmıştır. Müfsidlerini yenen talihlilik sabırdır. Sabırlı kişiler yücelirler. Kuyuya atılan Yusuf peygamber ümitsizliğe kapılıp isyan etmeyip sabrederek kuyudan kurtulmuştur. Kahra sabırla katlanılır. Sabırlı kişinin sonu hayırlı olur. Velilerin ve nebilerin sabretmeleri gerekmiştir. Allah yolunda sabırla yürünür. Sabırsız kişiler olgunlaşmamıştır. Tecellilere sabırla ulaşılır. Fenaya ulaşmak da sabrı başarmakla olur. (T.1.16.3/R.284-318)

4.21.4. CÖMERTLİK

Risâletü'n-nushiyye'de akıl, cimriliğe çare olarak cömertliği tavsiye eder. Cömertlik gelince hayrın yüzündeki örtü kalkar. Cömert kişi, bütün malını yağmalatarak dünya leşinden kurtulur. Allah adamı ,dünya nimetlerini terk ederek Hakk'a imanını güçlendirir. İlim ve amel bile dünya nimetlerini terk etmek kadar değerli değildir. Velilere ve nebilere terk buyrulmuştur. Gönül eri masivaya meyletmez.

Cömert kişi dünya nimetlerini terk etmiştir; cennet nimetlerine de bakmaz. Bu yüzden Tanrı'nın tecellisine kavuşur. Cömertliğin karşılığı aşktır. Cömertler hesaplarını bu dünyada verdiklerinden Hakk'a kavuşmuşlardır. (T.1.16.4/R.420-470) Mantıku't-tayr'da Meczub ile mücevher satan tellalın hikayesinde Allah'ın nimetleri karşılıksız verdiği anlatılır. Bu yüzden hiçe vermenin değeri çok yüksektir. (T.2.16.2) İnsanı dinden çıkararak altındır. Mal sahibi kişi hal sahibi olamaz. Cömert kişi malını ihtiyacı olana terk ederek altının kalıcı olmasını sağlar (T.2.16) Kişi kendisinin olanı terk edince başkalarını kendisine bağlar. İkrâm eden kişi hayır duayla anılır. Verilenler kaza belalara karşı korur ve ahirette hazine olarak öne gelir. Günah işleyen cennete cömertliği götürmüş; ibadet edeni ise cimriliği cehenneme koymuştur. (T.2.16.1)

Garibnâme'de de iyilik ve bağışlamayla düşmanın ele geçirileceği; ihsanı olanların bu nedenle anıldıkları ve daima diri oldukları; cennetin cömertlere yurt olacağı söylenmiştir. Cömert olmayan zengine şefaata erişmeyecektir (T.3.21.4)

4.21.5. DOĞRULUK

Risâletü'n-nushiyye'de gıybete uyan kişi doğruluğun yardımıyla kurtulur. Doğruluk gıybet evini yıkar. Doğru kişinin yeri yükseklerdedir. Allah'ı sevenler doğruluğa ulaşır. Doğrulukla kötü işler iyiye döner. Doğru olmayı başaran insan için görünenler perde olmadığı gibi gizli şeyler de açıklanmıştır. Varlık bir nurdan olduğundan başkaları için düşündüklerimiz kendimizle ilgilidir. Doğruluk sayesinde doğru görüş sahibi olunur ve kötülük yapmaktan vazgeçilir. (T.1.16.5/R.571-591)

Âşık Paşa'nın ilk öğüdü Hakk'a bağlanmak ve Hak sözü kabul etmektir. Ahirette Allah'ın rahmeti insanların doğrulukları nisbetinde ulaşır. Bu, evin penceresine güneş almasına benzer. Doğruluk, madenden çıkarılan cevhere benzer. Madenciye benzeyen din büyükleri herkesi dine bağlanmaya davet ederler (T.3.21.1)

4.21.6. ADALET, İNSAFLA MUAMELE, BÜYÜĞE HİZMET VE CEHD

Mantıku't-tayr'da Tanrı'nın âdil olduğu ve adaleti gerçekleştirdiği bu yüzden padişahın da diğer kullar gibi kul olduğunu bilerek davranması gerektiği söylenir. (T.2.17.2) Allah âdilleri sever ve yardımıyla sorunları çözer. (2.17) Adalet dinin dayanağıdır. İnsanları inciten kişi mümin değildir. (T.2.17.1)

Garibnâme'de de insafsız kişinin dininin eksik olduğu söylenmiştir. İnsanlara insafli davranmak ve her sözü ölçülü söylemek gerekir. İnsan kendisi için gerekeni başkasına da sağlamalıdır. (T.3.21.2)

Büyüğe hizmet edenler kendinden aşağıdakilere kul olmamışlardır. Kapıda hizmet eden baş köşeye geçer. İblis göğün yukarısında olduğu halde secde etmediği için kovulmuştur. (T.3.21.3)

Allah çalışmayı emretmiştir. Çalışmak güzeldir ancak kişi Allah'ın yardımıyla sonuca ulaşır. (3.21.6)

4.22. KÖTÜ HUYLAR

4.22.1. AÇ GÖZLÜLÜK

Risâletü'n-nushiyye'de tama ile yoldan çıkmış bir kişi tasvir edilir. Bu kişinin düştüğü zindanı güçlü kişiler beklemektedir. Nefsin kullarının büyüğü aç gözlülüktür. Aç gözlü kişinin yeri cehennemdir. Aç gözlülük insanı aldatıp oyalayarak ömrünü çalar. Kanaat ve fakr gelerek kişiyi aç gözlülüğün elinden kurtarır. (T.1.17.1/R.39-63)

Garibnâme'de Allah'ın aç gözlü âlimi sevmediği söylenir. Bu huyla âlim halkla aynı seviyede kalmıştır. Tok gözlü bilginin isteği ve taptığı Allah'tır. (T.3.22.2)

4.22.2. KİBİR

Risâletü'n-nushiyye'ye göre kibire uyanlar imanlarını kaybederler. Kibirli insanlar huzurdan kovulmuşlarla bir olur. Ölüm vakti gelmeden kibirden vazgeçmek gerekir. Kibirli insanın nazarı yoktur; o ibret almaz. Onun için hikmet nuru gönlünde bulunmaz. Mürşide ulaşıp Hak didarına kavuşamaz; kendi aslını göremez.

Kibirli yaşayışla gönüllerde kalmak ve baş olmak mümkün olmaz. Kendini büyük görmenin yeri cehennem içindedir. Kibrin aldığı kişi bir daha yükseğe çıkamaz.

Dağ başlarında yol kesen kibir haramisine karşı medet tevazudandır.(T.1.17.2/R.85-113)

Mantıku't-tayr'da gerçek padişahın, sultanı da yaratan Allah olduğu söylenir. Büyüklenerek mazlumların boynunu vurmamalıdır. Dünyaya ait sevincin hepsi üzüntüye sebep olur. Makam sahibi olmakla övünmek anlamsızdır. Bu şekilde cahil kişi değer kazanamaz. (T.2.21)

Yapılan ibadetle övünmemelidir. Kibirlenme amel ve ibadetleri boşa çıkarır. Elli yıllık ibadet bir günlük ömrün karşılığı bile değildir. İbadetle övünmeyi terk edip Tanrı'nın fazlına bağlanmalıdır. İnsan topraktan yaratıldığı için yakını alçakgönüllülüktür. İblisin yaratıldığı ateş ise büyükmüştür. İnsan kibir ve hileyle şeytana döner. (T.2.14.1)

Garibnâme'de zahitte kibir olmaması gerektiği anlatılır. Şeytan saygınlık sahibiyken kibriyle aşağı dereceye düşmüş; ibadetleri boşa gitmiştir. Zahitte tevazu olursa onun ibadetleri doğrudur.(T.3.22.5.1)

Benlik davasında bulunanlar, Allah'ın rahmetinden mahrum kalırlar. Dünyada kibirlenerek söz söyleyen varlıklar; iblis, Ad kavmi, Bel'am bin Bâurâ, Ashab-ı fil, ulu dağlar ve buğdaydır. Bunlar sonunda yok olmuş veya hor hakir duruma düşmüştür. (T.3.22.5.2)

4.22.3. ÖFKE

Risâletü'n-nushiyye'de öfke, canlara kıyan, düzen bozan bir savaşçı olarak tasvir edilmiştir. Öfkesi olanın imanı gider. Gizlendiğinden öfkeden sakınmak gerekir. Yunus, saygı gösterilmeyince öfkeye kapılan bir sufinin karşısındakini kınayışını bu meyanda anlatır. (T.1.17.3/R.186-217)

Mantıku't-tayr'da öfkenin ateşinin aklın dizginlerini yaktığı söylenir. Yumuşak başlı olmayı öğrenen, ilim öğrenenden üstündür. Gönül yıkmak Kabe'yi yıkmaktan kötüdür. Asla öfkeye kapılmamalı, dövüp yaralansalar bile aldırmamalı, vuranla ilgilenmelidir. Bir söz yerine yüz söz söyleyip insanları azarlamamalıdır. (T.2.19)

4.22.4. CİMRİLİK VE KISKANÇLIK

Risâletü'n-nushiyye'de kıskanç kişinin başkası için düşündüğü kötü duruma kendisinin düşeceği; daima sıkıntıda olduğu; mutlu olmadığı söylenir. Cimri insan ise akıllı değildir. Sahip olduğu mülk durduğu halde o ahirete gidecektir. Cimrinin din kardeşlerini koruma gayreti kaybolur. Zekatı verilmeyen maldan hayır gelmez.

Kıskanç ve cimri kişinin Allah korkusu yoktur. Kimseye fayda sağlamayan bu kişi insan vasfını taşımaz. Allah'ın gerçek zengin olduğunun ve nimetin hiç eksilmediğinin farkında değildir. Cimri insanın örneği malının zekatını vermeyi reddederek yere gömülen Karun'dur. Cimrinin himmetini Allah mühürlemiştir. (T.1.17.4/R.319-409)

Garibnâme'de de Mantıku't-tayr'daki gibi (T.2.16.1,4.21.4) çok ibadet etmiş olsa bile cimrinin cennete giremeyeceği söylenmiştir. Allah zenginlerin cimri olmasını sevmez. (T.3.22.1)

4.22.5. GIYBET, İFTİRA VE YALAN

Risâletü'n-nushiyye'de gıybet bir bölüm ayrılmıştır. Gıybet gördüğünü söylemektir. Görmediğini söylemek ise iftiradır. Gıybet canın aslından değildir. Hak'ın tecellilerini görmeye engel olur. Gönül gözüyle bakanın Hak'tan başka sözü yoktur. İnsan kendi halini değerlendirmelidir. Başkasıyla ilgili konuşan kendisini unuttur. (T.1.17.5/R.479-565)

Mantıku't-tayr'da yalan söyleyen ve gıybet edenin ahirette yüzü kara dirileceği söylenir. Gülşehri'ye kalsa gıybet edenin kulağı çekilmeli; yalan söyleyense öldürülmelidir. Vezirle halife hikayesinde halifenin uydurduğu bir yalana halkın görmüş gibi inanması ve yalanın çoğalarak büyümesi anlatılır (T.2.20) Gıybet etmek zinadan büyük günahdır. Gıybet ederek halkın etini yemeyen ahi lazımdır. (T.2.18.1) Garibnâme'de salih kişinin iyi amelli diye bilindiği halde yalan söylemesini Allah'ın affetmeyeceği söylenir. (T.3.22.4)

4.22.6. RİYA

Risâletü'n-nushiyye'de riyakar insan, dış duvarı süslenmiş; içi harap bir şehre benzetilir. Hile onun içini ele geçirmiştir. Söz çok fakat iyi hal ve hareket yoktur. Yüzeysel ibadetle cennete layık olunmaz. (T.1.15.2.1/R.238/240)

Mantıku't-tayr'da riyadan Allah için ibadet yapmayı ayırmak gerektiği söylenir. (T.2.14.1) Garibnâme'de ise riyayla yapılan hayır işinin makbul olmayacağı söylenir. Hayrı Allah'a has kılarak Allah için yapana rahmet edilir. (T.3.22.3)

4.23. DÜNYA, ÖLÜM VE ÂHİRET

Risâletü'n-nushiyye'ye göre açgözlü kişinin yeri cehennemdir. (T.1.17.1/R.51) Ölüm vakti gelince kibrin bir faydası olmaz. (T.1.17.2/R.104) Dünya işleriyle uğraşmanın sonu yoktur. Hakk'ı düşünmek gerekir; zira ecel gelecektir. (T.1.17.2/R.126-9) Öfkeden emin olanların ölümden ve mezardan korkmaları gerekmez. (T.17.3/R.203-5) Karun'un malı kıyamette boynuna ateşten zincir olacaktır. Zekatını vermeyen cimrinin hali de onun gibi olacaktır. (T.17.4/R.393-5)

Hakikat şekerini elde etmek için dünya hevesini bırakıp tecride girmelidir. (T.17.5./R.499-507) İlim ve amel bile dünya nimetlerini terk etmek kadar değerli değildir. (T.1.16.4/431)

Mantıku't-tayr'da da dünya nimetlerini terk etmenin önemi anlatılmıştır. İnsan ölmeden önce dünyaya bağlılığı terk etmeli ve ölüme bağlanmalıdır. Ahiret için hazırlık yapmalı ve beklentiler öteki dünyayla ilgili olmalıdır. Can kuşunu nefsin istekleri bağlarsa cennet bahçesine uçamaz. Kafesten çıktığında bağlarıyla mahallede kedi köpeğe av olur. Kişi evlad ve eş gibi dünyaya ait bağlılıklardan kurtulmalıdır (T.2.22.1) Dünya bağları çekilmeden önce onları çözmek gerekir. Kaknüsün, ölümünü bilerek feryad etmesi ve hazırlık yapmasından ders almak gerekir. (T.22.1) Bütün bunlardan farklı olarak insanın bu dünyaya gelmiş olması da faydalı bir şeydir. Zira o bu dünyayı tanıyarak dünyanın sahibini de tanımış olmuştur. (T.2.22) Ancak dünyaya gelmemiş ve Hak'tan ayrılamamış gibi yaşmalıdır. (T.2.22.3) Dünyaya

bağlanmak istemeyen öyle müslümanlar vardır ki sonsuzluk suyunu içerek dünyayı terk etmek istemeyen Hızır'la yoldaş olmazlar. (T.2.22.4)

İnsan ibadetle değil Tanrı'nın fazlıyla cennete girer. Cennet insanın aslına kavuşması; cehennem ise aslından uzak düşmesidir. Göğe giden can cennete kavuşurken yerde kalan sıkıntıya uğrar. (T.2.23)

Dokuz kat gök dokuz sınıf canın sıralanışına göre cennet makamı olmuştur. Dokuzuncu gök Hz. Muhammed'in cennetidir. Bundan sonra ulü'l-azm peygamberlerin, nebilerin, velilerin, ariflerin, zahitlerin, abitlerin ve müminlerin bulunduğu gök katmanları gelir. (T.2.23.2)

Hakk'a ulaşmadıktan sonra cennetin bir önemi yoktur. Rıdvan'dan izinsiz sorgusuz sualsiz cennete girenlerin hikayesinde bu şekilde cennette olanların ihlasla bunu başardıkları açıklanır. Bu kişiler melâmî-meşrep sufilerdir. Sıdk ile hizmet etmişlerdir. Cenneti güzelliğiyle değil Tanrı ile isterler. Asıl maksatları Allah'tır. (T.2.23.3)

Doğuştan kör birinin hikayesindeki doktorun tedavide kullandığı yedi evden yedinci aydınlık ev ahireti temsil eder. Körün iyileştiğinde burada gördükleri hayalini kurduğu gibi değildir. Aynı şekilde ahirette, dünyadayken gönülden geçenler görünür; fakat bunlar düşünülen farklı şekilde olacaktır. (T.2.13.3)

Ahirette insanların konumu bu dünyadaki gibi olmayacaktır. Dünyada sıradan gözükeler orada seçkin olabilirler. Ahirette değersiz olanlar, dünyada insanları yanlışa sürükleyen, yol kesenlerdir. Ahiret günü insanlar yaptıklarının karşılığını bulurlar. (T.2.22.2)

Garibnâme'ye göre dünya ve ahiretlere göre dört bölük insan vardır. Dünyada iyilik görmeyenler ahirette üstün kılınacaktır. Dünyada yiyip içip emir veren kişi rahmetten mahrum kalacak; Sabrı ve şükürü bulunmayan ahirette yanacak; dünyada iyi yaşayanlar Hakk'ın cemaline kavuşacaklardır. (T.3.23.3)

Garibnâme'de dünya bütün insanların doyduğu bir bahçeye benzetilir. Dünya işleri bahçenin iyi ve kötü yemişleridir. Dünyayı dolduran mana ve hikmetler gönül gözü açık olanlara gözükür.

Mantıku't-tayr'da söylendiği gibi dünya insanlar için engeldir; onların hak yoluna varmalarına engel olur. Dünya karlı Türkistan dağı, ahiret ise incisi çok bir denize benzer. İnsan, bu dağda yaylar ve ahirete yönelir. Dünya fanidir. Kendinden sonra

iyilikle anılan öteki dünyada mutlu olur. Dünya için yapılanlar yıkılacak; ahiret için yapılanlar sonsuz kalacaktır. Dünya vücudun ve nefsin istediği yerdir; ahireti can ister. Ahirette bu dünyadaki aksine cismimiz canla kaplanacaktır. Can ve gönül Hakk'a ulaşıncaya sonsuz hayata ve sevgilinin yüzüne kavuşur. (T.3.23.3)

İnsanla melek Tanrı nurundan olup Tanrı ile olacaklarından ebedî kalacaklardır. (T.3.24) İnsandaki dört asıl varlığın topraklarını getiren varlıklar onların canlarını da alır. (T.3.24.1)

Ölümsüzlük sebebi olan dört oğul; maldan meydana gelen hayratlar, nefsten gelen evlat, candan doğan kitaplar ve zattan doğan âlim talebedir. (T.3.24.2)

Âşık Paşa, cennetlerin gökleri içinde, yedi cehennem yerinin altında olduğunu; cennet ve içindekilerin canda, cehennem ve kötülüklerin tende bulunduğunu söyler. Şeyhlerin ektiği ahiret nimetlerinin ambarı sekiz cennettir. (T.3.25) Cennette olan her şey insanın gönlünde de vardır. Müellif bunları ayrıntılı olarak eşleştirmiştir. (T.3.25.1)

4.24. İBRET VE MANA

Risâletü'n-nushiyye'ye göre gıybet ve kin dünyadaki ışıltıları görmeyi engeller. Gıybet edenin gözü perdelidir; dünyayı, ayı, güneşi görmez. Onlardaki işaretleri okuyamaz. Eşyadaki manayı anlayamaz. (T.1.17.5/R.508-523) Gözü görmeyen, baktığından ibret alamayan kişi sevgiden uzaktır. Nesnenin kıymetini bilmez. Varlıkta Hakk'ın tecellileri görünür. Göz sürekli varlıkların canını gören gözdür. Gözü açılmayanın canı yoktur.. Kula sultanı görmek farzdır. (T.1.13.2/R.524-540)

Mantıku't-tayr'da Hakk'ın tecellilerin bütünü ve ondaki Hakk'ı görmenin önemi anlatılır. Tecellilere değil âlemin yaratıcısına bakmak gerekir. Dünyaya hayran kalmak yerine âlemin yaratıcısını istemelidir. (T.2.22.2)

Garibnâme'de dünyanın mana ve hikmetlerle dolu olduğu; bunların gönül gözü açık olanlara görüneceği söylenir. Her tür varlığa ibret gözüyle bakmalıdır. Varlıklar nakıştır. Önemli olan nakışlar değil nakışları işleyen Allah'tır. Âşık Paşa için de yaratılana bakmaktan kasıt yaratandır. Yaratanın sanatı onun için aynadır. Bakılan her yerde görünen odur. (T.3.26.1)

Dünyada her ne varsa insanda da vardır. Kur'an'da insanın kendi nefsinde görüp ibret alması gerekenler olduğu bildirilmiştir. (T.3.16.2)

İbret ilmi aklın anlayacağı ilimdir; delili misaldir. Hikmet ilmi de gönle indirilmiştir; delili müminin doğruluğu ve kalbinin temizliğidir. İbret ilmini bilmeyen hikmet arasa bile ona ulaşamaz. Âlem, mana hazinesinden her an haber veren üstün bir kitaptır.

Âşık Paşa da Yunus gibi hikmetleri görerek anlayıp ibret almak için gözünü açmak gerektiğini söyler. Manayı hissetmek için can kulağı ve gözü açık olmalıdır. Allah âlemdeki süsleri göstererek ibret almayı emretmiştir. Her bir ibrette bir hikmet bulunur. Âlemdeki bütün hikmetleri bir kişinin bilmesi mümkün değildir. Mana elde etmek halka göre değildir. Çünkü ibretlerin ve hikmetlerin değerini bilemeyen gerçekte sırlara ulaşamamıştır. (T.3.26.3)

SONUÇ

Çalışmaya başlarken amaçlanan Risâletü'n-nushiyye, Mantıku't-tayr ve Garib-nâme mesnevilerinin tasavvuf açısından incelemesi gerçekleştirilmiştir. Üç mesnevinin kendi içlerinde konu gruplandırması, konuların alt başlıklara ayrılması ve mesnevilerdeki konuların karşılaştırması yapılmıştır.

Sonuç olarak eserlerin hacimleri nisbetinde aynı konulara, birbirini tamamlayacak şekilde, değindiği görülmüştür. Risaletü'n-nushiyye'de ağırlıkla ahlakî konuların ele alındığı; Mantıku't-tayr'da kulun tasavvufî yolculuğunun hikayelerle anlatıldığı; Garib-nâme'de ise tasavvufun sistemli ve kapsamlı şekilde açıklandığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Affî, Ebu'l-Alâ: **Tasavvuf İslâm'da Manevi Devrim**, Terc.: H. İbrahim Kaçar, Murat Sülün, Risale yay., 1996
- Aktaş, Hasan: **Türk şiirinde din ve tasavvuf**, Konya, Çizgi yay., 2001
- Altıntaş, Hayrani: **Tasavvuf Tarihi**, Ankara, Akçağ yay., y.t.y.
- Âşıkpaşaoğlu, **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, haz.: Nihal Atsız, M.E.B., Ankara, 1992
- Attar, Feridüddin: **Mantık Al-Tayr I-II**, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, M.E.B. yay., 2001
- _____ : **Tezkiretü'l-evliyâ I-II**, terc.: Prof. Dr. Süleyman Uludağ, İstanbul, Mavi yay., 2002
- _____ : **İlahiname**, çev.: Serkan Özburun, 4.bs., İstanbul, Semerkand yay., 2007
- Banarlı, Nihat Sâmî: **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, M.E.B. yay., 2001
- Bilgin, Azmi: Yunus Emre, İstanbul, Şule yay., 2000
- _____ : "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", haz.: Cemil Çiftçi, **Tasavvuf Kitabı**, İstanbul, Kitabevi yay., 2008, s. 289-315.
- Bolat, Ali: **Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik**, İstanbul, İnsan yay., 2003
- Can, Şefik: **Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri**, 5.bs., İstanbul, Ötüken neşr., 2004
- Cebecioğlu, Ethem: **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, 3.bs., İstanbul, Anka yay., 2005
- Çanga, Mahmut: **Kur'an-ı Kerim Lügati (İlavelerle Mu'cemü'l müfehres)**, İstanbul, Timaş yay., 2004
- Demirci, Mehmet: **Yunus Emre'de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi**, 2.bs., İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 1997
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 15.bs., Ankara, Aydın ktbv. Yay., 1998
- Dilçin, Cem: **Yani Tarama Sözlüğü**, Ankara, TDK yay., 1983
- Erkan, Arif: **El-Beyan Arapça-Türkçe Büyük Sözlük**, 2c., İstanbul, Yasin yay., 2004
- Gölpınarlı, Abdülbaki: **Yunus Emre ve Tasavvuf**, 3. bs., İstanbul, İnkılap ktb., t.y.

- _____ : Yunus Emre, **Risalata'l-Nushiyya ve Divan**, İstanbul, 1965
- _____ : **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, Vilayet-name, İstanbul, 1958
- Gülşehri: **Gülşehri ve Felek-name**, haz.: Prof. Dr. Saadettin Kocatürk, 2.bs., Ankara, KB. yay., 2000
- Güngör, Erol: **İslam Tasavvufunun Meseleleri**, İstanbul, Ötüken neşriyat, 1998
- Güzel, Abdurrahman: **Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı**, 3. bs., Ankara Akçağ yay., 2006
- Hirevî, Muînüd-dîn Muhammed Emin: **Altıparmak Peygamberler tarihi** (Mearicün Nübüvve), çev. Muhammed bin Muhammed, 11.bs., İstanbul, Bereket yay., t.y.
- İbnu'l-Arabî, Muhyiddin: **Nurlar Hazinesi (Mişkâtü'l-envâr)**, çev. Prof. Dr. Mehmet Demirci, 5.bs., İstanbul, İz yay., 2004
- _____ : **Fusûsü'l-Hikem**, çev.: Nuri Gencosman, İstanbul, M.E.B. yay., 1992
- Kanar, Mehmet: **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Deniz ktbv., 2000
- Kara, Mustafa: **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, 5.bs., İstanbul, Dergah yay., 1999
- _____ : **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları: Tarikatlar/Tekkeler/Şeyhler**, İstanbul, Dergah yay., 2005
- Kâşânî, Abdurrezzak: **Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm fî işarâtı ehli'l-ilhâm)**, çev. Dr. Ekrem Demirli, İstanbul, İz yay., 2004
- Kelâbâzî: **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, haz. Süleyman Uludağ, 2.bs., İstanbul, Dergah yay., 1992
- Komisyon: **İmlâ Kılavuzu**, Ankara, TDK yay., 2000
- Köprülü, Fuad Köprülü: **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 9.bs., Ankara, Akçağ yay., 2003
- _____ : **Türk Edebiyatı Tarihi**, 6.bs., Ankara, Akçağ yay., 2004
- _____ : **Edebiyat Araştırmaları 2**, 2.bs., Ankara, Akçağ yay, 2004
- Kuşeyrî, Abdulkerim: **Kuşeyrî Risâlesi**, haz.: Süleyman Uludağ, 3.bs., İstanbul, Dergah yay., 1999
- Latifi: **Latifi Tezkiresi**, haz. Mustafa İsen, Ankara, Kültür bak. Yay., 1990
- Masignon, Louis: "Tasavvuf", **İslam Ansiklopedisi**, 12/I. C, 1979, s. 26-31.
- Mecdi Efendi, **Şakâyk-ı Numaniyye Tercemesi**, İstanbul, 1269
- Mevlânâ, Celâleddîn Rûmî: **Mesnevî-i Şerîf** (Aslı ve sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifî Tercümesi), Haz.: Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu, İstanbul, M.E.B. yay., 2000

- _____ : **Mesnevî-i şerîf Şerhi**, Terc.ve şerh: A. Avni Konuk, 3.bs., İstanbul, Kitabevi, 2006- 2007
- _____ : **Fîhi Mâ Fîh**, terc.: Ahmed Avni Konuk, yay. haz.: Dr. Selçuk Eraydın, 6.bs., İstanbul, 2006
- _____ : **Dîvân-ı Kebîr Seçmeler** 4 c., haz.: Ferit Kam, İstanbul, Ötüken neşr., 2000
- Nevevî, İmam: **Riyâzü'salihîn (Aslı ve Tercümesi)**, çev. Mehmed Emre, İstanbul, Bedir yay., 2001
- Özgen, Dr. Mustafa: **İmam-ı Rabbanî uluhiyet ve nübüvvet anlayışı**, Konya, Tablet yay., 2007
- Öztürk, Yaşar Nuri: **Aşk ve Hak Şehidi Hallâc-ı Mansûr ve eseri**, 4.bs., İstanbul, yeni boyut yay., 1997
- _____ : **Mevlâna Celâdedin Rûmî ve İnsan**, 6.bs., İstanbul, yeni boyut yay., 2000
- Pakalın, Mehmed Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü**, 3 c., İstanbul, M.E.B. yay., 1946
- Pamuk, Arif, Seri, Rahmi: **Kuramı Kerim ve Yüce Meali**, İstanbul, Pamuk yay., t.y.
- Sâdık Vicdanî: **Tomar-ı Turuk-ı Aliyye**, İstanbul, 1338-1340
- Şentürk, Ahmet Atilla; Kartal, Ahmet: **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, 2.bs., İstanbul, Dergah yay., 2005
- Şükün, Ziya: **Gencinei Güftar Ferhengi Ziya**, 3 c., İstanbul, M.E.B. yay. 1996
- Tatçı, Mustafa: **Yunus Emre Divanı I İnceleme**, Ankara, Kültür Bak. Yay., 1990
- _____ : **Yunus Emre Külliyyatı III Risâletü'n-nushiyye Tenkitli Metin**, İstanbul, H yay., 2008
- Tulum, Mertol: **Tarihi Metin Çalışmalarında Usul Menâkıbu'l- Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme**, İstanbul, Deniz Ktb., 2000
- Uludağ, Süleyman: **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Kabcacı yay., 2002
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında bir mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu yay., 1998
- Yavuz, Kemal, **Âşık Paşa Garib-nâme**, 4c., İstanbul, TDK, 2000

_____ : "Türk Edebiyatında Mesnevî'den İlk Tercüme Hikayeler ve Bazı Dikkatler"; Uluslararası **Mevlâna Bilgi Şöleni 15-17 Aralık 2000, T.C. Kültür Bakanlığı Özel Dizi**, Ankara 2000, s.355-381

_____ : "Çeşitli Yönleri ile Mantıku't-tayr ve Garib-nâme Mesnevileri", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c. XXXI, İstanbul 2004

_____ : **Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ı (Gülşen-nâme)**, metin ve günümüz Türkçesine aktarma: Ankara, sfn yay., 2007

Yesevî, Ahmed: **Divân-ı Hikmet'ten seçmeler**, haz.:Kemal Eraslan, 4.bsk.,Ankara, Kültür bak., 2000

Yılmaz, Kamil: **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, Ensar neşr., 2000

Yılmaz, Mehmet: **Edebiyatımızda İslamî kaynaklı sözler (Ansiklopedik Sözlük)**, İstanbul, Enderun Ktb., 1992.

Yunus Emre: **Dîvân ve Risâletü'n-nushiyye**, haz. Dr. Mustafa Tatçı, İstanbul, Sahhaflar Kitap Sarayı, 2005

_____ : Yunus Emre Divanı, haz.: Faruk Kadri Timurtaş, Ankara, 1972